רמב״ן על דברים

רמב״ן על התורה

geulaquiz.com

הקדמה

א הַסֵּפֶר הַזֶּה עִנְיָנוֹ יָדוּעַ שֶׁהוּא מִשְׁנֵה תּוֹרָה יְבָאֵר בּוֹ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ לַדּוֹר הַנִּכְנָס בָּאָרֶץ רֹב מִצְוֹת הַתּוֹרָה הַצְּרִיכוֹת לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא יַזְכִּיר בּוֹ דָּבָר בְּתוֹרַת כֹּהֲנִים וְלֹא בְּמַעֲשֶׂה הַקָּרְבָּנוֹת וְלֹא בְּטָהֳרַת כֹּהֲנִים וּבְמַעֲשֵׂיהֶם שִׁכְבָר בֵּאֵר אוֹתָם לָהֶם. וְהַכֹּהֲנִים זְרִיזִים הֵם לֹא יִצְטָרְכוּ לְאַזְהָרָה אַחַר אַזְהָרָה אֲבָל בְּיִשְׂרָאֵל יַחְזִיר הַמִּצְוֹת הַנּוֹהֲגוֹת בָּהֶם פַּעַם לְהוֹסִיף בָּהֶם בֵּאוּר וּפַעַם שֶׁלֹּא יַחְזִיר אוֹתָם רַק לְהַזְהִיר אֶת יִשְׂרָאֵל בְּרוֹב אַזְהָרוֹת כְּמוֹ שֶׁיָּבֹאוּ בַּסֵּפֶר הַזֶּה בְּעִנְיְנֵי עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים אַזְהָרוֹת מְרֻבּוֹת זוֹ אַחַר זוֹ בְּתוֹכָחוֹת וְקוֹל פְּחָדִים אֲשֶׁר יַפְחִיד אוֹתָם בְּכָל עָנְשֵׁי הָעֲבֵרוֹת. וְעוֹד יוֹסִיף בַּסֵּפֶר הַזֶּה כַּמָּה מִצְוֹת שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ כְּלָל כְּגוֹן הַיִּבּוּם וְדִין הַמּוֹצִיא שֵׁם רַע וְהַגֵּרוּשִׁין בָּאִשָּׁה וְעֵדִים זוֹמְמִין וְזוּלָתוֹ. וּכְבָר נֶאֶמְרוּ לוֹ כֻּלָּן בְּסִינַי אוֹ בְּאֹהֶל מוֹעֵד בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה קֹדֶם הַמְרַגְּלִים כִּי בְּעַרְבוֹת מוֹאָב לֹא נִתְחַדְּשׁוּ לוֹ אֶלָּא דִּבְרֵי הַבְּרִית כַּאֲשֶׁר נִתְפָּרֵשׁ בּוֹ. וְעַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר בַּסֵּפֶר הַזֶּה וַיְדַבֵּר ה׳ אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹ דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם מִצְוָה פְּלוֹנִית. אֲבָל לֹא נִכְתְּבוּ הַמִּצְוֹת בַּסְּפָרִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁיְּדַבֵּר עִם יוֹצְאֵי מִצְרַיִם כִּי אוּלַי לֹא נָהֲגוּ בְּאוֹתָן הַמִּצְוֹת רַק בָּאָרֶץ אע״פ שֶׁהֵן חוֹבַת הַגּוּף. כַּאֲשֶׁר בָּא בְּעִנְיַן הַנְּסָכִים אוֹ מִפְּנֵי שֶׁאֵינָן תְּדִירוֹת לֹא הִזְכִּיר רַק בַּבָּנִים נוֹחֲלֵי הָאָרֶץ.

ב וְטֶרֶם שֶׁיַּתְחִיל בְּבֵאוּר הַתּוֹרָה הִתְחִיל לְהוֹכִיחָם וּלְהַזְכִּיר לָהֶם עֲוֹנוֹתֵיהֶם כַּמָּה יַמְרִיהוּ בַּמִּדְבָּר וְכַמָּה שֶׁהִתְנַהֵג עִמָּהֶם הקב״ה בְּמִדַּת רַחֲמִים וְזֶה לְהוֹדִיעַ חֶסְדָּיו עִמָּהֶם. וְעוֹד שֶׁיּוּכְחוּ בִּדְבָרָיו שֶׁלֹּא יַחְזְרוּ לְקִלְקוּלָם פֶּן יִסְפּוּ בְּכָל חַשׁאתָם וּלְחַזֵּק לִבָּם בְּהוֹדִיעוֹ אוֹתָם כִּי בְּמִדַּת רַחֲמִים יִתְנַהֵג עִמָּהֶם לְעוֹלָם. שֶׁלֹּא יֹאמַר אָדָם לֹא נוֹכַל לָרֶשֶׁת אֶת הָאָרֶץ כִּי אֵין אָדָם אֲשֶׁר לֹא יֶחֱטָא וּמִיָּד תִּהְיֶה מִדַּת הַדִּין מִתּוּחָה כְּנֶגְדֵּנוּ וְנֹאבַד וְלָכֵן הוֹדִיעָם מֹשֶׁה רַבֵּנוּ כִּי הקב״ה רַחְמָן מָלֵא רַחֲמִים כִּי הַסְלִיחָה וְהַמְּחִילָה מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ סִיּוּעַ וְעֶזֶר לִבְנֵי אָדָם בַּעֲבוֹדָתוֹ. וּכְעִנְיָן שֶׁאָמַר הַכָּתוּב כִּי עִמְּךָ הַסְלִיחָה לְמַעַן תִּוָּרֵא.

פרק א

א אֵמַר **אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל** עַל הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר יַזְכִּיר בְּכָל הַסֵּפֶר מִתְּחִלַּת עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת בְּפָרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים א׳:ה׳) הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר כִּי עַל הַתּוֹרָה יְדַבֵּר וְיֶחְסַר מִפְּסוּק ה׳ אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ (דברים א׳:ו׳) מִלַּת אֲמִירָה, וְכָמוֹהוּ כִּי נַשַּׂנִי אֱלֹהִים אֶת כָּל עֲמָלִי כִּי הִפְרַנִי אֱלֹהִים (בראשית מא נא נב) כִּי אָמַר. וְשִׁעוּר הַכְּתוּבִים הָאֵלֶּה אֵלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה לְצֵאתָם מִמִּצְרַיִם בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָעַשְׂתֵּי עָשָׂר כְּכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֹתוֹ אֲלֵיהֶם, וְהָיָה זֶה אַחֲרֵי הַכּוֹתוֹ אֶת סִיחֹן וְעוֹג בְּאֶרֶץ מוֹאָב שָׁם הוֹאִיל מֹשֶׁה לְבָאֵר לָהֶם הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר, וַיֹּאמֶר, ה׳ אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב לָכֶם שֶׁבֶת וְגוֹ׳. וְהַטַּעַם כִּי כַּאֲשֶׁר הוֹאִיל מֹשֶׁה לְבָאֵר לָהֶם הַמִּצְוֹת אָמַר לָהֶם בִּתְחִלַּת דְּבָרָיו ה׳ אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב אַחֲרֵי שֶׁנִּתַּן לָנוּ עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים שֶׁנִּכְבַּשׁ הָאָרֶץ מִיָּד וְנַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן, וְחַטֹּאתֵיכֶם גָּרְמוּ לָכֶם זֶה וָזֶה, וְנִמְשְׁכוּ דִּבְרֵי הַפִּתְיחָה הַזֹּאת עַד שֶׁהִשְׁלִים בָּהֶם בַּפָּסוּק וְשָׁמַרְתָּ אֶת חֻקָּיו וְאֶת מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ כָּל הַיָּמִים (דברים ד מ). אָז קָרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו וְאָמַר (דברים ה א) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹּבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם, וְהִתְחִיל בְּבֵאוּר הַתּוֹרָה עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁיִּשְׁמְעוּ אוֹתָם מִפִּי הַמְקֻבָּל אוֹתָם מִפִּיו שֶׁל הקב״ה, וְאַחֲרֵי כֵּן הוֹדִיעָם יחוד הַשֵּׁם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה׳ אֱלֹהֵינוּ ה׳ אֶחָד (דברים ו ד) וְכָל הַמִּצְוֹת שֶׁבַּסֵּפֶר הַזֶּה, וּלְכָךְ יִפְרֹשׁ בְּכָאן **אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל** וְשָׁם **וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל**, כִּי בְּאוּר הַתּוֹרָה וְתַשְׁלוּם הַמִּצְוֹת צָרִיךְ לִהְיוֹת בְּמַעֲמַד כָּל יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר הָיָה בְּמַתַּן הַתּוֹרָה. וּמִפְּנֵי שֶׁהֲאֲרִיךְ בִּדְבְרֵי הַפִּתְיחָה הַזֹּאת חָזַר הַכָּתוּב לַמָּקוֹם שֶׁפָּסַק בִּתְחִלַּת בֵּאוּר הַתּוֹרָה וְאָמַר (דברים ד מד מה) וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֵלֶּה הָעֵדֹת הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם, וְהִזְכִּיר (דברים ד מו) כִּי הָיָה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּגַּיְא בְּאֶרֶץ סִיחוֹן וְהִיא אֶרֶץ מוֹאָב הַנִּזְכָּר בְּכָאן, כִּי יִשְׂרָאֵל לֹא נִכְנְסוּ לְאֶרֶץ מוֹאָב רַק בְּאוֹתוֹ הַחֵלֶק שֶׁטָּהַר אֲלֵיהֶם בְּסִיחוֹן כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בַּסֵּפֶר שֶׁל מַעֲלָה (במדבר כא יג). וְהִנֵּה הִזְכִּיר בְּכָאן שְׁנֵי דְּבָרִים, אָמַר שֶׁדִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אוֹתוֹ אֲלֵיהֶם וְזֶה רָמַז אֶל הַמִּצְוֹת שֶׁיֹּאמַר לָהֶם בַּסֵּפֶר הַזֶּה שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ עַד הֵנָּה בַּתּוֹרָה, וְאָמַר שֶׁהֵם כְּכָל אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתוֹ הַשֵּׁם לֹא הוֹסִיף וְלֹא גָּרַע עַל מָה שֶׁנִּצְטַוָּה. וְהִזְכִּיר זֶה בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא אָמַר בָּהֶם **וַיְדַבֵּר ה׳ אֶל מֹשֶׁה** וְלָכֵן כְּלָל אוֹתָם עַתָּה שֶׁהֵם כֻּלָּם כְּכָל אֲשֶׁר נִצְטַוָּה מִפִּי הקב״ה וְאָמַר עוֹד כִּי הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת הַתּוֹרָה וְזֶה רָמַז בַּמִּצְוֹת שֶׁנֶּאֶמְרוּ כְּבָר שֶׁיַּחְזֹר אוֹתָם לְבָאֵר אוֹתָם וּלְחַדֵּשׁ בָּהֶם דְּבָרִים. וְטַעַם **הוֹאִיל מֹשֶׁה** שֶׁרָצָה לְבָאֵר לָהֶם אֶת הַתּוֹרָה וְהִזְכִּיר כֵּן לְהוֹדִיעַ כִּי מֵעַצְמוֹ רָאָה לַעֲשׂוֹת כֵּן וְלֹא צִוָּהוּ הַשֵּׁם בָּזֶה מִלְּשׁוֹן הוֹאֶל נָא וְלִין (שופטים יט ו) וְלוּ הוֹאִילָנוּ וַנַּשֵּׁב (יהושע ז ז) וְכֵן רַבִּים:

ב וְטַעַם **אַחַד עָשָׂר יוֹם מֵחֹרֵב**, יוֹדִיעֵנוּ הַכָּתוּב שִׁעוּר הַמִּדְבָּר, כִּי מֵחוֹרֵב שֶׁיָּצְאוּ מִשָּׁם עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ מַהֲלַךְ אַחַד עָשָׂר יוֹם בִּלְבַד, כִּי קָרוֹב הוּא בְּדֶרֶךְ הַר שֵׂעִיר, וְקָדֵשׁ בַּרְנֵעַ הוּא סוֹף הַמִּדְבָּר בִּגְבוּל הַר הָאֱמוֹרִי שֶׁהוּא נַחֲלַת יִשְׂרָאֵל, וְשָׁם אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג אֲשֶׁר שָׁם בֵּאֵר הַתּוֹרָה בַּגַּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר. וְאַחֲרֵי כֵּן

אָמַר שֶׁהֵם הָלְכוּ דֶּרֶךְ הַר הָאֱמוֹרִי כָּל הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא, וְאַחֲרֵי כֵן יָסַפּר כִּי בְּקָדֵשׁ בַּרְנֵעַ שֶׁהוּא בִּתְחוּם נַחֲלָתָם בִּקְשׁוּ מִרַגְּלִים וְנִשְׁתַּבֵּשׁ דַּרְכָּם, וְהָלְכוּ דֶּרֶךְ יַם סוּף לְאָחוֹר וְלֹא לְפָנִים עַד מְלֹאת אַרְבָּעִים שָׁנָה. וּבַעֲבוּר שֶׁלֹּא הָיוּ יִשְׂרָאֵל עַתָּה בַּמִּדְבָּר כִּי כְּבָר נִכְנְסוּ בְּאֶרֶץ מוֹאָב הַנִּזְכֶּרֶת דָּרַשׁ אוּנְקְלוֹס כִּי **בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה** רְמוּזִים הֵם לְתוֹכָחוֹת. וְעוֹד כִּי מַדּוּעַ יַזְכִּיר כָּל אֵלֶּה הַמְּקוֹמוֹת וְיִתֵּן סִימָנִים וּמְצָרִים יוֹתֵר מִן הַמּוֹכֵר שָׂדֶה. וְשִׁעוּר הַכָּתוּב לְרַעְתּוֹ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, דִּבֵּר בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה וּבְמוּל סוּף בֵּין פָּארָן וּבֵין תֹּפֶל וְלָבָן וַחֲצֵרֹת וְדִי זָהָב וְאַחַד עָשָׂר יוֹם מֵחֹרֵב, כִּי הִזְכִּיר לָהֶם כָּל מָה שֶׁעָשׂוּ בַּמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה, וְאַחַר כֵּן אָמַר הַכָּתוּב כִּי שָׁם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַנִּזְכָּר הוֹאִיל לְבָאֵר הַתּוֹרָה אַחַר הוֹכִיחוֹ אוֹתָם, וַיֵּעַן וַיֹּאמֶר, ה׳ אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחוֹרֵב לֵאמֹר. וְכָךְ הוּא נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי (דברים א) עַל דַּעַת רַבִּי יְהוּדָה. אֲבָל רַבִּי יוֹסֵי בֶּן דּוּרְמַסְקִית עָשָׂה אוֹתָן מְקוֹמוֹת שְׁנִקְרְאוּ כֵן:

ד **אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן**, שֶׁלֹּא הָיְתָה שֶׁלּוֹ, אֲבָל לְכָבְדָהּ מִמֶּלֶךְ מוֹאָב וּבְנָאָהּ לִהְיוֹת לוֹ בֵּית מַלְכוּת. וְכֵן אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי, שֶׁהָיְתָה אֶרֶץ רְפָאִים וְהוּא מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי (דברים ג׳:ח׳) כַּאֲשֶׁר אֲפָרֵשׁ בעה״י (להלן ב י ג יא). וּמִפְּנֵי שֶׁאָמַר אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי יוֹרֶה כִּי עַשְׁתָּרוֹת שֵׁם מָקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ אֶדְרֶעִי. וּלְשׁוֹן סִפְרֵי (דברים ד) בְּעַשְׁתָּרוֹת שֶׁהָיָה קָשֶׁה כְּעַשְׁתָּרוֹת, בְּאֶדְרֶעִי זֶה מְקוֹם מַלְכוּת. וְכָתַב רַשׁ״י (רש״י על דברים א׳:ד׳) עַשְׁתָּרוֹת לְשׁוֹן צוּקִין וְקֹשִׁי, וְעַשְׁתָּרוֹת זֶהוּ עַשְׁתָּרוֹת קַרְנַיִם שֶׁהָיוּ בָּהּ רְפָאִים שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יד ה) וַיַּכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנָיִם. בְּאֶדְרֶעִי שֵׁם מַלְכוּת, וְכֵן כָּתוּב עַשְׁתְּרוֹת צֹאנֶךָ (דברים ז׳:י״ג) כְּתַרְגּוּמוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (חולין פד) לָמָּה נִקְרָא שְׁמָן עַשְׁתָּרוֹת, שֶׁמְּעַשְׁרוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן וּמְחַזְּקוֹת אוֹתָן, כָּעַשְׁתָּרוֹת הַלָּלוּ שֶׁהֵם סְלָעִים חֲזָקִים. וְהָרַב מַרְכִּיב בּוֹ שִׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת, וְלֹא יָדַעְנוּ מֵאֵיזֶה מָקוֹם הוֹצִיא שֶׁיִּהְיֶה עַשְׁתָּרוֹת שֵׁם צוּקִין וּסְלָעִים. אֲבָל יִתָּכֵן שֶׁנֹּאמַר שֶׁהוּא שֵׁם עֶדְרֵי הַצֹּאן מִלְּשׁוֹן עֹשֶׁר כְּדִבְרֵי חֲכָמִים, וְעַשְׁתָּרוֹת קַרְנַיִם הָיוּ הָרִים גְּבוֹהִים שֶׁעֲלֵיהֶם מְצוּדוֹת סְלָעִים, יְדֻמֶּה אוֹתָם הַכָּתוּב לְקַרְנֵי הַבְּהֵמוֹת כְּמוֹ שֶׁיְּדֻמֶּה אוֹתָם לְשִׁנַּיִם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לט כח) עַל שֵׁן סֶלַע וּמְצוּדָה, וְכֵן עַל קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ (שמות כט יב), וְכֵן בְּקֶרֶן בֶּן שֶׁמֶן (ישעיהו ה א), אָמַר הַתַּרְגּוּם בְּטוּר רָם בְּאַרְעָא שַׁמִּינָא. וְשָׁם יַעֲלוּ עַשְׁתָּרוֹת הַצֹּאן הַתְּיָשִׁים וְהָעִזִּים וְהַיְּעֵלִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, וּלְכָךְ יִקָּרֵא עַשְׁתָּרוֹת קַרְנַיִם. וְכֵן לַבַּעַל וְלָעַשְׁתָּרוֹת (שופטים ב יג) הע״ז הָעֲשׂוּיָה כְּצוּרַת הַצֹּאן לְהֶגֶן עֲלֵיהֶם כְּפִי סִכְלוּתָם, וּבְשִׁפְלוּת הָהָר בָּנוּ עִיר וּשְׁמָהּ אֶדְרֶעִי, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ג׳:א׳) וַיֵּצֵא עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן הוּא וְכָל עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה אֶדְרֶעִי, כִּי אָסַף אֶת כָּל חֵילוֹ אֶל הָעִיר אֲשֶׁר שָׁם אַרְמוֹן הַמֶּלֶךְ וְכִסֵּא הַמַּלְכוּת. וְעִנְיַן סִפְרֵי (שם) מִדְרָשָׁם אָמְרוּ ז״ל אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי, אִלּוּ לֹא הָיָה עוֹג קָשֶׁה וְשָׁרוּי בְּעַשְׁתָּרוֹת קָשֶׁה הָיָה, שֶׁהַמְּדִינָה קָשָׁה וְכוּ׳, וּלְפִיכָךְ יִדְרְשׁוּ בְּעַשְׁתָּרוֹת שֶׁהָיָה קָשֶׁה כְּעַשְׁתָּרוֹת, כְּלוֹמַר שֶׁהָיָה מְקוֹם מוֹשָׁבוֹ כְּמוֹ עַשְׁתָּרוֹת קַרְנַיִם הָעִיר הַחֲזָקָה שֶׁהָיָה הוּא וּמַשְׁפַּחְתּוֹ מֹשָׁם, כִּי עַתָּה אֵינֶנּוּ יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרוֹת כִּי בְּאֶרֶץ אֱמוֹרִי הוּא יוֹשֵׁב, וּמְקוֹם מַלְכוּת כְּלוֹמַר הַמְּדִינָה שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב בָּהּ אֶדְרֶעִי, כִּי שֵׁם אֶרֶץ מַלְכוּתוֹ הַבָּשָׁן:

ו **ה׳ אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחוֹרֵב לֵאמֹר**, עַל דַּעְתִּי חוֹרֵב שֵׁם מָקוֹם קָרוֹב לְהַר סִינַי שֶׁשָּׁם יָשְׁבוּ יִשְׂרָאֵל בַּשָּׁנָה הַהִיא, כִּי הַמִּדְבָּר הָיָה גָּדוֹל וְשָׁם הָהָר אֲשֶׁר חָמַד אֱלֹהִים וּשְׁמוֹ סִינַי וְעַל כֵּן נִקְרָא כָּל הַמִּדְבָּר מִדְבַּר סִינַי כְּאִלּוּ הוּא מִדְבַּר הַר סִינַי. וְאָמַר הַכָּתוּב (שמות יט ב) וַיִּסְּעוּ מִדְבַּר סִינַי וַיִּחֲנוּ בַּמִּדְבָּר וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר, שֶׁחָנוּ בַּמִּדְבָּר בְּמָקוֹם הַנִּקְרָא חוֹרֵב וְהוּא נֶגֶד הָהָר. וְאֶפְשָׁר שֶׁגַּם הָהָר יִקָּרֵאוּ סִינַי כִּי שָׁם אֵילֵנֵי הַסְּנֶה רַבִּים, וְשָׁם סָמוּךְ לָהָר מָקוֹם אוֹ עִיר מוֹשָׁב שֶׁשְּׁמוֹ חוֹרֵב וְשָׁם עָמְדוּ. וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר (שם ג א) וַיָּבֹא אֶל הַר הָאֱלֹהִים חֹרֵבָה, שֶׁבָּא אֶל חוֹרֵב אֲשֶׁר שָׁם הַר הָאֱלֹהִים וְהַסְּנֶה הָיָה בָּהָר, וּמֹשֶׁה הָיָה בְּחוֹרֵב הַמָּקוֹם אֲשֶׁר לְפָנָיו קָרוֹב לוֹ אֲשֶׁר עָמַד שָׁם מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל שָׁנָה, וּלְפִיכָךְ אָמַר (שם פסוק ג) אָסֻרָה נָּא וְאֶרְאֶה, שֶׁיָּסוּר מֵחוֹרֵב עַד הָהָר. וּפְעָמִים יִקָּרֵא הַכָּתוּב הָהָר כֵּן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם לג ו) וַיִּתְנַצְּלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֶדְיָם מֵהַר חוֹרֵב, כְּלוֹמַר מִן הָהָר אֲשֶׁר בְּחוֹרֵב בִּתְחוּמוֹ אוֹ לְפָנָיו, אוֹ שֶׁשָּׁם כָּל הָאָרֶץ חוֹרֵב וְהָהָר בְּתוֹכָהּ. וְכֵן זִכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עַבְדִּי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתוֹ בְּחוֹרֵב עַל כָּל יִשְׂרָאֵל חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים (מלאכי ג כב), יִרְמֹז לְכָל אֲשֶׁר נִצְטַוָּה בָּהָר וּבְאֹהֶל מוֹעֵד אֲשֶׁר שָׁם בְּחוֹרֵב. וְרָאִיתִי בִּילַמְּדֵנוּ מִדְרָשָׁם לֹא יָדַעְתָּ בְּסִינַי, גַּם לֹא שָׁמַעְתָּ בְּחוֹרֵב, גַּם מֵאָז לֹא פִּתְחָה אָזְנֶךָ (ישעיהו מח ח) בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, רָמַז כִּי חוֹרֵב מָקוֹם אֲשֶׁר שָׁם אֹהֶל מוֹעֵד. רַק ר״א אָמַר (שמות ג א ב) כִּי חוֹרֵב הוּא הַר סִינַי כִּי מִפְּנֵי הַחֹרֶב וְהַיֹּבֶשׁ יִהְיֶה שָׁם הַסְּנֶה, וְיִקָּרֵא בִּשְׁנֵי שֵׁמוֹת וּשְׁנֵיהֶם שָׁוִים בַּטַּעַם:

ז **פְּנוּ וּסְעוּ לָכֶם** הִזְכִּיר לָהֶם הָאָרֶץ וְהַדֶּרֶךְ שֶׁיֵּלְכוּ בָהּ לְמַסְעֵיהֶם, וְאַחֲרֵי כֵן אָמַר רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתֵיכֶם בֹּאוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ, מִצְוָה, לֹא יִעוּד וְהַבְטָחָה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (במדבר לג נג):

ח וְטַעַם **אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה׳** כְּמוֹ וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל ה׳ (שמות כד א), וְשָׁם פֵּרַשְׁתִּי:

ט **וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּעֵת הַהִיא לֵאמֹר** קֹדֶם שֶׁאָמַר לָנוּ ה׳ בְּחוֹרֵב רַב לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה, עַל דַּעַת הָאוֹמְרִים קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בָּא יִתְרוֹ, וְטַעַם **בָּעֵת הַהִיא** בִּשְׁבָתֵנוּ בְּחוֹרֵב. אֲבָל הִזְכִּיר זֶה בְּכָאן לוֹמַר הִנֵּה קִבַּלְנוּ אֶת הַתּוֹרָה וְהָיוּ עֲלֵיכֶם שׁוֹפְטִים וְשׁוֹטְרִים לִשְׁפֹּט וּלְהַנְהִיג אֶתְכֶם, וְהִנֵּה הֵיִינוּ מוּכָנִים וּמְזֻמָּנִים לָבֹא בָּאָרֶץ, וַנִּסַּע מֵחוֹרֵב לְדַגְּלֵינוּ עִם שׁוֹפְטֵינוּ וּזְקֵנֵינוּ, וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם עִם חַכְמֵיכֶם וְרָאשֵׁיכֶם וּבִקַּשְׁתֶּם מִרַגְּלִים וְנִתְקַלְקֵל הָעִנְיָן:

יב וְטַעַם **טָרַחְתָּכֶם וּמַשַּׂאֲכֶם וְריבְכֶם** עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, רָמַז מֹשֶׁה רַבֵּינוּ לָהֶם שְׁלֹשֶׁת הַדְּבָרִים שֶׁאָמַר לְיִתְרוֹ שֶׁהָיָה הוּא עוֹשֶׂה לָעָם כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שָׁם (שמות יח טו), וְהִזְכִּירָן לְיִשְׂרָאֵל בְּרֶמֶז, אָמַר **טָרְחֲכֶם** כְּנֶגֶד וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרֹתָיו (שם שם טז), כִּי טֹרַח גָּדוֹל הָיָה לְלַמֵּד לְיוֹצְאֵי מִצְרַיִם הַחֻקִּים וְהַתּוֹרֹת וּפֵרוּשָׁם וּבֵאוּרָם וְסוֹדָם, וְהִזְכִּיר **מַשַּׂאֲכֶם** כְּנֶגֶד לִדְרֹשׁ אֱלֹהִים (שם פסוק טו), שֶׁהוּא עִנְיַן תְּפִלָּה שֶׁמִּתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, וְהוּא מִלְּשׁוֹן וְנָשָׂאתָ תְּפִלָּה (מלכים ב יט ד), וְאַל תִּשָּׂא בַּעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה (ירמיהו ז טז), **וְריבְכֶם** כְּפְשׁוּטוֹ, עִנְיְנֵי הַמִּשְׁפָּטִים. וְאָמַר "הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וּנְבֹנִים וִידֻעִים" עַל הַדַּיָּנִין בִּלְבַד, אֲבָל אָמַר סְתָם **וַאֲשִׂימֵם בְּרָאשֵׁיכֶם** דֶּרֶךְ עֲנָוָה. וּלְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על דברים א׳:י"ב) מִסִּפְרֵי (דברים יב), טָרְחֲכֶם מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ טַרְחָנִין, הָיָה אֶחָד מֵהֶם רוֹאֶה אֶת בַּעַל דִּינוֹ נוֹצֵחַ בַּדִּין אוֹמֵר יֵשׁ לִי עֵדִים לְהָבִיא, יֵשׁ לִי רְאָיוֹת לְהָבִיא, מוֹסִיף אֲנִי עֲלֵיכֶם דַּיָּנִין. וְהַדִּין הַזֶּה לֹא יָדַעְתִּי אוֹתוֹ שֶׁיִּהֵא בַּעַל הַדִּין יָכוֹל לְהוֹסִיף דַּיָּנִין יוֹתֵר עַל שְׁלֹשָׁה בְּדִינֵי מָמוֹנוֹת, וְכָל שֶׁכֵּן לְאַחַר שֶׁטָּעַן בְּפָנֵיהֶם וְרָאָה שֶׁחָבְרוֹ נוֹצֵחַ בַּדִּין, שֶׁאִלּוּ קִבֵּל עָלָיו קָרוֹב אוֹ פָּסוּל יָכוֹל לַחְזֹר בּוֹ עַד לְאַחַר גְּמַר דִּין, אֲבָל הַכְּשֵׁרִין לָדוּן אֵינוֹ יָכוֹל לַחְזֹר בּוֹ. וְשָׁמָא נִלְמוֹד מִכָּאן שֶׁיָּכוֹל אָדָם לוֹמַר שְׁנֵי דַּיָּנִין אֲנִי בּוֹרֵר לִי וְתִבְרֹר אַתָּה שְׁנַיִם אֲחֵרִים וְהֵם יִבְרְרוּ עוֹד אֶחָד, וְיֵהֵא הַדִּין נִגְמָר בַּחֲמִשָּׁה אוֹ בְּיוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ אֵינוֹ דּוֹמֶה דִּין הַנִּגְמָר בַּה׳ לְדִין הַנִּגְמָר בַּי׳. וראע"פ שֶׁג׳ כּוֹפִין לָדוּן בְּפָנֵיהֶם בְּשֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לְקַבֵּל עָלָיו לָדוּן, אֲבָל רוֹצֶה לְבָרֹר יוֹתֵר בּוֹרֵר, דַּהֲוָה לֵיהּ כְּאוֹמֵר נֵלֵךְ לִמְקוֹם הַוַּעַד שֶׁשּׁוֹמְעִין לוֹ בְּמָקוֹם שֶׁאֵין שָׁם טֹרַח, שֶׁבְּכָךְ נִצְטַוִּינוּ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט"ז:כ׳) צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף, הַלֵּךְ אַחַר ב"ד יָפֶה (סנהדרין לב), וְרַבּוּי חֲכָמִים ב"ד יָפֶה הוּא. וְהִנֵּה בַּמִּדְבָּר הָיוּ הַחֲכָמִים מְצוּיִין עִמָּהֶם, וְיכוֹלִים לוֹמַר נֵלֵךְ לִפְנֵי שְׁרֵי הָאֲלָפִים:

יג **וְיֹדְעִים לִשְׁבָטֵיכֶם** "שֶׁיִּהְיוּ נִכָּרִים לָכֶם, שֶׁאִם בָּא לִפָנֶיךָ מְעֻטָּף בְּטַלִּיתוֹ אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הוּא וּמֵאֵי זֶה שֵׁבֶט הוּא, אֲבָל אַתֶּם מַכִּירִים אוֹתוֹ, שֶׁגִּדַּלְתֶּם אוֹתוֹ" לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על דברים א׳:י"ג) מִסִּפְרֵי. וְאִם כֵּן, יִהְיֶה **לִשְׁבָטֵיכֶם** קָשׁוּר עִם **וְידוּעִים**. אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, טַעְמוֹ הָבוּ לָכֶם לִשְׁבָטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים. וְעַל דַּעְתִּי, טַעַם **וְידוּעִים** שֶׁהֵם יְדוּעִים לַשּׁוֹפְטִים, כְּלוֹמַר, שֶׁמַּעֲלָתָם יְדוּעָה וְנִכֶּרֶת לְמַנּוֹתָם בָּהּ שׁוֹפְטִים. וְכָלַל מַעֲלוֹת הַשּׁוֹפְטִים בְּמִדַּת **וְידוּעִים**, כִּי הַשּׁוֹפְטִים צְרִיכִין לִהְיוֹת (שמות כא יח): "אַנְשֵׁי חַיִל יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת שֹׂנְאֵי בָצַע" כַּאֲשֶׁר אָמַר יִתְרוֹ, וְאֵלֶּה הָיוּ יְדוּעִים לְשׁוֹפְטִים מִתְּחִלָּה, כִּי הָיוּ הַכֹּל אוֹמְרִים "רָאוּי זֶה לִהְיוֹת שׁוֹפֵט".

יז וְטַעַם **כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא** כְּטַעַם כִּי לֹא לְאָדָם תִּשְׁפְּטוּ כִּי לַה׳ וְעִמָּכֶם בִּדְבַר מִשְׁפָּט (דהי"ב יט ו), לוֹמַר כִּי לֵאלֹהִים לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט בֵּין יְצוּרָיו כִּי עַל כֵּן בְּרָאָם לִהְיוֹת בֵּינֵיהֶם יֹשֶׁר וָצֶדֶק וּלְהַצִּיל גָּזוּל מִיַּד עוֹשְׁקוֹ וְנָתַן אֶתְכֶם בְּמְקוֹמוֹ, וְאִם תְּגוּרוּ וְתַעֲשׂוּ חָמָס הִנֵּה חֲטָאתֶם לַה׳ כִּי מְעַלְתֶּם בִּשְׁלִיחוּתוֹ:

יח **וָאֲצַוֶּה אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן**, אִלּוּ עֲשָׂרָה דְּבָרִים שֶׁבֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על דברים א׳:י"ח) מִסִּפְרֵי (דברים יח). וְאִם כֵּן עִם הַשּׁוֹפְטִים הַנִּזְכָּרִים יְדַבֵּר, וְיַקְצֵר בַּעֲשָׂרָה הַדְּבָרִים שֶׁכְּלָם נִדְרָשִׁים מִן הַכְּתוּבִים. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הֵם הַחֻקִּים וְהַתּוֹרֹת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָהּ וְהַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן, כִּי הַכֹּל יְצַוֶּה וְיַזְהִיר וִילַמֵּד לְיִשְׂרָאֵל מִפִּיו. וְהַטַּעַם לְהַזְכִּיר זֶה כָּאן, כִּי בְּיָדוּעַ שֶׁזֶּה הָעִנְיָן עָצַת יִתְרוֹ, וְהוּא אָמַר לְמֹשֶׁה (שמות יח יט) הֱיֵה אַתָּה לָעָם מוּל הָאֱלֹהִים, שֶׁיִּתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם בְּעֵת צָרָתָם, וְאָמַר לוֹ (שם כ) וְהִזְהַרְתָּ אֶתְהֶם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרֹת וְגוֹ', שֶׁיְּלַמְּדֵם הוּא הַתּוֹרָה, אַף בַּמִּשְׁפָּט נָתַן לוֹ עֵצָה שֶׁיְּמַנֶּה שׁוֹפְטִים לְסָיְעוֹ, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּיו שָׁם (רמב"ן על דברים א׳:כ׳). וְלָכֵן סִפֵּר בְּכָאן כִּי כַּאֲשֶׁר מִנָּה שָׂרֵי הָאֲלָפִים וְהַמֵּאוֹת לֹא מִנָּה אוֹתָם רַק עַל הַמִּשְׁפָּט, אֲבָל הוּא בְּעַצְמוֹ יְלַמֵּדֵם כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן עַל פִּי הַתּוֹרָה, כִּי שָׁמַע לַעֲצַת חֹתְנוֹ וַיַּעַשׂ כֹּל אֲשֶׁר אָמָר. וְלֹא הִזְכִּיר מֹשֶׁה עֲצָתוֹ בְּכָאן וְלֹא אָמַר דָּבָר בְּשֵׁם יִתְרוֹ אֲשֶׁר אָמַר, וְנִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁלֹּא רָצָה לְהַזְכִּירוֹ בְּמַעֲמַד כָּל יִשְׂרָאֵל לְעַנְוָתוֹ, אוֹ שֶׁלֹּא יִהְיֶה לְכָבוֹד לוֹ שֶׁיַּזְכִּיר לַדּוֹר הַזֶּה כִּי אִשָּׁה כֻּשִׁית לָקַח (במדבר יב א). וְיִתָּכֵן שֶׁהַטַּעַם מִפְּנֵי שֶׁנִּמְלַךְ בַּשְּׁכִינָה וְעַל פִּי הַגְּבוּרָה נַעֲשָׂה הָעִנְיָן הַהוּא:

כב **אֶת הַדָּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה בָּהּ**, אֵין דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ עֲקֻמִּימוּת. וְאֵת הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן, תְּחִלָּה לִכְבֹּשׁ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על דברים א׳:כ"ב). וְכֵן בְּסִפְרֵי (דברים כב) אֵין לְךָ דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ עֲקֻמִּימוּת, אֵין לְךָ דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ כְּמָנוֹת, אֵין לְךָ דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ פָּרָשׁוֹת. וְאֵת הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן, לַדַּע בְּאֵי זֶה דֶּרֶךְ אָנוּ בָּאִין, כְּלוֹמַר מֵאַיִן נִכָּנֵס בָּאָרֶץ שֶׁנִּכְבֹּשׁ אוֹתָן הֶעָרִים תְּחִלָּה. וְהוּא מָה שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר שְׁלַח לְךָ (במדבר יג ב), שֶׁלֹּא בִּקְּשׁוּ יִשְׂרָאֵל מְרַגְּלִים אֶלָּא לְהוֹרוֹת בְּפָנֵיהֶם הַדֶּרֶךְ:

כג **וָאֶקַּח מִכֶּם שְׁנֵים עָשָׂר אֲנָשִׁים**, לֹא שִׁבַּח אוֹתָם בִּנְשִׁיאוּתָם וֶהֱיוֹתָם רָאשֵׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי אַחֲרֵי שֶׁהִרְשִׁיעוּ לֹא יִסַּפֵּר בִּשְׁבַח הָרָשָׁעִים:

כה **וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ**, מִי הֵם שֶׁאָמְרוּ טוֹבָתָהּ, יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על דברים א׳:כ"ה) מִסִּפְרֵי (דברים כה). וַאֲנִי תָּמֵהַּ, אִם כֵּן מָה הַטַּעֲנָה הַזֹּאת עֲלֵיהֶם, וְרָאוּי שֶׁיֵּאָמֵינוּ לָעֲשָׂרָה יוֹתֵר מִן הַשְּׁנַיִם. אוּלַי טָעַן עֲלֵיהֶם כֵּיוָן שֶׁהקב"ה הוֹדִיעַ אֶתְכֶם שֶׁהִיא אֶרֶץ טוֹבָה וּגְדוֹלִי הַשְּׁלוּחִים וְהַצַּדִּיקִים שֶׁבָּהֶם אַף הֵם מְעִידִין כֵּן, הָיָה לָכֶם לְהַאֲמִין כִּי הָאַחֲרִים מִפְּנֵי מֹרֶךְ לֵב אָמְרוּ מָה שֶׁאָמְרוּ. וְהַנָּכוֹן מָה שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שָׁם (במדבר יג לב), שֶׁכֻּלָּם הוֹדוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וְכָל הָעֵדָה וְאָמְרוּ (שם יג כז) בָּאנוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ וְגַם זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ הִיא וְזֶה פִּרְיָהּ, וְהִנֵּה כֻּלָּם בְּהַסְכָּמָה אַחַת בְּטוֹבַת הָאָרֶץ, אֲבָל בְּחֹזֶק הָעַמִּים הָהֵם הֵמַסּוּ אֶת לְבָבָם, וְאַחֲרֵי כֵן בִּרְאוֹתָם כִּי יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב יְחַזְּקוּ אֶת לִבָּם לַמִּלְחָמָה, בָּאוּ שְׁאָר הַמְרַגְּלִים אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

שֶׁלֹּא בִּפְנֵי מֹשֶׁה וְהוֹצִיאוּ דִּבָּה עַל הָאָרֶץ שֶׁהִיא אֶרֶץ אוֹכֶלֶת יוֹשְׁבֶיהָ, וְזֶהוּ וַתָּרָגְנוּ בְּאָהֳלֵיכֶם (דברים א׳:כ״ז). וְגַם הָעָם לֹא יָזִכִּירוּ בִּפְנֵי מֹשֶׁה הַדִּבָּה הַזֹּאת כִּי יַכְחִישֵׁם שֶׁלֹּא אָמְרוּ כֵּן בַּתְּחִלָּה וְהוֹדוּ שֶׁהִיא טוֹבָה וְגַם זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ, אֲבָל אָמְרוּ לְמֹשֶׁה (דברים א׳:כ״ח) אָנָה אֲנַחְנוּ עֹלִים אַחֵינוּ הֵמַסּוּ אֶת לְבָבֵנוּ לֵאמֹר עַם גָּדוֹל וָרָם מִמֶּנּוּ, וְעַל כֵּן יֹאמַר לָהֶם מֹשֶׁה עַתָּה אֱמֶת הוּא כְּדִבְרֵיכֶם, שֶׁהָעָם הַהוּא גָּדוֹל וָרָם, אֲבָל ה׳ יִלָּחֵם לָכֶם כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּכֶם מִמִּצְרַיִם וְעַד הֵנָּה. וְזֶה טַעַם וּבַדָּבָר הַזֶּה אֵינְכֶם מַאֲמִינִם בַּה׳ אֱלֹהֵיכֶם, שֶׁאֵין הָעֲבָרָה אֶלָּא מִמְּעוּט אֱמוּנָה. הִנֵּה כָּל הַפָּרָשָׁה כִּפְשׁוּטָהּ וּמַשְׁמָעָהּ׃

לז **גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה׳ בִּגְלַלְכֶם**, יֹאמַר הִנֵּה חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בָּעֵת הַהִיא בַּמְּרַגְּלִים מָנְעוּ מִכֶּם הָאָרֶץ הַטּוֹבָה, וְעוֹד הוֹסַפְתֶּם לַחֲטֹא בְּפַעַם אַחֶרֶת עַד שֶׁמְּנַעְתֶּם גַּם אוֹתִי מִלַּעֲבֹר, כִּי רָצָה לְהַזְכִּיר יַחַד עֹנֶשׁ כָּל הַנִּמְנָעִים מֵעֲבוֹר אֶל הָאָרֶץ, כִּי הַכֹּל בִּגְרָמַת עֲוֹנוֹתֵיהֶם, וּכְדֵי שֶׁיַּזְכִּיר כָּאן עִנְיַן יְהוֹשֻׁעַ כִּי הוּא יַעֲבֹר מִפְּנֵי שֶׁמִּלֵּא אַחֲרֵי ה׳ כַּחֲבֵרוֹ, וְיִזְכֶּה עוֹד שֶׁיַּנְחִיל הָאָרֶץ לַהּוֹר הַשֵּׁנִי, בַּעֲבוּר שֶׁנֶּעֱנַשׁ מֹשֶׁה וְנִגְזַר עָלָיו שֶׁלֹּא יַעֲבֹר. וְהִנֵּה הִזְכִּיר כָּל הַמַּעֲשֶׂה הַהוּא זוֹלְתִי מַגֵּפַת הַמְרַגְּלִים עַצְמָם, וְגַם לֹא הִזְכִּיר הַדִּבָּה, כִּי לֹא יָדַבֵּר בִּגְנַאי הַיְחִידִים, אֲבָל יוֹכִיחַ אֶת הָרַבִּים שֻׁכֻּלָּם חָטְאוּ וְכֻלָּם נֶעְנְשׁוּ. וְטַעַם בִּגְלַלְכֶם, כִּי רָבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה׳ וְגוֹ׳ (במדבר כ יג), וְאָרַע כָּל זֶה בַּעֲבוּר מְרִיבַתְכֶם, אוֹ יִרְמֹז שֶׁהָיָה הַכַּעַס עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר הִכּוּ הַסֶּלַע פַּעֲמַיִם לִפְנֵי הָעָם וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר נִצְטַוּוּ, וְהָעָם הִרְהֲרוּ בַּדָּבָר. וְהוּא מָה שֶׁאָמַר (דברים לב נא), עַל אֲשֶׁר לֹא קִדַּשְׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא הָיָה הָעֹנֶשׁ אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁהָיָה הַדָּבָר בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא נִתְקַדֵּשׁ הַכָּבוֹד לְעֵינֵיהֶם. וְכֵן אָמַר בְּסִפְרֵי (האזינו נ), עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי (שם), אַתֶּם גְּרַמְתֶּם לִמְעוֹל, עַל אֲשֶׁר לֹא קִדַּשְׁתֶּם אוֹתִי, אַתֶּם גְּרַמְתֶּם שֶׁלֹּא לְקַדֵּשׁ אוֹתִי, כַּאֲשֶׁר מְרִיתֶם פִּי (במדבר כז יד), אַתֶּם גְּרַמְתֶּם לַמְרוֹת אֶת פִּי. עֲשׂוּ כָּל הַלְּשׁוֹנוֹת יוֹצְאִים אֶל יִשְׂרָאֵל. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי הָעִנְיָן (שם כ ח)׃

מא **וַתַּעַם אַחֵינוּ**, בְּעַצְמֵנוּ נַעֲלֶה וְנִלָּחֲמֵנוּ, לֹא נַנִּיחַ הַדָּבָר לְבָנֵינוּ אַחֲרֵינוּ כַּאֲשֶׁר אָמַרְתָּ׃

מה **וַתָּשֻׁבוּ וַתִּבְכּוּ לִפְנֵי ה׳**, לֹא הִזְכִּיר שָׁם הַכָּתוּב הַבֶּכִי הַזֶּה שֶׁאֵין צֹרֶךְ לְהַזְכִּירוֹ, אֲבָל מֹשֶׁה הִזְכִּיר זֶה עַתָּה לְשַׁבַּח כִּי נִחֲמוּ עַל חַטָּאתָם, וּלְהַגִּיד לָהֶם שֶׁהָיָה הָעָוֹן הַהוּא גָּדוֹל מִנְּשֹׂא כִּי בָּאָה עָלָיו הַשְׁבוּעָה הַגְּדוֹלָה, וּגְזַר דִּין שֶׁיֵּשׁ עִמּוֹ שְׁבוּעָה אֵינוֹ נִקָּרַע (ר״ה יח)׃

פרק ב

ד וְטַעַם **אַחֵיכֶם בְּנֵי עֵשָׂו**, שֶׁיִּחוּס יִשְׂרָאֵל מִן אַבְרָהָם, וְכָל זַרְעוֹ אַחִים כִּי כֻלָּם הֵם נִמּוֹלִים. וְזֶה טַעַם לֹא תְתַעֵב אֲדֹמִי כִּי אָחִיךָ הוּא (דברים כג ח), רַק בְּנֵי הַפִּלַגְשִׁים יִשְׁמָעֵאל וּמִדְיָן וְכָל בְּנֵי קְטוּרָה אֵינָם בָּאַחְוָה מִן הַכָּתוּב כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע (בראשית כא יב)׃

ו **אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ מֵאִתָּם בַּכֶּסֶף**, אִם תִּתְאַוּוּ לֶאֱכֹל מִפֵּרוֹת אַרְצָם לֹא תִקְחוּ מֵהֶם רַק בְּכֶסֶף מָלֵא לִרְצוֹנָם, וְזֶה טַעַם **מֵאִתָּם**. וְגַם מַיִם לֹא תִשְׁתּוּ מֵהֶם כְּלָל, רַק בַּכֶּסֶף לִרְצוֹנָם׃

ז **כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ**, לְפִיכָךְ לֹא תִכְפְּרוּ אֶת טוּבָתוֹ לְהַרְאוֹת כְּאִלּוּ אַתֶּם עֲנִיִּים, אֶלָּא תַּרְאוּ עַצְמְכֶם עֲשִׁירִים, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ב׳:ז׳). וְלֹא הֻבִינוֹתִי מַהוּ **בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ**, כִּי בִּרְכוֹתָם בְּרָכוֹת שָׁמַיִם הָיוּ, וְהֵם לֹא יַעֲשׂוּ בִּידֵיהֶם דָּבָר שֶׁיִּתְבָּרֵךְ. וְאוּלַי יִרְמֹז **בְּמַעֲשֵׂה יָדֶךָ** שֶׁנִּתְבָּרֵךְ עִמָּם צֹאן וּמִקְנֶה אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם, וְיֵשׁ לָהֶם עֹשֶׁר וּמִקְנֶה וְקִנְיָן מִשְׁלַל עֲמָלֵק, וְהַכֹּל נִתְבָּרֵךְ בְּיָדָם, כְּעִנְיַן מַעֲשֵׂה יָדָיו בֵּרַכְתָּ וּמִקְנֵהוּ פָּרַץ בָּאָרֶץ (איוב א י). וְעוֹד יָדַע ה׳ לְכָתְּךָ אֶת הַמִּדְבָּר הַגָּדֹל הַזֶּה, וְסִפֵּק שָׁם כָּל צָרְכְּךָ בַּמָּן וְהַשְּׂלָו וּמֵי הַבְּאֵר, שֶׁלֹּא חָסַרְתָּ דָּבָר מִן הַצָּרִיךְ לְהוֹלְכֵי אֲרָחוֹת. וְהִנֵּה כֵּן הָיָה שֶׁקָּנוּ מִבְּנֵי עֵשָׂו אֹכֶל וּמָזוֹן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (להלן פסוקים כח כט) אֹכֶל בַּכֶּסֶף תַּשְׁבִּרֵנִי וְאָכַלְתִּי וּמַיִם בַּכֶּסֶף תִּתֶּן לִי וְשָׁתִיתִי וּגוֹ׳ כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי בְּנֵי עֵשָׂו וְגוֹ׳׃

י **הָאֱמִים לְפָנִים וְגוֹ׳**, אַתָּה סָבוּר שֶׁזּוֹ אֶרֶץ רְפָאִים שֶׁנִּתַּתִּי לְאַבְרָהָם לְפִי שֶׁהָאֱמִים שֶׁהֵם רְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא, כִּי אוֹתָם רְפָאִים הוֹרַשְׁתִּי מִפְּנֵי בְּנֵי לוֹט וְהוֹשַׁבְתִּים תַּחְתָּם. רְפָאִים הָיוּ נֶחְשָׁבִים אוֹתָן אֱמִים כָּעֲנָקִים הַנִּקְרָאִים רְפָאִים עַל שֵׁם שֶׁכָּל הָרוֹאֶה אוֹתָן יָדָיו מִתְרַפּוֹת. אֱמִים עַל שֵׁם שֶׁאֵימָתָם מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת. לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ב׳:י״א). וְכֵן כָּתַב (דברים ב׳:כ׳) **אֶרֶץ רְפָאִים תֵּחָשֵׁב אַף הִיא**, לְפִי שֶׁהָרְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא שֶׁנִּתַּתִּי לְאַבְרָהָם. וַאֲנִי תְּמֵהַּ בִּדְבָרֵי הָרַב׃ לָמָּה יְפָרֵשׁ לָנוּ הַכָּתוּב בְּאֶרֶץ עַמּוֹן וּמוֹאָב שֶׁאֵינָהּ אֶרֶץ רְפָאִים שֶׁנִּתַּן לְאַבְרָהָם? אִם לוֹמַר שֶׁאֵינָהּ רְאוּיָה לְיִשְׂרָאֵל וְאֵינָהּ מִן הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה׳ לַאֲבוֹתֵיהֶם לָתֵת לָהֶם, וַהֲלֹא הַכָּתוּב אֵינוֹ אוֹמֵר אֶלָּא **כִּי לִבְנֵי לוֹט נָתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה** (דברים ב׳:י״ט), לוֹמַר שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה מִנַּחֲלַת אַבְרָהָם, הקב״ה נְתָנָהּ לִבְנֵי לוֹט בַּעֲבוּר אַבְרָהָם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתַב רַשִׁ״י (רש״י על דברים ב׳:י׳) עָצְמוֹ (רש״י על דברים ב׳:ה׳), שֶׁנָּתַן שְׂתַּיִם לִבְנֵי לוֹט בִּשְׂכַר שֶׁהָלַךְ אִתּוֹ לְמִצְרַיִם וְשָׁתַק עַל מַה שֶּׁאָמַר עַל אִשְׁתּוֹ אֲחוֹתִי הִיא. וְעוֹד שֶׁהָרַב בְּעַצְמוֹ כָּתַב בְּעֵשָׂו עֶשֶׂר עֲמָמִים נָתַתִּי לוֹ לְאַבְרָהָם, שִׁבְעָה לָכֶם, וְקֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי הֵן עַמּוֹן וּמוֹאָב וְהַר שֵׂעִיר, אַחַת מֵהֶן לְעֵשָׂו וְהַשְּׁתַּיִם לִבְנֵי לוֹט, וְאִם כֵּן חֲרֵי אֶרֶץ עַמּוֹן וּמוֹאָב וְהַר שֵׂעִיר מִנַּחֲלָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הִיא עַל כָּל פָּנִים, וְלָמָּה הקב״ה אוֹמֵר לְמֹשֶׁה שֶׁלֹּא יְהֵא סָבוּר שֶׁהִיא אֶרֶץ הָרְפָאִים שֶׁל אַבְרָהָם? מָה בֵּין קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי לָרְפָאִים? וְעוֹד כִּי **רְפָאִים יָשְׁבוּ**

בָּהּ לְפָנִים (דברים ב׳:כ׳) לוֹמַר שֶׁהִיא שְׁלֵמָה וְהֵם הַיּוֹשְׁבִים בָּהּ לִפְנֵי כָּל אָדָם, כְּמוֹ **לְפָנִים הָאָרֶץ יַסְדָתָּ** (תהלים קב כו)? אֲבָל פֵּרוּשׁ הַפְּסוּקִים הֵפֶךְ מִדִּבְרֵי הָרַב, כִּי בְּעֲבוּר שֶׁאָמַר הקב״ה לְמֹשֶׁה: אַל תְּצַר אֶת מוֹאָב כִּי אֲנִי נָתַתִּי לְבְנֵי לוֹט אֶת עָר יְרֵשָׁה, יְסַפֵּר הַכָּתוּב כִּי הָאָרֶץ רְאוּיָה לְזֶרַע אַבְרָהָם לוּלֵי שֶׁנִּתְּנָה לִבְנֵי לוֹט, וְאָמַר כִּי הָאָרֶץ הַהִיא יָשְׁבוּ בָהּ מֵעוֹלָם עַם גָּדוֹל וְרָם כָּעֲנָקִים, וּלְכָךְ יִקְרָאוּ אוֹתָם הַמּוֹאָבִים אֵמִים לְגֹדֶל הָאֵימָה אֲשֶׁר יָטִילוּ עַל רוֹאֵיהֶם, וְהִנֵּה הַשֵּׁם עָשָׂה גַּם לִבְנֵי לוֹט לִכְבוֹד אַבְרָהָם וְיָרְשׁוּם מִפְּנֵיהֶם, וְאֵין רָאוּי לִגְזֹל מֵהֶם הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן ה׳ לָהֶם בְּמַעֲשֵׂה נֵס. **יֵחָשְׁבוּ**, לְשׁוֹן חֲשִׁיבוּת וּמַעֲלָה, כְּמוֹ **נִבְזֶה וְלֹא חֻשַּׁבְנֶהוּ** (ישעיהו נג ג), **אֲשֶׁר כֶּסֶף לֹא יֵחָשֵׁבוּ** (שם יג יז), **כִּי בַמֶּה נֶחְשָׁב הוּא** (שם ב כב) וְכֵן רַבִּים, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים ״אָדָם חָשׁוּב״.

וְזֶהוּ שֶׁסָּמַךְ הַכָּתוּב לָזֶה (דברים ב׳:י״ב) **וּבְשֵׂעִיר יָשְׁבוּ הַחֹרִים לְפָנִים**, יֹאמַר כִּי בַּעֲבוּר הַטַּעַם הַזֶּה שֶׁהִזְכִּיר בְּמוֹאָב יִמָּנְעֵם גַּם כֵּן מֵאֶרֶץ שֵׂעִיר, כִּי מִלְּפָנִים הָיְתָה אַף הִיא מִן הַחוֹרִים, וְהִיא מְמֻתֶּנֶת אַבְרָהָם, כִּי הַחוֹרִי הוּא הַחִוִּי וְהוּא מִבְּנֵי כְּנַעַן, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לו ב) ״עֵשָׂו לָקַח אֶת נָשָׁיו מִבְּנוֹת כְּנָעַן״ וְגוֹ׳ ״וְאֶת אָהֳלִיבָמָה בַּת עֲנָה בַּת צִבְעוֹן הַחִוִּי״, וְצִבְעוֹן הָיָה מִבְּנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ (שם פסוק כ). וְכֵן יַזְכִּיר בְּכָל מָקוֹם בְּנַחֲלַת יִשְׂרָאֵל הַחִוִּי עִם הַכְּנַעֲנִי בְּשִׁבְעַת הַגּוֹיִם, כִּי הוּא נִמְנָה הַבֵּן הַשִּׁשִּׁי בִּבְנֵי כְּנַעַן (שם י יז). וְכֵן תִּרְאֶה בְּמִלְחֶמֶת אַמְרָפֶל שֶׁהָיָה נִלְחָם בְּמֶלֶךְ סְדוֹם וַעֲמֹרָה וְאַדְמָה וּצְבוֹיִים וְצֹעַר שֶׁהֵם מַלְכֵי כְּנַעַן, וְהִכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם וְהַחוֹרִי בְּהַרְרָם שֵׂעִיר (שם יד ה ו), כִּי הַחוֹרִי וְהָרְפָאִים לְמַלְכֵי כְּנַעַן הָיוּ. וְיִתָּכֵן שֶׁנִּקְרָא **חִוִּי** עַל שֵׁם שֶׁהָיָה נָחָשׁ עֲלֵי דֶּרֶךְ, וְנִקְרָא **חוֹרִי** עַל שֵׁם חֹר פֶּתֶן (ישעיהו יא ח), כִּי הַשֻּׁמּוֹת יִשְׁמְרוּ הַטַּעַם וְיַחְלִיפוּ הַמִּלּוֹת, כְּמוֹ וֶרַח וְצֹחַר (בראשית מו י) מִן וְצָעֳר צָחַר (יחזקאל כז יח), אֲתוֹנוֹת צָחֹרוֹת (שופטים ה י), וְכֵן יַעֲשׂוּ לִשְׁבָּח, יְכַנּוּ יַעֲקֹב שֶׁהוּא לְשׁוֹן מִרְמָה אוֹ לְשׁוֹן עֲקֵלְקַלּוֹת וְיִקְרָאוּ אוֹתוֹ יְשֻׁרוּן מִן תֹּם וְיָשָׁר. וְהִנֵּה אָמַר כִּי הַחוֹרִים שֶׁהֵם לְאַבְרָהָם יָשְׁבוּ בְּשֵׂעִיר לְפָנִים, וּבְנֵי עֵשָׂו שֶׁהֵם זֶרַע לְאַבְרָהָם יָרְשׁוּ אוֹתָם וְיָשְׁבוּ תַּחְתָּם בְּמַעֲשֵׂה נֵס, שֶׁהָיוּ הֵם עַם רַב בְּאַרְצָם וְעָשָׂו בָּא לָגוּר שָׁם וְנִתְחַזֵּק עֲלֵיהֶם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְיֶתֶר הַגּוֹיִם שֶׁל אַבְרָהָם אֲשֶׁר נָתַן הַשֵּׁם לָהֶם בְּכֹחוֹ הַגָּדוֹל. וְהִנֵּה הִנְחִיל הַשֵּׁם כָּל הָעַמִּים הָהֵם לְזַרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם: אֶחָד מֵהֶם לְעֵשָׂו וְהַשְּׁאָר לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא הַבֵּן הַבְּכוֹר, וְאֵין רָאוּי לִגְזֹל מֵעֵשָׂו אֶת אֲשֶׁר הוֹרִישָׁם הָאֱלֹהִים, כִּי הַשֵּׁם יִקְצֹף עַל הַגּוֹזֵל מֵהֶם נַחֲלָה שֶׁהִנְחִילָם הוּא יִתְבָּרַךְ כַּאֲשֶׁר יִקְצֹף עַל הַגּוֹזֵל מִיִּשְׂרָאֵל הָאָרֶץ אַחֲרֵי שֶׁנִּתְּחִילָּנָּה לָהֶם. וּכְעִנְיָן שֶׁאֹמַר (ירמיהו יב יד) ״עַל כָּל שְׁכֵנַי הָרָעִים הַנֹּגְעִים בַּנַּחֲלָה אֲשֶׁר הִנְחַלְתִּי אֶת עַמִּי״ וְגוֹ׳:

וְזֶה טַעַם **כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל** שֶׁהִזְכִּיר כָּאן וַעֲדַיִן לֹא נַעֲשָׂה, וְכֵן אָמַר עוֹד בִּבְנֵי עַמּוֹן שֶׁהִיא מֵאֶרֶץ רְפָאִים (דברים ב׳:כ׳) כִּי גַּם הִיא הָיְתָה שֶׁל רְפָאִים בַּתְּחִלָּה, וְהָעַמִּנִים יִקְרְאוּ לָהֶם זַמְזֻמִּים מִלְּשׁוֹן **וְזָמְמוּ אַל תָּפֵק** (תהלים קמ ט) אֶלָּא שֶׁנִּכְפַּל, כְּלוֹמַר עַם שֶׁלֹּא יִבָּצֵר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזִמוּ לַעֲשׂוֹת.

כ **תַּחֲשֹׁב**, שֶׁהִיא בְּחֶשְׁבּוֹן אֶרֶץ רְפָאִים, כְּלוֹמַר שֶׁהִיא מִכְּלָלָהּ. וְכֵן מִן הַשִּׁיחוֹר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרַיִם וְעַד גְּבוּל עֶקְרוֹן צָפוֹנָה לַכְּנַעֲנִי תֵּחָשֵׁב (יהושע יג ג), וְכֵן בְּנֵי רְמוֹן הַבְּאֵרֹתִי מִבְּנֵי בִנְיָמִן כִּי גַּם בְּאֵרוֹת תֵּחָשֵׁב עַל בִּנְיָמִן (שמואל ב ד ב). וְאֶפְשָׁר שֶׁגַּם כֵּן פֵּרוּשׁ **יֵחָשְׁבוּ אַף הֵם** הַכָּתוּב לְמַעְלָה יֹאמַר הָאֵמִים אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים גַּם הֵם יֵחָשְׁבוּ רְפָאִים, שֶׁהָיוּ מִכְּלָלָם וְהֵם כַּעֲנָקִים וְלָכֵן יִקְרְאוּ אוֹתָם אֵמִים, וְהוּא הַנָּכוֹן. וְהִנֵּה אֶרֶץ רְפָאִים הָיְתָה גְּדוֹלָה מְאֹד, וְלָקְחוּ מֵהֶם מוֹאָב וְלָקְחוּ מֵהֶם בְּנֵי עַמּוֹן וְנִשְׁאֲרָה מִמֶּנָּה לִרְפָאִים עַצְמָם, כִּי עוֹג הַיּוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרוֹת מֵהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית יד ה) וַיַּכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם, וּבִיהוֹשֻׁעַ (יז טו) וּבֵרֹאתָ לְךָ שָׁם בְּאֶרֶץ הַפְּרִזִּי וְהָרְפָאִים, וְלָכֵן יֹאמַר הַכָּתוּב בִּגְבוּל מוֹאָב וְעַמּוֹן כִּי לָרְפָאִים יֵחָשֵׁב, וְהַמּוֹאָבִים וְהָעַמּוֹנִים הֵם שֶׁשִּׁנּוּ לָהֶם שֵׁמוֹת אֲחֵרִים אֵמִים וְזַמְזֻמִּים:

כג **וְהָעַוִּים הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד עַזָּה**, יֹאמַר כִּי הָעַוִּים הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי חֲצֵרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם חֹמָה סָבִיב עַד עַזָּה שֶׁהוּא גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י יט) וַיְהִי גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן בֹּאֲכָה גְּרָרָה עַד עַזָּה, הַכַּפְתּוֹרִים שֶׁיָּצְאוּ מִכַּפְתּוֹר הִשְׁמִידוּם וְהֵם יוֹשְׁבִים תַּחְתָּם. וְהִנֵּה הַכַּפְתּוֹרִים שֶׁהֵם מִבְּנֵי מִצְרַיִם (שם פסוקים יג יד) וְאֵינָם מִמֻּתֶּנֶת אַבְרָהָם אַרְצָם הִיא שֶׁל יִשְׂרָאֵל, מִפְּנֵי שֶׁהַכַּפְתּוֹרִים לָכְדוּ אוֹתָהּ מִבְּנֵי כְּנַעַן, וְהַכָּתוּב שָׁאָמַר עַל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים (שם כו ג) כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֲרָצֹת הָאֵל מִן הַטַּעַם הַזֶּה הָיָה, כִּי הָאָרֶץ הַהִיא הָיְתָה מִתְּחִלָּה לִבְנֵי כְּנַעַן. וּמִפְּנֵי זֶה הוֹרִישׁוּ יִשְׂרָאֵל בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים הָעַזָּתִי הָאַשְׁקְלוֹנִי הַגִּתִּי וְהָעֶקְרוֹנִי וְהָעַוִּים (יהושע יג ג) שֶׁהָיוּ כֻּלָּם יוֹשְׁבֵי גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי בְּעַזָּה וּבְאַשְׁקְלוֹן וּבְאַשְׁדּוֹד וְעֶקְרוֹן, וְעַל שֵׁם מְקוֹמָם הֵם נִקְרָאִים, כִּי הִשְׁמִידוּ הָעַוִּים שֶׁהָיוּ מִבְּנֵי כְּנַעַן הַיּוֹשְׁבִים בְּגִבּוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן בֹּאֲכָה גְּרָרָה עַד עַזָּה וְיָשְׁבוּ תַּחְתָּם, וְצִידוֹן גַּם הִיא לַפְּלִשְׁתִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יואל ד ד) וְגַם מָה אַתֶּם לִי צֹר וְצִידוֹן וְכֹל גְּלִילוֹת פְּלָשֶׁת. וְעַל דַּעְתִּי הָעַוִּים הֵם הַחִוִּים, כִּי הַמִּנְהָג בַּכָּתוּב שֶׁיְּחַלִּיפוּ הַשֵּׁמוֹת כַּאֲשֶׁר אָמַרְנוּ (לעיל פסוק י), בְּהֵיוֹתָם מוֹרִים עַל עִנְיָן אֶחָד, וְהַנָּחָשׁ יְעוּת עַצְמוֹ בְּדֶרֶךְ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ״ו:ז׳) אָמַר ר׳ אֶלְעָזָר בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן שֶׁהָיוּ בְּקִיאִין בַּעֲפָרוֹת כְּנָחָשׁ, בְּגָלִילָא צָוְחִין לְחִוְיָא עִוְיָא. וְנָהֲגוּ בּוֹ חֲכָמִים לְקָרוֹתוֹ עַכְנָא וְלִקְרוֹתוֹ חֲכִינָא. וְאָמְרוּ (רות רבה ה ו) וַיֵּעָתֶר לוֹ וַיִּשְׁמַע תְּחִנָּתוֹ (דהי״ב לג יג), אָמַר רַבִּי לֵוִי בַּעֲרַבְיָא צָוְחִין לַחֲתִירָה עֲתִירָה. וְאָמְרוּ (איכה רבה ב ב) אֵיכָה יָעִיב בְּאַפּוֹ ה׳, אָמַר רַבִּי חָמָא בר׳ חֲנִינָא אֵיךְ חִיֵּב ה׳ בְּרָגְזוֹ, אִית אַתְרָא דְּצָוְחִין לְחַיְבָא אַיְּבָא, חֻקִּים עֲקִים. וּמֵרֹגֶל הוּא בַּלָּשׁוֹן, וּמָה עִוְיָא אוֹמֵר בְּדָבָר זֶה עַל רַבִּי חִיָּא. וְכֵן נָהֲגוּ רַבּוֹתֵינוּ לוֹמַר עַל **הֶסַח הַדַּעַת** שֶׁהוּא בִּמְקוֹם **הֶסֵּעַ הַדַּעַת**. וּבִירוּשַׁלְמִי לְעוֹלָם **הִסְיעוֹ**, וּבַמִּשְׁנָה וְהִסִּיעַ אֶת לִבּוֹ מִלֶּאֱכֹל. וְכֵן אָמְרוּ הַמְּפָרְשִׁים בְּעוּשׁוּ וְבֹאוּ כָּל הַגּוֹיִם (יואל ד יא) שֶׁהוּא חוּשׁוּ. וּבַמְּכִילְתָּא (בא ז) ר׳ יֹאשִׁיָּה אוֹמֵר אַל תִּקְרֵי וּפָסַחְתִּי אֶלָּא וּפָסַעְתִּי, שֶׁהַמָּקוֹם ב״ה מְדַלֵּג עַל בָּתֵּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. עָשָׂאוּ מִלְּשׁוֹן פְּסִיעוֹת בְּחִלּוּף חֵי״ת בְּעַי״ן. וְעַתָּה הִשְׁלִים לְהוֹדִיעֵנוּ

כָּל אֶרֶץ הַחִוִּי שֶׁאָבְדָה מֵהֶם, כִּי מִמֶּנָּה לְעֶשָׂו וְהִיא אֲסוּרָה לָנוּ, וּמִמֶּנָּה לְכַפְתּוֹרִים וְנִקַּח אוֹתָהּ מֵהֶם. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם) מָצָאתִי כִּי הָעַוִּים הֵם רָפָאִים. אָמְרוּ בְּפָסוּק הַנִּפְילִים הָיוּ בָּאָרֶץ (בראשית ו ד), רְפָאִים הֵם הָעַוִּים, רְפָאִים שֶׁכָּל מִי שֶׁרוֹאֶה אוֹתָם לִבּוֹ רָפֶה כְּשַׁעֲוָה, עַוִּים שֶׁהָיוּ בְּקִיאִין בַּעֲפָרוֹת כַּנָּחָשׁ וְכוּ'. וְעוֹד אָמְרוּ שָׁם (ב״ר מד כג) בְּמִתְנָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, רַבִּי דוֹסְתַּאי בְּשֵׁם רַבִּי שְׁמוּאֵל, לְפִי שֶׁאֵינוֹ מַזְכִּיר כָּאן חִוִּי לְפִיכָךְ הוּא מֵבִיא רְפָאִים תַּחְתֵּיהֶם. וְכַאֲשֶׁר עִינַּוְתִּי בְּזֶה מָצָאתִי כִּי הַדָּבָר אֱמֶת וְיַצִּיב וְנָכוֹן וְקַיָּם, כִּי הַשִּׁבְעָה גּוֹיִם שֶׁיָּרְשׁוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁהִזְכִּירָם מֹשֶׁה רַבֵּינוּ לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ז׳:א׳) וְנָשַׁל גּוֹיִם רַבִּים מִפָּנֶיךָ הַחִתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גוֹיִם רַבִּים וַעֲצוּמִים, וְהַשִּׁשָּׁה מֵאֵלּוּ נִזְכָּרִים בְּמַתְּנָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְהַחִוִּי לֹא נִזְכַּר שָׁם, וְעַל כָּל פָּנִים הוּא הָרְפָאִים אוֹ מִן קֵינִי קְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי. וְרַבּוֹתֵינוּ (ב״ר שם) כֻּלָּם אוֹמְרִים כִּי קֵינִי קְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי לֹא נָחֲלוּ יִשְׂרָאֵל וְעָתִיד לְהַנְחִילָם לָהֶם, וּבָהֶם נֶאֱמַר וְאִם יַרְחִיב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ וְנָתַן לְךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָתֵת לַאֲבֹתֶיךָ (דברים י״ט:ח׳). וְכֵן לֹא הֻזְכַּר בְּשׁוּם מָקוֹם שְׁנֻחְלוּם בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ. אִם כֵּן הָרְפָאִים שֶׁנָּתַן לְאַבְרָהָם הוּא הַחִוִּי שֶׁהוּא הַבֵּן הַשִּׁשִּׁי לִכְנַעַן (בראשית י יז), וְאָבִיו קָרָא לוֹ חִוִּי, וּבִימֵי אַבְרָהָם כִּנּוּ לוֹ רְפָאִים. וְעַל דַּעְתִּי הוּא שֵׁם מְכֻנֶּה מִן הַחִוִּי, עַל שֵׁם חֵר פָּתַן וּמְאוּרַת צְפָעוֹנִי (ישעיהו יא ח), כִּי הַטְּמוּנִים בֶּעָפָר יִקָּרֵא הַלָּשׁוֹן רְפָאִים, כְּמוֹ הָרְפָאִים יְחוֹלָלוּ מִתַּחַת מַיִם וְשׁכְנֵיהֶם (איוב כו ה), וָאָרֶץ רְפָאִים תַּפִּיל (ישעיהו כו יט). וְהִנֵּה בְּנֵי הַחִוִּי הַזֶּה רַבּוּ לְמַעְלָה, וְכַאֲשֶׁר נָפוֹצוּ מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי נָחֲלָה הַמִּשְׁפָּחָה הַזֹּאת אֲרָצוֹת גְּדוֹלוֹת, וּמֵהֶם שֶׁתִּקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים, וּמֵהֶם חוֹרִים, וּמֵהֶם עַוִּים, וּבְכֻלָּם כֻּלָּם חִוִּי, וְכֻלָּם רְפָאִים, כַּאֲשֶׁר בְּעַמֵּנוּ אֶפְרִים יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל, וּבְכֻלָּם כֻּלָּם יִשְׂרָאֵל. וְהַשִּׁמּוֹת הָאֵלֶּה כֻּלָּם מִתְאָרִים מִן הַחִוִּי, כִּי כַּאֲשֶׁר הָיָה שְׁמוֹ חִוִּי כִּנּוּ לוֹ מִן חִוְיָא רְפָאִים, שֶׁהַנָּחָשׁ שׁוֹכֵן בְּחוֹרֵי עָפָר, וְהַחוֹרִי וְהָעַוִּי עַל שֵׁם הַנָּחָשׁ כְּמוֹ כֵּן כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (לעיל פסוק י). והקב״ה נָתַן לְאַבְרָהָם הָרְפָאִים בְּכֻלָּם, וּמֹשֶׁה יַזְכִּיר לְיִשְׂרָאֵל הַחִוִּי הַשֵּׁם הָרִאשׁוֹן שֶׁקָּרָא לוֹ אָבִיו, כִּי אֶרֶץ רְפָאִים בִּימֵי מֹשֶׁה כְּבָר נֶחְלְקָה וּמִמֶּנָּה אֲסוּרָה לְיִשְׂרָאֵל. וְהִנֵּה הַכָּתוּב בָּא לְהַזְכִּיר בְּכָאן עִנְיַן כָּל אֶרֶץ הַחִוִּי שֶׁהֵם הָרְפָאִים וְכָל הַנַּעֲשָׂה מִמֶּנָּה. אָמַר תְּחִלָּה כִּי הָאֱמִים גַּם הֵם מִן הָרְפָאִים וְיָרַשׁ אוֹתָם מוֹאָב, וְחָזַר וְאָמַר כִּי הַחוֹרִי אֲשֶׁר הֵם גַּם כֵּן מִן רְפָאִים יָרַשׁ אוֹתָם עֵשָׂו, וְחָזַר עוֹד וְאָמַר כִּי אֶרֶץ בְּנֵי עַמּוֹן אַף הִיא אֶרֶץ רְפָאִים וְאָסַר כָּל זֶה לְיִשְׂרָאֵל. וְעוֹד סִפֵּר כִּי גַּם כַּפְתּוֹרִים הַיּוֹצְאִים מִכַּפְתּוֹר לָקְחוּ מֵאַרְצָם וְהִיא מֻתֶּרֶת לְיִשְׂרָאֵל. וְהִזְכִּיר יְהוֹשֻׁעַ אֶרֶץ הַפְּרִזִּי וְהָרְפָאִים (יהושע יז טו). אֲבָל רַשׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים ב׳:כ״ג) עַוִּים מִפְּלִשְׁתִּים הֵם, שֶׁעִמָּהֶם נֶחְשָׁבִים בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ (יג ג) הָעַזָּתִי וְהָאַשְׁדּוֹדִי הָאֶשְׁקְלוֹנִי הַגִּתִּי וְהָעֶקְרוֹנִי וְהָעַוִּים, וּמִפְּנֵי הַשִּׁבּוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע אַבְרָהָם לַאֲבִימֶלֶךְ לֹא יָכְלוּ יִשְׂרָאֵל לָלֶכֶת בְּאַרְצָם וּלְהוֹצִיאָם מֵאַרְצָם הֵבִאתִי עֲלֵיהֶם כַּפְתּוֹרִים וְהִשְׁמִידוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם, וְעַכְשָׁו אַתֶּם מֻתָּרִים לָקַחַת מִיָּדָם. וְלֹא נִתְכַּוְּנוּ אֶצְלִי דְּבָרִים הַלָּלוּ, כִּי הַכָּתוּב לֹא יִמְנָה הָעַוִּים מִפְּלִשְׁתִּים, אֲבָל יִמְנֶה חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים וְיַזְכִּירֵם, וְאַחֲרֵי כֵּן יַזְכִּיר הָעַוִּים בְּעֵם אַחֵר, יֹאמַר כִּי מִן הַשִּׁיחוֹר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרַיִם וְעַד גְּבוּל עֶקְרוֹן צָפוֹנָה הַכֹּל תֵּחָשֵׁב מֵאֶרֶץ כְּנַעַן, חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים אֲשֶׁר יִמְנֶה וְגַם הָעַוִּים שֶׁהֵם גּוֹי אַחֵר, וּלְדִבְרֵי הָרַב הִנֵּה הֵחֵלּוּ הָעַוִּים שֶׁיָּרְשׁוּ אוֹתָם כַּפְתּוֹרִים, וּשְׁאָר סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים מִי הִתִּירָם, וְלָמָּה יִכְבְּשׁוּ אֶת כֻּלָּם, כִּי יְהוֹשֻׁעַ הוּא הַמְכַבֵּשׁ אֶת הַפְּלִשְׁתִּים וְהָעַוִּים. וְעוֹד לָמָּה תִּהְיֶה אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים לְאַבְרָהָם כְּלָל, וְלָמָּה הֻצְרַךְ אֲבִימֶלֶךְ לִבְרִיתוֹ בָּזֶה, וּפְלִשְׁתִּים מִבְּנֵי מִצְרַיִם הָיוּ, וְכֵן הַכַּפְתּוֹרִים, וְאֵינָם מֵעֶשֶׂר עֲמָמִין. אֲבָל הַדָּבָר בְּהֶפֶךְ, כִּי הַכַּפְתּוֹרִים וְהַפְּלִשְׁתִּים הִשְׁמִידוּ מִן הַכְּנַעֲנִים, כִּי אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר הָיָה, וְהָעַזָּתִי יוֹשֵׁב בְּעַזָּה וְצִידוֹן עִיר פְּלִשְׁתִּים, וְאֵלֶּה מִגְּבוּל הַכְּנַעֲנִי הֵם, שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן בֹּאֲכָה גְּרָרָה עַד עַזָּה. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי כִּי פְּלִשְׁתִּים וְכַפְתּוֹרִים יֵחָשְׁבוּ עַם אֶחָד, וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו מז ד) כִּי שֹׁדֵד ה׳ אֶת פְּלִשְׁתִּים שְׁאֵרִית אִי כַּפְתּוֹר. וְזֶה טַעַם **כַּפְתּוֹרִים הַיּוֹצְאִים מִכַּפְתּוֹר**, כִּי יָצְאוּ מִכַּפְתּוֹר עַם מְעַט לָגוּר בַּאֲשֶׁר יִמְצָאוּ, וְהִשְׁמִידוּ אֶת הָעַוִּים הַיּוֹשְׁבִים עַד עַזָּה שֶׁהֵם מִזֶּרַע כְּנַעַן, וְיָשְׁבוּ תַּחְתָּם בְּעַזָּה וַאֲשְׁקְלוֹן וַאֲשְׁדּוֹד וְגַת וְעֶקְרוֹן, וְהַכֹּל מִגְּבוּלוֹת כְּנַעַן, וְחִלְּקוּ אוֹתָהּ לַחֲמִשָּׁה סַרְנֵיהֶם, וְשֵׁם הַגְּלִילוֹת הָהֵם פְּלֶשֶׁת, וְנִקְרְאוּ גַּם הֵם פְּלִשְׁתִּים. וְנִשְׁאַר לָעַוִּים יֶתֶר אַרְצָם כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר יְהוֹשֻׁעַ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (שם) פְּלִשְׁתִּים שְׁאֵרִית אִי כַּפְתּוֹר, כִּי פְּלִשְׁתִּים הֵם. וְזֶה טַעַם אֲשֶׁר יָצְאוּ מִשָּׁם פְּלִשְׁתִּים וְאֶת כַּפְתֹּרִים (בראשית י יד) כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שָׁם. וּמָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (עמוס ט ז) הֲלֹא אֶת יִשְׂרָאֵל הֶעֱלֵיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְלִשְׁתִּיִּים מִכַּפְתּוֹר וַאֲרָם מִקִּיר, יְסַפֵּר מִלְחֲמוֹת ה׳, כִּי הוּא אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה, וְהֶעֱלָה פְּלִשְׁתִּים מִכַּפְתּוֹר אַרְצָם, כִּי הוֹצִיאָם מִשָּׁם לְתֵת לָהֶם בְּנֵס גָּדוֹל אֶת הָעַוִּים וְהִשְׁמִידוּם וְיָשְׁבוּ תַּחְתָּם, וְעָזְבוּ כַּפְתּוֹר לַאֲחֵיהֶם. אוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי, כִּי הָעַוִּים בְּנֵי כְּנַעַן יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בָּרִאשׁוֹנָה הָיָה שָׁם פְּלִשְׁתִּים, כִּי שֵׁם הָאָרֶץ פְּלֶשֶׁת, וְהַכַּפְתֹּרִים הַיּוֹצְאִים מִכַּפְתּוֹר כַּאֲשֶׁר הִשְׁמִידוּם הִגְלוּ מֵהֶם לְכַפְתּוֹר אַרְצָם אֲשֶׁר הִיא מִכְּלַל אֶרֶץ מִצְרַיִם לְיַד אֲחֵיהֶם, וַה׳ גְּאָלָם מִשָּׁם וְחָזְרוּ לִמְקוֹמָם, לֹא יָדַעְנוּ בְּאֵי זֶה דּוֹר מִן הַדּוֹרוֹת. וְהִנֵּה פְּלִשְׁתִּים יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ כְּנַעַן הֵם, וּלְךָ אָמַר הַכָּתוּב (צפניה ב ה) דְּבַר ה׳ עֲלֵיכֶם כְּנַעַן אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וְהַאֲבַדְתִּיךְ מֵאֵין יוֹשֵׁב, וְכֵן יִשְׂרָאֵל לֹא הוֹרִישׁוּ פְּלִשְׁתִּים עַד שֶׁעָבַר זְמַן הַשִּׁבּוּעָה שֶׁמֵּתוּ שִׁלשָׁה דּוֹרוֹת מִן הַפְּלִשְׁתִּים בְּאוֹתָהּ הָאָרֶץ שֶׁל אֲבִימֶלֶךְ. וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (מכילתא ריש בשלח), כִּי קָרוֹב הוּא, קְרוֹבָה הַשִּׁבּוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע אַבְרָהָם לַאֲבִימֶלֶךְ, עַדַיִן נָכְדוֹ קַיָּם. זֶהוּ הָרֵאוּי וְהַנָּכוֹן בָּעִנְיָן הַזֶּה. אֲבָל בַּגְּמָרָא בְּפֶרֶק וְאֵלּוּ טְרֵפוֹת (חולין ס) אָמְרוּ כְּדִבְרֵי רַשׁ״י בְּמַחְלֹקֶת, וְרַב אָמַר הָתָם עַוִּים מִתֵּימָן בָּאוּ, וְתַנְיָא כְּוָותֵהּ, וְתֵימָן זֶרַע אֱדוֹם, כְּדִכְתִיב (ירמיהו מט ז) לֶאֱדוֹם כֹּה אָמַר ה׳ צְבָאוֹת הַאֵין עוֹד חָכְמָה בְּתֵימָן, וְזֶה אֶפְשָׁר הוּא, וְיֹאמַר הַכָּתוּב כִּי הָעַוִּים שֶׁהֵם מִבְּנֵי עֵשָׂו קָצַת אַרְצָם טְהֲרָה בְּיַד הַכַּפְתּוֹרִים כְּעַמּוֹן וּמוֹאָב שֶׁטְּהָרוּ בְּסִיחוֹן. וּמָה שֶׁכָּתַבְתִּי הוּא הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר:

כד **רְאֵה נָתַתִּי בְיָדֶךָ אֶת סִיחֹן**, הַדִּבּוּר הַזֶּה הוּא הָאָמוּר לְמַטָּה (דברים ב׳:ל״א) רְאֵה הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ, וְקִדֵּם לָכֵן שָׁלַח לוֹ מַלְאָכִים מִמִּדְבַּר קְדֵמוֹת, כִּי אַחֲרֵי שֶׁיִּצַּוָּנוּ הַשֵּׁם הָחֵל רָשׁ וְהִתְגָּר בּוֹ מִלְחָמָה לֹא יִשְׁלַח לוֹ דִּבְרֵי שָׁלוֹם אֶעְבְּרָה בְאַרְצֶךָ, כִּי אִם יִשְׁמַע אֵלָיו יִהְיֶה עוֹבֵר עַל דִּבְרֵי הַשֵּׁם, וְאִם יַדַּע שֶׁלֹּא יִשְׁמַע יִהְיֶה שְׁלִיחוּתוֹ לָרִיק. וְלֹא תַחְשֹׁב לוֹמַר כִּי הִיא הַמִּצְוָה שֶׁנִּצְטַוֵּינוּ (דברים כ׳:י׳) כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם, כִּי שָׁם כָּתוּב (דברים ב׳:י״א) וְהָיָה כָּל הָעָם הַנִּמְצָא בָהּ יִהְיוּ לְךָ לָמַס וַעֲבָדוּךָ, וְכָאן אִם שָׁמַע לָהֶם לֹא הָיוּ נוֹגְעִים בּוֹ כְּלָל. אֲבָל פֵּרוּשׁ **וָאֶשְׁלַח מַלְאָכִים**, כְּבָר שָׁלַחְתִּי מַלְאָכִים, אֲבָל הִקְדִּים דִּבְרֵי הַשֵּׁם לְבָאֵר כִּי הִקְשָׁה ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת רוּחוֹ (דברים ב׳:ל׳) לוֹמַר כִּי הַכֹּל סִבָּה מֵאֵת הַשֵּׁם כִּי כֵן אָמַר לִי:

כה וְטַעַם **אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ**, כְּנֶגֶד יִשְׂרָאֵל, שֶׁיִּרְאוּם כָּל הָעַמִּים וְאַנְשֵׁי כְנַעַן בְּלֵב נָמֵס יֵצְאוּ לִקְרָאתָם, אֲבָל הִקְשָׁה הַשֵּׁם אֶת רוּחָם לֵאמֹר טוֹב מוּתֵנוּ בְּחַרְבָּם מִלִּהְיוֹת לָהֶם עֲבָדִים. כִּי מָה טַעַם לוֹמַר בְּמֹשֶׁה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמָיִם, וְהוּא לֹא יִלָּחֵם רַק בִּשְׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה. אֲבָל הִיא הַבְטָחָה לְיִשְׂרָאֵל וְלִיהוֹשֻׁעַ, כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ (דברים ג׳:כ״א) עֵינֶיךָ הָרֹאוֹת וְגוֹ׳. וְזֶה טַעַם הָחֵל רָשׁ לָרֶשֶׁת אֶת אַרְצוֹ (דברים ב׳:ל״א):

לד **וַנַּחֲרֹם אֶת כָּל עִיר מְתִם וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף**, שֶׁהָיוּ מִן הָאֱמוֹרִי, וְנִצְטַוּוּ בְּכָךְ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כ׳:ט״ז) רַק מֵעָרֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לֹא תְחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה, וְאַף עַל פִּי כֵן פָּתַח לָהֶם בְּשָׁלוֹם, שֶׁכָּךְ הִיא הַמִּצְוָה כַּאֲשֶׁר אֲפָרֵשׁ בעה״י (רמב״ן על דברים כ׳:י׳). אֲבָל לְעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן לֹא קָרָא לְשָׁלוֹם, שֶׁהוּא יָצָא אֵלָיו לַמִּלְחָמָה קֹדֶם שֶׁבָּאוּ לָעִיר שֶׁלּוֹ כְּלָל. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי הָעִנְיָן בְּסֵדֶר זֹאת חֻקַּת (במדבר כא כא):

פרק ג

ט **צִידֹנִים יְקָרְאוּ לְחֶרְמוֹן שִׂרְיֹן**, וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (דברים ד׳:מ״ח) עַד הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן, חֶרֶי לוֹ אַרְבַּע שֵׁמוֹת, לְהַגִּיד שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ אַרְבַּע מַלְכֵיּוֹת מִתְפָּאֲרוֹת בְּכָךְ, זֶה אוֹמֵר עַל שְׁמִי יִקָּרֵא וְזֶה אוֹמֵר עַל שְׁמִי יִקָּרֵא, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ג׳:ט׳) מִדִּבְרֵי אַגָּדָה (ספרי עקב לז). וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה הַשֵּׁבַח הַזֶּה כָּךְ, אֲבָל עִקַּר הַכָּתוּב לוֹמַר כִּי צִדּוֹנִים בְּנֵי בְכוֹר כְּנַעַן יִקָּרְאוּ לְחֶרְמוֹן שִׂרְיֹן בִּהְיוֹתוֹ בְּיָדָם מִלְּפָנִים, וְהָאֱמוֹרִי הַיּוֹשֵׁב בָּהּ עַכְשָׁו אֲשֶׁר מֵהֶם יִלְקְחוּ אוֹתוֹ יִשְׂרָאֵל יִקָּרְאוּ לוֹ שְׂנִיר, וְהוּא שֶׁלֶג בִּלְשׁוֹן כְּנַעַן, כְּמוֹ שֶׁרַשׁ״י מֵעִיד עָלָיו, וְכֵן תִּרְגֵּם אונקלוס (תרגום אונקלוס על דברים ג׳:ט׳), וּבַעֲבוּר שֶׁהוּא הַר הַשֶּׁלֶג וּמִפְּנֵי הַקְּרִירוּת יִהְיֶה חֹרֶם יִקָּרֵא חֶרְמוֹן, וְהוּא לוֹ שֵׁם כִּנּוּי. וְאוּלַי גַּם לְשׁוֹן שִׂרְיֹן בִּלְשׁוֹן הַצִּידוֹנִים שֵׁם שִׁיּוֹרָה עַל כֵּן. וְשֵׁם הָהָר שִׂיאֹן. וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר (שיר השירים ד ח) מֵרֹאשׁ שְׂנִיר וְחֶרְמוֹן יִקָּרֶאנּוּ בִּשְׁנֵי כִנּוּיִין, מֵרֹאשׁ הַשֶּׁלֶג וְהַחֹרֶם, אוֹ טַעְמוֹ מֵרֹאשׁ שְׂנִיר וּמִכָּל הָהָר. וְכֵן מָה שֶׁאָמַר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (א ה כג) וּבְנֵי חֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה יָשְׁבוּ בָּאָרֶץ מִבָּשָׁן עַד בַּעַל חֶרְמוֹן וּשְׂנִיר וְהַר חֶרְמוֹן הֵמָּה רָבּוּ, גַּם כֵּן פֵּרוּשׁוֹ וּשְׂנִיר וְכָל הָהָר שֶׁהוּא הַר חֶרְמוֹן. אֲבָל **בַּעַל חֶרְמוֹן** עִיר אוֹ מִגְדָּל קָרְאוּ לוֹ בַּעַל, אוֹ שֶׁהָיָה שָׁם נֶעֱבָד אֶחָד מֵהַבְּעָלִים. וְיִתָּכֵן שֶׁאַחֲרֵי הֱיוֹת יִשְׂרָאֵל בָּאָרֶץ הַחֶלְפּוּ הַשֵּׁמוֹת קְצָת, וְהָיָה הָהָר הַהוּא גָּדוֹל וְקָרְאוּ לַחֵלֶק הַגָּבוֹהַּ אֲשֶׁר בְּרֹאשׁוֹ שְׂנִיר וְלַחֵלֶק הַשֵּׁנִי חֶרְמוֹן, אוֹ הֵם הָרִים אֲחֵרִים קָרְאוּ לָהֶם כֵּן אַחַר הַתּוֹרָה, וְרַבִּים כֵּן, וְכֵן וְחֶרְמוֹנִים מֵהַר מִצְעָר (תהלים מב ז):

יא **כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים הִנֵּה עַרְשׂוֹ עֶרֶשׂ בַּרְזֶל וְגוֹ׳**, עִנְיַן הַכָּתוּב שָׁבָא לְהַגִּיד כִּי עוֹג זֶה נִקְרָא מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי בַּעֲבוּר כִּי מָלַךְ עֲלֵיהֶם, אֲבָל הוּא עַצְמוֹ מִן הָרְפָאִים הוּא, וּלְהַגִּיד עַל גָּבְהוֹ וְגָדְלוֹ, כִּי הָיוּ הָרְפָאִים עַם גָּדוֹל וָרָם כַּעֲנָקִים, אָמַר כִּי עַרְשׂוֹ עֶרֶשׂ בַּרְזֶל, לֹא יִסְבֹּל אוֹתוֹ עֶרֶשׂ עֵצִים כִּשְׁאָר בְּנֵי אָדָם, וְהוּא בְּעִיר רַבָּה שֶׁהָיְתָה עִיר מוֹשָׁבוֹ, וְכַאֲשֶׁר הִשְׁמִידוּ בְּנֵי עַמּוֹן אֶת הָרְפָאִים כַּאֲשֶׁר נִזְכַּר לְמַעְלָה (ב כא) וְנִלְכְּדָה עִירוֹ נִצַּל הוּא לְבַדּוֹ מִיָּדָם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר כִּי רַק עוֹג נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים, וְהִנֵּה נִשְׁאֲרָה מִטָּתוֹ שָׂמָה בְּרַבָּה אֲשֶׁר הִיא עַתָּה לִבְנֵי עַמּוֹן, וְהָעַמּוֹנִים קַיְּמוּ אוֹתָהּ לְעֵדוּת כִּי הִשְׁמִידוּ עַם גָּדוֹל וָרָם, וְהָאִישׁ הַגִּבּוֹר אֲשֶׁר כְּגֹבַהּ אֲרָזִים גָּבְהוֹ וְחָסֹן הוּא כְּאֵלוֹנִים לָכְדוּ מִמֶּנּוּ מַלְכוּתוֹ. וְזֶה טַעַם **הִנֵּה**, כְּלוֹמַר הִנֵּה הָעֵדוּת קַיֶּמֶת שֶׁהִיא עֶרֶשׂ בַּרְזֶל וַאֲרֻכָּה וּרְחָבָה מְאֹד, וְקַיֶּמֶת הִיא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן, כִּי עַרְשׂוֹ אֲשֶׁר בְּעַשְׁתָּרוֹת הָיְתָה לְשָׁלָל וְאַבְדָּה:

וְטַעַם **בְּאַמַּת אִישׁ**, הַגָּדוֹל בִּבְנֵי אָדָם, כְּמוֹ וְחָזַקְתָּ וְהָיִיתָ לְאִישׁ (מלכים א ב ב). וְעַל דַּעַת אונקלוס (תרגום אונקלוס על דברים ג׳:י״א) בְּאַמַּת אִישׁ, בְּאַמַּת הָאִישׁ, וְתַרְגּוּם מִלַּךְ, וְכֵן אֶת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד (במדבר כח ד), בַּלַּיְלָה הוּא (בראשית יט לג), וְכֵן רַבִּים, כְּלוֹמַר בְּאַמַּת עוֹג עַצְמוֹ:

יב **וְאֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת יָרַשְׁנוּ בָּעֵת הַהִיא**, אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת הָאֲמוּרָה לְמַעְלָה מִנַּחַל אַרְנוֹן עַד הַר חֶרְמוֹן יָרַשְׁנוּ בָּעֵת הַהִיא: **מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר עַל נַחַל אַרְנֹן**, אֵינוֹ מְחֻבָּר לְרֹאשׁוֹ שֶׁל מִקְרָא אֶלָּא לְסוֹפוֹ, עַל נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי, אֲבָל לְעִנְיַן יְרֻשָּׁה עַד הַר חֶרְמוֹן הָיָה, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ג׳:י״ב). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי יֹאמַר וְאֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת שֶׁיָּרַשְׁנוּ בָּעֵת הַהִיא מֵעֲרוֹעֵר נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי, וְכֵן וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָהּ, וְכֵן רַבִּים:

יג **כֹּל חֶבֶל הָאַרְגֹּב לְכָל הַבָּשָׁן הַהוּא יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים**, פֵּרוּשׁ וְכֹל חֶבֶל הָאַרְגֹּב לְכָל הַבָּשָׁן אֲשֶׁר הוּא נִקְרָא אֶרֶץ רְפָאִים, כִּלְשׁוֹן וְכֹל הַהִקְדִּישׁ שְׁמוּאֵל הָרֹאֶה וְשָׁאוּל בֶּן קִישׁ (דהי״א כו כח), הַהוֹשִׁיבוּ נָשִׂים נָבְרִיּוֹת (עזרא י יז), שֶׁהַה״א בָּהֶם בִּמְקוֹם אֲשֶׁר, וְכֵן רַבִּים. וְהָיָה נִקְרָא מִכְּלַל אֶרֶץ רְפָאִים עַל שֵׁם עוֹג הַמּוֹלֵךְ בָּהּ אוֹ מִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה מִתְחִלָּה לָרְפָאִים וְנִשְׁאֲרָה לְעוֹג, כִּי הוּא וְהָעָם הַיּוֹשֵׁב בָּהּ מִיֶּתֶר הָרְפָאִים:

כג **וָאֶתְחַנַּן אֶל ה׳ בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר**, כְּאֲשֶׁר הִזְכִּיר כִּבּוּשׁ אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג וְאָמַר (דברים ג׳:כ״א) וְאֶת יְהוֹשׁוּעַ צִוִּיתִי בָּעֵת הַהִיא, הִזְכִּיר כִּי אֲנִי לֹא אֶעֱבֹר שָׁם, כִּי הִתְחַנַּנְתִּי אֶל הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְלֹא שָׁמַע אֵלַי, וְצִוָּה אוֹתִי לְחַזֵּק אֶת יְהוֹשֻׁעַ כִּי הוּא יַעֲבֹר. וְטַעַם בָּעֵת הַהִיא, רֶמֶז לְעֵת הַגְּזֵרָה שֶׁהִזְכִּיר (דברים א׳:ל״ז) גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה׳, וְלֹא נִזְכְּרָה שָׁם הִתְחַנָּה בְּיוֹם הַמַּעֲשֶׂה. וְהַנָּכוֹן כִּי **בָּעֵת הַהִיא** בָּעֵת הַנִּזְכֶּרֶת שֶׁכָּבַשְׁתִּי סִיחוֹן וְעוֹג וְהִתְחַלְתִּי לְהִלָּחֵם בָּעַמִּמִין שֶׁנִּתְּנוּ לְיִשְׂרָאֵל וְחִלַּקְתִּי הָאָרֶץ לִשְׁנֵי הַשְּׁבָטִים, וְהָיָה זֶה כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר לוֹ (במדבר כז יב) עֲלֵה אֶל הַר הָעֲבָרִים הַזֶּה, כִּי אָז בִּקֵּשׁ רַחֲמִים עַל הַדָּבָר וְהִתְחַנֵּן הַתְּחִנָּה הַזֹּאת, וְכַאֲשֶׁר לֹא שָׁמַע הַשֵּׁם בְּקוֹלוֹ חָזַר וְהִתְפַּלֵּל, יִפְקֹד ה׳ אֱלֹהֵי הָרוּחֹת לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה, כְּמוֹ שֶׁנִּזְכַּר שָׁם (דברים ג׳:ט״ז), וַיֶּהִי וְצַו אֶת יְהוֹשֻׁעַ (דברים ג׳:כ״ח). אֲבָל הִזְכִּיר שָׁם הַתְּפִלָּה אֲשֶׁר נַעֲנָה עָלֶיהָ, וְכָאן הִזְכִּיר זֶה לְהוֹדִיעַ כִּי הָאָרֶץ הָיְתָה חֲבִיבָה עָלָיו מְאֹד וְלֹא זָכָה אֵלֶיהָ בַּעֲבוּרָם, וְכָל זֶה מִתּוֹכְחוֹתָיו׃

כד **ה׳ אֱלֹהִים**, רַחוּם בַּדִּין, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ג׳:כ״ד). וְלֹא הִשְׂגִּיחַ הָרַב כִּי הַשֵּׁם הָרִאשׁוֹן הוּא כָּתוּב בְּאָלֶ״ף דָּלֶ״ת וְהַשֵּׁנִי הוּא כָּתוּב בְּיוּ״ד הֵ״א, שֶׁבּוֹ אָמְרוּ כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ה׳ זוֹ מִדַּת רַחֲמִים, אֱלֹהִים זוֹ מִדַּת הַדִּין. אֲבָל הַשֵּׁמוֹת הַנִּזְכָּרִים כָּאן אָדוֹן בְּמִדַּת רַחֲמִים. וְכָךְ אָמְרוּ בְּיַלְמְדֵנוּ, אָמַר לוֹ רִבּוֹן הָעוֹלָמִים אִי מִתְּבָעֵי לִי בְּדִין הַב לִי, וְאִי לָא מִתְּבָעֵי לִי בְּדִין רַחֵם עָלַי. כְּשֵׁם שֶׁאָמַר אַבְרָהָם ה׳ אֱלֹהִים מַה תִּתֶּן לִי וְגוֹ׳, וְגַם בְּאַבְרָהָם כָּךְ הֵם כְּתוּבִים הָרִאשׁוֹן אָלֶ״ף דָּלֶ״ת וְהַשֵּׁנִי יוּ״ד הֵ״א. וְעִנְיַן הַפָּרָשָׁה יוּבַן בָּזֶה, כִּי אָמַר **וָאֶתְחַנַּן** וְלֹא אָמַר **וָאֶתְפַּלֵּל**, כִּי יְדַבֵּר בִּתְחִנָּה. וְאָמַר אָדוֹן אֲשֶׁר בְּךָ הָרַחֲמִים אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ, כָּךְ הִיא תְּחִלַּת נְבוּאָתִי שֶׁהֶרְאֵיתָ לִי כְּבוֹדְךָ, דִּכְתִיב וַיִּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרֵא מֵהַבִּיט אֶל הָאֱלֹהִים (שמות ג ו), עִם הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה, וְהָרְאֵיתִי לְךָ עֵת מִי אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ שֶׁמַּמְנוּ יִהְיוּ כְּמַעֲשֶׂיךָ הַגְּדוֹלִים וְכִגְבוּרוֹתֶיךָ הַחֲזָקוֹת. וּמִכָּאן תֵּבִין עוֹד בַּמֶּה הִתְאַנַּף בּוֹ הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד. אֲבָל לְשׁוֹן סִפְרֵי (ואתחנן כד), כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ה׳ זוֹ מִדַּת רַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר ה׳ אֵל רַחוּם וְחַנּוּן, אֱלֹהִים זוֹ הִיא מִדַּת הַדִּין, שֶׁנֶּאֱמַר עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְּבַר שְׁנֵיהֶם. וְהַכַּוָּנָה לְפָרֵשׁ כִּי הַשֵּׁם הַשֵּׁנִי בְּכָאן הוּא מִדַּת הָרַחֲמִים, וְהוּא הַשֵּׁם הַמְיֻחָד, וּשְׁאָר הַשֵּׁמוֹת כֻּלָּן מִדַּת הַדִּין, כְּמוֹ אֱלֹהִים שֶׁהוּא שֵׁם גַּם לַדַּיָּנִים, וְכָל שֶׁכֵּן אָלֶ״ף דָּלֶ״ת שֶׁהוּא לְשׁוֹן אֲדוֹנִים. וְהִנֵּה הִשְׁלִים הַתּוֹכָחוֹת בָּזֶה שֶׁהוֹדִיעַ אוֹתָם שֶׁגָּרְמוּ אֲבוֹתֵיהֶם רָעָה עַל עַצְמָם וְגַם עָלָיו גָּרְמוּ עֹנֶשׁ שֶׁלֹּא יַעַבְרוּ לָאָרֶץ, אֲבָל הֵם הַבָּנִים יַעַבְרוּ וְיִירְשׁוּ אוֹתָהּ אִם לֹא יִהְיוּ כַּאֲבוֹתָם דּוֹר סוֹרֵר וּמוֹרֶה. וּלְכָךְ יַתְחִיל עַתָּה לְהַזְהִירָם בִּכְלָלֵי הַמִּצְוֹת שֶׁלֹּא יוֹסִיפוּ עֲלֵיהֶם וְלֹא יִגְרְעוּ מֵהֶם׃

פרק ד

ב **לֹא תוֹסִיפוּ**, כְּגוֹן חֻמֶשׁ פָּרָשִׁיוֹת בַּתְּפִלִּין חֲמִשָּׁה מִינִין בַּלּוּלָב חֻמֶשׁ צִיצִיּוֹת, וְכֵן לֹא תִגְרְעוּ, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ד׳:ב׳). וְכָךְ אָמְרוּ בְּסִפְרֵי (ראה), מִנַּיִן שֶׁלֹּא תּוֹסִיף עַל הַלּוּלָב וְעַל הַצִּיצִית, ת״ל לֹא תוֹסִיפוּ. וּמִנַּיִן שֶׁאֵין פּוֹחֲתִים מֵהֶן, ת״ל לֹא תִגְרְעוּ. מִנַּיִן שֶׁאִם פָּחַת לְבָרֵךְ בִּרְכַּת כֹּהֲנִים לֹא יֹאמַר הוֹאִיל וּפָחַתְתִּי לְבָרֵךְ אוֹמַר ה׳ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם יוֹסֵף עֲלֵיכֶם, ת״ל הַדָּבָר, אֲפִלּוּ דָּבָר לֹא תוֹסֵף עָלָיו. אֲבָל לֹא בְּאֵלֶּה בִּלְבַד אָמְרוּ, אֶלָּא אַף הַיּוֹשֵׁן בַּסֻּכָּה בַּשְּׁמִינִי בְּכַוָּנָה לוֹקֶה, כְּמוֹ שֶׁמָּזְכָּר בְּמַסֶּכֶת רֹאשׁ הַשָּׁנָה (ראש השנה כ״ח). וְכֵן אִם יַעֲשֶׂה הֶחָג שִׁשָּׁה, עוֹבֵר בַּלָּאו הַזֶּה. וּלְפִי דַּעְתִּי אֲפִלּוּ בָּדָא לַעֲשׂוֹת מִצְוָה בְּפָנֵי עַצְמָהּ, כְּגוֹן שֶׁעָשָׂה חַג בַּחֹדֶשׁ שְׁבָדָא מִלְּבּוֹ כְּיַרְבָעָם (מלכים א יב לג), עוֹבֵר בְּלָאו. וְכָךְ אָמְרוּ (מגילה יד) לְעִנְיַן מְקֹרָא מְגִלָּה, מֵאָה וּשְׁמוֹנִים נְבִיאִים עָמְדוּ לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא פְּחָתוּ וְלֹא הוֹסִיפוּ עַל מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה אֲפִלּוּ אוֹת אַחַת חוּץ מִמִּקְרָא מְגִלָּה, מַאי דְּרוּשׁ וְכוּ׳. וּבַיְרוּשַׁלְמִי (מגילה פ״א ה״ז) שְׁמוֹנִים וַחֲמִשָּׁה זְקֵנִים וּמֵהֶם כַּמָּה נְבִיאִים הָיוּ מִצְטַעֲרִים עַל הַדָּבָר, אָמְרוּ כָּתוּב אֶלָּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֶת מֹשֶׁה, אֵלּוּ הַמִּצְוֹת שֶׁנִּצְטַוּוּ מִפִּי מֹשֶׁה, כָּךְ אָמַר לָנוּ מֹשֶׁה וְאֵין נָבִיא אַחֵר עָתִיד לְחַדֵּשׁ דָּבָר לָכֶם, וּמֻרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר רוֹצִים לְחַדֵּשׁ לָנוּ דָּבָר. לֹא זָזוּ מִשָּׁם נוֹשְׁאִין וְנוֹתְנִין בַּדָּבָר עַד שֶׁהֵאִיר הקב״ה עֵינֵיהֶם וְכוּ׳. הֲרֵי שֶׁהָיְתָה הַמִּצְוָה הַזּוֹ אֲסוּרָה לָהֶם, א״כ הִיא בִּכְלַל לֹא תוֹסֵף עָלָיו. אֶלָּא שֶׁלֹּא לְמַדְנוּ לְמוֹסִיף עַל פִּי נָבִיא אֶלָּא מִן הַכָּתוּב שֶׁאָמַר **אֵלֶּה הַמִּצְוֹת**, אֵין נָבִיא רַשַּׁאי לְחַדֵּשׁ בּוֹ דָּבָר מֵעַתָּה. וּמָה שֶּׁתִּקְּנוּ חֲכָמִים מִשּׁוּם גְּדֵר, כְּגוֹן שְׁנֵיּוֹת לָעֲרֵיוֹת וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן, זוֹ הִיא מִצְוָה מִן הַתּוֹרָה, וּבִלְבַד שֶׁיֵּדַע שֶׁהֵם מִשּׁוּם הַגְּדֵר הַזֶּה וְאֵינָן מִפִּי הקב״ה בַּתּוֹרָה׃

ג **עֵינֵיכֶם הָרֹאוֹת** עַתָּה בָּא לְהַזְהִיר בִּפְרָטֵי הַמִּצְוֹת, וְיַתְחִיל בַּעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהִיא שֹׁרֶשׁ לַכֹּל׃

ה וְטַעַם **רְאֵה לִמַּדְתִּי אֶתְכֶם**, רְאֵה שֶׁאֲנִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם הַיּוֹם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים יא יג) : **אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם, וַאֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם** (דברים ד ח). אוֹ יֹאמַר לִמַּדְתִּי מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ, כְּלוֹמַר, רְאֵה בְּעֵת בּוֹאֲךָ לָאָרֶץ שֶׁלִּמַּדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה׳ אֱלֹהָי. וְהִנֵּה מִתְּחִלָּה דִּבֵּר עַל הַדָּבָר שֶׁהִיא כְּלָל לַכֹּל, עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה ; וְעַתָּה יַזְהִיר בַּחֻקִּים, שֶׁהֵם גְּזֵרוֹתָיו, וּבַמִּשְׁפָּטִים, שֶׁהֵם הַדִּינִים, כִּי אֵלּוּ הֵם צְרִיכִין חִזּוּק יוֹתֵר, מִפְּנֵי הֶעְלֵם טַעַם הַחֻקִּים, וּמִפְּנֵי כִּי בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִידוּ אֶרֶץ. וְאָמַר לַעֲשׂוֹת בֵּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ, לְהַזְהִיר עַל כֻּלָּם, כִּי יֵשׁ חֻקִּים רַבִּים וּמִשְׁפָּטִים שֶׁאֵינָן נוֹהֲגִין בְּחוּצָה לָאָרֶץ ; אוֹ יִרְמֹז שֶׁעִקַּר הַמִּצְוֹת כֻּלָּן בָּאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁרָמַזְתִּי בְּסוֹד הָאָרֶץ (ויקרא יח כה). וְאָמַר כִּי בַּחֻקִּים וּבַמִּשְׁפָּטִים תּוֹעָלוֹת גְּדוֹלוֹת, שֶׁהֵם תִּפְאֶרֶת לְעוֹשֵׂיהֶם מִן הָאָדָם, וַאֲפִילּוּ שׁוֹנְאֵיהֶם יִשְׁבְּחוּ אוֹתָם בָּהֶם. וְעוֹד, שֶׁהֵם תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה שֶׁאֵין כְּמוֹתָהּ, שֶׁהַשֵּׁם יִהְיֶה קָרוֹב לָהֶם בְּכָל קָרְאָם אֵלָיו, וְכֵן הָעַמִּים

יִתְבּוֹנָנוּ בָּזֶה וְיֵדְעוּ כִּי הַחֻקִּים נַעֲשִׂים בְּחָכְמָה וּבִינָה לְקָרְבָה אֶל הָאֱלֹהִים וְיִירְאוּ מֵהֶם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר כִּי מִי גּוֹי גָּדוֹל. וְעוֹד, שֶׁהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים בְּעַצְמָם הֵם צַדִּיקִים, יְשָׁרִים וְטוֹבִים בְּיִשּׁוּב הָעָם וְהַמְּדִינוֹת.

ט **רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וְגוֹ' פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים**, "אֲז כְּשֶׁלֹּא תִּשְׁכָּחוּם וְתַעֲשׂוּם עַל אֲמִתָּתָם תֵּחָשְׁבוּ חֲכָמִים וּנְבוֹנִים, וְאִם תְּעַוְּתוּ אוֹתָם מִתּוֹךְ שִׁכְחָה תֵּחָשְׁבוּ שׁוֹטִים", לְשׁוֹן רַשִׁ"י. (רש"י על דברים ד':ט') וְאֵינוֹ נָכוֹן כְּלָל, אֲבָל הַכָּתוּב הַזֶּה לְפִי דַּעְתִּי מִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה, הִזְהִיר בָּהּ מְאֹד, כִּי כַּאֲשֶׁר אָמַר שֶׁנִּזְהַר בְּכָל הַמִּצְוֹת וְנִשְׁמֹר הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים לַעֲשׂוֹתָם, חָזַר וְאָמַר רַק אֲנִי מַזְהִירְךָ מְאֹד לְהִשָּׁמֵר וְלִשְׁמֹר עַצְמְךָ מְאֹד מְאֹד לְזָכֹר מֵאֵין בָּאוּ אֵלֶיךָ הַמִּצְוֹת, שֶׁלֹּא תִּשְׁכַּח מַעֲמַד הַר סִינַי מִכָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ הַקּוֹלוֹת וְהַלַּפִּידִים, אֶת כְּבֹדוֹ וְאֶת גְּדֻלּוֹ וּדְבָרָיו אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ שָׁם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, וְתוֹדִיעַ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ בְּמַעֲמַד הַנִּכְבָּד הַהוּא לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ עַד עוֹלָם. וּפֶרֶשׁ הַטַּעַם, כִּי הַשֵּׁם עָשָׂה הַמַּעֲמָד הַהוּא כְּדֵי שֶׁתִּלְמְדוּ לְיִרְאָה אוֹתוֹ כָּל הַיָּמִים וְאֶת בְּנֵיכֶם תְּלַמְּדוּן לְדוֹרוֹת עוֹלָם, אִם כֵּן עֲשׂוּ אַתֶּם כָּכָה וְאַל תִּשְׁכְּחוּ אוֹתוֹ. וְהִנֵּה, קֹדֶם שֶׁיְּזַכִּיר הַדִּבְּרוֹת שֶׁנֶּאֶמְרוּ שָׁם, הִזְהִיר בְּמִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה שֶׁלֹּא נִשְׁכַּח דָּבָר מִן הַמַּעֲמָד הַהוּא וְלֹא נְסִירֵהוּ מִלִּבֵּנוּ לְעוֹלָם, וְצִוָּה בְּמִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁנּוֹדִיעַ בּוֹ לְכָל זַרְעֵנוּ מִדּוֹר לְדוֹר כָּל מָה שֶׁהָיָה שָׁם בִּרְאִיָּה וּבִשְׁמִיעָה. וְהַתּוֹעֶלֶת בַּמִּצְוָה הַזֹּאת גְּדוֹלָה מְאֹד, שֶׁאִם הָיוּ דִּבְרֵי הַתּוֹרָה בָּאִים אֵלֵינוּ מִפִּי מֹשֶׁה בִּלְבַד, אע"פ שֶׁנִּבּוּאָתוֹ נִתְאַמְּתָה בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים, אִם יָקוּם בְּקִרְבֵּנוּ נָבִיא אוֹ חוֹלֵם חֲלוֹם וִיצַוֵּנוּ בְּהֵפֶךְ מִן הַתּוֹרָה וְנָתַן אֵלֵינוּ אוֹת אוֹ מוֹפֵת יְכַנֵּס סָפֵק בְּלֵב הָאֲנָשִׁים; אֲבָל כְּשֶׁתַּגִּיעַ אֵלֵינוּ הַתּוֹרָה מִפִּי הַגְּבוּרָה לְאָזְנֵנוּ וְעֵינֵינוּ הָרוֹאוֹת אֵין שָׁם אֶמְצָעִי, נַכְחִישׁ כָּל חוֹלֵק וְכָל מְסַפֵּק, וּנְשַׁקֵּר אוֹתוֹ, לֹא יוֹעִילֵהוּ אוֹת וְלֹא יַצִּילֵהוּ מוֹפֵת מִן הַמִּיתָה בְּיָדֵינוּ, כִּי אֲנַחְנוּ הַיּוֹדְעִים בְּשַׁקְּרוּתוֹ. זֶהוּ שֶׁאָמַר שָׁם (שמות יט ט): **וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם**, כִּי כְּשֶׁנַּעֲתִּיק גַּם כֵּן הַדָּבָר לְבָנֵינוּ, יֵדְעוּ שֶׁהָיָה הַדָּבָר אֱמֶת בְּלֹא סָפֵק כְּאִלּוּ רָאוּהוּ כָּל הַדּוֹרוֹת, כִּי לֹא נָעִיד שֶׁקֶר לְבָנֵינוּ וְלֹא נַנְחִיל אוֹתָם דִּבֵּר הֶבֶל וְאַיִן בָּם מוֹעִיל, וְהֵם לֹא יִסְתַּפְּקוּ כְּלָל בְּעֵדוּתֵנוּ שֶׁנָּעִיד לָהֶם אֲבָל יַאֲמִינוּ בְּוַדַּאי שֶׁרָאִינוּ כֻּלָּנוּ בְּעֵינֵינוּ וְכָל מָה שֶׁסִּפַּרְנוּ לָהֶם. וְהָעִנְיָן הַזֶּה יָבוֹא עוֹד בְּפָרָשַׁת (דברים יג ב): "כִּי יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אוֹ חוֹלֵם חֲלוֹם וְגוֹ'", וּכְבָר הִזְכַּרְתִּיו שָׁם בְּפָרָשַׁת **בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי** (שמות יט ט).

יב **וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ**, כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי הַדָּבָר בִּמְקוֹמוֹ (שמות יט כ) שֶׁהֵם שָׁמְעוּ דִּבּוּר הַשֵּׁם הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, שֶׁרָאוּ אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה וְהִשִּׁיגוּהָ וְהֻגַּד לָהֶם בָּזֶה בְּרִיתוֹ בַּעֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים, כִּי בְּכֻלָּן שָׁמְעוּ הַקּוֹל מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, וּשְׁאָר הַמִּצְוֹת צִוָּה אוֹתִי בָּעֵת הַהִיא לְלַמֵּד אֶתְכֶם, כִּי כְּבָר אֲנִי נֶאֱמָן לְנָבִיא לַה' בַּמֶּה שֶׁרְאִיתֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על דברים ד':ט'):

טו **וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם**, יַזְהִירֵם פֶּן יִטְעוּ אַחַר הַקּוֹל אֲשֶׁר שָׁמְעוּ, וְיַעֲשׂוּ הַשְׁחָתָה לִקְצֵץ בַּנְּטִיעוֹת. וְאָמַר תְּחִלָּה תַּבְנִית זָכָר אוֹ נְקֵבָה, בָּאָדָם, שֶׁמֵּהֶם יִהְיֶה קוֹל, וְאַחַר כֵּן הִזְכִּיר כָּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ בַּבְּהֵמָה וּבָעוֹף וּבְרֶמֶשׂ הָאֲדָמָה וּבִדְגֵי הַיָּם, וְאַחַר כֵּן חָזַר אֶל צְבָא הַשָּׁמַיִם. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי **אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים**, כִּי לְכֻלָּם כּוֹכָב וּמַזָּל וּגְבוֹהִים עֲלֵיהֶם מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן, כְּגוֹן הַנֶּאֱמָר בְּדָנִיֵּאל: שַׂר מַלְכוּת פָּרַס וְשַׂר מַלְכוּת יָוָן, וּבַעֲבוּר כֵּן יַעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהִים מֵהֶם וְיַעַבְדוּם. וְאָמַר: וְאֶתְכֶם לָקַח ה', כִּי אַתֶּם חֵלֶק הַשֵּׁם, לֹא תָּקִימוּ עֲלֵיכֶם שַׂר אוֹ עוֹזֵר זוּלָתוֹ, כִּי הוּא הוֹצִיא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבַּרְזֶל, שֶׁהֱיִיתֶם בְּתוֹךְ מִצְרַיִם בְּכוּר אֵשׁ וְעֵצִים וְהוֹצִיא אֶתְכֶם מִשָּׁם כְּנֶגֶד שֶׁרֵיהֶם שֶׁעָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים, וְלוּלֵי שֶׁהִפִּילָם לֹא הֱיִיתֶם יוֹצְאִים, כִּי הָיוּ הֵם בְּמַעֲלָתָם שֶׁלֹּא תֵּצְאוּ. וְהִנֵּה עָשָׂה כָּל זֶה כְּדֵי שֶׁתִּהְיוּ לוֹ נַחֲלָה וְתִהְיוּ לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים:

כא וְטַעַם **וַה' הִתְאַנַּף בִּי עַל דִּבְרֵיכֶם**, שֶׁהֶחְזִיר בַּמָּקוֹם הַזֶּה, כְּלוֹמַר אוֹתִי צִוָּה ה' בָּעֵת הַהִיא לְלַמֵּד אֶתְכֶם הַמִּצְוֹת לַעֲשׂוֹתְכֶם אֹתָם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה, וְעַתָּה קָחוּ מִפִּי תּוֹרָה כִּי אָנֹכִי מֵת בָּאָרֶץ הַזֹּאת וְלֹא אוּכַל לְלַמֶּדְכֶם אֶתְכֶם בָּאָרֶץ, וְאַל תִּשְׁכְּחוּ שָׁם מָה שֶׁלִּמַּדְתִּי אֶתְכֶם וְלֹא מָה שֶׁרְאִיתֶם בְּסִינַי. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יֹאמַר הִשָּׁמְרוּ מְאֹד לְנַפְשׁוֹתֵיכֶם פֶּן תַּשְׁחִתוּן, כִּי הַשֵּׁם הִתְאַנַּף בִּי מִדְּאָגָה מִדָּבָר זֶה, פֶּן תִּשְׁכְּחוּ אַתֶּם בְּרִית הַשֵּׁם אֱלֹהֵיכֶם בָּאֵשׁ הָאוֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר וְתַעֲשׂוּ תְּמוּנַת כֹּל, וְזֶה טַעַם אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ. וּכְבָר נִרְמַז זֶה בְּסֵדֶר חֻקַּת הַתּוֹרָה. וְרַשִׁ"י כָּתַב אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ, שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂה. וְהוּא פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין הַפְּסוּקִים הָאֵלֶּה עַל אֲמִתָּתָם. וְטַעַם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא, כַּאֲשֶׁר רְאִיתֶם בְּרֹאשׁ הָהָר, וְהַכַּוָּנָה שֶׁהוּא מִדַּת הַדִּין הַמְקֻבָּא בע"ז, וּמִן הַכָּתוּב הַזֶּה תָּבִין בְּכָל הַנִּזְכָּר בְּמִשְׁנֵה תּוֹרָה תָּמִיד **ה' אֱלֹהֶיךָ**:

כה **כִּי תוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים וְנוֹשַׁנְתֶּם**, עִנְיַן הַכָּתוּב הַזֶּה, שֶׁיַּזְכִּיר וְיֹאמַר: כִּי תּוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים, וּבַעֲבוּר הֱיוֹתְכֶם יְשָׁנִים בָּאָרֶץ וְתִשְׁבְּטוּ לָבֶטַח, אוּלַי תִּשְׁכְּחוּ אֶת הַשֵּׁם; הַעִדֹּתִי בָּכֶם הַיּוֹם שֶׁתֹּאבְדוּ מַהֵר, כִּי לֹא יַאֲרִיךְ לָכֶם, מֵאַחַר שֶׁתַּעַבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה. וְהַפָּרָשָׁה הַזּוֹ, אע"פ שֶׁהִיא אַזְהָרָה, לֹא נֶאֶמְרָה בִּלְשׁוֹן "אִם", וְהַטַּעַם, כִּי הוּא כְּמִתְנַבֵּא עַל עִנְיָנָם, וִידַבֵּר בִּלְשׁוֹן יִשְׁמֹשׁ בִּשְׁנֵי פָּנִים, בִּלְשׁוֹן אַזְהָרָה וּבִלְשׁוֹן עָתִיד לָבֹא, יֹאמַר שֶׁיַּעֲשׂוּ וְיִהְיֶה לָהֶם כָּכָה וְלֹא יִגְזֹר עֲלֵיהֶם. וּמִפְּנֵי זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (גיטין פח א) שֶׁרַמַּז לְגָלוּת בֵּית רִאשׁוֹן בְּמִלַּת **וְנוֹשַׁנְתֶּם** בְּגִימַטְרִיָא, וְהָיְתָה קַבָּלָה בְּיָדָם כִּי יֵשׁ בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת רֶמֶז לִזְמַן הַגָּלוּת, וְכַאֲשֶׁר בָּא עֲלֵיהֶם הִתְבּוֹנָנוּ בָּהּ בִּינָה.

וְאָמַר **וַעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כֹּל**, וְלֹא אָמַר **וַעֲבַדְתֶּם אוֹתוֹ** אוֹ **וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לוֹ**, אֲבָל אָמַר **וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם**, כִּי הַפֶּסֶל בְּכָאן תְּמוּנַת כֹּל, וּמִפְּנֵי הַשְׁתָּחֲוָיָה יֵאָסֵר אוֹתוֹ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה.

כו **וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר בַּגּוֹיִם**, יֹאמַר שֶׁנִּשְׁאַר מוּעָטִים בְּכָל גּוֹי וְגוֹי מִכָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר יְנַהֵג אוֹתָנוּ שָׁם, כִּי בְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם יְפַזֵּר אוֹתָנוּ, אֲבָל בִּכְלָלָנוּ רַבִּים אֲנַחְנוּ, שֶׁבַח לָאֵל׃

כח **וַעֲבַדְתֶּם שָׁם אֱלֹהִים**, מְשֻׁאָתָם עוֹבְדִים לְעוֹבְדֵיהֶם אַתֶּם עוֹבְדִים לָהֶם, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ד׳:כ״ח). וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי סוֹדוֹ, כִּי הַיּוֹשֵׁב בְּחוּצָה לָאָרֶץ כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה וּמַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם מִלְמַעְלָה לְמַטָּה, כְּמוֹ שֶׁהִזְכַּרְתִּי בְּסֵדֶר אַחֲרֵי מוֹת (ויקרא יח כה)׃

וְטַעַם **וְלֹא יֹאכְלוּן וְלֹא יְרִיחָן**, לוֹמַר שֶׁהֵם אֶבֶן הוּמָם כַּאֲשֶׁר הָיוּ מִתְּחִלָּה, אֵין בָּהֶם רוּחַ חַיִּים כְּלָל אֲפִלּוּ כְּחַיֵּי הָאָדָם, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר לֹא יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן, לוֹמַר שֶׁאֵינָנוּ אֱלוֹהַ וְלֹא יִרְאֶה בָּעֲנִי עוֹבְדָיו וְלֹא יִשְׁמַע תְּפִלָּתָם וּמִצָּרָתָם לֹא יוֹשִׁיעַ, וְחָזַר וְאָמַר שֶׁאֲפִלּוּ חַיִּים גְּרוּעִים כְּחַיֵּי הָאָדָם אֵין בָּהֶם, וְהִנֵּה הָעוֹשֶׂה אוֹתָם נִכְבָּד מֵהֶם. אוֹ יִהְיֶה טַעַם הַכָּתוּב כְּנֶגֶד כְּבוֹד עֶלְיוֹן, לוֹמַר אֲשֶׁר לֹא יִרְאוּ בְּצָרַת עוֹבְדֵיהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּן תְּפִלָּתָם, וְלֹא יֹאכְלוּן שֶׁלֹּא תֵּצֵא אֵשׁ מִלְּפָנֵיהֶם וְתֹאכַל אֶת קָרְבְּנוֹתָם, וְלֹא יְרִיחוּן בְּרֵיחַ נִיחוֹחֵיהֶם. וְתָפַשׂ הַכָּתוּב לְשׁוֹן סְתָם, שֶׁאֵין בָּהֶם הַחוֹשִׁים הָאֵלּוּ כְּלָל׃

ל **וְשַׁבְתָּ עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ**, גַּם זֶה רֶמֶז לִגְאֻלַּת בָּבֶל שֶׁשָּׁבוּ אֶל הַשֵּׁם וְהִתְוַדּוּ לְפָנָיו וְשָׁמְעוּ לְקוֹל הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר הֵקִים לָהֶם, וּלְפִיכָךְ הִבְטִיחָם שֶׁלֹּא יַשְׁחִיתֵם וְלֹא יִשְׁכַּח בְּרִית אֲבוֹתָם כַּאֲשֶׁר אָמַר (ויקרא כו מב) וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקוֹב וְגוֹ׳, וּבְסוֹף הַסֵּפֶר יִרְמֹז לַגְּאֻלָּה הָעֲתִידָה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (שם בפסוק טז), וְאָזְכְּרֶנּוּ עוֹד בע״ה (רמב״ן על דברים כ״ח:מ״ב)׃

לב **כִּי שְׁאַל נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים**, יֹאמַר לֹא יִמְחַל וְלֹא יַאֲרִיךְ הַשֵּׁם לָכֶם עַל ע״ז וְעַל הַהַשְׁחָתָה בְּפֶסֶל וְכָל תְּמוּנָה, כִּי עָשָׂה עִמָּכֶם מָה שֶּׁלֹּא עָשָׂה כֵּן לְכָל גּוֹי מֵעוֹלָם, שֶׁהִשְׁמִיעֲךָ קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, לְמַעַן תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם וּתְיַחֲדוּ אוֹתוֹ וְלֹא תַּשְׁחִיתוּ, וְלָקַח אֶתְכֶם לוֹ גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים שֶׁלֹּא תַּעֲבְדוּ לְזוּלָתוֹ. וְהִנֵּה הָרְאִיתָ בְּעֵינֶיךָ כָּל זֶה לָדַעַת כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים הוּא אֶחָד וְשְׁמוֹ אֶחָד וְאֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ, כִּי מִן הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעֲךָ אֶת קֹלוֹ לְיַסְּרֶךָּ בָּזֶה מוּסַר הַשֵּׁכֶל, וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה בּוֹעֶרֶת עַד לֵב הַשָּׁמַיִם, וּדְבָרָיו כֻּלָּם שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. וַיּוֹצִאֲךָ בְּפָנָיו, כְּמוֹ עַל פָּנָיו (בראשית לב כב), בְּכֹחוֹ הַגָּדוֹל אֲשֶׁר בְּפָנָיו. וְאַחֲרֵי שֶׁהַשֵּׁם הַגָּדוֹל הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתָּחַת וְאֵין עוֹד, תִּשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקּוֹתָיו לְמַעַן ייטַב לְךָ בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל, וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים עַל הָאָרֶץ מִתָּחַת׃

מא **אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה שָׁלֹשׁ עָרִים**, פֵּרֵשׁ ר״א (אבן עזרא על דברים ד׳:מ״א) בַּיּוֹם שֶׁהִבְדִּיל מֹשֶׁה שָׁלֹשׁ עָרִים אָז אָמַר דִּבְרֵי הַבְּרִית. וְאֵינוֹ נָכוֹן, אֲבָל הוּא כְּפִשׁוּטוֹ, כִּי מֹשֶׁה אָסַף כָּל יִשְׂרָאֵל לְבָאֵר לָהֶם הַתּוֹרָה, וּפָתַח לָהֶם בִּדְבְרֵי הַתּוֹכָחוֹת, וְכַאֲשֶׁר אָמַר בִּפְנֵיהֶם תּוֹכְחוֹתָיו בַּמֶּה שֶׁעָשׂוּ וְהָאַזְהָרוֹת עַל ע״ז וְעַל יִחוּד הַשֵּׁם וְהִשְׁלִים לָהֶם שֶׁיִּשְׁמְרוּ חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו לְמַעַן ייטַב לָהֶם, אָז אָמַר בְּמַעֲמָדָם לִפְנֵיהֶם עַתָּה נְקֵיִם הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוָּנוּ הַשֵּׁם, וְתִהְיֶינָה בֶּצַע בַּמִּדְבָּר וְרָמוֹת בַּגִּלְעָד וְגוֹלָן בַּבָּשָׁן עָרֵי מִקְלָט לָנוּס שָׁמָּה כָּל רֹצֵחַ בִּשְׁגָגָה. וּאע״פ שֶׁאֵינָן קוֹלְטוֹת עַד שֶׁיֵּבְדְּלוּ אוֹתָם שֶׁבָּאָרֶץ כְּנַעַן, אָמַר מִצְוָה שֶׁבָּאָה לְיַדֵּינוּ נְקֵיִם אוֹתָהּ לְמַעַן ייטַב לָנוּ. וְאַחֲרֵי כֵן קָרָא בְּקוֹל גָּדוֹל אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ שָׁם וְאָמַר אֲלֵיהֶם (דברים ה׳:א׳) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים וְגוֹ׳, כִּי עַתָּה יִפְתַּח בַּמִּצְוֹת וּבְבֵאוּר הַתּוֹרָה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בִּתְחִלַּת סֵדֶר אֵלֶּה הַדְּבָרִים׃

מז **וְהִזְכִּיר בְּכָאן וַיִּירְשׁוּ אֶת אַרְצוֹ וְאֶת אֶרֶץ עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן מֵעֲרוֹעֵר וְגוֹ׳**, וְהַטַּעַם כִּי שָׁב לְהַזְכִּיר מָה שֶּׁאָמַר בִּתְחִלַּת הַסֵּפֶר הַזֶּה (דברים א׳:ד׳) כִּי בֵּאוּר הַתּוֹרָה הַזֹּאת אַחֲרֵי הַכּוֹתוֹ אֶת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן וְאֶת עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי הָיָה, וְהוֹסִיף בְּכָאן לְפָרֵשׁ כִּי הָיָה הַבֵּאוּר גַּם אַחֲרֵי שֶׁיִּרְשׁוּ אֶת כָּל אַרְצָם, כְּלוֹמַר שֶׁחִלְּקָהּ לָהֶם לִשְׁנֵי הַמַּטּוֹת וַחֲצִי הַמַּטֶּה׃

פרק ה

ה **אָנֹכִי עֹמֵד בֵּין ה׳ וּבֵינֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת דְּבַר ה׳**, כִּי הוּא הָיָה עוֹלֶה לָהָר וְשׁוֹמֵעַ דִּבְרֵי הַשֵּׁם, וְיוֹרֵד וְאוֹמֵר לָהֶם עַד שֶׁדִּבֵּר הַשֵּׁם עִמָּהֶם פָּנִים בְּפָנִים. וְזֶה רֶמֶז אֶל כָּל מָה שֶׁנִּזְכַּר בְּפָרָשַׁת בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי מִתְּחִלַּת כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב עַד וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה׳ לֵךְ רֵד (שמות יט ג-כד). וּר״א אָמַר (אבן עזרא על דברים ה׳:ה׳) כִּי זֶה אַחַר מַעֲמַד הַר סִינַי, וְהַטַּעַם הוּא דִּבֵּר עִמָּכֶם פָּנִים בְּפָנִים וּמֵאוֹתוֹ הַיּוֹם הָיִיתִי אֲנִי עוֹמֵד בֵּין הַשֵּׁם וּבֵינֵיכֶם. וְאֵינוֹ נָכוֹן. וְהַנָּכוֹן בְּעִנְיַנִי כִּי יִרְמֹז לָמָּה שֶׁפֵּרַשְׁנוּ שָׁם (כ ז), כִּי יִשְׂרָאֵל לֹא הֵבִינוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה אֶלָּא אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לָךְ, וּשְׁאָר הַדִּבְּרוֹת מֹשֶׁה הוּא הַמַּגִּיד לָהֶם מָה שֶּׁיֹּאמַר הַשֵּׁם. וְזֶהוּ לְהַגִּיד לָכֶם אֶת דְּבַר ה׳, לְפָרֵשׁ לָכֶם כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר׃ וְטַעַם **בֵּין ה׳ וּבֵינֵיכֶם**, כִּי בְּעֵת הַדִּבְּרוֹת הָיָה הוּא קָרוֹב אֶל מְקוֹם הַשְּׁכִינָה יוֹתֵר מֵהֶם, כִּי הֵם הִרְחִיקוּ לְעַצְמָם כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי שָׁם (כ טו), וְזֶהוּ כִּי יְרֵאתֶם. **וְלֹא עֲלִיתֶם בָּהָר**, שֶׁלֹּא קְרַבְתֶּם אֵלָיו כַּאֲשֶׁר הָיָה לָכֶם רְשׁוּת, עַל כֵּן הָיִיתִי אֲנִי עוֹמֵד בֵּינֵיכֶם וּבֵין מְקוֹם הַכָּבוֹד בָּאֶמְצַע, כִּי רָחוֹק הָיָה בֵּינֵיכֶם וּבֵינָיו, וּמִשָּׁם הָיִיתִי אֲנִי מַגִּיד הַדִּבְּרוֹת׃

לֵאמֹר, מוּסָב עַל דִּבֶּר ה׳ עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ לֵאמֹר, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ה׳:ה׳). וְאָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים ה׳:ה׳) אַל תָּשִׁית לִבְּךָ בַּעֲבוּר הֱיוֹת מִלַּת לֵאמֹר רְחוֹקָה, כִּי כֵן רַבִּים, וְהַמְדַבֵּר לֹא הִפְסִיק פְּסוּקִים וְלֹא פָּרָשִׁיוֹת. וְנָכוֹן יוֹתֵר שֶׁנַּדְבִּיק לְהַגִּיד לָכֶם אֶת דְּבַר ה׳ לֵאמֹר, כִּלְשׁוֹן וְהִגַּדְתָּ

לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר (שם יג ח). וּלְדַעְתִּי אֵין צֹרֶךְ כְּלָל, אֲבָל טַעְמוֹ כִּי יֵרָאתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא עֲלִיתֶם בָּהָר לֵאמֹר לֹא נַעֲלֶה כִּי יֵרָאנוּ מִפְּנֵי הָאֵשׁ, יַזְכִּיר כִּי הֵם הִגִּידוּ לוֹ כֵּן בְּפֵרוּשׁ וְלֹא מִמַּחֲשַׁבְתּוֹ יֹאמַר כֵּן:

יב וְעַתָּה יַתְחִיל בְּמִשְׁנֶה תּוֹרָה, יֹאמַר לָהֶם עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת. וְלֹא שִׁנָּה וְלֹא בֵּאֵר כְּלוּם בְּאָנְכִי ה׳ וְלֹא יִהְיֶה לְךָ כִּי מִפִּי הַגְּבוּרָה שְׁמָעוּם. וְכֵן בַּדִּבּוּר הַשְּׁלִישִׁי, מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר אָמַר (שם כ ז) אֶת שֵׁם ה׳ אֱלֹהֶיךָ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר קְדֹשִׁים תִּהְיוּ (ויקרא יט יב): וְהִתְחִיל לְבָאֵר לָהֶם שָׁמוֹר בִּמְקוֹם זָכוֹר, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (שבועות כ ב) בְּדִבּוּר אֶחָד נֶאֶמְרוּ, וּבֵאֵר לָהֶם זֶה, כִּי הֵם כֻּלָּם יוֹדְעִים זָכוֹר וְהוּא יוֹדִיעֵם כִּי שָׁמוֹר נֶאֱמַר עִמּוֹ. וְכֵן עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת בְּדִבּוּר אֶחָד נֶאֶמְרוּ, כִּי הָיָה הַקּוֹל בְּזָכוֹר וְשָׁמוֹר כִּי הַתּוֹרָה בְּרִית עוֹלָם עֲרוּכָה בַּכֹּל וּשְׁמוּרָה, וְהוּא הַשּׁוֹמֵעַ זָכוֹר וְהֵם שָׁמוֹר, וְהַמַּשְׂכִּיל יֵדַע זֶה מִמָּה שֶּׁרָמַזְנוּ שָׁם (שמות כ ח): וּבֵאֵר **כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ** קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בְּמָרָה, שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ה׳:י״ב). וְאִם כֵּן גַּם מִצְוַת כִּבּוּד אָב וָאֵם יִהְיֶה בְּמָרָה, וְהָרַב לֹא הִזְכִּיר שָׁם אֶלָּא שַׁבָּת פָּרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת בָּזֶה גַּם בְּכָל מִשְׁנֶה תּוֹרָה, כִּי מֹשֶׁה יְדַבֵּר כְּמִפִּי הַגְּבוּרָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (להלן יא יג יד) וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה׳ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ, וְאֵין מֹשֶׁה הַנּוֹתֵן עֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה, אֲבָל הַדִּבּוּר בַּתּוֹרָה בְּזָכוֹר וּבְמִשְׁנֶה תּוֹרָה בְּשָׁמוֹר, וְלָכֵן יֹאמַר מֹשֶׁה בְּכָל מָקוֹם בְּמִשְׁנֶה תּוֹרָה **ה׳ אֱלֹהֶיךָ** וּבַתּוֹרָה יַזְכִּיר שֵׁם הַמְיֻחָד בִּלְבַד, זוּלָתִי בַּעֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות כ א) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים וְגוֹ׳, וְהֶבֵן זֶה:

יד וְהוֹסִיף לֵאמֹר כָּאן **וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ**, לְבָאֵר שֶׁיֵּאָסֵר גַּם בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה שֶׁהֵם חַיֵּי הָאָדָם, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמַר (שם לד כא) בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר תִּשְׁבֹּת, וְאָמַר כָּאן לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ כָּמוֹךָ וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ וְגוֹ׳, לְבָאֵר כִּי בּוֹ יְצֻוֶּה בִּמְנוּחַת הָעֶבֶד כָּמוֹךָ בַּעֲבוּר שֶׁהָיִיתָ עֶבֶד וְהִנִּיחַ לְךָ הַשֵּׁם, וְגַם אַתָּה תַּנִּיחַ לְעַבְדְּךָ. וְהִנֵּה טַעְמוֹ כְּשֶׁיָּנוּחַ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ כָּמוֹךָ תִּזְכֹּר כִּי עֶבֶד הָיִיתָ וְגוֹ׳:

טו וְטַעַם **עַל כֵּן צִוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת**, צִוָּה שֶׁתַּעֲשֶׂה כֵּן בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, כְּךָ פֵּרֵשׁ ר״א (אבן עזרא על דברים ה׳:י״ד). וְאֵינוֹ נָכוֹן, וְאָנוּ אוֹמְרִים בְּקִדּוּשׁ הַיּוֹם ״כִּי יוֹם זֶה תְּחִלָּה לְמִקְרָאֵי קֹדֶשׁ זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם״ כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר בּוֹ **זָכוֹר לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית**. וְהָרַב אָמַר בְּסֵפֶר הַמּוֹרֶה (ב לא) כִּי הַמַּאֲמָר הָרִאשׁוֹן הוּא כְּבוֹד הַיּוֹם וְהִדּוּרוֹ, וְכַאֲשֶׁר אָמַר (שמות כ יא) עַל כֵּן בֵּרַךְ ה׳ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר טַעַם **כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה׳**, אֲבָל בְּכָאן יַזְהִיר אוֹתָנוּ לִשְׁמֹר הַשַּׁבָּת בַּעֲבוּר הֱיוֹתֵנוּ עֲבָדִים בְּמִצְרַיִם עוֹבְדִים כָּל הַיּוֹם עַל כָּרְחֵנוּ וְלֹא הָיְתָה לָנוּ מְנוּחָה, וְהוּא יְצַוֵּנוּ עַתָּה לִשְׁבּוֹת וְלָנוּחַ כְּדֵי שֶׁנַּזְכִּיר חֶסְדֵי הַשֵּׁם עָלֵינוּ בְּהוֹצִיאוֹ אוֹתָנוּ מֵעֲבדוּת לִמְנוּחָה. וְהִנֵּה בְּשַׁבָּת בְּכָלָלָהּ שְׁנֵי טְעָמִים, לְהַאֲמִין בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם כִּי יֵשׁ אֱלוֹהַּ בּוֹרֵא, וְלִזְכֹּר עוֹד הֶחֶסֶד הַגָּדוֹל שֶׁעָשָׂה עִמָּנוּ שֶׁאֲנַחְנוּ עֲבָדָיו אֲשֶׁר קָנָה אוֹתָנוּ לוֹ לַעֲבָדִים. גַּם זֶה אֵינוֹ מְחֻוָּר אֶצְלִי, כִּי בִּהְיוֹתֵנוּ שׁוֹבְתִים וְלֹא נַעֲשֶׂה מְלָאכָה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי אֵין לָנוּ בָּזֶה זִכָּרוֹן לִיצִיאַת מִצְרַיִם, וְאֵין לָרוֹאֶה אוֹתָנוּ בְּטֵלִים מִמְּלָאכָה יְדִיעָה בָּזֶה, רַק הִיא כִּשְׁאָר כָּל הַמִּצְוֹת. אֲבָל יִהְיֶה בּוֹ זֵכֶר לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית שֶׁנִּשְׁבַּת בַּיּוֹם שֶׁשָּׁבַת הַשֵּׁם וַיִּנָּפַשׁ. וְהָרָאוּי יוֹתֵר לוֹמַר כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת יְצִיאַת מִצְרַיִם מוֹרָה עַל אֱלוֹהַּ קַדְמוֹן מְחַדֵּשׁ חָפֵץ וְיָכוֹל כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בַּדִּבּוּר הָרִאשׁוֹן (שם שם ב), עַל כֵּן אָמַר בְּכָאן אִם יַעֲלֶה בִּלְבָבְךָ סָפֵק עַל הַשַּׁבָּת הַמּוֹרָה עַל הַחִדּוּשׁ וְהַחֵפֶץ וְהַיְכֹלֶת, תִּזְכֹּר מָה שָּׁרָאוּ עֵינֶיךָ בִּיצִיאַת מִצְרַיִם שֶׁהִיא לְךָ לְרְאָיָה וּלְזֵכֶר. הִנֵּה הַשַּׁבָּת זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם וִיצִיאַת מִצְרַיִם זֵכֶר לַשַּׁבָּת, כִּי יִזָּכְרוּ בּוֹ וְיֹאמְרוּ הַשֵּׁם הוּא מְחַדֵּשׁ בַּכֹּל אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים וְעוֹשֶׂה בַּכֹּל כִּרְצוֹנוֹ, כִּי הוּא אֲשֶׁר בָּרָא הַכֹּל בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, וְזֶה טַעַם עַל כֵּן צִוְּךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת. וְהִנֵּה לֹא פֵּרֵשׁ כָּאן טַעַם הַשְּׁבִיתָה כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה׳ וְגוֹ׳ שֶׁכְּבָר הֻזְכַּר זֶה פְּעָמִים רַבּוֹת בַּתּוֹרָה, אֲבָל אָמַר בְּקִצְרָה **וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה׳ אֱלֹהֶיךָ**, שֶׁהוּא יִתְבָּרֵךְ שָׁבַת בּוֹ וַיִּנָּפַשׁ, וּבֵאֵר לָהֶם כִּי מִיְּצִיאַת מִצְרַיִם יֵדְעוּ שֶׁהוּא אָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם וְשָׁבַת מִמֶּנּוּ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת נוֹכַל עוֹד לְהוֹסִיף בָּזֶה, כִּי הַדִּבּוּר הַזֶּה בְּשָׁמוֹר לִירְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא, וְעַל כֵּן יְצִוָּנוּ שֶׁנִּזְכֹּר אֶת הַיָּד הַחֲזָקָה וְהַזְּרוֹעַ הַנְּטוּיָה שֶׁרָאִינוּ בִּיצִיאַת מִצְרַיִם וּמִמֶּנּוּ לָנוּ הַיִּרְאָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם יד לא) וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה׳ בְּמִצְרַיִם וַיִּירְאוּ הָעָם אֶת ה׳, וְעַל כֵּן צִוְּךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת, שֶׁתִּהְיֶה כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל בַּת זוּגוֹ לַשַּׁבָּת, כַּנִּרְמָז בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ב״ר יא ט), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

טז וְהוֹסִיף בֵּאוּר בְּדִבּוּר כַּבֵּד **כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ** מִפִּי הַגְּבוּרָה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים ה׳:י״ב), וּלְפִיכָךְ הוֹסִיף וּלְמַעַן יִיטַב לָךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פה יג) גַּם ה׳ יִתֵּן הַטּוֹב וְאַרְצֵנוּ תִּתֵּן יְבוּלָהּ:

יז וּבְאוּר **וְלֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁוְא**, לֶאֱסֹר לְהָעִיד עַל חֲבֵרוֹ אֲפִלּוּ דָּבָר שֶׁאֵינוֹ כְּלוּם וְלֹא יִתְחַיֵּב בּוֹ כְּלוּם בְּבֵית דִּין, כְּגוֹן שֶׁיָּעִיד אָמַר פְּלוֹנִי לִתֵּן לָזֶה מָנֶה וְלֹא קָנָה מִיָּדוֹ, כִּי **שָׁוְא** דָּבָר בָּטֵל:

יח וְהוֹסִיף בֵּאוּר בְּדִבּוּר לֹא תַחְמֹד, שֶׁהִקְדִּים הָאִשָּׁה, בַּעֲבוּר כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו בָּאִשָּׁה יוֹתֵר מִן הַכֹּל. וּבֵאֵר כִּי יִכָּנֵס בִּכְלַל חֶמְדָּה אֲפִלּוּ הַתַּאֲוָה, כִּי אִם יִתְאַוֶּה לִגְזֹל מֵחֲבֵרוֹ דָּבָר מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת כֵּן כִּי חֲבֵרוֹ תַּקִּיף מִמֶּנּוּ אוֹ שֶׁיֵּשׁ בִּמְקוֹמוֹ אֵימַת מַלְכוּת, עוֹבֵר בַּלָּאו הַזֶּה. וְהוֹסִיף בְּכָאן **שָׂדֵהוּ**, לְדָרוֹשׁ מָה שֶׁאָמְרוּ בַּמְּכִילְתָּא (יתרו ח) אִי מָה הַפְּרָט מְפֹרָשׁ בִּנְכָסִים הַמִּטַּלְטְלִים שֶׁאֵין לָהֶן אַחֲרָיוּת אַף אֵין לִי אֶלָּא נְכָסִים הַמִּטַּלְטְלִים שֶׁאֵין לָהֶן אַחֲרָיוּת, וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר בְּמִשְׁנֶה תּוֹרָה שָׂדֵהוּ, עַל כָּרְחֶךָ מָה הַפְּרָט מְפֹרָשׁ בְּדָבָר שֶׁהוּא קוֹנֶה וּמַקְנֶה אַף כָּל דָּבָר שֶׁהוּא קוֹנֶה וּמַקְנֶה:

יט **מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הֶעָנָן וְהָעֲרָפֶל**, בְּאוּר לְמִתּוֹךְ הָאֵשׁ, כִּי עָנָן וַעֲרָפֶל סְבִיבָיו:

קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יָסָף, מְתַרְגְּמִינַן וְלֹא פְּסַק, לְפִי שֶׁמִּדַּת בָּשָׂר וָדָם אֵינָן יְכוֹלִין לְדַבֵּר דִּבְרֵיהֶם בְּנְשִׁימָה אַחַת, וּמִדַּת הקב״ה אֵינוֹ כֵן, לֹא הָיָה פּוֹסֵק, וּמַשְׁלִא הָיָה פּוֹסֵק לֹא הָיָה מוֹסִיף, לְפִי שֶׁקּוֹלוֹ חָזָק וְקַיָּם לְעוֹלָם, ד״א לֹא יָסָף, לֹא הוֹסִיף לְהֵרָאוֹת בְּאוֹתוֹ פַּמְבִּי, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ה׳:י״ט). וְהַכָּתוּב אָמַר (שמות יט יט) וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד, וְאָמְרוּ (מכילתא יתרו ד) לָמָּה רַךְ בַּתְּחִלָּה, לְשַׁכֵּךְ אֶת הָאָזֶן בַּמֶּה שֶׁיְּכוֹלָה לִשְׁמֹעַ. וְאוּלַי בְּקוֹל הַשּׁוֹפָר הָיָה כֵן, אֲבָל קוֹל הַשֵּׁם בַּעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת הָיָה שָׁוֶה. וְהַנָּכוֹן כִּי הָאוֹמֵר לֹא פָּסַק עָשָׂה יָסָף מִן וְנֶאֶסְפָּה שִׂמְחָה וָגִיל (ירמיהו מח לג), תּוֹסֵף רוּחָם יִגְעָעוּן (תהלים קד כט), שֶׁעִנְיָנָם לְדַעְתּוֹ הִמָּנַע הַדָּבָר, יֹאמַר כִּי לֹא נִמְנַע גָּדְלוֹ וְתָקְפּוֹ עַד שֶׁהִשְׁלִים כָּל הַדִּבְּרוֹת. וְכֵן אָמַר וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסָפוּ (במדבר יא כה). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט וְלֹא יָסַף שֶׁלֹּא יָסַף לִהְיוֹת עוֹד גָּדוֹל כָּמוֹהוּ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יֹאמַר כִּי כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה שָׁמְעוּ קוֹל גָּדוֹל, וְלֹא יָסַף לְהַשְׁמִיעַ אֶל כָּל קְהַלְכֶם אֶלָּא קוֹל אֶחָד כִּי אוֹתוֹ קוֹל בִּלְבַד הִשְׁיגוּ הֵם. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי עִנְיָן זֶה שָׁם (שמות יט כ) וְכָל הַפָּרָשָׁה:

כג **אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ**, אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים ה׳:כ״ג) כִּי טַעַם **חַיִּים** לְהַבְדִּיל בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין הַצָּבָא, כִּי לֹא יִתְנוֹעֵעַ הוּא מֵעַצְמוֹ. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ שֶׁהַזְכִּיר כֵּן לוֹמַר שֶׁהַשּׁוֹמֵעַ קוֹל אֱלֹהִים שָׁמְעוּ מִקּוֹר הַחַיִּים, תִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּיסוֹדָהּ וְלֹא תִּחְיֶה עוֹד חַיֵּי בְּשָׂרִים, וְיהוֹשֵׁעַ אָמַר (יהושע ג י יא) בְּזֹאת תֵּדְעוּן כִּי אֵל חַי בְּקִרְבְּכֶם הִנֵּה אֲרוֹן הַבְּרִית אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ, אִם כֵּן יַיְשֶׁבַע בְּחֵי הָעוֹלָם (דניאל יב ז), שְׁבוּעָה בִּשְׁמוֹ הַגָּדוֹל:

כד **וַאֲתֶּ֣ם תְּדַבֵּ֣ר אֵלֵ֔ינוּ**, הִתְּשַׁתֶּם כֹּחִי כִּנְקֵבָה, שֶׁנִּצְטַעַרְתִּי עֲלֵיכֶם וְרִפִּיתֶם אֶת יָדַי כַּאֲשֶׁר רָאִיתִי שֶׁאֵינְכֶם חֲרֵדִים לְהִתְקָרֵב אֵלָיו מֵאַהֲבָה, וְכִי לֹא הָיָה יָפֶה לִלְמֹד מִפִּי הַגְּבוּרָה וְלֹא מִפִּי, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ה׳:כ״ד) מִדִּבְרֵי אַגָּדָה. וְאִם כֵּן יֹאמַר שֶׁדַּאג לָהֶם, אֲבָל הַשֵּׁם הוֹדִיעוֹ כִּי מִיְּרָאָתוֹ עָשׂוֹ וְטוֹב לָהֶם. וְהָעִנְיָן כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי שָׁם (שמות כ טו), כִּי הָיוּ חוֹשְׁבִים שֶׁיִּרְצֶה לְהַשְׁמִיעָם כָּל הַתּוֹרָה, וְהָרָצוֹן הָיָה לְפָנָיו לְהַשְׁמִיעָם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת בִּלְבַד כַּאֲשֶׁר בִּקְּשׁוּ. וְדַע כִּי עַתָּה בִּקְּשׁוּ מִמֹּשֶׁה שֶׁלֹּא יִשְׁמְעוּ קוֹל הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד לֹא בַּיּוֹם הַזֶּה וְלֹא בְּדוֹר מִן הַדּוֹרוֹת לְעוֹלָם, דְּלָאו כָּל שַׁעְתָּא וְשַׁעְתָּא מִתְרַחִישׁ נָפָא, וְאֵינָם חֻפְּצִים בְּמַעֲמָד כָּזֶה, אֲבָל יַאֲמִינוּ בִּנְבִיאִים וְיַעֲשׂוּ כָּל רְצוֹן הַשֵּׁם עַל פִּיהֶם. וְכֵן יֹאמַר לָהֶם מֹשֶׁה (להלן יח טו טז), נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי יָקִים לְךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן כְּכֹל אֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ מֵעִם ה׳ אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב וגו׳ וְכָל הַפָּרָשָׁה הַהִיא. אִם כֵּן הַשְּׁאֵלָה הַזֹּאת לְדוֹרוֹת הָיְתָה:

כו **מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבָבָם זֶה לָהֶם לְיִרְאָה אֹתִי**, בַּעֲבוּר הֱיוֹת רְשׁוּת הָאָדָם בְּיָדוֹ לְהַצְדִּיק וּלְהַרְשִׁיעַ, וְהַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם, יֹאמַר הַכָּתוּב כֵּן, וְהוּא כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הוּא כְּמוֹ וַיֹּאמֶר לָאָדָם הֵן יִרְאַת אֲדֹנָי הִיא חָכְמָה וְסוּר מֵרָע בִּינָה (איוב כח כח), וְכָךְ אָמְרוּ בִּשְׁכָרָן שֶׁל מִצְוֹת (מנחות כט), רָאָה שֶׁחוֹתְכִין בְּשָׂרוֹ שֶׁל ר׳ עֲקִיבָא בְּמָקוֹלִין, אָמַר לוֹ רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם זוֹ תּוֹרָה וְזֶה שְׂכָרָהּ, הֵשִׁיב לוֹ הקב״ה שְׁתֹק כָּךְ עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לְפָנַי. וְתָבִין זֶה מִמָּה שֶׁאָמַר (דברים ה׳:כ״ח) וְאַתָּה פֹּה עֲמֹד עִמָּדִי:

כח **וְעָשׂוּ בָאָרֶץ**, פֵּרַשְׁתִּיו (ויקרא יח כה):

כט **וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם**, זוֹ אַזְהָרָה עַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁצִּוָּה אוֹתָם הַשֵּׁם מִפִּיו, וְאַחֲרֵי כֵן יַזְהִיר בִּשְׁאָר הַמִּצְוֹת שֶׁאָמְרוּ הֵם לִשְׁמֹעַ מִמֹּשֶׁה וְלַעֲשׂוֹת, וּלְכָךְ אָמַר (דברים ו׳:א׳) וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֱלֹהֵיכֶם לְלַמֵּד אֶתְכֶם, כִּי הַשֵּׁם הוֹדָה לְדִבְּרֵיכֶם וְצִוָּה אוֹתִי לְלַמֵּד אֶתְכֶם שְׂאָר כָּל הַתּוֹרָה לְמַעַן תִּחְיוּן, שֶׁיְּמַלֵּא מִסְפַּר יְמֵיכֶם וְטוֹב לָכֶם בְּכָל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר יַעַד לָכֶם בְּפָרָשַׁת אִם בְּחֻקּוֹתַי וּזוּלָתָהּ, וְהֶאֱרַכְתֶּם יָמִים בָּאָרֶץ, שֶׁתַּנְחִילוּ אוֹתָהּ לְזַרְעֲכֶם לְעוֹלָם:

פרק ו

ב **לְמַעַן תִּירָא אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ**, יֹאמַר שֶׁצִּוָּה הַשֵּׁם לְלַמֵּד אֶתְכֶם הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים לַעֲשׂוֹתָם בָּאָרֶץ בַּעֲבוּר שֶׁתִּירָא אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ, כִּי עִקַּר כָּל הַמִּצְוָה יִרְאַת ה׳, זֶה דַּעַת ר״א. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי שֶׁיִּהְיֶה **לְמַעַן תִּירָא** וּ**לְמַעַן יַאֲרִיכוּן יָמֶיךָ** הָאֶחָד טַעַם הַמִּצְוֹת בַּעֲבוּר שֶׁתִּירָא, וְהַשֵּׁנִי שָׂכָר בָּהֶם לְמַעַן שֶׁיַּאֲרִיכוּן יָמֶיךָ, אֲבָל יֹאמַר שֶׁצִּוָּה הַשֵּׁם אוֹתִי שֶׁתִּלְמְדוּ הַמִּצְוֹת וְתַעֲשׂוּ אוֹתָם לְמַעַן שֶׁתִּזְכֶּה וְתִירָא אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו אַתָּה וּבְנְךָ וּבֶן בִּנְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְיִהְיוּ הָאָדָם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה לְעוֹלָם, כִּי בַּעֲבוּר עֲשׂוֹת הַמִּצְוֹת תִּזְכֶּה שֶׁיִּהְיוּ לְךָ בָּנִים יִרְאֵי הַשֵּׁם וְיַעֲמְדוּ עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה לְעוֹלָם, וְיַעֲמֹד זַרְעֲכֶם וְשִׁמְכֶם לְפָנָיו כָּל הַיָּמִים, וּלְמַעַן יַאֲרִיכוּן יָמֶיךָ בָּאָרֶץ שֶׁהִיא נַחֲלַת ה׳. וְהִנֵּה הַכֹּל לְטוֹבָתְךָ, כִּי חָפֵץ ה׳ לְהַצְדִּיקֶךָ וּלְזַכּוֹת אוֹתָךְ:

ג **וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב**, הִנֵּה מְצַוְּךָ שֶׁתִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ. אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, דָּבֵק עִם **לְרָשָׁתָהּ** (דברים ו׳:א׳) וְאִם הוּא רָחוֹק, אוֹ יִהְיֶה חָסֵר בֵּי״ת כְּמוֹ הַנִּמְצָא בֵּית ה׳ (מלכים ב יב יא), לְשׁוֹן ר״א (אבן עזרא על דברים ו׳:ג׳). וְאִם כֵּן יֶחְסַר עוֹד מֵ**אֲשֶׁר תִּרְבּוּן מְאֹד** ״בוֹ״ אוֹ ״בַּעֲבוּרוֹ״. וְאֵין צָרֶךְ, כִּי **לְמַעַן יַאֲרִיכוּן יָמֶיךָ** נִמְשָׁךְ לְכָאן, וְטַעְמוֹ **לְמַעַן אֲשֶׁר יִיטַב לָךְ**, אוֹ מִלַּת **אֲשֶׁר** בְּעַצְמָהּ תְּשַׁמֵּשׁ כֵּן, כְּמוֹ וַיִּסְרָהּ מִגְּבִירָה אֲשֶׁר עָשְׂתָה מִפִּלֶּגֶשׁ (מלכים

א טו יג), בַּעֲבוּר שֶׁעָשְׂתָה, וְכֵן בַּאֲשֶׁר אַתְּ אִשְׁתּוֹ (בראשית לט ט), בַּעֲבוּר שֶׁאַתְּ אִשְׁתּוֹ, וְכֵן הַכָּתוּב אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וְגוֹ׳ וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים עַל הָאֲדָמָה (דברים ד׳:מ׳). וְשִׁעוּר הַכָּתוּב וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת לְמַעַן אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וַאֲשֶׁר תִּרְבּוּן מְאֹד כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָתֶת לְךָ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ וְגוֹ׳, כְּלוֹמַר לְמַעַן שֶׁיִּיטַב לְךָ בְּתוֹתוֹ לְךָ אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחָבָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַטָּה (דברים ו׳:י״ח) לְמַעַן אֲשֶׁר יִיטַב לָךְ וּבָאתָ וְיָרַשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ. וְכָמוֹהוּ וַיִּתֶּן לוֹ בַּיִת וְלֶחֶם אָמַר לוֹ (מלכים א יא יח):

ד **שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה׳ אֱלֹהֵינוּ**, גַּם בָּזֶה מִצְוָה שֶׁיְּבָאֵר, כִּי בְּדִבּוּר אָנֹכִי ה׳ אֱלֹהֶיךָ יִהְיֶה הַיִּחוּד, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ (מכילתא בחדש ה) רַבִּי נָתָן אוֹמֵר מִכָּאן תְּשׁוּבָה לַמִּינִים שֶׁהֵם אוֹמְרִים שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת הֵן, שֶׁכְּשֶׁעָמַד הקב״ה עַל הַר סִינַי וְאָמַר אָנֹכִי ה׳ אֱלֹהֶיךָ מִי מִחָה כְּנֶגְדּוֹ. אֲבָל בָּא לְבָאֵר הַמִּצְוָה הַזּוֹ, וְהִזְכִּיר אוֹתָהּ אַחַר עֶשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת לְפִי שֶׁהוּא שֹׁרֶשׁ בֶּאֱמוּנָה, וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ מוֹדֶה בָּהּ כּוֹפֵר בָּעִקָּר כְּעוֹבֵד ע״ז. ה׳ אֱלֹהֵינוּ ה׳ אֶחָד, ה׳ שֶׁהוּא אֱלֹהֵינוּ וְלֹא אֱלֹהֵי הָאֻמּוֹת עָתִיד לִהְיוֹת ה׳ אֶחָד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה יד ט) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה׳ אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ו׳:ד׳). וְאַתָּה צָרִיךְ לְהִתְבּוֹנֵן בָּזֶה, כִּי שִׁנָּה הַכָּתוּב כָּאן לוֹמַר **ה׳ אֱלֹהֵינוּ**, וְלֹא אָמַר **אֱלֹהֶיךָ** כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר בְּכָל מָקוֹם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם וְגוֹ׳ כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ (להלן ט א ג), שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם וְגוֹ׳ כִּי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם (להלן כ ג ד), וְכֵן בְּכָל הַפָּרָשִׁיּוֹת שֶׁיְּדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל יַזְכִּיר ה׳ אֱלֹהֵיכֶם אוֹ ה׳ אֱלֹהֶיךָ, וְגַם בְּכָאן אָמַר וְאָהַבְתָּ אֵת ה׳ אֱלֹהֶיךָ, אֲבָל הִזְכִּיר בְּיִחוּד **ה׳ אֱלֹהֵינוּ**, כִּי עָשָׂה עִם מֹשֶׁה אֶת הַגְּדֹלוֹת וְאֶת הַנּוֹרָאוֹת לַעֲשׂוֹת לוֹ שֵׁם תִּפְאֶרֶת. וְהִנֵּה דָּלֶ״ת אֶחָד גְּדוֹלָה, לְרַמֵּז עַל מָה שֶׁכָּתוּב (ישעיהו סג יב) בּוֹקֵעַ מַיִם מִפְּנֵיהֶם לַעֲשׂוֹת לוֹ שֵׁם עוֹלָם. וּלְכָךְ תִּקְּנוּ בְּקְרִיאַת שְׁמַע בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד, וְאָמְרוּ מָשָׁל לְבַת מֶלֶךְ שֶׁהֵרִיחָה צִיקֵי קְדֵרָה וְכוּ׳ (פסחים נו), כִּי מֹשֶׁה אָמַר בַּתּוֹרָה בְּרֶמֶז וְחָזַר וְאָמַר וְאָהַבְתָּ אֵת ה׳ אֱלֹהֶיךָ כִּלְשׁוֹן הַפָּרָשִׁיּוֹת בְּמִשְׁנֵה תּוֹרָה:

ה **בְּכָל לְבָבְךָ**, עַל דַּעַת הַמִּדְרָשׁ (ספרי ואתחנן ו) הַלֵּב הַנִּזְכָּר כָּאן הוּא הַכֹּחַ הַמִּתְאַוֶּה, כְּעִנְיַן תַּאֲוַת לִבּוֹ נָתַתָּ לוֹ (תהלים כא ג), אַל תַּחְמֹד יָפְיָהּ בִּלְבָבֶךָ (משלי ו׳ כה). אִם כֵּן בְּכָל נַפְשְׁךָ, הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת, וְכֵן וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים (שמואל א כה כט). וּכְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ שֶׁדּוֹרְשִׁין בַּגְּמָרָא (ברכות נד) מִכָּאן יְהֵרֵג וְאַל יַעֲבֹר, יִהְיֶה **בְּכָל נַפְשְׁךָ** תּוֹסֶפֶת, מִפְּנֵי שֶׁאָמַר בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ אָמַר גַּם כֵּן בְּכָל נַפְשֶׁךָ. וְטַעַם שֶׁתֹּאהֲבֶנּוּ כְּנַפְשֶׁךָ, שֶׁתִּתֵּן אוֹתָהּ בְּאַהֲבָה, אוֹ שֶׁנִּקְרְאוּ הַיִּסּוּרִין אוֹ הָאֲבָרִים חֲצִי הַנֶּפֶשׁ, וּבַהֲרִיגָה יֹאמַר בְּכָל נַפְשֶׁךָ. ור״א אָמַר כִּי **נַפְשְׁךָ**, הַמִּתְאַוָּה, כְּמוֹ כְּנַפְשְׁךָ שְׁבָעֶךָ (דברים כ״ג:כ״ה), נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת (משלי כז ז), אַל תִּתְּנֵנִי בְּנֶפֶשׁ צָרַי (תהלים כז יב), **וּבְכָל לְבָבְךָ**, הוּא הַדַּעַת, וְהוּא כְּנוּי לָרוּחַ הַמַּשְׂכֶּלֶת, כִּי הִיא הַמֻּרְכָּבָה הָרִאשׁוֹנָה לוֹ, וְכָמוֹהוּ חֲכַם לֵב יִקַּח מִצְוֹת (משלי י ח). וּדְבָרוֹ קָרוֹב בְּפֵרוּשׁ **בְּכָל לְבָבְךָ** מִמֶּה שֶׁאָמַר וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְגוֹ׳ עַל לְבָבֶךָ:

וְטַעַם **וּבְכָל מְאֹדֶךָ**, כְּלוֹמַר מְאֹד מְאֹד. וְהַטַּעַם רַב רַב אֱהֹב אוֹתוֹ. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ברכות נד) בְּכָל מָמוֹנְךָ, וְיִקָּרֵא הַמָּמוֹן **מְאֹד** כִּי יְכַנֶּה אוֹתוֹ בְּרִבּוּי כְּמוֹ שֶׁקּוֹרֵא לוֹ **הָמוֹן**, טוֹב מְעַט לַצַּדִּיק מֶהָמוֹן רְשָׁעִים רַבִּים (תהלים לז טז), וְהִנָּם כְּכָל הֲמוֹן יִשְׂרָאֵל (מלכים ב ז יג), וְיִקָּרֵא **חַיִל**, יִשְׁאוּ עַל כֶּתֶף עֲיָרִים חֵילֵהֶם (ישעיהו ל ו), חֵילְךָ כָּל אוֹצְרוֹתֶיךָ (ירמיהו יז ג), אֶת הַחַיִל הַזֶּה (דברים ח׳:י״ז). יֹאמַר בְּכָל רִבּוּי מָמוֹנְךָ. וְכָמוֹהוּ אֲשֶׁר שָׂם אֶל ה׳ בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מְאֹדוֹ (מלכים ב כג כה), מִפְּנֵי הִתְנַדְּבוֹ בְּעִנְיַן בְּעוּר ע״ז וַעֲשִׂיַּת הַפֶּסַח. וְעִנְיַן הָאֲהָבָה בֵּאֲרוּ אוֹתוֹ רַבּוֹתֵינוּ, וְהַמְפֹרָשׁ שֶׁבְּדִבְרֵיהֶם מָה שֶׁאָמְרוּ בְּסִפְרֵי (עקב), שֶׁמָּא תֹּאמַר הֲרֵנִי לוֹמֵד תּוֹרָה בִּשְׁבִיל שֶׁאֶקָּרֵא חָכָם, בִּשְׁבִיל שֶׁאֵשֵׁב בִּישִׁיבָה, בִּשְׁבִיל שֶׁאַאֲרִיךְ יָמִים, בִּשְׁבִיל שֶׁאֶזְכֶּה לָעוֹלָם הַבָּא, ת״ל לְאַהֲבָה וְגוֹ׳. וַאֲשֶׁר אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה תָּמִיד לְמַעַן יִיטַב לָךְ (דברים ו׳:יח) וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים (דברים ד׳:מ), וּלְמַעַן תִּחְיוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ (דברים ד׳:א), יַזְהִירֵם בַּיִּרְאָה עַל דֶּרֶךְ הַתּוֹכָחוֹת, לוֹמַר שֶׁאִם יֶחֱטְאוּ לֹא יִירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אוֹ לֹא יַאֲרִיכוּ יָמִים עָלֶיהָ, אוֹ שֶׁהֶחְסִיד צָרִיךְ לִהְיוֹת אוֹהֵב וְיָרֵא, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ירושלמי ברכות פ״ט ה״ה) עֲשֵׂה מֵאַהֲבָה וַעֲשֵׂה מִיִּרְאָה, עֲשֵׂה מֵאַהֲבָה שֶׁאֵין אוֹהֵב שׂוֹנֵא, וַעֲשֵׂה מִיִּרְאָה שֶׁאִם בָּאתָ לִבְעֹט אַל תִּבְעֹט. וּכְבָר נִתְבָּאֵר זֶה בְּדִבְרֵי הַחָכָמִים:

ז **וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ**, גַּם אֵלֶּה מִצְוֹת מְבֹאָרוֹת נִרְמְזוּ כְּבָר, כִּי מֵאַחַר שֶׁצִּוָּה בַּמִּצְוֹת חֻקַּת עוֹלָם לְדוֹרוֹתֵיכֶם בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעוֹלָם (שמות לא יז), זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ (בראשית יז י), הִנֵּה אֲנַחְנוּ מְצַוִּים שֶׁיְּדִעוּ בָּנֵינוּ הַמִּצְוֹת, וְאֵיךְ יֵדְעוּ אוֹתָם אִם לֹא נְלַמְּדֵם. וְכֵן וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ כְּבָר נֶאֱמַר (שמות יג ט), וּבֵאֵר בְּכָאן **וּקְשַׁרְתָּם**, שֶׁיִּהְיוּ מֻנָּחִים בִּקְשִׁירָה, וְיִרְמֹז גַּם כֵּן לְקֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין שֶׁקִּבְּלוּ רַבּוֹתֵינוּ הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי (מנחות לה). וְהוֹסִיף בְּכָאן מִצְוַת הַמְּזוּזָה, וּכְתַבְתָּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ, שֶׁלֹּא נִזְכְּרָה, וְאוּלַי גַּם זוֹ מְבֹאֶרֶת נִרְמְזָה שָׁם בְּמִצְוַת וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה׳ בְּפִיךָ. וְטַעַם **וּבִשְׁעָרֶיךָ**, וּבִמְזוּזוֹת שְׁאָר שְׁעָרֶיךָ, כְּגוֹן שַׁעֲרֵי הֶעָרִים וְהַמְּדִינוֹת, כְּמוֹ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ (דברים ט״ו:ז׳):

י **וְהָיָה כִּי יְבִיאֲךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ וְגוֹ׳**, יַזְכִּיר בְּכָאן כִּי בִּרְבוֹת הַטּוֹבָה יִזְכֹּר יְמֵי עָנְיוֹ וּמְרוּדוֹ שֶׁהָיָה עֶבֶד בְּמִצְרַיִם, וְלֹא יִשְׂכַּח אֶת הַשֵּׁם שֶׁהוֹצִיאוֹ מִן הָעַבְדוּת הַהוּא לַטּוֹבָה הַזֹּאת, אֲבָל יִזְכֹּר חַסְדָּיו תָּמִיד וְיִירָא אוֹתוֹ וְיַעֲבֹד לְפָנָיו כְּעֶבֶד לַאֲדוֹנָיו. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (חולין יז) יִרְמֹז עוֹד כִּי הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יִמְצָא בַּבָּתִּים הַמְּלֵאִים מֵהֶם, אֲפִלּוּ הָיוּ שָׁם דְּבָרִים הַנֶּאֱסָרִים בַּתּוֹרָה, כְּגוֹן קְדֵלֵי דַּחֲזִירֵי אוֹ כְּרָמִים נְטוּעִים כִּלְאַיִם אוֹ עָרְלָה, וַאֲפִלּוּ בַּבּוֹרוֹת יִתָּכֵן שֶׁהָיָה בַּחֲצִיבָתָן דְּבַר

אִסּוּר בַּשִּׂיחַ אֲשֶׁר בָּהֶן, אוֹ הִזְכִּיר הַבּוֹרוֹת דֶּרֶךְ מְלִיצָה לְהַזְכִּיר רִבּוּי הַטּוֹבָה, וְהִשְׁלִיט אוֹתָם בְּכָל הַנִּמְצָא בָּאָרֶץ, בַּמַּתָּר וּבָאָסוּר. וְהִנֵּה הֵתִּירוּ לָהֶן כָּל הָאִסּוּרִין זוּלָתִי אִסּוּר ע״ז, כְּמוֹ שֶׁיָּבֹאר עוֹד (דברים ז׳:כ״ה) לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלָקַחְתָּ לָךְ וְגוֹ׳, וּלְכָךְ יַזְכִּיר כָּאן בַּפָּרָשָׁה שֶׁאַחֲרֵי כֵן (דברים ז׳:ה׳) מִזְבְּחוֹתֵיהֶם תִּתֹּצוּ וְגוֹ׳, לְאַבֵּד ע״ז וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ, וּשְׁאָר כָּל הַנִּמְצָא בָּאָרֶץ מֻתָּר. וְהָיָה הַהֶתֵּר הַזֶּה עַד שֶׁאָכְלוּ שְׁלַל אוֹיְבֵיהֶם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים בְּשֶׁבַע שֶׁכָּבְשׁוּ, וְכֵן נִרְאֶה בַּגְּמָרָא בְּפֶרֶק רִאשׁוֹן מִמַּסֶּכֶת חֻלִּין (שם). וְהָרַב כָּתַב בְּהִלְכוֹת מְלָכִים וּמִלְחֲמוֹתֵיהֶם (רמב״ם פ״ח ה״א), חֲלוּצֵי צָבָא מִשֶּׁיִּכָּנְסוּ בִּגְבוּל הַגּוֹיִם וְיִשְׁבּוּ מֵהֶם מֻתָּר לָהֶם לֶאֱכֹל נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת וּבְשַׂר חֲזִיר וְכַיּוֹצֵא בּוֹ אִם רָעֵב וְלֹא מָצָא מַה יֹּאכַל אֶלָּא הָאֲסוּרִים, וְכֵן שׁוֹתֶה יַיִן נֶסֶךְ, וּמִפִּי הַשְּׁמוּעָה לָמְדוּ וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב עָרְפִּי חֲזִירִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן. וְאֵין זֶה נָכוֹן, שֶׁלֹּא בִּשְׁבִיל פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ אוֹ רְעָבוֹן בִּלְבַד הֻתַּר בִּשְׁעַת מִלְחָמָה אֶלָּא לְאַחַר שֶׁכָּבְשׁוּ הֶעָרִים הַגְּדוֹלוֹת וְהַטּוֹבוֹת וְיָשְׁבוּ בָּהֶן הִתִּיר לָהֶם שְׁלַל אוֹיְבֵיהֶם, וְלֹא בְּכָל חֲלוּצֵי צָבָא אֶלָּא בָּאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבוֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן. וְכֵן יֵין נֶסֶךְ שֶׁהִזְכִּיר אֵינוֹ אֶמֶת, שֶׁבְּכָל אִסּוּרֵי ע״ז הִיא עַצְמָהּ וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ וְתִקְרֹבֶת שֶׁלָּהּ הַכֹּל אָסוּר, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ז׳:כ״ו) שַׁקֵּץ תְּשַׁקְּצֶנּוּ וְתַעֵב תְּתַעֲבֶנּוּ כִּי חֵרֶם הוּא. וְאִם לֹא נִתְכַּוֵּן הָרַב אֶלָּא לְהַתִּיר סְתָם יֵינָן בְּמִלְחָמָה, וְכִי לָמָּה הֻצְרַכְנוּ לְדָבָר זֶה, אִסּוּרֵי תּוֹרָה הֻתְּרוּ, גְּזֵרוֹת שֶׁל דִּבְרֵיהֶם יִהְיוּ אֲסוּרוֹת:

יג וְטַעַם **אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא**, כִּי אַחַר שֶׁצִּוָּה בָּאַהֲבָה יַזְכִּיר לְיִרְאָה אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יֶחֱטָא וְיַעֲנֹשׁ:

וְאֹתוֹ תַעֲבֹד, לַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר צִוָּךְ, כְּעֶבֶד שׁוֹמֵר מִצְוַת אֲדוֹנָיו. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה זֶה רֶמֶז לַעֲבוֹדַת הַקָּרְבָּנוֹת לִשְׁמוֹ, וְכָךְ אָמְרוּ בְּסִפְרֵי (ראה ס) בְּפָסוּק אַחֲרֵי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ וּבְקֹלוֹ תִשְׁמָעוּ וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ (דברים י״ג:ה׳), עֲבֹדוּ בְּתוֹרָתוֹ עֲבֹדוּ בְּמִקְדָּשׁוֹ. יִרְצֶה לְפָרֵשׁ כִּי אַחֲרֵי שֶׁהִזְהִיר בִּשְׁמִירַת כָּל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן וְלִשְׁמֹעַ בְּקוֹלוֹ, יִהְיֶה **וְאוֹתוֹ תַעֲבֹדוּ** לְעָבְדוֹ בַּמִּקְדָּשׁ בְּקָרְבָּנוֹת וּבְשִׁיר וּבְהִשְׁתַּחֲוָאוֹת שָׁם, כִּי זֶה יִקָּרֵא עֲבוֹדָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (במדבר יח ז) עֲבוֹדַת מַתָּנָה אֶתֵּן אֶת כְּהֻנַּתְכֶם, וְאָמַר (שם פסוק כג) וְעָבַד הַלֵּוִי. וְדָרְשׁוּ עוֹד **עָבְדוּ בְּתוֹרָתוֹ** לִלְמֹד הַתּוֹרָה וְלַהֲגוֹת בָּהּ, וְגַם הִיא עֲבוֹדָה לָפָנָיו, וּלְפִי זֶה **וְאוֹתוֹ תַעֲבֹד** ג״כ בַּקָּרְבָּנוֹת. ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים ו׳:י״ג) אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא, שֶׁלֹּא תַעֲבֹר עַל מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה, וְאוֹתוֹ תַעֲבֹד, בְּמִצְוֹת עֲשֵׂה. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, מִפְּנֵי שֶׁאָמַר בַּכָּתוּב הָאַחֵר וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ וְאוֹתוֹ תַעֲבֹדוּ:

וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ, אֵינוֹ מִצְוָה שֶׁיִּשָּׁבֵעַ, אֲבָל הוּא אַזְהָרָה כִּי בִּשְׁמוֹ בִּלְבַד תִּשָּׁבֵעַ, לֹא בְּשֵׁם אֵל אַחֵר. עַל כֵּן כָּתוּב אַחֲרָיו לֹא תֵלְכוּן אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים, שֶׁלֹּא תֵּלְכוּ אַחֲרֵיהֶם בְּדָבָר מִכָּל אֵלּוּ, שֶׁלֹּא תִירְאוּ מֵהֶם וְלֹא תַעַבְדוּ אוֹתָם וְלֹא תִּשָּׁבְעוּ בִּשְׁמָם. אֲבָל בַּגְּמָרָא שֶׁל מַסֶּכֶת תְּמוּרָה דָּרְשׁוּ אוֹתוֹ בִּשְׁבוּעַת אֱמֶת דְּשָׁרְיָא, אָמְרוּ בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ דַּאֲמַר רַחֲמָנָא לָמָּה לִי, אִם אֵינוֹ עִנְיָן לִשְׁבוּעַת הַדַּיָּנִין דְּנָפְקָא לֵהּ מִמִּשְׁבָּעַת ה׳ תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם תְּנֵהוּ עִנְיָן לִשְׁבוּעוֹת דְּעָלְמָא דְּשַׁרְיָן, וְאִם אֵינוֹ עִנְיָן לִשְׁבוּעָה דִּמְצָוָה דְּנָפְקָא לֵהּ מִן וּבוֹ תִּדְבָּקוּן (דברים י״ג:ה׳) תְּנֵהוּ עִנְיָן לִשְׁבוּעָה דְּחוֹל. וְרָאִיתִי עוֹד בְּתַנְחוּמָא, אָמַר לָהֶן הקב״ה לְיִשְׂרָאֵל, לֹא תִּהְיוּ סְבוּרִין שֶׁהַתֹּר לָכֶם לְהִשָּׁבַע בִּשְׁמִי אֲפִלּוּ בֶּאֱמֶת, אֵין אַתֶּם רַשָּׁאִין לְהִשָּׁבַע בִּשְׁמִי אֶלָּא אִם יִהְיוּ בְּךָ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא, שֶׁתִּהְיֶה כְּאוֹתָן שֶׁנִּקְרְאוּ יִרְאֵי אֱלֹהִים, אַבְרָהָם יוֹסֵף אִיּוֹב; וְאוֹתוֹ תַעֲבֹד, שֶׁתְּהֵא מְפַנֶּה עַצְמְךָ לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוֹת, וְלֹא יִהְיֶה לְךָ עֲבוֹדָה אַחֶרֶת, לְכָךְ נֶאֱמַר וְאֹתוֹ תַעֲבֹד וּבוֹ תִּדְבָּק, וְכִי אֶפְשָׁר לוֹ לְאָדָם לְהִדָּבֵק בַּשְּׁכִינָה, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר (דברים ד׳:כ״ד) כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא, אֶלָּא לוֹמַר לְךָ כָּל הַמַּשִּׂיא בִּתּוֹ לְתַלְמִיד שָׁקוֹרֵא וְשׁוֹנֶה, וְהָעוֹשֶׂה לוֹ פַּרְקְמָטְיָא, וְהַמְהַנֶּהוּ מִנְּכָסָיו, זֶהוּ שֶׁאָמַר וּבוֹ תִּדְבָּק; אִם יֵשׁ לְךָ כָּל מִדּוֹת אֵלּוּ אַתָּה רַשַּׁאי לְהִשָּׁבַע, וְאִם לָאו אִי אַתָּה רַשַּׁאי לְהִשָּׁבַע, עַד כָּאן לְשׁוֹן אַגָּדָה זוֹ. וְהִנֵּה פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב לְרַעְתָּם **וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ**, רְשׁוּת שֶׁיִּתִּיר לָנוּ לְהִשָּׁבַע בִּשְׁמוֹ עַל דֶּרֶךְ הַכָּבוֹד, כְּאִלּוּ אָמַר אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא אֲבָל בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ וְלֹא תִּירָא מִזֶּה, וּמִפְּנֵי שֶׁשָּׁם הַהֶתֵּר הַזֶּה אַחַר הַיִּרְאָה וְהָעֲבוֹדָה דָּרְשׁוּ שֶׁאֵין הֶתֵּר לִשְׁבוּעָה אֶלָּא לְאַחַר כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ. אוֹ יֹאמַר אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא, וְתִהְיֶה יִרְאָתוֹ גְּדוֹלָה עַל פָּנֶיךָ עַד שֶׁתִּהְיֶה שְׁמוֹ לְךָ לִשְׁבוּעָה, כִּי גַּם בִּרְצוֹתְךָ לְקַיֵּם כָּל דָּבָר תִּשָּׁבַע בִּשְׁמוֹ לְהָרַע וְלֹא תָמִיר. וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ **וְאוֹתוֹ תַעֲבֹד** לְרַעְתָּם שֶׁתִּהְיֶה לוֹ בְּכָל עֵת כְּעֶבֶד הַקָּנוּי הַמְשֻׁרֶת לִפְנֵי אֲדוֹנָיו תָּמִיד, שֶׁעוֹשֶׂה מְלֶאכֶת רַבּוֹ עִקָּר וְצָרְכֵי עַצְמוֹ עֲרַאי, עַד שֶׁיָּבֹא מִזֶּה מָה שֶׁאָמְרוּ (אבות ב יב) וְכָל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמָיִם, שֶׁאֲפִלּוּ צָרְכֵי גּוּפוֹ לְשֵׁם עֲבוֹדַת הָאֵל יִהְיוּ, יֹאכַל וְיִישַׁן וְיַעֲשֶׂה צָרְכָיו כְּדֵי קִיּוּם הַגּוּף לַעֲבֹד ה׳, כְּעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ (בראשית רבה ט ו) וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד זוֹ שֵׁנָה, וְכִי שֵׁנָה טוֹבָה הִיא, מִתּוֹךְ שֶׁהוּא יָשֵׁן קִמְעָא הוּא עוֹמֵד וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה. וְיִתְכַּוֵּן בְּכָל צָרְכֵי הַגּוּף לְמִקְרָא שֶׁכָּתוּב (תהלים קמו ב) אֲהַלְלָה ה׳ בְּחַיָּי אֲזַמְּרָה לֵאלֹהַי וגו׳. וְזֶה פֵּרוּשׁ נָכוֹן:

טז **לֹא תְנַסּוּ אֶת ה׳ אֱלֹהֵיכֶם**, פֵּרוּשׁ כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה, שֶׁלֹּא תֹּאמַר אִם יֵשׁ ה׳ בְּקִרְבֵּנוּ לַעֲשׂוֹת לָנוּ נִסִּים אוֹ שֶׁנִּצָּלִיחַ בִּהְיוֹתֵנוּ עוֹבְדִים לָפָנָיו וְנִשְׂבַּע לֶחֶם וְנִהְיֶה טוֹבִים, נִשְׁמֹר תּוֹרָתוֹ, כִּי הַכַּוָּנָה שָׁם כָּךְ הָיְתָה, שֶׁאִם יִרְאוּ שֶׁהַשֵּׁם יִתֵּן לָהֶם מַיִם בְּנֵס מֵאִתּוֹ יֹלְכוּ אַחֲרָיו בַּמִּדְבָּר, וְאִם לֹא, יַעַזְבוּהוּ. וְנֶחְשַׁב לָהֶם לְעָוֹן גָּדוֹל, כִּי אַחֲרֵי שֶׁנִּתְאַמֵּת אֶצְלָם בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים כִּי מֹשֶׁה נְבִיא הַשֵּׁם וּדְבַר ה׳ בְּפִיהוּ אֱמֶת, אֵין רָאוּי לַעֲשׂוֹת עוֹד שׁוּם דָּבָר לְנַסָּיוֹן, וְהָעוֹשֶׂה כֵּן אֵינֶנּוּ מְנַסֶּה הַנָּבִיא רַק הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הוּא מְנַסֶּה, לָדַעַת חֲיַד ה׳ תִּקְצָר. וּלְכָךְ אָסַר לְדוֹרוֹת לְנַסּוֹת הַתּוֹרָה אוֹ הַנְּבִיאִים, כִּי אֵין רָאוּי לַעֲבֹד הַשֵּׁם עַל דֶּרֶךְ הִסְתַּפֵּק אוֹ שְׁאֵלַת מוֹפֵת וְנִסָּיוֹן, כִּי אֵין רְצוֹן הַשֵּׁם לַעֲשׂוֹת נִסִּים לְכָל אָדָם וּבְכָל עֵת, וְאֵין רָאוּי לְעָבְדוֹ עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס אֶלָּא אוּלַי יִמְצָא בַּעֲבוֹדָתוֹ וְלֶכְתּוֹ בְּדַרְכֵי הַתּוֹרָה צַעַר וְאָסוֹן, וְרָאוּי שֶׁיְּקַבֵּל הַכֹּל בְּמִשְׁפַּט צֶדֶק, וְלֹא כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ אֱוִילֵי עַמֵּנוּ (מלאכי ג יד), וְכִי הָלְכְנוּ קְדֵרַנִּית מִפְּנֵי ה׳. וּלְכָךְ אָמַר הַכָּתוּב בְּכָאן שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּ מִצְוֹתָיו וְעֵדְתָיו, שֶׁהֵם הַנִּסִּים שֶׁעָשָׂה לָכֶם מִכְּבָר, לִהְיוֹת לָכֶם לְעֵדוּת, כְּגוֹן הַפֶּסַח וְהַמַּצָּה וְהַסֻּכָּה, וְתִשְׁמְרוּ חֻקָּיו אע״פ שֶׁלֹּא תֵּדְעוּ טַעְמָם, כִּי

בֶּאֱמֶת יִיטַב לָכֶם בַּסּוֹף, אֵין צָרֵךְ לְנִסָּיוֹן בַּתּוֹרָה וּבְמִצְוֹת אַחֲרֵי שֶׁכְּבָר נִתְאַמֵּת אֶצְלְכֶם שֶׁהוּא מֵאִתּוֹ יִתְבָּרֵךְ. וְכֵן בְּכָל דָּבָר נָבִיא הַמְּנַסֶּה וְהַמַּחְזִק בִּנְבִיא אֱמֶת בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים כְּדִין הַתּוֹרָה, לֹא תְנַסּוּ אֶת דְּבָרָיו בְּכָל גְּמוּל וּבְכָל עֹנֶשׁ שֶׁיֹּאמַר לָכֶם, וְלֹא תִסְתַּפְּקוּ בִּיכָלְתּוֹ יִתְעַלֶּה, אֲבָל הַאֲמִינוּ בְּתוֹרָתוֹ וְתַאֲמִינוּ בִּנְבִיאָיו וְהַצְלִיחוּ. וְהִנֵּה הִבְטִיחַ כִּי סוֹף הַכָּבוֹד לָבוֹא בִּירֻשַּׁת הָאָרֶץ וְנִצּוּחַ הָאוֹיְבִים, כִּי הִיא הַטּוֹבָה הַגְּדוֹלָה וְהַצְּרִיכָה לְאוֹתוֹ הַדּוֹר. וְאַחֲרֵי כֵן אָמַר כִּי גַּם לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אֵין צָרֵךְ לְנִסָּיוֹן בַּעֲשִׂיַּת הַמִּצְוֹת, אֶלָּא שֶׁיִּשְׁאֲלוּ מֵאֲבוֹתֵיהֶם וְזִקְנֵיהֶם וְיַגִּידוּ לָהֶם אֲמִתַּת הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת, כַּאֲשֶׁר יְפָרֵשׁ (דברים ו׳:כ׳) כִּי יִשְׁאָלְךָ בִּנְךָ וּגְמַר הַפָּרָשָׁה:

יח **וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי ה׳**, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר תִּשְׁמְרוּ מִצְוֹת הַשֵּׁם וְעֵדְתָיו וְחֻקּוֹתָיו, וּתְכוּן בַּעֲשִׂיָּתָן לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו בִּלְבַד. וּלְמַעַן יִיטַב לָךְ, הַבְטָחָה, יֹאמַר כִּי בַּעֲשׂוֹתְךָ הַטּוֹב בְּעֵינָיו יִיטַב לָךְ, כִּי הַשֵּׁם מֵטִיב לַטּוֹבִים וְלִישָׁרִים בְּלִבּוֹתָם. וּלְרַבּוֹתֵינוּ בָּזֶה מִדְרָשׁ נָפֶה, אָמְרוּ זוֹ פְּשָׁרָה וְלִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין. וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר שֶׁתִּשְׁמֹר חֻקּוֹתָיו וְעֵדְתָיו אֲשֶׁר צִוָּךְ, וַעֲתָּה יֹאמַר גַּם בַּאֲשֶׁר לֹא צִוָּךְ תֵּן דַּעְתְּךָ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו, כִּי הוּא אוֹהֵב הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר. וְזֶה עִנְיָן גָּדוֹל, לְפִי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהַזְכִּיר בַּתּוֹרָה כָּל הַנְּהָגוֹת הָאָדָם עִם שְׁכֵנָיו וְרֵעָיו וְכָל מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ וְתִקּוּנֵי הַיִּשּׁוּב וְהַמְּדִינוֹת כֻּלָּם. אֲבָל אַחֲרֵי שֶׁהִזְכִּיר מֵהֶם הַרְבֵּה, כְּגוֹן לֹא תֵלֵךְ רָכִיל (ויקרא יט טז), לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר (שם פסוק יח), וְלֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ (שם פסוק טז), לֹא תִקַּלֵּל חֵרֵשׁ (שם פסוק יד), מִפְּנֵי שֵׂיבָה תָּקוּם (שם פסוק לב), וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, חָזַר לוֹמַר בִּדְרָכָיו כְּלָל שֶׁיַּעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּכָל דָּבָר עַד שֶׁיִּכָּנֵס בָּזֶה הַפָּשָׁרָה וְלִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין, וּכְגוֹן מַה שֶּׁהִזְכִּירוּ בְּדִינָא דְּבַר מִצְרָא (ב״מ קח), וַאֲפִלּוּ מָה שֶׁאָמְרוּ (יומא פו) פִּרְקוֹ נָאֶה וְדִבּוּרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, עַד שֶׁיִּקָּרֵא בְּכָל עִנְיָן תֹּם וְיָשָׁר:

כ וְטַעַם **כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדֹת**, שֶׁיִּשְׁאַל תְּחִלָּה עַל מָה יָעִידוּ אֵלֶּה הַמִּצְוֹת הַנִּקְרָאִים **עֵדוֹת**, בַּעֲבוּר שֶׁהֵם זֵכֶר לְנִפְלְאוֹתָיו וְעֵדוּת בָּהֶם, כְּגוֹן הַמַּצָּה וְהַסֻּכָּה וְהַפֶּסַח וְהַשַּׁבָּת וְהַתְּפִלִּין וְהַמְּזוּזָה. וּמָה הַחֻקִּים, כִּי נֶעֱלָם טַעְמָם בַּתּוֹרָה. וְהַמִּשְׁפָּטִים, יִשְׁאַל מָה הַמִּשְׁפָּטִים שֶׁנַּעֲשָׂה בַּמִּצְוֹת הָאֵלֶּה, שֶׁנִּסְקֹל הָעוֹשֶׂה מְלָאכָה בְּשַׁבָּת, וְנִשְׂרוֹף הַבָּא עַל אִשָּׁה וְאִמָּהּ, וְנַכֶּה אֶת הָאַרְבָּעִים לְזוֹרֵעַ כִּלְאַיִם, כִּי מִשְׁפְּטֵי יְשׁוּב הַמְּדִינוֹת בְּדִינֵי הַשּׁוֹר וְהַבּוֹר וְהַשּׁוֹמְרִים וּשְׁאָר הַדִּינִין שֶׁבַּתּוֹרָה צְדִיקִים וְטוֹבִים הֵן, כָּל רוֹאֵיהֶם יַכִּירוּן. וְצִוָּה בְּתִשּׁוּבַת הַשְּׁאֵלָה הַזֹּאת שֶׁנִּגִּיד לַשּׁוֹאֵל כָּל עִנְיָן יְצִיאַת מִצְרַיִם, וְהַכַּוָּנָה בְּזֶה הוּא הַטַּעַם בְּמָה שֶׁאָמַר בַּעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת (דברים ה׳:ו׳) אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי יִתְכַּוֵּן שֶׁנּוֹדִיעַ לַבֵּן הַשּׁוֹאֵל כִּי ה׳ הוּא הַבּוֹרֵא וְהֶחָפֵץ וְהַיָּכוֹל, כַּאֲשֶׁר נִתְבָּאֵר לָנוּ בִּיצִיאַת מִצְרַיִם. וְזֶה טַעַם **לָעֵינֵינוּ**, כִּי אֲנַחְנוּ הַיּוֹדְעִים וְעֵדִים מִן הָאוֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים שֶׁרָאִינוּ שָׁם כִּי הַשֵּׁם אֱלֹהֵינוּ הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ וְאֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ, כִּי כָל זֶה יִוָּדַע בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בַּדִּבּוּר הָרִאשׁוֹן (שמות כ ב). וְהִנֵּה רָאוּי לָנוּ לָתֵת כָּבוֹד לִשְׁמוֹ, כִּי הוּא בּוֹרְאֵנוּ וַאֲשֶׁר הִגְדִּיל חַסְדּוֹ עִמָּנוּ, וַיְצַוֵּנוּ לַעֲשׂוֹת אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה הַנִּזְכָּרִים בְּעֵדוֹת חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים, לְיִרְאָה אוֹתוֹ בַּעֲשׂוֹתֵנוּ הָעֵדֹת וְכֵן לְנִפְלְאוֹתָיו, לְטוֹב לָנוּ בַּעֲשׂוֹתֵנוּ הַחֻקִּים, כִּי טוֹבִים הֵם אֵין בָּהֶם חֹק שֶׁתִּהְיֶה בּוֹ רָעָה כְּלָל אע״פ שֶׁלֹּא נִתְבָּרֵר טַעְמָם לַכֹּל. לְחַיּוֹתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה, בַּמִּשְׁפָּטִים, כִּי בְּכֻלָּם נִחְיֶה, וְכֻלָּם טוֹבִים אֵין בָּהֶם רָעָה אֲבָל כֻּלָּם גּוֹרְמִים חַיִּים טוֹבִים בַּסּוֹף. וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ חַיָּבִין לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא שֶׁהוּא אֱלֹהֵינוּ וַאֲנַחְנוּ עַמּוֹ וְצֹאן יָדָיו, וְאֵין בְּכָל מִצְוֹתָיו רַק טוֹב, עַד שֶׁתִּהְיֶה לָנוּ צְדָקָה לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֵינוּ וְיִתֵּן לָנוּ שָׂכָר טוֹב בַּעֲשׂוֹת כָּל הַמִּצְוֹת הָאֵלּוּ. קָרָא גְּמוּל הַמִּצְוֹת צְדָקָה, כִּי הָעֹבֶד הַקָּנוּי לְרַבּוֹ שֶׁהוּא חַיָּב לַעֲבֹד אוֹתוֹ, אִם יִתֵּן עוֹד שָׂכָר בַּעֲבוֹדָתוֹ, צְדָקָה יַעֲשֶׂה עִמּוֹ:

פרק ז

ו **כִּי בָּחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה**, שֶׁאֵין לְךָ קָצִין שׁוֹטֵר וּמוֹשֵׁל בְּכָל מַלְאֲכֵי מַעְלָה, אֲבָל אַתָּה סְגֻלַּת ה׳ תַּחַת יָדוֹ, וּלְכָךְ לֹא תִטְעֶה לַעֲבֹד ע״ז מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים, וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי זֶה פְּעָמִים רַבּוֹת. וְזֶה טַעַם לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים, כִּי הָיָה רָאוּי שֶׁיִּהְיוּ הָרַבִּים לַמֶּלֶךְ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (משלי יד כח) בְּרֹב עָם הַדְרַת מֶלֶךְ, וַיַּקְדִּיד שָׁרֵי צְבָאוֹת בִּרֹאשׁ הַנִּשְׁאָרִים, וְאַתֶּם הַמְעַט, וא״פ כֵּן חָשַׁק בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם:

ז וְטַעַם **חָשַׁק**, שֶׁנִּקְשַׁר עִמָּכֶם בְּקֶשֶׁר אַמִּיץ שֶׁלֹּא יִפָּרֵד מִכֶּם לְעוֹלָם, מִלְּשׁוֹן וַחֲשׁוּקֵיהֶם כָּפֶף (שמות כז י), וַיִּבְחַר בָּכֶם מִכָּל הָעַמִּים שֶׁתִּהְיוּ אַתֶּם סְגֻלָּה וְנַחֲלָה לוֹ, כִּי הַבְּחִירָה בְּכָל מָקוֹם בְּרִירָה מִן הָאֲחֵרִים. וְאָמַר הַטַּעַם כִּי מֵאַהֲבַת ה׳ אֶתְכֶם בָּחַר בָּכֶם, שֶׁרָאָה אֶתְכֶם רְאוּיִים לְהִתְאַהֵב לְפָנָיו וְנִבְחָרִים לְאַהֲבָה יוֹתֵר מִכָּל הָעַמִּים. וְלֹא הִזְכִּיר בָּזֶה טַעַם מִן הַבְּחִירָה, כִּי הַנִּבְחָר לְאוֹהֵב הַיּוֹדֵעַ לִסְבֹּל אֶת אוֹהֲבוֹ בְּכָל הַבָּא עָלָיו מִמֶּנּוּ, וְיִשְׂרָאֵל רְאוּיִים לְכָךְ מִכָּל עַם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ביצה כה) שְׁלֹשָׁה עַזִּים הֵם, יִשְׂרָאֵל בָּאֻמּוֹת, כִּי יַעַמְדוּ לוֹ בְּנִסְיוֹנוֹת, אוֹ יְהוּדִי אוֹ צָלוּב (שמו״ר מב ט). וְטַעַם בָּכֶם, בַּעֲבוּר אֲבוֹתֵיכֶם שֶׁהִגִּיעַ עִנְיָנָם עַד שֶׁנִּשְׁבַּע לָהֶם כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגְרֹם הַחֵטְא וְתִבְטַל הַבְטָחָתָם, וְעַל כֵּן הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה. וַיִּפְדְּךָ, רָמַז שֶׁהִכָּה אוֹתָם תַּחְתֶּיךָ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מג ג) נָתַתִּי כָפְרְךָ מִצְרַיִם כּוּשׁ וּסְבָא תַּחְתֶּיךָ:

ט **וְיָדַעְתָּ**, מִיְּצִיאַת מִצְרַיִם, כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים, שֶׁבָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים ו׳:כ׳). וְעוֹד תֵּדַע מִזֶּה שֶׁהוּא הָאֵל הַנֶּאֱמָן, שֶׁלֹּא יָשׁוּב דְּבָרוֹ רֵיקָם, וְהוּא שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו יִרְאֵי שְׁמוֹ לְאֶלֶף דּוֹר, בְּזַרְעָם, כַּאֲשֶׁר שָׁמַר לְךָ בְּרִית אֲבוֹתֶיךָ. וְתֵדַע כִּי הוּא מְשַׁלֵּם לְשׂוֹנְאָיו רִשְׁעָם אֶל פְּנֵי כָּל אֶחָד מֵהֶם לְהַאֲבִידוֹ כַּאֲשֶׁר הֶאֱבִיד אֶת הַמִּצְרִים וְלֹא אַחַר לָהֶם. וְהַמִּדָּה הַזֹּאת אֲשֶׁר הִזְכִּיר אֱמֶת לְעוֹלָם, אע״פ שֶׁיֵּשׁ רָשָׁע מַאֲרִיךְ בְּרָעָתוֹ, לֹא יִהְיֶה לוֹ כֵּן רַק מִפְּנֵי הַמִּדָּה הַזֹּאת הַנִּזְכֶּרֶת שֶׁהוּא שׂוֹמֵר הַחֶסֶד, וְהִנֵּה עָשָׂה שׁוּם טוֹבָה שֶׁצָּרִיךְ לְשַׁלֵּם לוֹ, אִם כֵּן אֵין בְּמִדּוֹתָיו שֶׁל הקב״ה אֶלָּא שְׁתֵּי מִדּוֹת הַלָּלוּ, מְשַׁלֵּם טוֹבָה תַּחַת טוֹבָה וּמְשַׁלֵּם רָעָה תַּחַת רָעָה. וְיִתָּכֵן כִּי שׂוֹנְאָיו הַמַּחְלָטִים מַכְחִישִׁים בֶּאֱלֹהוּתוֹ, וְאֵין לָהֶם זְכוּת כְּלָל, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ (קהלת רבה ז לב) אָמַר רַבִּי יְאוֹשִׁיָּה מִפְּנֵי שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הקב״ה מַאֲרִיךְ אַפַּיִם לָרְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁמָּא יַעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה, אוֹ עָשׂוּ מִצְוֹת שהקב״ה יְשַׁלֵּם שְׂכָרָן בָּעוֹלָם הַזֶּה, אוֹ שֶׁמָּא יֵצְאוּ מֵהֶן צַדִּיקִים, שֶׁכָּךְ מָצִינוּ שֶׁהֶאֱרִיךְ אַפַּיִם לְאָחָז וְיָצָא מִמֶּנּוּ חִזְקִיָּהוּ, וְגַם לְאָמוֹן וְיָצָא מִמֶּנּוּ יֹאשִׁיָּהוּ, וְגַם לְשִׁמְעִי וְיָצָא מִמֶּנּוּ מָרְדְּכַי. וְכָל אֵלּוּ אֵינָם בִּכְלַל שׂוֹנְאָיו. וְיֵשׁ בְּמִלַּת **אֶל פָּנָיו** סוֹד בְּרָשָׁע וְטוֹב לוֹ. וְהֶחְזִיר וְשָׁמַרְתָּ אֶת הַמִּצְוָה וגו׳, לוֹמַר לָכֵן תִּשְׁמֹר אֶת הַמִּצְוָה וְאֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים, שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מִשּׂוֹנְאָיו הָאוֹבְדִים, אֲבָל תִּהְיֶה מֵאוֹהֲבָיו וְשׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו הַנִּזְכָּרִים לְטוֹבָה וּלְחַיִּים:

יב טַעַם **עֵקֶב**, כְּמוֹ בַּעֲבוּר, וְכֵן עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי (בראשית כו ה), וְכָתַב רַשׁ״י (רש״י על דברים ז׳:י״ב) אִם הַמִּצְוֹת הַקַּלּוֹת שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו תִּשְׁמָעוּן יִשְׁמֹר לְךָ הַשֵּׁם הַטָּחוּב הַמִּשְׁפָּטִים, אוּלַי יַזְהִיר בַּמִּשְׁפָּטִים הַקַּלִּים כְּדִינֵי מָמוֹנוֹת שֶׁלֹּא יִבְזוּ אוֹתָם. וְהַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ כִּי טַעַם **עֵקֶב** שָׂכָר בָּאַחֲרִית, וְכֵן בְּשָׁמְרָם עֵקֶב רָב (תהלים יט יב), יֹאמַר וְהָיָה אַחֲרִית תִּשְׁמְעוּן הַמִּשְׁפָּטִים וְתִשְׁמְרוּ אוֹתָם שֶׁיִּשְׁמֹר הַשֵּׁם לְךָ אֶת הַבְּרִית וְהַחֶסֶד, וַאֲהֵבְךָ. וְנָכוֹן הוּא, כִּי יִקְרָאוּ בְּלָשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ תְּחִלַּת כָּל דָּבָר בְּלָשׁוֹן **רֹאשׁ**, כְּעִנְיַן רֹאשׁ דְּבָרְךָ אֱמֶת (שם קיט קס), וְכֵן גְּדוֹל הַדּוֹר רֹאשׁ הָעָם (במדבר כה ד), וְהַמְּשֻׁבָּח רֹאשׁ בְּשָׁמִים (שיר השירים ד יד), וְכֵן יִקְרָאוּ אַחֲרִית כָּל דָּבָר **עֵקֶב**, כִּי הַלָּשׁוֹן יִתְפֹּס דִּמְיוֹנוֹ בְּאָדָם, וְהָרֹאשׁ תְּחִלָּה וְהֶעָקֵב בּוֹ אַחֲרִית וָסוֹף. וְכֵן יֹאמַר הַכָּתוּב (להלן כח יג מד) לְרֹאשׁ וּלְזָנָב, לְדִמְיוֹן גּוּף בְּהֵמָה. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ז׳:י״ב) תִּרְגֵּם חֻלָּף, כְּמוֹ חֻלֵּף עֲבֹדַתְכֶם (במדבר יח לא), עֲשָׂאוֹ לְשׁוֹן סִבּוּב, נִגְזַר מִן וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר (ישעיהו מ ד), הַדֶּרֶךְ הַמְעֻקָּל הַהֹלֵךְ סָבִיב סָבִיב, וְכֵן עֲקֻבָּה מִדָּם (הושע ו ח), מְסֻבֶּבֶת וּמְעֻקֶּפֶת, יֹאמַר וְהָיָה סִבַּת שִׁמְעֲכֶם הַמִּשְׁפָּטִים וַעֲשׂוֹתְכֶם אוֹתָם שֶׁיִּשְׁמֹר הַשֵּׁם לָכֶם בְּרִיתוֹ. וְיָפֶה פֵּרֵשׁ, וְדוֹמֶה לָזֶה בִּגְלַל הַדָּבָר הַזֶּה (דברים ט״ו:י׳), בְּסִבָּתוֹ, מִלְּשׁוֹן וְגָלְלוּ אֶת הָאֶבֶן (בראשית כט ג). וְכֵן עַל דַּעְתִּי כָּל לְשׁוֹן עֲקֵיבָה גִּלְגּוּל וְסִבּוּב, עָקוֹב הַלֵּב (ירמיהו יז ט), וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם (בראשית כז לו), וְיֵהוּא עָשָׂה בְּעָקְבָּה (מלכים ב י יט), עִנְיַן גִּלְגּוּלִין וְסִבּוֹת, וְלָכֵן יִקְרָאוּ יַעֲקֹב **יְשֻׁרוּן**, כִּי הֵפֵךְ הֶעָקֹב מִישׁוֹר. וְכֵן אַחוֹרֵי הֶרֶגֶל שְׁנִקְרָא עֵקֶב, וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו (בראשית כה כו), יִקְרָאֻנּוּ כֵּן בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ מְעֻגָּל, כַּאֲשֶׁר יִקְרָא הַלָּשׁוֹן אֶמְצַע הַיָּד וְהֶרֶגֶל **כַּפּוֹת**, בַּעֲבוּר הֱיוֹתָם כְּמוֹ כַּפּוֹת הַזָּהָב. וּמֵרֶגֶל הוּא בַּלָּשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּסִפְרֵי (ברכה ב) מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ (דברים ל״ג:ב׳), כְּשֶׁהָיָה יוֹצֵא הַדִּבּוּר מִפִּי הקב״ה הָיָה יוֹצֵא דֶּרֶךְ יְמִינוֹ שֶׁל קֹדֶשׁ לִשְׂמֹאלָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְעוֹקֵב אֶת מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל שְׁנֵים עָשָׂר מִיל עַל שְׁנֵים עָשָׂר מִיל, כְּלוֹמַר מַקִּיף. וְכֵן לְשׁוֹנָם (ב״ק קיג) בָּאִים עָלָיו בַּעֲקִיפִין, בְּסִבּוֹת וְגִלְגּוּלִין, כְּמוֹ עֲקִיבִין, שֶׁשְּׁתֵּי הָאוֹתִיּוֹת הָאֵלֶּה שָׁווֹת לָהֶן כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי כְּבָר (ויקרא יט כ). וְהִזְכִּיר אֶת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה, לְהַזְהִיר מְאֹד בַּמִּשְׁפָּטִים, כִּי לֹא יִהְיֶה עַם רַב כֻּלּוֹ נְזָהָר בַּמִּצְוֹת כֻּלָּן שֶׁלֹּא יֶחֱטְאוּ בָּהֶן כְּלָל, רַק בַּמִּשְׁפָּטִים יַעֲמִידוּ הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶן (דברים כ״א:כ״א) וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ. וְעוֹד כִּי רַבִּים יְרַחֲמוּ מִלְּסָקֵל הָאִישׁ וְלִשְׂרֹף אוֹתוֹ אַחֲרֵי שֶׁנַּעֲשֹׂית הָעֲבֵרָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ט:י״ג) לֹא תָחוֹס עֵינְךָ, וְעוֹד שֶׁיִּירָאוּ מִן הַתַּקִּיפִים וּמִן הַמַּטְעִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים א׳:י״ז) לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא, וְאָמַר בִּנְבִיא הַשֶּׁקֶר (דברים י״ח:כ״ב) לֹא תָגוּר מִמֶּנּוּ, וְהִזְכִּיר כָּל אֵלֶּה בַּמֻּסִית (דברים י״ג:ט׳), לֹא תֹאבֶה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו וְלֹא תַחְמֹל וְלֹא תְכַסֶּה עָלָיו, וַיַּזְהִיר לֹא תִשְׁמַע אֵלָיו מִפְּנֵי הַטָּעָאתוֹ, וְלֹא תָחוֹס עֵינְךָ מִפְּנֵי הָרַחְמָנוּת שֶׁיְּרַחֲמוּ רַבִּי הַלֵּבָב עַל הַנִּדּוֹנִים, וְלֹא תְכַסֶּה שֶׁלֹּא תִּשְׁתּוֹק בַּעֲבוּר תָּקְפּוֹ וְיִרְאַת בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ:

יג וְטַעַם **וַאֲהֵבְךָ**, כַּאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה הַמִּשְׁפָּטִים לְאַהֲבַת הַשֵּׁם גַּם הוּא יֹאהַב אוֹתְךָ. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה **וַאֲהֵבְךָ** יֵצֵא, שֶׁמְּחַבֵּב אוֹתְךָ לְמִשְׁפָּחוֹת הַנִּשְׁפָּטִים וְלֹא יִשְׂנָאוּךָ עֲלֵיהֶם. וּבֵרַכְךָ, שֶׁלֹּא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה בַּעֲבוּר הַמִּשְׁפָּט. וְהִרְבֶּךָ, שֶׁלֹּא תִמְעַט בְּאָבְדָן הָעוֹבְרִים אֲפִלּוּ יִהְיוּ רַבִּים אוֹבְדִים כְּאַנְשֵׁי עִיר הַנִּדַּחַת:

טו **וְהֵסִיר ה׳ מִמְּךָ כָּל חֹלִי**, הַנָּהוּג לָבֹא בָּעוֹלָם. וְהִזְכִּיר כָּל מַדְוֵי מִצְרַיִם הָרָעִים, לְהַבְטִיחַ וּנְתָנָם בְּכָל שׂוֹנְאֶיךָ. אוֹ שֶׁיִּרְמֹז כִּי בַּעֲשׂוֹתָם הַמִּשְׁפָּטִים יִנָּצְלוּ מֵהֶם, וְאִם לֹא יַעֲשׂוּ אוֹתָם יָבוֹאוּ עֲלֵיהֶם כַּאֲשֶׁר בָּאוּ עַל הַמִּצְרִים, כָּאֲמוּר בַּתּוֹכָחוֹת (דברים כ״ח:ס׳) וְהֵשִׁיב בְּךָ אֵת כָּל מַדְוֵי מִצְרַיִם וְגוֹ׳, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי זֶה בְּסֵדֶר וַיְהִי בְּשַׁלַּח (שמות טו כו). וְהִזְכִּיר תְּחִלָּה בַּמִּשְׁפָּטִים לְכַלּוֹת וּלְהַכְרִית עוֹבְדֵי ע״ז, וּלְכָךְ אָמַר וְאָכַלְתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים, שֶׁתַּכְרִיתֵם, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר כִּי לַחְמֵנוּ הֵם (במדבר יד ט), כִּי אָכַל אֶת יַעֲקֹב (תהלים עט ז), וַאֲכָלוּהוּ וַיְכַלֵּהוּ (ירמיהו י כה), וְכֵן רַבִּים. וְאָמַר לֹא תָחֹס עֵינְךָ עֲלֵיהֶם, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי (רמב״ן על דברים ז׳:י״ב) כִּי בְּרַחֲמָנוּת הַשּׁוֹפְטִים (ס״א הטפשים) יֹאבַד כָּל מִשְׁפָּט:

כב **לֹא תוּכַל כַּלֹּתָם מַהֵר**, יַבְטִיחַ שֶׁהַשֵּׁם יַכְרִיתֵם כֻּלָּם וְיִשְׁלַח בָּהֶם אֶת הַצִּרְעָה לְהַאֲבִיד הַנִּשְׁאָרִים וְהַנִּסְתָּרִים וְהִנֵּה כֻּלָּם יֹאבְדוּ, אֲבָל אָמַר שֶׁלֹּא יְכַלֶּה אוֹתָם בְּמִלְחָמָה בְּיוֹם אֶחָד, וְלֹא שֶׁיְּגָרְשֵׁם מִן הָאָרֶץ בְּשָׁנָה אַחַת, פֶּן תִּהְיֶה הָאָרֶץ שְׁמָמָה וְרַבָּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה. וְהוֹסִיף עוֹד לְהַבְטִיחַ שֶׁלֹּא יִהְיוּ אֵלֶּה הַנִּשְׁאָרִים

רַבָּם, אֲבָל הַשֵּׁם יְהֹוִה מְהוּמָה גְּדוֹלָה וְרַבָּם יֹאבְדוּ בְּיַד יִשְׂרָאֵל, וְכֵן אָמַר (דברים ט׳:ג׳) הוּא יַשְׁמִידֵם וְהוּא יַכְנִיעֵם לְפָנֶיךָ וְהוֹרַשְׁתָּם וְהַאֲבַדְתָּם מַהֵר, שֶׁאֹבְדוּ רַבָּם בִּמְהֵרָה לֹא שֶׁיִּכְלוּ, עַד אֲשֶׁר תִּפְרֶה וְנָחַלְתָּ אֶת הָאָרֶץ׃

כד וְאָמַר **וְנָתַן מַלְכֵיהֶם בְּיָדֶךָ וְהַאֲבַדְתָּ אֶת שְׁמָם**, עַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָהֶם שֵׁם עַל פְּנֵי חוּץ, וְכָל הַנִּצָּב בִּפְנֵיהֶם יַשְׁמִידוּ. וְזֶה כְּעִנְיָן שֶׁבָּא בִּיהוֹשֻׁעַ (יא כ), כִּי מֵאֵת הַשֵּׁם הָיְתָה לְחַזֵּק אֶת לִבָּם לִקְרַאת הַמִּלְחָמָה אֶת יִשְׂרָאֵל לְמַעַן הַחֲרִימָם, וְלֹא נִשְׁאַר לָהֶם מֶלֶךְ בָּאָרֶץ כִּי כָל מַלְכֵיהֶם נָפָלוּ. וְכָתַב רַשׁ״י (רש״י על דברים ז׳:כ״ב), פֶּן תִּרְבֶּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה, וַהֲלֹא אִם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ אֵינָם מִתְיָרְאִים מִן הַחַיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ה כג) וְחַיַּת הַשָּׂדֶה תָּשְׁלְמָה לָךְ, אֶלָּא גְּלוּי הָיָה לְפָנָיו שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא. וְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ הֵם (ספרי). וְאַף עַל פִּי שֶׁהַפָּרָשָׁה הַזֹּאת לְהַבְטָחָה נֶאֶמְרָה, כְּבָר הִזְכַּרְתִּי (רמב״ן על דברים ד׳:כ״ה) כִּי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בְּמִשְׁנֵה הַתּוֹרָה יַבְטִיחַ וְיַזְהִיר וְיִרְמֹז כִּי לֹא תַגִּיעַ זְכוּתָם לְהַכְרִיתָם כֻּלָּם כְּאֶחָד וְשֶׁיִּשָּׁאֵר חַיָּה רָעָה מִן הָאָרֶץ כַּמַּבְטָח לָהֶם בְּפָרָשַׁת אִם בְּחֻקֹּתַי (ויקרא כו ו), אֲבָל יִהְיֶה כַּאֲשֶׁר אָמַר שֶׁיַּאֲבִידוּ אֶת רַבָּם וּמַלְכֵיהֶם בַּתְּחִלָּה וְאַחֲרֵי כֵן יֹאבְדוּ הַנִּשְׁאָרִים׃

כה **לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם**, יֶחְסַר **אֲשֶׁר**, לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם, וְהוּא נוֹיֵי ע״ז. צִוָּה תְּחִלָּה לִשְׂרֹף ע״ז עַצְמָהּ שֶׁהִיא **פְּסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם**, וְאָסַר גַּם כֵּן הַנּוֹיִין שֶׁעֲלֵיהֶן, וְהִזְהִיר עוֹד וְלֹא תָּבִיא תּוֹעֵבָה אֶל בֵּיתֶךָ וְהָיִיתָ חֵרֶם כָּמֹהוּ, לֶאֱסֹר בַּהֲנָאָה כָּל עִנְיְנֵי ע״ז, הִיא וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ וְתִקְרֹבֶת שֶׁלָּהּ וְהַנּוֹיִין׃

פרק ח

א וְטַעַם **כָּל הַמִּצְוָה**, לוֹמַר אע״פ שֶׁהִזְהַרְתִּי אֶתְכֶם בַּמִּשְׁפָּטִים, גַּם כָּל הַמִּצְוֹת תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת, כִּי בַּעֲשׂיַת כֻּלָּן תִּחְיוּן וּרְבִיתֶם בִּפְרִי בֶּטֶן וּפְרִי בְהֶמָה וּפְרִי הָאֲדָמָה, כְּכָל הַנִּזְכָּר לְמַעְלָה׃

ב **וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ וגו׳**, יֹאמַר כִּי תּוּכַל לָדַעַת שֶׁיֵּשׁ בַּעֲשׂיַת הַמִּצְוֹת טוֹבָה שְׁלֵמָה וְלֹא יִהְיֶה צַדִּיק נֶעֱנָב וּמְבַקֵּשׁ לֶחֶם, כִּי הַשֵּׁם מְפַרְנֵס אוֹתְךָ בַּמִּדְבָּר בְּמַעֲשֶׂה נֵס גָּדוֹל בַּעֲבוּר לְקִחְתְּךָ אַחַר מִצְוֹתָיו. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי בְּפָרָשַׁת הַמָּן (שמות טז ד) טַעַם לְמַעַן עַנֹּתְךָ לְנַסֹּתְךָ לָדַעַת אֶת אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ הֲתִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו אִם לֹא, כִּי הָיָה נִסָּיוֹן גָּדוֹל לָהֶם שֶׁלֹּא יָדְעוּ עֵצָה לְנַפְשָׁם וַיִּכָּנְסוּ בַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל לֹא מְקוֹם לֶחֶם וְאֵין בְּיָדָם כְּלוּם מִן הַמָּן, אֲבָל יָרַד דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמַס וַיִּרְעֲבוּ אֵלָיו מְאֹד. וְכָל זֶה עָשׂוּ לִשְׁמֹר מִצְוַת הַשֵּׁם לָלֶכֶת כַּאֲשֶׁר יְצִוֶּה. וְהַשֵּׁם הָיָה יָכוֹל לְהוֹלִיכָם בְּדֶרֶךְ הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם, אֲבָל הֶבִיאָם בַּנִּסָּיוֹן הַזֶּה כִּי מִמֶּנּוּ יִוָּדַע שֶׁיִּשְׁמְרוּ מִצְוֹתָיו לְעוֹלָם׃

ג וְטַעַם **אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבוֹתֶיךָ**, כִּי לֹא יָדַעְתָּ בַּמָּן שֶׁתּוּכְלוּ לְחִיוֹת בּוֹ יָמִים רַבִּים וְלֹא הִגִּיעַ אֲלֵיכֶם כֵּן בְּקַבָּלָה מֵאֲבוֹתֵיכֶם. אוֹ יֹאמַר כִּי עָשָׂה עִמָּכֶם הַחֶסֶד הַגָּדוֹל הַזֶּה אֲשֶׁר אֲבוֹתֵיכֶם הַקְּדוֹשִׁים לֹא הִגִּיעוּ אֲלֵיו, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָלְכוּ אַחֲרָיו כְּכָל אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתָם לְךָ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ (בראשית יב א), לֹא הִגִּיעַ מַעֲלָתָם שֶׁיְּפַרְנְסֵם כְּדַגַן שָׁמַיִם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ. וְכֵן אָמְרוּ בְּמִדְרַשׁ בְּמִדְבַּר סִינַי רַבָּה (במדבר רבה א׳:ב׳), בִּזְכוּת מֹשֶׁה הָיִיתֶם אוֹכְלִים הַמָּן, מָה שֶׁלֹּא רָאוּ אֲבוֹתֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים, שֶׁנֶּאֱמַר וְלֹא יָדְעוּן אֲבוֹתֶיךָ. וּפֵרֵשׁ כִּי עָשָׂה זֶה לְהוֹדִיעָם כִּי הוּא הַמְּחַיֶּה הָאָדָם בְּכָל אֲשֶׁר יִגְזֹר, א״כ שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וֶחְיֵה. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי וַיַּעַנְּךָ וַיַּרְעִבֶךָ וַיַּאֲכִלְךָ אֶת הַמָּן עִנְיָנִים שׁוֹנִים, יֹאמַר כִּי עִנָּה אוֹתְךָ בְּלֶכְתְּךָ בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה, כְּעִנְיָן עִנָּה בַדֶּרֶךְ כֹּחִי (תהלים קב כד), וַיַּרְעִבֶךָ מִתְּחִלָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (שמות טז ג) לְהָמִית אֶת הַקָּהָל הַזֶּה בָּרָעָב, וַאֲחֵרי כֵן הֶאֱכִילְךָ אֶת הַמָּן לְהוֹדִיעֲךָ כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִי ה׳ יִחְיֶה הָאָדָם (דברים ח׳:ט״ו), וְכֵן הַמַּאֲכִלְךָ מָן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּן אֲבוֹתֶיךָ (דברים ח׳:ט״ז), וְסִפֵּר הַנֵּס שֶׁעָשָׂה לָהֶם. **וּלְמַעַן עַנּוֹתֶךָ**, שֵׂב אֶל הַמּוֹלִיכֶךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא וגו׳ וְצִמָּאוֹן וגו׳ (דברים ח׳:ט״ו). אֲבָל מָה שֶׁאָמַר בְּפָרָשַׁת הַמָּן (שמות טז ד), לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם לֹא, שֶׁאֵתֵּן לָכֶם צָרְכֵיהֶם וּשְׁאֵלָתָם אָבִיא לָהֶם וְאֶרְאֶה אִם יִשְׁמְעוּ אֵלַי בְּרִבּוֹת הַטּוֹבָה. וְזֶה עוֹלֶה בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט, אֲבָל הָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן הוּא אֱמֶת וְנָכוֹן׃

ד **שִׂמְלָתְךָ לֹא בָלְתָה מֵעָלֶיךָ**, עִנְיֵי כְּבוֹד הָיוּ שָׁפִין בִּכְסוּתָן וּמְגַהֲצִים אוֹתָם כְּמוֹ כֵּלִים הַמְגֹהָצִים, וְכֵן קְטַנֵּיהֶם כְּשֶׁהָיוּ גְּדֵלִין גָּדֵל לְבוּשָׁן עִמָּהֶם, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ח׳:ד׳) וְדִבְרֵי אַגָּדָה (מדרש תהלים כג). אֲבָל ר״א כָּתַב, וַאֲחֵרִים אָמְרוּ כִּי הוֹצִיאוּ מַלְבּוּשִׁים רַבִּים, וְיִתָּכֵן שֶׁאֵין בְּתוֹלֶדֶת הַמָּן לְהוֹלִיד זֹאת, וְכֵן אָמַר וְרִגְלְךָ לֹא בָצֵקָה, שֶׁנָּתַן לָהֶם כַּח אוֹ הוֹלִיכָם לְאַט. וְאֵין דְּבָרָיו נְכוֹנִים, כִּי מֹשֶׁה יַזְכִּיר לָהֶם זֶה לֵאמֹר כִּי בַּעֲשׂיַת הַמִּצְוָה יִהְיֶה לָהֶם מָזוֹן וּכְסוּת וְיַחְלִיפוּ כֹּחַ, כַּאֲשֶׁר חָיוּ בַּמָּן אַרְבָּעִים שָׁנָה וְהָיוּ לָהֶם הַשְּׂמָלוֹת וְאֹרַח בְּרַגְלָם לֹא יָבֵא, וְהַכֹּל מִמַּעֲשֵׂה הַנֵּס, כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִי ה׳ יִחְיֶה הָאָדָם וְיִתְפַּרְנֵס. וְאִם תְּכַסֶּה אֶת הַקּוֹרָה בְּשִׁמְלָה חֲדָשָׁה בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה תִּבְלֶה אע״פ שֶׁאֵין בָּהּ זֵעָה, אַף כִּי אֱנוֹשׁ רָמָה׃

ה **כִּי כַּאֲשֶׁר יִיַּסֵּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ**, שֶׁיִּתֵּן עָלָיו לְטוֹבָתוֹ עֹל מוּסָר, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט יח) יַסֵּר בִּנְךָ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה וְאֶל הֲמִיתוֹ אַל תִּשָּׂא נַפְשֶׁךָ, כֵּן ה׳ אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרְךָ מִתְּחִלָּה בְּעִנּוּי הַמִּדְבָּר וְנִסְיוֹן הַמָּן, שֶׁתֶּעֱרַב לְנַפְשְׁךָ טוֹבַת הָאָרֶץ וּפֵרוֹתֶיהָ. עַל כֵּן אָמַר אַחֲרָיו (דברים ח׳:ז׳), כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה׃

ז וְטַעַם **אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם**, שֶׁהִיא כְּגַן רָוֶה, לֹא שֶׁיִּשְׁקוּהָ מַיִם בָּרֶגֶל כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, כַּאֲשֶׁר יֹאמַר עוֹד (דברים י״א:י״א) כִּי לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם. וּפֵרֵשׁ כִּי עֲיָנוֹת וּתְהֹמֹת יֹצְאִים בַּבִּקְעָה וְגַם בָּהָר, וּמִשָּׁם יִזָּחֲלוּ בָּהּ נְחָלִים. וְשִׁעוּר הַכָּתוּב עֲיָנוֹת וַעֲיָנוֹת תְּהוֹמוֹת, כְּמוֹ בַּעֲזוֹז עֵינוֹת תְּהוֹם (משלי ח כח), מַעְיְנֹת תְּהוֹם רַבָּה (בראשית ז יא). וְהָעִנְיָן כִּי יֵשׁ מִן הַמַּעְיָנוֹת שֶׁנּוֹזְלִים מִתַּמְצִית לַחוּת הֶהָרִים, מִן הַגְּשָׁמִים שֶׁנִּבְלָעִים בְּתוֹכָם אוֹ מִן הָאֲדִים הָעוֹלִים לָהֶם, וְהֵם שֶׁקָּרָא עֲיָנוֹת, כְּמוֹ אֶל כָּל מַעְיְנֵי מַיִם (מלכים א יח ה), לְמַעְיְנוֹ מָיִם (תהלים קיד ח), וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁיּוֹצְאִים מִמְּקוֹר הַתְּהוֹם, וְהֵם שֶׁקָּרָאָם **תְּהוֹמוֹת**, כְּלוֹמַר מַעְיְנֹת תְּהוֹם, וְאָמַר כִּי מִשְּׁנֵיהֶם בַּבִּקְעָה וְגַם בָּהָר:

ט וְטַעַם **אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַּרְזֶל**, כִּי בְּמָקוֹם אֲשֶׁר תַּחְשֹׁב שֶׁשָּׁם אֲבָנִים שָׁם תִּמְצָא בַּרְזֶל, כִּי מֵעֲפָרָהּ יֵקַח. וּבִשְׁרָם כִּי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מַחְצֵב נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל שֶׁהֵם צֹרֶךְ גָּדוֹל לִיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְלֹא תֶחְסַר כֹּל בָּהּ, אֲבָל מוֹצָא הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב אֵינֶנּוּ חִסָּרוֹן בָּאָרֶץ. וּבְתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי רָאִיתִי, דְּאַבְנַהָא בְּרִירִין הֵיךְ פַּרְזְלָא וְכוּ׳, ר״ל שֶׁהַכָּתוּב מְשַׁבֵּחַ הָאָרֶץ שֶׁיִּמָּצְאוּ בָהּ מַחְצַבִּים מִן אֲבָנִים גְּדֹלוֹת אֲבָנִים יְקָרוֹת אַבְנֵי גְּזִית לִבְנוֹת מֵהֶם בָּתִּים וְחוֹמוֹת וּמִגְדָּלִים, לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַאֲרָצוֹת רַבּוֹת שֶׁהֵם שׁוֹכְנֵי בָּתֵּי חֹמֶר וְנַעֲשִׂים לִיוֹשְׁבֵיהֶם קִבְרֵיהֶם:

י וְאָמַר **וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ**, כִּי תִּזְכֹּר עֲבוֹדַת מִצְרַיִם וְעִנּוּי הַמִּדְבָּר, וְכַאֲשֶׁר תֹּאכַל וְתִשְׂבַּע בָּאָרֶץ הַטּוֹבָה תְּבָרֵךְ עָלֶיהָ אֶת הַשֵּׁם. וְרַבּוֹתֵינוּ (ברכות מח) קִבְּלוּ שֶׁזּוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה, וְטַעְמוֹ וּתְבָרֵךְ אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ. וְכֵן וְעָשִׂיתָ מַעֲשֶׂה לַגֶּפֶן (דברים כ״ב:ח׳), וְכֵן וְעָשִׂיתָ פֶּסַח לַה׳ אֱלֹהֶיךָ (דברים ט״ז:א׳), וְלָקַחְתָּ מֵרֹאשִׁית כָּל פְּרִי הָאֲדָמָה (דברים כ״ו:ב׳), וְרַבִּים כֵּן. וְטַעַם עַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה, כְּמוֹ וְעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה, יְצַוֶּה שֶׁתְּבָרְכֵהוּ בְּכָל עֵת שֶׁתִּשְׂבַּע עַל הַשֹּׂבַע וְעַל הָאָרֶץ שֶׁנָּתַן לְךָ שֶׁיַּנְחִילֶנָּה לְךָ לְעוֹלָמִים וְתִשְׂבַּע מִטּוּבָהּ. וְהִנֵּה חִיּוּב הַמִּצְוָה הַזֹּאת בְּכָל מָקוֹם:

יח **וְזָכַרְתָּ אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל**, יָדוּעַ כִּי יִשְׂרָאֵל גִּבּוֹרִים וְאַנְשֵׁי חַיִל לַמִּלְחָמָה, כִּי נִמְשְׁלוּ לָאֲרָיוֹת וְלִזְאֵב יִטְרָף, וּמַלְכֵי כְּנַעַן בְּמִלְחָמָה נִצְּחוּ אוֹתָם, עַל כֵּן אָמַר אִם תַּחְשֹׁב כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה, תִּזְכֹּר הַשֵּׁם שֶׁהוֹצִיא אוֹתְךָ מִמִּצְרַיִם וְלֹא הָיָה לְךָ שָׁם כֹּחַ וְעֹצֶם יָד כְּלָל, וְתִזְכֹּר עוֹד כִּי בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר אֵין לְאֵל יָדְךָ לְחִיּוֹת שָׁם עָשָׂה לְךָ כָּל צָרְכֶּךָ, אִם כֵּן גַּם הַחַיִל הַזֶּה אֲשֶׁר עָשִׂיתָ בְּכֹחֲךָ, הַשֵּׁם הוּא שֶׁנָּתַן לְךָ הַכֹּחַ כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ אוֹתוֹ. וְאִם תִּשְׁכַּח אֶת הַשֵּׁם, יִכְלֶה כֹּחֲךָ וּשְׁאֵרְךָ וְתֹאבַד כַּאֲשֶׁר אָבְדוּ הֵם, כִּי כָל עוֹזְבֵי ה׳ יִכְלוּ. וְחָזַר לְהָבִיא עוֹד רְאָיָה אַחֶרֶת שֶׁלֹּא תַּחְשֹׁב כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי וְגוֹ׳, וְאָמַר (ט א) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל דְּבַר אֱמֶת מִפִּי, כִּי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה הֵם גְּדוֹלִים וַעֲצוּמִים מִמְּךָ, וְאֵיךְ תְּנַצְּחֵם בְּמִלְחָמָה, וְעוֹד יֵשׁ לָהֶם עָרִים גְּדוֹלוֹת וּבְצוּרוֹת לְרוֹם הַשָּׁמָיִם, וְאֵיךְ תִּכְבֹּשׁ אוֹתָם, וְעוֹד שֶׁשָּׁם עַם גָּדוֹל וָרָם בְּנֵי עֲנָקִים, שֶׁאַתָּה יָדַעְתָּ מִן הַמְרַגְּלִים שֶׁרָאוּ אוֹתָם וְאַתָּה שָׁמַעְתָּ מִימֵים רִאשׁוֹנִים, שֶׁלֹּא יִתְיַצֵּב אָדָם לִפְנֵיהֶם. וּכְשֶׁיִּתְבָּרֵר לְךָ כָּל זֶה, יֵשׁ לְךָ לָדַעַת וּלְהַאֲמִין מִן הַיּוֹם הַזֶּה כִּי לֹא תוּכַל לַעֲבֹר עֲלֵיהֶם כְּלָל עַד שֶׁתִּדַּע בִּלְבָבְךָ כִּי ה׳ הָעוֹבֵר לְפָנֶיךָ הוּא אֵשׁ אֹכְלָה וְהוּא יַשְׁמִידֵם וְיַכְנִיעֵם, לֹא כֹּחַ וְעֹצֶם יָד עָשְׂתָה זֹּאת בַּתַּקִּיפִין שֶׁבָּהֶם. וְזֶה רֶמֶז לְמָה שֶׁאָמַר (יהושע י יא), וַה׳ הִשְׁלִיךְ עֲלֵיהֶם אֲבָנִים גְּדֹלוֹת מִן הַשָּׁמַיִם, וְכֵן אָמַר שָׁם (דברים ח׳:י״ד) וְלֹא הָיָה כַּיּוֹם הַהוּא לְפָנָיו וְאַחֲרָיו וְגוֹ׳ כִּי ה׳ נִלְחָם לְיִשְׂרָאֵל. וְהֶעָרִים הַבְּצוּרוֹת שֶׁהִזְכִּיר כָּאן רֶמֶז לְחוֹמַת יְרִיחוֹ שֶׁנָּפְלָה לִפְנֵי הָאָרוֹן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים מד ד) כִּי לֹא בְחַרְבָּם יָרָשׁוּ אֶרֶץ וּזְרוֹעָם לֹא הוֹשִׁיעָה לָמוֹ כִּי יְמִינְךָ וּזְרוֹעֲךָ וְאוֹר פָּנֶיךָ כִּי רְצִיתָם, יְמִין הַשֵּׁם וּזְרוֹעוֹ בַּתַּקִּיפִים, וְאוֹר פָּנָיו שֶׁרָצָם בַּהֲרוּגֵי הַמִּלְחָמָה, שֶׁנָּתַן לָהֶם כֹּחַ עֲלֵיהֶם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב עוֹד (עמוס ב ט) וְאָנֹכִי הִשְׁמַדְתִּי אֶת הָאֱמֹרִי מִפְּנֵיהֶם אֲשֶׁר כְּגֹבַהּ אֲרָזִים גָּבְהוֹ וְחָסֹן הוּא כָּאַלּוֹנִים וָאַשְׁמִיד פִּרְיוֹ מִמַּעַל וְשָׁרָשָׁיו מִתָּחַת. יְחַד הָאֱמוֹרִי שֶׁהָיָה עָצוּם בָּהֶם, וְהַשֵּׁם הוּא הַמַּשְׁמִיד אוֹתוֹ:

פרק ט

ג וְטַעַם **הוּא יַשְׁמִידָם וְהוּא יַכְנִיעֵם**, כְּמוֹ הוּא יַכְנִיעֵם וְהוּא יַשְׁמִידֵם, **יַכְנִיעֵם** עִנְיַן שִׁפְלוּת, מִן הֶרְאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי (מלכים א כא כט), אוֹ אָז יִכָּנַע לְבָבָם הֶעָרֵל (ויקרא כו מא), וְכֵן כֻּלָּם. וְהַטַּעַם כִּי הָיוּ הָעַמִּים הָהֵם יְרֵאִים מְאֹד מִיִּשְׂרָאֵל, וּבְלֵב רַגָּז וּבְרוּחַ שִׁפָלָה וְרִפְיוֹן יָדַיִם הָיוּ יוֹצְאִים אֲלֵיהֶם לַמִּלְחָמָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (יהושע ה א) וַיְהִי כִשְׁמֹעַ כָּל מַלְכֵי הָאֱמֹרִי וְגוֹ׳ וְכָל מַלְכֵי הַכְּנַעֲנִי וְגוֹ׳ וַיִּמַּס לְבָבָם וְלֹא הָיָה בָם עוֹד רוּחַ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְיִתָּכֵן כִּי **הוּא יַשְׁמִידָם** יִרְמֹז אֶל גּוֹיִם גְּדוֹלִים וַעֲצוּמִים, **וַיַּכְנִיעֵם** אֶל בְּנֵי עֲנָקִים, כִּי עִם כָּל תַּקְפָּם וְגָבְהָם נִכְנַע לִבָּם יוֹתֵר מִשְּׁאָר הָעָם וְלֹא יָצְאוּ לַמִּלְחָמָה כְּלָל, אֲבָל הָיוּ נֶחְבָּאִים בֶּהָרִים וּבְעָרֵי הַבְּצוּרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם יא כא) וַיָּבֹא יְהוֹשֻׁעַ בָּעֵת הַהִיא וַיַּכְרֵת אֶת הָעֲנָקִים מִן הָהָר מִן חֶבְרוֹן מִן דְּבִר מִן עֲנָב וּמִכֹּל הַר יְהוּדָה וּמִכֹּל הַר יִשְׂרָאֵל עִם עָרֵיהֶם הֶחֱרִימָם יְהוֹשֻׁעַ, כְּלוֹמַר בְּעָרֵיהֶם. וְכֵן וַיֵּלֶךְ יְהוּדָה אֶל הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בְּחֶבְרוֹן וַיַּכּוּ אֶת שֵׁשַׁי וְאֶת אֲחִימַן וְאֶת תַּלְמַי (שופטים א י):

ד **אַל תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ**, אַחֲרֵי שֶׁהִזְהִיר שֶׁלֹּא תַּחְשֹׁב כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי, רַק שֶׁתֵּדַע כִּי הַנִּצּוּחִים בַּמִּלְחָמָה הַשֵּׁם נָתַן לָהֶם הַכֹּחַ הַהוּא, וְהַתַּקִּיפִים שֶׁבָּהֶם וְהֶעָרִים הַבְּצוּרוֹת אֲשֶׁר תִּלְכְּדוּ, הַשֵּׁם בִּכְבוֹדוֹ עָשָׂה לָכֶם כֵּן בְּנֵס מְפֻרְסָם מֵאִתּוֹ, חָזַר וְהִזְכִּיר לֹא תַּחְשֹׁב כִּי עָשָׂה ה׳ עִמְּךָ כָּל זֶה בְּצִדְקָתְךָ, כִּי לֹא עָשָׂה לָכֶם

כֵּן רַק בְּרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה. וְהִנֵּה זֶה טַעַם בְּאָבְדָן הַגּוֹיִם הָהֵם, וְלֹא נָתַן לָהֶם טַעַם בְּרֶשֶׁת יִשְׂרָאֵל אֶת הָאָרֶץ. עַל כֵּן חָזַר וּבֵאֵר, לֹא בְּצִדְקָתְךָ שֶׁתִּהְיֶה צַדִּיק בְּמַעֲשֶׂה, וְלֹא אֲפִלּוּ בְּלֵב יָשָׁר שֶׁהָיָה לְךָ, רַק בְּרִשְׁעַת הַגּוֹיִם אָבְדוּ הֵם, וּבַעֲבוּר שְׁבוּעַת אֲבוֹתֶיךָ יָרַשְׁתָּ אוֹתָהּ הָאָרֶץ, כִּי אֵין הַחֵטְא שֶׁלְּךָ יָכוֹל לְבַטֵּל הַמַּתָּנָה שֶׁנָּתַן לַאֲבוֹתֶיךָ, כִּי בִּשְׁבוּעָה נִתְּנָה לָהֶם. וְרַשִׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים ט׳:ד׳) אַל תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ צִדְקָתִי וְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם גָּרְמָה לִי, לֹא בְּצִדְקָתְךָ. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן. וְיֵשׁ עַל הַשּׁוֹאֵל לִשְׁאוֹל, שֶׁהֲרֵי אָמַר (דברים ז׳:ח׳) כִּי מֵאַהֲבַת ה׳ אֶתְכֶם, וְהִנֵּה הֵם אֲהוּבִים לְמַעְלָה, וְהַשֵּׁם לֹא יֹאהַב רַק אֶת הַטּוֹבִים, כִּי רָשָׁע וְאֹהֵב חָמָס שָׂנְאָה נַפְשׁוֹ, אִם כֵּן גַּם בְּצִדְקָתָם יָרְשׁוּ אֶרֶץ. וְהַתְּשׁוּבָה כִּי שָׁם יְדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל בִּכְלָלָם, וְכָאן יוֹכִיחַ הַדּוֹר הַהוּא שֶׁהָיוּ מַמְרִים אֶת ה׳ מִיּוֹם הֱיוֹתָם בַּמִּדְבָּר׃

ה וְטַעַם **וּלְמַעַן הָקִים אֶת הַדָּבָר**, שֶׁאָמַר וַעֲבַדּוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה (בראשית טו טז)׃

ח **וּבְחָרֵב הִקָּצַפְתָּם אֶת ה׳**, קֹדֶם שֶׁיִּפְתַּח לָהֶם בְּבֵאוּר הַתּוֹרָה כְּלָל הוֹכִיחַ אוֹתָם בַּעֲוֹנוֹת אֲשֶׁר גָּרְמוּ לָהֶם רָעָה וְלֹא נִמְחֲלוּ, וְהִזְכִּיר לָהֶם עִנְיַן הַמְרַגְּלִים וּמֵי מְרִיבָה. וְאַחַר כֵּן בֵּאֵר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת וּפָרָשַׁת יְחוּד הַשֵּׁם, וְהִזְהִירָם בְּעִנְיַן ע״ז אַזְהָרוֹת רַבּוֹת, וְהִזְהִיר בַּמִּצְוֹת בִּכְלָלָם, וְיֹאמַר שֶׁהֵן כֻּלָּן טוֹבוֹת וּבַעֲבוּרָן תָּבֹא לָהֶן כָּל הַטּוֹבָה. וְעַתָּה בָּא לְהַתְחִיל בִּפְרָטֵי הַמִּצְוֹת, וְקֹדֶם שֶׁיַּזְכִּיר אַחַת מֵהֶן בִּפְרָט יַחְזֹר לְהוֹכִיחַ אוֹתָם וְלִפְקֹד עֲלֵיהֶם אֶת כָּל עֲוֹנוֹתֵיהֶם שֶׁעָשׂוּ מֵעֵת שֶׁקִּבְּלוּ הַתּוֹרָה וְהָלְאָה, כִּי הַתְּלוּנוֹת שֶׁעָשׂוּ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה שֶׁהִמְרוּ עַל יָם בְּיַם סוּף וַיַּלִּינוּ בְּמָרָה וּבְאָלוּשׁ לֹא יַזְכִּירֵם לָהֶם, כִּי מֵעֵת שֶׁקִּבְּלוּ הַתּוֹרָה הָיוּ יוֹתֵר חַיָּבִים לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל הַשֵּׁם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּרִית, וּלְפִיכָךְ פָּתַח כָּאן וּבְחוֹרֵב הִקְצַפְתֶּם, וְהִזְכִּיר לָהֶם מַעֲשֶׂה הָעֵגֶל, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּיו (שמות לב א)׃

ט **וָאֶפֶן וָאֵרֵד מִן הָהָר**, כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי בִּמְקוֹמוֹ (שם שם יא) כִּי קֹדֶם שֶׁיֵּרַד מִן הָהָר הִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, וּבִתְפִלָּתוֹ נֶאֱמַר (שם שם יד) וַיִּנָּחֶם ה׳ עַל הָרָעָה, אֲבָל לֹא הִזְכִּיר זֶה עַתָּה מִפְּנֵי שֶׁהוּא רוֹצֶה לְהַסְדִּיר לָהֶם עַתָּה הַטַּרַח הַגָּדוֹל וְהֶעָמֵל שֶׁטָּרַח עֲלֵיהֶם, כִּי הֵבִיאוּ אוֹתוֹ לִשְׁבֹּר הַלּוּחוֹת, וּלְהִתְנַפֵּל עֲלֵיהֶם אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה, וּלְהִתְפַּלֵּל גַּם עַל אַהֲרֹן כִּי הִתְאַנַּף הַשֵּׁם עָלָיו מְאֹד. וְאַחֲרֵי כֵן (דברים ט׳:כ״ה-כ״ט) יַזְכִּיר הַתְּפִלָּה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁחִלָּה אֶת פְּנֵי ה׳ אֱלֹהָיו טֶרֶם רִדְתּוֹ שֶׁלֹּא יַשְׁמִידֵם׃

יז וְטַעַם **וָאֶתְפֹּשׂ בִּשְׁנֵי הַלּוּחוֹת**, גַּם זֶה מִן הַתּוֹכָחוֹת, יֹאמַר הָיָה עָנְכֶם גָּדוֹל מִנְּשֹׂא עַד כִּי בְּרֹאותִי אֶתְכֶם מְשַׂחֲקִים לִפְנֵי הָעֵגֶל לֹא יָכֹלְתִּי לְהִתְאַפֵּק וְשִׁבַּרְתִּי הַלּוּחוֹת. וְהַצָּרְךָ לְהַזְכִּיר זֶה בַּעֲבוּר שֶׁיִּרְצֶה לְהוֹדִיעָם עִנְיַן הַלּוּחוֹת הַשְּׁנִיּוֹת כַּאֲשֶׁר יִפָּרֵשׁ. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּרְמֹז עוֹד לַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה עִמָּהֶם, כִּי סִכֵּן בְּנַפְשׁוֹ לִשְׁבֹּר לוּחוֹת הָאֱלֹהִים לְטוֹבָתָם, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שמו״ר מג א) מוּטָב תִּדּוֹן בְּפָנוּיָה וְלֹא בְּאֵשֶׁת אִישׁ׃

יט **כִּי יָגֹרְתִּי מִפְּנֵי הָאַף**, יֹאמַר כִּי מִפְּנֵי הָאַף וְהַחֵמָה אֲשֶׁר קָצַף הַשֵּׁם מִתְּחִלָּה עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם יָגֹרְתִּי גַּם עַתָּה, כִּי עֲדַיִן יֵשׁ עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם מִן הַקֵּצֶף הַגָּדוֹל הַהוּא, אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נִחַם הַשֵּׁם עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ. עַל כֵּן חָזַרְתִּי וְהִתְנַפַּלְתִּי עֲלֵיכֶם אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה, עַד שֶׁשָּׁמַע אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִיא כַּאֲשֶׁר שָׁמַע בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה קֹדֶם שֶׁיֵּרַדְתִּי. וְגַם בְּעַד אַהֲרֹן הִתְפַּלַּלְתִּי בַּפַּעַם הַזֹּאת שָׁחָזַרְתִּי שָׁם, כִּי עַד שֶׁיִּבַּעֵר אֶת הָעֵגֶל לֹא הִשְׁגִּיחַ רַק לְהָשִׁיב חֲמָתוֹ מֵהַשְׁחִית אֶת הָעָם כְּרֵגַע׃

כא וְאָמַר **וָאַשְׁלֵךְ אֶת עֲפָרוֹ אֶל הַנַּחַל הַיֹּרֵד מִן הָהָר**, וְלֹא הִזְכִּיר כִּי הִשְׁקָהוּ אוֹתָם, דֶּרֶךְ כְּבוֹדָם, שֶׁלֹּא רָצָה לֵאמֹר לָהֶם שֶׁעָשָׂה בָּהֶם מַעֲשֶׂה הַסּוֹטוֹת׃

כב וְאָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים ט׳:כ״ב) כִּי טַעַם **וּבְתַבְעֵרָה וּבְמַסָּה**, בַּעֲבוּר כִּי בְּתַבְעֵרָה הָיוּ הָעָם כְּמִתְאוֹנְנִים מְנַסִּים הַשֵּׁם בְּתוֹאֲנוֹת, הִזְכִּיר לָהֶם כִּי הֱיִיתֶם מַקְצִיפִים אֶת הַשֵּׁם בַּנִּסָּיוֹן אֲשֶׁר נִסִּיתֶם בְּתַבְעֵרָה כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּכָבָר פַּעַם אַחֶרֶת בְּמַסָּה, וְלֹא לְקַחְתֶּם מוּסָר. וְיָפֶה פֵּרֵשׁ. וְהִנֵּה הַחֵטְא לְנַסּוֹת אֶת הַשֵּׁם הוּא גָּדוֹל וְאַשְׁמָה רַבָּה, כַּאֲשֶׁר הִזְהִיר מִמֶּנּוּ (דברים ו׳:ט״ז) לֹא תְנַסּוּ אֶת ה׳ אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה, עַל כֵּן הֶחְזִיר אוֹתוֹ לָהֶם בְּכָאן. וְכָךְ הִזְכִּיר פַּעַם אַחֶרֶת חֵטְא הַמְרַגְּלִים בְּקִצָּרָה בַּעֲבוּר הֶעָוֹן הַגָּדוֹל, כִּי בּוֹ יַשְׁלִים מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם ה׳. וְאָמַר מִיּוֹם דַּעְתִּי אֶתְכֶם, לְרָמֹז עַל תְּלוּנוֹתֵיהֶם קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה׃

כה **וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה׳**, יֹאמַר כִּי הֲצַרְתִּי לְהִתְנַפֵּל עֲלֵיכֶם אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה עַל הַחֵטְא הַגָּדוֹל הַזֶּה, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר ה׳ לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם עַד שֶׁאֶתְפַּלֵּל אֶל ה׳ וְאוֹמַר אַל תַּשְׁחֵת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ, כִּי זֹאת הָיְתָה תְּפִלָּתוֹ קֹדֶם רִדְתּוֹ מִן הָהָר, וּמִמֶּנָּה נַעֲנָה בְּוַיִּנָּחֶם ה׳ עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ (שמות לב יד). וְלֹא הִזְכִּיר תְּפִלַּת הָאַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה כִּי אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּה וּרְחָבָה מִנִּי יָם. וְטַעַם הַשָּׁמוֹת הַכְּתוּבִים בְּאָלֶ״ף דָּלֶ״ת יו״ד ה״א פֵּרַשְׁתִּיו (רמב״ן על דברים ג׳:כ״ד)׃

כח **מִבְּלִי יְכֹלֶת ה׳ לַהֲבִיאָם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם**, אָמַר בַּמְרַגְּלִים (במדבר יד טז) מִבְּלִתִּי יְכֹלֶת ה׳ לְהָבִיא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם וַיִּשְׁחָטֵם בַּמִּדְבָּר, כְּלוֹמַר יֹאמְרוּ כִּי כַּאֲשֶׁר בָּאוּ וְהָיוּ קְרוֹבִים לָאָרֶץ וְרָאָה שֶׁאֵין יְכֹלֶת בְּיָדוֹ כְּנֶגֶד הָעַמִּים הָהֵם, שְׁחָטָם בַּמִּדְבָּר. אֲבָל בְּכָאן אָמַר וּמִשִּׂנְאָתוֹ אוֹתָם הוֹצִיאָם לַהֲמִתָם בַּמִּדְבָּר, כִּי הָיְתָה הַשִּׂנְאָה הַזֹּאת בָּהֶם בְּמִצְרַיִם טֶרֶם שֶׁהוֹצִיאָם מִשָּׁם. וְהַטַּעַם בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ בְּמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל עֲדַיִן קְרוֹבִים לְמִצְרַיִם, רְחוֹקִים מֵאֶרֶץ כְּנַעַן, יֹאמְרוּ כִּי גַּם בִּהְיוֹתָם בְּמִצְרַיִם רָאָה שֶׁאֵין יְכֹלֶת בְּיָדוֹ לַהֲבִיאָם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם בְּאָזְנֵי הַמְּצָרִיִּים, וְעַל כֵּן שִׂנְאָם, וּלְבִלְתִּי הֱחֵל

לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר נוֹדַע אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם, (ו)הוֹצִיאָם מִמִּצְרַיִם לַהֲמִיתָם בַּמִּדְבָּר בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא יִוָּדַע מֶה הָיָה לָהֶם. וְזֶהוּ בְּרָעָה הוֹצִיאָם לַהֲרֹג אֹתָם בֶּהָרִים (שמות לב יב), שֶׁחָשַׁב עֲלֵיהֶם מַחְשֶׁבֶת רָעָה טֶרֶם שֶׁיֵּצְאוּ, שֶׁהוֹצִיאָם מִתּוֹךְ עַם מִצְרַיִם לַהֲרֹג אוֹתָם בֵּין הֶהָרִים, מָקוֹם אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹר בּוֹ אִישׁ וְלֹא יָשַׁב אָדָם שָׁם. וְהַבְּנָנָה בַּטְּעָנוֹת כִּי הַגּוֹיִם יְדַבְּרוּ בַּה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר עָלָיו כְּאלֹהֵי גּוֹיֵי הָאֲרָצוֹת, וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל י כ) וְעַתָּה אָשׁוּב לְהִלָּחֵם עִם שַׂר פָּרָס. וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי מִן הָעִנְיָן הַזֶּה׃

פרק י

א בָּעֵת הַהִיא אָמַר ה׳ אֵלַי פְּסָל לְךָ, אַחַר שֶׁהִתְנַפַּלְתִּי לִפְנֵי ה׳ אֵת אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה נִתְרַצָּה אֵלַי שֶׁיִּכְתֹּב לוּחוֹת שְׁנִיּוֹת, אֲבָל הָיוּ הָרִאשׁוֹנוֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים, וּבְאֵלּוּ צִוָּה אוֹתִי שֶׁיִּהְיוּ מַחְצָב יָדַי וְהַמִּכְתָּב יִהְיֶה כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים׃

וְטַעַם **וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ**, שֶׁתְּשִׂים הַלּוּחוֹת בְּתוֹכוֹ בְּעֵת שֶׁתֵּרֵד, וְהָיָה הָאָרוֹן הַזֶּה כֵּלּוֹ עֵץ, הוּא וְהַמִּכְסֶה אֲשֶׁר עָלָיו מִלְמַעְלָה כַּמִּנְהָג בְּכָל הָאֲרוֹנוֹת, וְהָיוּ הַלּוּחוֹת שָׁם עַד שֶׁנַּעֲשָׂה הַמִּשְׁכָּן, וְאָז עָשׂוּ הָאָרוֹן הַמְצֻפֶּה זָהָב וְהַכַּפֹּרֶת אֲשֶׁר עָלָיו זָהָב טָהוֹר. וְלֹא אָמַר לוֹ כֵּן בַּלּוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, לְפִי שֶׁהָיָה גָּלוּי לְפָנָיו שֶׁיִּשָּׁבְרֵם. וְטַעַם וַיִּהְיוּ שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה׳ (דברים י׳:ה׳), שֶׁהָיוּ שָׁם עַד שֶׁנַּעֲשָׂה הַמִּשְׁכָּן שֶׁצִּוַּנִי (שמות כה כא) וְנָתַתָּ אֶת הַכַּפֹּרֶת עַל הָאָרֹן מִלְמָעְלָה וְאֶל הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתֵּן אֵלֶיךָ. וְזֶהוּ הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בַּפְּסוּקִים הָאֵלֶּה. וְכָתַב רַשׁ״י (רש״י על דברים י׳:א׳), וְלֹא זֶהוּ אָרוֹן שֶׁעָשָׂה בְּצַלְאֵל, שֶׁהֲרֵי לֹא נִתְעַסְּקוּ בַּמִּשְׁכָּן אֶלָּא לְאַחַר יוֹם הַכִּפּוּרִים, כִּי בְּרִדְתּוֹ מִן הָהָר צִוָּה לָהֶם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וּבְצַלְאֵל עָשָׂה הַמִּשְׁכָּן וארז״כ אָרוֹן וְכֵלִים, נִמְצָא זֶה אַחַר הָיָה, וְזֶהוּ שֶׁהָיָה יוֹצֵא עִמָּהֶם לַמִּלְחָמָה, וְאוֹתוֹ שֶׁעָשָׂה בְּצַלְאֵל לֹא יָצָא בַּמִּלְחָמָה אֶלָּא בִּימֵי עֵלִי וְנֶעֱנְשׁוּ עָלָיו וְנִשְׁבָּה. זֶה לְשׁוֹן הָרַב, וְדִבְרֵי אַגָּדָה הֵם שֶׁמָּצָא כָּתוּב בְּתַנְחוּמָא. וְיֵשׁ לִשְׁאוֹל, וְאַחַר שֶׁהוֹצִיא מִשָּׁם הַלּוּחוֹת וּנְתָנָם בְּאָרוֹן שֶׁעָשָׂה בְּצַלְאֵל, מָה הָיָה בָּזֶה, וְלָמָּה הוּא יֹצֵא עִמָּהֶם לַמִּלְחָמָה. וְאוֹמְרִים שֶׁשִּׁבְרֵי הַלּוּחוֹת הָיוּ שָׁם, וְכֵן בָּאַגָּדָה. אֲבָל דִּבְרֵי יָחִיד הֵם, שֶׁכָּךְ שָׁנִינוּ בְּמַסֶּכֶת שְׁקָלִים (ירושלמי פ״ו ה״א), תַּנְיָא רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִלְעַאי אוֹמֵר, שְׁנֵי אֲרוֹנוֹת הָיוּ עִם יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר, אֶחָד שֶׁהָיוּ שִׁבְרֵי הַלּוּחוֹת מֻנָּחִין בּוֹ וְכוּ׳, וְרַבָּנָן אָמְרֵי אֶחָד הָיָה, וּפַעַם אַחַת יָצָא בִּימֵי עֵלִי וְנִשְׁבָּה. וְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ בְּכָל מָקוֹם בַּתַּלְמוּד (ברכות ח ב״ב יד מנחות צט) אֵינוֹ כֵּן, אֶלָּא לוּחוֹת וְשִׁבְרֵי לוּחוֹת מֻנָּחִים בָּאָרוֹן. וְעוֹד אָנָה יַעֲמֹד הָאָרוֹן הַזֶּה עִם הַלּוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת כָּל יְמֵי הַמִּדְבָּר, כִּי בַּמִּשְׁכָּן בְּבֵית קָדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים לְאַחַר הַפָּרֹכֶת אֵין שָׁם שְׁנֵי אֲרוֹנוֹת, וְכֵן שְׁלֹמֹה לֹא הִכְנִיס לְבֵית קָדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים אֶלָּא אָרוֹן אֶחָד (מלכים א ח ו-ט). אֲבָל הָאָרוֹן הַזֶּה שֶׁל מֹשֶׁה כְּשֶׁנַּעֲשָׂה אֲרוֹנוֹ שֶׁל בְּצַלְאֵל גְּנָזוּהוּ כְּדִין תַּשְׁמִישֵׁי קְדֻשָּׁה, וְזֶהוּ הַנָּכוֹן עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ, כִּי עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יִתָּכֵן כִּי וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ יִרְמֹז לָאָרוֹן שֶׁעָשָׂה בְּצַלְאֵל, וְזֶה כִּי מִתְּחִלָּה נִצְטַוָּה מֹשֶׁה עַל הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו, וְהָיְתָה הַמִּצְוָה הָרִאשׁוֹנָה וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים (שמות כה י), כִּי הִיא עִקַּר הַכַּוָּנָה בְּכָל הַמִּשְׁכָּן, לִהְיוֹת שָׁם יוֹשֵׁב הַכְּרוּבִים, וְאַחֲרֵי כֵן עָשׂוּ אֶת הָעֶגֶל, וְכַאֲשֶׁר נִתְרַצָּה שָׁם לְמֹשֶׁה וְאָמַר לוֹ שֶׁיִּכְתֹּב עַל הַלּוּחוֹת הָאֵלּוּ כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן, צִוָּהוּ בִּקְצָרָה שֶׁיַּעֲשֶׂה לַלּוּחוֹת הָאֵלֶּה אֲרוֹן עֵץ, הוּא הַמִּצְוָה לוֹ לַלּוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת. וְהִנֵּה הִזְכִּיר לוֹ הַמִּצְוָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁבְּעִנְיַן הַמִּשְׁכָּן וְשֶׁהַכֹּל תָּלוּי בָּהּ, וּמִזֶּה לָמַד מֹשֶׁה לַעֲשׂוֹת הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו כַּאֲשֶׁר נִצְטַוָּה מִתְּחִלָּה. וַיִּהְיֶה פֵּרוּשׁ וַיִּהְיוּ שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה׳, שֶׁהָיוּ שָׁם לָעַד לְעוֹלָם כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ ה׳ מִתְּחִלָּה (שם שם כא-כב) וְאֶל הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתֵּן אֵלֶיךָ וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ וְגוֹ׳. וְהִנֵּה בְּרִדְתּוֹ הִנִּיחַ הַלּוּחוֹת בְּאֹהֶל מוֹעֵד עַד שֶׁיַּעֲשֶׂה הָאָרוֹן וְהַמִּשְׁכָּן, כִּי אִלּוּ לֹא שָׁבַר הַלּוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת בְּאֹהֶל מוֹעֵד יִהְיוּ עַד עֲשׂוֹת בְּצַלְאֵל הָאָרוֹן, וְכֵן שִׁבְרֵי הַלּוּחוֹת עַל כָּרְחָנוּ שָׁם הָיוּ, כִּי לֹא הֶחְזִירָם עִמּוֹ לָהָר. וּרְאָיָה לָזֶה, שֶׁלֹּא הִזְכִּיר מֹשֶׁה זוֹ הַצַּוָּאָה בְּסֵדֶר כִּי תִשָּׂא, כִּי שָׁם הִזְכִּיר אַרוֹן בְּצַלְאֵל בְּפֵרוּשׁ וְכָאן לֹא הִזְכִּיר הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו כִּי הֵם הָרוֹאִים אוֹתוֹ, וּלְפִיכָךְ הִזְכִּיר זֶה בִּקְצָרָה. וְאַל יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ שֶׁאָמַר וַאֲעַשׂ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים וָאֶפְסֹל שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים, כִּי הַשְּׁלִים עִנְיַן הָאָרוֹן כְּאֶחָד, כִּי הִנֵּה צִוָּהוּ הַשֵּׁם פְּסָל לְךָ וְגוֹ׳ וַעֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ, שֶׁיַּעֲלֶה תְּחִלָּה בַּלּוּחוֹת וְאַחֲרֵי כֵן יַעֲשֶׂה אֲרוֹן עֵץ, אֲבָל הֶאֱרִיךְ לוֹמַר וְאֶכְתֹּב עַל הַלֻּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ וְשַׂמְתָּם בָּאָרוֹן, לוֹמַר שֶׁיִּהְיוּ כָּרִאשׁוֹנוֹת בַּמִּכְתָּב וְרָאוּי שֶׁיִּהְיוּ בָּאָרוֹן הַמְצֻוֶּה כָּרִאשׁוֹנוֹת, שֶׁאֲוַעֵד שָׁמָּה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִקְדַּשׁ בִּכְבֹדִי, וּלְכָךְ הַשְּׁלִים וַאֲעַשׂ אֲרוֹן לְהַשְׁלִים הַמִּצְוָה וְהַמַּעֲשֶׂה בִּקְצָרָה, וְאַחֲרֵי כֵן שָׁב לְהַאֲרִיךְ בַּמַּקְדֵּם׃

ה וְטַעַם **וָאָפֶן וָאֵרֶד מִן הָהָר וָאָשֶׂם אֶת הַלֻּחֹת בָּאָרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי**, שֶׁעָשִׂיתִי בְּרִדְתִּי, וַיִּהְיוּ שָׁם לָעַד, כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה׳, לִהְיוֹת כְּבוֹדוֹ שׁוֹכֵן בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃

ו וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ מִבְּאֵרֹת בְּנֵי יַעֲקָן מוֹסֵרָה, מָה עִנְיָן זֶה לְכָאן, וְעוֹד וְכִי מִבְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן נָסְעוּ לְמוֹסֵרָה, וַהֲלֹא מִמּוֹסֵרָה בָּאוּ לִבְנֵי יַעֲקָן, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר לג לא) וַיִּסְעוּ מִמּוֹסֵרוֹת וַיַּחֲנוּ בִּבְנֵי יַעֲקָן, וְעוֹד **שָׁם מֵת אַהֲרֹן** וַהֲלֹא בְּהֹר הָהָר מֵת, צֵא וַחֲשֹׁב וְתִמְצָא שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת מִמּוֹסֵרוֹת לְהֹר הָהָר. אֶלָּא אַף זוֹ מִן הַתּוֹכָחוֹת: וְעוֹד זֹאת עֲשִׂיתֶם, כְּשֶׁמֵּת אַהֲרֹן בְּהֹר הָהָר בְּסוֹף אַרְבָּעִים שָׁנָה וְנִסְתַּלְּקוּ עַנְנֵי הַכָּבוֹד יְרֵאתֶם לָכֶם מִמִּלְחֶמֶת מֶלֶךְ עֲרָד, וּנְתַתֶּם רֹאשׁ לַחָזֹר לְמִצְרַיִם, וַחֲזַרְתֶּם לַאֲחוֹרֵיכֶם שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת עַד בְּנֵי יַעֲקָן וּמשָׁם לְמוֹסֵרָה, שָׁם נִלְחַמּוּ בָּכֶם בְּנֵי לֵוִי וְהָרְגוּ מִכֶּם וְאִתָּם מֵהֶם עַד שֶׁהֶחְזִירוּ אֶתְכֶם לְדַרְכְּךָ, וּמִשָּׁם חֲזַרְתֶּם הַגַּדְגָּדָה הוּא חֹר הַגִּדְגָּד, וּמִן הַגִּדְגָּד לְמוֹסֵרָה, וּבְמוֹסֵרָה עֲשִׂיתֶם אֵבֶל גָּדוֹל עַל מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן שֶׁגָּזְרָה לָכֶם זֹאת, וְנִדְמֶה לָכֶם כְּאִלּוּ הוּא מֵת שָׁם. וְסָמַךְ מֹשֶׁה תּוֹכָחָה זוֹ לִשְׁבִירַת הַלּוּחוֹת לוֹמַר שֶׁקָּשָׁה מִיתָתָן שֶׁל צַדִּיקִים לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּיוֹם שֶׁנִּשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, וּלְהוֹדִיעֲךָ שֶׁקָּשָׁה לוֹ

מָה שֶׁאָמְרוּ **נִתְּנָה רֹאשׁ** לִפְרֹשׁ מִמֶּנּוּ כְּיוֹם שֶׁעָשׂוּ אֶת הָעֶגֶל. בָּעֵת הַהִיא הִבְדִּיל ה׳ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי, מוֹסֵב לָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן, בָּעֵת הַהִיא בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁיָּצָאתֶם מִמִּצְרַיִם וּטְעִיתֶם בָּעֶגֶל וּבְנֵי לֵוִי לֹא טָעוּ, הִבְדִּילָם הַמָּקוֹם מִכֶּם. וְסָמַךְ זֶה לַחֲזָרַת בְּנֵי יַעֲקֹב, לוֹמַר שֶׁאַף בָּזֶה לֹא טָעוּ בָּהּ בְּנֵי לֵוִי אֶלָּא עָמְדוּ בֶּאֱמוּנָתָם, כָּל זֶה לְשׁוֹן רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה מִדִּבְרֵי אַגָּדָה (ירושלמי יומא פ״א ה״א). וְהַצְרַךְ רַבִּי אַבְרָהָם לוֹמַר בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי בְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן אֵינָנּוּ בְּנֵי יַעֲקָן, וּמוֹסֵרָה אֵינָנּוּ מוֹסֵרוֹת, אֲבָל קֶדֶשׁ נִקְרָא בְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן, וְשָׁם (ב)מִדְבַּר הֹר הָהָר מוֹסֵרָה, מִשָּׁם נָסְעוּ הַגַּדְגָּדָה אֵינָנּוּ הֹר הַגִּדְגָּד רַק הוּא שֵׁם כְּלָל לְצַלְמֹנָה וּפוּנֹן וְאוֹבוֹת, וְיָטְבָתָה הוּא הַמָּקוֹם הַנִּקְרָא בְּאֵרָה (במדבר כא טז), וְזֶה טַעַם אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם, וְיִדְבַּק **וּמִן הַגַּדְגָּדָה יָטְבָתָה** עִם **וַיַּכֵּהוּ אֲלְעָזָר**, כִּי שָׁם בְּיָטְבָתָה כֹּהֵן אֶלְעָזָר בְּכְהֻנָּה גְּדוֹלָה וְהִקְרִיב קָרְבָּנוֹת. וְכָל אֵלֶּה דִּבְרֵי רוּחַ, כִּי אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁכָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה הָרְבִּים שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם מְקוֹמוֹת חֲדָשִׁים שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ בַּמַּסָּעוֹת. וְעוֹד שֶׁמִּנְהַג הַכָּתוּב בְּכָל מָקוֹם לְשַׁנּוֹת מִעַט בְּהַזְכִּירוֹ הַשֵּׁמוֹת פְּעָמִים בֵּין בְּשֵׁם מָקוֹם בֵּין בְּשֵׁם אָדָם, וְכָל שֶׁכֵּן בְּכָאן שֶׁהֵם שָׁוִים, כִּי מוֹסֵרָה וּמוֹסֵרוֹת אֵינָנּוּ שִׁנּוּי וְהֶפְרֵשׁ, וְכֵן חֹר הַגִּדְגָּד וְהַגַּדְגָּדָה שֵׁם אֶחָד, וְיָטְבָתָה שָׁוֶה לְגַמְרֵי. וְעוֹד כִּי בְּהֹר הָהָר כֹּהֵן אֶלְעָזָר כְּשֶׁמֵּת אֲבִיו כַּאֲשֶׁר הִלְבִּישׁוֹ הַבְּגָדִים, כִּי מִיָּד הָיָה מְרֻבֶּה בִּבְגָדִים, וְזֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים הַגְּדוֹלִים אֲפִלּוּ לְדוֹרוֹת. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי כִּי הֹר הָהָר, גָּדוֹל שֶׁבֶּהָרִים וְאָרֹךְ פַּרְסָאוֹת רַבּוֹת, וּשְׁמוֹ מוֹכִיחַ כִּי הוּא יִקָּרֵא ״הֹר״, וְיֹאמְרוּ לוֹ **הָהָר** לְגָדְלוֹ וְאָרְכּוֹ. וְכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (במדב״ר יט טז) שֶׁהָיָה הַר עַל גַּבֵּי הַר, וְהָיָה סוֹף הָהָר עַד גְּבוּל אֶרֶץ אֱדוֹם וְרֹאשׁוֹ קָרוֹב לְחַשְׁמֹנָה, וְהָיוּ בַּמִּישׁוֹר אֲשֶׁר לִפְנֵי הֹר הָהָר עָרִים אוֹ מְקוֹמוֹת הַנִּקְרָאִים מוֹסֵרוֹת וּבְנֵי יַעֲקָן וְחוֹר הַגִּדְגָּד וְיָטְבָתָה וַעֲבְרֹנָה וְעֶצְיוֹן גֶּבֶר וְקָדֵשׁ, וְאֵלּוּ הַמְּקוֹמוֹת אֵין בֵּינֵיהֶם מֶרְחָק רַב, כִּי הַמַּחֲנֶה הַגָּדוֹל הַהוּא בְּיוֹם אֶחָד מֵהַלְּכִים כְּמוֹ פַּרְסָה אוֹ פָּחוֹת מִכָּאן, וְנָסְעוּ מִקָּדֵשׁ וַיַּחֲנוּ בְּהֹר הָהָר, שֶׁנִּכְנְסוּ בּוֹ בְּמָקוֹם שֶׁפָּל אֲשֶׁר הָיָה בְּרַגְלֵי הָהָר, וְאָז צִוָּה ה׳ לְמֹשֶׁה (במדבר כ כה) **וְהַעַל אֹתָם הֹר הָהָר**, שֶׁיַּעֲלֶה לְמַעְלָה אֶל רֹאשׁוֹ הוּא תְּחִלַּת הָהָר, וְהִנֵּה עָלוּ אֶל רֹאשׁוֹ שֶׁל הַר וְהִגִּיעוּ כְּנֶגֶד מוֹסֵרוֹת וּמֵת אַהֲרֹן שָׁם, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק כח) **וַיָּמָת אַהֲרֹן שָׁם בְּרֹאשׁ הָהָר**, וְהִנֵּה מִיתָתוֹ בְּמוֹסֵרָה. וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיוּ הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה בִּשְׁמָם נֶחְשָׁבִים בָּהָר עַצְמוֹ, וְיִקָּרֵא רֹאשׁ הָהָר וּכְנֶגְדּוֹ בַּמִּישׁוֹר מוֹסֵרוֹת, וְשֵׁם כָּל אֶחָד מוֹסֵרָה, שֶׁיֹּאמְרוּ מוֹסֵרָה אֲשֶׁר בָּהָר וּמוֹסֵרָה אֲשֶׁר בַּשְּׁפֵלָה. וְהָיוּ בְּמָקוֹם הַנִּקְרָא חַשְׁמֹנָה בְּאֵרוֹת בַּשָּׁדֶה, יִקְרְאוּ אוֹתָן בְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן, כִּי אַנְשֵׁי בְּנֵי יַעֲקָן בָּאִים שָׁם לְהַשְׁקוֹת צֹאנָם, וְהֵם עֲשָׂאוּם כִּי שָׁם מָצְאוּ מַיִם חַיִּים. וּמִשָּׁם נָסְעוּ לְמוֹסֵרָה וּמִשָּׁם נָסְעוּ לְמוֹסֵרוֹת, וַיִּסְעוּ מִמּוֹסֵרוֹת וַיַּחֲנוּ בִּבְנֵי יַעֲקָן, שֶׁהַמָּקוֹם הַהוּא זֶה שְׁמוֹ. וְסִפֵּר הַכָּתוּב מִשָּׁם נָסְעוּ הַגַּדְגָּדָה, וּמִן הַגַּדְגָּדָה יָטְבָתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם, לְהוֹדִיעַ שֶׁעָמְדוּ שָׁם יָמִים בַּעֲבוּר הַנְּחָלִים. וְקִצֵּר בְּמַסְעֵיהֶם שֶׁכְּבָר בֵּאֵר אוֹתָם, אֲבָל אָמַר כִּי מִשָּׁם מִמּוֹסֵרָה נָסְעוּ אֶל הַגַּדְגָּדָה וְאֶל יָטְבָתָה, שֶׁהִיא כֻּלָּהּ אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם, כִּי מִן גַּדְגֹּד וְעַד יָטְבָתָה כֻּלָּהּ מַשְׁקֶה. וְיִתָּכֵן עוֹד שֶׁנֹּאמַר כִּי כַּאֲשֶׁר עָלָה אַהֲרֹן אֶל רֹאשׁ הָהָר וַיָּמָת בְּרֹאשׁ הָהָר כְּנֶגֶד מוֹסֵרוֹת אוֹ בְּמוֹסֵרָה עַצְמָהּ וַיַּקְבֵּר שָׁם, חָזְרוּ יִשְׂרָאֵל אֶל מוֹסֵרוֹת לִבְכּוֹת וְלִסְפֹּד עַל קֶבֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים, וְהָיוּ גְּדוֹלֵיהֶם בְּכָל הַשָּׁלֹשִׁים יוֹם עוֹלִים אֶל רֹאשׁ הָהָר וְסוֹפְדִים לְקָדוֹשׁ ה׳, וַיָּשׁוּבוּ אֶל הַמַּחֲנֶה בְּמוֹסֵרָה. וְאַחַר הַשָּׁלֹשִׁים יוֹם נָסְעוּ מִמּוֹסֵרָה אֶל חֹר הַגִּדְגָּד, וּמִן הַגַּדְגָּדָה יָטְבָתָה, כִּי עַתָּה בְּשׁוּבָם הָלְכוּ מֵהָרָה. וְזֶה דָּבָר נָכוֹן מְאֹד בְּיִשּׁוּב הַמִּקְרָאוֹת עַל אָפְנָן. וְהִזְכִּיר כִּי הָיָה שֵׁם הַמָּקוֹם יָטְבָתָה בַּעֲבוּר שֶׁהָיָה מָקוֹם טוֹב, כִּי שָׁם נַחֲלֵי מַיִם וּשְׁאָר הַמִּדְבָּר אֶרֶץ צִיָּה וְצַלְמָוֶת אֲשֶׁר אֵין שָׁם מָיִם. וְטַעַם הַזְכִּירוּ מִיתַת אַהֲרֹן עַתָּה בְּמָקוֹם הַזֶּה כִּי אָמַר (דברים ט׳:כ׳) וָאֶתְפַּלֵּל גַּם בְּעֵת אַהֲרֹן בָּעֵת הַהוּא, וְלֹא הִגִּיעוֹ עִנְשׁ הַשְּׁמָד לֹא בְּגוּפוֹ וְלֹא בְּזַרְעוֹ, כִּי לֹא מֵת עַד שְׁנַת הָאַרְבָּעִים שֶׁהָיָה זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים, וְכֹהֵן בְּנוֹ תַּחְתָּיו. וְאָמַר וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ, וְלֹא אָמַר **וַאֲתֶם** כְּדֶרֶךְ כָּל הַפָּרָשָׁה, כִּי בַּתּוֹכָחוֹת יְדַבֵּר עִמָּהֶם לְהוֹכִיחַ אוֹתָם, אֲבָל בָּזֶה יְסַפֵּר בְּמַסְעֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

ח **בָּעֵת הַהִיא הִבְדִּיל ה׳ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי**, מוּסָב לְעִנְיָן רִאשׁוֹן, בְּעֵת הַהִיא בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁיְּצָאתֶם מִמִּצְרַיִם וּטְעִיתֶם בָּעֶגֶל וּבְנֵי לֵוִי לֹא טָעוּ, הִבְדִּילָם הַמָּקוֹם מִכֶּם, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים י׳:ח׳). וְאִם כֵּן יֹאמַר כִּי מִן הָעֵת הַהִיא הֻבְדְּלוּ לְפָנָיו יִתְבָּרֵךְ, כִּי לֹא הִבְדִּילָם בְּמַעֲשֶׂה עַד הַשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי. אוֹ יִרְמֹז לְמָה שֶׁאָמַר לָהֶם (שמות לב כט), מִלְאוּ יֶדְכֶם הַיּוֹם לַה׳, כִּי יִהְיֶה זֶה לָכֶם מִלּוּא יָדַיִם בַּעֲבוֹדַת כְּהֻנָּה וּלְוִיָּה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי **בָּעֵת הַהִיא** הַשֵּׁנִי כָּרִאשׁוֹן (דברים י׳:א׳), כִּי בְּעֵת שֶׁאָמַר לוֹ פְּסָל לְךָ שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים (שמות לד א) נִתְרַצָּה לְיִשְׂרָאֵל וְנִצְטַוָּה עַל הַמִּשְׁכָּן, וְאָז נִתְרַצָּה גַּם לְאַהֲרֹן וְנִצְטַוָּה (שם כח ד) וְעָשׂוּ בִּגְדֵי קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ וּלְבָנָיו לְקַדְּשׁוֹ לְכַהֲנוֹ לִי, וְצִוָּהוּ בַּמִּלּוּאִים. וּלְכָךְ אָמַר כִּי אֶלְעָזָר כֹּהֵן תַּחַת אָבִיו, שֶׁהָיְתָה בָּהֶם מִשְׁחָתָם לְכַהֲנַת עוֹלָם לְדֹרֹתָם. וְעָשָׂה הַבְדָּלַת כָּל הַשֵּׁבֶט עִנְיָן אֶחָד, כִּי מִן הַיּוֹם הַהוּא הָיָה לְפָנָיו שֶׁיִּהְיוּ שִׁבְטוֹ נְתוּנִים נִתּוּנִים לוֹ לַעֲבֹד עֲבוֹדַת הַמִּשְׁכָּן. אוֹ יֹאמַר כִּי שֵׁבֶט הַלֵּוִי נִבְדַּל בָּעֵת הַהִיא לִהְיוֹת הַכֹּהֲנִים מֵהֶם, כִּי גַּם הֵם נוֹשְׂאִים הָאָרוֹן, וְכֵן וַיַּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנֹּשְׂאִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה׳ (דברים ל״א:ט׳), וְהֵם שֶׁיִּשָּׁרְתוּ לַשֵּׁם וִיבָרְכוּ בִּשְׁמוֹ. וְטַעַם עַד הַיּוֹם הַזֶּה, בַּעֲבוּר כְּהֻנַּת אֶלְעָזָר, כְּאוֹמֵר אָז הִבְדִּילָם לְשָׁרְתוֹ וְיִהְיֶה כֵּן עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

ט **וְטַעַם עַל כֵּן לֹא הָיָה לְלֵוִי**, הוּא בַּעֲבוּר שֶׁכֻּלָּם מְשָׁרְתִים וְעוֹזְרִים אֶת הַכֹּהֲנִים בַּעֲבוֹדָתָם, כִּי כָּל דְּבַר הַמִּקְדָּשׁ בַּעֲבוּר הַקָּרְבָּנוֹת. וְכֵן אָמַר (במדבר יח ב) וְגַם אֶת אַחֶיךָ מַטֵּה לֵוִי שֵׁבֶט אָבִיךָ הַקְרֵב אִתָּךְ וְיִלָּווּ עָלֶיךָ וִישָׁרְתוּךָ:

י **וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָּהָר**, עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (סדר עולם ו) יֹאמַר שֶׁעָמַד בָּהָר כְּשֶׁעָלָה שָׁם וּשְׁנֵי הַלּוּחוֹת בְּיָדוֹ כַּיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁל לוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה, וַיִּשְׁמַע ה׳ אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַשְּׁלִישִׁית, כִּי עָבַר ה׳ עַל פָּנָיו וַיִּקְרָא ה׳ ה׳ אֵל רַחוּם וְגוֹ׳ (שמות לד ו), וּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ (שם שם ט) וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ, וְנַעֲנָה וְאָמַר קוּם לְךָ לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם וְיָבֹאוּ וְיִרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ. וְזֶהוּ וְרָאָה כָל הָעָם אֲשֶׁר אַתָּה בְקִרְבּוֹ אֶת מַעֲשֵׂה ה׳ כִּי נוֹרָא הוּא

אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ (שם שם י):

וְטַעַם **לֹא אָבָה ה׳ הַשְׁחִיתָךְ**, שֶׁלֹּא רָצָה שֶׁלֹּא תָּבֹאוּ וְתִירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ, כְּטַעַם וְיַסֵּף עוֹד לְהַנִּיחוֹ בַּמִּדְבָּר וְשִׁחַתֶּם לְכָל הָעָם הַזֶּה (במדבר לב טו). וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת לֹא רָצָה שֶׁתִּהְיֶה מָשְׁחָת מִמֶּנּוּ, שֶׁלֹּא יִהְיֶה שְׁמוֹ הַגָּדוֹל עִמָּךְ. וּכְבָר רָמַזְתִּי זֶה הָעִנְיָן בְּסֵדֶר כִּי תִשָּׂא:

יב **מָה ה׳ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ**, נִמְשָׁךְ אֶל לְטוֹב לָךְ, יֹאמַר אֵינֶנּוּ שׁוֹאֵל מֵעִמָּךְ דָּבָר שֶׁיִּהְיֶה לְצָרְכּוֹ אֶלָּא לְצָרְכְּךָ, כְּטַעַם אִם צָדַקְתָּ מַה תִּתֶּן לוֹ (איוב לה ז), רַק הַכֹּל הוּא לְטוֹב לָךְ. וְאָמַר הַטַּעַם כִּי לַה׳ אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ, וְכֻלָּם נוֹתְנִים כָּבוֹד לִשְׁמוֹ, אֵינֶנּוּ צָרִיךְ לָךְ, רַק בַּאֲבוֹתֶיךָ חָשַׁק וַיִּבְחַר בְּזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם מִכָּל הָעַמִּים בָּכֶם, שֶׁאַתֶּם מִבְחַר זַרְעָם, וְלֹא בְּיִשְׁמָעֵאל וְלֹא בְּעֵשָׂו:

טו וְטַעַם **כַּיּוֹם הַזֶּה**, כִּי כֵן יִהְיֶה בְּכָל זַרְעָם לְעוֹלָם. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים ז׳:ז׳) הַחֶשֶׁק וְהַבְּחִירָה. וּפֵרוּשׁ שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם, גַּלְגַּלֵּי אַרְבָּעָה יְסוֹדוֹת, שֶׁהֵם בְּכֹחַ הַשָּׁמַיִם לְמַטָּה מֵהֶם, כְּעִנְיַן הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ (נחמיה ט ו), וְכֵן אָמַר בְּמִזְמוֹר הַלְלוּ אֶת ה׳ מִן הַשָּׁמַיִם הַלְלוּהוּ בַּמְּרוֹמִים (תהילים קמ״ח:א׳), וְהִזְכִּיר מַלְאָכָיו וּצְבָאָיו וְשֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ וְכוֹכְבֵי אוֹר וְאַחַר כָּךְ הַלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמָיִם:

טז **וּמַלְתֶּם אֵת עָרְלַת לְבַבְכֶם**, שֶׁיִּהְיֶה לְבַבְכֶם פָּתוּחַ לָדַעַת הָאֱמֶת, לֹא כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם עַד הַיּוֹם שֶׁלֹּא נָתַן ה׳ לָכֶם לֵב לָדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנַיִם לִשְׁמֹעַ: **וְעָרְפְּכֶם לֹא תַקְשׁוּ עוֹד**, שֶׁלֹּא תִּהְיוּ כַּאֲבוֹתֵיכֶם הוֹר סוֹרֵר וּמוֹרֶה שֶׁיָּשְׁבוּ עִם הַמִּצְרִים וַיִּלְמְדוּ מַעֲשֵׂיהֶם, וְהֵם קָשִׁים לַעֲזֹב דַּרְכָּם כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל וּקְרָאָם שָׁם (שמות לב ט) עַם קְשֵׁי עֹרֶף, שֶׁלֹּא יָשׁוּבוּ מִן הַטָּעוּת שֶׁנִּכְנַס בְּלִבָּם לַחְשֹׁב שֶׁיֵּשׁ תּוֹעֶלֶת בַּעֲבוֹדַת הַמַּלְאָכִים אוֹ צְבָא הַשָּׁמַיִם. אֲבָל אַתֶּם תִּדְעוּ וְתַשְׂכִּילוּ וְתַאֲמִינוּ כִּי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים, אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים הֵם מַלְאֲכֵי מַעְלָה, וַאֲדוֹנֵי הָאֲדוֹנִים כָּל צְבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לָהֶם מֶמְשָׁלָה בַּשְּׁפָלִים, כִּי הוּא הָאָדוֹן אֲשֶׁר שָׁם לָהֶם מִשְׁטָרָם בָּאָרֶץ, וְלוֹ הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה, וְהוּא נוֹרָא בְּתִפְאֶרֶת עֲזוֹ, אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָּנִים לְאֶחָד מִן הָאֱלֹהִים וְהָאֲדוֹנִים לְהָגֵן עַל עוֹבְדֵיהֶם, וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד מִיַּד אָדָם. וּפֵרוּשׁ בַּשֹּׁחַד, שֶׁאֲפִלּוּ חָסִיד גָּמוּר שֶׁיַּעֲבֹר עֲבֵרָה לֹא יִקַּח מִמֶּנּוּ מִצְוָה מִמִּצְוֹתָיו בְּשׁוֹחַד לְכַפֵּר לוֹ, אֲבָל יַעֲנִישֵׁהוּ עַל חֲטָאָיו וְיִגְמֹל לוֹ כְּכָל טוֹבוֹתָיו. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם דְּלֵית קֳדָמוֹהִי מִסַּב אַפִּין וְאַף לָא לְקַבָּלָא שֻׁחְדָּא, יִתְכַּוֵּן לְפָרֵשׁ שֶׁהוּא מִשְׁבְּחֵי הַשְּׁלִילוֹת בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, יֹאמַר הַכָּתוּב שֶׁאֵין הַשֵּׁם בְּעִנְיָן שֶׁיִּשָּׂא פָּנִים, כִּי לֹא יִרְאֶנּוּ הָאָדָם וָחַי, וְהַכֹּל כְּאַיִן נֶגְדּוֹ וּמֵאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ לוֹ, וְלֹא בְּעִנְיָן שֶׁיִּקַּח שֹׁחַד וּמָמוֹן מֵאָדָם כַּמְּלָכִים וְשׁוֹפְטֵי הָאָרֶץ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁיֹּאמַר אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָּנִים, לִגְדוֹלֵי בְּנֵי אָדָם בְּרָבָם עִם קְטַנִּיהֶם. וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד, מֵעֲשִׁירֵיהֶם בְּרִיבָם עִם דַּל, כִּי הוּא עֹשֶׂה מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה מִן הַגְּדוֹלִים וְקֹבַע אֶת קִבְעֵיהֶם נָפֶשׁ. וְאֹהֵב גֵּר לָתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה, וְהֵם כָּל צָרְכֵי הָאָדָם, וְהִנֵּה הוּא יְפַרְנֵס הָעֲנִיִּים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם אוֹהֵב וָרֵעַ:

יט **כִּי גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם**, מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרְךָ, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י׳:י״ט). וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים (שמות כב כ):

כא וְטַעַם **הוּא תְהִלָּתְךָ וְהוּא אֱלֹהֶיךָ**, הוּא יִהְיֶה תְּהִלָּתְךָ שֶׁתִּתֵּן כָּל תְּהִלָּתְךָ אֵלָיו, אוֹתוֹ תְּהַלֵּל תָּמִיד וּכְבוֹדוֹ לְאַחֵר לֹא תִתֵּן וּתְהִלָּתוֹ לַפְּסִילִים, וְלֹא אֵל הָאֱלֹהִים וְהָאֲדוֹנִים הַנִּזְכָּרִים. אוֹ יֹאמַר הוּא תְּהִלָּתְךָ, שֶׁבּוֹ אַתָּה מְהֻלָּל עַל כָּל הָעַמִּים, כִּלְשׁוֹן כִּי תִפְאֶרֶת עֻזָּמוֹ אָתָּה (תהלים פט יח), ה׳ עֻזִּי וּמָעֻזִּי (ירמיהו טז יט):

וְהוּא אֱלֹהֶיךָ, שֶׁיִּחֵד שְׁמוֹ עָלֶיךָ שֶׁתִּהְיֶה לוֹ לְעָם וְהוּא יִהְיֶה לְךָ לֵאלֹהִים, וְלֹא כִּשְׁאָר הָאֻמּוֹת אֲשֶׁר הוּא לָהֶם אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר חָלַק לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי (ויקרא יח כה), כִּי עָשָׂה עִמְּךָ הַגְּדוֹלוֹת וְהַנּוֹרָאוֹת שֶׁמֵּהֶם תֵּכִּיר כִּי אַתָּה חָבְלוֹ וְנַחֲלָתוֹ וְעֵינָיו תָּמִיד עָלֶיךָ לְטוֹב:

פרק יא

א **וְשָׁמַרְתָּ מִשְׁמַרְתּוֹ**, לְיִרְאָה אוֹתוֹ שֶׁתִּשְׁמֹר מֵחֲטוֹא לְפָנָיו, כִּי אַחַר שֶׁיְּצַוֶּה בָּאַהֲבָה יְצַוֶּה בְּיִרְאָה, וְיִצַּוֶּה בַּחֻקִּים וּבַמִּשְׁפָּטִים וּבַמִּצְוֹת. אוֹ וְשָׁמַרְתָּ מִשְׁמַרְתּוֹ, שֶׁתִּשְׁמֹר מָה שֶׁהַשֵּׁם שׁוֹמֵר, שֶׁהוּא שׁוֹמֵר אֶת הַגֶּרִים וְחוֹנֵן דַּלִּים וְאֶבְיוֹנִים וְעֹשֶׂה מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה, וּכְעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר בְּמָקוֹם אַחֵר (מלכים א ב ג), לִשְׁמֹר אֶת מִשְׁמֶרֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו, וְאָמְרוּ (שבת קלג) מָה הוּא חַנּוּן וְרַחוּם אַף אַתָּה הֱיֵה חַנּוּן וְרַחוּם וְכוּ׳:

ב **אֶת גְּדֻלּוֹ אֶת יָדוֹ הַחֲזָקָה וּזְרֹעוֹ הַנְּטוּיָה**, אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים י״א:ב׳) לְהוֹצִיא אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְהָאוֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים שֶׁעָשָׂה לְפַרְעֹה, וַאֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם בַּמִּדְבָּר הַמָּן. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי עַתָּה לֹא יְדַבֵּר רַק בַּמּוּסָר אֲשֶׁר יִיסַּר בּוֹ הַשֵּׁם לְעוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ, אֶת גְּדֻלּוֹ, שֶׁהָיָה מִתְרוֹמֵם וּמִתְגַּדֵּל לֵאמֹר הִתְפָּאֵר עָלַי (שמות ח ה), לְמָחָר יִהְיֶה (שם פסוק יט), וְשַׁמְתִּי פְּדוּת (שם), לְמַעַן תֵּדַע כִּי לַה׳ הָאָרֶץ (שם ט כט). וְאֶת יָדוֹ הַחֲזָקָה, וְשָׁלַחְתִּי אֶת יָדִי וְהִכֵּיתִי אֶת מִצְרַיִם (שם ג כ), אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה׳ (שם יד לא). וּזְרוֹעוֹ הַנְּטוּיָה, שֶׁלֹּא נָתַן לָהֶם רֶוַח וְהַצָּלָה מֵאָז הָיְתָה יָדוֹ נְטוּיָה עֲלֵיהֶם, וְלֹא הֵשִׁיב יָדוֹ מִבַּלְעֲדֵי עַד שֶׁאִבְּדָם. וַאֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם בַּמִּדְבָּר (דברים י״א:ה׳), אֲשֶׁר נָגְפָה אֶתְכֶם בָּעֶגֶל וְאֵשׁ תַּבְעֵרָה וְהַנְּחָשִׁים הַשְּׂרָפִים וְקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה וּמַגֵּפַת הַשִּׂטִּים

וּגְזֵרַת הַמְרַגְּלִים, שֶׁהָיְתָה בָּהֶם יַד ה׳ עַד בּוֹאָם אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה. וְקִצֵּר בַּפָּרָעָנוּת שֶׁעָשָׂה לָהֶם. וְאִם כֵּן וּשְׁמַרְתֶּם אֶת כָּל הַמִּצְוָה לְמַעַן תֶּחֱזְקוּ, כִּי יָדוֹ הַחֲזָקָה מַחְזֶקֶת שׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו וְלֹא יַחֲזִיק בְּיַד מְרֵעִים:

ד **אֲשֶׁר הֵצִיף אֶת מֵי יַם סוּף וְגוֹ׳ וַיְאַבְּדֵם ה׳ עַד הַיּוֹם הַזֶּה**, לֹא חֲבִינוֹתִי טַעַם **עַד הַיּוֹם הַזֶּה**, כִּי כָּל הַמֵּתִים בָּיָם אָבְדָן עוֹלָם הֵם אוֹבְדִים. וְיִתָּכֵן שֶׁהוּא חוֹזֵר לְסוּפָיו וּלְרִכְבּוֹ, שֶׁאָבַד סוּס וָרֶכֶב מִמִּצְרַיִם בְּכָל הַדּוֹר הַהוּא, כִּי כָל סוּס וָרֶכֶב וְכָל פָּרָשׁ אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם הוֹצִיא עִמּוֹ וְאָבְדוּ כֻּלָּם, וְהָיְתָה מַמְלָכָה שְׁפָלָה בְּלֹא רֶכֶב וְסוּס וְחַיִל וְעִזּוּז. וְאָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים י״א:ד׳) שֶׁלֹּא קָמוּ עוֹד בְּנֵיהֶם תַּחְתָּם לִהְיוֹת כְּמוֹהֶם, ר״ל כִּי הַשֵּׁם אִבֵּד הָרוֹדְפִים בַּיָּם וְאִבֵּד בְּמִצְרַיִם זַרְעָם, וְלֹא נִשְׁאַר לָהֶם שֵׁם וּשְׁאָר כִּי הֵם הִרְשִׁיעוּ יוֹתֵר מִכָּל מִצְרִים לִרְדֹּף אַחֲרֵי גְּאוּלֵי הַשֵּׁם. אֲבָל זֶה לֹא נִזְכַּר בַּתּוֹרָה:

ו וְהִזְכִּיר **וַאֲשֶׁר עָשָׂה לָדָתָן וְלַאֲבִירָם**, וְלֹא הִזְכִּיר קֹרַח וַעֲדָתוֹ שֶׁיָּצְאָה אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה׳ וַתֹּאכַל אוֹתָם, בַּעֲבוּר כִּי אִישׁ זָר הַקָּרֵב לְהַקְטִיר קְטֹרֶת הוּא מִלְּאֵי הַתּוֹרָה (במדבר יז ה) וּלְעוֹלָם הוּא נֶעֱנָשׁ לְדוֹרוֹת, כַּאֲשֶׁר קָרָה גַּם לְעֻזִּיָּהוּ (דהי״ב כו יט), עַל כֵּן לֹא מָנָעוֹ בְּאוֹתוֹת הַמִּדְבָּר:

י **לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא**, אֶלָּא טוֹבָה הִיא מִמֶּנָּה, וְנֶאֱמְרָה הַבְטָחָה זוֹ לְיִשְׂרָאֵל בִּיצִיאָתָם מִמִּצְרַיִם, שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שֶׁמָּא לֹא נָבֹא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וְיָפָה כָּזֹאת. יָכוֹל בִּגְנוּתָהּ הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְכָךְ אָמַר לָהֶם, לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא אֶלָּא רָעָה הֵימֶנָּה, תַּלְמוּד לוֹמַר וְחֶבְרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה (במדבר יג כב), אָדָם אֶחָד בְּנָאָן, דֶּרֶךְ אֶרֶץ אָדָם בּוֹנֶה אֶת הַנָּאֶה וְאַחַר כָּךְ אֶת הַגָּרוּעַ וְכוּ׳, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים י״א:י׳) מִסִּפְרֵי (עקב יא). וְעוֹד הֵבִיא מָה שֶּׁדָּרְשׁוּ בַּגְּמָרָא בְּמַסֶּכֶת כְּתֻבּוֹת (כתובות קי״ב) בְּעִנְיַן אַחֵר, אֶפְשָׁר אָדָם בּוֹנֶה בַּיִת לִבְנוֹ קָטָן וְאַחַר כָּךְ לִבְנוֹ גָּדוֹל, אֶלָּא שֶׁמְּבַנֶּה אֶחָד מִשִּׁבְעָה בְּצַוַּאת. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא בְּדֶרֶךְ הָאַזְהָרוֹת נֶאֱמַר, שֶׁאָמַר לָהֶם וּשְׁמַרְתֶּם אֶת כָּל הַמִּצְוָה וִירִשְׁתֶּם אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, כִּי ה׳ יִתֵּן מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ וְהָאָרֶץ תִּתֵּן יְבוּלָהּ, אֲבָל דְּעוּ לָכֶם שֶׁאֵינָהּ כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְהַשְׁקוֹת אוֹתָהּ בָּרֶגֶל מִן הַיְאוֹרִים וּמִן הָאֲגַמִּים כְּגַן הַיָּרָק, רַק הִיא אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם, לֹא בְּעִנְיַן אַחֵר, וּצְרִיכָה שֶׁיִּדְרֹשׁ ה׳ אוֹתָהּ תָּמִיד בְּמָטָר, כִּי הִיא אֶרֶץ צְמֵאָה מְאֹד וּצְרִיכָה מָטָר כָּל הַשָּׁנָה, וְאִם תַּעַבְרוּ עַל רְצוֹן ה׳ וְלֹא יִדְרֹשׁ אוֹתָהּ בְּגִשְׁמֵי רָצוֹן, הִנֵּה הִיא רָעָה מְאֹד, לֹא תִּזָּרַע וְלֹא תַצְמַח וְלֹא יַעֲלֶה בָהּ כָּל עֵשֶׂב בְּהָרֶיהָ. וְיִחָזֵר וְיִפָּרֵשׁ כָּל זֶה בַּפָּרָשָׁה הַשְּׁנִיָּה (להלן פסוקים יג-יז), כִּי אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ תָּמִיד, וְאִם לֹא תִּשְׁמְעוּ וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְגוֹ׳ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה בָּרָעָב מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה, שֶׁלֹּא תּוּכְלוּ לִחְיוֹת בָּהּ בְּלֹא מָטָר. וְהִנֵּה הַפָּרָשָׁה הַזּוֹ תַּזְהִיר בְּמִנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם, וּמִמֶּנָּה נִלְמַד כִּי אע״פ שֶׁהַכֹּל בִּרְשׁוּתוֹ וְנָקֵל בְּעֵינֵי ה׳ יִתְבָּרַךְ לְהַאֲכִיד יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם וּלְהוֹבִישׁ נַהֲרוֹתָם וְיאוֹרֵיהֶם, אֲבָל אֶרֶץ כְּנַעַן תֹּאבַד יוֹתֵר מְהֵרָה, שֶׁלֹּא יִתֵּן בָּהּ מִטְרוֹת עֵזּוֹ, הַחוֹלֶה צָרִיךְ זְכוּת וּתְפִלָּה שֶׁיְּרַפְּאֵהוּ הַשֵּׁם יוֹתֵר מִן הַבָּרִיא שֶׁלֹּא בָּא עָלָיו הַחֹלִי, וְכָךְ הַמַּדָּה בְּעָנְיֵי וּבְעָשִׁיר וּמֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם ה׳. וּמִפְּנֵי שֶׁאָמַר (דברים י״א:י״ב) אֶרֶץ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ דֹּרֵשׁ אֹתָהּ, וְרָאוּי שֶׁיֹּאמַר וְלִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מַיִם כַּאֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ יִדְרֹשׁ אוֹתָהּ, יִהְיֶה מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ (ספרי עקב יב) נִרְמָז בַּכָּתוּב, וַהֲלֹא כָּל הָאֲרָצוֹת הוּא דּוֹרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לח כו) לְהַמְטִיר עַל אֶרֶץ לֹא אִישׁ, כְּבָיְכוֹל אֵינוֹ דּוֹרֵשׁ אֶלָּא אוֹתָהּ וְעַל יְדֵי אוֹתָהּ דְּרִישָׁה שֶׁדּוֹרֵשׁ אוֹתָהּ דּוֹרֵשׁ כָּל הָאֲרָצוֹת. תָּמִיד עֵינֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ בָּהּ, לִרְאוֹת מַה הִיא צְרִיכָה וּלְחַדֵּשׁ בָּהּ גְּזֵרוֹת, עִתִּים לְטוֹבָה וְעִתִּים לְרָעָה כוּ׳, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת ר״ה (יז). וְיֵשׁ בּוֹ סוֹד עָמֹק, כִּי הָאָרֶץ הַזֹּאת נִדְרֶשֶׁת בַּכֹּל, וְהִיא הַכֹּל, וְכָל הָאֲרָצוֹת מִתְפַּרְנְסוֹת מִמֶּנָּה בֶּאֱמֶת:

יג **בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם**, וַהֲלֹא כְּבָר הִזְכִּיר בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ, אֶלָּא אַזְהָרָה לַיָּחִיד וְאַזְהָרָה לַצִּבּוּר, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים י״א:י״ג) מִסִּפְרֵי (עקב יג). וּבְאוּר הָעִנְיָן כִּי הַשֵּׁם לֹא יַעֲשֶׂה הַנִּפִּים תָּמִיד לָתֵת מְטַר הָאָרֶץ בְּכָל עֵת יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ, וּלְהוֹסִיף בַּדָּגָן וּבַתִּירוֹשׁ וּבַיִּצְהָר, וּלְהַרְבּוֹת גַּם הָעֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה לַבְּהֵמָה, אוֹ שֶׁיַּעֲצֹר הַשָּׁמַיִם וְיִיבְשׁוּ, רַק עַל מַעֲשֵׂה רֹב הָעָם, אֲבָל הַיָּחִיד הוּא בִּזְכוּתוֹ יִחְיֶה וְהוּא בַּעֲוֹנוֹ יָמוּת. וְהִנֵּה אָמַר כִּי בַּעֲשׂוֹתָם כָּל הַמִּצְוֹת מֵאַהֲבָה שְׁלֵמָה יַעֲשֶׂה עִמָּהֶם אֶת כָּל הַנִּפִּים הָאֵלֶּה לְטוֹבָה. וְאָמַר כִּי בְּעָבְדָם ע״ז יַעֲשֶׂה עִמָּהֶם אוֹת לְרָעָה. וְדַע כִּי הַנִּפִּים לֹא יֵעָשׂוּ לְטוֹבָה אוֹ לְרָעָה רַק לְצַדִּיקִים גְּמוּרִים אוֹ לִרְשָׁעִים גְּמוּרִים, אֲבָל הַבֵּינוֹנִים כְּדֶרֶךְ מִנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם יֵעָשֶׂה בָּהֶם טוֹבָה אוֹ רָעָה כְּדַרְכָּם וְכַעֲלִילוֹתָם:

טו **וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ**, חֲרִי זוֹ בְּרָכָה אַחֶרֶת, שֶׁתְּהֵא בְרָכָה מְצוּיָה בַּפֶּה שֶׁבְּתוֹךְ מֵעֶיךָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים י״א:ט״ו). ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים י״א:ט״ו) **וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ** שֶׁב אֶל דְּגָנְךָ תִּירוֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ, לֹא אֶל הַקֶּרוֹב שֶׁהוּא **עָשֹׂב בְּשָׂדֶךָ**. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁהוּא שָׁב אֶל הַכֹּל, וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ דָּגָן וְתִירוֹשׁ וְיִצְהָר וְגַם בְּנֵי צֹאן וּבָקָר. וּבְסִפְרֵי (עקב טו) וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ, כְּשֶׁשְּׂבֵעָתָ מְהַרְהֵר אוֹכְלֶת וְשֹׂבַעַת עוֹבֶרֶת הָאֲדָמָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (משלי יד ד) וְרֹב תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר. ד״א מִן הַוּוֹלְדוֹת, אע״פ שֶׁאֵין רְאָיָה לַדָּבָר זֶכֶר לַדָּבָר, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לא יא) וּבָאוּ וְרִנְּנוּ בִּמְרוֹם צִיּוֹן וְנָהֲרוּ אֶל טוּב ה׳ עַל דָּגָן וְעַל תִּירוֹשׁ וְעַל יִצְהָר וְעַל בְּנֵי צֹאן וּבָקָר וְגוֹ׳. וְזֶהוּ הַנָּכוֹן:

יח **וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה**, אַף לְאַחַר שֶׁתִּגְלוּ הֱיוּ מְצַיְּנִין בַּמְּצוֹת, הַנִּיחוּ תְּפִלִּין, עֲשׂוּ מְזוּזָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהוּ עֲלֵיכֶם חֲדָשִׁים כְּשֶׁתַּחְזְרוּ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם שם כ) הַצִּיבִי לָךְ צִיּוּנִים, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים י״א:י״ח). וּכְבָר כָּתַבְתִּי פֵּרוּשׁ הָעִנְיָן כִּי הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה חוֹבַת הַגּוּף הֵם וְדִינָם בְּכָל מָקוֹם כְּמוֹ בָּאָרֶץ, אֲבָל יֵשׁ בּוֹ בַּמִּדְרָשׁ הַזֶּה סוֹד עָמֹק וּכְבָר רָמַזְתִּי מִמֶּנּוּ (ויקרא יח כה). וְהִנֵּה הֶחְזִיר בַּמִּצְוֹת הָאֵלֶּה תְּפִלִּין וְדִבְרֵי תוֹרָה וּמְזוּזָה כָּאן פַּעַם שֵׁנִית, לְרַמֵּז בַּהֶקֵּשׁ

הַזֶּה שֶׁנִּהְיֶה חַיָּבִים בָּהֶם לְאַחַר הַגָּלוּת בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וּמֵהֶם נִלְמוֹד לְכָל הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן חוֹבַת הַגּוּף שֶׁחִיּוּבָן בְּכָל מָקוֹם, וְשֶׁנִּהְיֶה פְּטוּרִין בְּחוּצָה לָאָרֶץ מֵחוֹבַת הַקַּרְקַע, כְּגוֹן תְּרוּמָה וּמַעֲשְׂרוֹת, כָּךְ הוּא נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי (עקב יז). וְכַוָּנַת הַמִּדְרָשׁ מִפְּנֵי שֶׁפָּמַךְ וְשִׁמְתֶּם אֶל וַאֲבַדְתֶּם, אֲבָל עִקַּר הַכָּתוּב בָּאָרֶץ, דִּכְתִיב (דברים י״א:כ״א) לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה. אוֹ יֹאמַר **לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם**, שֶׁתְּשׁוּבוּ וְתַאֲרִיכוּ בָּהּ יָמִים לְעוֹלָם. וְיִתָּכֵן בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁבָּא לְהוֹסִיף בְּכָאן לְדַבֵּר בָּם, כִּי שָׁם (דברים ו׳:ז׳) צִוָּה וְדִבַּרְתָּ אַתָּה בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ, וְכָאן אָמַר שֶׁנִּלְמֵד אוֹתָם אֶת בָּנֵינוּ עַד שֶׁיְּדַבְּרוּ בָּם כָּל הַבָּנִים בְּכָל שָׁעָה, וְכֵן הוֹסִיף בְּכָאן וְלִמַּדְתֶּם אוֹתָם, כִּי **וְשִׁנַּנְתָּם** שֶׁיְּסַפֵּר לָהֶם הַמִּצְוֹת, וְכָאן עַד שֶׁיִּלְמְדוּ אוֹתָם וְיֵדָעוּם וְיָבִינוּ אוֹתָם וְטַעֲמֵיהֶם לְדַבֵּר עִמָּךְ בָּם בְּכָל הָעִתִּים. וְכֵן הוֹסִיף כָּאן כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ, שֶׁהוּא לְדוֹר דּוֹרִים, אוֹ הֵם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הָרִאשׁוֹנִים וִימֵי עוֹלָם, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

כב **וּלְדָבְקָה בּוֹ**, אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים י״א:כ״ב) בַּסּוֹף, וְהוּא סוֹד גָּדוֹל. וְאֵין הַסּוֹד מִטַּעַם הַמָּקוֹם הַזֶּה. אוּלַי יֹאמַר לְאַהֲבָה אֶת ה׳ לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו עַד שֶׁתִּהְיוּ רְאוּיִים לְדָבְקָה בּוֹ בַּסּוֹף, וְנֶאֱמַר בִּיהוֹשֻׁעַ (כג ז ח) וּבְשֵׁם אֱלֹהֵיהֶם לֹא תַזְכִּירוּ וְלֹא תַשְׁבִּיעוּ וְלֹא תַעַבְדוּם וְלֹא תִשְׁתַּחֲווּ לָהֶם כִּי אִם בַּה׳ אֱלֹהֵיכֶם תִּדְבָּקוּ כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אִם כֵּן הִיא אַזְהָרָה מֵאַזְהָרוֹת ע״ז, שֶׁלֹּא תִּפָּרֵד מַחְשַׁבְתּוֹ מִן הַשֵּׁם אֶל אֱלֹהִים אֲחֵרִים, שֶׁלֹּא יַחְשֹׁב שֶׁיִּהְיֶה בע״ז שׁוּם עִקָּר אֶלָּא הַכֹּל אֶפֶס וָאַיִן. וְהִנֵּה זֶה כְּמוֹ שֶׁאָמַר עוֹד (דברים י״ג:ה׳) וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן, וְהַכַּוָּנָה לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא יַעֲבֹד הַשֵּׁם וְזוּלָתוֹ אֶלָּא לַה׳ לְבַדּוֹ יַעֲבֹד בְּלִבּוֹ וּבְמַעֲשָׂיו. וְיִתָּכֵן שֶׁתִּכְלֹל הַדְּבִיקָה לוֹמַר שֶׁתִּהְיֶה זוֹכֵר הַשֵּׁם וְאַהֲבָתוֹ תָּמִיד, לֹא תִּפָּרֵד מַחְשַׁבְתְּךָ מִמֶּנּוּ בְּלֶכְתְּךָ בַּדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ, עַד שֶׁיִּהְיוּ דְּבָרָיו עִם בְּנֵי אָדָם בְּפִיו וּבִלְשׁוֹנוֹ וְלִבּוֹ אֵינֶנּוּ עִמָּהֶם אֲבָל הוּא לִפְנֵי ה׳. וְיִתָּכֵן בְּאַנְשֵׁי הַמַּעֲלָה הַזֹּאת שֶׁתִּהְיֶה נַפְשָׁם גַּם בְּחַיֵּיהֶם צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים, כִּי הֵם בְּעַצְמָם מָעוֹן לַשְּׁכִינָה, כַּאֲשֶׁר רָמַז בַּעַל סֵפֶר הַכּוּזָרִי. וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי מִזֶּה בְּפָרָשַׁת הָעֲרָיוֹת (ויקרא יח ד). וּמָה שֶׁאָמַר יְהוֹשֻׁעַ **כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם עַד הַיּוֹם**, כִּי בִּהְיוֹתָם בַּמִּדְבָּר וַעֲנַן ה׳ עֲלֵיהֶם וְהַמָּן יוֹרֵד מִן הַשָּׁמַיִם וְהַשָּׁלָו עוֹלֶה וְהַבְּאֵר לִפְנֵיהֶם תָּמִיד וְכָל מַעֲשֵׂיהֶם בִּידֵי שָׁמַיִם בִּדְבָרִים נִסִּיִּים, הִנֵּה מַחְשַׁבְתָּם וּמַעֲשֵׂיהֶם עִם הַשֵּׁם תָּמִיד, וְלָכֵן יַזְהִירֵם יְהוֹשֻׁעַ שֶׁגַּם עַתָּה בָּאָרֶץ בְּהִסְתַּלֵּק מֵהֶם הַמַּעֲשִׂים הַנִּפְלָאִים הָהֵם, תִּהְיֶה מַחְשַׁבְתָּם בָּהֶם תָּמִיד לְדָבְקָה בַּשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא וְלֹא תִּפָּרֵד כַּוָּנָתָם מִן הַשֵּׁם:

כד **כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כַּף רַגְלְכֶם בּוֹ לָכֶם יִהְיֶה מִן הַמִּדְבָּר וְגוֹ׳**, עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ הִנֵּה הֵם שִׁתֵּי הַבָּטָחוֹת, שֶׁכָּל מָקוֹם אֲשֶׁר יִרְצוּ לִכְבֹּשׁ בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וְאֶרֶץ אַשּׁוּר וְזוּלָתָם יִהְיֶה שֶׁלָּהֶם, וְהַמִּצְוֹת כֻּלָּן נוֹהֲגוֹת בָּהֶם, כִּי הַכֹּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּמִן הַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן וְעַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן יִהְיֶה גְּבֻלְכֶם שֶׁאַתֶּם חַיָּבִים לְכָבְשׁוֹ וּלְאַבֵּד מִשָּׁם הָעַמִּים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר כָּאן (דברים י״א:כ״ג) וִירִשְׁתֶּם גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִכֶּם, וְלַעֲקֹר ע״ז וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה (ז ה כה), וְהִבְטִיחַ כִּי לֹא יִתְיַצֵּב אִישׁ בִּפְנֵיכֶם בֵּין בָּאָרֶץ הַנִּזְכֶּרֶת בֵּין בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כַּף רַגְלְכֶם בּוֹ. וּמִכָּאן יָצָא לְרַבּוֹתֵינוּ (חלה פ״ד מ״ז) הַמַּחְלֶקֶת בְּסוּרְיָא שֶׁקּוֹרִין אוֹתָהּ כִּבּוּשׁ יָחִיד, וְהַטַּעַם כִּי דָּוִד כָּבַשׁ אוֹתָהּ בִּרְצוֹן נַפְשׁוֹ, שֶׁלֹּא שָׁאַל בָּאוּרִים וְתֻמִּים וְלֹא נִמְלַךְ בַּסַּנְהֶדְרִין, כִּי הָיָה חַיָּב לְהוֹרִישׁ כָּל שִׁבְעַת הַגּוֹיִם בַּתְּחִלָּה וְאַחֲרֵי כֵן אִם יִרְצֶה יֵלֵךְ אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת, כַּאֲשֶׁר הִבְטִיחַ הַשֵּׁם בְּכָאן, וּמִפְּנֵי שֶׁלֹּא נַעֲשָׂה הַכִּבּוּשׁ הַהוּא כְּמִצְוַת הַתּוֹרָה, אָמְרוּ מִקְצָתָם לֹא שְׁמָהּ כִּבּוּשׁ, וְדִינוֹ בְּמִצְוֹת כְּדִין חוּצָה לָאָרֶץ, וְכָךְ הִיא שִׁנּוּיָהּ בְּסִפְרֵי (עקב כד). וּמִקְצָתָם יֹאמְרוּ בַּתַּלְמוּד (ע״ז כא) דִּשְׁמָהּ כִּבּוּשׁ, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נַעֲשָׂה כַּפֶּרֶד, כֵּיוָן שֶׁהָלַךְ שָׁם וּכְבָשָׂהּ נִתְקַיֵּם בּוֹ לָכֶם יִהְיֶה, וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיא:

כט **וְנָתַתָּה אֶת הַבְּרָכָה עַל הַר גְּרִזִים**, כְּתַרְגּוּמוֹ יָת מְבָרְכַיָּא, אֶת הַמְבָרְכִים, עַל הַר גְּרִזִים, כְּלַפֵּי הַר גְּרִיזִים, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״א:כ״ט). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן כְּפִי פְּשׁוּטוֹ, כִּי עֲדַיִן לֹא צִוָּה בַּמְבָרְכִים. אֶלָּא פֵּרוּשׁוֹ כִּי אֲנִי נוֹתֵן לִפְנֵיכֶם דֶּרֶךְ בְּרָכָה וְדֶרֶךְ קְלָלָה, וְטַעַם **לִפְנֵיכֶם** שֶׁתְּבָרְרוּ לָכֶם מֶה שֶׁתִּרְצוּ, וְאוֹדִיעַ שֶׁתִּהְיֶה לָכֶם הַבְּרָכָה כַּאֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ הַמִּצְוֹת וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִּקַּיְמוּ אוֹתָן. וְזֶה כַּאֲשֶׁר אָמַר עוֹד (דברים ל׳:ט״ו), רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמָּוֶת וְאֶת הָרָע וּגוֹ׳. וְאַחַר כֵּן אָמַר בְּכָאן שֶׁיִּתְּנוּ הַבְּרָכָה הַזֹּאת אֲשֶׁר הוּא אוֹמֵר לָהֶם עַל הַר גְּרִיזִים וְהַקְּלָלָה עַל הַר עֵיבָל, וְהִנֵּה הִיא נְתוּנָה בַּפֶּה, וְכֵן וְנָתַן אֹתָם עַל רֹאשׁ הַשָּׂעִיר (ויקרא טז כא), כְּדִבְרֵי ר״א (אבן עזרא על דברים י״א:כ״ט). וְהִנֵּה אָמַר בְּכָאן בְּדֶרֶךְ הָאַזְהָרָה שֶׁיִּתְּנוּ אֶת הַבְּרָכָה עַל הַר גְּרִזִים, לְבָרֵךְ אֶת הָעָם אִם יִשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹת ה׳, וְהַקְּלָלָה עַל הַר עֵיבָל, לֵאמֹר אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֶל הַמִּצְוֹת וְיָסוּר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה ה׳, וְהָיָה אֶפְשָׁר שֶׁיִּתְּנוּ כָּל הַשְּׁבָטִים הַבְּרָכָה וְכֻלָּם הַקְּלָלָה, אוֹ שֶׁיֹּאמְרוּ הַלְוִיִּם הַכֹּל אוֹ אִישׁ אֶחָד מִשְּׁמִיעַ לְכֻלָּם, וְאַחֲרֵי כֵן שָׁב לְבָאֵר שָׁם (להלן כז יב-יד) וְאֵלֶּה יַעַמְדוּ לְבָרֵךְ אֶת הָעָם עַל הַר גְּרִזִים וְאֵלֶּה יַעַמְדוּ עַל הַקְּלָלָה, וְאָמַר וְעָנוּ הַלְוִיִּם, וּפֵרֵשׁ כָּל הָעִנְיָן כִּי בְּכָאן מִפְּנֵי אַזְהָרָתוֹ אֲשֶׁר אָמַר רְאֵה אָנֹכִי נוֹתֵן וּגוֹ׳, הִזְכִּיר מִקְצַת הַמִּצְוָה וְחָזַר לְבָאֵר אוֹתָהּ בִּמְקוֹמָהּ. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה הַר גְּרִיזִים לַדָּרוֹם שֶׁהוּא הַיָּמִין וְהַר עֵיבָל מִצָּפוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו א יד) מִצָּפוֹן תִּפָּתַח הָרָעָה:

לב **וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים**, גַּם בְּכָאן יַזְהִיר עַל הַחֻקִּים וְעַל הַמִּשְׁפָּטִים קֹדֶם שֶׁאָר הַמִּצְוֹת. וְיַזְכִּיר תְּחִלָּה הַמִּשְׁפָּט בע״ז וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בְּסִדֶּר וָאֶתְחַנַּן (רמב״ן על דברים ד׳:ג׳), וְאַחֲרֵי כֵן יַזְכִּיר מִשְׁפָּטִים רַבִּים בִּנְבִיא הַשֶּׁקֶר וּמַסִּית וְעִיר הַנִּדַּחַת. וְיַזְכִּיר בַּחֻקִּים תְּחִלָּה הַקָּרְבָּנוֹת בַּמִּקְדָּשׁ, וְאח״כ אִסּוּר אֲכִילַת כָּל תּוֹעֵבָה וּשְׁאָר הַמִּצְוֹת:

פרק יב

ד **לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם**, לְהַקְטִיר לַשֵּׁמִים בְּכָל מָקוֹם, כִּי אִם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר. דָּבָר אַחֵר, וְנִתַּצְתֶּם אֶת מִזְבְּחוֹתָם וְאִבַּדְתֶּם אֶת שְׁמָם לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן, אַזְהָרָה לְמוֹחֵק אֶת הַשֵּׁם וּלְנוֹתֵץ אֶבֶן אַחַת מִן הַמִּזְבֵּחַ אוֹ מִן הָעֲזָרָה. אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, וְכִי תַּעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיִּשְׂרָאֵל נוֹתְצִין הַמִּזְבְּחוֹת, אֶלָּא שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם וְיִגְרְמוּ עֲוֹנוֹתֵיכֶם לְמִקְדַּשׁ אֲבוֹתֵיכֶם לֵחָרֵב, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים י״ב:ד׳). וְדִבְרֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל סְמָךְ שֶׁל אַגָּדָה הֵם, אֲבָל הַכָּתוּב כְּדַעַת רַבּוֹתֵינוּ אַזְהָרָה לְמוֹחֵק אֶת הַשֵּׁם, וּמִפְרָשׁ בְּמַסֶּכֶת מַכּוֹת (מכות כ״ב), וְהָא אֵיכָּא מוֹחֵק אֶת הַשֵּׁם דְּלָקֵי, וְאַזְהָרָתֵהּ מֵהָכָא, לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם. וּלְשׁוֹן סִפְרֵי (ראה ז), מִנַּיִן לְנוֹתֵץ אֶבֶן אַחַת וְכוּ׳, רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר מִנַּיִן לְמוֹחֵק אוֹת אַחַת מִן הַשֵּׁם שֶׁעוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר וְאִבַּדְתֶּם אֶת שְׁמָם לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן, רַבָּן גַּמְלִיאֵל בְּרַבִּי אוֹמֵר, וְכִי תַּעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ וְכוּ׳. וְדִבְרֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אֵינָם בְּמַחְלֹקֶת, אֲבָל הֵם בְּאוּר, כִּי מוֹחֵק אֶת הַשֵּׁם כְּנוֹתֵץ אֶבֶן מִן הַמִּזְבֵּחַ, וְאִם כֵּן יִהְיֶה פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב וְנִתַּצְתֶּם אֶת מִזְבְּחוֹתָם וְאִבַּדְתֶּם אֶת שְׁמָם מִן הַמָּקוֹם הַהוּא, וְלֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם לִנְתֹּץ אֶת מִזְבְּחוֹ וּלְאַבֵּד אֶת שְׁמוֹ, אֲבָל תְּנוּ כָבוֹד לִשְׁמוֹ וּלְמִזְבְּחוֹ, וְאֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בּוֹ לָשׂוּם שָׁם מִזְבֵּחַ לִשְׁמוֹ תִּדְרְשׁוּ, וְתָבִיאוּ עוֹלוֹתֵיכֶם לְפָנָיו:

ה **וְטַעַם לִשְׁכְּנוֹ תִּדְרְשׁוּ**, שֶׁתֵּלְכוּ לוֹ מֵאֶרֶץ מֶרְחַקִּים וְתִשְׁאֲלוּ אָנָּה דֶּרֶךְ בֵּית הַשֵּׁם, וְתֹאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ, לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה׳ אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב (ישעיהו ב ג), כִּלְשׁוֹן צִיּוֹן יִשְׁאָלוּ דֶּרֶךְ הֵנָּה פְּנֵיהֶם (ירמיהו נ ה). וּבְסִפְרֵי (ראה ח) תִּדְרְשׁוּ, דְּרֹשׁ עַל פִּי הַנָּבִיא. יָכוֹל תַּמְתִּין עַד שֶׁיֹּאמַר לְךָ נָבִיא, ת״ל לִשְׁכְּנוֹ תִּדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָּׁמָּה, דְּרֹשׁ וּמְצָא וְאִם״כ יֹאמַר לְךָ נָבִיא. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא בְּדָוִד וְכוּ׳. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת לִשְׁכְּנוֹ תִּדְרְשׁוּ, לִכְבוֹדוֹ תִּדְרְשׁוּ. וּבָאתָ שָּׁמָּה, לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי הָאָדוֹן ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וּמִמֶּנּוּ אָמְרוּ חֲכָמִים ״שְׁכִינָה״:

ו **מַעְשְׂרֹתֵיכֶם**, מַעְשַׂר בְּהֵמָה וּמַעֲשַׂר שֵׁנִי לָאֱכֹל לִפְנֵים מִן הַמְּחִצָּה. וְאֵת תְּרוּמַת יֶדְכֶם, אֵלּוּ הַבִּכּוּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (דברים כ״ו:ד׳) וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדֶךָ, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים י״ב:ו׳) מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ספרי יב). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יַזְכִּיר הַכָּתוּב הָעוֹלוֹת וְהַזְּבָחִים שֶׁחַיָּב לְאָכְלָן שָׁם בַּמְּחִצָּה לִפְנֵי ה׳, וְהִזְכִּיר גַּם כֵּן שֶׁיָּבִיא שָׁם הַמַּעֲשֵׂר וְהַתְּרוּמָה, שֶׁיִּתֵּן אוֹתָם לַכֹּהֲנִים וְלַלְוִיִּם מִשָּׁרְתֵי הַמִּקְדָּשׁ וְיִשְׂמְחוּ גַּם הֵם עִמָּכֶם וְעִם בָּתֵּיכֶם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג י) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וִיהִי טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר הַשֵּׁם צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי. וְכֵן יָסְדוּ בְּבֵית שֵׁנִי בַּתְּרוּמָה וּבִתְרוּמַת הַמַּעֲשֵׂר שֶׁיָּבִיאוּם לַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (נחמיה י לח) וְאֶת רֵאשִׁית עֲרִיסֹתֵינוּ וּתְרוּמֹתֵינוּ וּפְרִי כָל עֵץ תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר נָבִיא לַכֹּהֲנִים אֶל לִשְׁכוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ, וְנֶאֱמַר (שם פסוק לט) לְבֵית אֱלֹהֵינוּ אֶל הַלְּשָׁכוֹת לְבֵית הָאוֹצָר. וְטַעַם **תְּרוּמַת יָדֶכֶם**, מִפְּנֵי שֶׁהַתְּרוּמָה לֹא נִתְּנָה בְּהּ הַתּוֹרָה שִׁעוּר, אֲבָל הִיא כַּאֲשֶׁר תָּרִים יָדוֹ. וְכֵן מָה שֶׁאָמַר (דברים י״ב:י״ז) לֹא תוּכַל לֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ, יַזְהִיר עַל הַיִּשְׂרְאֵלִי שֶׁלֹּא יֹאכַל בִּשְׁעָרָיו הַמַּעֲשֵׂר וְהַבְּכוֹרוֹת וְהַנִּדָּרִים וְהַתְּרוּמָה, וְחָזַר וְהִפְרִישׁ בֵּינֵיהֶם (דברים י״ב:י״ח) כִּי אִם לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ תֹּאכְלֶנּוּ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ, הַנֶּאֱכָל לָכֶם, וְהַלְוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ יֹאכַל שָׁם בִּשְׁעָרֶיךָ הָרָאוּי אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (במדבר יח לא) וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּכָל מָקוֹם, וְיַקְצֵר הַכָּתוּב בַּדְּבָרִים הַמְפֹרָשִׁים בְּמָקוֹם אַחֵר. וַאֲנִי סוֹבֵר בְּפִשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא זֶה כִּי **תְרוּמַת יָדֶכֶם**, מָה שֶּׁיָּרִים אָדָם לַה׳ מִכַּסְפּוֹ וּמִזְּהָבוֹ לַעֲשׂוֹת אוֹתוֹ קָרְבַּן עוֹלָה אוֹ זָבַח. וְהִזְכִּיר בַּקָּרְבָּן שְׁלֹשֶׁת מִינִין, הַנִּדָּרִים, אֲשֶׁר הֵם הֲרֵי עָלַי קָרְבָּן שׁוֹר אוֹ כֶּשֶׂב אוֹ עֵז, וְהַנִּדָּבָה, אֲשֶׁר יֹאמַר בְּשׁוֹר וָשֶׂה הֲרֵי זֶה עוֹלָה וְאָבִיא אוֹתָהּ לַמִּקְדָּשׁ, וְהַתְּרוּמָה אֲשֶׁר יָרִים מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ, כֶּסֶף אוֹ זָהָב, אוֹ שֶׁהֵבִיא בְּהֶמְתּוֹ חֹלִין לָעֲזָרָה וְיֹאמַר לַכֹּהֲנִים הֲרֵי זוֹ מְיֻדֵּי לַשֵּׁם, וְהוּא מִלְּשׁוֹן כָּל מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת הֵבִיאוּ אֶת תְּרוּמַת ה׳ (שמות לה כד), וְכֵן כֹּל תְּרוּמֹת הַקֳּדָשִׁים אֲשֶׁר יָרִימוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַה׳ (במדבר יח יט), קָרְבָּנוֹת הֵם. וְכָךְ אָמַר בַּשְּׁקָלִים (שמות ל יג), מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ וְגוֹ׳ תְּרוּמָה לַה׳, וְהֵם לַקָּרְבָּנוֹת (מגילה כט), כִּי כָל מַה שֶּׁיָּרִים אָדָם לַה׳ מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ בֵּין לְקָרְבָּנוֹת בֵּין לְבֶדֶק הַבַּיִת, כְּעִנְיָן וְיִקְחוּ לִי תְּרוּמָה (שם כה ב), בֵּין לַכֹּהֲנִים מִשָּׁרְתֵי ה׳, הַכֹּל יִקָּרֵא תְּרוּמָה, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב בַּמָּכָס (במדבר לא כט) וְנָתַתָּ לְאֶלְעָזָר הַכֹּהֵן תְּרוּמַת ה׳, וְהָיוּ חֲלִין גְּמוּרִין בְּיָדוֹ. וְכֵן וַאֲשֶׁקְלָה לָהֶם אֶת הַכֶּסֶף וְאֶת הַזָּהָב וְאֶת הַכֵּלִים תְּרוּמַת בֵּית אֱלֹהֵינוּ הַהֵרִימוּ הַמֶּלֶךְ וְיֹעֲצָיו (עזרא ח כה). וְלֹא אָמַר הַכָּתוּב **תְּרוּמוֹתֵיכֶם**, שֶׁלֹּא נִטְּעָה בִּתְרוּמַת הַכֹּהֲנִים, אֲבָל אָמַר **תְּרוּמַת יָדֶכֶם**, מָה שֶּׁתָּרִימוּ בִּרְצוֹנְכֶם מִן הַבָּא בְּיֶדְכֶם. וְהִנֵּה כָּל הַנִּזְכָּרִים בְּכָאן חַיָּבִים בִּמְחִצָּה, כִּי פֵּרוּשׁ מַעְשְׂרֹתֵיכֶם מַעֲשַׂר בְּהֵמָה וּמַעֲשַׂר שֵׁנִי הַנֶּאֱכָלִים לִפְנֵי הַשֵּׁם, כִּי מַעֲשַׂר רִאשׁוֹן מַעֲשַׂר הַלְוִיִּם, וּמַעֲשַׂר עָנִי לָהֶם הוּא:

ח **לֹא תַעֲשׂוּן כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֹּה הַיּוֹם**, אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על דברים י״ב:ח׳) בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט, כִּי פֵּרְשׁוּ בּוֹ בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ נוֹסְעִין מִמַּסָּע אֶל מַסָּע, וְיַקְרִיב עוֹלָה בְּמַסָּע שֶׁיִּרְצֶה, וְיֵשׁ מִי שֶׁיִּתֵּן בְּכוֹר צֹאנוֹ, וְיֵשׁ מִי שֶׁלֹּא יִתֵּן, כִּי הַמִּצְוָה תְּלוּיָה בָּאָרֶץ. וְאֵין זֹאת דַּעְתִּי, רַק טַעְמוֹ שֶׁלֹּא הָיוּ כֻּלָּם יְרֵאֵי הַשֵּׁם, וּבַעֲבוּר שֶׁאָמַר **אֲנַחְנוּ**, כִּי מִצּוֹת רַבּוֹת בָּעוֹלוֹת תְּלוּיוֹת בָּאָרֶץ, זֶה לְשׁוֹנוֹ. וְאֵינוֹ נָכוֹן, שֶׁאֵין מִדֶּרֶךְ הַפָּרָשָׁה שֶׁיְּדַבֵּר בַּתּוֹכָחוֹת וְיֹאמַר לָהֶם עַתָּה שֶׁאֵינָם עוֹשִׂים מִצּוֹת הַשֵּׁם וְאִישׁ כָּל הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה, וְאֵיךְ יֹאמַר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ אֲנַחְנוּ עוֹשִׂים בַּעֲבֵרוֹת חָלִילָה, אֲבָל הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר לֹא תַעֲשׂוּ כְּכָל אֲשֶׁר עֹשִׂים מִצּוֹת הַשֵּׁם וְאִישׁ כָּל הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו, וּמָה טַעַם לְכָלֵל עִם הָעֲבֵרוֹת הַמִּצּוֹת הַתְּלוּיוֹת בָּאָרֶץ. אֲבָל פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב כִּי יִשְׂרָאֵל נִצְטַוּוּ בַּמִּדְבָּר לִזְבֹּחַ כָּל בְּקָרָם וְצֹאנָם שְׁלֵמִים לִפְנֵי הַמִּשְׁכָּן (ויקרא יז ג-ו), אֲבָל בְּאֶרֶץ מָקוֹם שֶׁיִּהְיֶה הַמִּשְׁכָּן יַעֲשֶׂה אוֹתָם, וְאִם לֹא יִרְצֶה לֶאֱכֹל שׁוֹר וָשֶׂה לֹא יִתְחַיֵּב לְהָבִיא קָרְבָּן כְּלָל.

וְגַם כֵּן אֵינוֹ חַיָּב לְהָבִיא בְּכוֹרוֹת וְלֹא מַעֲשֵׂר בְּהֵמָה וּמַעֲשֵׂר שֵׁנִי. וְהִנֵּה לֹא יָבִיא בְּחִיּוּב לַמִּשְׁכָּן כְּלָל, וַאֲפִלּוּ בְּרֶגֶל לֹא נִתְחַיֵּב לָבֹא שָׁם. וְכֵן אַחֲרֵי זְרִיקַת הַדָּם וְהֶקְטֵר הַחֵלֶב בַּשְּׁלָמִים יֹאכַל אוֹתָם בַּמִּדְבָּר בְּכָל מָקוֹם שֶׁיִּרְצֶה, כִּי לֹא נָתַן בָּהֶם הַכָּתוּב מְחִצָּה, אֲבָל אוֹכְלִים אוֹתָם בַּמַּחֲנָה וְחוּץ לַמַּחֲנֶה. וְהִנֵּה אֵין לָהֶם בְּכָל עִנְיַן הַקְּרְבָּנוֹת חוֹבָה רַק אִישׁ כָּל הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה. עַל כֵּן צִוָּה בְּכָאן כִּי אַחֲרֵי הַמְּנוּחָה וְהַנַּחֲלָה לֹא יַעֲשׂוּ כֵן, אֲבָל יָבוֹאוּ בְּחוֹבָה לְמָקוֹם יָדוּעַ וּמְיֻחָד נִבְחָר מֵהַשֵּׁם, וְיָבִיאוּ שָׁם הַזְּבָחִים וְהַמַּעֲשְׂרוֹת וְהַבְּכוֹרוֹת וְיֹאכְלוּם שָׁם בִּמְחִצָּה לִפְנֵי הַשֵּׁם. וּמָה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ספרי טז) בְּדָבָר הַנִּדָּר וְהַנִּדָּב שֶׁקָּרֵב בַּבָּמָה, וְשֶׁאֵין נִדָּר וְנִדָּב שֶׁאֵינוֹ קָרֵב בַּבָּמָה, מִדָּרָשׁ מִיתּוּר הַמִּקְרָא, כְּמוֹ שֶׁהוּא מְפֹרָשׁ בְּפֶרֶק בָּתְרָא דִּזְבָחִים (קיז):

כ **כִּי יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ**, אֵין טַעַם הַרְחָבָה זֹאת כְּאוֹתָהּ שֶׁיֵּאמַר (להלן יט ח ט) וְאִם יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ וְגוֹ' וְיָסַפְתָּ לְךָ עוֹד שָׁלֹשׁ עָרִים עַל הַשָּׁלֹשׁ הָאֵלֶּה, שֶׁאִם כֵּן לֹא הָיָה בְּשֹׂר תַּאֲוָה מֻתָּר בְּבוֹאָם לָאָרֶץ, אֲבָל שָׁם (דברים י״ט:א׳) נֶאֱמַר כִּי יַכְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת אַרְצָם, וְהֵם שִׁבְעָה הַגּוֹיִם שֶׁיְּזַכִּיר בְּכָל מָקוֹם, וְאָז נַבְדִּיל שָׁלֹשׁ עָרִים, וְכֵן עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כ), ואח״כ אָמַר כִּי יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ, וְזֶה יִרְמֹז לַעֲשָׂרָה עַמִּמִין שֶׁנִּתְּנוּ לַאֲבְרָהָם. אֲבָל כָּאן אָמַר **כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ**, וְהֵם הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת אַרְצָם, כִּי מִיָּד לַאֲחַר שֶׁכָּבְשׁוּ וְחִלְּקוּ הֻתַּר לָהֶם בְּשַׂר תַּאֲוָה. וְאֵין טַעַם **כִּי יִרְחַק מִמְּךָ הַמָּקוֹם**, שֶׁיִּהְיֶה מֻתָּר בְּהַרְחָקַת הַמָּקוֹם בִּלְבַד, שֶׁאִם כֵּן יִהְיוּ אֲסוּרִים יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם בִּכְשַׁר תַּאֲוָה. אֲבָל עִם כָּל יִשְׂרָאֵל יְדַבֵּר, וְיֹאמַר לָהֶם כִּי כַּאֲשֶׁר יַרְחִיב הַשֵּׁם אֶת גְּבוּלְכֶם וְלֹא תִּהְיוּ כֻּלְּכֶם יוֹשְׁבִים סָבִיב לַמִּשְׁכָּן כַּאֲשֶׁר אַתֶּם הַיּוֹם בַּמִּדְבָּר, יִהְיֶה לָכֶם בְּשַׂר הַחֻלִּין מֻתָּר, כִּי א״א שֶׁתֵּלְכוּ כֻּלְּכֶם מִמָּקוֹם רָחוֹק אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְתִזְבְּחוּ זְבָחִים שְׁלָמִים כָּל מָה שֶׁתֹּאכְלוּ:

כא וְטַעַם **וְזָבַחְתָּ וְגוֹ' כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ**, עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (חולין כח) כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ, עַל פֶּה מֻהֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי, מְלַמֵּד שֶׁנִּצְטַוָּה מֹשֶׁה עַל הַוֶּשֶׁט וְעַל הַקֵּנָה וְעַל רֹב אֶחָד בָּעוֹף וְעַל רֹב שְׁנַיִם בַּבְּהֵמָה. וְדַע כִּי שְׁחִיטָה בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הוּא הִכָּרֵת סִימָנֵי הַצַּוָּאר. וְאַל תָּחוּשׁ בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר וַיִּשְׁחָטֵם בַּמִּדְבָּר (במדבר יד טז), כִּי הִיא מִלִּיצָה שֶׁזָּבַח אוֹתָם כְּצֹאן. וְהִנֵּה צִוָּה בַּקְּרָבָּנוֹת **וְשָׁחַט וּשְׁחָטוֹ**, שֶׁהוּא בְּסִימָנֵי הַצַּוָּאר. וְהִנֵּה מִתְחִלָּה צִוָּה שֶׁיִּהְיֶה כָּל מָה שֶׁהֵם אוֹכְלִים שְׁלָמִים וְהֵם שְׁחוּטִים כְּמִשְׁפַּט הַקָּרְבָּנוֹת, וַעֲתָה כְּשֶׁבָּא לְהַתִּיר בְּשַׂר הַחֻלִּין אָמַר וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאנְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִךָ, בִּהְיוֹתָם קָרְבָּנוֹת, וְתֹאכַל אוֹתָם חֻלִּין בְּכָל תַּאֲוַת נַפְשֶׁךָ, לוֹמַר שֶׁיִּתִּירֵם חֻלִּין בְּכָל מָקוֹם, וּבִלְבַד שֶׁיִּהְיוּ זְבוּחִין כַּאֲשֶׁר צִוָּה מִתְּחִלָּה בִּהְיוֹתָם כֻּלָּם קָרְבָּנוֹת. וְזֶהוּ פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא זֶה עַל הַנָּכוֹן. וְשָׁמָּא רַבּוֹתֵינוּ נִתְכַּוְּנוּ בָּזֶה כְּשֶׁאָמְרוּ בְּסִפְרֵי (ראה לט), כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ, מָה קָדָשִׁים בִּשְׁחִיטָה אַף חֻלִּין בִּשְׁחִיטָה. וְהִנֵּה מִצְוַת הַשְּׁחִיטָה מְפֹרֶשֶׁת בְּכָאן, וּמְבֹאֶרֶת מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ בַּקַּבָּלָה:

כב **אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת הַצְּבִי וְאֶת הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ**, הוּא כְּמוֹ שֶׁיִּפְרֹשׁ, הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יַחְדָּו, כִּי מִפְּנֵי שֶׁצִּוָּה בַּמִּדְבָּר שֶׁלֹּא יֹאכְלוּ בָּקָר וְצֹאן רַק בְּזִבְחֵי שְׁלָמִים, וּמֵזֶה בָּהֶם כִּי הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל בָּשָׂר מִזֶּבַח הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר לַה' וְטֻמְאָתוֹ עָלָיו וְנִכְרְתָה, אָמַר בְּכָאן שֶׁיֹּאכַל בְּכָל אַוַּת נַפְשׁוֹ בְּחֻלִּין, וְשֶׁיֹּאכְלֶנּוּ עִם הַטָּמֵא בְּקַעֲרָה אַחַת כַּאֲשֶׁר הֵם אוֹכְלִין בַּמִּדְבָּר הַצְּבִי וְהָאַיָּל שֶׁאֵינוֹ קָרֵב עַל הַמִּזְבֵּחַ. וְאֵין הַטַּעַם בְּ**כַצְּבִי וְכָאַיָּל** שֶׁיֹּאכַל חֵלֶב הַחֻלִּין כַּאֲשֶׁר יֹאכַל חֵלֶב הַצְּבִי וְהָאַיָּל, כִּי לֹא יַזְכִּיר רַק הָאֵיכוּת, כְּעִנְיַן שֶׁאַתֶּם אוֹכְלִין הַצְּבִי וְהָאַיָּל תֹּאכְלוּ הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבְּחוּ בְּכָל מָקוֹם, וְלֹא אָמַר כָּל אֲשֶׁר יֵאָכֵל בַּצְּבִי וּבָאַיָּל יֵאָכֵל בּוֹ. וּלְכָךְ יִפָּרֵשׁ בְּכָל מָקוֹם (דברים ט״ו:כ״ב) הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יַחְדָּו (יאכלנו) כַּצְּבִי וְכָאַיָּל, וְלֹא אָמַר בְּשׁוּם מָקוֹם **יֹאכְלֶנּוּ כְּצְבִי וְכָאַיָּל** בִּלְבַד כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְא גַּם חֵלֶב בִּכְלָל. וְטַעַם ״אַךְ״ אַזְהָרָה, מִפְּנֵי כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה אָסוּר לֶאֱכֹל רַק הַשְּׁלָמִים הַשְּׁחוּטִין בְּמִשְׁכָּן, וְעַתָּה כְּשֶׁהִתִּיר לִשְׁחֹט וְלֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ וּבְכָל אַוַּת נַפְשֶׁךָ יִהְיֶה בַּמַּשְׁמָע שֶׁיֹּאכַל אֲפִלּוּ חֻלִּין וְגַם קָדָשִׁים כַּאֲשֶׁר בָּרִאשׁוֹנָה שֶׁיַּקְרִיבֵם שָׁם בְּבָמָה, וְעַל כֵּן אָמַר וְהִזְהִיר אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת הַצְּבִי וְאֶת הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ, שֶׁלֹּא תַּקְרִיב מִמֶּנּוּ לֹא חֵלֶב וְלֹא דָּם, וְלֹא תִּנְהַג בָּהֶם דֶּרֶךְ קָדָשִׁים, וְלֹא תַּזְהִיר מֵהֶם הַטְּמֵאִים כְּלָל. וְהַצְּרֵךְ לְהַזְכִּיר (דברים י״ב:ט״ז) רַק הַדָּם לֹא תֹּאכֵלוּ, מִפְּנֵי טְעָמִים רַבִּים, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר בְּאִסּוּר הַדָּם (ויקרא יז יא) וַאֲנִי נְתַתִּיו לָכֶם עַל הַמִּזְבֵּחַ לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם, וְהָיָה בַּמַּשְׁמָע הַזֶּה שֶׁהַדָּם שֶׁאֵינוֹ מְכַפֵּר בַּבְּהֵמָה לֹא יֵאָסֵר, עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְאָסְרוֹ בְּבֵאוּר. אֲבָל בַּחֵלֶב לֹא הִזְכִּיר כֵּן בְּאִסּוּרוֹ, וְאֵין כָּל הַקָּרֵב מִן הָאֱמוּרִין אָסוּר וְלֹא כָּל שֶׁאֵינוֹ קָרֵב מֻתָּר, כַּאֲשֶׁר כָּתַבְתִּי בְּמְקוֹמוֹ (שם ג ט). וְעוֹד כִּי כֵּיוָן שֶׁצִּוָּה בְּכָאן שֶׁנִּשְׁחֹט וְהִזְהִיר שֶׁנֹּאכַל בְּאֵיכוּת הַצְּבִי וְהָאַיָּל, הָיָה בַּמַּשְׁמָע שֶׁנִּכְסֶה הַדָּם כַּאֲשֶׁר צִוָּנוּ בַּצְּבִי וְהָאַיָּל (שם יז יג), וְעַל כָּל פָּנִים הֻצְרַךְ לְהַתִּיר שֶׁנִּשְׁפֹּךְ הַדָּם כַּמַּיִם בְּלֹא כִּסּוּי, וְזֶה טַעַם **עַל הָאָרֶץ** לֹא **בָּאָרֶץ**, שֶׁיְּכַסֶּנּוּ בֶּעָפָר. וְכֵיוָן שֶׁהֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר הֵתֵּר הַדָּם הִקְדִּים לְבָאֵר אִסּוּרוֹ. וְעוֹד נִתְּנָה הַכָּתוּב שֶׁלֹּא יָדוּנוּ בְּדָם בַּעֲבוּר כִּי בַּמִּדְבָּר בְּעֵת שֶׁהָיוּ כָּל בְּקָרָם וְצֹאנָם שְׁלֵמִים הָיָה הַבָּשָׂר אָסוּר עַד שֶׁיִּזְרֹק הַדָּם עַל הַמִּזְבֵּחַ, כִּי כֵן הַדִּין בַּקָּרְבָּנוֹת, וְהִנֵּה הַדָּם בָּהֶם מְעֻכָּב אֲכִילַת הַבָּשָׂר, וְצִוָּה מִן הַצְּבִי וְהָאַיָּל בַּעֲבוּר שֶׁאֵינָם קְרֵבִים שֶׁנְּכַסֶּה אֶת דָּמָם בֶּעָפָר, וְכֵן מִן הָעוֹף בַּעֲבוּר שֶׁאֵין הָעוֹף קָרֵב לִשְׁלָמִים, וא״כ הָיָה מְחֻיָּב בְּבָקָר וּבְצֹאן שֶׁל בְּשַׂר תַּאֲוָה שֶׁנְּכַסֶּה אוֹתוֹ אוֹ שֶׁנֹּאכְלֶנּוּ עִם הַבָּשָׂר בִּנְחִירָה וְלֹא יֵרָאֶה עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה, כִּי רָאוּי הָיָה שֶׁיִּהְא מֻתָּר לְאָכְלוֹ בִּפְנֵי עַצְמוֹ מִמָּה שֶׁיִּשְׁפְּכֶנּוּ עַל הָאָרֶץ, שֶׁלֹּא יִזְבְּחוּ אֶת זִבְחֵיהֶם לַשְּׂעִירִם אֲשֶׁר הֵם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם. עַל כֵּן אָמַר שֶׁיִּזְבַּח הַבָּקָר וְהַצֹּאן וְלֹא יֹאכַל הַדָּם עִם הַבָּשָׂר בִּנְחִירָה אוֹ בְּאָבֵר מִן הַחַי, וְיִשְׁפֹּךְ הַדָּם עַל הָאָרֶץ וְלֹא יָחוּשׁ לוֹ, אֲבָל לֹא יֹאכְלֶנּוּ, לֹא בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְלֹא עִם הַבָּשָׂר. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה יֹאכַל הַדָּם עִם הַבָּשָׂר בִּנְחִירָה אוֹ בְּאָבֵר מִן הַחַי, וְיִשְׁפֹּךְ הַדָּם עַל הָאָרֶץ וְלֹא יָחוּשׁ לוֹ, אֲבָל לֹא יֹאכְלֶנּוּ, לֹא בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְלֹא עִם הַבָּשָׂר. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר כֵּן פַּעַם אַחֶרֶת בִּכְכוֹר בַּעַל מוּם (דברים ט״ו:כ״ג), מִפְּנֵי שֶׁהָיָה הַדָּם מִתְּחִלָּה לַמִּזְבֵּחַ וְהֻצְרַךְ עַתָּה לוֹמַר כְּשֶׁהוּא בַּעַל מוּם שֶׁלֹּא יִנָּהֲגוּ קָדֻשָּׁה בְּדָמוֹ וְגַם לֹא הֻתַּר, אֲבָל יִשְׁפְּכֶנּוּ כַּמַּיִם וְלֹא יֹאכְלֶנּוּ. וְהִנֵּרְאֶה בְּעֵינַי בְּטַעַם הָעִנְיָן הַזֶּה, כִּי מִתְּחִלָּה בִּהְיוֹתָם בְּמִדְבַּר יְלֵל יְשִׁימוֹן וּשְׂעִירִים יִרְקְדוּ שָׁם וְהָיוּ

כֻּלָּם יוֹצְאֵי מִצְרַיִם הָרְגִילִים בָּהֶם, אָסַר לְהַרְאוֹת הַדָּם עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה וְלִזְבֹּחַ כָּלָל רַק לִפְנֵי מִשְׁכַּן ה׳, לְהַרְחִיק אוֹתָם מִן הַחֻטְא הַהוּא, אֲבָל בְּבוֹאָם לָאָרֶץ וְהֻצְרַךְ לְהַתִּיר בְּשַׂר תַּאֲוָה מִפְּנֵי רִחוּק הַמָּקוֹם, לֹא חָשַׁשׁ אִם יִשְׁפֹּךְ בְּבֵיתָם דַּם הַבָּקָר וְהַצֹּאן עַל הָאָרֶץ. אֲבָל בְּדַם הַחַיָּה וָעוֹף אֲשֶׁר יָצוּד בַּשָּׂדֶה וּבַיַּעַר, וְהַמִּנְהָג לְשָׂחְטָם שָׁם וְלַהֲבִיאָם שְׁחוּטִין אֶל הַבַּיִת, הִשְׁאִיר הַמִּצְוָה כַּאֲשֶׁר הָיְתָה לְכַסּוֹת דָּמָם בֶּעָפָר, שֶׁלֹּא יַקְרִיבֻנּוּ לַשְּׂעִירִים. וּמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ (ספרי מב) **בְּרַק חֲזַק לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם וְלֹא תֹאכְלֶנּוּ לְמַעַן יִיטַב לָךְ** (דברים י״ב:כ״ה) מִדְרָשׁ יָפֶה וְנָאוֹת לְלָשׁוֹן הַכָּתוּב, שֶׁהָיוּ לְהוּטִין אַחֲרָיו מְאֹד עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְכָל הָאַזְהָרוֹת הָאֵלֶּה. וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר אִסּוּרוֹ אע״פ שֶׁלֹּא הִזְכִּיר אִסּוּר הַחֵלֶב. וּבֶאֱמֶת שֶׁדִּבֵּר רַבּוֹתֵינוּ זֶה מַסְפִּיק לְטַעַם רִבּוּי הָאַזְהָרוֹת שֶׁהַכָּתוּב מַזְהִיר מִמֶּנּוּ, אֲבָל הַלָּשׁוֹן שֶׁאָמַר **רַק חֲזַק לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם** אֵינוֹ מִתְיַשֵּׁב לִי בְּכָל זֶה, כִּי מָה חִזּוּק וְאֹמֶץ יֵשׁ בְּהִזָּהֵר מִן הַדָּם, וְהָרָאוּי שֶׁיֹּאמַר לְחָמְרוֹ **הִשָּׁמֶר לְךָ לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם.** וּמְצִינוּ לָשׁוֹן חִזּוּק בְּמִצְוֹת, שֶׁאָמַר הקב״ה לִיהוֹשֻׁעַ (יהושע א ז) רַק חֲזַק וֶאֱמַץ מְאֹד לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוְּךָ מֹשֶׁה עַבְדִּי, וְכֵן אָמַר יְהוֹשֻׁעַ לְיִשְׂרָאֵל (שם כג ו) וַחֲזַקְתֶּם מְאֹד לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַכָּתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה. וְזֶה בְּמִצְוֹת כְּלָלָן, **וְלִשְׁמֹר** יִרְמֹז לְלֹא תַעֲשֶׂה **וְלַעֲשׂוֹת** יִרְמֹז לְמִצְוַת עֲשֵׂה. אֲבָל בְּמִצְוָה אַחַת לֹא נִמְצָא כֵּן, וּמָה צָּרַךְ לְחִזּוּק בְּשֵׂב וְאַל תַּעֲשֶׂה מִמִּצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה אַחַת. אֲבָל נִרְאֶה לִי כִּי הִזְכִּיר בָּהּ חִזּוּק מִפְּנֵי הָעִנְיָן אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ דָּבְקוּ בְּדַם בְּמִצְרַיִם, כִּי הָיוּ זוֹבְחִים אֶת זִבְחֵיהֶם לַשְּׂעִירִים תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא יז ז) וְלֹא יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת זִבְחֵיהֶם לַשְּׂעִירִם אֲשֶׁר הֵם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם, וּכְתִיב (דברים ל״ב:י״ז) יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים לֹא אֱלֹהַּ, וְהָיְתָה הָעֲבוֹדָה הַהִיא בַּאֲכִילָה מִן הַדָּם, כִּי הָיוּ מְקַבְּצִים הַדָּם לַשֵּׁדִים וְהֵם אוֹכְלִים עָלָיו וּמִמֶּנּוּ כְּאִלּוּ הֵם קְרוּאִים לַשֵּׁדִים לֶאֱכֹל עַל שֻׁלְחַן הַשֵּׁדִים הֵהֵם וּמִתְחַבְּרִים עִמָּהֶם. וּכְבָר הֵזַכְּר זֶה בְּסֵפֶר מוֹרֶה הַנְּבֻכִים (ג מו). וְלֹא שֶׁיִּהְיֶה זֶה עִקַּר טַעַם אִסּוּר הַדָּם, כִּי הַכָּתוּב מְפָרֵשׁ טַעְמוֹ כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ, כַּאֲשֶׁר בְּסֵדֶר אַחֲרֵי מוֹת (ויקרא יז יא), אֲבָל מִזֶּה הָיוּ שְׁטוּפִים בּוֹ וְרוֹדְפִין אַחֲרָיו מְאֹד. וְהִנֵּה הָיוּ מִתְנַבְּאִים בּוֹ וּמַגִּידִים עֲתִידוֹת, וּלְכָךְ בָּא הַכָּתוּב וְהִזְהִיר שֶׁאִם יִשְׁמַע מֵאוֹכְלֵי הַדָּם דָּבָר עָתִיד וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת, אַל יִפְתֶּה לִבּוֹ, אֲבָל יַחֲזִיק בְּהַמָּתוֹ וּבֶאֱמוּנַת ה׳, וְאַל יֹאכַל מִן הַדָּם בְּשׁוּם עִנְיָן, וְאַל יִכָּשֵׁל בַּמַּעֲשֶׂה הַהוּא, מִדִּבְרֵיהֶם לֹא יִירָא וּמִפְּנֵיהֶם לֹא יֵחַת, כִּי הֶבֶל הֵמָּה מַעֲשֶׂה תַּעְתֻּעִים. הִזְהִיר בְּכָאן כָּעִנְיָן הַמְּזֻהָר בִּנְבִיא הַשֶּׁקֶר מִפְּנֵי הַטְעוֹתָיו:

כח **שָׁמֹר וְשָׁמַעְתָּ אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה**, לֹא הִזְכִּיר בְּכָאן **חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים** אוֹ **עֵדֹתָיו וּמִצְוֹתָיו**, אֲבָל אָמַר **אֵת כָּל הַדְּבָרִים** לְהַכְנִיס בִּשְׁמִירָה זוֹ גַּם הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר וָאֶתְחַנַּן (רמב״ן על דברים ו׳:י״ח):

ל **הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם אַחֲרֵי הִשָּׁמְדָם מִפָּנֶיךָ**, אַחַר שֶׁתִּרְאֶה שֶׁאַשְׁמִידֵם מִפָּנֶיךָ יֵשׁ לָתֵת לֵב מִפְּנֵי מָה נִשְׁתַּמְּדוּ אֵלּוּ, מִפְּנֵי מַעֲשִׂים מְקֻלְקָלִים שֶׁבִּידֵיהֶם, אַף אַתָּה לֹא תַּעֲשֶׂה כֵּן שֶׁלֹּא יָבֹאוּ אֲחֵרִים וְיַשְׁמִידוּךָ, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ב:ל׳). וְאִם כֵּן יִהְיֶה זֶה אַזְהָרָה וְהַתְרָאָה מִלַּעֲבֹד ע״ז, וְכֵן כָּתַב אִיכָה יַעַבְדוּ, לְפִי שֶׁלֹּא עָנַשׁ עַל ע״ז אֶלָּא עַל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כב יט) בִּלְתִּי לַה׳ לְבַדּוֹ, דְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים לְגָבוֹהַּ, בָּא וְלִמֵּדְךָ כָּאן שֶׁאִם דַּרְכָּהּ שֶׁל ע״ז לְעָבְדָהּ בְּדָבָר אַחֵר, כְּגוֹן פּוֹעֵר לִפְעוֹר וְזוֹרֵק אֶבֶן לְמַרְקוּלִיס שֶׁהִיא עֲבוֹדָתוֹ, חַיָּב, וְחַיָּב עַל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא כִּדַּרְכָּהּ, עכ״ל. וְזֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי הַכָּתוּב אוֹמֵר לֹא תַעֲשֶׂה כֵּן לַה׳ אֱלֹהֶיךָ, אִם כֵּן אֵינָהּ אַזְהָרָה בַּעֲבוֹדָה לֵאלֹהֵיהֶם רַק שֶׁלֹּא לַעֲבֹד הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד בַּעֲבוֹדָתָם, כַּאֲשֶׁר נָתַן הַטַּעַם כִּי כָל תּוֹעֲבַת ה׳ אֲשֶׁר שָׂנֵא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְגוֹ׳. אֲבָל פֵּרוּשׁ הַפָּרָשָׁה כִּי עַד הֵנָּה צִוָּה פְּעָמִים רַבּוֹת כִּי בְּבוֹאֵנוּ אֶל הָאָרֶץ נַעֲקֹר ע״ז וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ וּנְאַבֵּד אֶת שְׁמָם, וְצִוָּה שֶׁנַּעֲשֶׂה זֶה מִיָּד כַּאֲשֶׁר אֲנַחְנוּ יוֹרְשִׁים אוֹתָם מִיָּד, וְעַתָּה אָמַר כִּי כַּאֲשֶׁר יַכְרִית ה׳ הַגּוֹיִם הָהֵם מִפָּנֵינוּ וְיִשְׁתַּקַּע שָׁם ע״ז מִן הָאָרֶץ וְנֵשֵׁב בְּאַרְצָם לָבֶטַח, לֹא נַחְשֹׁב בְּלִבֵּנוּ הִנֵּה הִכְרִית הַשֵּׁם מִפָּנֵינוּ עוֹבְדֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים כָּבוֹד בַּעֲבוֹדָה שְׁלֵמָה לְמַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וָאֶבֶן, וְאֵין רָאוּי לְתֵת כְּבוֹדוֹ לַאֲחֵר וּתְהִלָּתוֹ לַפְּסִילִים, כִּי כֵן אָסַר זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה בִּלְתִּי לַהַשֵּׁם לְבַדּוֹ, וְהַנָּהוּג בַּמְּלָכִים כִּי הַמִּתְהַדֵּר בִּכְבוֹדָם לְתֵת עֲטָרָה בְּרֹאשׁוֹ אוֹ לִלְבֹּשׁ לְבוּשׁ מַלְכוּת כָּהֶם אַחַת דָּתוֹ לְהָמִית, אִם כֵּן אֶעֱשֶׂה אֲנִי לַשֵּׁם הַנִּכְבָּד כַּאֲשֶׁר הָיוּ עוֹשִׂים הַגּוֹיִם לֵאלֹהֵיהֶם וְיִיטַב לָפָנָיו. לָכֵן הִזְהִיר לֹא תַעֲשֶׂה כֵּן, כִּי הַדְּבָרִים הַמִּתְעָבִים לְפָנָיו הָיוּ עוֹשִׂים לֵאלֹהֵיהֶם, וְלֹא אֲסָרָם מִפְּנֵי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁהָיָה נִכְבָּד וְרָאוּי לַעֲשׂוֹתוֹ לִפְנֵי הַשֵּׁם לְבַדּוֹ, רַק מִפְּנֵי הַכַּוָּנָה שֶׁהָיְתָה בָּהֶם לַעֲבֹד אֱלֹהוּת, כִּי גַּם אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת בְּנוֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בָאֵשׁ לֵאלֹהֵיהֶם, שֶׁהוּא דָּבָר מְתֹעָב לִפְנֵי הַשֵּׁם לִשְׁפֹּךְ דָּם נָקִי, וְאַף כִּי לִהְיוֹת אַכְזָרִי עַל פְּרִי בֶּטֶן לֹא יְרֻחֲמוּ, וְעַל כֵּן אָמַר (דברים י״ג:א׳) אֵת כָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְגוֹ׳, לְהַזְהִיר עַל מַעֲשֵׂה הַקָּרְבָּנוֹת וַעֲבוֹדַת הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלֹּא תִּסַּף עָלָיו וְלֹא תִּגָּרַע מִמֶּנּוּ, וְזֶה עִנְיַן הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת בֶּאֱמֶת. אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין ס) שָׁלְמְדוּ מִכָּאן לְעוֹבֵד ע״ז כְּדַרְכָּהּ שֶׁחַיָּב עָלֶיהָ לְעוֹלָם אֲפִלּוּ פּוֹעֵר עַצְמוֹ לִפְעוֹר, מִפְּנֵי שֶׁהַזְכִּיר הַכָּתוּב **אֵיכָה יַעַבְדוּ**, לְלַמֵּד כִּי תִּקָּרֵא עֲבוֹדָה בָּאֵיכוּת הַהוּא וְיִהְיֶה בִּכְלָל וְלֹא תֵּעָבֵדֵם (שמות כ ה), אֲבָל אִם יִזְרֹק אֶבֶן לִפְעוֹר, אוֹ אֲפִלּוּ דֶּרֶךְ כְּבוֹד שֶׁיִּחַבֵּק וְיִנַּשֵּׁק, אוֹ שֶׁיִּכְבֹּד וְיִרְבֵּץ לְפָנָיו, אֵינוֹ חַיָּב מִיתָה. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הִזְהִיר בְּרֹאשׁ הַסֵּדֶר (דברים י״ב:ד׳) **לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם**, לְעָבְדוֹ כֵּאלֹהֵי הָעַמִּים עַל הָהָרִים הָרָמִים בְּקָרְבְּנוֹתָיו, וְעַתָּה בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת הִזְהִיר **לֹא תַעֲשֶׂה כֵן לַה׳ אֱלֹהֶיךָ**, לְעָבְדוֹ בְּמִקְדָּשׁוֹ בָּעֲבוֹדוֹת שֶׁלָּהֶם:

פרק יג

ב **כִּי יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אוֹ חֹלֵם חֲלוֹם**, יִקָּרֵאנוּ הַכָּתוּב **נָבִיא** עַל פִּי עַצְמוֹ, שֶׁיֹּאמַר הוּא הַשֵּׁם דִּבֵּר עִמִּי בְּהָקִיץ וַאֲנִי נְבִיאוֹ שָׁלוּחַ לָכֶם שֶׁתַּעֲשׂוּ כֵּן. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּרְמֹז הַכָּתוּב לְמָה שֶׁהוּא אֱמֶת, כִּי בַּנְּפָשׁוֹת בְּקֶצֶת הָאֲנָשִׁים כֹּחַ נְבוּאִיי יֵדְעוּ בּוֹ עֲתִידוֹת, לֹא יֵדַע הָאִישׁ מֵאַיִן יָבֹא בּוֹ, אֲבָל יִתְבּוֹדֵד וְתָבֹא בּוֹ רוּחַ לֵאמֹר כָּכָה יִהְיֶה לֶעָתִיד לָבֹא בְּדָבָר פְּלוֹנִי. וְיִקָּרְאוּ לוֹ הַפִּילוֹסוֹפִים "פְּהִין", וְלֹא יֵדְעוּ סִבַּת הָעִנְיָן, אַךְ הַדָּבָר נִתְאַמֵּת לְעֵינֵי רוֹאִים. אוּלַי הַנֶּפֶשׁ, בְּהִתְבּוֹדְדָהּ, תִּדְבַּק בַּשֵּׂכֶל הַנִּבְדָּל וְתִתְכַּוֵּן בּוֹ. וְהָאִישׁ הַזֶּה יִקָּרֵא **נָבִיא** כִּי מִתְנַבֵּא הוּא, וְעַל כֵּן יָבוֹא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר יֹאמַר אֵלֶיךָ.

וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת, עִנְיַן אוֹת, סִימָן עַל דָּבָר שֶׁיִּהְיֶה אַחֲרֵי כֵן בְּדִמְיוֹנוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ב ב): אִישׁ עַל דִּגְלוֹ בְּאֹתֹת, כִּי כְּשֶׁיָּבֹא הַנָּבִיא וְיֹאמַר **דָּבָר פְּלוֹנִי עָתִיד לִהְיוֹת** לְדִמְיוֹן שֶׁיִּהְיֶה כָּךְ, יִקָּרֵא אוֹת, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ז יד): לָכֵן יִתֵּן אֲדֹנָי הוּא לָכֶם אוֹת, שֶׁהָאֵל עִמָּנוּ, מִשֵּׁם בֶּן אִשָּׁה הַנָּבִיא. וְהַמּוֹפֵת נִגְזֶרֶת מִן (דברים לג ב) אָתָה. וְהַמּוֹפֵת יֵאָמֵר עַל דָּבָר מְחֻדָּשׁ שֶׁיַּעֲשֶׂה לְפָנֵינוּ בְּשִׁנּוּי טִבְעוֹ שֶׁל עוֹלָם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב לב לא): לִדְרֹשׁ הַמּוֹפֵת אֲשֶׁר הָיָה בָּאָרֶץ, (יואל ג ג): וְנָתַתִּי מוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ דָּם וָאֵשׁ. וְהִיא מִלָּה מְקֻצָּרֶת מִן מַפְלֵאת, כְּמוֹ (דברי הימים א יב לח): שְׁרִית יִשְׂרָאֵל. וַיַּשְׁאִילֵהוּ הַלָּשׁוֹן לְדָבָר שֶׁהוּא חוּץ מִן הַמִּנְהָג, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כד כד): וְהָיָה יְחֶזְקֵאל לָכֶם לְמוֹפֵת, וְאָמַר (יחזקאל כד כז): וּתְדַבֵּר וְלֹא תֵאָלֵם עוֹד וְהָיִיתָ לָהֶם לְמוֹפֵת, כִּי מַעֲשָׂיו פֶּלֶא בְּעֵינֵי הָרוֹאִים, כְּדֶרֶךְ (איכה א ט): וַתֵּרֶד פְּלָאִים. וְכֵן (דניאל ג לב): אָתַיָא וְתִמְהַיָּא... אָתוֹהִי כְּמָה רַבְרְבִין וְתִמְהוֹהִי כְּמָה תַקִּיפִין, הָאֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים, כִּי הַפֶּלֶא וְהַתֵּמַהּ עִנְיָן אֶחָד. וְהָיוּ בִּיצִיאַת מִצְרַיִם אוֹתוֹת, וְהֵם הַדְּבָרִים שֶׁיֹּאמַר לָהֶם מִתְּחִלָּה (שמות ח יט): לְמָחָר יִהְיֶה הָאוֹת הַזֶּה, וְהָיוּ שָׁם מוֹפְתִים, שֶׁיֵּעָשׂוּ בְּחִדּוּשׁ בְּלִי שֶׁיַּקְדִּימוּ לְהוֹדִיעַ בּוֹ. וְכֵן (ישעיה לח כב): מָה אוֹת כִּי אֶעֱלֶה בֵּית ה', שֶׁיַּקְדִּים לְהוֹדִיעוֹ, וְאָמַר בָּאוֹת הַהוּא בְּעַצְמוֹ (דברי הימים ב לב לא): לִדְרֹשׁ הַמּוֹפֵת אֲשֶׁר הָיָה בָּאָרֶץ, לָדַעַת הַחִדּוּשׁ הַהוּא אֵיךְ נִתְחַדֵּשׁ אֶצְלָם. וְכֵן הַמַּטֶּה אֲשֶׁר נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ קָרְאוּ (שמות ד יז): **אוֹת** כַּאֲשֶׁר הוֹדִיעַ בּוֹ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל, וּקְרָאוֹ (שמות ד כא): **מוֹפֵת** כַּאֲשֶׁר עָשָׂאוֹ לִפְנֵי פַּרְעֹה לְחַדּוּשׁ. וְכֵן (ישעיה כ ג): כַּאֲשֶׁר הָלַךְ עַבְדִּי יְשַׁעְיָהוּ עָרוֹם וְיָחֵף שָׁלֹשׁ שָׁנִים אוֹת וּמוֹפֵת עַל מִצְרַיִם וְעַל כּוּשׁ, כִּי הָיָה בְּדָבָר אוֹת מַגִּיד עַל מָה שֶׁיֵּאָתֶה, וּפֶלֶא בַּמִּנְהָג שֶׁיֵּלֵךְ הַנָּבִיא כָּכָה. אִם כֵּן, **וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת** פֵּרוּשׁוֹ, שֶׁיֹּאמַר אֲנִי הַנָּבִיא הַשָּׁלוּחַ אֲלֵיכֶם שֶׁתַּעַבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה פְּלוֹנִית, וְזֶה לָכֶם הָאוֹת, כִּי לְמָחָר יָבֹא הָאַרְבֶּה הֶחָסִיל וְהַגָּזָם, אוֹ יִתֵּן לָהֶם מוֹפֵת, שֶׁיַּשְׁלִיךְ לִפְנֵיהֶם מַטֶּה וְיִהְיֶה לְתַנִּין. וּבְסִפְרֵי אָמַר: אוֹת הוּא מוֹפֵת וּמוֹפֵת הוּא אוֹת, אֶלָּא שֶׁדִּבְּרָה תּוֹרָה בִּשְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת. אוּלַי כַּוָּנָתָם לוֹמַר, שֶׁאֵין חִלּוּק בֵּין שְׁנֵיהֶם וְאֵין הֶפְרֵשׁ בְּדִינָם, וְדֵי הָיָה לְהַזְכִּיר הָאֶחָד, אֶלָּא שֶׁרָצְתָה הַתּוֹרָה לְהַפְלִיג בָּעִנְיָן לוֹמַר כָּל אוֹת וְאוֹת שֶׁיִּתֵּן אֵלֶיךָ, מִכָּל אוֹתוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. וְהָאִישׁ הַזֶּה שֶׁיִּקָּרֵא עַצְמוֹ **נָבִיא** וְיִצְוֶה לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט נְבִיא הע"ז הוּא שֶׁיֹּאמַר צֶלֶם פְּעוֹר שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם שֶׁהוּא הָאֱלֹהִים וְצִוָּה שֶׁתַּעַבְדוּהוּ בְּכָךְ וְכָךְ, וְהוּא שֶׁאָמַר בּוֹ הַכָּתוּב עוֹד (דברים יח כ): וַאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וּמֵת, כִּי כָל מִתְנַבֵּא בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לַעֲבֹד אוֹתָם יִתְנַבֵּא כִּי הֵם לוֹ לֵאלֹהָיו, וְהִזְכִּירוֹ שָׁם עִם נְבִיאֵי הַשֶּׁקֶר. אֲבָל הָעוֹלֶה בָּזֶה מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין צ א), כִּי זֶה הַנָּבִיא הַנִּזְכָּר בְּכָאן מִתְנַבֵּא בְּשֵׁם ה', יֹאמַר, הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד שְׁלָחַנִי שֶׁתַּעַבְדוּ לִפְעוֹר כִּי הָיָה הַשִּׁתּוּף עִמּוֹ בְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, אוֹ שֶׁהוּא גָּדוֹל מִכָּל הָאֱלֹהִים לְפָנָיו וְרוֹצֶה שֶׁיַּעַבְדוּ אֵלָיו. וְהֵם ז"ל הִזְכִּירוּ, כִּי אֲפִלּוּ יֹאמַר שֶׁיַּעַבְדוּ לע"ז אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת בִּלְבַד, כְּגוֹן שֶׁיֹּאמְרוּ, עִבְדוּ לִפְעוֹר הַיּוֹם הַזֶּה בִּלְבַד וְתַצָּלִיחוּ בְּדָבָר פְּלוֹנִי כִּי כֵן הָרָצוֹן לִפְנֵי הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד, הוּא חַיָּב מִיתָה, וְגַם זֶה הוּא כִּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא. וְהִנֵּה צִוָּה הַכָּתוּב שֶׁלֹּא נִשְׁמַע לְמִתְנַבֵּא בְּשֵׁם ה' לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה כְּלָל, וְלֹא נַבִּיט בָּאוֹתוֹת וּבַמּוֹפְתִים שֶׁיַּעֲשֶׂה, וְהִזְכִּיר הַסַּעַם, מִפְּנֵי שֶׁאֲנַחְנוּ יְדַעְנוּ מִיְּצִיאַת מִצְרַיִם שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה מַמָּשׁ, לֹא חִזָּיוֹן וְלֹא מַרְאָה, כִּי לַה' הָאָרֶץ, וְהוּא הַמְחַדֵּשׁ וְהֶחָפֵץ וְהַיָּכוֹל וְאֵין אֱלֹהִים מִלְבַדּוֹ, וְיָדַעְנוּ מִמַּעֲמַד הַר סִינַי כִּי הוּא פָּנִים בְּפָנִים צִוָּה אוֹתָנוּ לְלֶכֶת בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה, שֶׁלֹּא נַעֲבֹד לְזוּלָתוֹ כְּלָל, וּכְבוֹדוֹ לְאַחֵר לֹא נִתֵּן, וְזֶה טַעַם (דברים יג ו): אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ. וְהִנֵּה, דִּבֵּר סָרָה עַל ה', שֶׁלֹּא צִוָּהוּ כָּכָה מֵעוֹלָם, אוֹ סָרָה דִּבֵּר עַל כְּבוֹדוֹ, שֶׁאֵין רָאוּי לַעֲבֹד לְאֵל אַחֵר.

ד וְטַעַם **כִּי מְנַסֶּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם**, לֵאמֹר כִּי עִנְיַן הַמּוֹפֵת אֲשֶׁר בָּא וְהֶרְאָהוּ הַשֵּׁם לָזֶה בַּחֲלוֹמוֹ אוֹ בְּכִהוּנוֹ, רְצוֹן הָאֱלֹהִים הָיָה בּוֹ לְנַסּוֹתְכֶם בְּאַהֲבָתוֹ. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי כִּי הַנִּסָּיוֹן יִקָּרֵא כֵּן מִצַּד הַמְנֻסֶּה. וְאָמַר **לָדַעַת**, שֶׁיִּוָּדַע בְּפֹעַל מָה שֶׁהוּא בְּכֹחַ וְגָלוּי לְפָנָיו. וְהִנֵּה מִצְוֹת כָּל הַפָּרָשָׁה בְּמִתְנַבֵּא לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה, אֲבָל בְּמִתְנַבֵּא בְּשֵׁם ה' לִשְׁנוֹת בְּדִבְרֵי הַתּוֹרָה, רַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בּוֹ (סנהדרין צ א), שֶׁאִם בָּא לְצַוֹּת דָּבָר אֶחָד מִן הַתּוֹרָה, כְּגוֹן שֶׁיַּתִּיר הַחֲזִיר אוֹ אַחַת מִן הָעֲרָיוֹת, כַּמִּשְׁפָּט הַזֶּה יֵעָשֶׂה לוֹ. אֲבָל אִם יַתִּיר זֶה לְקֶצֶת הַיָּמִים לְהוֹרָאַת שָׁעָה, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל, אָנוּ חַיָּבִים לִשְׁמֹעַ אֵלָיו וְלַעֲשׂוֹת כְּכָל אֲשֶׁר יְצַוֵּנוּ. וְנִרְאֶה שֶׁאִם יִתְנַבֵּא בְּשֵׁם ה' לְצַוּוֹת מִצְוָה שֶׁיִּתְחַדֵּשׁ, כְּגוֹן שֶׁהָיָה בְּמִקְרָא מְגִלָּה (מגילה יד א), שֶׁאֵינוֹ חַיָּב מִיתָה, אֶלָּא שֶׁאֵין לָנוּ לִשְׁמֹעַ אֵלָיו, דִּכְתִיב (ויקרא כז לד): אֵלֶּה הַמִּצוֹת, אֵין נָבִיא רַשַּׁאי לְחַדֵּשׁ בָּהֶם דָּבָר מֵעַתָּה. וְאוּלַי כֵּיוָן שֶׁלֹּא נַאֲמִין לוֹ הִנֵּה הוּא נָבִיא הַשֶּׁקֶר, וּמִיתָתוֹ בְּחֶנֶק.

ה **אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ**, הִיא מִצְוָה שֶׁנִּלְוֶה אַחַר עֲצָתוֹ וּמִמֶּנּוּ לְבַדּוֹ נִדְרֹשׁ כָּל נֶעֱלָם וְנִשְׁאַל כָּל עֵתִיד, כְּעִנְיָן וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה' (בראשית כה כב), כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לִדְרֹשׁ אֱלֹהִים (שמות יח טו), וְכֵן יַעֲשׂוּ יִשְׂרָאֵל עִם הַנְּבִיאִים, הַאֵין פֹּה נָבִיא לַה' וְנִדְרְשָׁה אֶת ה' מֵאוֹתוֹ (מלכים ב ג יא), וַיַּגֶּד לָנוּ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּהּ נֵלֵךְ וְאֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה (ירמיהו מב ג). וּבְסִפְרֵי, אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם, זֶה עָנָן, וְהוּא מָה שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, שֶׁנִּשְׁמַע לְקוֹל אוֹתוֹתָיו וְנֵלֵךְ אַחֲרֵי עֲצָתוֹ:

וְאוֹתוֹ תִּירָאוּ שֶׁתַּאֲמִינוּ כִּי הוּא אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל חָי וּבְיָדוֹ לְהָמִית וּלְהַחֲיוֹת וּפוֹקֵד עָוֹן וּמְשַׁלֵּם שָׂכָר:

וְאֶת מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה:

וּבְקוֹלוֹ תִּשְׁמָעוּ, לַעֲשׂוֹת כָּל מָה שֶׁיְצַוֶּה אוֹתָנוּ מִלְּבַד הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר שְׁמוּאֵל (שמואל א יג יג), נִסְכָּלְתָּ לֹא שָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוַת ה׳. וְהוּא מָה שֶׁפֵּרֵשׁ עוֹד (דברים י״ח:ט״ו), נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי יָקִים לְךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן, וְאָמַר (שם פסוק יט), וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ, שֶׁהוּא חַיָּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם, וּכְמוֹ שֶׁבָּא בְּמִצְוַת הַנָּבִיא, הַבְּנִי וּפְצָעֵנִי בִּדְבַר ה׳ (מ״א כ לה לז). וְכֵן אָמְרוּ בְּסִפְרֵי (ראה ס), וּבְקוֹלוֹ תִּשְׁמָעוּ, בְּקוֹל נְבִיאָיו:

וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן, כְּבָר פֵּרַשְׁתִּיו (לעיל ו יג יא כב), וְהִנֵּה כְּבָר נֶאֱמַר (דברים ו׳:י״ג) אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד, אֲבָל הֶחְזִירוֹ בְּכָאן לִשְׁלֹל שֶׁלֹּא נִירָא מִדִּבְרֵי הַנָּבִיא מִפְּנֵי הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת וְלֹא נַעֲבֹר עַל עֲבוֹדַת ה׳ בַּעֲבוּר דְּבָרָיו, כִּי מִן ה׳ לְבַדּוֹ נִירָא וְלֹא מֵאֵל אַחֵר, וּלְהוֹסִיף וּבְקוֹלוֹ תִּשְׁמָעוּ:

ט **לֹא תֹאבֶה לוֹ**, לֹא תֹהֵא חָאֵב לוֹ וְלֹא תֹּאהֲבֶנּוּ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יח) וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ, אֶת זֶה לֹא תֹּאהַב, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ג:ט׳) מִסִּפְרֵי (ראה סז). אֲבָל בַּגְּמָרָא (סנהדרין סא) אָמְרוּ, הָא אָבָה וְשָׁמַע חַיָּב. וְכֵן הַדָּבָר, כִּי אָבָה לְשׁוֹן רָצוֹן, וְלֹא אָבָה ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ אֶל בִּלְעָם (דברים כ״ג:ו׳), לֹא רָצָה, לֹא אָבָה בְּמִי (דברים כ״ה:ז׳), מִמָּה שֶׁאָמַר (שם) וְאִם לֹא יַחְפֹּץ. וְהִנֵּה לֹא תֹאבֶה לוֹ, בַּלֵּב, וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו, שֶׁתּוֹרָה לוֹ לוֹמַר כֵּן אֶעֱשֶׂה, אֶלָּא וְאֶעֱבֹד עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁאָמַרְתָּ, וְהוּא חַיָּב מִיתָה בְּהוֹדָאָתוֹ. וְכֵן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים י״ג:ט׳), לָא תְקַבֵּל מִנֵּהּ. וְאִלּוּ הַלָּאוִין כְּמוֹ וְלֹא תִתְאַוֶּה וְלֹא תַחְמֹד (דברים ה׳:י״ח), שֶׁאִם הִתְאַוָּה בַּלֵּב עוֹבֵר בַּלָּאו הָרִאשׁוֹן, וְאִם הוֹסִיף לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר חָשַׁב עוֹבֵר גַּם בַּלָּאו הַשֵּׁנִי:

וְלֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו, לְרַחֵם עָלָיו שֶׁלֹּא יוּמָת:

וְלֹא תַחְמֹל עַל הַקֶּרְבָּה הַנִּזְכֶּרֶת שֶׁיֵּשׁ לוֹ עִמְּךָ, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג יז) כַּאֲשֶׁר יַחְמֹל אִישׁ עַל בְּנוֹ הָעֹבֵד אֹתוֹ:

וְלֹא תְכַסֶּה עָלָיו, מֵהָעִיד עָלָיו בב״ד. וּבְסִפְרֵי (ראה סח) לֹא תַחְמֹל, לֹא תְלַמֵּד עָלָיו זְכוּת. וְלֹא תְכַסֶּה, אִם אַתָּה יוֹדֵעַ לוֹ חוֹבָה אֵינְךָ רַשַּׁאי לְשַׁתֵּק. וְהַכֹּל טַעַם אֶחָד, כִּי הַכְּפוּי מִן מְכַסֶּה פְּשָׁעָיו (משלי כח יג), וְכוֹסֶה קָלוֹן (שם יב טז), הַשְׁתִּיקָה מֵהַגִּיד. וְאָמַר וְלֹא יוֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הָרָע הַזֶּה, כִּי הוּא דָּבָר מָצוּי יֵעָשֶׂה תָּמִיד לוּלֵי הַמִּשְׁפָּט, אֲבָל עִנְיַן הַנָּבִיא הַנִּזְכָּר אֵינֶנּוּ בְּתַדִּירוּת:

טו **וְדָרַשְׁתָּ וְחָקַרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב**, הַדְּרִישָׁה וְהַחֲקִירָה מְפֹרָשִׁין בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין מ). וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב זֶה בְּעִיר הַנִּדַּחַת וּבְעוֹבֵד ע״ז, וְלֹא הִזְכִּיר כֵּן בִּנְבִיא הַשֶּׁקֶר וּבַמֵּסִית, כִּי הַנָּבִיא מְפַרְסֵם עַצְמוֹ בְּאוֹתוֹתָיו וּבְמוֹפְתָיו, וּבַמֵּסִית הַכָּתוּב יְדַבֵּר עִם הַמּוּסָת **כִּי הָרֹג תַּהַרְגֶנּוּ**, וְהוּא הַיּוֹדֵעַ וָעֵד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר **וְלֹא תַחְמֹל וְלֹא תְכַסֶּה עָלָיו**. אֲבָל בְּעִיר הַנִּדַּחַת וּבְעוֹבֵד ע״ז שֶׁהֵם מַעֲשִׂים מַגִּיעִים אֵלֵינוּ בִּשְׁמוּעָה, הִזְכִּיר בָּהֶם דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה, וְלֹא הֵצְרַךְ לְהַזְכִּיר כֵּן בִּשְׁאָר חַיָּבֵי מִיתוֹת, כִּי מִקַּל וָחֹמֶר יִוָּדַע הַדָּבָר. וְאָמַר בְּעֵדִים זוֹמְמִים (דברים י״ט:י״ח), וְדָרְשׁוּ הַשּׁוֹפְטִים הֵיטֵב, בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא יִוָּדַע מִי מִשְּׁתֵּי הַכִּתּוֹת יֹאמַר הֶאֱמֶת בִּלְתִּי אַחַר חֲקִירָה רַבָּה. וּלְעִנְיַן הַדִּין כֻּלָּן לְמִדִּין זֶה מִזֶּה בִּגְזֵרָה שָׁוָה, וּמִכֻּלָּם יָצְאוּ לָנוּ שֶׁבַע חֲקִירוֹת וּבְדִיקוֹת:

יז **הַחֲרֵם אֹתָהּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהּ**, אוֹתָהּ, הֵם אֲנָשִׁים הַנִּדָּחִים. וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהּ, הַנָּשִׁים הַנִּגְרָרוֹת אַחַר הָאֲנָשִׁים. אֲבָל הַטַּף שֶׁהֵם קְטַנִּים בִּזְכָרִים וּבִנְקֵבוֹת אֵין מְמִיתִין אוֹתָן. וְכֵן אָמְרוּ בְּסִפְרֵי, חָנָן אוֹמֵר לֹא יוּמְתוּ אֲבוֹת עַל בָּנִים וְגוֹ׳, בְּעִיר הַנִּדַּחַת הַכָּתוּב מְדַבֵּר. אֲבָל בַּתּוֹסֶפְתָּא שֶׁל מַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (פי״ד ה״א) נֶחְלְקוּ בָּהּ, קְטַנֵּי בְּנֵי אֲנָשֵׁי עִיר הַנִּדַּחַת שֶׁהֻדְּחוּ עִמָּהּ אֵין נֶהֱרָגִין, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר נֶהֱרָגִין. אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא, מָה אֲנִי מְקַיֵּם וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָּ (דברים י״ג:י״ח), אִם לְרַחֵם עַל הַגְּדוֹלִים, הֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר הַחֲרֵם אֹתָהּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהּ וְאֶת בְּהֶמְתָּהּ, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָּ, אֶלָּא קְטַנִּים שֶׁבְּתוֹכָהּ וְכוּ׳. וְהִנֵּה כָּל אֵלּוּ הַמִּצְוֹת בְּאוּר מָה שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה (שמות כב יט) זוֹבֵחַ לָאֱלֹהִים יָחֳרָם, וְעַתָּה בֵּאֵר הַחֵרֶם מַהוּ בַּמְּדִיחִים וּבָעוֹבְדִים:

פרק יד

א **בָּנִים אַתֶּם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם**, גַּם זוֹ מִצְוָה מְבֹאֶרֶת, שֶׁאָמַר בַּתּוֹרָה (ויקרא כא ה) בַּפֹּהֲנִים, לֹא יִקָּרְחוּ קָרְחָה בְּרֹאשָׁם וּבִבְשָׂרָם לֹא יִשְׂרְטוּ שָׂרָטֶת, וְעַתָּה יְבָאֵר כִּי לֹא בַּעֲבוּר מַעֲלַת הַכֹּהֲנִים בִּלְבַד שֶׁהִזְכִּיר שָׁם שֶׁהֵם קְדוֹשִׁים לֵאלֹהֵיהֶם צִוָּה בָּהֶם זֶה, אֲבָל כָּל הָעֵדָה כֻּלָּם קְדֹשִׁים וְכֻלְּכֶם בָּנִים לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם כְּמוֹ הַכֹּהֲנִים, אִם כֵּן הִשָּׁמְרוּ גַּם אַתֶּם בַּמִּצְוָה הַזֹּאת כְּמוֹתָם. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ בִּשְׁנֵיהֶם אֵינָהּ אֶלָּא עַל הַמֵּת. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיְתָה הַמִּצְוָה הָרִאשׁוֹנָה בַּכֹּהֲנִים, לֵאמֹר שֶׁאִם הָיָה הַכֹּהֵן מְקֹרָח וּמְגֻדָּד אֵינֶנּוּ רָאוּי לַעֲבוֹדָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם פסוק ו) וְלֹא יְחַלְּלוּ שֵׁם אֱלֹהֵיהֶם, וְהִנֵּה עֲבוֹדָתָם מְחֻלֶּלֶת, וְכָאן בֵּאֵר כִּי הַמִּצְוָה גַּם לְיִשְׂרָאֵל, וְהֻצְרְכוּ לְשִׁתּוּפֵיהֶם. וְרַשִׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים י״ד:א׳), לְפִי שֶׁאַתֶּם בָּנָיו שֶׁל מָקוֹם אַתֶּם רְאוּיִים לִהְיוֹת נָאִים וְלֹא גְּדוּדִים וּמְקֻרָּחִים. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, שֶׁאִם כֵּן תִּהְיֶה הַמִּצְוָה גַּם שֶׁלֹּא עַל הַמֵּת. ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים י״ד:א׳) אַחַר שֶׁתִּדְעוּ שֶׁאַתֶּם בָּנִים לַה׳ וְהוּא אוֹהֵב אֶתְכֶם יוֹתֵר מִן הָאָב לִבְנוֹ לֹא תִתְגֹּדְדוּ עַל כָּל מָה שֶׁיַּעֲשֶׂה, כִּי כָּל מָה שֶׁיַּעֲשֶׂה לְטוֹב הוּא וְאִם לֹא תְּבִינוּהוּ, כַּאֲשֶׁר לֹא יָבִינוּ הַבָּנִים הַקְּטַנִּים מַעֲשֶׂה אֲבִיהֶם רַק יִסְמְכוּ עָלָיו. כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה, וְאֵינְךָ כִּשְׁאָר כָּל הַגּוֹיִם, עַל כֵּן לֹא תַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיהֶם. וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי טַעַם **עַם קָדוֹשׁ**, הַבְטָחָה בְּקִיּוּם הַנְּפָשׁוֹת לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, יֹאמַר אַחֲרֵי שֶׁאַתָּה עַם קָדוֹשׁ

וּסְגֻלַּת ה׳ וְלֹא יִשָּׂא אֱלֹהִים נֶפֶשׁ וְחָשַׁב מַחֲשָׁבוֹת לְבִלְתִּי יַדַּח מִמֶּנּוּ נִדָּח, אֵין רָאוּי לָכֶם לְהִתְגּוֹדֵד וּלְהִקָּרַחַ עַל נֶפֶשׁ וַאֲפִלּוּ יָמוּת בַּנּוֹעַר. וְלֹא יֵאָסֵר הַפָּתוּב הַבָּכִי, כִּי הַטָּבַע יִתְעוֹרֵר לִבְכּוֹת בְּפֵרוּד הָאוֹהָבִים וּנְדוּדָם אַף בַּחַיִּים. וּמִכָּאן סָמְךְ לְרַבּוֹתֵינוּ (מו״ק כז) בְּאָסְרָם לְהִתְאַבֵּל עַל נֶפֶשׁ יוֹתֵר מִדַּאי:

ג **לֹא תֹאכַל כָּל תּוֹעֵבָה**, הִנֵּה רָצָה לְהוֹסִיף בֵּאוּר בַּמַּאֲכָלִים הָאֲסוּרִים, וּלְכָךְ אָמַר **לֹא תֹאכַל כָּל תּוֹעֵבָה**, לְהַגִּיד כִּי כָּל הַנֶּאֱסָרִים נִתְעָבִים לַנֶּפֶשׁ הַטְּהוֹרָה. וְעִנְיַן כָּל תּוֹעֵב, שִׂנְאָה וּמֵאוּס, כְּעִנְיַן כִּי נִתְעַב דְּבַר הַמֶּלֶךְ (דהי״א כא ו), כָּל אֹכֶל תִּתְעַב נַפְשָׁם (תהלים קז יח), כִּי הַמַּאֲכָלִים הָאֲסוּרִים גַּסִּים יוֹלִידוּ עִבְרִי וַאֲטִימוּת בַּנֶּפֶשׁ כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי בִּמְקוֹמוֹ (שמות כב ל). וְעַל כֵּן אָמַר עוֹד (דברים י״ד:כ׳) כָּל עוֹף טָהוֹר תֹּאכֵלוּ, לְהַגִּיד כִּי אֵלֶּה אֲשֶׁר אָסַר נִתְעָבִים וְהַשְּׁאָר טְהוֹרִים וּרְאוּיִים לְנֶפֶשׁ טְהוֹרָה. וּבְסִפְרֵי אָמְרוּ, רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר כָּל עוֹף טָהוֹר תֹּאכֵלוּ, אֵלּוּ חֲגָבִים טְהוֹרִים. וְכֹל שֶׁרֶץ הָעוֹף (דברים י״ד:י״ט), אֵלּוּ חֲגָבִים טְמֵאִים. וְיָפֶה אָמַר. וְהִנֵּה טַעַם הַפָּתוּב כִּי הִזְכִּיר לֶאֱסֹר כָּל שֶׁרֶץ הָעוֹף, וְהֵם הַהוֹלְכִים עַל אַרְבַּע, וְחָזַר וְאָמַר כָּל עוֹף טָהוֹר תֹּאכֵלוּ, לְהַתִּיר מֵהֶם אֲשֶׁר לוֹ כְּרָעַיִם מִמַּעַל לְרַגְלָיו, הָאַרְבֶּה וְהַסָּלְעָם וְהַחַרְגּוֹל וְהֶחָגָב, וְלֹא הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ זֶה שֶׁכְּבָר הֻזְכַּר (ויקרא יא כא כב). אֲבָל הִזְכִּיר בִּכְלָל דֶּרֶךְ קְצָרָה כָּל עוֹף טָהוֹר תֹּאכֵלוּ, כְּלוֹמַר אֵלּוּ הַנִּזְכָּרִים מַאֲכָלִים נִתְעָבִים, וּשְׁאָר הָעוֹפוֹת לְמִינֵיהֶם לְמַרְבִּיתָם תֹּאכְלוּ מֵהֶם כָּל טָהוֹר, שֶׁלֹּא אֲסָרְתִּיו. וְהִנֵּה כָּלַל כָּל הַנֶּאֱסָרִים לָנוּ שֶׁהֵם כֻּלָּם תּוֹעֵבָה, וְלֹא הֻצְרַךְ לִפְרֹט אַחֲרֵי כֵן הַשְּׁרָצִים וְכָל הֶרֶמֶשׂ, כִּי דָּבָר יָדוּעַ הוּא שֶׁתִּתְעַב אוֹתָם נֶפֶשׁ כָּל נְקִי דַּעַת. אֲבָל הִזְכִּיר סִימָנֵי הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה וְהַדָּגִים וְהָעוֹפוֹת וְהַנִּבֵלָה, לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁגַּם הֵם מִתְעָבִים לַנֶּפֶשׁ. וְלֹא הִזְכִּיר הַטְּרֵפָה, שֶׁאֵינָהּ תּוֹעֵבָה, אֲבָל נֶאֱסָרָה מִפְּנֵי הָאֵרֻס אוֹ הַחֹלִי הַמְּמִית שֶׁלֹּא יַזִּיק בְּאוֹכְלָיו. וּלְרַבּוֹתֵינוּ עוֹד מִדְרָשִׁים (חולין סג) לָמָּה נִשְׁנוּ, בַּבְּהֵמָה מִפְּנֵי הַשִּׁסּוּעָה, וּבָעוֹפוֹת מִפְּנֵי הָרָאָה. וְעוֹד מִדְרָשׁ (ספרי צח קידושין נז) בְּכָל צִפּוֹר טְהֹרָה תֹּאכֵלוּ, לְהַתִּיר מְשֻׁלַּחַת שֶׁל מְצוֹרָע. וְזֶה אֲשֶׁר לֹא תֹאכְלוּ מֵהֶם, לֶאֱסֹר אֶת הַשְּׁחוּטָה. קִבְּלוּ כֵּן לִרְמֹז **בְּכָל צִפּוֹר טְהוֹרָה** שֶׁהַצִּפּוֹר שֶׁלֹּא קִבְּלָה טֻמְאָה מֻתֶּרֶת, וְטֻמְאַת הַמְּצֹרָע לֹא תִּדְבַּק בַּחַיָּה, שֶׁאֵין בַּעֲלֵי חַיִּים בַּבְּהֵמָה וּבָעוֹף מְקַבְּלִים טֻמְאָה בְּנִגְעָם בְּמֵת אוֹ בְּשֶׁרֶץ. אֲבָל הַשְּׁחוּטָה שֶׁרְאוּיָה לְקַבֵּל טֻמְאָה יִדְבַּק בָּהּ רוּחַ הַטֻּמְאָה הַפּוֹרַחַת מִן הַמְּצֹרָע, וְאֵינָהּ טְהוֹרָה, וְהִיא בִּכְלַל תּוֹעֵבָה כִּי אֲכִילָתָהּ נִתְעָבָת:

כא וְטַעַם **כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַה׳ אֱלֹהֶיךָ**, דָּבֵק עִם לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ, כִּי אֵינֶנּוּ מַאֲכָל נִתְעָב אֲבָל יֵאָסֵר אוֹתוֹ לִהְיוֹתֵנוּ קְדוֹשִׁים בַּמַּאֲכָלִים, אוֹ לִהְיוֹתֵנוּ קְדוֹשִׁים שֶׁלֹּא נִהְיֶה עַם אַכְזָרִי לֹא יְרַחֵמוּ, שֶׁנַּחְלֹב אֶת הָאֵם וְנוֹצִיא מִמֶּנָּה הֶחָלָב שֶׁנְּבַשֵּׁל בּוֹ הַבֵּן. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל בָּשָׂר בְּחָלָב יִכָּנֵס בַּלָּאו הַזֶּה, כִּי כָל מֵינֶקֶת תִּקָּרֵא אֵם וְכָל יוֹנֵק יִקָּרֵא גְּדִי, וְהוּא דֶּרֶךְ הַבִּשּׁוּל וְהִנֵּה בְּכֻלָּם אַכְזָרִיּוּת. וְכָתַב רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ד:כ״א) לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ שְׁלֹשָׁה פְּעָמִים, פְּרָט לְחַיָּה וּלְעוֹפוֹת וְלִבְהֵמָה טְמֵאָה. וְהַמִּדְרָשׁ הַזֶּה הוֹצִיאוּ אוֹתוֹ (ספרי קג וחולין קיג) מִמַּלַּת גְּדִי, אֲבָל הַלָּאו עַצְמוֹ אֶחָד לְאִסּוּר אֲכִילָה וְאֶחָד לְאִסּוּר הֲנָאָה וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל. וְכֵן כָּתַב הָרַב בְּסִדְרָא וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים (שמות כג יט):

כב **עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר**, גַּם זוֹ מִצְוָה שֶׁיְּבֹאַר, כִּי אָמַר (ויקרא כז ל) וְכָל מַעְשַׂר הָאָרֶץ מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרִי הָעֵץ לַה׳ הוּא קֹדֶשׁ לַה׳, וְאָמַר (שם פסוק לא) וְאִם גָּאֹל יִגְאַל אִישׁ מִמַּעַשְׂרוֹ חֲמִשִׁיתוֹ יֹסֵף עָלָיו, וְאֵין זֶה מַעְשַׂר הַלְוִיִּם, כִּי בּוֹ נֶאֱמַר (במדבר יח לא) וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּכָל מָקוֹם, וְהוּא חֵלִין, וּמָה טַעַם לְפִדְיוֹנוֹ. וְעַתָּה בֵּאֵר כִּי הוּא יְחַיֵּב לְעַשֵּׂר כָּל תְּבוּאַת זַרְעֶךָ, שֶׁיֹּאכַל אוֹתוֹ הוּא עַצְמוֹ וּבָנָיו לִפְנֵי הַשֵּׁם, לְמַעַן תִּלְמַד לְיִרְאָה אֶת הַשֵּׁם, כִּי הַכֹּהֲנִים וְהַשּׁוֹפְטִים הָעוֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי הַשֵּׁם מוֹרֵי הַתּוֹרָה יְלַמְּדוּהוּ יִרְאָתוֹ וְיוֹרוּהוּ הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת. וּפֵרֵשׁ בְּטַעַם הַפִּדְיוֹן אֲשֶׁר הִזְכִּיר שָׁם, בַּעֲבוּר כִּי לִפְעָמִים יִהְיֶה הַמַּעֲשֵׂר הָרָבֶה, כִּי יְבָרֶכְךָ הַשֵּׁם, וְהַדֶּרֶךְ יִהְיֶה רַב מִמֶּנּוּ, וְטוֹב לִפְדּוֹתוֹ בְּכֶסֶף וּלְהַעֲלוֹת שָׁם כֶּסֶף הַפִּדְיוֹן. וְלֹא הִזְכִּיר הַחֹמֶשׁ, שֶׁכְּבָר הֻזְכַּר. וְטַעַם הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה, וְכָל הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה, כַּאֲשֶׁר אָמַר מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרִי הָעֵץ, וְטַעְמוֹ הַיֹּצֵא מִן הַשָּׂדֶה. וְאֵין הַכַּוָּנָה **כָּל תְּבוּאַת זַרְעֶךָ**, שֶׁיְּעַשֵּׂר כָּל תְּבוּאָתוֹ מִכָּל אֲשֶׁר זָרַע וְלֹא כָּל הַיּוֹצֵא מִן הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה. אֲבָל טַעַם הַכָּתוּב שֶׁיְּעַשֵּׂר בַּמִּינִים הַמְחֻיָּבִים בְּמַעֲשֵׂר כָּל תְּבוּאָתוֹ וְכָל הַיֹּצֵא בָּהֶן מִן הַשָּׂדֶה, יַזְהִיר שֶׁלֹּא יְעַשֵּׂר מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מֵהֶם הַמְּקֻצָּת וְיִפְטֹר לוֹ הַמְּקֻצָּת, אֲבָל יְעַשֵּׂר בֵּין הַמִּדּוֹת שֶׁזָּרַע בֵּין הַנִּתּוֹסֵף עֲלֵיהֶם הַכֹּל בֶּאֱמוּנָה. וְאַחַר כָּךְ (דברים י״ד:כ״ג) הִזְכִּיר הַמִּינִים הַמְחֻיָּבִים לְהִתְעַשֵּׂר, מַעְשַׂר דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ, וְכֵן יַזְכִּיר בְּכָל מָקוֹם (דברים י״ב:י״ז) לֹא תוּכַל לֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וְגוֹ׳, וְכֵן אָמַר בְּפָרָשַׁת מַתָּנוֹת כְּהֻנָּה (במדבר יח יב) כֹּל חֵלֶב יִצְהָר וְכָל חֵלֶב תִּירוֹשׁ וְדָגָן רֵאשִׁיתָם אֲשֶׁר יִתְּנוּ לַה׳, כִּי אֵלּוּ בִּלְבַד הֵם הַחַיָּבִים בִּתְרוּמָה וּבְמַעֲשְׂרוֹת מִן הַתּוֹרָה. וְכֵן מָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ויקרא כז ל) וְכָל מַעְשַׂר הָאָרֶץ מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרִי הָעֵץ לַה׳ הוּא, לֹא יְצַוֶּה שֶׁיְּעַשֵּׂר כָּל זֶרַע הָאָרֶץ וְכָל פְּרִי הָעֵץ, אֲבָל טַעְמוֹ כָּל אֲשֶׁר תְּעַשֵּׂר מִזֶּרַע הָאָרֶץ, שֶׁהוּא דָּגָן, וּמִפְּרִי הָעֵץ, שֶׁהוּא תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר, יִהְיֶה לַה׳. וְכַלָּשׁוֹן הַזֶּה כָּתַב רַשִׁ״י (שם), מִזֶּרַע הָאָרֶץ, דָּגָן, וּפְרִי הָעֵץ, תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר. וּיקַצֵּר הַכָּתוּב שָׁם, כִּי אֵינֶנּוּ מְקוֹם הַמִּצְוָה לְחַיֵּב שֶׁיְּעַשֵּׂר, אֲבָל הוּא מִצְוָה שֶׁיִּהְיֶה הַמַּעֲשֵׂר קֹדֶשׁ לַה׳ עַד שֶׁיִּפָּדֶה בְּתוֹסֶפֶת חֹמֶשׁ. אֲבָל הַמִּצְוָה בַּתְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת בְּכָל מָקוֹם הֵן דָּגָן תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר. וּפֵרוּשׁ דָּגָן בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ חֲמִשָּׁה הַמִּינִין הַיְדוּעִין בְּתִבוּאָה. וּפֵרוּשׁ תִּירוֹשׁ הַיַּיִן הֶחָדָשׁ אֲשֶׁר יָשִׁיקוּ הַיְקָבִים. וְיִצְהָר הַשֶּׁמֶן אֲשֶׁר בָּהֶן. וְאֵין מִין אַחֵר בְּכָל הַזְּרָעִין וּבְכָל פֵּרוֹת הָאִילָן חַיָּבִין מִן הַתּוֹרָה כְּלָל, לֹא בִּתְרוּמוֹת וְלֹא בְּמַעֲשְׂרוֹת. וְיֵשׁ בָּרָיְתוֹת שְׁנוּיוֹת בְּתוֹרַת כֹּהֲנִים (בחקותי פרק יב ט) וּבְסִפְרֵי (ראה קה) לְאַסְמַכְתּוֹת, וְהֵן מַטְעוֹת, אֲבָל הַדָּבָר הַמִּתְבָּאֵר בַּגְּמָרָא מִן הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי (ברכות לו) וְהַיְרוּשַׁלְמִי (חלה פ״ד ה״ד) וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא כָּךְ הוּא, שֶׁאֻפְלוּ זֵיתִים וַעֲנָבִים מַעֲשֵׂר שֶׁלָּהֶם אֵינוֹ מִן הַתּוֹרָה עַד שֶׁיֵּעָשׂוּ תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר. וְתִהְיֶה בָּזֶה נִזְהָר, שֶׁכְּבָר טָעוּ בּוֹ מְגַדּוֹלֵי הַמְחַבְּרִים (עי׳ רמב״ם הלכות תרומות פ״ב ה״א). וְטַעַם שָׁנָה שָׁנָה, שֶׁיְּעַשֵּׂר אוֹתוֹ שְׁתֵּי שָׁנִים זוֹ אַחַר זוֹ, כֵּן קַבָּלַת רַבּוֹתֵינוּ (ר״ה יב). וְאַחַר כָּךְ (דברים י״ד:כ״ח) פֵּרֵשׁ כִּי מִקְצַה

הַשָּׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא מַעֲשַׂר תְּבוּאָתְךָ שֶׁל הַשָּׁנָה הַהִיא וְתַאֲכִילֵהוּ לָעֲנִיִּים, לוֹמַר כִּי הַשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית שֶׁל מַעְשַׂר עָנִי הוּא. וְאָמַר תּוֹצִיא וְגוֹ׳ וְהִנַּחְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ, לְלַמֵּד עַל הַבִּעוּר, וְשׁוּב יְבָאֵר אוֹתוֹ בְּפָרָשַׁת כִּי תְכַלֶּה לַעְשֵׂר (דברים כ״ו:י״ב). וּמִדְרַשׁ חֲכָמִים (בתנחומא ראה יח) בִּלְשׁוֹן עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר, עַשֵּׂר בִּשְׁבִיל שֶׁתִּתְעַשֵּׁר, עַשֵּׂר שֶׁלֹּא תִתְחַסֵּר, רֶמֶז לִמְפָרְשֵׁי יַמִּים לְהוֹצִיא אֶחָד מֵעֲשָׂרָה לַעֲמֵלֵי תּוֹרָה:

פרק טו

א **מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה**, הַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁיַּזְהִיר עַל שְׁנַת הַשֶּׁבַע עַצְמָהּ, שֶׁנַּעֲשֶׂה אוֹתָהּ שְׁמִטָּה בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות כג יא) וְהַשְּׁבִיעִית תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ. וְזֶה טַעַם **תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה**, שֶׁתִּשְׁבֹּת, כְּדֶרֶךְ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת (דברים ה׳:ט״ו). וְקִצֵּר בְּאִסּוּר הַזְּרִיעָה וְהַזְּמִירָה, שֶׁכְּבָר הִזְכִּירָם בְּבֵאוּר (ויקרא כה ד), אֲבָל הוֹסִיף לְבָאֵר כִּי הִיא שְׁמִטָּה לַה׳ גַּם בְּהֶשְׁמֵט כְּסָפִים. וְזֶה טַעַם כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לַה׳, שֶׁהִיא שַׁבָּת לַה׳ וְכָל הַמַּעֲשִׂים יִשְׁבֹּתוּ, וּכְבָר רָמַזְתִּי סוֹדָהּ (שם שם ב). וְטַעַם **מִקֵּץ**, אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים ט״ו:א׳) בִּתְחִלַּת הַשָּׁנָה, וְכֵן אָמְרוּ הַמְדַקְדְּקִים כֻּלָּם כִּי הָרֹאשׁ וְהַסּוֹף יִקָּרְאוּ קָצֶה, שֶׁכָּל דָּבָר יֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי קְצָווֹת, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה (שמות כו כח), עַל שְׁנֵי קְצוֹתָיו (שם כה יט), עַל אַרְבַּע קְצוֹתָיו (שם כז ד). וְאֵין דִּבְרֵיהֶם נְכוֹנִים אֶצְלִי, כִּי רֹאשׁ שֶׁבַע שָׁנִים הוּא הַשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה, וְהוּא הַקָּצֶה שֶׁנִּקְרָא בָּהֶם רֹאשׁ, וְאִלּוּ אָמַר הַכָּתוּב **מִקֵּץ הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית** הָיָה דְּבָרָם נָכוֹן. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ספרי קכב) **מִקֵּץ** בְּסוֹף הַשֶּׁבַע, וְלֹא יְדַבֵּר הַכָּתוּב אֶלָּא בְּשְׁמִטַּת כְּסָפִים, יֹאמַר מִסּוֹף כָּל שֶׁבַע שָׁנִים הַנִּמְנִים לָכֶם תַּעֲשׂוּ שְׁמִטָּה שֶׁיִּשְׁמֹט כָּל בַּעַל מַשֵּׁה יָדוֹ, וּלְכָךְ אָמְרוּ (ערכין כח) שֶׁאֵין שְׁבִיעִית מְשַׁמֶּטֶת אֶלָּא בְּסוֹפָהּ. וְכֵן לְדַעְתָּם (שם) מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת, בְּסוֹף הַשֶּׁבַע, אֶלָּא שֶׁהַקֵּץ הַנִּזְכָּר בְּכָאן הוּא מִיָּד וְהַקֵּץ הַנִּזְכָּר שָׁם מֻפְלָג, שֶׁהֲרֵי פֵּרֵשׁ בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת, וְהִנֵּה טַעַם שְׁנֵיהֶם **מִתַּכְלִית**, יֹאמַר בְּכָאן מִתַּכְלִית שֶׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה, וְשָׁם יֹאמַר בּוֹ גַּם כֵּן כַּאֲשֶׁר תְּכַלֶּינָה שֶׁבַע שָׁנִים בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה תַּעֲשֶׂה הַקְהֵל. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֵרָאֶה לִי כִּי לְשׁוֹן הַכָּתוּב כִּפְשׁוּטוֹ הוּא בָּרוּר וּמְתֻקָּן, כִּי קֵץ הוּא סוֹף, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ, וְהַמִּסְפָּרִים וְכָל דָּבָר יֵשׁ לָהֶן רֹאשׁ וְסוֹף, וְרֹאשָׁם וְסוֹפָם בָּהֶם, וְתֹאמַר בָּעֲשָׂרוֹת כִּי הָאֶחָד רֹאשׁ הַמִּסְפָּר וְהָעֲשִׂירִי סוֹפוֹ. אִם כֵּן **קֵץ שֶׁבַע שָׁנִים**, שְׁנַת הַשֶּׁבַע שֶׁהוּא סוֹף הַמִּסְפָּר הַהוּא, וּבִשְׁמִטַּת הָאָרֶץ הַכָּתוּב מְדַבֵּר כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה. וְטַעַם **מִקֵּץ**, כְּמוֹ כְּרוּב אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה וּכְרוּב אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה (שמות כה יט), וְהִנֵּה הוּא כְּמוֹ בְּקֵץ שֶׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שֶׁתִּשְׁבֹּת בּוֹ. וְכֵן מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תְּשַׁלְּחוּ אִישׁ אֶת אָחִיו הָעִבְרִי אֲשֶׁר יִמָּכֵר לְךָ וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים (ירמיהו לד יד), פֵּרוּשׁוֹ בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית שֶׁהוּא סוֹף הַמִּסְפָּר, וְהוּא דּוֹמֶה לַכָּתוּב שֶׁבַּתּוֹרָה (שמות כא ב) וּבַשְּׁבִעִת יֵצֵא לַחָפְשִׁי חִנָּם, וְכֵן וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת תְּשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ (דברים ט״ו:י״ב), כִּי בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר **וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים** לֹא הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ רַק כִּי בִּשְׁנַת הַשְּׁבִיעִית יִפָּטֵר. וְהִנֵּה עַל דֶּרֶךְ הַזֶּה הָיָה נִרְאֶה כִּי פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב הָאַחֵר מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת, שֶׁיִּהְיֶה כְּמוֹ כֵן בִּשְׁנַת הַקֵּץ בְּחַג הַסֻּכּוֹת בְּרֹאשׁ אוֹתוֹ הַשָּׁנָה שֶׁנֶּאֶסְרוּ בָהּ לַחֲרֹשׁ וְלִזְרֹעַ, שֶׁהִיא שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה, אֲבָל לֹא נוּכַל לוֹמַר כֵּן, כִּי רַבּוֹתֵינוּ (סוטה מא) קִבְּלוּ וְרָאוּ שֶׁהָיָה הַהַקְהֵל בְּחַג הַסֻּכּוֹת שֶׁל הַשָּׁנָה הַשְּׁמִינִית, הִיא הַשָּׁנָה שֶׁאַחַר הַשְּׁמִטָּה. וְעַל כֵּן אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים כִּי פֵּרוּשׁ **בְּמוֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה**, בְּמוֹעֵד הַשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל מִנְיַן הַשְּׁמִטָּה. וְזֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי לֹא תִּקָּרֵא בַּכָּתוּב **שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה** רַק שְׁנַת הַשַּׁבָּתוֹן הַשָּׁנָה הַהִיא שֶׁהִיא שְׁמִטָּה לַה׳, וְכֵן **שְׁנַת הַיּוֹבֵל**. וְרַבּוֹתֵינוּ עַצְמָם דִּקְדְּקוּ בְּכָךְ שֶׁאָמְרוּ (ערכין כד) מִי כְּתִיב בִּשְׁנַת הַיּוֹבֵל, מִשְּׁנַת הַיּוֹבֵל כְּתִיב, שָׁנָה שֶׁאַחַר הַיּוֹבֵל. אֲבָל כָּךְ אֲנִי אוֹמֵר, כִּי הַקֵּץ וְהַסּוֹף יֵאָמְרוּ בַּכָּתוּב עַל אַחֲרִית כָּל דָּבָר, וּפְעָמִים הֵם בּוֹ וּפְעָמִים אַחֲרָיו חוּץ מִמֶּנּוּ, וּמִקְצֵה אֶחָיו (בראשית מז ב), מִקָּצָה בַּחֹבֶרֶת (שמות כו ד), וּמִקְצָתָם יַעַמְדוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ (דניאל א ה), מִקְצוֹת כְּנָפָיו וְעַד קְצוֹת כְּנָפָיו (מלכים א ו כד), כֻּלָּם אַחֲרִית בְּדָבָר הַמְּחֻבָּר מִמֶּנּוּ, וְהוּא בְּתוֹכוֹ. קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי (בראשית ו יג), וּבָא עַד קִצּוֹ וְאֵין עוֹזֵר לוֹ (דניאל יא מה), בָּא הַקֵּץ (יחזקאל ז ב), קֵץ בָּא (שם פסוק ו), כֻּלָּם תַּכְלִית הַדָּבָר הַנִּזְכָּר וְהוּא אַחֲרָיו, שֶׁנִּקְצַץ וְנֶחְתַּךְ. וְכֵן הָעִנְיָן בִּלְשׁוֹן הַסּוֹף, טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל וְגוֹ׳ בַּאֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל הָאָדָם (קהלת ז ב), אַחֲרָיו שֶׁכְּבָר מֵת, סָפוּ תַמּוּ מִן בַּלָּהוֹת (תהלים עג יט), אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים מֵרֹאשׁ וְעַד סוֹף (קהלת ג יא), בַּמַּעֲשֶׂה עַצְמוֹ. וּבִלְשׁוֹנָם (ב״ב יג) כְּדֵי עַמּוּד בִּתְחִלָּתוֹ וּכְדֵי הֶקֵּף בְּסוֹפוֹ. וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב מִתַּכְלִית שֶׁבַע שָׁנִים בְּחֶשְׁבּוֹן שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת הַבָּא אַחַר הַשֶּׁבַע תַּעֲשֶׂה הַקְהֵל, וְשֶׁלֹּא יֵרָאֶה לָהֶם שֶׁיִּהְיוּ שֶׁבַע שָׁנִים לְמִנְיָן אַחֵר הִזְכִּיר שֶׁיִּהְיוּ הַשֶּׁבַע בִּזְמַן הַשְּׁמִטָּה. וְכֵן כִּי אֶקַּח מוֹעֵד (תהלים עה ג), זְמַן, וְכֵן כָּל הַמּוֹעֲדִים, זְמַנִּים. וְהִנֵּה הַקֵּץ הַזֶּה אַחֲרֵי הַמִּסְפָּר, כַּאֲשֶׁר פֵּרֵשׁ **בְּחַג הַסֻּכּוֹת**, **וּמִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה** מִכְּלַל הַמִּסְפָּר. וְלֹא הֻצְרַךְ לְהַאֲרִיךְ וּלְבָאֵר זֶה שֶׁכְּבָר פֵּרֵשׁ שֶׁשְּׁנַת הַשֶּׁבַע הִיא שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה, וְיִהְיֶה קֵץ רָחָב בִּשְׁמִטַּת כָּל הַשָּׁנָה כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט. וְיִתָּכֵן לוֹמַר כִּי הַכָּתוּב מוֹנֶה תְּחִלַּת שָׁנָה מֵחַג הַסֻּכּוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות לד כב) וְחַג הָאָסִיף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה, וְאָמַר (שם כג טז) וְחַג הָאָסִף בְּצֵאת הַשָּׁנָה, וא״כ יִהְיֶה **מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים** בַּסּוֹף וְחוּץ מִמֶּנּוּ בְּסָמוּךְ. וְאָמַר **בְּמוֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה** לִהְיוֹת חֶשְׁבּוֹן הַשֶּׁבַע בִּשְׁמִטּוֹת כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, לֹא שֶׁתַּגִּיעַ הַשְּׁמִטָּה עַד הֶחָג הַזֶּה. וְרָאִיתִי לְאֶחָד מִן הַמְחַבְּרִים שֶׁכָּתַב מְלַמֵּד שֶׁמּוֹסִיפִים מֵחוֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, וְהַשְּׁמִטָּה הָיְתָה נוֹהֶגֶת עַד חַג הַסֻּכּוֹת שֶׁל שָׁנָה שְׁמִינִית. וְזֶה דָּבָר מֻכְרָח בַּתַּלְמוּד (ר״ה יב) בִּרְאָיוֹת בְּרוּרוֹת שֶׁאֵינֶנּוּ אֱמֶת. וְאֶפְשָׁר לוֹמַר כִּי מָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּ**מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה** שֶׁאֵין מְשַׁמֶּטֶת כְּסָפִים אֶלָּא בְּסוֹפָהּ, שֶׁהוּא מִדְרָשׁ, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא אָמַר **הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה** יִרְמֹז כִּי בְּסוֹף הַשֶּׁבַע תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה יוֹתֵר מִן הַהַתְחָלָה, וּרְצוֹנָם בַּקֵּץ הַזֶּה חוּץ מִמֶּנּוּ. וְיָכוֹל

אָדָם לִתְבֹּעַ חוֹבוֹ בַּיּוֹם הָאַחֲרוֹן שֶׁל שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְלֹא תִּשַּׁמֵּט עַד הַלַּיְלָה, שֶׁכָּךְ מָצִינוּ בַּתּוֹסֶפְתָּא (שביעית ח יא) שֶׁכּוֹתְבִין פְּרוֹזְבּוּל עֶרֶב ר״ה שֶׁל מוֹצָאֵי שְׁבִיעִית:

ג **אֶת הַנָּכְרִי תִּגֹּשׁ**, זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ט״ו:ג׳) מִסִּפְרֵי (ראה קל). וּפְרוּשׁוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה בְּאָחִיךָ, הַנָּכְרִי תִּגֹּשׁ וְלֹא אָחִיךָ, וְלָאו שֶׁבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה עֲשֵׂה. וּלְפִי שֶׁשָּׁנִינוּ שָׁם (ספרי קכט) לֹא יִגֹּשׁ, לִתֵּן עָלָיו לֹא תַעֲשֶׂה, חָזְרוּ וְשָׁנוּ אֶת הַנָּכְרִי תִּגֹּשׁ, זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה, לוֹמַר שֶׁעוֹבֵר עָלָיו בַּעֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה. וְכָךְ אָמְרוּ שָׁם (ספרי תצא קכט) לַנָּכְרִי תַּשִׁיךְ (דברים כ״ג:כ״א), מִצְוַת עֲשֵׂה. וּלְאָחִיךָ לֹא תַשִׁיךְ, זוֹ מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה. וְהוּא כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, מִצְוַת עֲשֵׂה בְּאָחִיךָ. וְכָךְ פֵּרֵשׁ שָׁם רַשִׁ״י, לֹא שֶׁיִּהְיֶה מִצְוָה לְהַלְווֹת לַנָּכְרִי בְּרִבִּית כְּלָל. וְכֵן מוּכָח בַּגְּמָרָא בְּפֶרֶק אֵיזֶהוּ נָשָׁךְ (ב״מ ע). וְהָרַב רַבִּי מֹשֶׁה (הל׳ מלוה ולוה פ״א ה״ב ושם פ״ה ה״א) עָשָׂאן שְׁתֵּיהֶן מִצְוֹת מַמָּשׁ, לִנְגֹּשׁ אֶת הַנָּכְרִי וּלְהַלְווֹתוֹ בְּרִבִּית. טָעָה בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה הַשָּׁנוּי בְּסִפְרֵי, וְשָׁם הוּא מֻרְגָּל בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים, כָּל עוֹף טָהוֹר תֹּאכֵלוּ - מִצְוַת עֲשֵׂה, כֹּל שֶׁרֶץ הָעוֹף - מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה. וְכֵן הִזְכִּירוּ בַּסִּפְרָא (שמיני פרשה ג א) וּבַסִּפְרֵי (ראה צו), זֹאת הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר תֹּאכֵלוּ - מִצְוַת עֲשֵׂה. וְדָבָר בָּרוּר הוּא:

יא **כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ**, מְפֹרָשִׁים אָמְרוּ שֶׁלֹּא יֶחְדַּל הָאֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ בְּאֶחָד מִכָּל הַזְּמַנִּים, כִּי לְעוֹלָם יִהְיֶה אֶבְיוֹן בָּאָרֶץ, שֶׁגָּלוּי הָיָה לְפָנָיו שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ מָה שֶׁאָמַר לָהֶם, כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה. וְאֵינוֹ נָכוֹן לְדַעְתִּי, כִּי הַתּוֹרָה תִּרְמֹז בַּמֶּה שֶׁעָתִיד לִהְיוֹת אֲבָל לֹא יִתְנַבֵּא עֲלֵיהֶם בְּפֵרוּשׁ שֶׁלֹּא יְקַיְּמוּ הַתּוֹרָה וִיצִוָּה מִצְוָה בְּעָבְרָם עַל הַמִּצְוֹת לְעוֹלָם, וְחָלִילָה, רַק בְּדֶרֶךְ אַזְהָרָה יְזַכִּיר הַדָּבָר. וְהַנָּכוֹן שֶׁיֹּאמַר שֶׁלֹּא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן, שֶׁיִּהְיֶה נִמְנָע שֶׁלֹּא יִמָּצֵא עוֹד לְעוֹלָם. וְהִזְכִּיר זֶה בַּעֲבוּר שֶׁהִבְטִיחַ שֶׁלֹּא יִהְיֶה בָּהֶם אֶבְיוֹן בְּשָׁמְרָם כָּל הַמִּצְוָה, אָמַר אֲבָל יָדַעְתִּי כִּי לֹא יִהְיוּ כָּל הַדּוֹרוֹת כָּל יְמֵי עוֹלָם כֻּלָּם שׁוֹמְרִים כָּל הַמִּצְוָה עַד שֶׁלֹּא נִצְטָרֵךְ כְּלָל לְצַוּוֹת עַל הָאֶבְיוֹן, כִּי אוּלַי בְּקֻצַת הַיָּמִים יִמָּצֵא אֶבְיוֹן, וַאֲנִי מְצַוְּךָ עָלָיו אִם יִמָּצֵא. וְאָמַר **מִקֶּרֶב הָאָרֶץ**, לִרְמֹז עַל כָּל הַיִּשּׁוּב, כִּי הַהַבְטָחָה שֶׁלֹּא יִהְיֶה בָּנוּ אֶבְיוֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָנוּ נַחֲלָה אִם נִקְיִם שָׁם כָּל הַמִּצְוֹת, וַעֲתָה אָמַר כִּי יִתָּכֵן שֶׁיִּמָּצֵא אֶבְיוֹן בְּאֶחָד מִן הַזְּמַנִּים וּבְאֶחָד מִן הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר תֵּשֵׁב בָּהּ, כִּי טַעַם **בְּאַרְצְךָ** כְּטַעַם בְּכֹל מוֹשְׁבוֹתֵיכֶם (במדבר לה כט), בָּאָרֶץ וּבְחוּצָה לָאָרֶץ:

וְטַעַם **וְלַאֲחִיךָ בְּאַרְצְךָ**, כְּאוֹמֵר לְאָחִיךָ הֶעָנִי וּלְכָל אֶבְיוֹנֵי אַרְצְךָ, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁהַמִּצְוָה לְיִשְׂרָאֵל יַזְכִּיר אָחִיךָ וְיִצְטָרֵךְ לְפָרֵשׁ אָחִיךָ וְכָל אֶבְיוֹנֵי אַרְצְךָ, לְצַוּוֹת עַל כְּלַל יִשְׂרָאֵל. וּמִדְרָשׁוֹ (ספרי קמב) לְהַקְדִּים הַקּוֹדֵם. וְהִזְכִּיר כִּי עוֹד יֵשׁ שִׁמְטָה לָעֶבֶד בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית שֶׁלּוֹ, כִּי גַּם הַשְּׁמִטָּה הַהִיא כַּשְּׁמִטָּה הַנִּזְכֶּרֶת. וְהַכֹּל לְזִכּוּר יְמוֹת עוֹלָם כַּאֲשֶׁר רָמַזְתִּי בִּמְקוֹמוֹ (ויקרא כה ב), וְשָׁם נִרְמַז כִּי וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם (דברים ט״ו:י״ז) כְּפְשׁוּטוֹ. וְהֶחְזִיר הַמִּצְוָה הַזֹּאת לְבָאֵר בָּהּ עִנְיַן הַעֲנָקָה:

פרק טז

א **שָׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב**, מִצְוַת הֶרְגֵּלִים מְבֹאָרֶת, כִּי כְּבָר הִזְכִּירָהּ (ויקרא כג במדבר כח כט). וְהִנֵּה בְּתוֹרַת כֹּהֲנִים הִזְכִּיר בָּהּ עִנְיַן הַקָּרְבָּנוֹת, וְהִקְרִבְתֶּם אִשֶּׁה לַה׳, וְכָאן לֹא יַזְכִּירֵם כְּלָל, אֲבָל יַזְהִיר אֶת יִשְׂרָאֵל לַעֲלוֹת בָּהֶם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר וְלִשְׁמֹחַ לְפָנָיו, כִּי כַּאֲשֶׁר צִוָּה שֶׁיָּבִיא מַעֲשֵׂר שֵׁנִי לִפְנֵי ה׳ וְכֵן הַבְּכוֹר וְיֹאכְלֵם שָׁם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳, הוֹסִיף לְבָאֵר כִּי עוֹד חַיָּבִין שֶׁיָּבוֹאוּ כֻּלָּם לִפְנֵי הַשֵּׁם וְיִחֹגּוּ לְפָנָיו בִּשְׁלֹשָׁה רְגָלִים, וְלִשְׁמֹחַ בַּשְּׁלָמִים שֶׁיַּקְרִיבוּ לְפָנָיו. וְלֹא הִזְכִּיר זְמַנֵּי חַג הַמַּצּוֹת וְהַסֻּכּוֹת בְּאֵי זֶה יוֹם יִהְיֶה אַף הִזְכִּיר חָדְשֵׁיהֶם דֶּרֶךְ קְצָרָה, שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר הַכֹּל שָׁם:

ב **וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה׳ אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר**, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כְּמוֹ שׁוֹר שֵׂה כְּשָׂבִים (דברים י״ד:ד׳), רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי (שמות א ב). וְאָמַר וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה׳ אֱלֹהֶיךָ וְצֹאן וּבָקָר, לְךָ לֹא אָמַר וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה׳ אֱלֹהֶיךָ מִן הַצֹּאן וּמִן הַבָּקָר כַּאֲשֶׁר יֹאמַר בְּכָל מָקוֹם, מִן הַבָּקָר וּמִן הַצֹּאן תַּקְרִיבוּ אֶת קָרְבַּנְכֶם (ויקרא א ב), וְאִם מִן הַצֹּאן קָרְבָּנוֹ (שם פסוק י), אִם מִן הַבָּקָר הוּא מַקְרִיב (שם ג א), אֲבָל יְצַוֶּה בְּכָאן בַּפֶּסַח, וְהוּא הַשֶּׁה שֶׁהִזְכִּיר כְּבָר, וְצֹאן וּבָקָר אֵילִים וְעִזִּים וּבְנֵי בָקָר לָחֹג חֲגִיגָה בַּיּוֹם הַזֶּה, כַּאֲשֶׁר יְצַוֶּה בְּשָׁבוּעוֹת וּבְסֻכּוֹת, שֶׁאֹמַר (דברים ט״ז:י׳) וְעָשִׂיתָ חַג שָׁבֻעוֹת לַה׳ אֱלֹהֶיךָ מִסַּת נִדְבַת יָדְךָ, שֶׁיָּבִיא בָּקָר וְצֹאן לִשְׁלָמִים כַּאֲשֶׁר תַּשִּׂיג יָדוֹ, וְכֵן אָמַר בְּסֻכּוֹת (דברים ט״ז:ט״ו) שִׁבְעַת יָמִים תָּחֹג לַה׳ אֱלֹהֶיךָ וְגוֹ׳, וּבְסוֹף כָּלַל אֶת שְׁלָשְׁתָּם. וְדוֹמֶה לָזֶה בָּרִאשׁוֹן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם הַפֶּסַח חַג שִׁבְעוֹת יָמִים מַצּוֹת יֵאָכֵל (יחזקאל מה כא), וּפֵרֵשׁ בֶּחָג שִׁבְעַת יָמִים. וְכֵן מָצִינוּ בְּפֶסַח יֹאשִׁיָּהוּ, שֶׁאָמַר (דהי״ב לה ז) צֹאן כְּבָשִׂים וּבְנֵי עִזִּים הַכֹּל לַפְּסָחִים וּבָקָר שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים, וְאַחַר כֵּן אָמַר (שם פסוק יג) וַיְבַשְּׁלוּ הַפֶּסַח בָּאֵשׁ כַּמִּשְׁפָּט וְהַקָּדָשִׁים בִּשְּׁלוּ בַּסִּירוֹת וּבַדְּוָדִים וּבַצַּלָּחוֹת וַיָּרִיצוּ לְכָל בְּנֵי הָעָם. הִנֵּה פֵּרֵשׁ כִּי כְּבָשִׂים וּבְנֵי עִזִּים הַכֹּל לַפְּסָחִים, לֹא עִזִּים עַצְמָן וְלֹא בָּקָר, כְּדִכְתִיב (שמות יב ה) שֶׂה תָּמִים זָכָר בֶּן שָׁנָה יִהְיֶה לָכֶם מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים, וּפֵרֵשׁ כִּי הַבָּקָר אֲשֶׁר הִזְכִּיר הָיוּ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים, וְהָיוּ קָדָשִׁים אֲשֶׁר בַּסִּירוֹת לְהָרִיץ לִפְנֵי הָעָם לֶאֱכֹל לִשְׁבָעָה, כְּעִנְיַן הַחֲגִיגָה שֶׁקִּבְּלוּ רַבּוֹתֵינוּ (פסחים ע) וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ט״ז:ב׳) עָשָׂה צֹאן דָּבֵק עִם הַפֶּסַח, וְלֹא יִתָּקְשֶׁר הַדָּי״ו יָפֶה בְּמִלַּת וּבָקָר, וְעוֹד כִּי אֵין כָּל

הַצֹּאן כָּשֵׁר לַפְּסָחִים. וְהַנָּכוֹן מָה שֶׁאָמַרְנוּ. וּבְאֹר בְּכָאן דְּבָרִים רַבִּים, כִּי הִזְכִּיר בַּמַּצָּה שֶׁתִּהְיֶה לֶחֶם עֹנִי, לְהַגִּיד כִּי צְוָה לִזְכֹּר שֶׁיָּצְאוּ בְּחִפָּזוֹן, וְהִיא עֹנִי זֵכֶר כִּי הָיוּ בְּמִצְרַיִם בְּלֶחֶם צָר וּמַיִם לָחַץ, וְהִנֵּה תִּרְמוֹז לִשְׁנֵי דְּבָרִים. וְכֵן אָמְרוּ הָא לַחְמָא עַנְיָא דִּי אֲכָלוּ אֲבָהָתָנָא בְּאַרְעָא דְּמִצְרָיִם. אוֹ יֹאמַר שֶׁתִּהְיֶה עוֹד עֲשׂוּיָה כְּלֶחֶם עֹנִי וְלֹא שֶׁתִּהְיֶה מַצָּה עֲשִׂירָה, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (פסחים לו). וּבְאֹר בְּמִצְוַת הַשְּׁאוֹר שֶׁלֹּא יֵרָאֶה בְּכָל גְּבוּלְךָ, כִּי בַּתְּחִלָּה אָמַר (שמות יב יט) לֹא יִמָּצֵא בְּבָתֵּיכֶם:

ד וְטַעַם **אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן**, שֶׁלֹּא יָלִין לַבֹּקֶר מִן הַבָּשָׂר שֶׁעָשִׂיתָ אוֹתוֹ זֶבַח בְּעֶרֶב יוֹם הָרִאשׁוֹן שֶׁבִּשְׁבִעַת הַיָּמִים הַנִּזְכָּרִים, וְהוּא הַלַּיְלָה, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר (דברים ט״ז:א׳) הוֹצִיאֲךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לָיְלָה, כִּי לֹא הִזְכִּיר בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת יוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר וּשְׁחִיטַת הַפֶּסַח כְּלָל, אֲבָל הִזְכִּיר עֲשִׂיַּת הַפֶּסַח בַּלַּיְלָה, כְּלוֹמַר אֲכִילָתוֹ וַאֲכִילַת הַמַּצָּה עָלָיו. וְהַטַּעַם כִּי זְבִיחַת הַפֶּסַח וְהַקְרָבָתוֹ בְּיוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר הִיא מִצְוַת הַקָּרְבָּנוֹת, וְהִזְכִּיר אוֹתָהּ בְּתוֹרַת הַקָּרְבָּנוֹת (ויקרא כג ה), וְלֹא הֶחְזִירָהּ כָּאן כַּאֲשֶׁר לֹא הֶחְזִיר מִצְוֹת שְׁאָר הַקָּרְבָּנוֹת, וְגַם בִּשְׁלֹשֶׁת הָרְגָלִים לֹא הִזְכִּיר כָּאן שֶׁנִּקְרִיב בָּהֶם אִשֶּׁה, אֲבָל עַל אֲכִילַת הַפֶּסַח וְהַמַּצָּה הִזְכִּיר כָּאן לְיִשְׂרָאֵל וְכֵן שָׁם תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בָּעֶרֶב כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ (דברים ט״ז:ו׳), שָׁם תַּעֲשֶׂה זֶבַח הַפֶּסַח בָּעֶרֶב בִּשְׂקַע הַחַמָּה, כִּי בַּלַּיְלָה יֵאָכֵל. וְאָמַר לְבָאֵר זֶה (דברים ט״ז:ז׳), וּבִשַּׁלְתָּ וְאָכַלְתָּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ וּפָנִיתָ בַבֹּקֶר, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי זֶה בְּפָרָשַׁת הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים (שמות יב ו). וְיִתָּכֵן עוֹד שֶׁנִּפְרֹשׁ וְלֹא יָלִין מִן הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לַבֹּקֶר, מִן הַבָּשָׂר אֲשֶׁר זָבַחְתָּ בָּעֶרֶב, וְהוּא הָעֶרֶב הַקּוֹדֵם לַבֹּקֶר, שֶׁהוּא בְּיוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר. וְאָמַר שָׁם תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בָּעֶרֶב כְּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם וּבִשַּׁלְתָּ וְאָכַלְתָּ אוֹתוֹ, וְהִזְכִּיר סְתָם **וּבִשַּׁלְתָּ**, כִּי כְּבָר פֵּרֵשׁ שָׁם (שם שם ח ט) צְלִי אֵשׁ וְלֹא בָשֵׁל מְבֻשָּׁל בַּמַּיִם, אִם כֵּן וּבִשַּׁלְתָּ בָּאֵשׁ כַּמִּשְׁפָּט:

ח וְהִנֵּה אָמַר **וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת לַה׳ אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה**, וְלֹא הִזְכִּיר הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן בְּאִסּוּר הַמְּלָאכָה, וְכֵן לֹא הִזְכִּיר בְּחַג הַשָּׁבוּעוֹת אִסּוּר מְלֶאכֶת עֲבוֹדָה, וְלֹא בְּסֻכּוֹת, וְלֹא הִזְכִּיר מִצְוַת הַלּוּלָב, וְכֵן לֹא הִזְכִּיר כָּאן יוֹם הַזִּכָּרוֹן וּבֶעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ, וְהַטַּעַם כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי זֶה בְּפָרָשַׁת הַחֹדֶשׁ הַזֶּה (רמב״ן על דברים ט״ז:א׳), כִּי לֹא בָא עַתָּה רַק לְהַזְכִּיר הָרְאִיָּה וְהַשִּׂמְחָה, שֶׁחַיָּבִין כָּל יִשְׂרָאֵל לֶלֶכֶת בְּשָׁלֹשׁ הָרְגָלִים הָאֵלֶּה אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ וְלֶחֹג שָׁם אִישׁ כְּמַתְּנַת יָדוֹ כְּבִרְכַּת הַשֵּׁם אֲשֶׁר נָתַן לוֹ, לִשְׁמֹחַ לְפָנָיו לִהוֹדוֹת עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר גְּמָלָנוּ כְּרַחֲמָיו וּכְרוֹב חַסְדָּיו. וְהוֹסִיף וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת, וְטַעְמוֹ שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת וְהַשְּׁבִיעִי עוֹד עֲלֵיהֶם עֲצֶרֶת. וְהַטַּעַם שֶׁתִּהְיוּ עוֹד נֶעְצָרִים לְפָנָיו לֶאֱכֹל הַמַּצּוֹת, וּבַעֲבוּר שֶׁאָמַר עֲצֶרֶת הִיא וְיִהְיֶה בְּמַשְׁמָע לִהְיוֹת נֶעֱצָר עַל אֲכִילַת הַמַּצּוֹת בִּלְבַד כַּיָּמִים אֲשֶׁר לְפָנָיו, הֻצְרַךְ לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה. וְכֵן אָמַר בִּשְׁמִינִי שֶׁל חַג הַסֻּכּוֹת בְּפָרָשַׁת הַמּוֹעֲדוֹת שֶׁבְּתוֹרַת כֹּהֲנִים (ויקרא כג לו), שִׁבְעַת יָמִים תַּקְרִיבוּ אִשֶּׁה לַה׳ בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי מִקְרָא קֹדֶשׁ וְהִקְרַבְתֶּם אִשֶּׁה לַה׳ עֲצֶרֶת הִיא כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ, לוֹמַר שֶׁהוּא נֶעֱצָר עַל הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים בְּהַקְרָבַת הָאִשֶּׁה, וְהוּא אָסוּר עוֹד בַּעֲשַׂיַּת מְלֶאכֶת עֲבוֹדָה. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת עֲצֶרֶת הִיא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, וּבָא לְלַמְּדֵנוּ סוֹד הַיּוֹם, אֲבָל אֵינֶנּוּ שָׁוֶה לַעֲצֶרֶת שֶׁל שְׁמִינִי כִּי הַשְּׁמִינִי רֶגֶל בִּפְנֵי עַצְמוֹ, וְהַקָּרְבָּן שֶׁל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, וְאֵינֶנּוּ כְּקָרְבָּנוֹת שֶׁל שִׁבְעַת הַיָּמִים, אֲבָל שְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח הוּא מִכְלַל הָרֶגֶל, וַעֲצֶרֶת כִּי לִפְעָמִים תִּמָּנֶה שְׁמִינִית וְלִפְעָמִים תִּהְיֶה בִּכְלָל, וְהִנֵּה הִיא כַּשַּׁבָּת שֶׁיֵּשׁ בָּהּ זָכוֹר וְשָׁמוֹר, כְּבוֹד יוֹם וּכְבוֹד לַיְלָה, וְהַקָּרְבָּן בַּשְּׁבִיעִי מִכְּלַל הָרֶגֶל. וְעַל כֵּן אָמַר כָּאן עֲצֶרֶת לַה׳ אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה, וְשָׁם אָמַר וְהִקְרַבְתֶּם אִשֶּׁה לַה׳ עֲצֶרֶת הִיא, כִּי הָאִשֶּׁה עֲצֶרֶת, וּלְכָךְ הִיא סְעוּדָה קְטַנָּה, וְהַמַּשְׁכִּיל יָבִין. וְלֹא הִזְכִּיר כָּאן הַשְּׁמִינִי שֶׁל חָג שֶׁכְּבָר הֻזְכַּר, וְאֵינֶנּוּ חַיָּב שֶׁנַּעֲלֶה בּוֹ לָרֶגֶל פַּעַם אַחֶרֶת:

ט **מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה**, טַעְמוֹ מֵהֵחֵל לָכֶם חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה, כִּי כְּבָר הִזְכִּיר מָתַי נַתְחִיל לְהָנִיף חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה, בָּעֹמֶר, שֶׁהִיא רֵאשִׁית קְצִירֵנוּ. וּמִדְרָשׁוֹ (ספרי קפו) לְלַמֵּד עַל הָעֹמֶר שֶׁלֹּא תְהֵא קְצִירָתוֹ אֶלָּא בְּחֶרְמֵשׁ:

יא וְהִזְכִּיר כָּאן **בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם**, וְכֵן אָמַר (דברים ט״ז:ט״ז) שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָל זְכוּרְךָ וְגוֹ׳ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר, וְלֹא יָדַעְתִּי אִם לוֹמַר כִּי לְאַחַר שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לֹא נֵאָסֵף לְהַקְרִיב קָרְבְּנוֹת הָרְגָלִים אֶלָּא בַּמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳, כַּטַּעַם שֶׁיֹּאמַר (דברים ט״ז:ה׳) לֹא תוּכַל לִזְבֹּחַ אֶת הַפֶּסַח בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ, אוֹ שֶׁיִּבָּאֵר כָּאן שֶׁלֹּא יִתְחַיְּבוּ לַעֲלוֹת לָרֶגֶל עַד אֲשֶׁר יִבְחַר הַשֵּׁם מָקוֹם לְשָׁכְנוֹ שָׁם:

יב **וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם**, אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים ט״ז:י״ב) שֶׁהוּא דָּבֵק עִם וְעָבַדְתָּ וַאֲמַתֶּךָ. וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא כְּפִשׁוּטוֹ, שֶׁתִּשְׁמֹר הַחֻקִּים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּךְ הָאָדוֹן הַפּוֹקֵד מִבֵּית עֲבָדִים. וְכֵן נַזְכִּיר בְּקִדּוּשׁ הַיּוֹם הַזֶּה זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם. וְאָמַר הַחֻקִּים הָאֵלֶּה בְּחַג הַשָּׁבוּעוֹת, בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא נִתְפָּרֵשׁ בַּתּוֹרָה טַעַם מִסְפַּר שִׁבְעָה הַשָּׁבוּעוֹת וּמִסְפַּר הַחֲמִשִּׁים יוֹם וְהוּא לְבַדּוֹ הָעֲצֶרֶת, וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי סוֹדָם (ויקרא כג טו):

יח צִוָּה בַּתּוֹרָה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְּבַר שְׁנֵיהֶם (שמות כב ח), וְנָתַן בְּפִלֵּילִים (שם כא כב), אִם כֵּן מִצְוָה שֶׁיִּהְיוּ לְיִשְׂרָאֵל פְּלִילִים. וּבְאֹר בְּכָאן שֶׁיָּשִׂימוּ הַשּׁוֹטְטִים בְּכָל עָרֵיהֶם כַּאֲשֶׁר יִתֵּן לָהֶם הַשֵּׁם אֶת הָאָרֶץ, כִּי בְּחוּצָה לָאָרֶץ אֵינָם חַיָּבִים לְמַנּוֹת לָהֶם ב״ד, אֲבָל כַּאֲשֶׁר יִצְעַק הַמְעֻנֶּת יַעַמְדוּ עָלָיו הָרְאוּיִים לִשְׁפֹּט וּבְמִשְׁפְּטֵיהֶם יִשְׁפְּטוּהוּ, אוֹ יַעֲלֶה לָאָרֶץ בִּזְמַנּוֹ וְשָׁם יִשְׁפְּטוּהוּ בְּמָקוֹם הַמִּשְׁפָּט. וְהוֹסִיף בְּכָאן שׁוֹטְרִים, וְהֵם שֶׁיִּהְיוּ נוֹגְשִׂים בְּדָבָר הַמִּשְׁפָּט, וּלְפִי זֶה אֵין יִשְׂרָאֵל שֶׁבְּחוּצָה לָאָרֶץ מְצֻוִּים לְמַנּוֹת לָהֶם דַּיָּנִין בָּעֲיָרוֹת, וְכֵן כָּתַב הָרַב ר׳ מֹשֶׁה (הל׳ סנהדרין פ״א ה״ב). אֲבָל בְּמַסֶּכֶת מַכּוֹת (מכות ז׳) שָׁנוּ, וְהָיוּ

אֵלֶּה לָכֶם לְחֻקַּת מִשְׁפָּט לְדֹרֹתֵיכֶם בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם, מִלַּמֵּד שֶׁסַּנְהֶדְרִין נוֹהֶגֶת בָּאָרֶץ וּבְחוּצָה לָאָרֶץ. אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לְךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ, אֶלָּא בָּאָרֶץ אַתָּה מוֹשִׁיב בְּכָל פֶּלֶךְ וָפֶלֶךְ וּבְכָל עִיר וָעִיר, בְּחוּצָה לָאָרֶץ אַתָּה מוֹשִׁיב בְּכָל פֶּלֶךְ וָפֶלֶךְ וְאִי אַתָּה מוֹשִׁיב בְּכָל עִיר וָעִיר. וְנִרְאֶה מַזֶּה שֶׁחַיָּבִין לְמַנּוֹת סַנְהֶדְרִין בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וְלֹא בְּכָל עִיר וָעִיר כְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֶלָּא פְּלָכִים פְּלָכִים, אִם כֵּן מַה תַּלְמוּד לוֹמַר שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לְךָ בְּכָל זְמַן בְּדִינֵי מָמוֹנוֹת וּבְדָבָרִים הַנִּדּוֹנִין בְּחוּצָה לָאָרֶץ. אֲבָל בַּזְּמַן הַזֶּה לְאַחַר שֶׁבָּטְלָה הַסְּמִיכָה, כֵּיוָן שֶׁכָּל הַמִּשְׁפָּטִים בְּטֵלִים מִן הַתּוֹרָה, דִּכְתִיב לִפְנֵיהֶם וְלֹא לִפְנֵי הֶדְיוֹטוֹת, וַאֲנַן הֶדְיוֹטוֹת אֲנַן, וְאֵין דַּיָּנִין בְּחוּצָה לָאָרֶץ אֶלָּא תַּקָּנָה דִּשְׁלִיחוּתַיְהוּ עָבְדִינַן (גיטין פח), אֵין אָנוּ חַיָּבִים בְּמִצְוַת מִנּוּי שׁוֹפְטִים מִן הַתּוֹרָה כְּלָל:

וְטַעַם **לִשְׁבָטֶיךָ**, מוּסָב עַל תִּתֶּן לְךָ, מִלַּמֵּד שֶׁמּוֹשִׁיבִים ב״ד בְּכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט וּבְכָל עִיר וָעִיר, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ט״ז:י״ח), וְכֵן בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (סנהדרין ט״ז). וְלֹא יָדַעְתִּי פֵּרוּשׁ דָּבָר זֶה, כִּי כֵיוָן שֶׁמָּנִינוּ ב״ד בְּכָל עִיר וָעִיר, הֲרֵי בָּתֵּי דִינִין רַבִּים בְּכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט. אוּלַי בָּא לוֹמַר שֶׁאִם הָיְתָה עִיר אַחַת לִשְׁנֵי שְׁבָטִים, כְּירוּשָׁלַיִם שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חֵלֶק לִיהוּדָה וּבִנְיָמִין, שֶׁיּוֹשִׁיב בָּהּ שְׁנֵי בָּתֵּי דִינִים. וְכָךְ הֶעֱלוּ בְּפֶרֶק חֵלֶק (סנהדרין קיא), שֶׁחוֹלְקִים עִיר אַחַת לִשְׁנֵי שְׁבָטִים, כִּירוּשָׁלַיִם שֶׁהָיְתָה לִיהוּדָה וּבִנְיָמִין. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ שֶׁחִיֵּב הַכָּתוּב לְמַנּוֹת ב״ד עַל כָּל הַשֵּׁבֶט וְהוּא יִשְׁפֹּט אֶת כֻּלָּם, וְאַחֲרֵי כֵן נִמְנָה ב״ד בְּכָל עִיר וָעִיר שֶׁיִּשְׁפֹּט אֶת הָעִיר. וְאע״פ שֶׁכֻּלָּם שָׁוִים בַּמִּנְיָן, שֶׁהֵם כ״ג בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת וְג׳ בְּדִינֵי מָמוֹנוֹת, אֲבָל הַגְּדוֹלִים שֶׁבָּהֶם בְּחָכְמָה יִתְמַנּוּ עַל כָּל הַשֵּׁבֶט, וְתַחְתֵּיהֶם לְכָל עִיר וָעִיר, וְאֵין בַּעֲלֵי הַדִּין יְכוֹלִין לָכֹף זֶה אֶת זֶה לָדוּן אֶלָּא בִּפְנֵי ב״ד שֶׁבְּעִירָם לֹא בִּפְנֵי ב״ד שֶׁבְּעִיר אַחֶרֶת. וַאֲפִלּוּ הָיוּ שְׁנֵי בַּעֲלֵי הַדִּין בְּעִיר אַחֶרֶת יָכוֹל לוֹמַר גֵּלֶךְ לִפְנֵי ב״ד שֶׁבְּעִירֵנוּ, אֲבָל ב״ד הַשֵּׁבֶט יָכוֹל לָכֹף כָּל אַנְשֵׁי שִׁבְטוֹ לָדוּן לְפָנָיו, וַאֲפִלּוּ הָיוּ הַנִּדּוֹנִים בְּעִירָם יָכוֹל לוֹמַר לב״ד הַגָּדוֹל שֶׁל שֵׁבֶט אֲזֵילְנָא, וְכֵן אִם נִסְתַּפְּקוּ בָּתֵּי דִינִין שֶׁל עֲיָרוֹת יָבֹאוּ לִפְנֵי ב״ד הַגָּדוֹל שֶׁל שֵׁבֶט וְיִשְׁאָלוּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁסַּנְהֶדְרֵי גְּדוֹלָה מְמַנָּה עַל כָּל בָּתֵּי דִינִין שֶׁל כָּל יִשְׂרָאֵל, כָּךְ יֵהֵא ב״ד אֶחָד מְמֻנֶּה עַל כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט. וְאִם הֶצְרִכוּ לְתַקֵּן וְלִגְזֹר דָּבָר עַל שֵׁבֶט שֶׁלָּהֶם גּוֹזְרִין וּמְתַקְּנִין, וְהִיא לַשֵּׁבֶט כִּגְזֵרַת סַנְהֶדְרֵי גְּדוֹלָה עַל כָּל יִשְׂרָאֵל. וְזֶה הב״ד הוּא הַמְּזֻכָּר בְּמַסֶּכֶת הוֹרָיוֹת (הוריות ה׳) שֶׁשָּׁנִינוּ בּוֹ, הוֹרוּ בֵּית דִּין שֶׁל אֶחָד מִן הַשְּׁבָטִים וְעָשָׂה אוֹתוֹ הַשֵּׁבֶט עַל פִּיהֶם, אוֹתוֹ הַשֵּׁבֶט חַיָּב וּשְׁאָר הַשְּׁבָטִים פְּטוּרִים וְכוּ׳. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שִׁעוּר הַכָּתוּב שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לְךָ לִשְׁבָטֶיךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ, יֹאמַר שֶׁיִּתְּנוּ שׁוֹפְטִים לִשְׁבָטֶיהֶם וְהֵם יִשְׁפְּטוּ בְּכָל שַׁעֲרֵיהֶם, וְשׁוֹפֵט הַשֵּׁבֶט יִשְׁפֹּט בְּכָל שְׁעָרָיו:

כ **צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף**, הַלֶּךְ אַחַר ב״ד יָפֶה. לְמַעַן תִּחְיֶה וְיָרַשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ, כְּדַאי הוּא מִנּוּי הַדַּיָּנִין הַכְּשֵׁרִים לְהַחֲיוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל וּלְהוֹשִׁיבָן עַל אַדְמָתָם, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ט״ז:כ׳) מִסִּפְרֵי (שופטים קמד). וְטַעַם הַכֶּפֶל לוֹמַר הַדַּיָּנִין צְרִיכִין שֶׁיִּשְׁפְּטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צֶדֶק, וְגַם אַתָּה צָרִיךְ לִרְדֹּף הַצֶּדֶק תָּמִיד, שֶׁתֵּלֵךְ מִמְּקוֹמְךָ אֶל מְקוֹם חֲכָמִים הַגְּדוֹלִים, אַחֲרֵי רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי לְיַבְנֶה, אַחַר רַבִּי לְבִיבָנָה, וע״א אָמַר (אבן עזרא על דברים ט״ז:כ׳) צֶדֶק צֶדֶק פַּעֲמַיִם, שֶׁיִּרְדֹּף אַחֲרֵי הַצֶּדֶק שֶׁיַּרְוִיחַ בּוֹ אוֹ יַפְסִיד, אוֹ פַּעַם אַחַר פַּעַם לְחִזּוּק. אֲבָל בְּמִדְרָשׁוֹ שֶׁל ר׳ נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה יִדְרְשׁוּ בּוֹ סוֹד, אָמְרוּ צֶדֶק זוֹ מִדַּת דִּינוֹ שֶׁל עוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף, וּכְתִיב בְּתִרְהּ לְמַעַן תִּחְיֶה וְיָרַשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ, אִם תִּדִּין עַצְמְךָ תִּחְיֶה, אִם לָאו הוּא יָדִין עָלֶיךָ וּתְקֻיָּם בְּעַל כָּרְחֶךָ. וּמַאי צֶדֶק צֶדֶק תִּרֵי זִמְנֵי, דִּכְתִיב (שמואל ב כב יג) מִנֹּגַהּ נֶגְדּוֹ עָבְיוּ גֶּחָלֵי אֵשׁ, וְכֵן רֹאשׁוֹן צֶדֶק מַמָּשׁ, זוֹ שְׁכִינָה, דִּכְתִיב (ישעיהו א כא) צֶדֶק יָלִין בָּהּ, וּמַאי צֶדֶק שֵׁנִי, שֶׁמַּפְחִיד אֶת הַצַּדִּיקִים. וּמְפָרֵשׁ שָׁם צֶדֶק חֲוֵי כּוֹבַע יְשׁוּעָה עַל רֹאשׁוֹ, וְאֵין רֹאשׁ אֶלָּא אֻמָּת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט קס) רֹאשׁ דְּבָרְךָ אֱמֶת, וְאֵין אֱמֶת אֶלָּא שָׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב כ יט) הֲלֹא אִם שָׁלוֹם וֶאֱמֶת יִהְיֶה בְיָמָי וְגוֹ׳. אִם כֵּן יֹאמַר הַכָּתוּב תִּשְׁפֹּט אַתָּה בְּבֵית דִּינְךָ וְתִרְדֹּף צֶדֶק צֶדֶק וְתַשִּׂיג אוֹתָם, לְמַעַן תִּחְיֶה לָעוֹלָם הַבָּא בַּצֶּדֶק הַשֵּׁנִי שֶׁהוּא צֶדֶק עֶלְיוֹן, וְהוּא הָאוֹר הַגָּדוֹל הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, וְהוּא עֵזוּ שֶׁל הקב״ה. וְיָרַשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ, בַּצֶּדֶק הָרִאשׁוֹן, שֶׁהוּא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

כא **לֹא תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה**, כָּל אִילָן הַנָּטוּעַ עַל פִּתְחֵי בֵּית אֱלֹהִים יִקָּרֵא אֲשֵׁרָה, אוּלַי בַּעֲבוּר שֶׁהוּא שָׁם דֶּרֶךְ מַרְאֶה אוֹתוֹ לָעָם יִקָּרֵא כֵּן, מִלְּשׁוֹן תָּמֹךְ אֲשׁוּרַי בְּמַעְגְּלוֹתֶיךָ (תהלים יז ה). יַזְהִיר הַכָּתוּב שֶׁלֹּא יִטַּע אִילָן אֵצֶל מִזְבַּח ה׳ לְנוֹי, וְיַחְשֹׁב שֶׁהוּא כָּבוֹד וְהָדָר לְמִזְבַּח הַשֵּׁם, וְאָסַר אוֹתוֹ בַּעֲבוּר שֶׁהוּא מְנָהֵג עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה לָטַעַת אִילָנוֹת בְּפִתְחֵי בָּתֵּי עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁלָּהֶם, וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ו כה) וְהָרַסְתָּ אֶת מִזְבַּח הַבַּעַל וְגוֹ׳ וְאֶת הָאֲשֵׁרָה אֲשֶׁר עָלָיו תִּכְרֹת. וְרַשִׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים ט״ז:כ״א) לֹא תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה, לְחַיְבוֹ עָלֶיהָ מִשְׁעַת נְטִיעָתָהּ, וַאֲפִלּוּ לֹא עֲבָדָהּ עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה עַל נְטִיעָתָהּ, וְלֹא תִטַּע כָּל עֵץ אֵצֶל מִזְבַּח ה׳ אֱלֹהֶיךָ, אַזְהָרָה לַנּוֹטֵעַ וְלַבּוֹנֶה בְּהַר הַבַּיִת. וְאִם כֵּן יֹאמַר לֹא תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה וְכָל עֵץ אֵצֶל מִזְבַּח ה׳, אֲבָל הַבּוֹנֶה בְּהַר הַבַּיִת אַסְמַכְתָּא מִדִּבְרֵיהֶם, כִּי הַכָּתוּב לֹא אָסַר אֶלָּא הַנְּטִיעָה, לֹא תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה וְלֹא תִטַּע לְךָ כָּל עֵץ אֵצֶל מִזְבַּח ה׳ אֱלֹהֶיךָ:

כב **וְלֹא תָקִים לְךָ מַצֵּבָה**, מַצֶּבֶת אֶבֶן אַחַת לְהַקְרִיב עָלֶיהָ אֲפִלּוּ לַשָּׁמַיִם. אֲשֶׁר שָׂנֵא, מִזְבַּח אֲדָמָה וּמִזְבַּח אֲבָנִים צִוָּה לַעֲשׂוֹת, וְאֶת זוֹ שָׂנֵא, כִּי חוֹק הָיְתָה לַכְּנַעֲנִים, וע״פ שֶׁהָיְתָה אֲהוּבָה לוֹ בִּימֵי הָאָבוֹת, עַכְשָׁיו שְׂנֵאָהּ מֵאַחַר שֶׁעָשָׂאוּהָ אֱלוֹהַּ חֹק לע״ז, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ט״ז:כ״ב). וְאִם כֵּן אָסַר הַכָּתוּב הָאֲשֵׁרָה, וְאָסַר כָּל נוֹטֵעַ בְּהַר הַבַּיִת אע״פ שֶׁכַּוָּנָתוֹ לַשָּׁמַיִם, וְאָסַר הַמַּצֵּבָה לַשָּׁמַיִם, וּשְׁנֵיהֶם מִפְּנֵי חֻקּוֹת הַכְּנַעֲנִיִּים. אֲבָל לֹא הֶבִינוֹתִי הַחֹק הַזֶּה, שֶׁהֲרֵי הַכְּנַעֲנִיִּים גַּם בְּמִזְבְּחוֹת גַּם בְּמַצֵּבוֹת הָיוּ נוֹהֲגִים, שֶׁהַכָּתוּב אוֹמֵר וְנִתַּצְתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתָם וְשִׁבַּרְתֶּם אֶת מַצֵּבֹתָם (דברים י״ב:ג׳), כִּי אֶת מִזְבְּחֹתָם תִּתְּצוּן וְאֶת מַצֵּבֹתָם תְּשַׁבְּרוּן (שמות לד יג), וְכֵן בְּכָל מָקוֹם. וְאוּלַי נֹאמַר שֶׁהֶחֱזִיקוּ הַכְּנַעֲנִים בְּמַצֵּבוֹת, וְלֹא הָיָה לָהֶם בֵּית ע״ז שֶׁאֵין שָׁם מַצֵּבָה לְהַקְטִיר עָלֶיהָ וְלָצוּק

שָׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ, וּכְעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר בַּבַּעַל (מלכים ב י כו), וַיֹּצִאוּ אֶת מַצְּבוֹת בֵּית הַבַּעַל, אֲבָל הַמִּזְבְּחוֹת הָיוּ בְּמִקְצָתָן לְהַקְרִיב גַּם בָּהֶם. וְהַנִּרְאֶה בְּעִינַי כִּי הָיוּ הַכְּנַעֲנִים הַשְּׁטוּפִים בע״ז עוֹשִׂים בְּכָל בָּתֵּי אֱלֹהֵיהֶם מִזְבֵּחַ לְהַקְרִיב עָלָיו הַקָּרְבָּנוֹת, וְאֶבֶן גְּדוֹלָה מֻצֶּבֶת עַל פֶּתַח הַבַּיִת לְעַמֹּד עָלֶיהָ הַכּוֹמְרִים, וְאֵילָן נָטוּעַ חוּצָה לָהּ לְאֲשֶׁר דֶּרֶךְ הַבָּאִים שָׁם, וְגַם הַיּוֹם הַנּוֹצְרִים עוֹשִׂים כֵּן. וְהִנֵּה הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד שָׁנָא וּמָאַס כָּל מַעֲשֵׂיהֶם, וְאָסַר הַמַּצֵּבָה וְהָאֲשֵׁרָה, וְלֹא הִשְׁאִיר רַק הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהוּא צֹרֶךְ הַקָּרְבָּנוֹת אֲשֶׁר הוּא יִתְבָּרַךְ צִוָּה בָּהֶם וְהָיוּ נַחַת רוּחַ לְפָנָיו שֶׁאָמַר וְנַעֲשָׂה רְצוֹנוֹ מֵאָז קֹדֶם הֱיוֹת ע״ז בָּעוֹלָם:

וְטַעַם **אֲשֶׁר שָׂנֵאתָ**, בְּאוּר כִּי הַשֵּׁם צִוָּה (שמות כ כד כה) מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי, וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִי, וּבֵאֵר מֹשֶׁה כִּי בְּאֵלֶּה יַחְפֹּץ, לְהוֹצִיא הַמַּצֵּבָה כִּי שָׂנֵאתָה, כִּי כָל מַעֲשֵׂיהֶם שְׂנוּאִין לְפָנָיו, וְצִוָּה אֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם. אֲבָל בִּימֵי יַעֲקֹב לֹא נֶאֱמַר עֲדַיִן וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ (ויקרא יח ג), וּלְכָךְ הָיָה מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמַצֵּבָה לְשֵׁם שָׁמַיִם כְּמִנְהַג הָעוֹבְדִים. וְהִנֵּה זוֹ מִצְוָה מְבֹאֶרֶת מִן וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִי, אֲבָל מָה שֶׁאָמַר בַּתּוֹרָה (שם כו א) וּפֶסֶל וּמַצֵּבָה לֹא תָקִימוּ לָכֶם, הֵם פֶּסֶל וּמַצֵּבָה לְהוֹשִׁיב הַפֶּסֶל עַל הַמַּצֵּבָה לע״ז, כִּי שָׁם בְּעִנְיַן ע״ז דִּבֵּר הַכָּתוּב, אֲבָל יֹאמַר (שם) וְאֶבֶן מַשְׂכִּית לֹא תִתְּנוּ בְּאַרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ, אֲפִילּוּ לַשָּׁמַיִם, מִפְּנֵי שֶׁהוּא נִרְאֶה כְּעוֹבֵד לַשְּׁכִינוֹת הֶהֵם, כְּטַעַם הָאֲשֵׁרָה שֶׁהִיא מַחֲקוֹת הָעַמִּים. וְדַע כִּי מִזְבַּח הוּא בְּנִין אֲבָנִים גְּבוֹהַּ, וְלוֹ קָרָנוֹת אַרְבַּע, וְלוֹ יְסוֹד סוֹבֵב, יַעֲלוּ עַל יְסוֹדוֹ וּמַקְרִיבִים בֵּין קַרְנוֹתָיו. וְהַמַּצֵּבָה אֶבֶן אַחַת גְּדוֹלָה, יְרִימוּהָ לְהַקְטִיר אוֹ לְהַקְרִיב עָלֶיהָ, אוֹ לִהְיוֹת הַכּוֹמְרִים עוֹמְדִים עָלֶיהָ. וְהַבָּמָה, כְּעִנְיַן הַר, וְעוֹשִׂים אוֹתָהּ מַעֲפָר מְקֻבָּץ, וְעָלֶיהָ מִזְבֵּחַ בְּנוּי לְהַקְרִיב בּוֹ, כִּי כָל דָּבָר רָם וְגָבוֹהַּ יִקְרְאוּ כֵן, אֶעֱלֶה עַל בָּמֳתֵי עָב (ישעיהו יד יד), עַל בָּמֳתֵי אֶרֶץ (דברים לב יג), גַּם גַּב הָאָדָם יִקָּרֵא בָּמָה, עַל בָּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ (שם לג כט), וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב (מלכים א ג ד) וַיֵּלֶךְ הַמֶּלֶךְ גִּבְעֹנָה לִזְבֹּחַ שָׁם כִּי הִיא הַבָּמָה הַגְּדוֹלָה אֶלֶף עֹלוֹת יַעֲלֶה שְׁלֹמֹה עַל הַמִּזְבֵּחַ הַהוּא:

פרק יז

א **לֹא תִזְבַּח לַה׳ אֱלֹהֶיךָ כׇּל דָּבָר רָע**, אַזְהָרָה לִמְפַגֵּל קָדָשִׁים עַל יְדֵי דִּבּוּר רַע. וְעוֹד נִדְרְשׁוּ בּוֹ שְׁאָר דְּרָשׁוֹת בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ז:א׳). וְהִנֵּה זוֹ מִצְוָה מְבֹאֶרֶת, שֶׁכְּבָר הִזְהִיר עַל הַשּׁוֹחֵט בַּעֲלֵי מוּמִים (ויקרא כב כב), וְחָזַר לְהוֹסִיף הַמְפַגֵּל. וְהַקָּרוֹב כִּי הֶחְזִיר הָאַזְהָרָה הַזֹּאת בַּעֲבוּר הַיִּשְׂרְאֵלִי הַמַּקְרִיב, שֶׁלֹּא יְפַגֵּל בַּשְּׁחִיטָה, אֲבָל הַכֹּהֲנִים זְרִיזִים וּמְזֻהָרִים הֵם, וְדַיָּם בְּהַתְרָאָה אַחַת, וּלְכָךְ לֹא הֶחְזִיר מוּם הַמַּקְרִיבִים:

וְטַעַם **כִּי תוֹעֲבַת ה׳ אֱלֹהֶיךָ**, הוּא הַזָּבַח הַזֶּה, כִּי הַזּוֹבֵחַ מָשְׁחַת לַה׳ בּוֹזֶה הוּא, כָּאָמוּר בַּקַּבָּלָה (מלאכי א יד) וְאָרוּר נוֹכֵל וְגוֹ׳ וְנֹדֵר וְזוֹבֵחַ מָשְׁחַת לַה׳ כִּי מֶלֶךְ גָּדוֹל אָנִי. וְעַל פִּי הַמִּדְרָשׁ (ספרי קמז) תִּהְיֶה הַתּוֹעֵבָה בְּרוֹבֵעַ וְנִרְבָּע בְּאֶתְנָן וּמְחִיר שֶׁהֵם תּוֹעֵבוֹת:

ב **כִּי יִמָּצֵא בְקִרְבְּךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ**, כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים י״א:ל״ב) כִּי כַּאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּמִשְׁפָּטִים יַזְכִּיר תְּחִלָּה הַמִּשְׁפָּט בע״ז אוֹ בְּעוֹבְדֶיהָ. וְאָמַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ וגו׳, וְלֹא שֶׁיִּהְיֶה זֶה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בִּלְבַד, שֶׁאַף הָעוֹבֵד בְּחוּצָה לָאָרֶץ בִּסְקִילָה, אֲבָל עִנְיַן הַכָּתוּב שֶׁאָמַר כִּי יִמָּצֵא הַדָּבָר בְּאַחַת מִן הֶעָרִים הָרְחוֹקוֹת שֶׁיִּתֵּן לְךָ הַשֵּׁם כַּאֲשֶׁר יַרְחִיב אֶת גְּבוּלֶךָ, וְהִגִּיד לְךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּאֵיזֶה עִיר שֶׁתִּהְיֶה אַתָּה שָׁם, תִּדְרֹשׁ הַדָּבָר הֵיטֵב, וְכַאֲשֶׁר תֵּדַע שֶׁהוּא אֱמֶת וְהוֹצֵאתָ אוֹתָם אֶל הַשַּׁעַר הַהוּא שָׁעָבַד בּוֹ וּסְקַלְתָּם. וְאָמַר (דברים י״ז:ד׳) נֶעֱשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל, לְחַיֵּב אֲפִלּוּ בְּחוּצָה לָאָרֶץ, כִּי בְּעִיר הַנִּדַּחַת אָמַר (דברים י״ג:ט״ו) נֶעֱשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבֶּךָ, אֲבָל כָּאן הִזְכִּיר **בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ**, שְׁדִבֵּר בַּהוֹוֶה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁנוּ, וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר **בְּיִשְׂרָאֵל**, לְלַמֵּד שֶׁנּוֹהֵג זֶה בְּכָל יִשְׂרָאֵל. וְעוֹד הֶצְרֵךְ לוֹמַר **בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ**, לְלַמֵּד שֶׁיִּפְקֵל עַל שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, וְזֶה בָּאָרֶץ, כִּי בְּחוּצָה לָאָרֶץ נִסְקָל עַל פֶּתַח בֵּית דִּין שֶׁנִּדּוֹן בּוֹ. וְהַמִּצְוָה הַזּוֹ מְבֹאֶרֶת, שֶׁכְּבָר אָמַר (שמות כב יט) זוֹבֵחַ לָאֱלֹהִים יָחֳרָם, וְהוּא בְּכָל מָקוֹם וּבְכָל זְמַן, וּלְכָךְ יִשְׁנֶה אוֹתָהּ לְבָאֵר מָה שֶׁיִּצְטָרֵךְ לְהוֹסִיף בַּמִּצְוָה וְיִקַּצֵּר בַּדָּבָר הַנִּזְכָּר. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יִתָּכֵן כִּי הִזְכִּיר **בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ**, בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר **לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ**, וְהִיא הַתּוֹעֵבָה הַנַּעֲשֵׂית בְּיִשְׂרָאֵל, יוֹדִיעַ הַכָּתוּב הַבְּרִית בָּאָרֶץ הַבְּרִית, אֲבָל הַדָּבָר בְּחוּצָה לָאָרֶץ כְּאִלּוּ עוֹבֵד ע״ז. וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי הָעִנְיָן הַזֶּה (ויקרא יח כה). וְהִזְכִּיר אִישׁ אוֹ אִשָּׁה, כִּי בַּעֲבוּר קַלּוּת הַכָּתוּב הַבְּרִית תִּתְפַּתֶּה לַעֲבֹד ע״ז בְּאוֹת אוֹ מוֹפֵת שֶׁנַּעֲשָׂה לְפָנֶיהָ, וְהָעֵד נְשֵׁי יִרְמְיָהוּ (ירמיהו מד). וְכֵן הִזְכִּיר בְּאוֹב וְיִדְּעוֹנִי (ויקרא כ כז) **אוֹ אִשָּׁה**, לְרַגִּילוּת הַנָּשִׁים בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות כב יז) מְכַשֵּׁפָה לֹא תְחַיֶּה. וּבְסִפְרֵי (שופטים קמח) דָּרְשׁוּ כִּי בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר בְּמַדִּיחַ (דברים י״ג:י״ד) יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיַּעַל, וְאֵין הַדִּין הַהוּא כָּכָה בְּנָשִׁים, הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ בְּעוֹבֵד שֶׁהוּא שָׁוֶה בְּאִישׁ וּבְאִשָּׁה. וְטַעַם אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי, מִפֹּרָשׁ:

ו **עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים**, אִם מִתְקַיֶּמֶת עֵדוּת בִּשְׁנַיִם, לָמָּה פֵּרַט לְךָ בִּשְׁלֹשָׁה, לְהַקִּישׁ שְׁלֹשָׁה לִשְׁנַיִם: מָה שְׁנַיִם עֵדוּת אַחַת, אַף שְׁלֹשָׁה עֵדוּת אַחַת, וְאֵין נַעֲשִׂין זוֹמְמִין עַד שֶׁיְּזוֹמוּ כֻּלָּן, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ז:ו׳). וְכֵן אִם נִמְצָא אֶחָד מֵהֶם קָרוֹב אוֹ פָּסוּל, הָעֵדוּת כֻּלָּהּ בְּטֵלָה, וְהֵם כֻּלָּם נֶהֱרָגִים וּמְשַׁלְּמִים מָמוֹן בַּהֲזָמָתָן, שֶׁעִקַּר הַכָּתוּב לְהַקִּישׁ שְׁלֹשָׁה לִשְׁנַיִם בְּכָל דִּבְרֵיהֶם כְּדַעַת רַבּוֹתֵינוּ (מכות ה ב). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אָמַר הַגָּאוֹן רַב סְעַדְיָה: שְׁנַיִם - עֵדִים, אוֹ שְׁלֹשָׁה - מְקֻבָּלֵי עֵדוּת הַשְּׁנַיִם. וְאֵין בַּכָּתוּב קַבָּלַת עֵדוּת, רַק עֵדִים. אֲבָל כְּמַדָּמָה לִי שֶׁטָּעָה הַגָּאוֹן בְּדִינוֹ, כִּי עֵדוּת דִּינֵי נְפָשׁוֹת לֹא תִקַּבֵּל רַק בִּפְנֵי סַנְהֶדְרִין שֶׁל עֶשְׂרִים וּשְׁלֹשָׁה. אֲבָל פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא לֵאמֹר שֶׁיּוּמַת הַמֵּת עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים כְּשֶׁאֵין שָׁם יוֹתֵר, אוֹ עַל פִּי שְׁלֹשָׁה אִם יִמָּצְאוּ שָׁם שְׁלֹשָׁה; יֹאמַר הַכָּתוּב, כַּאֲשֶׁר הֵגַד לְךָ וְשָׁמָעְתָּ, תִּדְרֹשׁ הַדָּבָר הֵיטֵב עַל פִּי כָּל הָעֵדִים הַנִּמְצָאִים שָׁם. וְהִנֵּה אִם שָׁמַעְנוּ שֶׁעָבַר בִּפְנֵי שְׁלֹשָׁה, נִשְׁלַח בַּעֲבוּרָם

וְיָבוֹאוּ לְבֵית דִּין וְיָעִידוּ כֻּלָּם, וְהוּא הַדִּין לְמֵאָה; כִּי בְּשָׁמְעֵנוּ דִּבְרֵי כֻּלָּם יִתְבָּרַר הָאֱמֶת. וְאִם לֹא הָיוּ שָׁם יוֹתֵר, אוֹ שֶׁהָלְכוּ לָהֶם וְאֵינָם נִמְצָאִים שָׁם, בִּשְׁנַיִם דַּי.

ח **דִּבְרֵי רִיבֹת**, שֶׁיִּהְיוּ חֲכְמֵי הָעִיר חֲלוּקִים בַּדָּבָר, זֶה מְטַמֵּא וְזֶה מְטַהֵר, זֶה מְחַיֵּב וְזֶה מְזַכֶּה, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ז:ח׳), וְהִיא דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים י״ז:ח׳). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, אֲבָל כְּפִי מִדְרָשׁוֹ (ספרי שופטים קנב) בֵּין דָּם נִדָּה לְדַם לַדָּם, בֵּין דַּם נִדָּה לְדַם יוֹלֶדֶת וּלְדַם זָבָה; בֵּין דִּין לְדִין, בֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת לְדִינֵי מַכּוֹת; וּבֵין נֶגַע לָנֶגַע, בֵּין נִגְעֵי אָדָם לְנִגְעֵי בָּתִּים לְנִגְעֵי בְּגָדִים; דִּבְרֵי רִיבוֹת, הַשְׁקָאַת הַסּוֹטָה וַעֲרֵיפַת הָעֶגְלָה וְטָהֳרַת הַמְּצֹרָע. וְהִנֵּה טַעְמוֹ וּבֵין, וְהַלְמ״ד לְדַעְתָּם תְּשַׁמֵּשׁ כְּמוֹ בֵי״ת, בֵּין דָּם בְּדָם דִּין בְּדִין, כְּלוֹמַר שֶׁיִּפָּלֵא דָּבָר לְמִשְׁפָּט בְּאֶחָד מִכָּל הַדָּמִים וּבְאֶחָד מִכָּל הַדִּינִין, וְכָמוֹהוּ לוּז שֵׁם הָעִיר לָרִאשׁוֹנָה (בראשית כח יט), בָּרִאשׁוֹנָה; נָגְפוֹ ה׳ בְּמַעֲיו לָחֳלִי לְאֵין מַרְפֵּא (דהי״ב כא יח), בְּחֹלִי בְּאֵין מַרְפֵּא; וַיְחַפֵּהוּ זָהָב טוֹב לְכִכָּרִים שֵׁשׁ מֵאוֹת (שם ג ח), בְּכִכָּרִים; וְכֵן רַבִּים. אוֹ טַעְמוֹ בֵּין דָּם לְכָל הַדָּמִים, בֵּין דִּין לְכָל הַדִּינִין, וְכֵן וְכָל רִיב אֲשֶׁר יָבוֹא עֲלֵיכֶם מֵאֲחֵיכֶם וְגוֹ׳, בֵּין דָּם לְדָם, בֵּין תּוֹרָה לְמִצְוָה לְחֻקִּים וּלְמִשְׁפָּטִים, וְהִזְהִירָתָם אֹתָם וְלֹא יֶאְשְׁמוּ לַה׳ (שם יט י). וּכְפִי פְּשׁוּטוֹ בֵּין דָּם לְדָם וְגוֹ׳, בֵּין עִנְיַן רְצִיחוֹת אוֹ דִינֵי מָמוֹן אוֹ פֶּצַע וְחַבּוּרָה, כָּל דִּבְרֵי רִיבוֹת אֲשֶׁר יִהְיוּ בִּשְׁעָרֶיךָ, וְדִבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, כִּי בְּעִנְיָנֵי הַמִּשְׁפָּטִים יִהְיוּ הַמַּחְלוֹקוֹת יוֹתֵר מִשְּׁאָר הַהוֹרָאוֹת. אֲבָל דִּין הַזָּקֵן שָׁוֶה בְּכֻלָּם, וּלְכָךְ אָמַר (דברים י״ז:י״א) וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַתּוֹרָה וְגוֹ׳ וְעַל הַמִּשְׁפָּט וְגוֹ׳, כִּי **הַתּוֹרָה** תִּרְמֹז לִשְׁאָר הַהוֹרָאוֹת:

יא **יָמִין וּשְׂמֹאל**, אֲפִלּוּ אִם אוֹמֵר לְךָ עַל יָמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל אוֹ עַל שְׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ז:י״א). וְעִנְיָנוֹ אֲפִלּוּ תַּחְשֹׁב בְּלִבְּךָ שֶׁהֵם טוֹעִים, וְהַדָּבָר פָּשׁוּט בְּעֵינֶיךָ כַּאֲשֶׁר אַתָּה יוֹדֵעַ בֵּין יְמִינְךָ לִשְׂמֹאלֶךָ, תַּעֲשֶׂה כְּמִצְוָתָם, וְאַל תֹּאמַר אֵיךְ אֹכַל הַחֵלֶב הַגָּמוּר הַזֶּה, אוֹ אֶהֱרֹג הָאִישׁ הַנָּקִי הַזֶּה, אֲבָל תֹּאמַר כָּךְ צִוָּה אוֹתִי הָאָדוֹן הַמְצַוֶּה עַל הַמִּצְוֹת שֶׁאֶעֱשֶׂה בְּכָל מִצְוֹתָיו כְּכָל אֲשֶׁר יוֹרוּנִי הָעוֹמְדִים לְפָנָיו בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר, וְעַל מִשְׁמַעוּת דַּעְתָּם נָתַן לִי הַתּוֹרָה, אֲפִלּוּ יִטְעוּ. וְזֶה כְּעִנְיַן רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ עִם ר״ג בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים שֶׁחָל לִהְיוֹת בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ (ר״ה כה). וְהַצֹּרֶךְ בַּמִּצְוָה הַזֹּאת גָּדוֹל מְאֹד, כִּי הַתּוֹרָה נִתְּנָה לָנוּ בִּכְתָב, וְיָדוּעַ הוּא שֶׁלֹּא יִשְׁתַּוּוּ הַדֵּעוֹת בְּכָל הַדְּבָרִים הַנּוֹלָדִים, וְהִנֵּה יִרְבּוּ הַמַּחְלוֹקוֹת וְתֵעָשֶׂה הַתּוֹרָה כַּמָּה תּוֹרוֹת, וְחָתַךְ לָנוּ הַכָּתוּב הַדִּין שֶׁנִּשְׁמַע לְבֵית דִּין הַגָּדוֹל הָעוֹמֵד לִפְנֵי הַשֵּׁם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּכָל מָה שֶׁיֹּאמְרוּ לָנוּ בְּפֵרוּשׁ הַתּוֹרָה, בֵּין שֶׁקִּבְּלוּ פֵּרוּשׁוֹ עַד מִפִּי עַד וּמֹשֶׁה מִפִּי הַגְּבוּרָה, אוֹ שֶׁיֹּאמְרוּ כֵן לְפִי מַשְׁמָעוּת הַמִּקְרָא אוֹ כַּוָּנָתָהּ, כִּי עַל הַדַּעַת שֶׁלָּהֶם הוּא נוֹתֵן (ס״א לנו) לָהֶם הַתּוֹרָה, אֲפִלּוּ יִהְיֶה בְּעֵינֶיךָ כְּמַחְלִיף הַיָּמִין בַּשְּׂמֹאל, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ לְךָ לַחְשֹׁב שֶׁהֵם אוֹמְרִים עַל יָמִין שֶׁהוּא יָמִין, כִּי רוּחַ הַשֵּׁם עַל מִשְׁרָתֵי מִקְדָּשׁוֹ וְלֹא יַעֲוֹב אֶת חֲסִידָיו לְעוֹלָם נִשְׁמָרוּ מִן הַטָּעוּת וּמִן הַמִּכְשׁוֹל. וּלְשׁוֹן סִפְרֵי (שופטים קנד) אֲפִלּוּ מַרְאִין בְּעֵינֶיךָ עַל הַיָּמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל וְעַל שְׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, שְׁמַע לָהֶם:

יד **וְאָמַרְתָּ אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ**, עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ספרי ראה סז, סנהדרין כ א) כְּמוֹ **וָאֹמַר אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ**, וְהִיא מִצְוַת עֲשֵׂה, שֶׁיְּחַיֵּב אוֹתָנוּ לוֹמַר כֵּן אַחַר יֵרָשָׁה וְיֵשִׁיבָה, כִּלְשׁוֹן (דברים כב ח) **וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה לְגַגֶּךָ** וְזוּלָתָם. וְהִזְכִּיר **וְאָמַרְתָּ**, כִּי מִצְוָה שֶׁיָּבוֹאוּ לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט, וְיֹאמְרוּ לָהֶם רְצוֹנֵנוּ שֶׁנָּשִׂים עָלֵינוּ מֶלֶךְ. וּלְפִי דַּעְתִּי עוֹד שֶׁגַּם זֶה מֵרְמִיזוֹתָיו עַל הָעֲתִידוֹת, שֶׁכֵּן הָיָה כְּשֶׁשָּׁאֲלוּ לָהֶם אֶת שָׁאוּל, אָמְרוּ לִשְׁמוּאֵל (שמואל א ח ה): שִׂימָה לָנוּ מֶלֶךְ לְשָׁפְטֵנוּ כְּכָל הַגּוֹיִם, וְכֵן כָּתוּב שָׁם (שמואל א ח כ): וְהָיִינוּ גַּם אֲנַחְנוּ כְּכָל הַגּוֹיִם וּשְׁפָטָנוּ מַלְכֵּנוּ וְגוֹ׳, כִּי מָה טַּעַם שֶׁתֹּאמַר הַתּוֹרָה בְּמִצְוָה **כְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתָי**, וְאֵין יִשְׂרָאֵל רְאוּיִים לְלִמֹּד מֵהֶם וְלֹא לְקַנֵּא בְּעוֹשֵׂי עַוְלָה. אֲבָל זֶה רֶמֶז לְעִנְיָן שֶׁיִּהְיֶה, וּלְכָךְ בָּאָה הַפָּרָשָׁה בַּלָּשׁוֹן הַבִּינוֹנִי, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי כְּבָר.

טו וְטַעַם **אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ בּוֹ** עַל דַּעַת הַמְּפָרְשִׁים, שֶׁיִּהְיֶה נִבְחָר עַל פִּי נָבִיא אוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים, יְצַוֶּה הַכָּתוּב תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ בּוֹ, כִּי הוּא יִבְחַר וְלֹא אַתָּה. וּבִסְפְרֵי, שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ - מֵת מַנֵּה אַחֵר תַּחְתָּיו, מֶלֶךְ - וְלֹא מַלְכָּה, אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ - עַל פִּי נָבִיא. אִם כֵּן מָה טַּעַם לְהַזְהִיר **לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי**, וְהַשֵּׁם לֹא יִבְחַר בְּנָכְרִי. אֲבָל לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ יֵשׁ בַּכָּתוּב הַזֶּה תְּנַאי נִסְתָּר, יֹאמַר שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ הַמֶּלֶךְ שֶׁיִּבְחַר הַשֵּׁם בּוֹ, אִם תּוּכַל לַעֲשׂוֹת כֵּן שֶׁיַּעֲנֵךְ הַשֵּׁם בַּנְּבִיאִים, אֲבָל אִישׁ נָכְרִי לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ לְעוֹלָם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אָמְרוּ שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ בּוֹ, וְלֹא אֲשֶׁר שָׂנֵא ה׳ אֱלֹהֶיךָ, כִּי הוּא בָּחַר בְּיִשְׂרָאֵל וְלִהְיוֹת הַמּוֹלֵךְ מִבְּחָרָיו וְלֹא מִקֶּרֶב הָעַמִּים אֲשֶׁר שָׂנֵא. וְדַעְתִּי בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט, כִּי טַעַם **אֲשֶׁר יִבְחַר** שֶׁכָּל מוֹלֵךְ עַל עַמִּים, מֵאֵת הָאֱלֹהִים הִיא לוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דניאל ד כט): דִּי שַׁלִּיט עִלָּאָה בְּמַלְכוּת אֲנָשָׁא וּלְמַאן דִּי יְצַבֵּא יִתְּנִנַּהּ. וְכָךְ אָמְרוּ (ב״ב צא), אֲפִלּוּ רֵישׁ גָּרְגּוּתָא מִן שְׁמַיָּא מוֹקְמֵי לֵיהּ. יֹאמַר, שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ, כָּל אֲשֶׁר יִהְיֶה נִגְזָר מִן הַשָּׁמַיִם שֶׁיִּמְלֹךְ, וְאִם הוּא מִקְטַנֵּי שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וּמִשְׁפָּחוֹת הַצְּעִירָה; אֲבָל אִישׁ נָכְרִי לֹא תַּמְלִיךְ עָלֶיךָ לְעוֹלָם. וְכֵן עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ בּוֹ, כָּל שֶׁיִּבְנוּ שָׁם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לַה׳, הַכֹּל מֵרְצוֹן ה׳.

טז **לֹא יַרְבֶּה לּוֹ סוּסִים**, אֶלָּא כְּדֵי מֶרְכַּבְתּוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָשִׁיב אֶת הָעָם מִצְרַיְמָה, שֶׁהַסּוּסִים בָּאִים מִשָּׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א י כט) וַתַּעֲלֶה וַתֵּצֵא מֶרְכָּבָה מִמִּצְרַיִם בְּשֵׁשׁ מֵאוֹת כֶּסֶף, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ז:ט״ז). וְהַקְשָׁה לִי בָּזֶה כִּי אָמְרוּ בִּירוּשַׁלְמִי בְּסוֹף סַנְהֶדְרִין (סוף פ״י), לִישִׁיבָה אִי אַתָּה חוֹזֵר אֲבָל אַתָּה חוֹזֵר לְסִחוֹרָה לְפַרְקְמַטְיָא וְלִכְבֹּשׁ הָאָרֶץ. וְאִם יִשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וְיִקְּנֶה מִשָּׁם הַסּוּסִים וְהֶרְכֵּב, סְחוֹרָה הִיא זוֹ וּמֻתָּר. וְיִתָּכֵן שֶׁדֶּרֶךְ הַכָּתוּב כִּי הַזְהִיר לֹא יַרְבֶּה לּוֹ סוּסִים אֲפִלּוּ מֵאַרְצוֹ וּמֵאֶרֶץ שִׁנְעָר, אוֹ בְּדֶרֶךְ סְחוֹרָה הַמֻּתֶּרֶת, שֶׁלֹּא יִבְטַח עַל רִכְבּוֹ כִּי רַב וְעַל פָּרָשָׁיו כִּי עָצְמוּ מְאֹד, אֲבָל יִהְיֶה מִבְטַחוֹ בְּשֵׁם

אֱלֹהָיו. וַאֲחַר כָּךְ הִזְהִיר עַל הַמֶּלֶךְ שֶׁלֹּא יָשִׁיב אֶת הָעָם מִצְרַיְמָה, שֶׁיִּהְיוּ לוֹ שָׁם מַעֲבָדָיו וּמַעֲמָדוֹ שָׂרֵי מִקְנֶה יוֹשְׁבִים בְּעָרֵי הָרֶכֶב לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בִּשְׁלֹמֹה (מלכים א ט יט) וְאֵת כָּל עָרֵי הַמִּסְכְּנוֹת אֲשֶׁר הָיוּ לִשְׁלֹמֹה וְאֵת עָרֵי הָרֶכֶב וְגוֹ', וְכֵן הָיוּ לוֹ בְּמִצְרַיִם כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם י כח) וּמוֹצָא הַסּוּסִים אֲשֶׁר לִשְׁלֹמֹה מִמִּצְרָיִם וּמִקְוֵה סֹחֲרֵי הַמֶּלֶךְ וְגוֹ', שֶׁלֹּא הָיָה אָדָם רַשַּׁאי לְהוֹצִיא מִמִּצְרַיִם סוּסִים שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וְהָיוּ נוֹתְנִים לוֹ מֶכֶס מֵהֶם וְנָתַן פַּרְעֹה לִשְׁלֹמֹה מוֹצָא הַסּוּסִים, לוֹמַר שֶׁיּוֹצִיא הוּא כִּרְצוֹנוֹ וְהוּא שֶׁיִּתֵּן הָרְשׁוּת לַאֲשֶׁר יִרְצֶה וְיִהְיֶה הַמֶּכֶס שֶׁלּוֹ, וְהָיוּ לוֹ שָׁם הַסּוֹחֲרִים עוֹמְדִים בְּמִצְרַיִם קוֹנִים הַסּוּסִים כֻּלָּם וְשׁוֹלְחִים אֶל אֲדוֹנֵיהֶם כִּרְצוֹנוֹ, וּמוֹכְרִים הָאֲחֵרִים לִשְׁאָר מַלְכֵי הָאָרֶץ, וְהוּא שֶׁאָמַר (שם פסוק כט) וְכֵן לְכָל מַלְכֵי הַחִתִּים וּלְכָל מַלְכֵי אֲרָם בְּיָדָם יוֹצִיאוּ, כְּלוֹמַר עַל יְדֵי סוֹחֲרֵי שְׁלֹמֹה יוֹצִיאוּ אוֹתָם וְלוֹ יִתְּנוּ הַמֶּכֶס:

וְטַעַם **רַק**, לוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁתִּשִּׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ כְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֶיךָ, רַק לֹא יִהְיֶה כְּמַלְכֵיהֶם, שֶׁלֹּא יַרְבֶּה סוּסִים כַּאֲשֶׁר יַעֲשׂוּ הֵם, שֶׁכָּל חֶפְצָם בַּמְּלָכִים לְמַעַן הַרְבּוֹת לָהֶם סוּסִים וּפָרָשִׁים:

וְטַעַם **וַה' אָמַר לָכֶם**, כִּי הַשֵּׁם אוֹמֵר לָכֶם שֶׁלֹּא תֹסִפוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ מִצְרַיִם. וְכֵן כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים ה':ט"ז), שֶׁהוּא מְצַוֶּה אוֹתְךָ כֵּן, אוֹ **אָמַר לָכֶם**, שֶׁאָמַר לִי כֵּן לְצַוּוֹת אֶתְכֶם, כְּדֶרֶךְ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה וְגוֹ' (שמות יא ד). וְעַל דֶּרֶךְ רַבּוֹתֵינוּ (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א), כִּי כַּאֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תֹסִיפוּ לִרְאוֹתָם עוֹד עַד עוֹלָם (שמות יד יג), מִצָּוָה. וּמֹשֶׁה הִזְכִּיר וַה' אָמַר לָכֶם שֶׁלֹּא תֹסִפוּן לָשׁוּב בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה עוֹד, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּיו (שם). וְטַעַם הַמִּצְוָה הַזֹּאת מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ הַמִּצְרִים וְהַכְּנַעֲנִים רָעִים וְחַטָּאִים לַה' מְאֹד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ויקרא יח ג) כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ וּכְמַעֲשֵׂה אֶרֶץ כְּנַעַן וְגוֹ'. וְהִנֵּה רָצָה ה' שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ יִשְׂרָאֵל מִמַּעֲשֵׂיהֶם, וְהִכְרִית בַּכְּנַעֲנִים כָּל נְשָׁמָה (דברים כ':ט"ז), וְאָמַר (שמות כג לג) לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצֶךָ, וְהִזְהִיר בְּמִצְרַיִם שֶׁלֹּא נָשֹׁב אֲנַחְנוּ שָׁם בְּאַרְצָם:

יט **וְהָיְתָה עִמּוֹ**, הַתּוֹרָה הַנִּזְכֶּרֶת. וְקָרָא בוֹ, בַּסֵּפֶר הַנִּזְכָּר. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, וְהָיְתָה עִמּוֹ הַתּוֹרָה עַצְמָהּ תִּהְיֶה עִמּוֹ, כְּדֶרֶךְ וַה' נָתַן חָכְמָה לִשְׁלֹמֹה (מלכים א ה כו), וְאוֹמֵר וַיֵּשֶׁב שְׁלֹמֹה עַל כִּסֵּא ה' לְמֶלֶךְ (דהי"א כט כג):

כ **לְבִלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֶחָיו**, נִרְמַז בְּכָאן בַּתּוֹרָה אִסּוּר הַגַּאוּת, כִּי הַכָּתוּב יִמְנַע אֶת הַמֶּלֶךְ מִגַּאוּת וְרוֹמְמוּת הַלֵּב, וְכָל שֶׁכֵּן הָאֲחֵרִים שֶׁאֵינָן רְאוּיִים לְכָךְ, כִּי בָּרְאוּי לְהִתְרוֹמֵם וּלְהִתְגַּדֵּל יַזְהִירֶנּוּ לִהְיוֹת לְבָבוֹ שָׁפֵל בְּכָל אֶחָיו הַקְּטַנִּים מִמֶּנּוּ, כִּי הַגַּאֲוָה מִדָּה מְגֻנָּה וְנִמְאֶסֶת אֵצֶל הָאֱלֹהִים אֲפִלּוּ בַּמֶּלֶךְ, כִּי לַה' לְבַדּוֹ הַגְּדֻלָּה וְהָרוֹמְמוּת, וְלוֹ לְבַדּוֹ הַתְּהִלָּה, וּבוֹ יִתְהַלֵּל הָאָדָם, כָּעִנְיָן הַמְּבֹאָר עַל יַד הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה (משלי טז ה), תּוֹעֲבַת הַשֵּׁם כָּל גְּבַהּ לֵב, וּכְתִיב (ירמיהו ט כג) כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל הַשְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי וְגוֹ':

פרק יח

א **אִשֵּׁי ה'**, קָדְשֵׁי הַמִּקְדָּשׁ. נַחֲלָתוֹ, אֵלּוּ קָדְשֵׁי הַגִּבּוּל, תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת. אֲבָל נַחֲלָה גְּמוּרָה לֹא יִהְיֶה לוֹ בְּקֶרֶב אֶחָיו. וּבְסִפְרֵי דָּרְשׁוּ, וְנַחֲלָה לֹא יִהְיֶה לוֹ, זוֹ נַחֲלַת שְׂאָר. בְּקֶרֶב אֶחָיו, זוֹ נַחֲלַת שִׁבְעָה. וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַה הוּא. וְנִרְאֶה לִי שֶׁאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁמֵּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וָאֵילָךְ נִקְרֵאת אֶרֶץ חֲמִשָּׁה עֲמָמִין, וְשֶׁל סִיחוֹן וְעוֹג שְׁנֵי עֲמָמִין, אֱמוֹרִי וּכְנַעֲנִי, וְנַחֲלַת שְׂאָר, לְרַבּוֹת קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי. שׁוּב נִמְצָא בְּדִבְרֵי רַבִּי קָלוֹנִימוּס, הָכִי גָּרְסִינַן בְּסִפְרֵי (שופטים קסד), וְנַחֲלָה לֹא יִהְיֶה לוֹ, אֵלּוּ נַחֲלַת חֲמִשָּׁה. בְּקֶרֶב אֶחָיו, אֵלּוּ נַחֲלַת שִׁבְעָה. נַחֲלַת חֲמִשָּׁה שְׁבָטִים וְנַחֲלַת שִׁבְעָה שְׁבָטִים. וּמִתּוֹךְ שֶׁמִּשָּׁה וִיהוֹשֻׁעַ לֹא חִלְקוּ נַחֲלָה אֶלָּא לַחֲמִשָּׁה שְׁבָטִים בִּלְבָד, שֶׁכֵּן מֹשֶׁה הִנְחִיל לִרְאוּבֵן וְגָד וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וִיהוֹשֻׁעַ הִנְחִיל לִיהוּדָה וְאֶפְרַיִם וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וְשִׁבְעָה אֲחֵרִים נָטְלוּ מֵאֵלֵּיהֶן אַחֲרֵי מוֹת יְהוֹשֻׁעַ, מִתּוֹךְ כָּךְ הִזְכִּיר חֲמִשָּׁה לְבַד וְשִׁבְעָה לְבַד, כָּל זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על דברים י"ח:א'). וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי הָעִקָּר בְּפָרָשַׁת קַדֵּשׁ לִי (שמות יג ה), כִּי נַחֲלַת חֲמִשָּׁה עֲמָמִין הַנִּזְכָּרִים בְּפָסוּק כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, וְהֵם עִקַּר נַחֲלַת יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיְתָה אַרְצָם זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, אֲבָל הַשֵּׁנִים הַנִּשְׁאָרִים וְהֵם הַפְּרִזִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי אֵין אַרְצָם זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ וְאֵינָהּ חַיֶּבֶת בַּבִּכּוּרִים. וּלְכָךְ הִזְכִּיר בַּלְוִיִּים שֶׁלֹּא יִטְּלוּ חֵלֶק עִם יִשְׂרָאֵל בְּעִקַּר נַחֲלָתָם, בָּאָרֶץ הַטּוֹבָה שֶׁהִיא נַחֲלַת הַחֲמִשָּׁה, וְגַם לֹא בְּנַחֲלַת הַשִּׁבְעָה שֶׁהֵם הַשֵּׁנִים הַנִּשְׁאָרִים, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין אַרְצָם טוֹבָה וְאֵינָהּ חֲשׁוּבָה בְּעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּל כָּךְ. וְדָבָר בָּרוּר הוּא בְּרָאיוֹת שֶׁכָּתַבְתִּי שָׁם:

ג **וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים**, זוֹ מִצְוָה מְחֻדֶּשֶׁת, לֹא נִזְכְּרָה בַּתּוֹרָה, כִּי בַּמִּדְבָּר שֶׁלֹּא הָיוּ זוֹבְחִים שׁוֹר וָשֶׂה רַק שְׁלָמִים, לֹא הִזְכִּירָהּ לָהֶם, שֶׁאֵינָהּ נוֹהֶגֶת בַּמְּקֻדָּשִׁים, וְעַתָּה כְּשֶׁבָּאוּ לִכְנֹס לָאָרֶץ חִדְּשָׁהּ לָהֶם. וְזֶה טַעַם מֵאֵת זִבְחֵי הַזֶּבַח, כְּלוֹמַר כַּאֲשֶׁר יִזְבְּחוּ הַזֶּבַח שֶׁהִתְּרֵתִי לָכֶם (דברים י"ב:כ"א), וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאנְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִךָ וְאָכַלְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ. וְהִנֵּה לֹא נָתַן אוֹתָהּ לְאַהֲרֹן בְּפָרָשַׁת וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַהֲרֹן (במדבר יח ח), אע"פ שֶׁנִּתַּן לוֹ שָׁם הַתְּרוּמוֹת וְהַבְּכוּרִים שֶׁאֵינָם נוֹהֲגִים אֶלָּא בָּאָרֶץ, וְהַטַּעַם כִּי שָׁם הִזְכִּיר כָּל אֲשֶׁר נָתַן לוֹ בַּקֹּדֶשׁ, כִּי גַּם הַחֵרֶם קֹדֶשׁ הוּא, אֲבָל הַזְּרוֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה וְרֵאשִׁית הַגֵּז הֵן חֻלִּין גְּמוּרִין, אֵין בָּהֶם זוּלָתִי מִצְוַת הַמַּתָּנָה. וְכֵן לֹא הִזְכִּיר שָׁם גֶּזֶל הַגֵּר. וְעַל מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ כֻּלָּם נִרְמָזוֹת שָׁם: רֵאשִׁיתָם, זוֹ רֵאשִׁית הַגֵּז; אֲשֶׁר יִתְּנוּ, זוֹ הַזְּרוֹעַ

וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה; לַה׳, זוֹ חַלָּה; בְּסִפְרֵי (קרח קיז). אִם כֵּן גַּם זוֹ מִצְוָה מִבְּאֹרֶת. וְעַל סְמַךְ הַמִּדְרָשׁ שֶׁאָמְרוּ (חולין קלד), זְרוֹעַ תַּחַת וַיִּקַּח רֹמַח בְּיָדוֹ (במדבר כה ז), לְחָיַיִם תַּחַת תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קו ל) וַיַּעֲמֹד פִּינְחָס וַיְפַלֵּל וְגוֹ׳, הַקֵּבָה תַּחַת הָאִשָּׁה אֶל קֳבָתָהּ (במדבר כה ח), נִרְמְזוּ שָׁם עַל הַזְּכוּת שֶׁעָתִיד לִהְיוֹת, וְזָכָה לְכָל הַשֵּׁבֶט בִּזְכוּת פִּנְחָס כַּאֲשֶׁר זָכָה לִפְנְחָס לִהְיוֹת כֹּהֵן עִמָּהֶם. וְהָרַב אָמַר בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ג לט) כִּי הַלְּחָיַיִם בַּעֲבוּר הֱיוֹתָם רֵאשִׁית לַגּוּף, וְהַזְּרוֹעַ בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ רֵאשִׁית הָאֲבָרִים הַמִּשְׁתָּרְגִים בַּגּוּף, וְהַקֵּבָה רֵאשִׁית הַמֵּעַיִם, כִּי הֶרְאשִׁית בְּכֻלָּם יִנָּתְנוּ לִמְשָׁרְתֵי עֲלִיּוֹן לְכִבּוּדוֹ:

ט לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֲבֹת הַגּוֹיִם הָהֵם, גַּם זוֹ מִצְוָה מִבְּאֹרֶת, שֶׁכְּבָר אָמַר (ויקרא יח ג) וּכְמַעֲשֵׂה אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי מֵבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לֹא תַעֲשׂוּ וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ, וְעַתָּה יַזְכִּיר מַעֲשֵׂיהֶם וְיֹאמַר שֶׁהֵם תּוֹעֵבָה לִפְנֵי הַשֵּׁם. וְהִזְכִּיר מַעֲבִיר בְּנוֹ וּבִתּוֹ בָּאֵשׁ, וְהוּא מִן מִמִּינֵי הַכִּשּׁוּף עַל דֶּרֶךְ הַפָּשָׁט, אוֹ הַמֹּלֶךְ עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין סד), וְהוּא הָאֱמֶת כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בִּמְקוֹמוֹ (ויקרא יח כא). וְהִזְכִּיר מְכַשֵּׁף שֵׁם כְּלָל לְכָל הַכְּשָׁפִים, וְחֹבֵר חָבֶר וְשֹׁאֵל אוֹב וְיִדְּעֹנִי, וְהֵם פְּרָטִים בְּכִשּׁוּף, וְאָסַר אוֹתָם גַּם לִשְׁוֹאֵל, וְדֹרֵשׁ אֶל הַמֵּתִים, כָּאוֹב עַצְמוֹ וּבְכָל עִנְיָן שֶׁיִּדְרֹשׁ אֲלֵיהֶם, וְהִזְכִּיר קוֹסֵם קְסָמִים, וְהִיא מַחְשָׁבָה בָּעֲתִידוֹת בִּכְלָל, מִלְּשׁוֹן קֶסֶם עַל שִׂפְתֵי מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט לֹא יִמְעַל פִּיו (משלי טז י), כְּמוֹ שֶׁאָמַר (יהושע יג כב) בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר הַקּוֹסֵם, וְהָיָה מְנַחֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בּוֹ (במדבר כד א) וְלֹא הָלַךְ כְּפַעַם בְּפַעַם לְקִרַאת נְחָשִׁים, וּכְתִיב (שמואל א כח ח) קָסְמִי נָא לִי בָּאוֹב. וְהִזְכִּיר בִּפְרָט מְעוֹנֵן, וְהוּא הַיּוֹדֵעַ בָּעֲנָנִים, וּמְנַחֵשׁ הוּא הַמַּבִּיט בָּעוֹפוֹת בִּכְנָפֵיהֶם אוֹ בִּצְפִצוּף, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (קהלת י כ) כִּי עוֹף הַשָּׁמַיִם יוֹלִיךְ אֶת הַקּוֹל וּבַעַל כְּנָפַיִם יַגִּיד דָּבָר, וְהוּא לְשׁוֹן נִגְזַר מִלְּשׁוֹן חַשְׁתִּי וְלֹא הִתְמַהְמָהְתִּי (תהלים קיט ס), שֶׁכָּל מָה שֶׁיְּמַהֵר לְהוֹדִיעַ בְּעָתִיד קֹדֶם הֱיוֹתוֹ יִקָּרֵא נַחַשׁ, כְּלוֹמַר נָחִישׁ וְנַקְדִּים לָדַעַת. וְאָמַר הַכָּתוּב כִּי תוֹעֲבַת ה׳ כָּל עֹשֵׂה אֵלֶּה, וְלֹא אָמַר **עֹשֶׂה כָּל אֵלֶּה**, כִּי הַכָּתוּב יְדַבֵּר עַל רֻבָּם, כִּי הַמְּעוֹנֵן וְהַמְנַחֵשׁ אֵינָהּ תּוֹעֵבָה, וְלֹא הוֹרִישׁ הַכְּנַעֲנִים בַּעֲבוּרָם, כִּי כָל בְּנֵי אָדָם יִתְאַוּוּ לָדַעַת עֲתִידוֹת לָמוֹ וּמִתְעַסְּקִין בְּחָכְמוֹת רַבּוֹת כָּאֵלֶּה לָדַעְתָּם. וְעַתָּה דַּע וְהָבֵן בְּעִנְיְנֵי הַכְּשָׁפִים, כִּי הַבּוֹרֵא יִתְבָּרְךְ כַּאֲשֶׁר בָּרָא הַכֹּל מֵאַיִן עָשָׂה הָעֶלְיוֹנִים מְנַהִיגֵי הַתַּחְתּוֹנִים אֲשֶׁר לְמַטָּה מֵהֶן, וְנָתַן כֹּחַ הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ בַּכּוֹכָבִים וּבַמַּזָּלוֹת לְפִי הַנְּהָגָתָם וּמַבָּטָם בָּהֶם, כַּאֲשֶׁר הוּא מְנֻסֶּה בְּחָכְמַת הָאִצְטַגְנִינוּת, וְעָשָׂה עוֹד עַל הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת מַנְהִיגִים מַלְאָכִים וְשָׂרִים שֶׁהֵם נֶפֶשׁ לָהֶם. וְהִנֵּה הַנְהָגָתָם מֵעֵת הֱיוֹתָם עַד לְעוֹלָם וָעֶד גְּזֵרַת עֶלְיוֹנִים אֲשֶׁר שָׂם לָהֶם, אֲבָל הָיָה מִנְּפִלְאוֹתָיו הָעֲצוּמוֹת שֶׁשָּׂם בְּכֹחַ הַמַּנְהִיגִים הָעֶלְיוֹנִים דַּרְכֵי תְּמוּרוֹת וְכֹחוֹת לְהָמִיר הַנְהָגַת אֲשֶׁר לְמַטָּה מֵהֶם, שֶׁאִם יִהְיֶה מַבָּט הַכּוֹכָבִים (בפניו) בְּפָנִים אֲשֶׁר כְּנֶגֶד הָאָרֶץ טוֹבָה אוֹ רָעָה לָאָרֶץ אוֹ לְעָם אוֹ לְאִישׁ, יָמִירוּ אוֹתָם הַפָּנִים הָעֶלְיוֹנִים עָלָיו לְהֶפֶךְ בְּמַבָּט עַצְמוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ תְּמוּרַת עֹנֶג נֶגַע, וְעָשָׂה כֵּן לִהְיוֹת הוּא יִתְבָּרְךְ שְׁמוֹ מְהַשְּׁנֵא עִדָּנַיָּא וְזִמְנַיָּא, קוֹרֵא לְמֵי הַיָּם לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כִּרְצוֹנוֹ, וְהוֹפֵךְ לַבֹּקֶר צַלְמָוֶת מִבְּלִי שִׁנּוּי טִבְעוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְשֶׁיַּעֲשׂוּ הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת מַהֲלָכָם כְּסִדְרָן. וְעַל כֵּן אָמַר בַּעַל סֵפֶר הַלְּבָנָה בנגרמונסי״א, כְּשֶׁהַלְּבָנָה, וְהִיא נִקְרֵאת גַּלְגַּל הָעוֹלָם, בְּרֹאשׁ טָלָה עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל, וְיִהְיֶה פָּנָיו מוּל פְּלוֹנִי, תַּעֲשֶׂה תְּמוּנָה לְדָבָר פְּלוֹנִי וְיוּחַק בָּהּ שֵׁם הַשָּׂעָה וְשֵׁם הַמַּלְאָךְ הַמְמֻנֶּה עָלֶיהָ מִן הַשֵּׁמוֹת הֲהֵם הַנִּזְכָּרִים בְּאוֹתוֹ הַסֵּפֶר, וְתַעֲשֶׂה הַקְטָרָה פְּלוֹנִית בְּעִנְיָן כָּךְ וְכָךְ, יִהְיֶה הַמַּבָּט עָלֶיהָ לְרָעָה לִנְתוֹשׁ וּלְנָתוֹץ וּלְהַאֲבִיד וְלַהֲרוֹס. וְכַאֲשֶׁר תִּהְיֶה הַלְּבָנָה בְּמַזַּל פְּלוֹנִי, תַּעֲשֶׂה תְּמוּנָה וְהַקְטָרָה בְּעִנְיָן פְּלוֹנִי לְכָל טוֹבָה, לִבְנוֹת וְלִנְטֹעַ. וְהִנֵּה גַּם זֶה הַנְהָגַת הַלְּבָנָה בְּכֹחַ מַנְהִיגֶיהָ, אֲבָל הַהַנְהָגָה הַפְּשׁוּטָה אֲשֶׁר בְּמַהֲלָכָהּ הוּא חֵפֶץ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרְךְ אֲשֶׁר שָׂם בָּהֶם מֵאָז, וְזֶה הֶפֶךְ. וְזֶה סוֹד הַכְּשָׁפִים וְכֹחָם שֶׁאָמְרוּ בָּהֶם (חולין ז) שֶׁהֵם מַכְחִישִׁים פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה, לוֹמַר שֶׁהֵם הֶפֶךְ הַכֹּחוֹת הַפְּשׁוּטִים, וְהֵם הַכְחָשָׁה לְפָמַלְיָא בְּצַד מֵהַצְּדָדִין. וְעַל כֵּן רָאוּי שֶׁתֵּאָסֵר אוֹתָם הַתּוֹרָה, שֶׁיֵּנַח הָעוֹלָם לְמִנְהָגוֹ וּלְטִבְעוֹ הַפָּשׁוּט שֶׁהוּא חֵפֶץ בּוֹרְאוֹ. וְגַם זֶה מִטַּעְמֵי אִסּוּר הַכְּלָאַיִם, כִּי יָבוֹאוּ מִן הַהֶרְכָּבוֹת צְמָחִים יַעֲשׂוּ פְּעֻלּוֹת נֶכְרִיּוֹת, יוֹלִידוּ שִׁנּוּיִים מִמִּנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם לְרַע אוֹ לְטוֹב, מִלְּבַד שֶׁהֵן עַצְמָן שִׁנּוּי בַּיְצִירָה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי כְּבָר (ויקרא יט יט). וְרַבִּים יִתְחַסְּדוּ בַּנְּחָשִׁים לוֹמַר שֶׁאֵין בָּהֶם אֱמֶת כְּלָל, כִּי מִי יַגִּיד לָעוֹרֵב וְלָעֲגוּר מָה יִהְיֶה. וַאֲנַחְנוּ לֹא נוּכַל לְהַכְחִישׁ דְּבָרִים יִתְפָּרְסְמוּ לְעֵינֵי רוֹאִים, וְרַבּוֹתֵינוּ גַּם כֵּן יוֹדוּ בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּוַאֲלֶּה שְׁמוֹת רַבָּה (ויק״ר לב ב קהלת רבה י כג), כִּי עוֹף הַשָּׁמַיִם יוֹלִיךְ אֶת הַקּוֹל (קהלת י כ), זֶה הָעוֹרֵב וְחָכְמַת הַטַּיָּארִין, הָעוֹפוֹת בִּלְשׁוֹן עֲרַב טַאי״ר, וְחַכְמֵי הָעוֹפוֹת יִקְרְאוּ טַיָּארִין. וְעוֹד מֻזְכָּר מִזֶּה הָעִנְיָן בַּגְּמָרָא (גיטין מה). אֲבָל יֵשׁ לָעִנְיָן הַזֶּה סוֹד, וּכְבָר הוֹדַעְנוּ (ויקרא יח כה) כִּי יֵשׁ לַמַּזָּלוֹת שָׂרִים יַנְהִיגוּ אוֹתָם, וְהֵם נְפָשׁוֹת לְכַדּוּרֵי הַגַּלְגַּלִּים, וְשָׂרֵי זָנָב וְטָלֶה הַקְּרוֹבִים לָאָרֶץ וְהֵם הַנִּקְרָאִים נְגִידֵי הַתְּלִי יוֹדִיעוּ הָעֲתִידוֹת, וּמֵהֶם נַעֲשִׂים סִימָנִים בָּעוֹפוֹת שֶׁבָּהֶם יוֹדִיעוּ עֲתִידוֹת, וְלֹא לִזְמַן גָּדוֹל וְלֹא עֲתִידוֹת רְחוֹקוֹת יַגִּידוּ, רַק בָּעֲתִידוֹת הַקְּרוֹבוֹת לָבֹא יוֹדִיעוּ, מֵהֶם בְּקוֹל הָעוֹף בְּקָרְאוֹ בְּקוֹל מַר עַל מֵת, וּמֵהֶם בִּפְרִישׁוּת כְּנָפָיו, וְהוּא שֶׁאָמַר יוֹלִיךְ אֶת הַקּוֹל - לַמַּגִּידִים בְּקוֹלָם, וּבַעַל כְּנָפַיִם - לָרוֹמְזִים בִּכְנָפֵיהֶם. וְכָל זֶה אֵינָנּוּ תּוֹעֵבָה בָּעַמִּים, אֲבָל חָכְמָה תֶּחְשַׁב לָהֶם. וְכָךְ אָמְרוּ (במדב״ר יט ג), וַתֵּרֶב חָכְמַת שְׁלֹמֹה מֵחָכְמַת כָּל בְּנֵי קֶדֶם (מלכים א ה י), מָה הָיְתָה חָכְמָתָן שֶׁל בְּנֵי קֶדֶם, שֶׁהָיוּ יוֹדְעִין וַעֲרוּמִים בְּטַיָּר. וְכֵן יֹאמַר הַכָּתוּב (ישעיהו ב ו), כִּי מָלְאוּ מִקֶּדֶם וְעֹנְנִים כַּפְּלִשְׁתִּים. וְהִנֵּה שְׁלֹמֹה לָמַד זֶה בִּכְלַל חָכְמוֹתָיו. וְהַיְדִיעָה הִיא הֲבָנַת הַצְּפִצוּף, וְהָעָרְמָה לִסְבֹּר עִנְיָן בְּפְרִישׁוֹת הַכְּנָפַיִם. וְכַאֲשֶׁר כָּלַל הַכָּתוּב הַמְּעוֹנְנִים וְהַקּוֹסְמִים עִם הַתּוֹעֵבוֹת הַנִּזְכָּרוֹת, חָזַר וּפֵרֵשׁ (דברים י״ח:י״ד), הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אַתָּה יוֹרֵשׁ אוֹתָם אֶל מְעֹנְנִים וְאֶל קֹסְמִים יִשְׁמָעוּ, כִּי חָכְמָתָם לָדַעַת הַבָּאוֹת, וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לְךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ. יֹאמַר הִנֵּה אָסַר לְךָ הַשֵּׁם הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה הַנִּזְכָּרִים בַּעֲבוּר שֶׁהֵם תּוֹעֵבוֹת לָעָנְיו, וּבִגְלָלָם הוֹרִישׁ הַגּוֹיִם הָהֵם מִפָּנֶיךָ, וְאָסַר לְךָ הַנְּחָשִׁים וְהַקְּסָמִים בַּעֲבוּר שֶׁעֲשָׂה לְךָ מַעֲלָה גְּדוֹלָה לְהִתְּדֵּךְ עֶלְיוֹן עַל כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ, שֶׁיִּקְנֶה בְּקִרְבְּךָ נָבִיא וְיִתֵּן דְּבָרָיו בְּפִיו, וְאַתָּה תִּשְׁמַע מִמֶּנּוּ מַה יִּפְעַל אֵל, וְלֹא תִצְטָרֵךְ אַתָּה בָּעֲתִידוֹת אֶל קוֹסֵם וּמְנַחֵשׁ

שֶׁיְקַבְּלוּ אוֹתָם מִן הַכּוֹכָבִים אוֹ מִן הַשְּׁפָלִים בְּשָׁרֵי מַעֲלָה, שֶׁאֵין כָּל דִּבְרֵיהֶם אֱמֶת וְלֹא יוֹדִיעוּ בְּכָל הַצָּרִיךְ. אֲבָל הַנְּבוּאָה תּוֹדִיעַ חֵפֶץ הַשֵּׁם וְלֹא יִפֹּל דָּבָר מִכָּל דְּבָרֶיהָ, וְהוּא שֶׁיְּפָרֵשׁ (דברים י״ח:כ״ב), הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְּרוֹ ה׳. וְהִנֵּה אַתָּה חֶלְקוֹ וּסְגֻלָּתוֹ שׁוֹמֵעַ עֲצָתוֹ מִפִּיו, וְהֵם חֵלֶק הַמַּזָּלוֹת הוֹלְכִים אַחֲרֵיהֶם. וְזֶה טַעַם לֹא כֵן נָתַן לְךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ, שֶׁלֹּא נָתַן לְךָ כַּאֲשֶׁר נָתַן לָהֶם, כְּטַעַם אֲשֶׁר חָלַק ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים (דברים ד׳:י״ט), כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (ויקרא יח כה). וּבְסִפְרֵי (שופטים קעד), אֶל מְעֹנְנִים וְאֶל קֹסְמִים יִשְׁמָעוּ, שֶׁמָּא תֹּאמַר לָהֶם יֵשׁ בַּמֶּה לִשְׁאֹל וְלִי אֵין לִי לִשְׁאֹל, תַּלְמוּד לוֹמַר וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לְךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ. וְהִנֵּה זוֹ רְאָיָה בְּכָל מָה שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, כִּי הַנְּחָשִׁים שֹׂרֶשׁ דָּבָר נִמְצָא בָם, וְלָכֵן הָיָה לְיִשְׂרָאֵל טַעֲנָה בַּמְּנִיעָה מֵהֶם:

יג וְטַעַם **תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה׳ אֱלֹהֶיךָ**, שֶׁנִּיחַד לְבָבֵנוּ אֵלָיו לְבַדּוֹ וְנַאֲמִין שֶׁהוּא לְבַדּוֹ עֹשֶׂה כֹּל, וְהוּא הַיּוֹדֵעַ אֲמִתַּת כָּל עָתִיד, וּמְמֻנוּ לְבַדּוֹ נִדְרֹשׁ הֲעָתִידוֹת מִנְּבִיאָיו אוֹ מֵאַנְשֵׁי חֲסִידָיו, רְצוֹנוֹ לוֹמַר אוּרִים וְתֻמִּים, וְלֹא נִדְרוֹשׁ מֵהַבְרֵי שָׁמַיִם וְלֹא מִזּוֹלָתָם, וְלֹא נִבְטַח שֶׁיָּבוֹאוּ דִּבְרֵיהֶם עַל כָּל פָּנִים, אֲבָל אִם נִשְׁמַע דָּבָר מֵהֶם, נֹאמַר הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם כִּי הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים עֶלְיוֹן עַל הַכֹּל, הַיָּכוֹל בַּכֹּל, מְשֻׁנֶּה מַעֲרָכוֹת הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת כִּרְצוֹנוֹ, מֵפֵר אֹתוֹת בַּדִּים וְקֹסְמִים יְהוֹלֵל, וְנַאֲמִין שֶׁכָּל הַבָּאוֹת תִּהְיֶינָה כְּפִי הִתְקָרֵב הָאָדָם לַעֲבוֹדָתוֹ. וּלְפִיכָךְ אַחַר אַזְהָרַת שְׁאֵלַת הֲעָתִידוֹת מִקּוֹסֵם וְדוֹרֵשׁ בְּעַד הַחַיִּים אֶל הַמֵּתִים אָמַר שֶׁתִּהְיֶה תָּמִים עִם הַשֵּׁם בְּכָל אֵלֶּה, וְלֹא תִּירָא מִמַּגִּיד עָתִיד, אֲבָל מִנְּבִיאוֹ תִּדְרֹשׁ וְאֵלָיו תִּשְׁמַע. וְזֶה דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים י״ח:י״ג), שְׁלִים תִּהְא בְּדַחְלְתָא דַּה׳ אֱלָהָךְ, שֶׁלֹּא תִּהְיֶה חָסֵר בְּיִרְאָתוֹ, כִּי **תָמִים** הוּא הַשָּׁלֵם בְּדָבָר, כְּמוֹ שֶׁה תָּמִים (שמות יב ה), שֶׁאֵין בּוֹ מוּם וְשׁוּם חֶסְרוֹן. וְזוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה. וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי זֶה בְּפָסוּק וֶהְיֵה תָמִים (בראשית יז א):

טו **נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי**, טַעַם **מִקִּרְבְּךָ**, לְרַמֹּז שֶׁאֵין נְבוּאָה אֶלָּא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּלְכָךְ יֹאמַר בָּהּ הַכָּתוּב (ישעיהו כב א) מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (מכילתא ריש בא). וְכֵן טַעַם **מֵאַחֶיךָ**, כִּי הַשֵּׁם נָתַן לְךָ מַעֲלָה עַל כָּל הָעַמִּים, וְלֹא יִתֵּן רוּחוֹ רַק עֲלֵיכֶם, כָּמוֹנִי שֶׁאֲנִי מִקֶּרֶב אַחֶיךָ יָקִים לְךָ תַּחְתַּי, וְכֵן מִנָּבִיא לְנָבִיא, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ח:ט״ו). וְאָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על דברים י״ח:ט״ו), כָּמוֹנִי, שֶׁאֲנִי נְבִיא הַשֵּׁם, לֹא מְעוֹנֵן וְקוֹסֵם. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה **מִקִּרְבְּךָ** לוֹמַר שֶׁתּוּכַל לְבְטֹחַ בִּדְבָרָיו שֶׁהוּא מֵאַחֶיךָ מִקִּרְבְּךָ. וְכֵן עַל דַּעְתִּי **כָּמוֹנִי**, שֶׁיִּהְיֶה נֶאֱמָן לְנָבִיא לַה׳, וְתַאֲמִין בּוֹ כַּאֲשֶׁר אַתָּה מַאֲמִין בִּי, וְעוֹד אֲבָאֵר זֶה:

טז **כְּכֹל אֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ וְגוֹ׳**, לֹא הִשְׂלִים הַכָּתוּב בְּכָאן הַשְּׁאֵלָה שֶׁשָּׁאֲלוּ, כִּי בְּאָמְרָם לֹא אֹסֵף לִשְׁמֹעַ אֶת קוֹל ה׳ לֹא יִזְכּוּ לִנְבִיאִים, אֲבָל כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ (דברים ה׳:כ״ד) קָרֵב אַתָּה וּשְׁמָע אֵת כָּל אֲשֶׁר יֹאמַר ה׳ אֱלֹהֵינוּ וְאַתְּ תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ, אָז קִבְּלוּ לְהַאֲמִין בִּנְבִיאָיו וְלִשְׁמֹעַ וְלַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יִצְוֶה הַשֵּׁם עַל יָדָם. וּלְכָךְ אָמַר בְּכָאן נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי יָקִים לְךָ ה׳, וְתַאֲמִין בּוֹ כַּאֲשֶׁר אַתָּה מַאֲמִין בִּי, כִּי כֵן שָׁאַלְתָּ לִהְיוֹת דִּבְרֵי הַשֵּׁם עִמָּכֶם עַל יָדֵי וְשֶׁתִּשְׁמְעוּ אֵלַי, אִם כֵּן הַאֲמִינוּ גַּם כֵּן בִּשְׁאָר הַנְּבִיאִים הַבָּאִים אַחֲרַי, כִּי כָּמוֹנִי כְּמוֹהֶם. וְזֶה טַעַם הֵטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבְּרוּ, לְהַאֲמִין בִּנְבִיאַי, וְכֵן אֶעֱשֶׂה לָהֶם לְדוֹרוֹתָם. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיְתָה שְׁאֵלָתָם שָׁם לְדוֹרוֹת, וְקִבָּלָתָם שֶׁאָמְרוּ לִשְׁמֹעַ מִמֹּשֶׁה בְּאָמְרָם, וְאַתְּ תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ, גַּם כֵּן לְדוֹרוֹת עוֹלָם. וְיִהְיֶה טַעַם **וְאַתְּ**, כְּמוֹ וְאַתָּה וְכָל נָבִיא הַשֵּׁם כָּמוֹךָ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי שָׁם:

כ **וְאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים**, אַפִּלּוּ כְּוֵן אֶת הַהֲלָכָה לְאֶסֹּר אֶת הָאָסוּר וּלְהַתִּיר אֶת הַמֻּתָּר. וּמֵת, בְּחֶנֶק. לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ח:כ׳) מִסִּפְרֵי (שופטים קעז קעח). וְאֵין הָעִנְיָן לוֹמַר שֶׁאִם בָּא אֶחָד וְאָמַר, בַּחֲלוֹמִי רָאִיתִי וְהִנֵּה פְּעוֹר אוֹמֵר לִי שֶׁתִּזָּהֲרוּ בְּמִצְוַת הַלּוּלָב, שֶׁיִּהְיֶה חַיָּב מִיתָה, כִּי זֶה פָּטוּר הוּא, וְאִם אוֹמֵר שֶׁתַּעֲשׂוּ כֵן לַעֲבֹד לַשִּׁקּוּץ הַהוּא, אִם כֵּן זֶהוּ נְבִיא הַשֶּׁקֶר הַמִּתְנַבֵּא לַעֲבֹד ע״ז, וְאַפִּלּוּ יֹאמַר כֵּן בְּשֵׁם הַשֵּׁם הוּא נִסְקָל. אֲבָל הָעִנְיָן שֶׁיֹּאמַר רָאִיתִי פְּעוֹר כִּי הוּא הָאֱלֹהִים, וְהוּא מְצַוֶּה שֶׁלֹּא לֶאֱכֹל בְּשַׂר חֲזִיר, וְכֵן אִם יַגִּיד בִּשְׁמוֹ כִּי כֵּן וְכָכָה עָתִיד לִהְיוֹת, מֵאַחַר שֶׁיֹּאמַר כִּי הַנַּעֲבָד הַהוּא הוּא הָאוֹמֵר וְעֹשֶׂה גּוֹזֵר וּמְקַיֵּם, יוּמַת בְּחֶנֶק. וּלְכָךְ אָמְרוּ בַּגְּמָרָא (סנהדרין פט) הַמִּתְנַבֵּא בְּשֵׁם ע״ז, כְּגוֹן נְבִיאֵי הַבַּעַל, וְהֵם שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שֶׁהַבַּעַל הוּא הָאֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מלכים א יח כא) אִם ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים לְכוּ אַחֲרָיו וְאִם הַבַּעַל לְכוּ אַחֲרָיו, וְהָיוּ מִתְנַבְּאִים בּוֹ, עֲלֵה וְהַצְלַח וְנָתַן ה׳ בְּיַד הַמֶּלֶךְ (שם כב יב), וְדַעְתָּם לוֹמַר שֶׁהַבַּעַל הוּא הָאָדוֹן אֲשֶׁר לוֹ הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד הַזֶּה, וְהוּא שֶׁיִּתֵּן רָמוֹת גִּלְעָד בְּיַד אַחְאָב:

כא **וְכִי תֹאמַר בִּלְבָבֶךָ אֵיכָה נֵדַע אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְּרוֹ ה׳**, עֲתִידִים אַתֶּם לֵאמֹר כְּשֶׁיָּבֹא חֲנַנְיָה בֶּן עַזּוּר וּמִתְנַבֵּא (ירמיהו כז טז), הִנֵּה כְּלֵי בֵית ה׳ מוּשָׁבִים מִבָּבֶלָה, וְיִרְמְיָה עוֹמֵד וְצוֹוֵחַ (שם פסוקים יט כב) עַל הָעַמֻּדִים וְעַל הַיָּם וְעַל יֶתֶר הַכֵּלִים שֶׁלֹּא גָּלוּ עִם יְכָנְיָה, בָּבֶלָה יוּבָאוּ עִם גָּלוּת צִדְקִיָּהוּ, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ח:כ״א) מִסִּפְרֵי (שופטים קעח). וְהַדָּרָשׁ הַזֶּה מִפְּנֵי שֶׁלֹּא אָמַר **וְאִם תֹּאמַר בִּלְבָבֶךָ**, וְהוּא כְּמוֹ שֶׁהִזְכַּרְתִּי (רמב״ן על דברים ד׳:כ״ה) כִּי הַתּוֹרָה תַּגִּיד בְּרָמְזִים הֲעֲתִידוֹת לִהְיוֹת. אֲבָל עִקַּר הַכָּתוּב לוֹמַר אֵיכָה נֵדַע אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְּרוֹ הַשֵּׁם, שֶׁנַּהֲרֹג הַמִּתְנַבֵּא הַזֶּה. וְצִוָּה כִּי כַּאֲשֶׁר לֹא יָבוֹא הַדָּבָר, אָז יוּמַת כִּי לֹא דִבְּרוֹ הַשֵּׁם, וְלֹא תָגוּר מִמֶּנּוּ מִפְּנֵי חָכְמָתוֹ אוֹ מִפְּנֵי הָאוֹת שֶׁנָּתַן וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת. וְכֵן הָיָה לָהֶם לִשְׁאֹל, אֵיכָה נֵדַע הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבְּרוֹ ה׳, שֶׁנִּתְחַיֵּב לִשְׁמֹעַ אֵלָיו כְּכָל אֲשֶׁר יְצַוֶּה, אֲבָל זוֹ תְּשׁוּבָה לִשְׁתֵּי הַשְּׁאֵלוֹת, כִּי בְּכָל נָבִיא נִצָּפֶה לַדָּבָר הֶעָתִיד לִהְיוֹת אֲשֶׁר יַגִּיד, וְאִם לֹא בָּא נֵדַע שֶׁהוּא נָבִיא שֶׁקֶר וְיוּמַת, וְאִם בֹּא יָבוֹא הַכֹּל הִנֵּה הוּא נֶאֱמָן לְנָבִיא לַה׳, וְנִתְחַיֵּב לִשְׁמֹעַ אֵלָיו כְּכָל אֲשֶׁר יְצַוֶּה בְּשֵׁם ה׳, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים י״ח:ט״ו) **אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן**,

וַאֲפִלּוּ לַעֲבֹר עַל דִּבְרֵי תוֹרָה לְפִי צֹרֶךְ הַשָּׁעָה, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל. וְזֶה טַעַם **כָּמוֹנִי כָּמוֹךָ**, שֶׁיִּהְיֶה בַּתְּחִלָּה נֶאֱמָן לִנְבִיא הַשֵּׁם, אוֹ בְּאוֹת וּמוֹפֵת כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ד ל לא) וַיַּעַשׂ הָאֹתֹת לְעֵינֵי הָעָם וַיַּאֲמֶן הָעָם, אוֹ שֶׁיַּגִּיד הֶעָתִיד לִהְיוֹת וְיָבוֹא, שֶׁגַּם זֶה אוֹת. וְכָךְ אָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (סנהדרין פ״ט) וְהַמְוַתֵּר עַל דִּבְרֵי נָבִיא מֵיתָתוֹ בִּידֵי שָׁמַיִם, דִּכְתִיב אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ, וְאָמְרִין (שם פט) וּמְנָא יָדַע דְּאִעֲנַשׁ, דִּיהַב לֵיהּ אוֹת. וְהָא מִיכָּה דְּלָא יְהַב לֵהּ אוֹת וְאִעֲנַשׁ, הֵיכָא דְּמֵחְזַק שָׁאנֵי, דְּאִי לָא תֵּימָא הָכִי אַבְרָהָם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה הֵיכִי שְׁמַע לֵהּ יִצְחָק, אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל הֵיכִי סָמְכִינַן עֲלֵהּ וְעָבְדִינַן שְׁחוּטֵי חוּץ, אֶלָּא הֵיכָא דְּמֵחְזַק שָׁאנֵי. וְרַשִׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים י״ח:כ״ב) כְּבָר נִצְטַוּוּ שֶׁאִם בָּא לְהַדִּיחֲךָ בְּאַחַת מִכָּל הַמִּצְוֹת לֹא תִּשְׁמַע לוֹ אֶלָּא אִם כֵּן הוּא מֻמְחֶה לְךָ שֶׁהוּא צַדִּיק גָּמוּר, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל, לְפִי צֹרֶךְ הַשָּׁעָה, לְכָךְ נֶאֱמַר אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן. וְזֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי, שֶׁאֵין הַהַמְחָאָה שֶׁהוּא צַדִּיק גָּמוּר אֶלָּא שֶׁהוּא נְבִיא אֱמֶת מֻחְזָק לַכֹּל, בְּמָה שֶׁהִקְדִּים לֵאמֹר עֲתִידוֹת וּבָאוּ, וְהוּא הָאוֹת שֶׁלּוֹ כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר בַּפָּרָשָׁה הַזּוֹ, אוֹ בְּמוֹפֵת שֶׁעָשָׂה בְּפָנֵינוּ, וְזֹאת חֻזְקַת הַנְּבִיאִים. וְאוּלַי נִתְכַּוֵּן רַשִׁ״י בְּ**צַדִּיק גָּמוּר**, לָמָּה שֶׁכָּתַב הָרַב רַבֵּינוּ מֹשֶׁה בְּהִלְכוֹת יְסוֹדֵי הַתּוֹרָה (פ״ז ה״ז), כְּשֶׁמְּשַׁלְּחִין אֶת הַנָּבִיא נוֹתְנִין לוֹ אוֹת וּמוֹפֵת כְּדֵי שֶׁיִּדְעוּ הָעָם שֶׁהָאֵל שְׁלָחוֹ בֶּאֱמֶת. וְלֹא כָּל הָעוֹשֶׂה אוֹת וּמוֹפֵת מַאֲמִינִין אוֹתוֹ שֶׁהוּא נָבִיא, אֶלָּא אָדָם שֶׁהָיוּ יוֹדְעִים בּוֹ מִתְּחִלָּה שֶׁהוּא רָאוּי לִנְבוּאָה בְּחָכְמָתוֹ וּבְמַעֲשָׂיו שֶׁנִּתְעַלָּה בָּהֶן עַל כָּל בְּנֵי גִילוֹ, וְהָיָה מְהֻלָּךְ בְּדַרְכֵי הַנְּבוּאָה וּבְקֶדֻשָּׁתָהּ וּפְרִישׁוּתָהּ, וַאֲחַר כָּךְ בָּא וְעָשָׂה אוֹת וּמוֹפֵת וְאָמַר שֶׁהָאֵל שְׁלָחוֹ, מִצְוָה לִשְׁמֹעַ מִמֶּנּוּ, שֶׁנֶּאֱמַר אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן. וְאֶפְשָׁר שֶׁיַּעֲשֶׂה אוֹת אוֹ מוֹפֵת וְהוּא אֵינוֹ נָבִיא, וְזֶה הָאוֹת יֵשׁ לוֹ דְּבָרִים בְּגוֹ, וא״פ כֵּן מִצְוָה לִשְׁמֹעַ לוֹ הוֹאִיל וְאָדָם גָּדוֹל הוּא וְחָכָם וְרָאוּי לַנְּבוּאָה, מַעֲמִידִין אוֹתוֹ עַל חֻזְקָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנִּצְטַוִּינוּ לַחְתֹּךְ הַדִּין עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים כְּשֵׁרִים וא״פ שֶׁאֶפְשָׁר שֶׁהֵעִידוּ שֶׁקֶר, הוֹאִיל וּכְשֵׁרִים הֵם אֶצְלֵנוּ מַעֲמִידִין אוֹתָם עַל כַּשְׁרוּתָן, בִּדְבָרִים אֵלּוּ וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם נֶאֱמַר (דברים כ״ט:כ״ח) הַנִּסְתָּרוֹת לַה׳ אֱלֹהֵינוּ, וְנֶאֱמַר (שמואל א טז ז) הָאָדָם יִרְאֶה לַעֵינַיִם וַה׳ יִרְאֶה לַלֵּבָב:

פרק יט

א **כִּי יַכְרִית ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם וְגוֹ׳ שָׁלֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ**, גַּם זוֹ מִצְוָה מִבֹּאֶרֶת, שֶׁכְּבָר צִוָּה בָּהּ (שמות כא יג), וַעֲתָּה הוֹסִיף לְבָאֵר מִשְׁפָּטֶיהָ, כִּי אָמַר וִירִשְׁתָּם וְיָשַׁבְתָּ בְעָרֵיהֶם וּבְבָתֵּיהֶם, לְלַמֵּד שֶׁלֹּא נִתְחַיְּבוּ בָּהּ אֶלָּא לְאַחַר יְרֻשָּׁה וִישִׁיבָה, וְכֵן עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ, וְהוֹסִיף תָּכִין לְךָ הַדֶּרֶךְ, שֶׁיִּהוּ סַרְטָיָאוֹת מְפֹרָשׁוֹת לְתוֹכָהּ, וְשֶׁיִּכְתֹּב מִקֶּלֶט עַל פָּרָשַׁת הַדְּרָכִים, וְהוֹסִיף וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת גְּבוּל אַרְצֶךָ, וְהוֹסִיף עוֹד לְלַמֵּדֵנוּ עִנְיַן הַשְׁגָּגָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים י״ט:ה׳) וַאֲשֶׁר יָבֹא אֶת רֵעֵהוּ בַּיַּעַר וְגוֹ׳, וּמִדְרָשִׁים רַבִּים שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ בַּפָּרָשָׁה:

ח **וְאִם יַרְחִיב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ**, הַפָּרָשָׁה הַזּוֹ עֲתִידָה, וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי מִזֶּה בְּפָרָשַׁת רְאֵה אָנֹכִי (לעיל יב כ), כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר כִּי יַכְרִית ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת אַרְצָם, וְהַגּוֹיִם אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת אַרְצָם, יִרְמֹז לְכָל הַשִּׁבְעָה אֲשֶׁר יַזְכִּיר בְּכָל מָקוֹם, וְכֵן יֹאמַר עֲלֵיהֶם וְנָשַׁל אֶת הַגּוֹיִם הָאֵל מִפָּנֶיךָ (דברים ז׳:כ״ב), וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה (שם ט ד), וְהוֹרִישׁ ה׳ אֶת כָּל הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֵיכֶם, (שם יא כג) רַק מֵעָרֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה (דברים כ׳:ט״ז), וְכֵן בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים. וְצִוָּה כִּי לְאַחַר יְרֻשָּׁה וִישִׁיבָה בְּאַרְצָם יַבְדִּיל שָׁלֹשׁ עָרִים, וּבָהֶם תַּשְׁלוּם הַמִּצְוָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (במדבר לה יג) שֵׁשׁ עָרֵי מִקְלָט תִּהְיֶינָה לָכֶם, וְאָמַר (שם פסוק יד) אֵת שְׁלֹשׁ הֶעָרִים תִּתְּנוּ מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן וְאֵת שְׁלֹשׁ הֶעָרִים תִּתְּנוּ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן, וְלֹא צִוָּה בַּתּוֹרָה בְּיוֹתֵר מִשֵּׁשׁ הֶעָרִים הָאֵלֶּה. וְכֵן בְּכָל מִצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה הַנּוֹהֲגוֹת לְאַחַר יְרֻשָּׁה וִישִׁיבָה מִתְחַיְּבִין בָּהֶן לְאַחַר יְרֻשַּׁת שִׁבְעָה גּוֹיִם אֵלּוּ. אֲבָל בַּמִּצְוָה הַזֹּאת לְבַדָּהּ הוֹסִיף בְּכָאן וְאִם יַרְחִיב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ, וְלֹא אָמַר **כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ**, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּכִי יַרְחִיב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ שֶׁל בְּשַׂר תַּאֲוָה (לעיל יב כ), כִּי ה׳ לֹא הִבְטִיחַ אוֹתָם בְּשׁוּם מָקוֹם לָתֵת לָהֶם רַק שִׁבְעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה, אֲבָל הִזְכִּיר כָּאן הָאָבוֹת, וְאִם יַרְחִיב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ וְנָתַן לְךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָתֵת לַאֲבֹתֶיךָ, וְזֶה יִרְמֹז לְכָל עֲשָׂרָה מְמֻמָּין שֶׁנֶּאֶמְרוּ לְאַבְרָהָם. וְהִתְנָה בָּזֶה כִּי תִּשְׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְגוֹ׳. וְהִנֵּה דָּבָר בָּרוּר הוּא כִּי הַשִּׁבְעָה גּוֹיִם עַצְמָם לֹא יִירְשׁוּ אוֹתָם בְּעָבְרָם עַל הַתּוֹרָה, כַּאֲשֶׁר אָמַר פְּעָמִים רַבִּים, לְמַעַן תִּחְיוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ (דברים ד׳:א׳), לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל הָאָרֶץ (דברים כ״ז:ג׳), כִּי אִם שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת וְהוֹרִישׁ ה׳ אֶת כָּל הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפְנֵיכֶם (לעיל יא כב כג). וְכַאֲשֶׁר עָבַר עָכָן עַל הַחֵרֶם וְהוּא אִישׁ אֶחָד נֶאֱמַר (יהושע ז יב), וְלֹא יָכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָקוּם לִפְנֵי אֹיְבֵיהֶם עֹרֶף יִפְנוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיהֶם, א״כ מָה הַתְּנַאי הַזֶּה אֲשֶׁר יִתְּנָה בִּשְׁלֹשֶׁת הָעַמָּמִין הָאֵלֶּה לְבַדָּם, וְאִם יַרְחִיב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ כִּי תִּשְׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְגוֹ׳. וְהַטַּעַם בָּזֶה כִּי הָיָה הָרָצוֹן לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ שֶׁיַּנְחִיל אוֹתָם בִּימֵי מֹשֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ הַשִּׁבְעָה אֲשֶׁר הִבְטִיחָם בְּמִצְרַיִם וּבַמִּדְבָּר, כִּי הָיָה גָּלוּי לְפָנָיו שֶׁתַּגִּיעַ זְכוּתָם לְכָךְ, וּמִפְּנֵי זֶה חִיֵּב אוֹתָם בְּכָל הַמִּצְוֹת בַּיְּרֻשָּׁה שֶׁל אֵלּוּ, וְחִיֵּב אוֹתָם בְּשֵׁשׁ עָרֵי מִקְלָט וְהִבְדִּילָם יְהוֹשֻׁעַ, אֲבָל עַל הַשְּׁלֹשָׁה הַנִּשְׁאָרִים הִתְנָה כִּי תִּשְׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה לְאַהֲבָה אֶת הַשֵּׁם וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְגוֹ׳, וְהוּא לוֹמַר שֶׁיְּקַיְּמוּ כֻּלָּם כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, וְאֵין שׁוּם מִצְוָה תְּלוּיָה בְּכָךְ זוּלָתִי שְׁלֹשׁ הֶעָרִים הָאֵלֶּה, וּמָה טַעַם לֵאמֹר כִּי תִּשְׁמֹר לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו כָּל הַיָּמִים תּוֹסִיף לְךָ שְׁלֹשׁ הֶעָרִים, כִּי מִי יוֹדֵעַ מַה יִּהְיֶה אַחֲרֵי כֵן כָּל הַיָּמִים. וְאָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים י״ט:ט׳) כָּל הַיָּמִים, בְּלִי הֶפְסֵק בֵּינֵיהֶם. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, אֲבָל כִּי תִּשְׁמֹר, כַּאֲשֶׁר תַּגִּיעַ זְכוּתְךָ שֶׁתִּשְׁמֹר כָּל הַמִּצְוָה לְאַהֲבָה אֶת הַשֵּׁם אֲהֻבָה שְׁלֵמָה קַיֶּמֶת לְעוֹלָם, שֶׁיִּהְיֶה גָּלוּי לְפָנָיו שֶׁלֹּא תֵחֶטָא עוֹד לְעוֹלָם, אָז יַרְחִיב אֶת גְּבוּלְךָ וְיִתֵּן לְךָ כָּל הָעַמִּים, וְהוּא לַיָּמִים אֲשֶׁר אָמַר

(דברים ל׳:ו׳) וּמָל ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לְבַב זַרְעֶךָ. **וּלְבַב זַרְעֶךָ** יוֹרֶה עַל כָּל הַיָּמִים הָעֲתִידִים לָבוֹא, וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בַּקַּבָּלָה (ירמיה לב לט מ), וְנָתַתִּי לָהֶם לֵב אֶחָד וְדֶרֶךְ אֶחָד לְיִרְאָה אוֹתִי כָּל הַיָּמִים לְטוֹב לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם, וְכָרַתִּי לָהֶם בְּרִית עוֹלָם אֲשֶׁר לֹא אָשׁוּב מֵאַחֲרֵיהֶם לְהֵיטִיבִי אוֹתָם, וְאֶת יִרְאָתִי אֶתֵּן בְּלִבָּם לְבִלְתִּי סוּר מֵעָלָי, וְאָז כַּאֲשֶׁר יִכְרֹת לָהֶם בְּרִית עוֹלָם יַבְדִּילוּ שְׁלֹשׁ הֶעָרִים הָאֵלֶּה:

יג לֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו, שֶׁלֹּא תֹּאמַר הָרִאשׁוֹן כְּבָר נֶהֱרַג לָמָּה אָנוּ הוֹרְגִין אֶת זֶה וְנִמְצְאוּ שְׁנַיִם חֲרוּגִין, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ט:י״ג) מִסְפְּרֵי (שופטים קפז). וְהַטַּעַם שֶׁלֹּא תֹּאמַר, כַּאֲשֶׁר נָחוּס עַל דַּם הֶהָרוּג טוֹב שֶׁנָּחוּס עַל דַּם הַחַי. וְהַנָּכוֹן כִּי הַכָּתוּב יְצַוֶּה בְּחַיֵּבֵי הַמִּיתוֹת וּבְעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ, וְהִיא מִצְוַת עֲשֵׂה, אֲבָל בִּמְרֻבֵּי הַתַּקָּלוֹת יַזְהִיר עוֹד בְּמִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה שֶׁלֹּא יִנָּצְלוּ מִיָּדֵנוּ, לֹא מִפְּנֵי מוֹרָאָם וְלֹא שֶׁנִּתֵּן לָהֶם רַחֲמִים. וְכָךְ הִזְכִּיר בַּמַּסִית (דברים י״ג:ט׳), וְאָמַר מְכַשֵּׁפָה לֹא תְחַיֶּה (שמות כב יז), מִפְּנֵי הֱיוֹתָהּ רַבַּת הַמְּהוּמָה הַמּוֹכֶרֶת רַבִּים בִּכְשָׁפֶיהָ; וְקִצֹּתָה אֶת כַּפָּהּ לֹא תָחוֹס עֵינֶךָ (דברים כ״ה:י״ב), מִפְּנֵי כִּי הַפָּתָאִים יְהַלְלוּ אוֹתָהּ בְּהְיוֹתָהּ עוֹרֶרֶת לַבַּעְלָה, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁהַבּוֹשֶׁת מָצוּי וְאֵין בּוֹ חֶסְרוֹן כִּיס; וְכֵן בְּעֵדִים זוֹמְמִין צִוָּה (דברים י״ט:כ״א) שֶׁלֹּא יְרַחֲמוּ עֲלֵיהֶם, בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא נַעֲשָׂה בְּעֵדוּתָם דָּבָר, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁתַּקָּלָתָם מְרֻבָּה:

וְטַעַם **וְטוֹב לָךְ**, כִּי בְּעוּר הַדָּם הַנָּקִי מִצְוָה וְטוֹבָה גְּדוֹלָה לְךָ לְהַצִּיל מְמֻוָּת נַפְשֶׁךָ, כִּי הָרַחֲמָנוּת עַל הָרוֹצְחִים שְׁפִיכוּת דָּמִים מִיָּדֵי הָרוֹצְחִים וּמִיָּדֵי אֲחֵרִים הַמִּתְפָּרְצִים:

יד לֹא תַסִּיג גְּבוּל רֵעֶךָ, אַזְהָרָה שֶׁלֹּא יִשְׁנֶה תְּחוּם הַחֲלֻקָּה שֶׁחִלְקוּ הַנְּשִׂיאִים אֶת הָאָרֶץ לַשְּׁבָטִים אוֹ לְיָחִיד מֵהֶם, וְעַל כֵּן אָמַר אֲשֶׁר גָּבְלוּ רִאשׁוֹנִים, הֵם אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וִיהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן וּנְשִׂיאֵי הַמַּטּוֹת, וּלְכָךְ הִזְכִּיר בְּנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר תִּנְחַל וְגוֹ׳. וְטַעַם הַמִּצְוָה הַזֹּאת שֶׁלֹּא יַחְשֹׁב אָדָם לוֹמַר, אֵין חֶלְקִי אֲשֶׁר נָתְנוּ לִי שָׁוֶה כְּמוֹ חֵלֶק חֲבֵרַי, כִּי טָעוּ הַחוֹלְקִים, אוֹ שֶׁיּוֹצִיא בְּלִבּוֹ לַעֲז עַל הַגּוֹרָלוֹת, וְלֹא יִהְיֶה זֶה בְּעֵינָיו גֶּזֶל כְּלָל, עַל כֵּן צִוָּה בְּכָאן שֶׁלֹּא יַחְלֹק אָדָם עַל הַחֲלֻקָּה הַהִיא וְלֹא יְשַׁנֶּה הַגְּבוּלִין כְּלָל, לֹא בַּסֵּתֶר וְלֹא בַּגָּלוּי. וְזוֹ מִצְוָה מְבֹאֶרֶת מִמָּה שֶּׁצִּוָּה (במדבר כו נו) עַל פִּי הַגּוֹרָל תֵּחָלֵק נַחֲלָתוֹ בֵּין רַב לְמְעָט, וְאָמַר (שם לד יז) אֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יִנְחֲלוּ לָכֶם וְגוֹ׳. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ספרי שופטים קפח) שֶׁהוּא אַזְהָרָה לְעוֹקֵר תְּחוּמוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ בָּאָרֶץ שֶׁעוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין, יִהְיֶה טַעַם **אֲשֶׁר גָּבְלוּ רִאשׁוֹנִים**, שֶׁלֹּא יְשַׁנֶּה הַתְּחוּם הַיָּשָׁן בַּסֵּתֶר וְיֹאמַר בְּכָאן הָיָה מֵעוֹלָם. וְהִזְהִיר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, כִּי הַתְּחוּם הֶחָדָשׁ נִכָּר וְיָדוּעַ הוּא וְאֵין אָדָם מְשַׁנֶּה אוֹתוֹ. וְגַם רַבּוֹתֵינוּ עַצְמָם הִזְכִּירוּ (שם), מִנַּיִן לְעוֹקֵר תְּחוּמִין שֶׁל שְׁבָטִים שֶׁעוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, תַּלְמוּד לוֹמַר לֹא תַסִּיג גְּבוּל רֵעֶךָ, וְהוּא בֶּאֱמֶת פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא:

יח וְדָרְשׁוּ הַשֹּׁפְטִים הֵיטֵב וְהִנֵּה עֵד שֶׁקֶר הָעֵד, לֹא פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב אֵיךְ יִוָּדַע שֶׁהוּא עֵד שֶׁקֶר, כִּי בִּהְיוֹת הָעִנְיָן בִּשְׁנֵי עֵדִים שֶׁמְּעִידִין עַל הַדָּבָר, אֲפִלּוּ יָבוֹאוּ מֵאָה וְיַכְחִישׁוּ אוֹתָם לֹא יִתְבָּרֵר שֶׁשֶּׁקֶר עָנוּ. וְלֹא נוֹכַל לוֹמַר שֶׁבָּא הָרוּג בְּרִגְלָיו, כִּי לֹא יֵאָמֵר בָּזֶה וְדָרְשׁוּ הַשּׁוֹפְטִים הֵיטֵב. וְעַל כֵּן בָּאָה הַקַּבָּלָה הַנֶּאֱמֶנֶת וּפֵרְשָׁה כִּי הַהֲזָמָה תִּהְיֶה כְּשֶׁיֹּאמְרוּ, וַהֲלֹא בְּיוֹם פְּלוֹנִי עִמָּנוּ הֱיִיתֶם (מכות ה). וְהַטַּעַם מִפְּנֵי שֶׁהָעֲדוּת הַזּוֹ הִיא עַל גּוּפָם שֶׁל עֵדִים, וְהֵם אֵינָם נֶאֱמָנִים עַל עַצְמָם לוֹמַר לֹא עָשִׂינוּ כָּךְ, שֶׁהֲרֵי יְכוֹלִים הַלָּלוּ לוֹמַר עֲלֵיהֶם שֶׁהָרְגוּ אֶת הַנֶּפֶשׁ אוֹ שֶׁחִלְּלוּ אֶת הַשַּׁבָּת:

יט כַּאֲשֶׁר זָמַם, וְלֹא כַּאֲשֶׁר עָשָׂה, מִכָּאן אָמְרוּ הָרְגוּ אֵין נֶהֱרָגִין, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים י״ט:י״ט) מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (מכות ה). וְהַטַּעַם בָּזֶה בַּעֲבוּר כִּי מִשְׁפַּט הָעֵדִים הַזּוֹמְמִין בִּגְזֵרַת הַשִּׁלִּיט, שֶׁהֵם שְׁנַיִם וּשְׁנַיִם, וְהִנֵּה כַּאֲשֶׁר יָבוֹאוּ שְׁנַיִם וְיָעִידוּ עַל רְאוּבֵן שֶׁהָרַג אֶת הַנֶּפֶשׁ, וְיָבוֹאוּ שְׁנַיִם אֲחֵרִים וְיַזִּמוּ אוֹתָם מֵעֵדוּתָם, צִוָּה הַכָּתוּב שֶׁיֵּהָרְגוּ, כִּי בִּזְכוּתוֹ שֶׁל רְאוּבֵן שֶׁהָיָה נָקִי וְצַדִּיק בָּא הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה, אִלּוּ הָיָה רָשָׁע בֶּן מָוֶת לֹא הִצִּילוֹ הַשֵּׁם מִיַּד ב״ד, כַּאֲשֶׁר אָמַר (שמות כג ז) כִּי לֹא אַצְדִּיק רָשָׁע. אֲבָל אִם נֶהֱרַג רְאוּבֵן, נַחְשֹׁב שֶׁהָיָה אֱמֶת כָּל אֲשֶׁר הֵעִידוּ עָלָיו הָרִאשׁוֹנִים, כִּי הוּא בַּעֲוֹנוֹ מֵת, וְאִלּוּ הָיָה צַדִּיק לֹא יַעַזְבֶנּוּ ה׳ בְּיָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (תהלים לז לג), ה׳ לֹא יַעַזְבֶנּוּ בְיָדוֹ וְלֹא יַרְשִׁיעֶנּוּ בְּהִשָּׁפְטוֹ. וְעוֹד שֶׁלֹּא יֹתַן ה׳ הַשּׁוֹפְטִים הַצַּדִּיקִים הָעוֹמְדִים לְפָנָיו לִשְׁפֹּךְ דַּם נָקִי, כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא וּבְקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט. וְהִנֵּה כָּל זֶה מַעֲלָה גְּדוֹלָה בְּשׁוֹפְטֵי יִשְׂרָאֵל, וְהַהַבְטָחָה שהקב״ה מַסְכִּים עַל יָדָם וְעִמָּהֶם בִּדְבַר הַמִּשְׁפָּט. וְזֶה טַעַם וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב לִפְנֵי ה׳ (דברים י״ט:י״ז), כִּי לִפְנֵי ה׳ הֵם עוֹמְדִים בְּבוֹאָם לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשּׁוֹפְטִים, וְהוּא יַנְחֵם בְּדֶרֶךְ אֱמֶת. וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי מִזֶּה בְּסֵדֶר וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים (שמות כא ו):

פרק כ

א כִּי תֵצֵא לַמִּלְחָמָה וְגוֹ׳ וְרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב וְגוֹ׳, זוֹ מִצְוָה מְחֻדֶּשֶׁת, אָמְרָה לָהֶם עַתָּה בְּבוֹאָם בַּמִּלְחָמוֹת. וְטַעַם **כִּי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם**, יַזְהִירֵם שֶׁלֹּא יֵרַךְ לְבָבָם וְלֹא יִירְאוּ מִן הָאוֹיְבִים, וְיֹאמַר שֶׁלֹּא יִבְטְחוּ בָּזֶה בִּגְבוּרָתָם לַחְשֹׁב בְּלִבָּם גִּבּוֹרִים אֲנָחְנוּ וַאֲנָשֵׁי חַיִל לַמִּלְחָמָה, רַק שֶׁיְּשִׁיבוּ לִבָּם אֶל הַשֵּׁם וְיִבְטְחוּ בִּישׁוּעָתוֹ, וְיַחְשְׁבוּ כִּי לֹא בִגְבוּרַת הַסּוּס יֶחְפָּץ וְלֹא בְשׁוֹקֵי הָאִישׁ יִרְצֶה, כִּי רוֹצֶה ה׳ אֶת יְרֵאָיו אֶת הַמְיַחֲלִים לְחַסְדּוֹ. וְאָמַר לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אֹיְבֵיכֶם, כִּי יַפִּילֵם לִפְנֵיכֶם לֶחָרֶב. וְאָמַר לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם, שֶׁהֵם יִנָּצְלוּ בַּמִּלְחָמָה וְלֹא יִפֹּקֵד מֵהֶם אִישׁ, כִּי יִתָּכֵן שֶׁיִּנָּצְחוּ אֶת

אוֹיְבֵיהֶם וְיָמוּתוּ גַּם מֵהֶם רַבִּים כְּדֶרֶךְ הַמִּלְחָמוֹת, וְעַל כֵּן צָעַק יְהוֹשֻׁעַ בִּנְפֹל מֵהֶם בָּעַי כִּשְׁלֹשִׁים וְשִׁשָּׁה אִישׁ (יהושע ז ז-ט), כִּי בְּמִלְחֶמֶת מִצְוָה שֶׁלּוֹ לֹא הָיָה רָאוּי שֶׁיִּפֹּל מִשַּׁעֲרַת רֹאשָׁם אַרְצָה, כִּי לַה׳ הַמִּלְחָמָה. וְהִנֵּה הַכֹּהֵן שֶׁהוּא הָעוֹבֵד אֶת הַשֵּׁם יִזָּהִירֵם בִּירֻאָתוֹ וְיִבְטְחֵם, אֲבָל הַשּׁוֹטְרִים יְדַבְּרוּ בְּנֹהַג שָׁבָעוֹלָם, פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה, כִּי בְּדֶרֶךְ הָאָרֶץ בְּכָל הַמִּלְחָמוֹת יָמוּתוּ אֲנָשִׁים גַּם מִכַּת הַנּוֹצָחִים. וְצִוָּה עַל הַשְּׁלֹשָׁה הָאֵלֶּה לָשׁוּב, כִּי לִבּוֹ עַל בֵּיתוֹ וְכַרְמוֹ וְעַל אִשְׁתּוֹ וְיָנוּס׃

ו וְטַעַם **וְלֹא חִלְּלוֹ**, שֶׁלֹּא בָּאָה הַשָּׁנָה הָרְבִיעִית, כִּי הַמִּנְהָג בַּכֶּרֶם בְּבוֹא תְּבוּאָתוֹ שֶׁיָּחוּלוּ שָׁם וְיֵלְכוּ בּוֹ בַּחֲלִילִים, וְצִוָּה הַכָּתוּב (ויקרא יט כד) שֶׁיִּהְיֶה כָּל פִּרְיוֹ קֹדֶשׁ הִלּוּלִים, שֶׁיְּהַלְלוּ אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד בַּשִּׂמְחָה הַהִיא. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה פֵּרוּשׁ **וְלֹא חִלְּלוֹ**, שֶׁלֹּא עָשָׂאוֹ חֻלִּין, וְהוּא הַפֵּדְיוֹן שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (מעשר שני פ״ה מ״ד), מִלְּשׁוֹן כִּי חִלֵּל יְהוּדָה קֹדֶשׁ ה׳ (מלאכי ב יא), וְלֹא יְחַלֵּל זַרְעוֹ (ויקרא כא טו)׃

ח **וַיָּסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וְאָמְרוּ מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא**, עַל דַּעַת רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי (סוטה מד), כַּאֲשֶׁר הִבְטִיחַ הַכֹּהֵן שֶׁהַשֵּׁם יוֹשִׁיעֵם וְלֹא יִפָּקֵד מֵהֶם אִישׁ, רָאוּי שֶׁיִּבְטְחוּ בּוֹ הַצַּדִּיקִים, וְיַזְהִירוּ הַשּׁוֹטְרִים אֶת הַיְּרֵאִים מֵעֲבֵרוֹת שֶׁבְּיָדָם, וּלְכָךְ תָּלְתָה לוֹ הַתּוֹרָה לַחְזֹר עַל בֵּיתוֹ וְכַרְמוֹ וְאִשְׁתּוֹ לְכַסּוֹת עַל הָאֲחֵרִים שֶׁחוֹזְרִין בִּשְׁבִיל הָעֲבֵרוֹת, וְיִהְיֶה טַעַם **פֶּן יָמוּת**, שֶׁהוּא יַחְשֹׁב בְּלִבּוֹ כֵּן וְיָנוּס. וְעַל דַּעַת רַבִּי עֲקִיבָא הוּא כְּמַשְׁמָעוֹ, כִּי מִי שֶׁיֵּרֵא אַחַר הַבְטָחַת הַכֹּהֵן אֵינֶנּוּ בּוֹטֵחַ בַּה׳ כָּרָאוּי, וְלֹא יֵעָשֶׂה לוֹ הַנֵּס׃

וְטַעַם **וְרַךְ הַלֵּבָב**, שֶׁאֵינוֹ בְּטִבְעוֹ לִרְאוֹת מַכַּת חֶרֶב וְהֶרֶג, כִּי **הַיָּרֵא** הוּא אֲשֶׁר לֹא יִבְטַח, וְיַחְזִיר אוֹתוֹ מִפְּנֵי מִעוּט בִּטְחוֹנוֹ, **וְרַךְ הַלֵּבָב** מִפְּנֵי חֹלֶשׁ טִבְעוֹ כִּי יָנוּס אוֹ יִתְעַלֵּף. וְאָמְרוּ בַּיְרוּשַׁלְמִי (סוטה פ״ח ה״ט) שֶׁכֻּלָּם צְרִיכִים לְהָבִיא רְאָיָה לִדְבָרֵיהֶם, כְּלוֹמַר שֶׁיְּבִיאוּ עֵדִים עַל הַבַּיִת וְעַל הַכֶּרֶם וְהָאִשָּׁה לִפְנֵי שַׂר הַצָּבָא, וְאָז יִתֵּן לוֹ רְשׁוּת לַחְזֹר. וְכֵן אָמְרוּ גַּם לְדַעַת רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי, שֶׁצָּרִיךְ לְהָבִיא רְאָיָה עַל הָעֲבֵרָה שֶׁבְּיָדוֹ, וְלוּלֵי כֵּן הָיוּ מַרְבִּית הָעָם חוֹזְרִים בְּטַעֲנוֹת שֶׁקֶר. אֲבָל לְדִבְרֵי רַבִּי עֲקִיבָא בְּרִכּוּת הַלֵּב שֶׁאֵינֶנּוּ יָכוֹל לַעֲמֹד בְּקִשְׁרֵי הַמִּלְחָמָה וְלִרְאוֹת חֶרֶב שְׁלוּפָה, אָמַר שֶׁאֵין צָרִיךְ לְהָבִיא רְאָיָה, שֶׁעֵדָיו עִמּוֹ׃

וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו, עֲשָׂאוֹ בַּעַל הֲלָכוֹת גְּדוֹלוֹת מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁלֹּא יְמַנַּע מִלָּשׁוּב שֶׁלֹּא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כְּלְבָבוֹ. וְהוּא כְּדֶרֶךְ וְלֹא יֵאָכֵל אֶת בְּשָׂרוֹ (שמות כא כח)׃

ט וְצִוָּה **וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם**, כִּי הַתּוֹרָה תְּצַוֶּה בְּדֶרֶךְ הָאָרֶץ וְתַעֲשֶׂה הַנְּפָשִׁים עִם יְרֵאָיו בְּהֶסְתֵּר. וְאֵין הַחֵפֶץ לְפָנָיו לְשַׁנּוֹת טִבְעוֹ שֶׁל עוֹלָם, זוּלָתִי כַּאֲשֶׁר אֵין שָׁם דֶּרֶךְ בְּהַצָּלָה אַחֶרֶת, אוֹ לְהוֹדִיעַ שְׁמוֹ לְצָרָיו לְעִתִּים, כַּאֲשֶׁר הָיָה בְּקְרִיעַת יַם סוּף וְכַיּוֹצֵא בּוֹ׃

י **כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ וְגוֹ׳**, בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן (דברים כ׳:ט״ו), כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל הֶעָרִים הָרְחוֹקֹת מִמְּךָ מְאֹד, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ׳:י׳). כָּתַב הָרַב זֶה מִסְּפְרֵי (שופטים קצט), שֶׁשָּׁנוּ שָׁם כַּלָּשׁוֹן הַזֶּה, בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר. וְהַכַּוָּנָה לְרַבּוֹתֵינוּ בַּכָּתוּב הַזֶּה אֵינָהּ אֶלָּא לוֹמַר שֶׁהַפָּרָשָׁה בְּסוֹפָהּ תְּחַלֵּק בֵּין שְׁתֵּי הַמִּלְחָמוֹת, אֲבָל קְרִיאַת הַשָּׁלוֹם אֲפִלּוּ בְּמִלְחֶמֶת מִצְוָה הִיא שֶׁחַיָּבִים לִקְרֹא לְשָׁלוֹם, אֲפִלּוּ לִשְׁבָעָה עַמְּמִים, שֶׁהֲרֵי מֹשֶׁה קָרָא לְשָׁלוֹם לְסִיחוֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי וְלֹא הָיָה עוֹבֵר עַל עֲשֵׂה וְעַל לֹא תַעֲשֶׂה שֶׁבַּפָּרָשָׁה, כִּי הַחֵרֶם תַּחֲרִימֵם (דברים כ׳:י״ז), וְלֹא תְחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה (דברים כ׳:ט״ז). אֲבָל הֶפְרֵשׁ שֶׁבֵּינֵיהֶם כַּאֲשֶׁר לֹא תַּשְׁלִים וְעָשְׂתָה מִלְחָמָה, שֶׁצִּוָּה הַכָּתוּב בָּרְחוֹקוֹת לְהַכּוֹת אֶת כָּל זְכוּרָהּ וּלְהַחֲיוֹת לָהֶם הַנָּשִׁים וְהַטָּף בַּזְּכָרִים, וּבְעֲרֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה צִוָּה לְהַחֲרִים גַּם הַנָּשִׁים וְהַטָּף. וְכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמִדְרַשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים רַבָּה (ה יג), וְהוּא עוֹד בְּתַנְחוּמָא וּבַגְּמָרָא יְרוּשַׁלְמִי (שביעית פ״ו ה״א), אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בְּרַבִּי נַחְמָנִי, יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן קַיֵּם הַפָּרָשָׁה הַזּוֹ. מֶה עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ, הָיָה שׁוֹלֵחַ פְּרוֹסְדִּיטְגְּמָא בְּכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לִכְבֹּשׁ, וְהָיָה כּוֹתֵב בָּהּ, מִי שֶׁמְּבַקֵּשׁ לְהַשְׁלִים יָבוֹא וְיַשְׁלִים, וּמִי שֶׁמְּבַקֵּשׁ לִילֵךְ לוֹ יֵלֵךְ לוֹ, וּמִי שֶׁמְּבַקֵּשׁ לַעֲשׂוֹת מִלְחָמָה יַעֲשֶׂה מִלְחָמָה. הַגִּבְעוֹנִים שֶׁהִשְׁלִימוּ עָשָׂה לָהֶם יְהוֹשֻׁעַ שָׁלוֹם, שִׁלְשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים שֶׁבָּאוּ לְהִלָּחֵם הִפִּילָם הקב״ה וכו׳. וְכָךְ אָמַר הַכָּתוּב בְּכָלָם (יהושע יא יט כ), לֹא הָיְתָה עִיר אֲשֶׁר הִשְׁלִימָה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּלְתִּי הַחִוִּי יֹשְׁבֵי גִבְעוֹן אֶת הַכֹּל לָקְחוּ בַּמִּלְחָמָה כִּי מֵאֵת ה׳ הָיְתָה לְחַזֵּק אֶת לִבָּם לִקְרַאת הַמִּלְחָמָה אֶת יִשְׂרָאֵל לְמַעַן הַחֲרִימָם, מִכְּלָל שֶׁאִם רָצוּ לְהַשְׁלִים הָיוּ מַשְׁלִימִים עִמָּם. וְנִרְאֶה שֶׁיֵּשׁ הֶפְרֵשׁ עוֹד בִּשְׁאֵלַת הַשָּׁלוֹם, שֶׁבֶּעָרִים הָרְחוֹקוֹת נִשְׁאַל לָהֶם לְשָׁלוֹם וְשֶׁיִּהְיוּ לָנוּ לָמַס וְיַעַבְדוּנוּ, אֲבָל בְּעָרֵי (הערים) הָעַמִּים הָאֵלֶּה נִשְׁאַל לָהֶם לְשָׁלוֹם וּמִסִּים וַעֲבֹדוֹת עַל מְנָת שֶׁיִּקָּבְלוּ עֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא לַעֲבֹד ע״ז. וְלֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב זֶה בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת, שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר לָנוּ בְּעוֹבְדֵי ע״ז (שמות כג לג), לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ פֶּן יַחֲטִיאוּ אֹתְךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם. וְיִתָּכֵן שֶׁלֹּא נִצְטַוָּה לְהוֹדִיעַ לָהֶם רַק הַשָּׁלוֹם וְהַמִּסִּים וְהַשִּׁעְבּוּד, וְאַחֲרֵי שֶׁיִּהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִים לָנוּ נַגִּיד לָהֶם שֶׁאָנוּ עוֹשִׂים מִשְׁפָּטִים בע״ז וּבְעוֹבְדֶיהָ, בֵּין יָחִיד בֵּין רַבִּים. וְכֵן מָה שֶּׁנֶּאֱמַר כָּאן (דברים כ׳:י״ח), לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יְלַמְּדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכֹל תּוֹעֲבֹתָם, וְאָמְרוּ בְּסִפְרֵי (שופטים רב) הָא אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה אֵינָן נֶהֱרָגִים, בְּשִׁבְעַת עַמְּמִים הוּא, וְהַתְּשׁוּבָה הוּא שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם שֶׁבַע מִצְוֹת שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ, לֹא שֶׁיִּתְגַּיְּרוּ לִהְיוֹתָם גֵּרֵי צֶדֶק. וּבְמַסֶּכֶת סוֹטָה אָמְרוּ (לה) שֶׁכָּתְבוּ הַתּוֹרָה עַל הָאֲבָנִים בְּשִׁבְעִים לָשׁוֹן, וְכָתְבוּ לְמַטָּה לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יְלַמְּדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת, הָא אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה מְקַבְּלִים אוֹתָם. וְרַשִׁ״י פֵּרֵשׁ שָׁם לְהוֹדִיעַ לָאֻמּוֹת הַיּוֹשְׁבִים חוּץ מִגְּבוּלָם שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא נִצְטַוּוּ לְהַחֲרִימָם אֶלָּא עַל אוֹתָן שֶׁבְּתוֹךְ הַגְּבוּלִים כְּדֵי שֶׁלֹּא יְלַמְּדוּ אוֹתָם מַעֲשֵׂה קִלְקוּלָם, אֲבָל אוֹתָם הַיּוֹשְׁבִים חוּצָה

לָהּ אוֹמְרִים לָהֶם, אִם אַתֶּם חוֹזְרִים בִּתְשׁוּבָה נִקְבָּל אֶתְכֶם, וְשֶׁבְּתוֹכָהּ אֵין מְקַבְּלִין אוֹתָם, שֶׁמִּחֲמַת יִרְאָה הֵם עוֹשִׂים, וְזֶה לְשׁוֹן הָרַב. וְאֵינוֹ נָכוֹן, כִּי בְּעֲרֵי הָעַמִּים הָאֲלֶה אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה, בָּהֶם אָמַר **לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יְלַמְּדוּ אֶתְכֶם**, שֶׁאִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה אֵינָן נֶהֱרָגִין. וְכֵן אָמַר בָּהֶם (שמות כג לג) לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ פֶּן יַחֲטִיאוּ אֹתְךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם, הָא אִם עָזְבוּ אֶת אֱלֹהֵיהֶם מֻתָּרִין לָשֶׁבֶת שָׁם. וְזֶה הָעִנְיָן שֶׁעָשָׂה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה שֶׁכָּתוּב בּוֹ (מלכים א ט טו-כב), וְזֶה דְּבַר הַמַּס אֲשֶׁר הֶעֱלָה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה לִבְנוֹת אֶת בֵּית ה׳ וְאֶת בֵּיתוֹ וְאֶת הַמִּלּוֹא וְאֵת חוֹמַת יְרוּשָׁלַם וְגוֹ׳ כָּל הָעָם הַנּוֹתָר מִן הָאֱמֹרִי הַחִתִּי הַפְּרִזִּי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי בְּנֵיהֶם אֲשֶׁר נוֹתְרוּ אַחֲרֵיהֶם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַחֲרִימָם וַיַּעֲלֵם שְׁלֹמֹה לְמַס עֹבֵד עַד הַיּוֹם הַזֶּה וּמִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא נָתַן שְׁלֹמֹה עָבֶד, וְהָעִנְיָן הַזֶּה כַּתּוֹרָה עֲשָׂאוֹ, כִּי קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם שֶׁבַע מִצְוֹת, וְדָבָר בָּרוּר הוּא כִּי כֵּיוָן שֶׁנִּתָּנָם שְׁלֹמֹה עוֹשֵׂי מְלַאכְתּוֹ גְּבָרָה יָדוֹ עֲלֵיהֶם וְיָכוֹל הָיָה לְהַחֲרִימָם, אֶלָּא שֶׁהָיָה מֵתֵר לְקַיְמָם כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ׃

יא **לָמַס וַעֲבָדוּךָ**, עַד שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם מִסִּים וְשִׁעְבּוּד, לְשׁוֹן רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה. וּבְסִפְרֵי (שופטים ר), אָמְרוּ מְקַבְּלִין אָנוּ עָלֵינוּ מִסִּים וְלֹא שִׁעְבּוּד, שִׁעְבּוּד וְלֹא מִסִּים, אֵין שׁוֹמְעִין לָהֶם, עַד שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם זוֹ וְזוֹ. וְעִנְיַן הַמִּסִּים, שֶׁיַּעֲלֶה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אוֹ הַסַּנְהֶדְרִין מַס לִבְנוֹת בֵּית לַמֶּלֶךְ וְעָרֵי הַמִּסְכְּנוֹת אֲשֶׁר לוֹ, וְכֵן לִבְנְיַן בֵּית הַשֵּׁם. וְהַשִּׁעְבּוּד הוּא שֶׁיּוּכַל כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל לִקַּח מֵהֶם לַחְטֹב עֵצָיו וְלִשְׁאֹב מֵימָיו, וְנוֹתֵן לוֹ שָׂכָר הָרָאוּי. וְזֶה טַעַם **לָמַס עוֹבֵד** הַכָּתוּב בִּשְׁלֹמֹה (מלכים א ט כא), שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם מִסִּים וַעֲבֻדּוֹת כְּדִין הַתּוֹרָה, לֹא כָּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שופטים א כח) וַיְהִי כִּי חָזַק יִשְׂרָאֵל וַיָּשֶׂם אֶת הַכְּנַעֲנִי לָמַס וְהוֹרֵשׁ לֹא הוֹרִישׁוֹ, כִּי שָׁם אֵינָנּוּ מַזְכִּיר עַבְדוּת אֲבָל כְּמֶלֶךְ שָׁנוֹתֵן שֹׂחַד לְמֶלֶךְ תַּקִּיף מִמֶּנּוּ שֶׁלֹּא יִלָּחֵם בּוֹ. וְדַע כִּי עִנְיַן אַנְשֵׁי גִּבְעוֹן הָיָה מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִין מִשְׁפָּטָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּקִרְיַאת הַשָּׁלוֹם, וְהִקְדִּימוּ קֹדֶם שֶׁתָּבֹא לָהֶם פְּרוֹסְדִּיטְגְּמָא שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ, וּלְכָךְ אָמְרוּ (יהושע ט כד) וַנִּירָא מְאֹד לְנַפְשׁוֹתֵינוּ. אוֹ שֶׁלֹּא רָצוּ מִתְּחִלָּה לִשְׁמֹעַ לְדִבְרֵי יְהוֹשֻׁעַ, וּבַסּוֹף פָּחֲדוּ וְעָשׂוּ עַצְמָם נְכָרִים, דִּכְתִיב (שם פסוקים ג ד) וְיֹשְׁבֵי גִּבְעוֹן שָׁמְעוּ אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ לִירִיחוֹ וְלָעָי וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵמָּה בְּעָרְמָה, וְהָיָה מוֹעִיל לָהֶם עוֹד שֶׁלֹּא יִהְיוּ לָהֶם לַעֲבָדִים אֶלָּא יִהְיוּ עִמָּם בַּעֲלֵי בְּרִית, וּמִפְּנֵי זֶה הִקְפִּידוּ עֲלֵיהֶם וְהָיוּ נֶהֱרָגִין אִלְמָלֵא שְׁבוּעַת הַנְּשִׂיאִים, מִפְּנֵי שֶׁהָיָה עֲלֵיהֶם לְקַבֵּל מִסִּים וְשִׁעְבּוּד כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ, וְהֵם כָּרְתוּ לָהֶם בְּרִית לִהְיוֹתָם שָׁוִים לָהֶם וּבַעֲלֵי בְּרִית וְעוֹזְרִים זֶה לָזֶה בְּמִלְחֲמוֹתֵיהֶם, וְעָשׂוּ עִמָּהֶם שָׁלוֹם לְפִי שֶׁהָיוּ סְבוּרִין שֶׁהֵם עָרִים רְחוֹקוֹת מְאֹד מִן הָעַמִּים שֶׁאֵין דַּעְתָּם לָבֹא עֲלֵיהֶם כְּלָל. וּלְפִיכָךְ קִלֵּל אוֹתָם יְהוֹשֻׁעַ וְאָמַר (שם פסוק כג), וְעַתָּה אֲרוּרִים אַתֶּם, שֶׁהֵם מִן הָעַמִּים הָאֲרוּרִים אֲשֶׁר אֵרָרָם ה׳, וְעָשָׂה לָהֶם כַּמִּשְׁפָּט הָרָאוּי לְהֶעָשׂוֹת בָּהֶם לְקַיֵּם מָה שֶׁנֶּאֱמַר לָמַס וַעֲבָדוּךָ, שֶׁיִּהְיוּ חֹטְבֵי עֵצִים וְשֹׁאֲבֵי מַיִם לָעֵדָה וּלְמִזְבַּח ה׳, וְהוּא הַמַּס וְהַשִּׁעְבּוּד כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי פֵּרוּשׁ וְהָיָה אִם שָׁלוֹם תַּעֲנֶךָּ, בְּעֵת הַקְּרִיאָה, אֲבָל אִם מֵאֲנוּ מִתְּחִלָּה שׁוּב אֵין מְקַבְּלִין אוֹתָם. וְהַגִּבְעֹנִים מֵאֲנוּ בַּפְּרוֹסְדִּיטְגְּמָא, וְלֹא הָיָה הַדִּין לְקַבְּלָם. וְהָרַב רַבִּי מֹשֶׁה כָּתַב (הל׳ מלכים פ״ו ה״ה) שֶׁהִקְפִּידוּ עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי שֶׁכָּרְתוּ לָהֶם בְּרִית וַהֲרֵי הוּא אוֹמֵר (שמות כג לב) לֹא תִכְרֹת לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם בְּרִית. וְאֵינוֹ נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי הַגִּבְעוֹנִים בְּוַדַּאי קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא לַעֲבֹד ע״ז, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (יהושע ט ט) בָּאוּ עֲבָדֶיךָ לְשֵׁם ה׳ אֱלֹהֶיךָ, וּלְכָךְ לֹא הֶצְרִיךְ יְהוֹשֻׁעַ אַחֲרֵי כֵן לוֹמַר לָהֶם שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם, כֵּיוָן שֶׁכֵּן מַתָּרִין הָיוּ בִּבְרִית הַהוּא כְּמוֹ שֶׁהָיוּ מַתָּרִין בִּישִׁיבַת הָאָרֶץ, שֶׁשְּׁתֵּיהֶן לֹא נֶאֶסְרוּ אֶלָּא קֹדֶם הַתְּשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות כג לג) פֶּן יַחֲטִיאוּ אֹתְךָ לִי, וְכֵן אָמַר לֹא תִכְרֹת לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם בְּרִית. אֲבָל הַדָּבָר כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ׃

יח וְטַעַם **אֲשֶׁר לֹא יְלַמְּדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכֹל תּוֹעֲבֹתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם**, שֶׁיִּלְמְדוּ אֶתְכֶם לַעֲבֹד הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד בִּשְׁרֵפַת בְּנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם וְכָל תּוֹעֲבַת ה׳ אֲשֶׁר שָׂנֵא, וַחֲטָאתֶם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם, שֶׁהוּא הִזְהִיר אֶתְכֶם שֶׁלֹּא תֹאמַר, אֵיכָה יַעַבְדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֶת אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה כֵּן גַּם אֲנִי (דברים י״ב:ל׳). וְהִנֵּה הַתּוֹרָה הִזְהִירָה (שמות כג לג) לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ פֶּן יַחֲטִיאוּ אֹתְךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם כִּי יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ, וְהִיא אַזְהָרָה בַּעֲבוֹדָה זָרָה, כִּי אִם תִּכְרֹת לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם בְּרִית יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ, וְרַבִּים מֵהֶם יַפְתּוּךָ לַעֲבֹד ע״ז. וְכָאן הוֹסִיף לְבָאֵר שֶׁלֹּא תִחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה, כִּי אֲפִלּוּ הַיַּחִיד הַנִּשְׁאָר בֵּינֵיכֶם לַעֲבֹד לְךָ יַזְכִּיר לְךָ עֲבוֹדָתָם לֵאלֹהֵיהֶם, וְאוּלַי תִּתְפַּתֶּה אַתָּה לַעֲשׂוֹת כֵּן לַשֵּׁם הַנִּכְבָּד, וְתֶחֱטָא לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ׃

יט **כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה**, יָפֶה פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על דברים כ׳:י״ט) כִּי שִׁעוּר הַכָּתוּב כִּי מִמֶּנּוּ תֹּאכַל כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה וְאוֹתוֹ לֹא תִכְרֹת לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר. וְטַעַם כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה, כְּמוֹ כִּי נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל (דברים כ״ד:ו׳). אֲבָל עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ב״ק צא) מֵתָר לִכְרוֹת עֵץ מַאֲכָל לִבְנוֹת מָצוֹר, וְלֹא אָמְרָה תּוֹרָה רַק עֵץ אֲשֶׁר תֵּדַע כִּי לֹא עֵץ מַאֲכָל הוּא וְגוֹ׳, אֶלָּא לְהַקְדִּים וְלוֹמַר שֶׁאֵילֶן סָרָק קוֹדֵם לְאֵילֶן מַאֲכָל. אִם כֵּן פֵּרוּשׁ הַפָּרָשָׁה לְרַעְתָּם שֶׁהַזְהִירָה תּוֹרָה לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ, לִכְרוֹת אוֹתָם דֶּרֶךְ הַשְׁחָתָה שֶׁלֹּא לְצֹרֶךְ הַמָּצוֹר, כְּמִנְהַג הַמַּחֲנוֹת. וְהַטַּעַם כִּי הַנִּלְחָמִים מַשְׁחִיתִים בָּעִיר וּסְבִיב הָאָרֶץ, אוּלַי יוּכְלוּ לָהּ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ג יט) וְכָל עֵץ טוֹב תַּפִּילוּ וְכָל מַעְיְנֵי מַיִם תִּסְתֹּמוּ. וְאַתֶּם לֹא תַּעֲשׂוּ כֵּן לְהַשְׁחִיתָהּ, כִּי תִבְטְחוּ בַּשֵּׁם שֶׁיִּתֵּן אוֹתָהּ בְּיֶדְכֶם, כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה הוּא, מִמֶּנּוּ תֹּאכַל וְתִחְיֶה וּבוֹ תָּבוֹא הָעִיר מִפָּנֶיךָ בְּמָצוֹר, לוֹמַר אַתָּה תִּחְיֶה מִמֶּנּוּ אַחֲרֵי שֶׁתִּכְבֹּשׁ הָעִיר, וְגַם בְּהִיוֹתְךָ בַּמְּצוֹר לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר תַּעֲשֶׂה כֵּן. וְטַעַם אוֹתוֹ תַּשְׁחִית וְכָרַתָּ, כִּי מֵתָר אַתָּה לִכְרוֹת אוֹתוֹ לִבְנוֹת הַמָּצוֹר וְגַם לְהַשְׁחִיתוֹ עַד רִדְתָּהּ, כִּי לִפְעָמִים תִּהְיֶה הַהַשְׁחָתָה צֹרֶךְ הַכִּבּוּשׁ, כְּגוֹן שֶׁיִּהוּ אַנְשֵׁי הָעִיר יוֹצְאִים וּמְלַקְּטִין עֵצִים מִמֶּנּוּ אוֹ נֶחְבָּאִים שָׁם בַּיַּעַר לְהִלָּחֵם בָּכֶם, אוֹ שֶׁהֵם לָעִיר לְמַחֲסֶה וּלְמִסְתּוֹר מֵאֶבֶן נֶגֶף׃

פרק כא

ד **אֶל נַחַל אֵיתָן**, קָשֶׁה, שֶׁלֹּא נֶעֱבָד, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״א:ד׳). וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (סוטה מו), שֶׁהוּא נֶאֱסָר לַחֲרֹשׁ וְלִזְרֹעַ בּוֹ לְעוֹלָם. אִם כֵּן הֵן אַזְהָרוֹת, שֶׁהַזּוֹרֵעַ אוֹ הָעוֹבֵד בּוֹ עוֹבֵר בַּלָּאו הַזֶּה, וְהַסַּעַם אֲשֶׁר יוֹצִיאוּ אוֹתוֹ אֶל נַחַל אֵיתָן, כִּי לֹא יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזָּרֵעַ לְעוֹלָם. וְטַעַם **וְנִגְּשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי**, לֵאמֹר כַּפֶּה לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּדִיתָ (דברים כ״א:ח׳), וְשִׁעוּר הַכְּתוּבִים וְנִגְּשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי וְכֹל זִקְנֵי הָעִיר הָהִיא הַקְּרֹבִים אֶל הֶחָלָל יִרְחֲצוּ אֶת יְדֵיהֶם וְעָנוּ וְאָמְרוּ. וְהָרְחִיצָה בְּמִקְצָת מִן הַנִּזְכָּרִים וְהָעֲנִיָּה בְּמִקְצָתָם, כְּדֶרֶךְ וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּגוֹ׳ (דברים י״ד:כ״ג). וְעִנְיַן הָעֲרִיפָה אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים כ״א:ז׳) שֶׁהַשֵּׁם צִוָּה לַעֲשׂוֹת כֵּן עַל הָעִיר הַקְּרוֹבָה, כִּי לוּלֵי שֶׁעָשׂוּ עֲבֵרָה כַּדּוֹמֶה לָהּ לֹא נִזְדַּמֵּן שֶׁיֵּהָרֵג אָדָם קָרוֹב מֵהֶם, וּמַחְשְׁבוֹת ה׳ עָמְקוּ לְאֵין קֵץ אֲצִלֵנוּ. אֲבָל הָרַב אָמַר בְּמוֹרֶה הַנְּבֵכִים (ג מ) כִּי הַסַּעַם לְגַלּוֹת עַל הָרוֹצֵחַ וּלְבַעֵר דָּמוֹ, בַּעֲבוּר שֶׁבְּרוֹב הַפְּעָמִים יִהְיֶה הָרוֹצֵחַ מִן הָעִיר אֲשֶׁר סְבִיבוֹת הֶחָלָל, וּכְשֶׁיְּצִאוּ הַזְּקֵנִים וְיִתְעַסְּקוּ בַּמְּדִידָה הַהִיא, וְזִקְנֵי הָעִיר הַהִיא יָעִידוּ לִפְנֵי הַבּוֹרֵא שֶׁלֹּא הִתְרַשְּׁלוּ בְּתִקּוּן הַדְּרָכִים וּשְׁמִירָתָם, וְשֶׁאֵינָם יוֹדְעִים מִי הָרַג אֶת זֶה, וּכְשֶׁיֶּחְקֹר הָעִנְיָן יֵאָסְפוּ הַזְּקֵנִים וְיָבִיאוּ הָעֶגְלָה, יַרְבּוּ בְּנֵי אָדָם לְדַבֵּר בּוֹ, אוּלַי יִגָּלֶה הַדָּבָר. וּכְבָר אָמְרוּ (ירושלמי סוטה פ״ט ה״א) שֶׁאֲפִלּוּ תָּבוֹא שִׂפְחָה וְתֹאמַר, פְּלוֹנִי הוּא הָרוֹצֵחַ, לֹא תֵּעָרֵף. וְאִם יִוָּדַע הָרוֹצֵחַ וְיַחֲרִישׁוּ מִמֶּנּוּ וְיָעִידוּ הַבּוֹרֵא עַל נַפְשׁוֹתָם כִּי לֹא יָדָעוּהוּ, יִהְיֶה בָּזֶה גָּדוֹל, וְכָל הַשּׁוֹמֵעַ שֶׁמֶץ דָּבָר בָּעִנְיָן יָבוֹא וְיַגִּיד וְיִתְפָּרְסֵם הַדָּבָר, וְיֵהָרֵג אוֹ עַל יְדֵי ב״ד אוֹ הַמֶּלֶךְ אוֹ גּוֹאֵל הַדָּם. וְיִתְחַזֵּק הָעִנְיָן בִּהְיוֹת הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תֵּעָרֵף בּוֹ הָעֶגְלָה לֹא יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזָּרַע לְעוֹלָם, יַכִּירוּ בּוֹ רוֹאָיו וִידַבְּרוּ בוֹ. וְהִנֵּה לְפִי הַסַּעַם הַזֶּה יֵשׁ בַּתַּחְבּוּלָה הַזּוֹ תּוֹעֶלֶת, אֲבָל הַמַּעֲשֶׂה אֵינֶנּוּ נִרְצֶה בְּעַצְמוֹ. וְהָיָה רָאוּי עוֹד שֶׁיֵּעָשֶׂה בְּשָׂדֶה טוֹב רָאוּי לִזְרִיעָה, שֶׁיַּכִּירוּ בּוֹ רוֹאָיו, כִּי בְּנַחַל אֵיתָן לֹא יִוָּדַע מַדּוּעַ לֹא יֵעָבֵד בּוֹ. וּלְפִי דַּעְתִּי יֵשׁ בּוֹ טַעַם כְּעִנְיַן הַקֶּרְבָּנוֹת הַנַּעֲשִׂים בַּחוּץ, שֶׁעִיר הַמִּשְׁתַּלֵּחַ וּפָרָה אֲדֻמָּה, וּלְפִיכָךְ מָנוּ חֲכָמִים עֶגְלָה עֲרוּפָה מִכְּלַל הַחֻקִּים:

יא **אֵשֶׁת יְפַת תֹּאַר**, דִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה. וּבְסִפְרִי (תצא ה), מִנַּיִן אֲפִלּוּ כְּעוּרָה, ת״ל וְחָשַׁקְתָּ בָהּ אע״פ שֶׁאֵינָהּ יְפַת תֹּאַר. ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים כ״א:י״א), יְפַת תֹּאַר, בְּעֵינָיו. וְהִנֵּה הוּא דָּבֵק עִם וְרָאִיתָ. וְהַזְכִּיר הַכָּתוּב וְחָשַׁקְתָּ בָהּ, שֶׁלֹּא יַתְּירֶנָּה לוֹ רַק מִפְּנֵי הַחֵשֶׁק בִּהְיוֹת יִצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו, אֲבָל אִם מוֹצֵא בְּעַצְמוֹ שֶׁאֵין לוֹ חֵשֶׁק בִּבְעִילָתָהּ אֶלָּא שֶׁהוּא רוֹצֶה לְקַחַת לוֹ אִשָּׁה, לֹא יִשָּׂא לָזוֹ. וְכָךְ אָמְרוּ בְּסִפְרִי (שם), וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה, שֶׁלֹּא תֹּאמַר חֲרֵי זוֹ לְאַבָּא חֲרֵי זוֹ לְאָחִי. וּבַגְּמָרָא (קידושין כב א), שֶׁלֹּא יִקַּח שְׁתֵּי נָשִׁים, אַחַת לְבָנוֹ וְאַחַת לוֹ, אַחַת לְאָבִיו וְאַחַת לוֹ. וְהָאִסּוּר בְּאוֹתָהּ שֶׁל בְּנוֹ אֲפִלּוּ לְבַדָּהּ:

יב **וְעָשְׂתָה אֶת צִפָּרְנֶיהָ**, תְּגַדֵּלֵם כְּדֵי שֶׁתִּתְנַוֵּל, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״א:י״ב), כְּדִבְרֵי רַבִּי עֲקִיבָא (יבמות מח), וְכֵן פֵּרֵשׁ אונקלוס (תרגום אונקלוס על דברים כ״א:י״ב). וְהִנֵּה לְדַעְתָּם יִהְיֶה **וְעָשְׂתָה**, כְּמוֹ וְעָשָׂת אֶת הַתְּבוּאָה (ויקרא כה כא), כִּי הַצְּמִיחָה תִּקָּרֵא עֲשִׂיָּה. אֲבָל בְּסִפְרִי (תצא ז) אָמַר רְאֵיָה לְדִבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְלֹא עָשָׂה רַגְלָיו וְלֹא עָשָׂה שָׂפָמוֹ (שמואל ב יט כה), וְהִיא רְאֵיָה גְּדוֹלָה. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר כִּי כָּל אֵלֶּה מִשְׁפְּטֵי אֲבֵלוּת, וְהַכֹּל נִמְשָׁךְ אֶל וּבָכְתָה אֶת אָבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ (דברים כ״א:י״ג), וְצִוָּה שֶׁתְּגַלַּח רֹאשָׁהּ כְּדֶרֶךְ הָאֲבֵלוּת, כְּעִנְיַן וַיָּגֵז אֶת רֹאשׁוֹ (איוב א כ) דְּאִיּוֹב, וְכֵן גָּזִי נִזְרֵךְ (ירמיהו ז כט), וְכֵן קְצִיצַת הַצִּפָּרְנַיִם אֲבֵלוּת כְּגִלּוּחַ הָרֹאשׁ, וְאָמַר וְהֵסִירָה אֶת שִׂמְלַת שִׁבְיָהּ מֵעָלֶיהָ, כְּלוֹמַר תִּלְבַּשׁ בִּגְדֵי אֵבֶל, וְיָשְׁבָה בְּבֵיתֶךָ כְּאַלְמָנָה, וְלֹא תֵּצֵא חוּץ כְּלָל, וּבָכְתָה אֶת אָבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ, וְתַעֲשֶׂה כָּל זֶה יֶרַח יָמִים, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הָאֲבֵלִים. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ספרי תצא יא) שֶׁאוֹמְרִים שֶׁהַכֹּל לְכַעֵר אֶת יָפְיָהּ, צִוָּה שֶׁתְּסִיר הַבְּגָדִים הַנָּאִים מֵעָלֶיהָ, שֶׁהַגּוֹיִם אֲרוּרִים הֵם בְּנוֹתֵיהֶם מִתְקַשְּׁטוֹת בַּמִּלְחָמָה כְּדֵי לִזְנוֹת אַחֲרֵיהֶן, וּתְגַלַּח אֶת רֹאשָׁהּ, שֶׁהוּא נִוּוּל גָּדוֹל, וְתָקֵץ הַצִּפָּרְנַיִם, כִּי מִנְהַג הַנָּשִׁים לְגַדֵּל אוֹתָם וּלְצָבְעָם בְּמִינֵי הַפּוּךְ וְהַצְּבָעוֹנִים, וְיִקְרָא הַכָּתוּב הַקְּצִיצָה עֲשִׂיָּה, בַּעֲבוּר כִּי שִׁעֵר הָרַגְלַיִם וְהַשָּׂפָם גַּם הַצִּפָּרְנַיִם לְגָדְלָם יִקְצְצוּ אוֹתָם. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי כִּי הוּא לָשׁוֹן מְקֻצָּר, הֵרְגִּילוּ לְקַצֵּר בְּדָבָר הַמּוּבָן, וְטַעְמוֹ לֹא עָשָׂה אֶת רַגְלָיו וְאֶת שָׂפָמוֹ הַמַּעֲשֶׂה הַנַּעֲשֶׂה בָּהֶם, יִרְמֹז לְגִלּוּחַ שְׂעַר הָרַגְלַיִם וְהַשָּׂפָם אוֹ לִרְחִיצַת הָרַגְלַיִם עַצְמָן, וְכֵן דַּעַת יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל שֶׁאָמַר, לֹא שָׁטַף יָת רַגְלֵיהּ וְלָא סַפַּר שְׂפָמֵהּ, וְכֵן וְעָשְׂתָה אֶת צִפָּרְנֶיהָ, מַעֲשֶׂה הַצִּפָּרְנַיִם. וְהַמְפָרְשִׁים (עיין רש״י בראשית א ז) אָמְרוּ כִּי טַעַם עֲשִׂיָּה, תִּקּוּן, וְכֵן וַיַּמְהֵר לַעֲשׂוֹת אוֹתוֹ (שם יח ז). וְהַסַּעַם בַּפָּרָשָׁה הַזּוֹ מִפְּנֵי שֶׁהִיא מִתְגַּיֶּרֶת בְּעַל כָּרְחָהּ, וְאֵין שׁוֹאֲלִין אוֹתָהּ אִם תַּחְפֹּץ לַעֲזֹב דָּתָהּ וּלְהִתְיַהֵד כַּאֲשֶׁר נַעֲשֶׂה בַּגֵּרִים, אֲבָל יֹאמַר לָהּ הַבַּעַל שֶׁתִּשְׁמֹר תּוֹרַת יִשְׂרָאֵל בְּעַל כָּרְחָהּ וְתַעֲזֹב יִרְאָתָהּ. וְזֶה טַעַם וּבָכְתָה אֶת אָבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ, כִּי תַּעֲזֹב אֶת עַמָּהּ וְאֶת אֱלֹהֶיהָ. וְהוּא מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא, אֵין אָבִיהָ אֶלָּא עֲבוֹדָה זָרָה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ב כז), אֹמְרִים לָעֵץ אָבִי אַתָּה וְלָאֶבֶן אַתְּ יְלִדְתִּנִי. וְהַכְּלָל כִּי הִיא מִתְאַבֶּלֶת עַל עֲזִבָּהּ אֶת דָּתָהּ וְתִתְיַהֵד לְעַם אַחֵר. וְיִתָּכֵן שב״ד מַטְבִּילִין אוֹתָהּ בְּעַל כָּרְחָהּ, כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים בָּעֲבָדִים. וּמִפְּנֵי שֶׁאֵינָהּ מִתְיַהֶדֶת כַּמִּשְׁפָּט הִרְחִיק אוֹתָהּ הַכָּתוּב כָּל הַזְּמַן הַזֶּה. וְטַעַם הָאֲבֵלוּת וְהַבְּכִי עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ כְּדֵי שֶׁתִּתְנַוֵּל, אוּלַי יַעֲבֹר חִשְׁקוֹ מִמֶּנָּה. ור״א אָמַר כִּי נָתְנָה לָהּ הַתּוֹרָה זְמַן כְּמִשְׁפַּט הַבּוֹכִים עַל מֵת, לִכְבּוֹד אָבִיהָ וְאִמָּהּ שֶׁמֵּתוּ בַּמִּלְחָמָה. וְהָרַב אָמַר בְּמוֹרֶה הַנְּבֵכִים (ג מא), לְחָמְלָה עָלֶיהָ, שֶׁתִּמְצָא מָנוֹחַ לְנַפְשָׁהּ, כִּי יֵשׁ לָעֲצֻבִים מָנוֹחַ וְהַשְׁקֵט בִּבְכִיָּתָם וְאֶבְלָם, וּבַזְּמַן הַהוּא לֹא יַרְגִּישֶׁנָּה לְהַנִּיחָהּ דָּתָהּ וְלֹא יִבְעָלֶנָּה. וְעַל דַּעְתִּי אֵין הַפְּנַאי לַחְמֹל עָלֶיהָ, רַק שֶׁיֵּעָקֵר שֵׁם ע״ז מִפִּיהָ וּמִלִּבָּהּ, וּלְכַבּוֹת עוֹד גַּחֶלֶת הַנִּדּוּד וְהַפְּרוּד מֵאָבִיהָ וּמֵאִמָּהּ וּמִמַּעֲמָהּ, שֶׁאֵין הָגוּן לִשְׂכַּב עִם אִשָּׁה אֲנוּסָה וּמִתְאַבֶּלֶת, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ זַ״ל (נדרים כ) בְּמִמְזֵרִים, בְּנֵי גְּרוּשַׁת הַלֵּב, וְכָל שֶׁכֵּן זֹאת הַצּוֹעֶקֶת בְּלִבָּהּ לֵאלֹהֶיהָ לְהַצִּילָהּ וְלַהֲשִׁיבָהּ אֶל עַמָּהּ וְאֶל אֱלֹהֶיהָ. וְהִנֵּה כַּאֲשֶׁר יוֹדִיעוּהָ שֶׁנֶּכְרִיחֶנָּה לַעֲזֹב אֶת עַמָּהּ וּמוֹלַדְתָּהּ וְתִתְיַהֵד, נֹאמַר לָהּ, תִּתְנַחֲמִי עַל אָבִיךְ וְעַל אִמֵּךְ וְעַל אֶרֶץ מוֹלַדְתֵּךְ, כִּי לֹא תוֹסִיפִי לִרְאוֹתָם

עוֹד עַד עוֹלָם, אֲבָל תִּהְיֶה אִשָּׁה לַאֲדוֹנֶיהָ כְּדַת מֹשֶׁה וְיהוּדִית. וְהִנֵּה אָז נִתֵּן לָהּ זְמַן שֶׁתִּבְכֶּה וְתִתְאַבֵּל כְּמִשְׁפַּט הַמִּתְאַבְּלִים, לְהַשְׁקִיט מִמֶּנָּה צַעֲרָהּ וּתְשׁוּקָתָהּ, כִּי בְּכָל עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר וְנָחוּם אַחֲרֵי כֵן. וְהִנֵּה בַּזְּמַן הַזֶּה לָקְחָה עֵצָה בְּנַפְשָׁהּ עַל הַגְּרוּת, וְנֶעֱקַר קְצָת מִלִּבָּהּ ע״ז שֶׁלָּהּ וַעֲמָהּ וּמוֹלַדְתָּהּ, כִּי נִחֲמָה עֲלֵיהֶם וְדָבְקָה בְּאִישׁ הַזֶּה שֶׁיָּדְעָה כִּי תִּהְיֶה אֵלָיו, וְהַרְגְּלָה עִמּוֹ. וּלְכָךְ אָמַר הַכָּתוּב וַהֲבֵאתָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ, וְדָרְשׁוּ (ספרי ז) בֵּיתֶךָ וְלֹא אֶל בַּיִת אַחֵר, וְכֵן וְיָשְׁבָה בְּבֵיתֶךָ, שֶׁתֵּשֵׁב כָּל הַזְּמַן הַזֶּה בַּבַּיִת שֶׁהוּא מִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ (שם ט), אוּלַי תַּחְפֹּץ וְתִתְרַצֶּה בּוֹ. וְעַל הַכְּלָל כִּי זֶה כֻּלּוֹ בַּעֲבוּר הַהֶכְרֵחַ, אֲבָל אִם רָצְתָה לְהִתְגַּיֵּר בְּחֻפָּץ נַפְשָׁהּ בְּבֵית דִּין כַּמִּשְׁפָּט חֲרֵי הִיא מֻתֶּרֶת מִיָּד, גַּם לוֹ גַּם לְאֶבְיו וּלְאָחִיו. וְכָךְ אָמְרוּ בְּפֶרֶק הַחוֹלֵץ (יבמות מז) וּבָכְתָה אֶת אָבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ יֶרַח יָמִים, בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים שֶׁלֹּא קִבְּלָה עָלֶיהָ, אֲבָל קִבְּלָה עָלֶיהָ מִטְּבִילָה וּמֵתֶּרֶת מִיָּד. וְאֶפְשָׁר כִּי בְּכָל הַשְּׁבוּיוֹת בַּמִּלְחָמָה נַעֲשָׂה כַּתּוֹרָה הַזֹּאת, כִּי מִפְּנֵי הַיִּרְאָה תֹּאמַרְנָה לְהִתְגַּיֵּר. וְאָמַר (דברים כ״א:י״ד) וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ, שֶׁתַּעֲשֶׂה כִּרְצוֹנָהּ, וְלֹא נַכְרִיחֶנָּה לִשְׁמוֹר דַּת מֹשֶׁה וְיהוּדִית, כִּי הַמִּתְגַּיֶּרֶת בְּרָצוֹן נִכְרִיחַ אוֹתָהּ לִשְׁמֹר הַתּוֹרָה, וְאִם תְּחַלֵּל הַשַּׁבָּת תִּסָּקֵל, וְאִם תֹּאכַל הַחֲזִיר תִּלָּקֶה כְּדִין יִשְׂרָאֵל הַמִּשְׁתַּמֵּד, וְגַם זֹאת אִם הוֹדִית בְּפִיהָ הַגְּרוּת בְּלֹא הֶכְרֵחַ לֹא נְשַׁלַּח אוֹתָהּ לְנַפְשָׁהּ, שֶׁאֲפִלּוּ נַחְשֹׁב שֶׁהָיְתָה גִּרוּתָהּ מִפְּנֵי הַיִּרְאָה דִּינָהּ כְּיִשְׂרְאֵלִית גְּמוּרָה, שֶׁכְּבָר הֶעֱלִינוּ (יבמות כד) הֲלָכָה כְּלָם גֵּרִים הֵם:

יג וְאַחַר כֵּן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעַלְתָּהּ, אָמְרוּ בְּסִפְרֵי (תצא יג), אֵין לְךָ בָּהּ אֶלָּא מִצְוַת בְּעִילָה. נִתְכַּוְּנוּ לוֹמַר שֶׁאֵין קִדּוּשֵׁי כֶּסֶף וּשְׁטָר תּוֹפְסִין בָּהּ, וְגַם הַבְּעִילָה לֹא לְשֵׁם קִדּוּשִׁין, שֶׁדִּינָהּ עֲדַיִן כְּגוֹיָה שֶׁאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין בָּהּ, אֶלָּא שֶׁיַּתִּיר לוֹ הַכָּתוּב בְּעִילָתָהּ. וּמִפְּנֵי שֶׁאָמַר וְהָיְתָה לְךָ לְאִשָּׁה, יוֹרֶה שֶׁהִיא אִשְׁתּוֹ גְּמוּרָה, וְאִם זָנְתָה תַּחְתָּיו תִּדּוֹן כְּאֵשֶׁת אִישׁ. וְכָךְ אָמְרוּ בַּגְּמָרָא בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (קידושין כ״ב), וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה, לִקּוּחִין יֵשׁ לְךָ בָּהּ, כְּלוֹמַר אַחַר הַמַּעֲשִׂים הַלָּלוּ. וּבְסִפְרֵי (שם), וְהָיְתָה לְךָ לְאִשָּׁה, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעִנָּתָהּ לֹא יִגָּרַע. א״כ הֵיא אִשְׁתּוֹ לְגַמְרֵי, כִּי הַתּוֹרָה הִקְנָתָה אוֹתָהּ לוֹ. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֵרָאֶה שֶׁאָסוּר לִבְעֹל אוֹתָהּ עַד שֶׁיַּעֲשֶׂה כָּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת, וְזֶה טַעַם וְאַחַר כֵּן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעַלְתָּהּ. וּמָה שֶׁאָמַר וְחָשַׁקְתָּ בָּהּ וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה, שֶׁיְּקֻחֶנָּה לִהְיוֹת לוֹ לְאִשָּׁה אַחַר הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר יְצַוֶּה, וְכֵן וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה (בראשית יב יט). אֲבָל בַּגְּמָרָא בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (קידושין כ״א) אָמְרוּ שֶׁהוּא מֻתָּר לָבוֹא עָלֶיהָ בְּיָאָה רִאשׁוֹנָה, וְזֶהוּ וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה, וְדָרְשׁוּ (שם כב), וַהֲבֵאתָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ, מְלַמֵּד שֶׁלֹּא יִלְקָחֶנָּה בַּמִּלְחָמָה. יְחִבְּרוּ אוֹתָהּ לְמַעְלָה, וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה כְּשֶׁתְּבִיאֶנָּה אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ, וְהִנֵּה הוּא שׁוֹבֶה אוֹתָהּ בַּמִּלְחָמָה וּמְבִיאָהּ אֶל בֵּיתוֹ וְאֶל עִירוֹ, וּבוֹעֵל אוֹתָהּ לִשְׁבֹּר אֶת לִבּוֹ הַזּוֹנֶה, וְאַחֲרֵי הַבִּיאָה הָרִאשׁוֹנָה תֵּאָסֵר עָלָיו עַד שֶׁיַּעֲשֶׂה לָהּ אֵת כָּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת. וְזֶה דֶּרֶךְ הַגְּמָרָא בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים. אֲבָל רָאִיתִי בַּיְרוּשַׁלְמִי בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (עי׳ ירושלמי מכות ב ו), רַבִּי יוֹחָנָן שָׁלַח לְרַבָּנִין דְּחַמָּן, תֵּרִין מִילִּין אַתּוּן אָמְרִין בְּשֵׁם רַב וְלֵית אִנּוּן כֵּן. אַתֶּם אוֹמְרִים בְּשֵׁם רַב, יָפַת תֹּאַר לֹא הַתִּרָה אֶלָּא בִּבְעִילָה רִאשׁוֹנָה בִּלְבַד, וַאֲנִי אוֹמֵר לֹא בִּבְעִילָה רִאשׁוֹנָה וְלֹא שְׁנִיָּה אֶלָּא לְאַחַר כָּל הַמַּעֲשִׂים הַלָּלוּ, וְאַחַר כֵּן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעַלְתָּהּ, אַחַר כָּל הַמַּעֲשִׂים הָאֵלּוּ. וְזֶהוּ מַשְׁמָעוּתוֹ שֶׁל מִקְרָא:

יד וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ, אָמְרוּ בְּסִפְרֵי (תצא יד), וְלֹא לְבֵית אָבִיהָ. וְלֹא יָדַעְתִּי אִם לוֹמַר שֶׁהִיא יְהוּדִית וְאֵין מַנִּיחִין אוֹתָהּ לָעָזוֹב תּוֹרַת יִשְׂרָאֵל וְלָשׁוּב אֶל עַמָּהּ וְאֶל אֱלֹהֶיהָ, אוֹ לוֹמַר שֶׁלֹּא יִשְׁלְחֶנָּה לְבֵית אָבִיהָ עַל יְדֵי שְׁלוּחִים כִּי יִסַּיַּע יְדֵי עוֹבְרֵי עֲבֵרָה, אֲבָל הוּא יוֹצִיאֶנָּה מִבֵּיתוֹ לָגוּר בַּאֲשֶׁר תִּמְצָא, כִּי אוּלַי תִּשְׁאַר בָּאָרֶץ וְתֵלֵךְ אַחֲרֵי הַבַּחוּרִים וְתִנָּשֵׂא לְאֶחָד מֵהֶם. וְהִנֵּה כֵּיוָן שֶׁהַכָּתוּב אוֹמֵר שֶׁיְּשַׁלְּחֶנָּה לְנַפְשָׁהּ וּמִזֶּהיר שֶׁלֹּא יִמְכְּרֶנָּה בְּכֶסֶף וְלֹא יִתְעַמֵּר בָּהּ כְּשִׁפְחָה, נִלְמוֹד שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה מִמֶּנּוּ גֵּט, אֲבָל הַכָּתוּב עָשָׂה אוֹתָהּ אֵשֶׁת אִישׁ בְּהֵיוֹתָהּ עִמּוֹ, וְכַאֲשֶׁר יְשַׁנָּא אוֹתָהּ יְשַׁלְּחֶנָּה כַּאֲנוּסָה. וְיִתָּכֵן כִּי טַעַם הַכָּתוּב לוֹמַר שֶׁאִם יִבְעָלֶנָּה וְיַחְפֹּץ בָּהּ תִּהְיֶה לוֹ לְאִשָּׁה, אֲבָל אִם יִבְעָלֶנָּה וְלֹא תִּהְיֶה עֲרֻבָה עָלָיו וְלֹא יַחְפֹּץ בָּהּ, כְּעִנְיַן אַמְנוֹן עִם תָּמָר (שמואל ב יג טו), יְשַׁלְּחֶנָּה לְנַפְשָׁהּ. וְהַכֹּל תָּלוּי בַּבְּעִילָה הַזֹּאת, כִּי אִם אַחֲרֵי בְּעִילָתָהּ תַּעֲמֹד עִמּוֹ יָמִים וְיָבֹא עָלֶיהָ, אִם יַחְזֹר וְיִשָּׁנָא אוֹתָהּ כְּאִישׁ אֲשֶׁר יִשָּׂנָא אֶת אִשְׁתּוֹ, כְּבָר נַעֲשֵׂית אִשְׁתּוֹ, וְהִנֵּה הִיא יְהוּדִית וּמִתְגֶּרֶשֶׁת בְּגֵט:

לֹא תִתְעַמֵּר בָּהּ, כְּמוֹ וְהִתְעַמֵּר בּוֹ וּמְכָרוֹ (דברים כ״ד:ז׳). וַעֲשָׂאוֹ אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים כ״א:י״ד) לְשׁוֹן סְחוֹרָה, וְרַבּוֹתֵינוּ בְּסִפְרֵי (תצא טז) וּבַגְּמָרָא (סנהדרין פה) יַעֲשׂוּ אוֹתָם לְשׁוֹן שְׁמוּשׁ. וְהִנֵּה הוּא לְשׁוֹן אֲזָהָרָה, שֶׁלֹּא יִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ כְּשִׁפְחָה כְּלָל, וְאִם נִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לוֹקֶה. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי לְפִי פְּשׁוּטוֹ כִּי לֹא תִתְעַמֵּר הוּא כְּמוֹ לֹא תִתְאַמֵּר, מִלְּשׁוֹן יִתְאַמְּרוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן (תהלים צד ד), וְכֵן אֶת ה׳ הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם (דברים כ״ו:י״ז), וְכֵן וּבְכִבּוּדָם תִּתְיַמָּרוּ (ישעיהו סא ו) בְּחִלּוּף הָאָל״ף בְּיו״ד, וְכֻלָּם רוֹמְמוּת וּגְדֻלָּה: הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם, רוֹמַמְתָּ וְגִדַּלְתָּ אוֹתוֹ לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים; הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם (דברים כ״ו:י״ח), רוֹמֵם וְגִדֵּל אוֹתְךָ עַל כָּל הָעַמִּים לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה; וְכֻלָּם נִגְזְרוּ מִן בְּרֹאשׁ אָמִיר (ישעיהו יז ו). יֹאמַר לֹא תִתְרוֹמֵם וְתִתְגַּדֵּל בָּהּ לִהְיוֹת אֲתָּה אֲדוֹנֶיהָ לְמָכְרָהּ וּלְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ כְּשִׁפְחָה. וְכֵן יִקְרְאוּ בְּעַרְבִי הָאָדוֹן אֲמִיר, וְשִׁמּוּשׁ הָעֲי״ן וְהָאָל״ף כְּאֶחָד מֻרְגָּל בַּלָּשׁוֹן, פְּדָעֵהוּ מֵרֶדֶת שָׁחַת (איוב לג כד), פְּדָאֵהוּ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי (במדבר יב ד) בְּמִלַּת פָּתַע, וְכֵן מַעֲשֵׂה צַעֲצוּעִים (דהי״ב ג י), כְּמוֹ בְּאָל״ף, מִן הַאֲצָאִים וְהַצְּפָעוֹת (ישעיהו כב כד), הַבָּנִים וְהַבָּנוֹת, כִּי תַּרְגּוּם כְּרוּבִים כְּרָבְיָא, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים עוֹמְדוֹת אוֹמְדוֹת, בְּקִיאִין בְּקִיעִין, עַדַיִן אֲרַכִי, עוֹרְכֵי הַדַּיָּנִין אָרְכִי, עָרִיס אָרִיס, וְשָׁנִינוּ (שבת עו) חָלָב כְּדֵי גְּמִיעָה, וְשָׁאֲלוּ בַּגְּמָרָא (שם עז) גְּמִיעָה אוֹ גְּמִיאָה, וְתֵרְצוּ הַגְּמִיאִינִי נָא מְעַט מַיִם (בראשית כד יז), ואעפ״כ אוֹמְרִים מִמֶּנּוּ מְנַמֵּעַ, לֹא יְנַמֵּעַ וּפוֹלֵט אֲבָל מְנַמֵּעַ וּבוֹלֵעַ (שם קיא), וּבַמִּשְׁנָה בְּמַסֶּכֶת כֵּלִים בַּתּוֹסֶפְתָּא שָׁנִינוּ מַרְדָּא בְּמָקוֹם מַרְדֵּעַ, וְאֵין מַקְפִּידִין כְּלָל בְּחִלּוּף שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת הַלָּלוּ, וְכֵן בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים. וְרַשִׁ״י

כָּתַב (רש״י על דברים כ״א:י״ד) לֹא תִתְעַמֵּר בָּהּ, לֹא תִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ, בִּלְשׁוֹן פַּרְסִי קוֹרִין לַעֲבוֹדָה וְשִׁמּוּשׁ עַמִּירָה, מִיסוֹדוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן לָמַדְתִּי זֹאת. וְזֶה אֱמֶת, שֶׁכֵּן רָאִיתִי בִּירוּשַׁלְמִי, תַּמָּן צָוְחִין לְפָעָלָא טָבָא עַמִּירָא, בְּפֶרֶק אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא (שבת פ״ט ה״א) וּבְפֶרֶק כָּל הַצְּלָמִים (ע״ז פ״ג ה״ו), וּמֵרֹגֶל הוּא אַף בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּמְגִלַּת שׁוֹשָׁן, וְשַׁדַּר מַלְכָּא דְּאַתּוּר עַל כֹּלְהוֹן עַמִּירָה דְּנִינְוֵה, וְעַל כָּל דְּעָמְרִין עַל יַד יַמָּא, וְעַל עָמּוּר דְּכַרְמְלָא וּדְגִלְעָד, וְאַהְפִּיכוּ פּוּתְנָמָא דִּנְבוּכַדְנֶצַּר כֻּלְּהוֹן עַמּוּרַיָּא דְּאַרְעָא וְלָא תְּדַחֲלוּן מִנֵּהּ. וְכֵן בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים בַּסֵּפֶר הַהוּא יִקָּרְאוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ **עַמּוּרֵי אַרְעָא**, כְּלוֹמַר הַנַּעֲבָדִים לָאָרֶץ וְהַמִּשְׁתַּמְּשִׁין בָּהּ, אוֹ שֶׁצִּוָּה מֶלֶךְ אַשּׁוּר עַל אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה וְהֵם הַנִּקְרָאִים **עַבְדֵי הָאָרֶץ**, כִּי הֵם הַנַּעֲבָדִים לַמֶּלֶךְ בְּמִלְחֲמוֹתָיו, הֵם אַנְשֵׁי מִלְחַמְתּוֹ וּפָרָשָׁיו, כִּלְשׁוֹן עָבְדוּ אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר (בראשית יד ד), וְעָבְדוּ בוֹ גּוֹיִם רַבִּים (ירמיהו כז ז):

תַּחַת אֲשֶׁר עִנִּיתָהּ, אָמְרוּ בְּסִפְרֵי (תצא טז) אֲפִלּוּ לְאַחַר מַעֲשֶׂה יְחִידִי. וְהוּא מָה שֶׁהִזְכַּרְנוּ (רמב״ן על דברים כ״א:י״ג), שֶׁהֵם סְבוּרִים שֶׁמֻּתָּר לָבֹא עָלֶיהָ בְּיָאָה רִאשׁוֹנָה מִיָּד שֶׁהֶבְיִאָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתוֹ, וּמֵאוֹתָהּ שָׁעָה הוּא מֻזְהָר עָלֶיהָ בְּעִמּוּר וּבְמִכְירָה:

טז לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת בֶּן הָאֲהוּבָה, אַזְהָרָה שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה זֶה. וְכֵן כֻּלָּם, לֹא תוּכַל לְאֲכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ (דברים י״ב:י״ז), לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי (דברים י״ז:ט״ו). וְאָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים כ״א:ט״ז) בְּכֻלָּם, לֵית לָךְ רְשׁוּ. וְהַטַּעַם לֹא תִתֵּן יְכֹלֶת לְנַפְשְׁךָ לַעֲשׂוֹת כָּכָה, וְהוּא מַפְלִיג בָּאַזְהָרָה. וְכֵן כִּי אֶת הַבְּכֹר בֶּן הַשְּׂנוּאָה יַכִּיר לָתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם, מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁיְּנַחִילֶנּוּ פִּי שְׁנַיִם. וְהִנֵּה הַמַּשְׁוֶה אֶת הַבְּכוֹר לְאֶחָיו בְּנַחֲלָתוֹ עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה וַעֲשֵׂה, וּאע״פ שֶׁאֵין דְּבָרָיו קַיָּמִים בַּדִּין, וְכָל שֶׁכֵּן אִם לֹא רָצָה לְהוֹדִיעַ שֶׁהוּא הַבְּכוֹר וְטָעַן שֶׁהוּא פָּשׁוּט, וְהִנְחִילוֹ כְּאֶחָד מִבָּנָיו מַדְּעָתוֹ שֶׁהוּא הַבְּכוֹר, שֶׁעוֹבֵר בָּהֶן. וְאֵלּוּ מִצְוֹת מְחֻדָּשׁוֹת. וּמִמָּה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב **עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר**, יֵרָאֶה לִי שֶׁאֵין הַמִּצְוָה הַזֹּאת וְהַדִּין הַזֶּה נוֹהֵג אֶלָּא בְּחַיֵּי הַבְּכוֹר, אֲבָל אִם מֵת הַבְּכוֹר בְּחַיֵּי אָבִיו, אע״פ שֶׁהוּא יוֹרֵשׁ חֵלֶק בְּכוֹרָתוֹ בַּקֶּבֶר וּמוֹרִישׁוֹ מִן הַדִּין לְבָנָיו, אִם רָצָה הַזָּקֵן וְאָמַר יִרָּשׁוּ בָּנַי כָּךְ וְכָךְ בִּנְכָסַי וּבָנָיו שֶׁל בְּנֵי הַבְּכוֹר יִטְלוּ כָּךְ וְכָךְ בִּנְכָסַי, דְּבָרָיו קַיָּמִין כְּדֶרֶךְ שֶׁהֵם קַיָּמִים בְּמָקוֹם שֶׁאֵין שָׁם בְּכוֹר. וְכֵן אֵינָנוּ עוֹבֵר בַּלָּאו הַזֶּה אִם לֹא הִכִּיר הַבְּכוֹר לְאַחַר מוֹתוֹ, כִּי לֹא מָצָאתִי **עַל פְּנֵי**, רַק בְּחַיָּיו, עַל פְּנֵי אַהֲרֹן אֲבִיהֶם (במדבר ג ד), עַל פְּנֵי תֶּרַח (בראשית יא כח), וְכֵן כֻּלָּם:

יח בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה, עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין סח) אֵינוֹ קָטָן, שֶׁהַקָּטָן פָּטוּר מִכָּל עֲנָשִׁין שֶׁבַּתּוֹרָה וּמִכָּל הַמִּצְוֹת, אֲבָל הוּא הַמֵּבִיא שְׁתֵּי שְׂעָרוֹת. וְהִנֵּה יֵשׁ עָלָיו שְׁנֵי עֲנָשִׁין, הָאֶחָד שֶׁהוּא מַקֶּלָה אָבִיו וְאִמּוֹ וּמַמְרֶה בָּהֶם, וְהַשֵּׁנִי שֶׁהוּא זוֹלֵל וְסוֹבֵא, עוֹבֵר עַל מָה שֶׁנִּצְטַוּוינוּ (ויקרא יט ב) קְדוֹשִׁים תִּהְיוּ, וְנֶאֱמַר עוֹד (דברים י״ג:ה׳) וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים ו׳:י״ג) שֶׁנִּצְטַוּינוּ לָדַעַת הַשֵּׁם בְּכָל דְּרָכֵינוּ, וְזוֹלֵל וְסוֹבֵא לֹא יֵדַע דֶּרֶךְ ה׳. וְעַל הַכְּלָל אֵין בּוֹ עַתָּה חֵטְא מָוֶת, וְעַל שֵׁם סוֹפוֹ הוּא נִדּוֹן, כְּמוֹ שֶׁהַזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין עא). וְזֶה טַעַם וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ, כִּי לֹא הוּמַת בְּגֹדֶל חֶטְאוֹ אֶלָּא לְיַסֵּר בּוֹ אֶת הָרַבִּים וְשֶׁלֹּא יִהְיֶה תַּקָּלָה לַאֲחֵרִים. וְכֵן דֶּרֶךְ הַכָּתוּב שֶׁיַּזְהִיר כֵּן כַּאֲשֶׁר יָמִיתוּ, לְגֶדֶר כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה בְּמִיתָתָם תַּקָּנָה לַאֲחֵרִים, כִּי הִזְכִּיר כֵּן בְּזָקֵן מַמְרֶא (דברים י״ז:י״ג), לְפִי שֶׁאֵין בְּהוֹרָאתוֹ חֵטְא שֶׁיִּהְיֶה רָאוּי לָמוּת בּוֹ, רַק הוּא לְהָסִיר הַמַּחְלֹקֶת מִן הַתּוֹרָה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי שָׁם (רמב״ן על דברים כ״א:י״א), וְכֵן בְּעֵדִים זוֹמְמִין (דברים י״ט:כ׳), שֶׁנֶּהֱרָגִין וְלֹא הָרְגוּ, וְכֵן הִזְכִּיר בְּמֵסִית (דברים י״ג:י״ב), לְפִי שֶׁהוּא נֶהֱרָג בְּדִבּוּרוֹ הָרַע בִּלְבַד אע״פ שֶׁלֹּא כ״א:י״א), וְכֵן בְּעֵדִים זוֹמְמִין (דברים י״ט:כ׳), שֶׁנֶּהֱרָגִין וְלֹא הָרְגוּ, וְכֵן הִזְכִּיר בְּמֵסִית (דברים י״ג:י״ב), לְפִי שֶׁהוּא נֶהֱרָג בְּדִבּוּרוֹ הָרַע בִּלְבַד אע״פ שֶׁלֹּא עָבַד הַנִּיסָּת ע״ז וְלֹא שָׁמַע אֵלָיו, אֲבָל מִיתָתוֹ לְיַסֵּר הַנִּשְׁאָרִים. וְגַם זוֹ מִצְוָה מְחֻדָּשֶׁת אוֹ מְבֹאֶרֶת מִן כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ (שמות כ יב) וְאִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ (ויקרא יט ג):

כב וְתָלִיתָ אֹתוֹ, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין מא א), כָּל הַנִּסְקָלִין נִתְלִין. וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר **כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי**, זְלִזּוּלוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, שֶׁהָאָדָם עָשׂוּי בִּדְמוּת דְּיוֹקָנוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, וְיִשְׂרָאֵל בָּנָיו הֵם. מָשָׁל לִשְׁנֵי אַחִים דּוֹמִים זֶה לָזֶה וְכוּ׳, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״א:כ״ג). **וְכָל הַנִּסְקָלִים נִתְלִין** דִּבְרֵי יָחִיד הֵם, וַהֲלָכָה כְּדִבְרֵי חֲכָמִים (שם) שֶׁאֵינוֹ נִתְלֶה אֶלָּא הַמְגַדֵּף וְהָעוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְזֶה טַעַם (דברים כא כג) **כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי**, שֶׁיֹּאמְרוּ, מִפְּנֵי מָה זֶה תָּלוּי, מִפְּנֵי שֶׁבֵּרַךְ אֶת הַשֵּׁם אוֹ שֶׁעָבַד עֲבוֹדָה זָרָה פְּלוֹנִית בְּכָךְ וְכָךְ עֲבוֹדָה, וְכָךְ וְכָךְ אוֹת וּמוֹפֵת רָאָה בָּהּ. וְהַסְּפוּר בָּהּ וּבַעֲבוֹדָתָהּ יִקָּרֵא קְלָלָה. אוֹ שֶׁהוּא לְשׁוֹן זְלִזּוּל, כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר הָרַב, מִן (מלכים א ב ח) **וְהוּא קִלַּלַנִי קְלָלָה נִמְרֶצֶת**, (שמואל א ג יג), **כִּי מְקֻלָּלִים לָהֶם בָּנָיו**, בּוֹזִים. וְהַמָּשָׁל בִּשְׁנֵי הָאַחִים הַתְּאוֹמִים יֵשׁ לוֹ סוֹד, אֵינֶנּוּ כַּאֲשֶׁר חָשַׁב הָרַב בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפָּשָׁט יֹאמַר, כִּי יִהְיֶה בְּאִישׁ חֵטְא גָּדוֹל שֶׁרָאוּי לַהֲמִיתוֹ עָלָיו וְלִתְלוֹתוֹ עַל עֵץ לְגֹדֶל חֶטְאוֹ, אַף עַל פִּי כֵן לֹא תָלִין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ, כִּי הָאָרוּר מִכָּל הָאָדָם וְהַמְקֻלָּל בָּהֶם הוּא הַתָּלוּי, אֵין בְּכָל הַמִּיתוֹת מִיתָה מְנֻוָּלָת וּבְזוּיָה כְּמוֹהָ, וְאֵין רָאוּי שֶׁנִּטַּמֵּא הָאָרֶץ וְתִהְיֶה קְלָלַת הָאֱלֹהִים בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, כִּי שָׁם צִוָּה אֶת הַבְּרָכָה חַיִּים עַד הָעוֹלָם. וְלָכֵן צִוָּה יְהוֹשֻׁעַ (יהושע י כ) **וַיֹּרִידוּם מֵעַל הָעֵצִים**. וְעַל דַּעְתִּי הָעִנְיָן בִּבְנֵי שָׁאוּל הַמּוּקָעִים (שמואל ב כא), מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיוּ תְּלוּיִים בְּבֵית דִּין שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְלֹא מִיַּד יִשְׂרָאֵל כְּלָל, אֲבָל דָּוִד נְתָנָם לַגִּבְעוֹנִים לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כִּרְצוֹנָם, וְהֵם אֲשֶׁר הוֹקִיעוּם וְלֹא רָצוּ לְקָבְרָם, לְפַרְסֵם נִקְמָתָם מֵהֶם וְהַנִּשְׁאָרִים יִשְׁמְעוּ וְיִירָאוּ. וְכַאֲשֶׁר נִתַּךְ עֲלֵיהֶם מַיִם מִן הַשָּׁמַיִם אָז יָדַע דָּוִד שֶׁנִּמְחַל עֲוֹנָם, וְנֶעְתַּר אֱלֹהִים לָאָרֶץ כִּי פָקַד ה׳ אֶת הָאָרֶץ בְּמָטָר וַיִּכָּלֶה הָרָעָב, וְאָז צִוָּה וְקָבְרוּ אוֹתָם עִם אֲבוֹתָם לִכְבוֹד הַמַּלְכוּת, לֹא לְחִיּוּבוֹ כְּלָל, שֶׁלֹּא נִצְטַוּוינוּ אֶלָּא שֶׁלֹּא נְטַמֵּא אֲנַחְנוּ אֶת הָאָרֶץ בְּמִי שֶׁנִּתְלָה אוֹתוֹ. וְהִנֵּה ה׳ לֹא רָצָה עֲוֹנָם בִּתְלָיָתָם מִיָּד, לְהוֹדִיעַ כִּי ה׳ אוֹהֵב גֵּרִים, כִּדְבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (יבמות עט). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על דברים כ״א:כ״ג) עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, כִּי אֱלֹהִים פּוֹעֵל, וְהַקְּלָלָה תָּבוֹא אֶל מָקוֹם קָרוֹב מֵהַתָּלוּי, וְיֵשׁ לוֹ סוֹד מֻדְבָּק בַּנֶּפֶשׁ, עַל כֵּן

לֹא תְטַמֵּא אֶת אַדְמָתְךָ. וְהִנֵּה הַמִּלִּין תְּלוּיִ עַל הָעֵץ עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה וַעֲשֵׂה. וְרַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין מו) דָּרְשׁוּ כֵּן בְּכָל הַמִּלִּין אֶת מֵתוֹ שֶׁלֹּא לִכְבוֹדוֹ, מָה עֵץ שֶׁהוּא נִוּוּל אַף כָּל שֶׁהוּא נִוּוּל. וְהִנֵּה לְרַעְתָּם **כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי**, לוֹמַר אע״פ שֶׁזֶּה רָאוּי לְנַוְּלוֹ לְגָדֵל חֶטְאוֹ לֹא תַעֲשֶׂה כֵּן, כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי. וְעַל הַמָּשָׁל שֶׁל שְׁנֵי אַחִין יִהְיֶה כָּל הַמִּלִּין בַּטַּעַם הַזֶּה, וְכֵן הַקְּלָלָה שֶׁהִזְכִּיר רַבִּי אַבְרָהָם מִמְּנָה יִהְיֶה בְּכָל בַּיִת אֲשֶׁר יִהְיֶה שָׁם מֵת, וְעַל כֵּן יִטְמָא (במדבר יט יד) כָּל הַבָּא אֶל הָאֹהֶל וְכָל אֲשֶׁר בָּאֹהֶל.

כג **וְלֹא תְטַמֵּא אֶת אַדְמָתְךָ**, עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ, אֵינֶנּוּ טַעַם בִּלְבַד בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא תְטַמֵּא אֶת אַדְמָתְךָ, שֶׁאִם כֵּן יִהְיֶה מֻתָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ, אֲבָל הוּא לָאו שֵׁנִי. וְהִנֵּה הַמִּלִּין הַתְּלוּיִ אוֹ אֲפִלּוּ הַמֵּת בָּאָרֶץ עוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין וַעֲשֵׂה, וּבְחוּצָה לָאָרֶץ בַּעֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה אֶחָד, שֶׁהוּא לָמֵד מִן הַתָּלוּי כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי. וּמִן הַלָּאו הַזֶּה קָבַר יְהוֹשֻׁעַ מַלְכֵי כְּנַעַן בְּיוֹמָן, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין בִּתְלִיָּתָן הַקְּלָלָה שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ בִּמְגַדֵּף וְעוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה, אֲבָל הָיָה בָּהֶם מִשּׁוּם טֻמְאַת הָאָרֶץ. אוֹ שֶׁחָשַׁשׁ לְקִלְלַת אֱלֹהִים מִן הַמָּשָׁל שֶׁל שְׁנֵי הָאַחִים, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי.

פרק כב

א **לֹא תִרְאֶה אֶת שׁוֹר אָחִיךָ אוֹ אֶת שֵׂיוֹ נִדָּחִים**, זוֹ מִצְוָה מִבְּאֶרֶת, שֶׁאָמַר בַּתּוֹרָה (שמות כג ד) כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אֹיִבְךָ אוֹ חֲמֹרוֹ תֹּעֶה הָשֵׁב תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ, וְהוֹסִיף בְּכָאן לֵאמֹר **נִדָּחִים**, כִּי **תּוֹעָה**, שֶׁתָּעָה מִדַּרְכּוֹ וְיָכוֹל לְהַטּוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ בְּלֹא עָמָל גָּדוֹל, וַעֲתָה הִזְכִּיר **נִדָּחִים**, שֶׁבָּרְחוּ מִמֶּנּוּ וְהִרְחִיקוּ. וְהִזְכִּיר שָׁה שֶׁהוּא כְּאָבֵד, וּלְכָךְ בֵּאֵר בְּכָאן וְאִם לֹא קָרוֹב אָחִיךָ אֵלֶיךָ וְלֹא יְדַעְתּוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ, וְאָמַר וְכֵן תַּעֲשֶׂה לַחֲמֹרוֹ, שֶׁהוּא בְּהֵמָה טְמֵאָה, וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׂמְלָתוֹ, אע״פ שֶׁאֵין הַשִּׂמְלָה חֲבִיבָה עַל בְּעָלֶיהָ כְּבַעֲלֵי הַחַיִּים וְאֵין הַהֶפְסֵד בָּהּ מָצוּי כְּבָהֶם שֶׁאִפְשָׁר שֶׁיְּמוּתוּ, וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲבֵדַת אָחִיךָ, מִכָּל כְּלֵי בֵּיתוֹ אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָן חֲבִיבִין כְּשִׂמְלָתוֹ אֲשֶׁר יְכֻסֶּה בָּהּ. וְעַל מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ (ספרי מה ב״מ ל) הוֹסִיף עוֹד בְּכָאן דְּבָרִים רַבִּים, כְּגוֹן וְהִתְעַלַּמְתָּ, פְּעָמִים שֶׁאַתָּה מִתְעַלֵּם; הָשֵׁב, אֲפִלּוּ מֵאָה פְּעָמִים (ב״מ לא); תְּשִׁיבֵם, אֲפִלּוּ לְגִנָּתוֹ וּלְחֻרְבָּתוֹ (שם); וְהַחֲזִירָהּ בְּסִימָנִים, וּדְבָרִים אֲחֵרִים נִדְרָשִׁים בַּפָּרָשָׁה:

ב **וְאִם לֹא קָרוֹב אָחִיךָ אֵלֶיךָ**, שֶׁאֵינוֹ קָרוֹב אֶצְלְךָ, כִּי אֵינְךָ מִתְחַיֵּב לָלֶכֶת אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת עִם הָאֲבֵדָה לַהֲשִׁיבָהּ אֵלָיו, אוֹ שֶׁלֹּא יָדַעְתָּ אוֹתוֹ כְּלָל. וּבְסִפְרֵי (תצא מז), אֵין לִי אֶלָּא קָרוֹב, רָחוֹק מִנַּיִן, תַּלְמוּד לוֹמַר וְלֹא יְדַעְתּוֹ, וא״כ יֹאמַר וְאִם לֹא קָרוֹב אָחִיךָ אֵלֶיךָ בְּעִירְךָ שֶׁתִּשְׁאַל עָלָיו וְתֵדָעֶנּוּ, יִהְיֶה עִמְּךָ עַד דְּרֹשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ:

ד וְהוֹסִיף בְּמִצְוַת הַטְעִינָה לְהַזְהִיר עָלֶיהָ בְּמִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה, כִּי בַּתּוֹרָה אָמַר (שמות כג ה) עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ, מִצְוַת עֲשֵׂה. וְעוֹד הוֹסִיף **נוֹפְלִים בַּדָּרֶךְ**, כִּי שָׁם אָמַר **רוֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ**, וְלֹא הִזְכִּיר שָׁם רַק הַחֲמוֹר שֶׁדַּרְכּוֹ לִטְעוֹן מַשּׂוֹי גָּדוֹל וְיִרְבַּץ תַּחְתָּיו. וְאָמַר בְּכָאן **אָחִיךָ** וְשָׁם **אוֹיִבְךָ וְשׂוֹנַאֲךָ**, לֵאמֹר תַּעֲשֶׂה עִמּוֹ כֵּן, וּזְכֹר הָאַחְוָה וְתִשְׁכַּח הַשִּׂנְאָה:

ו **כִּי יִקָּרֵא קֵן צִפּוֹר לְפָנֶיךָ**, גַּם זוֹ מִצְוָה מִבְּאֶרֶת, מִן אֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחַטוּ בְּיוֹם אֶחָד (ויקרא כב כח), כִּי הַטַּעַם בִּשְׁנֵיהֶם לְבִלְתִּי הֱיוֹת לָנוּ לֵב אַכְזָרִי וְלֹא נְרַחֵם, אוֹ שֶׁלֹּא יַתִּיר הַכָּתוּב לַעֲשׂוֹת הַשְׁחָתָה לָעֵקֶר הַמִּין אע״פ שֶׁהִתִּיר הַשְׁחִיטָה בַּמִּין הַהוּא, וְהִנֵּה הַהוֹרֵג הָאֵם וְהַבָּנִים בְּיוֹם אֶחָד, אוֹ לוֹקֵחַ אוֹתָם בִּהְיוֹת לָהֶם דְּרוֹר לָעוֹף, כְּאִלּוּ יַכְרִית הַמִּין הַהוּא. וְכָתַב הָרַב בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ג מח) כִּי טַעַם שִׁלּוּחַ הַקֵּן וְטַעַם אֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחָטוּ בְּיוֹם אֶחָד כְּדֵי לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא יִשְׁחֹט הַבֵּן בְּעֵינֵי הָאֵם, כִּי יֵשׁ לַבְּהֵמוֹת דְּאָגָה גְּדוֹלָה בָּזֶה, וְאֵין הֶפְרֵשׁ בֵּין דַּאֲגַת הָאָדָם לְדַאֲגַת הַבְּהֵמוֹת עַל בְּנֵיהֶם, כִּי אַהֲבַת הָאֵם וַחֲנוּתָהּ לִבְנֵי בִטְנָהּ אֵינֶנּוּ נִמְשָׁךְ אַחֲרֵי הַשֵּׂכֶל וְהַדִּבּוּר אֲבָל הוּא מִפְּעֻלַּת כֹּחַ הַמַּחְשָׁבָה הַמְצוּיָה בַּבְּהֵמוֹת כַּאֲשֶׁר הִיא מְצוּיָה בָּאָדָם. וְאִם כֵּן אֵין עִקַּר הָאִסּוּר בְּאוֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ רַק בִּבְנוֹ וְאוֹתוֹ, אֲבָל הַכֹּל הַרְחָקָה. וְיוֹתֵר נָכוֹן בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא נִתְאַכְזֵר. וְאָמַר הָרַב, וְאַל תָּשִׁיב עָלַי מִמַּאֲמָר הַחָכָמִים (ברכות לג) הָאוֹמֵר עַל קַן צִפּוֹר יְגִיעוּ רַחֲמֶיךָ, כִּי זוֹ אַחַת מִשְּׁתֵּי סְבָרוֹת, סְבָרַת מִי שֶׁיִּרְאֶה כִּי אֵין טַעַם לַמִּצְוֹת אֶלָּא חֹפֶן הַבּוֹרֵא, וַאֲנַחְנוּ מַחְזִיקִים בַּסְּבָרָא הַשְּׁנִיָּה, שֶׁיִּהְיֶה בְּכָל הַמִּצְוֹת טַעַם. וְהַקֻּשְׁיָה עָלָיו עוֹד מָה שֶׁמָּצָא בב״ר (מד א), וְכִי מָה אִכְפַּת לוֹ לְהקב״ה בֵּין שׁוֹחֵט מִן הַצַּוָּאר לְשׁוֹחֵט מִן הָעֹרֶף, הָא לֹא נִתְּנוּ הַמִּצְוֹת אֶלָּא לְצָרֵף בָּהֶם אֶת הַבְּרִיּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ל ה) כָּל אִמְרַת אֱלוֹהַּ צְרוּפָה. וְזֶה הָעִנְיָן שֶׁגָּזַר הָרַב בַּמִּצְוֹת שֶׁיֵּשׁ לָהֶם טַעַם, מִבֹּאָר הוּא מְאֹד, כִּי בְּכָל אֶחָד טַעַם וְתוֹעֶלֶת וְתִקּוּן לָאָדָם מִלְּבַד שְׁכָרָן מֵאֵת הַמְצַוֶּה בָּהֶן יִתְבָּרַךְ. וּכְבָר אָרַז״ל (סנהדרין כא), מִפְּנֵי מָה לֹא נִתְגַּלּוּ טַעֲמֵי תּוֹרָה וְכוּ׳, וְדָרְשׁוּ (פסחים קיט) וְלִמְכֻסֶּה עָתִיק, זֶה הַמְגֻלֶּה דְּבָרִים שֶׁכִּסָּה עַתִּיק יוֹמִין, וּמַאי נִיהוּ טַעֲמֵי תּוֹרָה. וּכְבָר דָּרְשׁוּ בְּפָרָה אֲדֻמָּה (במדב״ר יט ג ד), שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה, עַל הַכֹּל עָמַדְתִּי, וּפָרָשָׁה שֶׁל פָּרָה אֲדֻמָּה חָקַרְתִּי וְשָׁאַלְתִּי וּפִשְׁפַּשְׁתִּי, אָמַרְתִּי אֶחְכָּמָה וְהִיא רְחוֹקָה מִמֶּנִּי (קהלת ז כג). וְאָמַר ר׳ יוֹסֵי בר׳ חֲנִינָא, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה לְמֹשֶׁה, לֵךְ אֲנִי מְגַלֶּה טַעַם פָּרָה אֲדֻמָּה אֲבָל לַאֲחֵרִים חֻקָּה, דִּכְתִיב (זכריה יד ו) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא לֹא יִהְיֶה אוֹר יְקָרוֹת וְקִפָּאוֹן, יקפאון כְּתִיב, דְּבָרִים הַמְכֻסִּים מִכֶּם בָּעוֹלָם הַזֶּה עֲתִידִין לִהְיוֹת צְפוּיִים לָעוֹלָם הַבָּא, כְּהָדֵין סַמְיָא דְּצָפֵי, דִּכְתִיב (ישעיהו מב טז) וְהוֹלַכְתִּי עִוְרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יָדָעוּ, וּכְתִיב (שם) אֵלֶּה הַדְּבָרִים עֲשִׂיתִם וְלֹא עֲזַבְתִּים, שֶׁכְּבָר עֲשִׂיתִים לְרֹ׳ עֲקִיבָא. הִנֵּה בֵּאֲרוּ שֶׁאֵין מְנִיעוּת טַעֲמֵי תּוֹרָה מִמֶּנּוּ אֶלָּא עִוָּרוֹן בְּשִׂכְלֵנוּ, וְשֶׁכְּבָר נִתְגַּלָּה טַעַם הַחֲמוּרָה שֶׁבָּהֶם לְחַכְמֵי יִשְׂרָאֵל, וְכָאֵלֶּה

רַבּוֹת בְּדִבְרֵיהֶם, וּבַתּוֹרָה וּבַמִּקְרָא דְּבָרִים רַבִּים מוֹדִיעִין כֵּן, וְהָרַב הִזְכִּיר מֵהֶן. אֲבָל אִלּוּ הַהַגָּדוֹת אֲשֶׁר נִתְקַשּׁוּ עַל הָרַב כְּפִי דַּעְתִּי עִנְיָן אַחֵר לָהֶם, שֶׁרָצוּ לוֹמַר שֶׁאֵין הַתּוֹעֶלֶת בַּמִּצְוֹת לְהקב״ה בְּעַצְמוֹ יִתְעַלֶּה, אֲבָל הַתּוֹעֶלֶת בָּאָדָם עַצְמוֹ, לְמִנַּע מִמֶּנּוּ נֶזֶק אוֹ אֱמוּנָה רָעָה אוֹ מִדָּה מְגֻנֶּה, אוֹ לִזְכֹּר הַנְּפָשִׁים וְנִפְלָאוֹת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ וְלָדַעַת אֶת הַשֵּׁם. וְזֶהוּ **לְצָרֵף בָּהֶן**, שֶׁיִּהְיוּ כְּכֶסֶף צָרוּף, כִּי הַצּוֹרֵף הַכֶּסֶף אֵין מַעֲשֵׂהוּ בְּלֹא טַעַם, אֲבָל לְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ כָּל סִיג, וְכֵן הַמִּצְוֹת לְהוֹצִיא מִלִּבֵּנוּ כָּל אֱמוּנָה רָעָה וּלְהוֹדִיעֵנוּ הָאֱמֶת וּלְזָכְרוֹ תָּמִיד. וּלְשׁוֹן זוֹ הָאַגָּדָה עַצְמָהּ הֻזְכְּרָה בִּילַמְּדֵנוּ (תנחומא שמיני ח) בְּפָרָשַׁת זֹאת הַחַיָּה, וְכִי מָה אִכְפַּת לוֹ לְהקב״ה בֵּין שׁוֹחֵט בְּהֵמָה וְאוֹכֵל אוֹ נוֹחֵר וְאוֹכֵל, כְּלוּם אַתָּה מוֹעִילוֹ אוֹ כְּלוּם אַתָּה מַזִּיקוֹ, אוֹ מַה אִכְפַּת לוֹ בֵּין אוֹכֵל טְהוֹרוֹת אוֹ אוֹכֵל טְמֵאוֹת, אִם חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָךְ (משלי ט יב), הָא לֹא נִתְּנוּ הַמִּצְוֹת אֶלָּא לְצָרֵף אֶת הַבְּרִיּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יב ז) אִמְרוֹת ה׳ אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת, וְנֶאֱמַר כָּל אִמְרַת אֱלוֹהַּ צְרוּפָה. לָמָּה, שֶׁיִּהְא מֻגָּן עָלֶיךָ. הִנֵּה מִפְרָשׁ בְּכָאן שֶׁלֹּא בָּאוּ לוֹמַר אֶלָּא שֶׁאֵין הַתּוֹעֶלֶת אֵלָיו יִתְעַלֶּה שֶׁיִּצְטָרֵךְ לְאוֹרָהּ כַּמְּחֻשָּׁב מִן הַמְּנוֹרָה, וְשֶׁיִּצְטָרֵךְ לְמַאֲכַל הַקָּרְבָּנוֹת וְרֵיחַ הַקְּטֹרֶת כַּנִּרְאֶה מִפְּשׁוּטֵיהֶם, וַאֲפִלּוּ הַזְּכֶר לְנִפְלְאוֹתָיו שֶׁעָשָׂה שֶׁצִּוָּה לַעֲשׂוֹת לְזֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם וּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית אֵין הַתּוֹעֶלֶת לוֹ, רַק שֶׁנֵּדַע אֲנַחְנוּ הָאֱמֶת וְנִזְכֶּה בוֹ עַד שֶׁנִּהְיֶה רְאוּיִים לִהְיוֹת מָגֵן עָלֵינוּ, כִּי דִּבּוּרֵנוּ וְזִכָּרוֹנוּ בְּנִפְלְאוֹתָיו מֵאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ לוֹ. וְהֵבִיא רְאָיָה מִן הַשּׁוֹחֵט מִן הַצַּוָּאר וְהָעֹרֶף, לוֹמַר שֶׁכֻּלָּם לָנוּ וְלֹא לְהקב״ה, לְפִי שֶׁלֹּא יִתָּכֵן לוֹמַר בַּשְּׁחִיטָה שֶׁיִּהְיֶה בָּהּ תּוֹעֶלֶת וְכָבוֹד לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בַּצַּוָּאר יוֹתֵר מֵהָעֹרֶף אוֹ הַנָּחוּר, אֶלָּא לָנוּ הֵם לְהַדְרִיכֵנוּ בִּנְתִיבוֹת הָרַחֲמִים גַּם בְּעֵת הַשְּׁחִיטָה. וְהֵבִיאוּ רְאָיָה אַחֶרֶת, אוֹ מַה אִכְפַּת לוֹ בֵּין אוֹכֵל טְהוֹרוֹת, וְהֵם הַמַּאֲכָלִים הַמַּתִּירִים, לְאוֹכֵל טְמֵאוֹת, וְהֵם הַמַּאֲכָלִים הָאֲסוּרִים שֶׁאָמְרָה בָּהֶם הַתּוֹרָה (ויקרא יא כח) טְמֵאִים הֵמָּה לָכֶם, וְרָמַז שֶׁהוּא לְהְיוֹתֵנוּ נְקֵיֵּי הַנֶּפֶשׁ, חֲכָמִים, מַשְׂכִּילֵי הָאֱמֶת. וְאָמְרָם אִם חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָךְ, הִזְכִּירוּ כִּי הַמִּצְוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת כְּגוֹן שְׁחִיטַת הַצַּוָּאר לְלַמְּדֵנוּ הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, וְהַמִּצְוֹת הַגְּזֵרוֹת הַגְּדוּרוֹת בְּמִינִין לְזַקֵּק אֶת נַפְשׁוֹתֵינוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה תּוֹרָה (שם כ כה), וְלֹא תְשַׁקְּצוּ אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם בַּבְּהֵמָה וּבָעוֹף וּבְכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה אֲשֶׁר הִבְדַּלְתִּי לָכֶם לְטַמֵּא. א״כ כֻּלָּם לְתוֹעַלְתֵּנוּ בִּלְבַד. וְזֶה כְּמוֹ שֶׁאָמַר אֱלִיהוּא (איוב לה ו), אִם חָטָאתָ מַה תִּפְעָל בּוֹ וְרַבּוּ פְשָׁעֶיךָ מַה תַּעֲשֶׂה לּוֹ, וְאָמַר (שם פסוק ז) אוֹ מַה מִּיָּדְךָ יִקָּח. וְזֶה דָּבָר מֻסְכָּם בְּכָל דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ. וְשָׁאֲלוּ בִּירוּשַׁלְמִי בִּנְדָרִים (פ״ט ה״א), אִם פּוֹתְחִין לָאָדָם בִּכְבוֹד הַמָּקוֹם בִּדְבָרִים שֶׁבֵּינוֹ לְבֵין הַמָּקוֹם, וְהֵשִׁיבוּ עַל הַשְּׁאֵלָה הַזֹּאת, אִי זֶהוּ כְּבוֹד הַמָּקוֹם, כְּגוֹן סֵכָּה שֶׁאֵינִי עוֹשֶׂה, לוּלָב שֶׁאֵינִי נוֹטֵל, תְּפִלִּין שֶׁאֵינִי מַנִּיחַ, וְהֵינוּ כְּבוֹד הַמָּקוֹם, מַשְׁמַע דִּלְנַפְשֵׁהּ הוּא דְּמֵהֲנֵי, כַּהֲדָא, אִם צָדַקְתָּ מַה תִּתֶּן לוֹ אוֹ מַה מִּיָּדְךָ יִקָּח, אִם חָטָאתָ מַה תִּפְעָל בּוֹ וְרַבּוּ פְשָׁעֶיךָ מַה תַּעֲשֶׂה לּוֹ. הִנֵּה בֵּאֲרוּ שֶׁאֲפִלּוּ הַלּוּלָב וְהַסֻּכָּה וְהַתְּפִלִּין שֶׁצִּוָּה לָהֶן שֶׁיִּהְיוּ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ ה׳ מִמִּצְרַיִם, אֵינָן לִכְבוֹד ה׳ יִתְבָּרַךְ אֲבָל לְרַחֵם עַל נַפְשׁוֹתֵינוּ. וּכְבָר סִדְּרוּ לָנוּ בִּתְפִלַּת יוֹם הַכִּפּוּרִים, אַתָּה הִבְדַּלְתָּ אֱנוֹשׁ מֵרֹאשׁ וַתַּכִּירֵהוּ לַעֲמֹד לְפָנֶיךָ, כִּי מִי יֹאמַר לְךָ מַה תַּעֲשֶׂה וְאִם יִצְדַּק מַה יִּתֶּן לָךְ. וְכֵן אָמַר בַּתּוֹרָה (דברים י׳:י״ג), לְטוֹב לָךְ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (שם פסוק יב). וְכֵן וַיְצַוֵּנוּ ה׳ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת ה׳ אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים (דברים ו׳:כ״ד), וְהַכַּוָּנָה בְּכֻלָּם לְטוֹב לָנוּ וְלֹא לוֹ יִתְבָּרַךְ וְיִתְעַלֶּה. אֲבָל כָּל מָה שֶׁנִּצְטַוִּינוּ שֶׁיִּהְיוּ בְּרִיּוֹתָיו צְרוּפוֹת וּמְזֻקָּקוֹת בְּלֹא סִיגֵי מַחֲשָׁבוֹת רָעוֹת וּמִדּוֹת מְגֻנּוֹת. וְכֵן מָה שֶּׁאָמְרוּ (ברכות לג) לְפִי שֶׁעוֹשֶׂה מִדּוֹתָיו שֶׁל הקב״ה רַחֲמִים וְאֵינָן אֶלָּא גְּזֵרוֹת, לוֹמַר שֶׁלֹּא חָס הָאֵל עַל קֶן צִפּוֹר וְלֹא הִגִּיעוּ רַחֲמָיו עַל אוֹתוֹ וְאֶת בָּנוּ, שֶׁאֵין רַחֲמָיו מַגִּיעִין בְּבַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַבְּהֵמִית לְמְנֹעַ אוֹתָנוּ מִלַּעֲשׂוֹת בָּהֶם צָרְכֵּנוּ, שֶׁאִם כֵּן הָיָה אוֹסֵר הַשְּׁחִיטָה, אֲבָל טַעַם הַמְּנִיעָה לְלַמֵּד אוֹתָנוּ מִדַּת הָרַחְמָנוּת וְשֶׁלֹּא נִתְאַכְזֵר, כִּי הָאַכְזָרִיּוּת תִּתְפַּשֵּׁט בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם, כַּיָּדוּעַ בַּטַּבָּחִים שׁוֹחֲטֵי הַשְּׁוָרִים הַגְּדוֹלִים וְהַחֲמוֹרִים, שֶׁהֵם אַנְשֵׁי דָּמִים זוֹבְחֵי אָדָם, אַכְזָרִים מְאֹד. וּמִפְּנֵי זֶה אָמְרוּ (קידושין פב) טוֹב שֶׁבַּטַּבָּחִים שֵׁתְּפוֹ שֶׁל עֲמָלֵק. וְהִנֵּה הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה בַּבְּהֵמָה וּבָעוֹף אֵינָן רַחֲמָנוּת עֲלֵיהֶם אֶלָּא גְּזֵרוֹת בָּנוּ, לְהַדְרִיכֵנוּ וּלְלַמֵּד אוֹתָנוּ הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת. וְכֵן יִקָּרְאוּ הֵם כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה, עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה, גְּזֵרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (מכילתא בחדש ו) בְּמֹשֶׁל הַמֶּלֶךְ שֶׁנִּכְנַס לַמְּדִינָה, אָמְרוּ לוֹ עֲבָדָיו גְּזֹר עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת, אָמַר לָהֶם כְּשֶׁיְּקַבְּלוּ מַלְכוּתִי אֲגָזֹר עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת. כָּךְ אָמַר הקב״ה, קַבְּלוּם מַלְכוּתִי, אָנֹכִי ה׳ אֱלֹהֶיךָ (שמות כ ב), קַבְּלוּ גְּזֵרוֹתַי, לֹא יִהְיֶה לְךָ וכו׳ (שם פסוק ג). אֲבָל בְּמִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה בְּשִׁלּוּחַ הַקֵּן מִדְרָשׁ, שֶׁיֵּשׁ בַּמִּצְוָה סוֹד, אָמַר רַבִּי רָחֲמַאי, מַאי דִּכְתִיב שַׁלַּח תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם וְלֹא אָמַר אֶת הָאָב, אֶלָּא שַׁלַּח תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם, בִּכְבוֹד אוֹתָהּ בִּינָה שֶׁנִּקְרֵאת אֵם הָעוֹלָם, דִּכְתִיב (משלי ב ג) כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא. מַאי וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ, אָמַר רַבִּי רָחֲמַאי, אוֹתָם בָּנִים שֶׁגִּדְּלָה, וּמַאי נִיהוּ שִׁבְעַת יְמֵי הַסֻּכָּה, וְדִינֵי שִׁבְעַת יְמֵי הַשָּׁבוּעַ וכו׳. וְהִנֵּה הַמִּצְוָה הַזֹּאת רוֹמֶזֶת לְעִנְיָן גָּדוֹל, וּלְכָךְ שְׂכָרָהּ מְרֻבֶּה, לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים:

ח **וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה**, מִצְוַת הַמַּעֲקֶה מְחֻדֶּשֶׁת, אוֹ מְבֹאֶרֶת מִלֹּא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ (ויקרא יט טז). אֲבָל מִצְוַת הַכִּלְאַיִם מְבֹאֶרֶת, שֶׁכְּבָר אָמַר (שם פסוק יט) שָׂדְךָ לֹא תִזְרַע כִּלְאָיִם. וְהִנֵּה בַּמִּשְׁמָע הַהוּא כָּל מָקוֹם הַנִּזְרָע, וְהוֹסִיף בְּכָאן כִּי אִם יִזְרַע הַכֶּרֶם כִּלְאַיִם יִקְדַּשׁ הַזֶּרַע אֲשֶׁר יִזְרָע וּתְבוּאַת הַכֶּרֶם, לוֹמַר שֶׁיֵּאָסֵר בַּהֲנָאָה כְּהֶקְדֵּשׁ. וְטַעַם פֶּן, כְּמוֹ כִּי תִקְדַּשׁ, וְכֵן וּמִפֻּתָּח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא תֵצְאוּ פֶּן תָּמֻתוּ (שם י ז), וְכֵן וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן תְּמֻתוּן (בראשית ג ג). וְיִתָּכֵן שֶׁפֵּרוּשׁוֹ כְּמוֹ פֶּן יִנְכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן יֹאמְרוּ יָדֵינוּ רָמָה (דברים ל״ב:כ״ז), כְּעִנְיַן שֶׁמָּא, לוֹמַר לֹא תִזְרַע אוֹתוֹ כִּלְאַיִם פֶּן יִצְמַח וְיֵאָסֵר עָלֶיךָ הַכֹּל, כִּי אֵינָן נֶאֱסָרִין אֶלָּא כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (כלאים פ״ז ה״ז) תְּבוּאָה מִתְקַדֶּשֶׁת מִשֶּׁתַּשְׁרִישׁ וַעֲנָבִים מִשֶּׁיַּעֲשׂוּ כְּפוֹל הַלָּבָן:

י וְאָמַר **לֹא תַחֲרֹשׁ בְּשׁוֹר וּבַחֲמֹר**, וְהוּא הַדִּין לְכָל מִינֵי הַכִּלְאַיִם, וְהִיא מִצְוָה מְבֹאֶרֶת מִן בְּהֶמְתְּךָ לֹא תַרְבִּיעַ כִּלְאָיִם (ויקרא יט יט), שֶׁדֶּרֶךְ כָּל עוֹבֵד אַדְמָתוֹ לְהָבִיא צִמְדוֹ בְּרֶפֶת אַחַת וְיַרְכִּיב אוֹתָן. וּבֵאֵר בַּשַּׁעַטְנֵז שֶׁאֵינָנוּ רַק בְּצֶמֶר וּפִשְׁתִּים, וְהִזְכִּיר לֹא תִלְבַּשׁ, לְלַמֵּד שֶׁאֵין הָעֲלָיָה אֲסוּרָה אֶלָּא בְּעִנְיַן לְבִישָׁה:

יג **כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָא אֵלֶיהָ וּשְׂנֵאָהּ**, טַעְמוֹ כַּאֲשֶׁר יִקַּח הָאִישׁ אִשָּׁה בְּלִקּוּחֵי הַתּוֹרָה, שֶׁהֵם הַקִּדּוּשִׁין בְּכֶסֶף, וְהִיא הַמְאֹרָסָה אֲשֶׁר יַזְכִּיר (דברים כ״ב:כ״ג), וְאַחֲרֵי יָמִים בָּא אֵלֶיהָ וּשְׂנֵאָהּ, שֶׁלֹּא הָיְתָה עֲרֻבָה אֵלָיו בְּבִיאָתָהּ, וְהִשְׁכִּים בַּבֹּקֶר וּבָא לְבֵית דִּין וְטָעַן שֶׁלֹּא מְצָאָהּ בְּתוּלָה. וְהִנֵּה זֶה מִתְכַּוֵּן לְהוֹצִיאָהּ בְּלֹא מֹהַר הַבְּתוּלוֹת, שֶׁהִיא הַכְּתֻבָּה שֶׁכָּתַב לָהּ, וּמִפְּנֵי כִּי בְּחֻזְקַת בְּתוּלָה נִתְקַדְּשָׁה אֵלָיו הוּא טוֹעֵן עָלֶיהָ שֶׁזִּנְּתָה תַּחְתָּיו. וּלְפִיכָךְ אָמַר הַכָּתוּב (דברים כב כ), **וְאִם אֱמֶת הָיָה הַדָּבָר** כִּדְבָרֵי הַבַּעַל, **וּסְקָלוּהָ**. וְהָאֱמֶת לֹא יְוַדַּע רַק עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים. וּלְפִי שֶׁהַכָּתוּב יְפָרֵשׁ בִּזְנוּנֵי הַבְּתוּלוֹת כִּי כַּאֲשֶׁר תִּהְיֶה מְאֹרָסָה תִּסָּקֵל וְכַאֲשֶׁר לֹא אֹרָסָה הִיא פְּטוּרָה, לֹא הֵצְרִךְ לְפָרֵשׁ כָּאן וְאִם אֱמֶת הָיָה שֶׁזִּנְּתָה בְּאֵרוּסֶיהָ וְשֶׁזִּנְּתָה בִּרְצוֹנָהּ, וּסְקָלוּהָ, וְאָמַר בְּרֶמֶז (דברים כב יא), כִּי עָשְׂתָה נְבָלָה בְּיִשְׂרָאֵל לִזְנוֹת בֵּית אָבִיהָ. וְהַנְּבָלָה הִיא בַּעֲשׂוֹתָהּ כֵּן לִרְצוֹנָהּ.

וְלִזְנוֹת, הוּא כַּאֲשֶׁר תִּשְׁטֶה אִשָּׁה תַּחַת אִישָׁהּ, כִּי הַנַּעֲרָה אֲשֶׁר לֹא אֹרְשָׂה לֹא תִקָּרֵא **זוֹנָה** בְּשָׁכְבָהּ עִם אַחַד הָעָם, אֲבָל הִיא מְיֻעֶדֶת לוֹ (שמות כב טו).

יד **וּפָרְשׂוּ הַשִּׂמְלָה**, חֵרֵי זֶה מָשָׁל, מְחֻוָּרִין הַדְּבָרִים כְּשִׂמְלָה, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ב:י״ז), וְהוּא מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּסִפְרֵי (תצא רלז) וּבַמְּכִילְתָּא (משפטים יג). וְאֵין צֹרֶךְ, כִּי זֹאת לְפָנִים בְּיִשְׂרָאֵל מַכְנִיסִין הֶחָתָן וְהַכַּלָּה לַחֻפָּה וּבוֹדְקִין אוֹתָן, וְהָעֵדִים מְשַׁמְּרִים לָהֶם מִבַּחוּץ, וְהֵם שֶׁהַחֲכָמִים קוֹרִין לָהֶם שׁוֹשְׁבִינִין, וְכַאֲשֶׁר יִפְרְדוּ נִכְנָסִין הָעֵדִים שָׁם וְלוֹקְחִין הַשִּׂמְלָה אֲשֶׁר שָׁכַב אוֹתָהּ עָלֶיהָ וְיִרְאוּ הַדָּמִים, וְזֶה יָדוּעַ בַּתַּלְמוּד (כתובות מו ירושלמי שם פ״א ה״א) וּבְסִפְרֵי אַגָּדָה, וְקוֹרִין הַשִּׂמְלָה הַהִיא סוּדָר. וּלְכָךְ יֹאמַר הַכָּתוּב שֶׁיְּפָרְשׂוּ אָבִיהָ וְאִמָּהּ הַשִּׂמְלָה אֲשֶׁר לָקְחוּ מִיַּד הָעֵדִים, וְיֹאמְרוּ אֵלֶּה בְּתוּלֵי בִּתִּי. וּבְוַדַּאי שֶׁצָּרִיךְ לְחַוֵּר הַדְּבָרִים בְּעִנְיָנִים הַרְבֵּה שֶׁהַכָּתוּב יְקַצֵּר בָּהֶם, אֲבָל לֹא אָמַר חֵרֵי זֶה מָשָׁל אֶלָּא הַמְחַיֵּב מוֹצִיא שֵׁם רַע אע״פ שֶׁלֹּא בָעַל, וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר עַד שֶׁבָּעַל. וְכָךְ אָמְרוּ בַּגְּמָרָא (שם מו) רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן יַעֲקֹב אוֹמֵר, שִׂמְלָה מַמָּשׁ, וַהֲלָכָה כִּדְבָרָיו. וְכֵן טַעַם הַפָּרָשָׁה, כִּי אָמַר הַכָּתוּב תְּחִלָּה וְלָקַח אֲבִי הַנַּעֲרָה וְאִמָּהּ וְהוֹצִיאוּ אֶת בְּתוּלֵי הַנַּעֲרָה, יְדַבֵּר בִּשְׁנֵיהֶם, וְאַחַר כֵּן שָׂב לָאָב לְבַדּוֹ, וְאָמַר אֲבִי הַנַּעֲרָה וְגוֹ׳, וְחָזַר וְאָמַר, וּפָרְשׂוּ הַשִּׂמְלָה, בִּשְׁנֵיהֶם. וְהַטַּעַם כִּי הַתְּבִיעָה הַזֹּאת לָאָב לְבַדּוֹ, הוּא שֶׁהַקְּנָס שֶׁלּוֹ, אֲבָל שִׁתּוּף הָאֵם בַּמַּעֲשֶׂה מִפְּנֵי שֶׁעִנְיַן הַשִּׂמְלָה הַנָּשִׁים יוֹתְעֲסְקוּ בָּהּ, וְהֵן הַיּוֹדְעוֹת וְהַבְּקִיאוֹת בְּדָמִים, וְלָאֵם רָאוּי שֶׁתִּתְפֹּשׂ וְתָבִיא אוֹתָהּ לב״ד. אֲבָל טַעֲנַת **אֶת בִּתִּי נָתַתִּי לָאִישׁ הַזֶּה**, לָאָב בִּלְבַד הִיא, וְהָאֵם לָאו בַּעֲלַת דְּבָרִים דִּידָהּ הִיא, אוֹ אַחַר שֶׁיְּסַדֵּר הָאָב טַעֲנוֹתָיו בב״ד יִתְפֹּשׂ בַּשִּׂמְלָה אֲשֶׁר הֵבִיאָה אִשְׁתּוֹ תַּחַת כַּנְפוֹת כְּסוּתָהּ וְיִפְרְשׂוּ אוֹתָהּ שְׁנֵיהֶם בב״ד. וְהִנֵּה לֹא הַזְכִּירָה הָאֵם בַּפָּרָשָׁה וְלֹא בָּאָה לב״ד כְּלָל אֶלָּא מִפְּנֵי עִנְיַן הַשִּׂמְלָה, שֶׁהוּא מַמָּשׁ כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי:

טו וְטַעַם **וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶסֶף**, אַחֲרֵי הַמַּלְקוּת הַנִּדְרָשׁ מִן **וְיִסְּרוּ אוֹתוֹ** (כתובות מו), כִּי הַמְּנָהָג לִכְתֹּב לִבְתוּלָה מֹהַר חֲמִשִּׁים כֶּסֶף, וְהִנֵּה זֶה הוֹצִיא עָלֶיהָ שֵׁם רַע בַּעֲבוּר שֶׁשִּׁנָּאָהּ וְרָצָה לְהוֹצִיאָהּ בְּלֹא כְלוּם, וְלָכֵן עָנְשׁוֹ הַכָּתוּב בְּמֵאָה כֶסֶף כִּי הַתּוֹרָה תַּעֲנִישׁ בְּכֶפֶל, כְּעִנְיַן שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם (שמות כב ג), אע״פ שֶׁהַכְּתֻבָּה מִדִּבְרֵיהֶם לְמִי שֶׁיִּתְּנֶה עִמָּהּ אוֹ יִשָּׂאֶנָּה סְתָם, אֲבָל הַמְּנָהָג הָיָה לִכְתֹּב מֹהַר לַבְּתוּלוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם שם טז) כְּמֹהַר הַבְּתוּלוֹת, וְהָרֹב יַעֲשׂוּ כֵן, וְאִם לֹא הָיְתָה כְּתֻבָּה לְאִשָּׁה הַזֹּאת לָמָּה יָשִׂים עָלֶיהָ עֲלִילוֹת דְּבָרִים מִפְּנֵי שָׁבָא עָלֶיהָ וּשְׂנֵאָהּ, יִכְתֹּב לָהּ גֵּט וְיִפָּטֵר מִמֶּנָּה, דִּכְתִיב (מלאכי ב טז) כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח:

כב **וּמֵתוּ גַּם שְׁנֵיהֶם**, לְהוֹצִיא לָעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה חִדּוּדִים שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נֶהֱנֵית מֵהֶם. גַּם, לְרַבּוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם, לְשׁוֹן רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה. וְלֹא הֲבִינוֹתִי מַהוּ, וְכִי בְּתוּלָה הִיא זוֹ שֶׁנִּמְעֵט אוֹ נִצְטָרֵךְ לְרַבּוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם, מָה לִי רִאשׁוֹן מָה לִי שֵׁנִי וּשְׁלִישִׁי, וְעוֹד הָיָה לוֹ לוֹמַר הַבָּאִים אַחֲרָיו. וּבַנַּסְתָּאוֹת שֶׁלָּנוּ בְּסִפְרֵי (תצא קב), שְׁנֵיהֶם, וְלֹא הָעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה חִדּוּדִין, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר גַּם שְׁנֵיהֶם, לְרַבּוֹת הַבָּאִים מֵאֲחוֹרֵיהֶם, וְהִיא בִּיאָה שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּהּ וְרִבָּה אוֹתָהּ הַכָּתוּב בְּכָאן, וְכָל הָעֲרָיוֹת לְמֵדוֹת זוֹ מִזּוֹ. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט גַּם שְׁנֵיהֶם, הָאִישׁ הַפּוֹשֵׁעַ בַּחֲטָא יוֹתֵר, שֶׁהוּא הַתּוֹבֵעַ וְהַמְפַתֶּה וְהָעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה, וְגַם הָאִשָּׁה. וְהִזְכִּיר זֶה הַכָּתוּב וּפֵרַשׁ גַּם שְׁנֵיהֶם, הָאִישׁ הַשּׁוֹכֵב וְגַם הָאִשָּׁה, וְכֵן דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים לְתָלוֹת הַחֵטְא בָּאִישׁ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (ויקרא כ יז) בְּעֶרְוַת אֲחִיו גִּלָּה עֲרֵירִים יִהְיוּ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי טַעַם הָאִישׁ הַשּׁוֹכֵב עִם הָאִשָּׁה וְהָאִשָּׁה תּוֹסֶפֶת בֵּאוּר, כְּמוֹ יְבִיאֶהָ אֶת תְּרוּמַת ה׳ (שמות לה ה), אוֹתוֹ אֶת נְבוּכַדְנֶצַּר (ירמיהו כז ח). וּבְסִפְרֵי (שם) הָאִישׁ הַשּׁוֹכֵב עִם הָאִשָּׁה, אע״פ שֶׁהִיא קְטַנָּה, וְהָאִשָּׁה, אע״פ שֶׁנִּבְעֲלָה לְקָטָן. אִם כֵּן טַעְמוֹ גַּם שְׁנֵיהֶם, גַּם כָּל אֶחָד מֵהֶם, הָאִישׁ אוֹ הָאִשָּׁה, הַמַּגִּיעַ מֵהֶם לְחִיּוּב:

כג עִנְיַן נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה, כִּי כַּאֲשֶׁר יִרְאוּ עֵדִים מֵרָחוֹק אִישׁ תּוֹפֵשׂ בְּנַעֲרָה וְשָׁכַב עִמָּהּ בָּעִיר, וְהֵרִימוּ הָעֵדִים קוֹלָם וְהִתְרוּ בָּהֶם, עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (מכות ו ב) יִתְחַיְּבוּ שְׁנֵיהֶם סְקִילָה. שֶׁגַּם הָאִשָּׁה בְּחֻזְקַת מְזַנָּה לְדַעַת, כֵּיוָן שֶׁלֹּא צָעֲקָה כְּלָל, כִּי דֶּרֶךְ כָּל אֲנוּסָה לְצָעֹק בָּעִיר לְהוֹשִׁיעָהּ וּלְהַצִּילָהּ. וְאִם יִרְאוּ אוֹתָהּ בַּשָּׂדֶה שֶׁיַּחֲזִיק בָּהּ וְיִשְׁכָּבֶנָּה, חֵרֵי זוֹ בְּחֻזְקַת אֲנוּסָה וּפְטוּרָה. וְטַעַם **צָעֲקָה**, יִתָּכֵן שֶׁצָּעֲקָה. אוֹ טַעְמוֹ אִם צָעֲקָה אֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ, כִּי אֲפִלּוּ שָׁמְעוּ שֶׁלֹּא צָעֲקָה פְּטוּרָה כֵּיוָן שֶׁאֵין שָׁם מוֹשִׁיעִים לָהּ. וְהַכֹּל אִם יֵשׁ לָהּ מוֹשִׁיעִים בֵּין בָּעִיר בֵּין בַּשָּׂדֶה חַיֶּבֶת, אֵין לָהּ מוֹשִׁיעִים בֵּין בָּעִיר בֵּין בַּשָּׂדֶה פְּטוּרָה, שֶׁלֹּא דִּבֵּר הַכָּתוּב אֶלָּא בַּהוֹוָה:

וְאָמַר **עַל דְּבַר אֲשֶׁר עִנָּה אֶת אַשֶּׁת רֵעֵהוּ**, וְלֹא יִקְרֵא עִנּוּי רַק לַשּׁוֹכֵב בְּאֹנֶס, וְזוֹ כְּבָר חִיֵּב אוֹתָהּ כִּמְזַנָּה לְרָצוֹן. אֲבָל עִנְיַן הַכָּתוּב כִּי כַּאֲשֶׁר נִרְאֶה שֶׁהָאִישׁ אוֹחֵז בָּהּ וְשׁוֹכֵב עִמָּהּ, נָדוֹן הָאִשָּׁה כְּמִתְרַצָּה, בַּעֲבוּר שֶׁהָיְתָה יְכוֹלָה לְהִוָּשֵׁעַ מִמֶּנּוּ, וְנֶחְשָׁב הָאִישׁ כִּמְעַנֶּה אוֹתָהּ, כִּי לֹא פָּתָהּ וְלֹא דִּבֵּר עַל לִבָּהּ לְהִשָּׁמַע אֵלָיו. וְלֹא יָדַעְתִּי בְּדִין הַצְּעָקָה אִם רָאִינוּ נַעֲרָה שֶׁהֶחֱזִיק בָּהּ הָאִישׁ וְהִיא נִלְחֶמֶת בּוֹ בְּכָל כֹּחָהּ וּבוֹכָה וְאוֹחֶזֶת בִּבְגָדָיו אוֹ בְּשַׂעֲרוֹתָיו לְהַמְלִט מִמֶּנּוּ וְלֹא יָדָעָה לִצְעֹק, לָמָּה תִּסָּקֵל, אֶלָּא גַּם הַצְּעָקָה בַּהוֹוֶה, לָדוּן בָּהּ מִן הַסְּתָם בָּעִיר מְפֻתָּה וּבַשָּׂדֶה אֲנוּסָה׃

פרק כג

ג **מַמְזֵר**, שֵׁם לְאִישׁ מוּזָר מֵאֶחָיו וְיוֹדְעָיו, שֶׁלֹּא יָדַע מֵאַיִן בָּא, כִּלְשׁוֹן וַיֵּשֶׁב מַמְזֵר בְּאַשְׁדּוֹד וְהִכְרַתִּי גְּאוֹן פְּלִשְׁתִּים (זכריה ט ו), יֹאמַר שֶׁלֹּא יֵשֵׁב בְּאַשְׁדּוֹד זוּלָתִי אִישׁ נָכְרִי וְזָר שֶׁיַּעֲבֹר בּוֹ, כִּי יִכָּרֵית גְּאוֹן פְּלִשְׁתִּים מִמֶּנּוּ. וְהִנֵּה הַנּוֹלָד לְאִישׁ מֵאִשָּׁת אָבִיו הוּא יַרְחִיק אוֹתוֹ וְלֹא יוֹדֶה בּוֹ לָבָשְׁתּוֹ וְלִכְלִמָּתוֹ מִן הַמַּעֲשֶׂה הָרַע שֶׁעָשָׂה, וְגַם אִמּוֹ תַּשְׁלִיכֶנּוּ בַּלַּיְלָה, כְּעִנְיַן הָאֲסוּפִי הַנִּזְכָּר בַּתַּלְמוּד (קידושין סט), וְהִנֵּה הוּא מַמְזֵר בְּעִיר מוֹלַדְתּוֹ. וְכֵן כָּל הָעֲרָיוֹת, כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ בְּקִדּוּשִׁין יְרוּשַׁלְמִי (פ״ג ה״ד), אָמַר ר׳ אַבָּהוּ מַהוּ מַמְזֵר מוּם זָר:

ה **עַל דְּבַר אֲשֶׁר לֹא קִדְּמוּ אֶתְכֶם בַּלֶּחֶם וּבַמָּיִם**, מְצִינוּ (לעיל ב כח כט) אׇכֶל בַּכֶּסֶף תַּשְׁבִּרֵנִי וְאָכַלְתִּי וּמַיִם בַּכֶּסֶף תִּתֶּן לִי וְשָׁתִיתִי, כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי בְּנֵי עֵשָׂו הַיּוֹשְׁבִים בְּשֵׂעִיר וְהַמּוֹאָבִים הַיּוֹשְׁבִים בְּעָר. וְרַבִּים אָמְרוּ שֶׁהֵם לֹא קִדְּמוּ אוֹתָם אֲבָל יִשְׂרָאֵל קָנוּ מֵהֶם, וְזֶה הֶבֶל, כִּי דַּי לַמַּחֲנֶה שֶׁיִּמְכְּרוּ לָהֶם כַּאֲשֶׁר יִרְצוּ לִקְנוֹת. וְעוֹד כִּי יִשְׂרָאֵל לֹא בָּאוּ בִּגְבוּל מוֹאָב, וְהַמּוֹאָבִים הוֹצִיאוּ לָהֶם לֶחֶם וּמַיִם בַּכֶּסֶף, וְהַכָּתוּב יְסַפֵּר שֶׁעָשׂוּ הַמּוֹאָבִים כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ בְּנֵי עֵשָׂו, וְלָמָּה יַרְחִיק הַמּוֹאָבִי לְעוֹלָם בַּעֲבוּר זֶה וְלֹא יְתַעֵב הָאֲדוֹמִי. ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים ב׳:כ״ט) כִּי טַעַם כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי בְּנֵי עֵשָׂו וְהַמּוֹאָבִים עַל אֶעְבְּרָה בְּאַרְצֶךָ בַּדֶּרֶךְ (שם פסוק כז), אֲבָל לֹא מָכְרוּ לָהֶם לֶחֶם וּמַיִם, כִּי הֵם עָבְרוּ בְּהַר שֵׂעִיר וּבָעָר, רַק מֶלֶךְ אֱדוֹם לֹא הִנִּיחָם לַעֲבֹר דֶּרֶךְ מְדִינָתוֹ אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב בָּהּ, וְהוּא מָה שֶׁאָמַר (במדבר כ יח) לֹא תַעֲבֹר בִּי. גַּם זֶה הֶבֶל, כִּי הֵם אָמְרוּ אֶל מֶלֶךְ אֱדוֹם אֶעְבְּרָה בְּאַרְצֶךָ, וַיִּמְאֵן אֱדוֹם נְתֹן אֶת יִשְׂרָאֵל עֲבֹר בִּגְבֻלוֹ (שם פסוק כא), הִנֵּה לֹא נִכְנְסוּ כְּלָל בִּגְבוּל אֱדוֹם. וְכֵן כָּתוּב (שם כא ד) וַיִּסְעוּ מֵהֹר הָהָר דֶּרֶךְ יַם סוּף לִסְבֹּב אֶת אֶרֶץ אֱדוֹם, כִּי הֵצָרְכוּ לָשׁוּב לְאָחוֹר דֶּרֶךְ יַם סוּף מֵהֹר הָהָר שֶׁהוּא עַל גְּבוּל אֶרֶץ אֱדוֹם, וְלֹא בָּאוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם עַצְמָהּ כְּלָל. וְיִפְתָּח אָמַר בְּבַאוּר (שופטים יא טז-יח), כִּי בַּעֲלוֹתָם מִמִּצְרַיִם וַיֵּלֶךְ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר עַד יַם סוּף וַיָּבֹא קָדֵשָׁה, וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל מַלְאָכִים אֶל מֶלֶךְ אֱדוֹם לֵאמֹר אֶעְבְּרָה נָּא בְאַרְצֶךָ וְלֹא שָׁמַע מֶלֶךְ אֱדוֹם, וְגַם אֶל מֶלֶךְ מוֹאָב שָׁלַח וְלֹא אָבָה, וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּקָדֵשׁ וַיֵּלֶךְ בַּמִּדְבָּר וַיָּסָב אֶת אֶרֶץ אֱדוֹם וְאֶת אֶרֶץ מוֹאָב וגו׳, וַיַּחֲנוּ בְּעֵבֶר אַרְנוֹן וְלֹא בָאוּ בִּגְבוּל מוֹאָב. הִנֵּה זֶה מְפֹרָשׁ שֶׁלֹּא בָּאוּ כְּלָל בְּאֶרֶץ אֱדוֹם וְלֹא בְּאֶרֶץ מוֹאָב, וְאִלּוּ בָּאוּ שָׁם הָיוּ מוֹכְרִין לָהֶם לֶחֶם וּמַיִם, כִּי אֵין הַמִּנְהָג לְנוֹתֵן רְשׁוּת לְעַם הַצָּבָא לַעֲבֹר בְּאַרְצוֹ שֶׁלֹּא יִמְכֹּר לָהֶם לֶחֶם וּמַיִם. וְהַנִּרְאֶה אֲלַי כִּי הַכָּתוּב הִרְחִיק שְׁנֵי הָאַחִים הָאֵלֶּה שֶׁהָיוּ גְּמוּלֵי חֶסֶד מֵאַבְרָהָם שֶׁהִצִּיל אֲבִיהֶם וְאִמָּם מִן הַחֶרֶב וְהַשְּׁבִי (בראשית יד טז), וּבִזְכוּתוֹ שְׁלָחָם הַשֵּׁם מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה (שם יט כט), וְהָיוּ חַיָּבִין לַעֲשׂוֹת טוֹבָה עִם יִשְׂרָאֵל, וְהֵם עָשׂוּ עִמָּהֶם רָעָה, הָאֶחָד שָׂכַר עָלָיו בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר, וְהֵם הַמּוֹאָבִים, וְהָאֶחָד לֹא קִדֵּם אוֹתוֹ בַּלֶּחֶם וּבַמַּיִם כַּאֲשֶׁר קָרְבוּ לְמוּלוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (לעיל ב יח יט) אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת גְּבוּל מוֹאָב אֶת עָר וְקָרַבְתָּ מוּל בְּנֵי עַמּוֹן, וְהִנֵּה הַכָּתוּב הִזְהִירָם (שם פסוק יט) אַל תְּצָרֵם וְאַל תִּתְגַּר בָּם, וְהֵם לֹא קִדְּמוּ אוֹתָם כְּלָל, כִּי הָיָה הַכָּתוּב אוֹמֵר, כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי בְּנֵי עֵשָׂו הַמּוֹאָבִים וְהָעַמּוֹנִים, אֲבָל לֹא הִזְכִּיר עַמּוֹן שֶׁלֹּא קִדְּמוּ אוֹתָם. וְהִנֵּה עַמּוֹן הִרְשִׁיעַ בָּזֶה יוֹתֵר מִכֻּלָּם, כִּי בְּנֵי עֵשָׂו וְהַמּוֹאָבִים כַּאֲשֶׁר יָדְעוּ שֶׁהֻזְהֲרוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יִתְגָּרוּ בָּהֶם הוֹצִיאוּ לֶחֶם וּמַיִם חוּץ לִגְבוּלָם, וְעַמּוֹן לֹא אָבָה לַעֲשׂוֹת כֵּן. וְזֶה טַעַם **אֲשֶׁר לֹא קִדְּמוּ**, שֶׁלֹּא יָצְאוּ לִקְרָאתָם בַּלֶּחֶם וּבַמַּיִם כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ הָאֲחֵרִים. וּלְכָךְ הִקְדִּים הַכָּתוּב **עַמּוֹנִי** וְהִקְדִּים לְהַזְכִּיר פִּשְׁעוֹ עַל דְּבַר אֲשֶׁר לֹא קִדְּמוּ אֶתְכֶם, וְאַחֲרֵי כֵּן הִזְכִּיר **מוֹאָבִי** וְחִסַּאתוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (יבמות עו) עַמּוֹנִי וְלֹא עַמּוֹנִית מוֹאָבִי וְלֹא מוֹאָבִית, מִפְּנֵי שֶׁהָאִישׁ דַּרְכּוֹ לְקַדֵּם וְאֵין הָאִשָּׁה דַּרְכָּהּ לְקַדֵּם שֶׁתּוֹצִיא מָזוֹן חוּץ לִגְבוּל הָאָרֶץ. וְכֵן הִזְכִּירוּ בַּיְרוּשַׁלְמִי (שם פ״ח ה״ג) וּבְמְגִלַּת רוּת רַבָּתִי (ד ח), מִפְּנֵי שֶׁדֶּרֶךְ הָאִישׁ לִשְׁכֹּר וְאֵין דֶּרֶךְ הָאִשָּׁה לִשְׂכֹּר:

ז **לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם**, מִכְּלָל שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כ״ג:י״ז) עִמְּךָ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ, יָכוֹל אַף זֶה כֵּן, ת״ל לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים כ״ג:ז׳). וְהַמִּדְרָשׁ הַזֶּה בְּסִפְרֵי (תצא רנא) מְטוּבָתָם, מִכְּלָל שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם בַּטּוֹב לוֹ לֹא תוֹנֶנּוּ, הוֹצִיא אֶת אֵלּוּ מֵאוֹתָהּ טוֹבָה, אֲבָל לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כ׳:י׳) כִּי תִקְרַב אֶל עִיר וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם, יָכוֹל אַף עַמּוֹן וּמוֹאָב כֵּן, ת״ל לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם. וְכֵן בְּתַנְחוּמָא. וְהַנִּרְאֶה אֲלַי כִּי מִלְחֶמֶת עַמּוֹן וּמוֹאָב אָסְרָה הַכָּתוּב עָלֵינוּ לְדוֹרוֹת, וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר (לעיל ב ט יט) **אַל תִּתְגַּר בָּם**, אֵינָהּ מִצְוָה לְשָׁעָה בִּלְבַד, אֲבָל הִיא מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה לְדוֹרוֹת, וְהוּא שֶׁאָמַר (שם) כִּי לִבְנֵי לוֹט נָתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה. וְהִנֵּה אַרְצָם לָהֶם לְעוֹלָם, כִּי הִיא נַחֲלָה שֶׁהִנְחִילָם הַשֵּׁם. אִם כֵּן הַכָּתוּב שֶׁאָמַר **לֹא תִדְרֹשׁ** יְצַוֵּה אִם נִלְחֲמוּ עֲלֵיהֶם בְּעִיר שֶׁכָּבְשׁוּ הֵם מִן הָעַמִּים, שֶׁלֹּא נִקְרָא לָהֶם לְשָׁלוֹם. וְכֵן אִם יָבוֹאוּ הֵם לְהִלָּחֵם בְּאַרְצֵנוּ, מֵאַיִן לָנוּ לִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם וְלִכְבֹּשׁ מֵהֶם הַמְּדִינוֹת לְהַכּוֹת יוֹשְׁבֵי הֶעָרִים שֶׁעָשׂוּ עִמָּנוּ הָרָעָה, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה יִפְתָּח (שופטים יא לג), וַיַּכֵּם מַעֲרוֹעֵר וְעַד בּוֹאֲךָ מִנִּית עֶשְׂרִים עִיר, וְכֵן עָשָׂה דָּוִד לְכָל עָרֵי בְּנֵי עַמּוֹן (שמואל ב יב לא), בַּעֲבוּר שֶׁהֵם פָּרְצוּ הַגָּדֵר תְּחִלָּה וְנִלְחֲמוּ בּוֹ, וְאִז לֹא נִצְטָרֵךְ לִקְרוֹא בִּשְׁלוֹמָם וְנִכָּה בַּנִּלְחָמִים בָּנוּ כָּל עִיר מִתֶּם הַנָּשִׁים וְהַטָּף אִם נִרְצָה. וְאָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ רַבָּה (במדב״ר כא ו), וְהִכִּיתֶם כָּל עִיר מִבְצָר וְכָל עִיר מִבְחוֹר וְכָל עֵץ טוֹב תַּפִּילוּ וְכָל מַעְיְנֵי מַיִם תִּסְתֹּמוּ (מלכים ב ג יט), אָמְרוּ לוֹ, הַכָּתוּב אוֹמֵר (דברים כ׳:י״ט) לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ, וְאַתָּה אוֹמֵר כֵּן, אָמַר לָהֶם, עַל כָּל הָאֲמוּת צְוָה, וְזוֹ קַלָּה וּבְזוֹיָה הִיא, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ג יח) וְנָקֵל זֹאת בְּעֵינֵי ה׳ וְנָתַן אֶת מוֹאָב בְּיֶדְכֶם, שֶׁנֶּאֱמַר לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם וְטֹבָתָם, אֵלּוּ אֵילָנוֹת טוֹבִים. וְכָל זֶה לְהַזִּיקָם וּלְצַעֲרָם, אֲבָל הָאָרֶץ תִּשָּׁאֵר לַמִּשְׁפָּחָה הַהִיא, שֶׁהִיא נַחֲלָה שֶׁהִנְחִילָם הַשֵּׁם. וְזֶה הָעִנְיָן מֻזְכָּר בְּאַגָּדוֹת בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (עד יג) וּבְמִדְרַשׁ תְּהִלִּים (ס א). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט טַעַם לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם וְטֹבָתָם, כְּאוֹמֵר אע״פ שֶׁהֵם בְּנֵי

מִשְׁפַּחְתְּכֶם וַאֲבָרְכָם אֲבִיכֶם אָהַב אֶת אֲבִיהֶם כְּאָח לוֹ יוֹנֵק שְׁדֵי אִמּוֹ, לֹא תִּהְיוּ אַתֶּם לוֹ כְּאַחִים דּוֹרְשֵׁי שָׁלוֹם וְטוֹבָה, כִּי הֵם הֵפֵרוּ בְּרִית אַחְוָה וְתִהְיֶה מוּפֶרֶת לְעוֹלָם. וְהִנֵּה הַשֵּׁם שָׂמַר לִבְנֵי לוֹט זְכוּת אֲבִיהֶם שֶׁלְּוָיָה אֶת נְבִיאוֹ בַּהֲרָךְ אֲשֶׁר שָׁלְחוֹ ה׳, וּלְכָךְ הִנְחִילָם מִנַּחֲלַת אַבְרָהָם, וְהֶעֱנִישׁ אֶת בָּנָיו בְּחֶטְאָם שֶׁלֹּא יִדְבְּקוּ בְּיִשְׂרָאֵל. וְכֵן הַמִּצְרִים הִרְחִיקָם שִׁלְשָׁה דּוֹרוֹת מִפְּנֵי רִשְׁעָם אֲשֶׁר עָשׂוּ עִמָּנוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת, אֲבָל לֹא יְתַעֵב אוֹתָם לְעוֹלָם בַּעֲבוּר שֶׁהָיִינוּ גֵּרִים בְּאַרְצָם וְנִמְלַטְנוּ עִמָּהֶם בִּימֵי הָרָעָב בַּכָּבוֹד שֶׁעָשׂוּ לְאָבִינוּ, וְהִמְלִיכוּ עֲלֵיהֶם מִמֶּנּוּ קָצִין וּמוֹשֵׁל. וְכֵן עָשָׂה עִם אֱדוֹם, שָׁמַר לָהֶם זְכוּת אָבוֹת שֶׁהָיוּ מִזֶּרַע קֹדֶשׁ, וְהִרְחִיקָם שִׁלְשָׁה דּוֹרוֹת בַּעֲבוּר שֶׁיָּצְאוּ לְקָרָאתֵנוּ בַּחֶרֶב וְלֹא זָכְרוּ בְּרִית אַחִים. וְהַקַּבָּלָה מִן רַבּוֹתֵינוּ (יבמות עח) כִּי אֵין דּוֹר שְׁלִישִׁי מִימֵי מֹשֶׁה, אֲבָל כַּאֲשֶׁר יִתְגַּיֵּר אֶחָד מֵהֶם יָבֹא הַדּוֹר הַשְּׁלִישִׁי שֶׁלּוֹ בְּקָהָל ה׳:

י **וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע**, שֶׁהַשָּׂטָן מְקַטְרֵג בִּשְׁעַת הַסַּכָּנָה, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ג:י׳). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי בְּעִנְיַן הַמִּצְוָה הַזֹּאת, כִּי הַכָּתוּב יַזְהִיר בְּעֵת אֲשֶׁר הַחֵטְא מָצוּי בּוֹ, וְהַיְדוּעַ בְּמִנְהֲגֵי הַמַּחֲנוֹת הַיּוֹצְאוֹת לַמִּלְחָמָה כִּי יֹאכְלוּ כָּל תּוֹעֵבָה, יִגְזְלוּ וְיִחְמְסוּ, וְלֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ אֲפִלּוּ בְּנַאוּף וְכָל נִבְלָה, הַיְשָׁר בִּבְנֵי אָדָם בְּטִבְעוֹ יִתְלַבֵּשׁ אַכְזָרִיּוּת וְחֵמָה כְּצֵאת מַחֲנֶה עַל אוֹיֵב, וְעַל כֵּן הַזְהִיר בּוֹ הַכָּתוּב וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הִיא אַזְהָרָה מִכָּל הַנֶּאֱסָר. וּבְסִפְרֵי (תצא קיט), וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע, שׁוֹמֵעַ אֲנִי בְּטֻמְאוֹת וּבְטָהֳרוֹת וּבְמַעֲשְׂרוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, ת״ל עֶרְוָה. אֵין לִי אֶלָּא עֶרְוָה, מִנַּיִן לְרַבּוֹת עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים וְקִלְלַת הַשֵּׁם, ת״ל וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע, אוֹ יָכוֹל בְּטֻמְאוֹת וּבְטָהֳרוֹת וּבְמַעֲשְׂרוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, ת״ל עֶרְוָה, מָה עֶרְוָה מְיֻחֶדֶת מַעֲשֶׂה שֶׁגָּלוּ עָלָיו כְּנַעֲנִים וּמְסַלֵּק אֶת הַשְּׁכִינָה, אַף כָּל מַעֲשֶׂה שֶׁגָּלוּ עָלָיו כְּנַעֲנִים וּמְסַלֵּק אֶת הַשְּׁכִינָה, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר **דָּבָר**, אַף עַל לָשׁוֹן הָרָע. וְגַם זֶה מִן הַסּוֹד שֶׁפֵּרְשָׁנוּ, כִּי מִלְּבַד הָאַזְהָרוֹת שֶׁבָּאוּ בְּאֵלֶּה הָעֲבֵרוֹת הַחֲמוּרוֹת יוֹסִיף לָאוּ בַּמַּחֲנֶה שֶׁנִּשְׁמַר בּוֹ מִכָּל אֵלּוּ הָעֲבֵרוֹת שֶׁלֹּא תִּסְתַּלֵּק הַשְּׁכִינָה מִיִּשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם, כַּאֲשֶׁר אָמַר, כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ. וְהִנֵּה הָעוֹשֶׂה הָעֲבֵרוֹת הַגְּדוֹלוֹת בַּמַּחֲנֶה, כְּאוֹתָם שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (ירמיהו ז ל), שָׂמוּ שִׁקּוּצֵיהֶם בַּבַּיִת אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו לְטַמְּאוֹ, וְעוֹד שֶׁלֹּא יִגְבְּרוּ עָלֵינוּ הָאוֹיְבִים אִם נַעֲשֶׂה כַּמַּעֲשִׂים הַגּוֹרְמִים לָהֶם שֶׁיִּגְלוּ מִפָּנֵינוּ, וְזֶהוּ וְלָתֵת אוֹיְבֶיךָ לְפָנֶיךָ (שם). וְהוֹסִיפוּ בּוֹ לָשׁוֹן הָרַע כְּדֵי שֶׁלֹּא יַרְבּוּ בֵּינֵיהֶם מַחְלוֹקוֹת, וְיָכוּ בֵּינֵיהֶם מַכָּה רַבָּה מְאֹד יוֹתֵר מִן הָאוֹיְבִים:

יא וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הִזְהִיר בְּבַעַל הַמִּקְרֶה לָצֵאת מִכָּל הַמַּחֲנֶה, מִפְּנֵי הַטַּעַם הַנִּזְכָּר שֶׁהַשֵּׁם מִתְהַלֵּךְ עִמָּנוּ לְהוֹשִׁיעֵנוּ וְהַמַּחֲנֶה קָדוֹשׁ, וְשֶׁיִּהְיֶה לִבֵּנוּ מִתְכַּוֵּן להקב״ה וְנוֹחִיל לִישׁוּעָתוֹ וְלֹא נִסְמֹךְ בִּזְרוֹעַ בָּשָׂר. וְכֵן הַטַּעַם בְּכִסּוּי הַצּוֹאָה, כִּי הַמַּחֲנֶה כֻּלּוֹ כְּמִקְדָּשׁ ה׳. וּמִמֶּנּוּ נִלְמוֹד לִמְקוֹם הַתְּפִלָּה, שֶׁנַּרְחִיק מִן הַצּוֹאָה אַרְבַּע אַמּוֹת, וּלְכָל מַרְאֵה הָעֵינַיִם. אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ יִדְרְשׁוּ (פסחים סח א), וְיָצָא אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה לֹא יָבֹא אֶל תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה, בְּמַחֲנֵה לְוִיָּה וּבְמַחֲנֵה שְׁכִינָה, כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה הָאָרוֹן עִמָּהֶם שָׁם. וְגַם כְּסוּי הַצּוֹאָה לְדַעְתָּם (ברכות כב ב; שם כה) בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יַזְכִּירוּ הַשֵּׁם לְהִתְפַּלֵּל אוֹ לִקְרֹא קְרִיאַת שְׁמַע. אִם כֵּן גַּם זוֹ אַזְהָרָה כָּפַל אוֹתָהּ בַּמַּחֲנֶה שֶׁלֹּא יִהְיֶה הַכֹּל מֻפְקָר כְּמַחֲנוֹת הַגּוֹיִם. וְגַם אֵלּוּ מִצְוֹת מִבְּאָרוֹת. וְטַעַם כְּסוּי הַצּוֹאָה, שֶׁאֵין הַצּוֹאָה כְּטֻמְאָה שֶׁתִּטַּמֵּא אֶת מְקוֹמָהּ וְשֶׁתִּהְיֶה בּוֹטַעַת וְעוֹלָה, אֲבָל אָסוּר לִרְאוֹתָהּ בְּעֵת הַתְּפִלָּה וּבְהִיוֹת הַלֵּב דָּבֵק בַּשֵּׁם הַנִּכְבָּד, מִפְּנֵי שֶׁהַדְּבָרִים הַנִּמְאָסִים יוֹלִידוּ גְּנַאי בַּנֶּפֶשׁ וִישַׁבְּשׁוּ כַּוָּנַת הַלֵּב הַטָּהוֹר, וְכַאֲשֶׁר נֶעֱלְמָה מֵעֵין רוֹאֶה אֵין רַע:

טז וְטַעַם **לֹא תַסְגִּיר עֶבֶד אֶל אֲדֹנָיו**, דָּבֵק לְמַעְלָה, שֶׁאִם יִבְרַח הָעֶבֶד מֵאֲדֹנָיו אֲשֶׁר יָצָאתָ עָלָיו מַחֲנֶה וְיִנָּצֵל אֶל מַחֲנֶךָ, לֹא תַסְגִּירֶנּוּ לוֹ בְּמָמוֹן אֲשֶׁר יִתֵּן לְךָ. וּלְפִי שֶׁאָמַר בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר, נִרְאֶה שֶׁהוּא מִצְוָה שֶׁיִּהְיֶה בֶּן חוֹרִין וְלֹא נַעֲבֹד בּוֹ אֲנַחְנוּ. וְהַטַּעַם בַּמִּצְוָה הַזּוֹ כִּי עִמָּנוּ יַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם, וְאֵיננּוּ הָגוּן שֶׁנַּחְזִירֶנּוּ אֶל אֲדוֹנָיו לַעֲבֹד ע״ז. וְעוֹד שֶׁיִּתְכַּן שֶׁיִּלְמַד דֶּרֶךְ מִבּוֹא הָעִיר, כִּי בְּעִנְיַן כָּזֶה יִלְכְּדוּ מְדִינוֹת רַבּוֹת עַל יְדֵי הָעֲבָדִים וְהַשְּׁבוּיִים הַבּוֹרְחִים מִשָּׁם. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (גיטין מה) אֲפִילּוּ בְּעֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁבָּרַח מֵחוּצָה לָאָרֶץ לָאָרֶץ, שֶׁגַּם זֶה יַעֲמֹד לִפְנֵי יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ הַשֵּׁם וְיִנָּצֵל מֵעֶבֶד הַיּוֹשְׁבִים עַל אַדְמָה טְמֵאָה, וְשֶׁאֵין כָּל הַמִּצְוֹת נוֹהֲגוֹת שָׁם:

יח **לֹא תִהְיֶה קְדֵשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל**, מְקֻדֶּשֶׁת וּמְזֻמֶּנֶת לִזְנוּת. וְלֹא יִהְיֶה קָדֵשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מְזֻמָּן לְמִשְׁכָּב, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ג:י״ח). וְהִנֵּה אִם הַלָּאו הַזֶּה אַזְהָרָה בָּאִשָּׁה הַנִּשְׁכֶּבֶת, וְיַזְהִיר בִּהְיוֹתָהּ מְקֻדֶּשֶׁת וּמְזֻמֶּנֶת לִזְנוּת, אִם כֵּן אֵין הַפְּנוּיָה הַנִּבְעֶלֶת בְּמִקְרֶה וּבְהֶצְנֵעַ מֵחַיְבֵי הַלָּאוִין. וְכֵן הַקָּדֵשׁ, לָמָּה יַזְכִּיר בִּהְיוֹתוֹ קָדֵשׁ וּמְזֻמָּן, וַאֲפִלּוּ הַנִּבְעָל בְּחַדְרֵי חֲדָרִים יֵשׁ בּוֹ כָּרֵת וּמִיתַת ב״ד. וְעוֹד שֶׁהָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר לֹא תִהְיֶה בָּכֶם קְדֵשָׁה וְלֹא יִהְיֶה בָּכֶם קָדֵשׁ, כִּי **מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל** וּ**מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל** כְּאִלּוּ בְּעֵם אַחַר יְדַבֵּר. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי בַּלָּאו הַזֶּה כִּי הוּא אַזְהָרָה לב״ד שֶׁלֹּא יַנִּיחוּ אַחַת מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל לִהְיוֹת יוֹשֶׁבֶת בְּפָרָשַׁת דְּרָכִים בְּעֵינַיִם עַל הַדֶּרֶךְ לְזָמָּה, אוֹ שֶׁתִּתְקַן לָהּ קֲבָּה שֶׁל זוֹנוֹת כְּמִנְהַג אַרְצוֹת זָרִים יוֹשְׁבוֹת עַל הַפֶּתַח בְּתַפִּים וּבִכְנוֹרוֹת, כָּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו כג טז) קְחִי כִנּוֹר סֹבִּי עִיר זוֹנָה נִשְׁכָּחָה הֵיטִיבִי נַגֵּן הַרְבִּי שִׁיר לְמַעַן תִּזָּכֵרִי. וְכֵן יִזָּהֵר לב״ד עַל הַקָּדֵשׁ. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֲפִלּוּ שֶׁיִּשְׁכַּב עִם הַנָּשִׁים בְּקוּבָּה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לוֹ מְזֻמָּנֶת לְזָמָּה, אוֹ שֶׁיֵּשֵׁב בְּעֵינַיִם עַל הַדֶּרֶךְ הִזְהִירָם לְבֵית דִּין. וְיֵרָאֶה לִי שֶׁכֵּן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים כ״ג:י״ח), אֲבָל צֶרֶף לָזֶה הֶעְבֵּד וְהַשִּׁפְחָה הַבָּאִים בְּיִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ נְשׂוּאִין, מִפְּנֵי שֶׁהַכֹּל יוֹדְעִין בָּעֶבֶד הַזֶּה שֶׁנַּעֲשָׂא בַּת יִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין לוֹ בָּהּ קִדּוּשִׁין, וְהִיא עִמּוֹ כְּאִשָּׁה עִם בַּעֲלָהּ, אִם כֵּן הִיא קְדֵשָׁה לְעִנְיֵנִי הַשֵּׁמֶשׁ. וְרָאִיתִי בְּסִפְרֵי (תצא קכו) לֹא תִהְיֶה קְדֵשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל, אֵין אַתָּה מֵזֵהָר עָלֶיהָ בָּאֵמוֹת, וְלֹא יִהְיֶה קָדֵשׁ אֵין אַתָּה מֵזֵהָר עָלָיו

בָּאֱמוּת, שֶׁהָיָה בִּדִּין, וּמָה אִם קְדֵשָׁה קַלָּה אַתָּה מְזַהֵר עָלֶיהָ בְּיִשְׂרָאֵל, קְדֵשׁ חָמוּר אֵינוֹ דִין שֶׁתְּהֵא מְזַהֵר עָלָיו בְּיִשְׂרָאֵל, אוֹ חִלּוּף, אִם קְדֵשׁ חָמוּר אִי אַתָּה מְזַהֵר עָלָיו בָּאֱמוּת, קְדֵשָׁה קַלָּה אֵינוֹ דִין שֶׁלֹּא תְּהֵא מְזַהֵר עָלֶיהָ בָּאֱמוּת וְכוּ׳. וְנִרְאֶה מִזֶּה שֶׁאֵין מִדְרָשָׁם כְּדִבְרֵי אוּנְקְלוֹס, שֶׁהֲרֵי לְדִבָרָיו אֵין חֹמֶר בַּקְּדֵשׁ יוֹתֵר מִן הַקְּדֵשָׁה. וְעוֹד מַהוּ זֶה שֶׁאוֹמְרִים אֵין אַתָּה מְזַהֵר עָלָיו בָּאֱמוּת, וְכֵן אִם הָיָה מִדְרָשָׁם בַּקְּדֵשׁ לַזָּכָר הַנִּשְׁכָּב כְּמִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (סנהדרין נ״ד), גַּם בָּזֶה לֹא יִתָּכֵן שֶׁיֹּאמְרוּ אִי אַתָּה מְזַהֵר עָלָיו בָּאֱמוּת, שֶׁהַנִּשְׁכָּב מִן הַגּוֹי בִּסְקִילָה הוּא. אֲבָל נִרְאֶה שֶׁדַּעַת בַּעַל הַבָּרִיתָא הַזּוֹ כָּעִנְיָן שֶׁהִזְכַּרְנוּ, יַזְהִיר לב״ד שֶׁלֹּא תַּעֲמֹד הָאִשָּׁה עַל אֵם הַדֶּרֶךְ לִזְנוּת, כִּי שָׁם תְּנַאֲפֶנָּה מֵאִסּוּרֵי הַבִּיאוֹת קְרוֹבִים וּרְחוֹקִים, וְלָכֵן מְכַסּוֹת פְּנֵיהֶן לִזְנוֹת גַּם מֵאֲחֵיהֶם וּקְרוֹבֵיהֶם, וְהוּא מָה שֶׁאָמַר (בראשית לח טו) וַיַּחְשְׁבֶהָ לְזוֹנָה כִּי כִסְּתָה פָּנֶיהָ. וְכֵן יַזְהִיר לב״ד עַל הַמְזַמֵּן לִהְיוֹת נִשְׁכָּב מִן הַזְּכָרִים, כָּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (מלכים א יד כד) וְגַם קָדֵשׁ הָיָה בָּאָרֶץ עָשׂוּ כְּכֹל הַתּוֹעֵבֹת הַגּוֹיִם, וּמִלְבַד הָאֲזָהָרָה בְּעוֹשֵׂי הָעֲבֵרָה יַזְהִיר כָּאן בְּבֵית דִּין שֶׁלֹּא יַנִּיחוּ לִהְיוֹת קָדֵשׁ בָּעֲיָרִים עַל הַדֶּרֶךְ, כַּיָּדוּעַ מֵהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁעוֹמְדִים עַל הַדֶּרֶךְ מְכוּסֵי הַפָּנִים כְּנָשִׁים לַעֲשׂוֹת הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת. וְדָרְשׁוּ בַּבָּרִיתָא הַזּוֹ שֶׁאֵין אָנוּ מַזְהָרִים בַּאֲחֵרִים זוֹלָתֵנוּ אִם יַעֲשׂוּ עִם רֵעֵיהֶם כֵּן, שֶׁלֹּא הֻזְהָרְנוּ אֲנַחְנוּ בַּגּוֹיִם אֶלָּא בְּעִנְיָן ע״ז בִּלְבַד. וּלְשׁוֹן קָדֵשׁ וּקְדֵשָׁה עַל דַּעַת הַמְפָרְשִׁים לְשׁוֹן הִזְמָנָה, כִּי מָצְאוּ אֲנִי צוּיתִי לִמְקֻדָּשַׁי (ישעיהו יג ג), וְכֵן הִקְדִּישׁ קְרוּאָיו (צפניה א ז), קִדְּשׁוּ עָלֶיהָ מִלְחָמָה (ירמיהו ו ד). וּלְפִי דַּעְתִּי כֻּלָּם מִלְּשׁוֹן קְדֵשָׁה, כִּי הַפּוֹרֵשׁ מִן הַזְּנוּת נִקְרָא קָדוֹשׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כא ז) אִשָּׁה זֹנָה וַחֲלָלָה לֹא יִקָּחוּ וְאִשָּׁה גְּרוּשָׁה מֵאִישָׁהּ לֹא יִקָּחוּ כִּי קָדֹשׁ הוּא לֵאלֹהָיו. וְהִנֵּה הַנִּשְׁמֶרֶת מִן הָעֲרָוָה וְהַזִּמָּה, קְדוֹשָׁה, וְהַנִּפְרֶדֶת מִן הַקְּדֵשָׁה וְנִטְמֵאת בְּזִמָּה, נִקְרְאָה קְדֵשָׁה, קָרוֹב לְמָה שֶׁנּוֹהֵג הַלָּשׁוֹן לוֹמַר וּבְכָל תְּבוּאָתִי תְּשָׁרֵשׁ (איוב לא יב), וְדִשְּׁנוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ (במדבר ד יג), כִּי הַזּוֹנָה הַמְפֻרְסֶמֶת טְמֵאַת הַשֵּׁם רַבַּת הַמְּהוּמָה, נִפְרֶדֶת מִכָּל קְדֵשָׁה, וְאֵין שֵׁם זֶה בָּהּ רַק בִּהְיוֹתָהּ מְזֻמֶּנֶת לַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת שֶׁאֵין לָהּ שְׁעַת הַכֹּשֶׁר וּקְדֵשָׁה כְּלָל. וּלְשׁוֹן **הִקְדִּישׁ קָרוּאָיו** מְלִיצָה, כִּי הֶעוֹשֶׂה מִשְׁתֶּה מְקַדֵּשׁ קְרוּאָיו וּמְטַהֵר אוֹתָם שֶׁלֹּא יְטַמְּאוּ הַשֻּׁלְחָן וְהַלֶּחֶם, כָּעִנְיָן שֶׁאָמַר (שמואל א כ כו) בִּלְתִּי טָהוֹר הוּא כִּי לֹא טָהוֹר, וְכֵן (ירמיהו ו ד) קַדְּשׁוּ עָלֶיהָ מִלְחָמָה, שֶׁיְּטַהֲרוּ אוֹתָם כְּמִטַהֵר קְרוּאָיו שֶׁלֹּא יִבָּדְלוּ הַחֲבֵרִים מֵהֶם:

יט לֹא תָּבִיא אֶתְנַן זוֹנָה, הַזּוֹנוֹת יַעֲשׂוּ בָּאֶתְנָן שֶׁלָּהֶם מִצּוֹת, חוֹשְׁבוֹת לְכַפֵּר עַל חַטָּאתָן, כְּמוֹ שֶׁיִּזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (ויק״ר ג א) בַּמָּשָׁל שֶׁלָּהֶן, גַּיְפָא בְּתַפּוּחַיָּא וּמַפָּלְגָא לְבָאִישַׁיָּא. וּלְכָךְ אָסְרָה תּוֹרָה אֶתְנָן לְכָל נֶדֶר, כִּי עַתָּה יוֹסִיפוּ לַחֲטֹא בָּהֶן. וְכֵן עִנְיַן מְחִיר כֶּלֶב, בַּעֲבוּר כִּי הַצָּדִים בִּכְלָבִים וְשׁוֹמְרֵי הַחוֹמוֹת יְגַדְּלוּ כְּלָבִים עַזֵּי נֶפֶשׁ מַזִּיקִים אֶת הָרַבִּים, וְיַדִּירוּ בִּמְחִירֵיהֶם לִהְיוֹת כֹּפֶר לְנַפְשָׁם, וְכֵן הַמִּנְהָג עַד הַיּוֹם בַּפָּרָשִׁים אַנְשֵׁי הַצַּיִד, שֶׁיַּעֲמִידוּ צוּרַת כַּלְבֵיהֶם בְּשַׁעֲוָה לִפְנֵי ע״ז שֶׁיַּצְלִיחוּ בָּהֶם. וְהַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ מִפְּנֵי שֶׁהוּא דֶּרֶךְ בִּזָּיוֹן. וְאָמַר (דברים כג יט):

גַּם שְׁנֵיהֶם, לְרַבּוֹת שְׁנוּיֵיהֶם, כְּגוֹן חִטִּין וַעֲשָׂקָן סֹלֶת, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ג:י״ט). אֲבָל בַּגְּמָרָא (בבא קמא סה ב) אָמְרוּ, שֶׁבֵּית שַׁמַּאי אוֹסְרִין וּבֵית הִלֵּל מַתִּירִין, אֶלָּא הֵם וְלֹא שְׁנוּיֵיהֶם. וְטַעַם **גַּם שְׁנֵיהֶם**, בַּעֲבוּר שֶׁהָאֶחָד בָּאֱמֶת תּוֹעֵבָה גְּדוֹלָה וְהוּא הָאֶתְנָן כִּי בוֹ נֶעֱשְׂתָה תּוֹעֲבַת הַזִּמָּה, אָמַר שֶׁגַּם שְׁנֵיהֶם יְתֻעָב ה׳. וְכָמוֹהוּ (משלי יז טו), מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק תּוֹעֲבַת ה׳ גַּם שְׁנֵיהֶם, יִתְלֶה הַקָּטָן בַּגָּדוֹל. וְכֵן (דברים כב כב) **וּמֵתוּ גַּם שְׁנֵיהֶם**, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי. אוֹ טַעְמוֹ שֶׁהִזְהִיר כְּבָר עַל פְּסוּלֵי הַקָּרְבָּן בְּמוּמִין וְאָמַר בָּהֶם (דברים יז א), לֹא תִזְבַּח לַה׳ אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וָשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוּם כֹּל דָּבָר רָע כִּי תוֹעֲבַת ה׳ אֱלֹהֶיךָ הוּא, הוֹסִיף בְּכָאן לוֹמַר כִּי גַּם הָאֶתְנָן וְהַמְּחִיר, שְׁגוּפָם תָּמִים, גַּם הֵם תּוֹעֲבַת ה׳ אֱלֹהֶיךָ כְּמוֹתָם, וְהוּא הַנָּכוֹן. וְכֵן (משלי כ יב) אׇזֶן שֹׁמַעַת וְעַיִן רֹאָה ה׳ עָשָׂה גַם שְׁנֵיהֶם, יִרְמֹז לָאָדָם בִּכְלָלוֹ, יֹאמַר שֶׁה׳ יָצַר אֶת הָאָדָם וְעָשָׂה גַּם אֵלּוּ בּוֹ. וְכֵן (משלי כ י) אֶבֶן וָאָבֶן אֵיפָה וְאֵיפָה תּוֹעֲבַת ה׳ גַּם שְׁנֵיהֶם, יִרְמֹז לְגוֹזֵל וְחוֹמֶס וְכָל עוֹשֵׁק, שֶׁהֵם תּוֹעֲבוֹת גְּדוֹלוֹת מֵאֵלּוּ וְלֹא יַזְכִּירֵם.

כ לֹא תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ, גַּם זוֹ מִצְוָה מְבֹאֶרֶת (ויקרא כה לו לז), יוֹסִיף בְּכָאן אַזְהָרָה גַּם לַלֹּוֶה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּכָל דִּינֵי מָמוֹנוֹת שֶׁאִם רָצָה הוּא לְזוֹק בְּנִכְסָיו רַשַּׁאי, אֲבָל מִפְּנֵי רְגִילוּת הַחֵטְא הַזֶּה יַזְהִיר בּוֹ גַּם הַלֹּוֶה. וּבֵאֵר בְּכָאן שֶׁיִּהְיֶה רִבִּית הַנָּכְרִי מֻתָּר, וְלֹא הִזְכִּיר כֵּן בְּגָזֵל וּבִגְנֵבָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב״ק קיג) גָּזֵל גּוֹי אָסוּר, אֲבָל הָרִבִּית שֶׁהוּא נַעֲשֶׂה לְדַעַת שְׁנֵיהֶם וּבִרְצוֹנָם לֹא נֶאֱסַר אֶלָּא מִצַּד הָאַחְוָה וְהַחֶסֶד, כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה (ויקרא יט יח) וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ט״ו:ט׳) הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל וְגוֹ׳, וְעַל כֵּן אָמַר לְמַעַן יְבָרֶכְךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ, כִּי חֶסֶד וְרַחֲמִים יַעֲשֶׂה עִם אָחִיו כַּאֲשֶׁר יַלְוֶנּוּ בְּלֹא רִבִּית וְתַחֲשֹׁב לוֹ לִצְדָקָה. וְכֵן הַשְּׁמִטָּה חֶסֶד בָּאַחִים. לְכָךְ אָמַר (שם פסוק ג), אֶת הַנָּכְרִי תִּגֹּשׁ, וְקִבֵּץ לוֹ בְּרָכָה, כִּי הַכָּתוּב לֹא יַזְכִּיר הַבְּרָכָה רַק בִּצְדָקָה וּבַחֲסָדִים, לֹא בְּגָזֵל וּבִגְנֵבָה וּבְאוֹנָאָה. וְהִזְכִּיר נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אׇכֶל, לְבָאֵר שֶׁהַלֹּוֶה סְאָה חִטִּין בִּסְאָה וַחֲצִי יִהְיֶה נֶשֶׁךְ גְּמוּר אֲפִלּוּ לֹא יִהְיֶה שָׁוֶה סְאָה וַחֲצִי בְּעֵת הַפֵּרָעוֹן כִּדְמֵי סְאָה שֶׁהִלְוָהוּ. וּבֵאֵר עוֹד כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יִשֶּׁךְ, אֲפִלּוּ בְּאַבְנֵי הַבִּנְיָן וּשְׂאָר הַנִּלְוִים, אוּלַי יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת שֶׁאֵין הַנֶּשֶׁךְ רַק בְּכֶסֶף, שֶׁכָּל הַדְּבָרִים נִקְנִין בּוֹ, וּבְאׇכֶל, שֶׁהוּא חַיֵּי הָאָדָם, אֲבָל בִּשְׂאָר הַדְּבָרִים נֵלֵךְ אַחַר שׁוּם הַכֶּסֶף לְעֵת הַהַלְוָאָה וְהַפֵּרָעוֹן. וְרַבּוֹתֵינוּ (ספרי קכט) עָשׂוּ **לַנָּכְרִי תַּשִּׁיךְ**, לָאו הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה בְּאָחִיךָ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא מְיֻתָּר, שֶׁכְּבָר אָמַר לֹא תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ:

כג וְכִי תֶחְדַּל לִנְדֹּר לֹא יִהְיֶה בְךָ חֵטְא, בַּעֲבוּר שֶׁהַמַּקְרִיבִים עוֹלָה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים יֵשׁ לָהֶם שָׂכָר טוֹב, כָּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהלים סו טו), עֹלוֹת מֵחִים אַעֲלֶה לָךְ עִם קְטֹרֶת אֵילִים אֶעֱשֶׂה בָקָר עִם עַתּוּדִים סֶלָה אָבוֹא בֵיתֶךָ בְּעוֹלוֹת (שם פסוק יג), וְאַף בְּקָרְבָּנוֹת הַבָּאִים בִּנְדָבָה כָּתוּב (ויקרא א ד), וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו, וְאוֹמֵר רֵיחַ נִיחוֹחַ לַה׳, וְאִם כֵּן חֲבֵרִי הַנְּדָרִים זְרוּז בְּמִצְוָה, וְכָתוּב (תהלים קטז יח) נְדָרַי לַה׳ אֲשַׁלֵּם נֶגְדָה נָּא לְכָל עַמּוֹ, לְפִיכָךְ יֹאמַר הַכָּתוּב הִשָּׁמֶר בִּנְדָרֶיךָ, כִּי

אע״פ שֶׁהֵם זְרוּז בְּקָרְבְּנוֹת הַשֵּׁם אֲשֶׁר הֵם לְךָ לְרָצוֹן, אִם תִּדֹּר תָּבֹא לִידֵי חֵטְא אִם לֹא תְּשַׁלֵּם אוֹ שֶׁתְּאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ, וְאִם לֹא תִּדֹּר לֹא תִּמְצָא בָּעִנְיָן כְּלָל, כִּי אֲפִלּוּ לֹא תַּקְרִיב קָרְבָּן כָּל יָמֶיךָ לֹא יִהְיֶה בְּךָ חֵטְא, אִם כֵּן תִּשְׁמֹר מוֹצָא שְׂפָתֶיךָ כַּאֲשֶׁר תּוֹצִיא הַדָּבָר מִפִּיךָ, וְעָשִׂיתָ אַחֲרֵי כֵן כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לְהַשְׁלִים כָּל אֲשֶׁר נָדָבָה רוּחֶךָ לְהוֹצִיא מִפִּיךָ. וְעַל הַדֶּרֶךְ הַזֶּה אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ה ג ד), כַּאֲשֶׁר תִּדֹּר נֶדֶר לֵאלֹהִים אַל תְּאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ כִּי אֵין חֵפֶץ בַּכְּסִילִים וְגוֹ׳, טוֹב אֲשֶׁר לֹא תִּדֹּר מִשֶּׁתִּדּוֹר וְלֹא תְשַׁלֵּם. יֹאמַר שֶׁאֵין חֵפֶץ בַּכְּסִילִים הַחוֹשְׁבִים לַעֲשׂוֹת מִצְוָה כַּאֲשֶׁר יִדְּרוּ נְדָרִים רַבִּים לְהְיוֹת לָהֶם זְרוּז לַמִּצְוָה שֶׁחָשְׁבוּ לַעֲשׂוֹת, וְלֹא יַחְשְׁבוּ בְּלִבָּם וְלֹא דַעַת וְלֹא תְבוּנָה לֵאמֹר אוּלַי לֹא תִּמְצָא יָדֵי לְהַשְׁלִים כָּל אֵלֶּה, אֲבָל יַחְשֹׁב כִּי הָרָצוֹן אֲשֶׁר הָיָה לוֹ בְּעֵת נָדְרוֹ יֵחָשֵׁב לוֹ לְטוֹבָה. וּלְפִיכָךְ יַזְהִיר עוֹד (שם שם ה), אַל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ לַחֲטִיא אֶת בְּשָׂרֶךָ וְאַל תֹּאמַר לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ כִּי שְׁגָגָה הִיא, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא תַרְבֶּה בִּנְדָרִים וְכַאֲשֶׁר לֹא תַקְרִיבֵם תֹּאמַר לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ הָאַכְזָרִי אֲשֶׁר יְשַׁלַּח בְּךָ כִּי שְׁגָגָה הִיא, שֶׁהָיִיתִי סָבוּר לְהַקְרִיבָם, וּבְלֵב שָׁלֵם נָדַרְתָּ אוֹתָם, עַתָּה לֹא מָצְאָה יָדְךָ לַעֲשׂוֹת כֵּן, כִּי הָאֱלֹהִים יִקְצֹף עַל קוֹל נְדָרֶיךָ וְחִבֵּל הַמַּלְאָךְ הַנִּזְכָּר אֶת מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ׃

פרק כד

ד **אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻטַּמְּאָה**, לְרַבּוֹת סוֹטָה הַנִּסְתֶּרֶת, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ד:ד׳). וּפֵרוּשׁוֹ אִשָּׁה שֶׁזְּנָתָה תַּחַת בַּעְלָהּ. אֲבָל הַסּוֹטָה הַנִּסְתֶּרֶת בְּלִבַּד, לֹא נוֹדַע שֶׁהִיא טְמֵאָה וְאֵינוֹ עוֹבֵר עָלֶיהָ בַּלָּאו הַזֶּה. וְכָךְ מְפֹרָשׁ בְּפֶרֶק רִאשׁוֹן שֶׁל יְבָמוֹת (יא), מַאי וְנִסְתְּרָה, נִבְעֲלָה, וְאַמַּאי קָרֵי לַהּ נִסְתְּרָה, לִשָּׁנָא מְעַלְיָא נָקֵט. וְשָׁאֲלוּ, נִבְעֲלָה בְּהֶדְיָא כְּתִיב בָּהּ טֻמְאָה (במדבר ה יג), וְנִסְתְּרָה וְהִיא נִטְמְאָה, לְמֵקַם עֲלָהּ בְּלָאו. וְאִם כֵּן יֹאמַר הַכָּתוּב לֹא יוּכַל בַּעְלָהּ הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר שִׁלְּחָהּ לָשׁוּב לְקַחְתָּהּ, וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻטַּמְּאָה. וְהִנֵּה הֵם שְׁנֵי לָאוִין, יַזְהִיר בְּמֵחְזִיר גְּרוּשָׁתוֹ מִשֶּׁנִּשֵּׂאת, וְיַזְהִיר בְּמֵחְזִיר אִשְׁתּוֹ שֶׁנִּטְמְאָה בִּזְנוּת. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻטַּמְּאָה לַבַּעַל הָרִאשׁוֹן, יִרְמֹז כִּי כַּאֲשֶׁר יְדָעָהּ אִישׁ אַחֵר תִּחָשֵׁב לוֹ טְמֵאָה. וְאֵלּוּ מִצְוֹת מְחֻדָּשׁוֹת בַּגֵּט וּבַחֲזִירָה. וְטַעַם הַלָּאו הַזֶּה כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְלִיפוּ נְשׁוֹתֵיהֶן זֶה לָזֶה, יִכְתֹּב לָהּ גֵּט בָּעֶרֶב וּבַבֹּקֶר הִיא שָׁבָה אֵלָיו, וְזֶה טַעַם וְלֹא תַחֲטִיא אֶת הָאָרֶץ, כִּי זֶה סִבָּה לַחֲטָאִים גְּדוֹלִים. וּבְסִפְרֵי (תצא קלו), וְלֹא תַחֲטִיא אֶת הָאָרֶץ, לְהַזְהִיר ב״ד עַל כָּךְ׃

ה **וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דָּבָר**, דִּבֵּר הַצָּבָא, לְכָל דָּבָר שֶׁהוּא צֹרֶךְ הַצָּבָא, לֹא לְסַפֵּק מַיִם וּמָזוֹן וְלֹא לְתַקֵּן דְּרָכִים. אֲבָל הַחוֹזְרִים מֵעוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה עַל פִּי כֹּהֵן, כְּגוֹן בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ, אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ, מַסְפִּיקִין מַיִם וּמָזוֹן וּמְתַקְּנִין אֶת הַדְּרָכִים, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ד:ה׳) מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ספרי קלז סוטה מד). וְאִם כֵּן יִהְיֶה **עָלָיו**, עַל הַצָּבָא הַנִּזְכָּר, יֹאמַר שֶׁלֹּא יַעֲבֹר הָאִישׁ הַזֶּה עַל הַצָּבָא לְכָל דָּבָר, לֹא לִהְיוֹת פָּקִיד עַל אַנְשֵׁי הַצָּבָא, אוֹ מַצְבִּיא אֶת עַם הָאָרֶץ, אוֹ לְכָל הַצָּרִיךְ לָהֶם כְּגוֹן סְפוּק מַיִם, לֹא יַשְׁגִּיחַ עֲלֵיהֶם רַק בְּשִׂמְחָתוֹ. וְהוּא פֵּרוּשׁ נָכוֹן׃

ח **הִשָּׁמֶר בְּנֶגַע הַצָּרַעַת**, גַּם זוֹ מִצְוָה מְבֹאֶרֶת, יוֹסִיף לָאוּ בְּקוֹצֶץ בַּהַרְתּוֹ, אוֹ גַּם בִּנְמִנַּע מֵהַרְאוֹת נִגְעוֹ לַכֹּהֵן. וּבְדִין הַנִּגְעִים עַצְמָם לֹא הִזְכִּיר כָּאן אֶלָּא הִזְהִיר בְּכָאן רַק כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹרוּ אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִם, לְפִי שֶׁהַכֹּהֲנִים זְרִיזִים הֵם וְדַי לָהֶם בְּמָה שֶׁצִּוָּה אוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי כְּבָר (בתחלת הספר)׃

ט **זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה ה׳ אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם**, אִם בָּאתָ לְזַהֵר שֶׁלֹּא תִּלְקֶה בְּצָרַעַת, לֹא תִּסְפֹּר לָשׁוֹן הָרַע, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ד:ט׳). וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁהִיא מִצְוַת עֲשֵׂה מַמָּשׁ, כְּמוֹ זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ (שמות כ ח), זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם (שם יג ג), זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק (דברים כ״ה:י״ז), כֻּלָּם מִצְוָה, אִם כֵּן גַּם זֶה כְּמוֹתָם, וְהִיא אַזְהָרָה מִלְּדַבֵּר לָשׁוֹן הָרַע; יְצַוֶּה בְּמִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁנִּזְכֹּר הָעֹנֶשׁ הַגָּדוֹל שֶׁעָשָׂה ה׳ לַצַּדֶּקֶת הַנְּבִיאָה שֶׁלֹּא דִּבְּרָה אֶלָּא בְּאָחִיהָ, גְּמוּל חַסְדָּהּ אֲשֶׁר אֲהֵבַתּוּ כְּנַפְשָׁהּ, וְלֹא דִּבְּרָה בְּפָנָיו שֶׁיֵּבוֹשׁ, וְלֹא בִּפְנֵי רַבִּים, רַק בֵּינָהּ לְבֵין אָחִיהָ הַקָּדוֹשׁ בְּצִנְעָה, וְכָל מַעֲשֶׂיהָ הַטּוֹבִים לֹא הוֹעִילוּהָ, גַּם אַתָּה אִם תֵּשֵׁב בְּאָחִיךָ תְּדַבֵּר בְּבֶן אִמְּךָ תֵּתֵן דִּפִּי, לֹא תִּנָּצֵל. וּלְשׁוֹן סִפְרָא (בחקותי פרשה א ב ג), כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר וְלֹא תַעֲשׂוּ אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה (ויקרא כו יד), הֲרֵי מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה אָמוּר; אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר, וְאִם לֹא תִּשְׁמְעוּ לִי, לִהְיוֹת עֲמָלִים בַּתּוֹרָה. וְכֵן הוּא אוֹמֵר, זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ, יָכוֹל בְּלִבְּךָ, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר שָׁמוֹר הֲרֵי שְׁמִירַת הַלֵּב אֲמוּרָה, הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּם זָכוֹר, שֶׁתְּהֵא שׁוֹנֶה בְּפִיךָ. וְכֵן הוּא אוֹמֵר, זָכוֹר אַל תִּשְׁכַּח וְגוֹ׳, וְכֵן הוּא אוֹמֵר זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה ה׳ אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם, יָכוֹל בְּלִבְּךָ, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר, הִשָּׁמֶר בְּנֶגַע הַצָּרַעַת לִשְׁמֹר מְאֹד וְלַעֲשׂוֹת (דברים כ״ד:ח׳), הֲרֵי שְׁמִירַת הַלֵּב אֲמוּרָה; הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּם זָכוֹר, שֶׁתְּהֵא שׁוֹנֶה בְּפִיךָ. וְכֵן הוּא אוֹמֵר, זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק, יָכוֹל בְּלִבְּךָ, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר לֹא תִּשְׁכָּח, הֲרֵי שִׁכְחַת הַלֵּב אֲמוּרָה; הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּם זָכוֹר, שֶׁתְּהֵא שׁוֹנֶה בְּפִיךָ. וּפֵרוּשָׁהּ כִּי אֲצָלָם הִשָּׁמֶר בְּנֶגַע הַצָּרַעַת, מִנֶּגַע הַצָּרַעַת, לִשְׁמֹר מְאֹד שֶׁלֹּא תְּבוֹאֲךָ, וְלַעֲשׂוֹת בָּהּ כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹרוּ אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים, וְזָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה ה׳ אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם, שֶׁתְּהֵא מְזַכִּיר זֶה בַּפֶּה תָּמִיד. וּמִכָּאן נִרְאֶה שֶׁרַבּוֹתֵינוּ יַעֲשׂוּ אוֹתָהּ מִצְוָה, לֹא סְפוּר וְעֵצָה בִּלְבַד לְהִנָּצֵל מִן הַנְּגָעִים. וְאֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁלָּשׁוֹן הָרַע שֶׁהוּא שָׁקוּל כְּשִׁפְכִיטוּת דָּמִים לֹא תִּהְיֶה בּוֹ בַּתּוֹרָה לֹא תַּעֲשֶׂה גָּמוּר אוֹ לָאו הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה. אֲבָל בַּכָּתוּב הַזֶּה אַזְהָרָה גְּדוֹלָה בּוֹ, לְהַמְנַע מִמֶּנּוּ בֵּין בַּגָּלוּי בֵּין בַּסֵּתֶר, בֵּין בְּמִתְכַּוֵּן לְהַזִּיק וּלְהַבְזוֹת בֵּין שֶׁאֵין מִתְכַּוֵּן לְהַזִּיק כְּלָל. וְזוֹ מִצְוָה מִכְּלַל תרי״ג מִצְוֹת, וּשְׂכָרָהּ בַּעַל הֶלָכוֹת גְּדוֹלוֹת וְכָל הַמּוֹנִים הַמִּצְוֹת אַחֲרָיו׃

יב **וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא**, יִקָּרֵא עָנִי כַּאֲשֶׁר אֵין לוֹ עֲבוֹט אַחַר כֵּיוֹצֵא בוֹ, הָא אִלּוּ הָיוּ לוֹ שְׁנֵי כֵּלִים מֵאוֹתוֹ הַמִּין נוֹטֵל אֶחָד וּמַחְזִיר אֶחָד, בֵּין שֶׁהוּא עָנִי אוֹ עָשִׁיר בִּנְכָסִים רַבִּים:

יד **לֹא תַעֲשֹׁק שָׂכִיר עָנִי וְאֶבְיוֹן**, יְדַבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, שֶׁהָעֲנִיִּים וְהָאֶבְיוֹנִים וְהַגֵּרִים מַשְׂכִּירִים עַצְמָם. וְכֵן אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הֶעָנִי עִמָּךְ (שמות כב כד), וְכֵן לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה יִהְיֶה (דברים כ״ד:י״ט), שֶׁהֵם הָעֲנִיִּים בָּרֹב. וְכֵן בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת יְדַבֵּר בַּהוֹוֶה, כְּמוֹ לֹא תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ (דברים כ״ה:ד׳), לֹא תַחֲרֹשׁ בְּשׁוֹר וּבַחֲמֹר יַחְדָּו (דברים כ״ב:י׳). וּבְסִפְרֵי (תצא קמה) אָמְרוּ, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר עָנִי וְאֶבְיוֹן, מְמַהֵר אֲנִי לִפְרַע עַל יְדֵי עָנִי וְאֶבְיוֹן יוֹתֵר מִכָּל אָדָם. וְדָרְשׁוּ מִגֵּרְךָ, זֶה גֵּר צֶדֶק, לַעֲבֹר עָלָיו בִּשְׁנֵי לָאוִין:

טו **בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא תָבוֹא עָלָיו הַשָּׁמֶשׁ**, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בֵּאוּר מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה (ויקרא יט יג), לֹא תָלִין פְּעֻלַּת שָׂכִיר אִתְּךָ עַד בֹּקֶר, כִּי דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים לְדַבֵּר בַּהוֹוֶה, וְהַמְּנָהָג לִשְׂכֹּר הַפּוֹעֵל בְּיוֹם אֶחָד, וְלָעֶרֶב הוּא יֹצֵא טָרֵם בֹּא הַשָּׁמֶשׁ, וְיִצְוֶה הַכָּתוּב לְפָרְעוֹ בְּיוֹמוֹ בְּהַשְׁלִים מְלַאכְתּוֹ מִיָּד וְשֶׁלֹּא תָבוֹא עָלָיו הַשָּׁמֶשׁ, כְּדֵי שֶׁיִּקְנֶה בִּשְׂכָרוֹ לוֹ וּלְאִשְׁתּוֹ וּלְבָנָיו מָה שֶׁיֹּאכְלוּ בַּלַּיְלָה, כִּי עָנִי הוּא כֻּלְּבֵי הַנִּשְׂכָּרִים, וְאֶל הַשָּׂכָר הַזֶּה הוּא נוֹשֵׂא נַפְשׁוֹ שֶׁיִּקְנֶה בּוֹ מָזוֹן לְהַחֲיוֹת נַפְשׁוֹ. יְלַמֵּד אוֹתָנוּ בְּכָאן כִּי מָה שֶׁאָמַר בַּתּוֹרָה, לֹא תָלִין פְּעֻלַּת שָׂכִיר אִתְּךָ עַד בֹּקֶר, הַכַּוָּנָה בּוֹ שֶׁתִּפְרָעֶנּוּ בְּיוֹמוֹ, שֶׁאִם לֹא תִּפְרָעֶנּוּ בְּצֵאתוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ מִיָּד הִנֵּה יֵלֵךְ לְבֵיתוֹ וְיִשָּׁאֵר שְׂכָרוֹ אִתְּךָ עַד בֹּקֶר, וְיָמוּת הוּא בָּרָעָב בַּלַּיְלָה. וְכֵן כִּי הִיא כְּסוּתָה לְבַדָּהּ הִיא שִׂמְלָתוֹ לְעֹרוֹ בַּמֶּה יִשְׁכָּב (שמות כב כו), יַזְכִּיר טַעַם הַמִּצְוָה בְּרֵבִי הַלָּאוִין. וְרִבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (ב״מ קי) כִּי הַכָּתוּב בַּתּוֹרָה **עַד בֹּקֶר**, בְּשָׂכִיר יוֹם, וְשָׁכַב לָבָאר בְּכָאן דִּין שָׂכִיר לַיְלָה, וְהִנֵּה לְכָל אֶחָד זְמַן לְפָרָעוֹן שְׁנַיִם עָשָׂר שָׁעוֹת. וְהוּא הָאֱמֶת בַּקַּבָּלָה וְהַנָּאוֹת בְּטַעַם נָכוֹן:

יח **וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ**, עַל מְנָת כֵּן פְּדִיתִיךָ, לִשְׁמֹר חֻקּוֹתַי אֲפִלּוּ בְּדָבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֶסְרוֹן כִּיס, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ד:י״ח). וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא חוֹזֵר עַל אַזְהָרַת הַגֵּר, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי טַעְמוֹ (שמות כב כ):

פרק כה

א **כִּי יִהְיֶה רִיב בֵּין אֲנָשִׁים**, עַל דֶּרֶךְ קַבָּלַת רַבּוֹתֵינוּ (מכות יג) שֶׁהַמַּלְקוּת הוּא בְּחַיְבֵי הַלָּאוִין, מָה עִנְיָן לוֹ בְּרִיב אֲשֶׁר בֵּין שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים, הָאוֹכֵל נְבֵלָה בְּבֵיתוֹ לוֹקֶה, וְכֵן הַזּוֹרֵעַ שָׂדֵהוּ אוֹ כַּרְמוֹ כִּלְאַיִם, וְהַבָּא עַל אַחַת מֵהַנָּשִׁים הָאֲסוּרוֹת בְּלָאו, וְכָל שְׁאָר הַלָּאוִין. וְעוֹד מָה טַעַם וְהִצְדִּיקוּ אֶת הַצַּדִּיק. לְפִיכָךְ דְּרָשׁוּהוּ בְּעֵדִים זוֹמְמִין (שם ב), יֹאמַר הַכָּתוּב כִּי כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה רִיב בֵּין שְׁנֵי אֲנָשִׁים וְנִגְּשׁוּ אֶל הַמִּשְׁפָּט וּשְׁפָטוּם עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים כַּאֲשֶׁר נִצְטַוּוּ, וְאַחֲרֵי כֵן יַצְדִּיקוּ אֶת הַצַּדִּיק וְיַרְשִׁיעוּ אֶת הָרָשָׁע שֶׁלֹּא כַּמִּשְׁפָּט הָרִאשׁוֹן, וְהָיָה אִם בֶּן הַכּוֹת הָרָשָׁע, שֶׁלֹּא נוּכַל לְקַיֵּם בּוֹ וַעֲשִׂיתֶם לוֹ כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו, וְיִהְיֶה זֶה כְּגוֹן שֶׁהֵעִידוּ עָלָיו שֶׁהוּא בֶּן גְּרוּשָׁה אוֹ עֶבֶד אוֹ מַמְזֵר, אוֹ שֶׁהֵעִידוּ עָלָיו שֶׁעָבַר עַל אֶחָד מִן הַלָּאוִין, יִלָּקֶה אַרְבָּעִים. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה רִיב בֵּין אֲנָשִׁים וְיִלָּקֶה בּוֹ, כְּגוֹן שֶׁחָבַל בּוֹ בְּפָחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה, אוֹ שֶׁקִּלֵּל חֲבֵרוֹ בַּשֵּׁם, אוֹ שֶׁמִּשְׁכֵּן אוֹתוֹ בִּדְבָרִים שֶׁעוֹשִׂים בָּהֶם אֹכֶל נֶפֶשׁ וְכֵיוֹצֵא בָּהֶם, וְדִבֶּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, כִּי בַּעַל הָרִיב יַגִּישֶׁנּוּ לְבֵית דִּין וְעַל יָדוֹ יִלָּקֶה. וְטַעַם הָאַרְבָּעִים כְּפִי מִדָּרְשׁוֹ (תנחומא ישן במדבר כח), לְפִי שֶׁעָבַר עַל הַתּוֹרָה שָׁנִּתְּנָה בְּאַרְבָּעִים יוֹם, וְגָרַם מִיתָה לְעַצְמוֹ שֶׁנּוֹצַר לְאַרְבָּעִים יוֹם, יִלָּקֶה אַרְבָּעִים וְיֵצֵא יְדֵי עוֹנְשִׁין. עִנְיַן הַיִּבּוּם וְסוֹדוֹ וְהַחֲלִיצָה וְטַעְמָהּ כְּבָר הִזְכַּרְתִּים (בראשית לח ח):

ו וְטַעַם **וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו הַמֵּת**, אֵינֶנּוּ כִּפְשׁוּטוֹ, שֶׁיִּקָּרְאוּ הַבֵּן הָרִאשׁוֹן בְּשֵׁם הַמֵּת רְאוּבֵן אוֹ שִׁמְעוֹן כָּמוֹהוּ, שֶׁהֲרֵי בְּבֹעַז נֶאֱמַר כֵּן (רות ד י), וְלֹא יִכָּרֵת שֵׁם הַמֵּת מֵעִם אֶחָיו וּמִשַּׁעַר מְקוֹמוֹ, וְלֹא קָרְאוּ אוֹתוֹ מַחְלוֹן. אֲבָל הַכָּתוּב הַזֶּה עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הַבָּטָחָה, וְהִנֵּה הוּא כִּפְשׁוּטוֹ. וְסָמְכוּ בּוֹ רַבּוֹתֵינוּ (ספרי קנו יבמות כד) מִדָּרְשׁ, שֶׁיִּהֵא גְּדוֹל הָאַחִים מְיַבֵּם, וְשֶׁהָאַיְלוֹנִית אֵינָהּ מִתְיַבֶּמֶת, וְכֵן אֵשֶׁת הַסָּרִיס שֶׁשְּׁמוֹ מָחוּי, וְזֶה כֻּלּוֹ אַסְמַכְתָּא, כִּי הָאַיְלוֹנִית וְאֵשֶׁת הַסָּרִיס מִגּוּפָהּ דִּקְרָא נַפְקִי:

יז **זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק**, כְּבָר הִזְכַּרְתִּי (רמב״ן על דברים כ״ד:ט׳) הַמִּדְרָשׁ שֶׁדָּרְשׁוּ בּוֹ בְּסִפְרָא (בחקותי פרשה א ג), יָכוֹל בְּלִבְּךָ, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר לֹא תִשְׁכָּח חֲרֵי שִׁכְחַת הַלֵּב אֲמוּרָה, הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּם זָכוֹר, שֶׁתְּהֵא שׁוֹנֶה בְּפִיךָ. וְכֵן בְּסִפְרֵי (תצא קסו), זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק, בַּפֶּה; לֹא תִּשְׁכָּח, בַּלֵּב. וְלֹא יָדַעְתִּי מַה הִיא הַזְּכִירָה הַזּוֹ בַּפֶּה, אִם לֵאמֹר שֶׁנִּקְרָא פָּרָשַׁת עֲמָלֵק בְּצִבּוּר, וְנִמְצִינוּ לְמֵדִין מִן הַתּוֹרָה בַּשְּׁנִיָּה זָכוֹר (מגילה כט), וְיִהְיֶה סָמְךְ לְמִקְרָא מְגִלָּה מִן הַתּוֹרָה. וְהַנָּכוֹן בְּעִינַי שֶׁהוּא לוֹמַר שֶׁלֹּא תִשְׁכַּח מָה שֶׁעָשָׂה לָנוּ עֲמָלֵק עַד שֶׁנִּמְחֶה אֶת שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם, וּנְסַפֵּר זֶה לְבָנֵינוּ וּלְדוֹרוֹתֵינוּ לוֹמַר לָהֶם כָּךְ עָשָׂה לָנוּ הָרָשָׁע וּלְכָךְ נִצְטַוִּינוּ לִמְחוֹת אֶת שְׁמוֹ. וְכֵן בְּמַעֲשֶׂה מִרְיָם נִצְטַוִּינוּ לְהוֹדִיעוֹ לְבָנֵינוּ וּלְסַפֵּר בּוֹ לְדוֹרוֹת, וּאע״פ שֶׁהָיָה רָאוּי גַּם לְהַסְתִּירוֹ שֶׁלֹּא לְדַבֵּר בִּגְנוּתָן שֶׁל צַדִּיקִים, אֲבָל צִוָּה הַכָּתוּב לְהוֹדִיעוֹ וּלְגַלּוֹתוֹ כְּדֵי שֶׁתְּהֵא אַזְהָרַת לָשׁוֹן הָרַע שׁוּמָה בְּפִיהֶם, מִפְּנֵי שֶׁהוּא חֵטְא גָּדוֹל וְגוֹרֵם רָעוֹת רַבּוֹת, וּבְנֵי אָדָם נִכְשָׁלִים בּוֹ תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב״ב קסה) וְהַכֹּל בַּאֲבַק לָשׁוֹן הָרַע:

פרק כו

ב טַעַם **וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאַרְצְךָ**, שֶׁתִּתֵּן מֵרֵאשִׁית כָּל הַפְּרִי אֲשֶׁר תָּבִיא אֶל הַבַּיִת, מֵאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ, יְצַוֶּה שֶׁיַּפְרִישׁ הַפְּרִי בַּשָּׂדֶה וְיִקְרָא עָלָיו שֵׁם, וְיִבִיאֶנּוּ לְבֵיתוֹ וְיָשִׂים אוֹתוֹ בִּכְלִי רָאוּי לְהוֹלִיכוֹ לְבֵית הַבְּחִירָה. וְלֹא נָתַן הַכָּתוּב שִׁעוּר בָּהֶם אֶלָּא אֶפְלוּ גַּרְגִּיר אֶחָד מִכָּל הַמִּין הַהוּא פּוֹטֵר כָּל הַשָּׂדֶה, כְּדִין תְּרוּמָה שֶׁחִטָּה אַחַת פּוֹטֶרֶת אֶת הַכְּרִי:

וְהָלַכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ, כְּפִי פְּשׁוּטוֹ יַזְהִיר שֶׁלֹּא תַּקְרִיב בִּכּוּרִים בְּאֶחָד מִשְּׁעָרֶיךָ מִשֶּׁנִּבְחַר הַבַּיִת, כִּי כְּמוֹ שֶׁהִזְהִיר בִּשְׁחוּטֵי חוּץ בַּקָּרְבָּנוֹת כֵּן יַזְהִיר בַּבִּכּוּרִים. אֲבָל חוֹבַת הַבִּכּוּרִים לְאַחַר שֶׁכָּבְשׁוּ וְחָלְקוּ מִיָּד, כְּדִבְרֵי רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ו:א׳). וּבְסִפְרֵי (תבוא ב), וְהָלַכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם, זֶה שִׁילֹה וּבֵית עוֹלָמִים. וְשָׁמָּא יֹאמְרוּ כִּי הַבָּמוֹת אֲסוּרוֹת בִּשְׁנֵי הַזְּמַנִּים הָאֵלּוּ, אֲבָל גַּם בְּנוֹב וְגִבְעוֹן יַקְרִיבוּ הַבִּכּוּרִים, אֲבָל בְּבָמַת יָחִיד אֵינָן קְרֵבִין, דְּמִזְבַּח כְּתִיב. וְאוּלַי מִמָּה שֶׁכָּתוּב (שמות כג יט), רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ תָּבִיא בֵּית ה׳ אֱלֹהֶיךָ, לֹא קָרְבוּ בְּאֹהֶל וּבְמִשְׁכָּן אֶלָּא בְּשִׁילֹה שֶׁהָיָה שָׁם בֵּית אֲבָנִים וּבְבֵית הָעוֹלָמִים:

ג וְטַעַם **אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם**, אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה שָׁם בַּיָּמִים הָהֵם, כִּי הֵם נְתוּנִים לְאַנְשֵׁי מִשְׁמָר כְּכָל הַקָּרְבָּנוֹת, לֹא שֶׁיּוֹלִיךְ עִמּוֹ כֹּהֵן מֵעִירוֹ לְהַקְרִיב בִּכּוּרָיו. וְרַשִׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים כ״ו:ג׳), אֵין לְךָ אֶלָּא כֹּהֵן שֶׁיִּהְיֶה בְּיָמֶיךָ כְּמוֹת שֶׁהוּא. וְלֹא הֲבִינוֹתִי זֶה, כִּי בְּעִנְיַן הַזָּקֵן רָאוּי לוֹמַר, אֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם (דברים י״ז:ט׳), אע״פ שֶׁאֵינוֹ גָּדוֹל וְחָכָם כַּשּׁוֹפְטִים הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר הָיוּ לָפָנֵינוּ מִן הָעוֹלָם צָרִיךְ לִשְׁמֹעַ לוֹ, יִפְתָּח בְּדוֹרוֹ כִּשְׁמוּאֵל בְּדוֹרוֹ, אֲבָל בְּהַקְרָבַת הַבִּכּוּרִים, לְמִי יְבִיאֵם אִם לֹא לַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּיָמָיו. וְכֵן רָאִיתִי בְּסִפְרֵי (תבוא ג), וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה, זוֹ הִיא שֶׁר׳ יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר, וְכִי תַּעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ כֹּהֵן שֶׁאֵינוֹ בְּיָמֶיךָ, אֶלָּא כֹּהֵן שֶׁהוּא מֻחְזָק וְכָשֵׁר לְךָ בְּאוֹתָן הַיָּמִים. הָיָה קָרוֹב וְנִתְרַחֵק, כָּשֵׁר, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (קהלת ז י), אַל תֹּאמַר מֶה הָיָה שֶׁהַיָּמִים הָרִאשֹׁנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה וְגוֹ׳. וְנִרְאֶה שֶׁהֵם יִדְרְשׁוּ בָּזֶה שֶׁאִם הִקְרִיב בִּכּוּרִים אוֹ עוֹלָה וְקָרְבָּנוֹת בְּכֹהֵן שֶׁהוּא בְּחֻזְקַת כָּשֵׁר, וּלְאַחַר זְמַן נִמְצָא שֶׁהוּא בֶּן גְּרוּשָׁה, הַקָּרְבָּנוֹת כְּשֵׁרִין, כְּמוֹ שֶׁמָּזְכָּר בַּפֶּרֶק הָאַחֲרוֹן שֶׁל קִדּוּשִׁין (סו). וְיִכָּנֵס בּוֹ עוֹד שֶׁאִם הָיָה קָרוֹב וְנִתְרַחֵק, כָּשֵׁר, וְזֶה לְעִנְיַן הַזָּקֵן שֶׁאֵינוֹ נִדּוֹן עַל פִּי קָרוֹב, וְאֵינוֹ עִנְיָן בַּבִּכּוּרִים:

הִגַּדְתִּי הַיּוֹם, בַּפְּרִי הַזֶּה שֶׁהֵבֵאתִי הִגַּדְתִּי וְהוֹדֵיתִי לַשֵּׁם אֱלֹהֶיךָ שֶׁהֵבִיאַנִי לָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבוֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ, וְהִנֵּה הַשֵּׁם מְקַיֵּם דְּבָרָיו וַאֲנִי מוֹדֶה וּמְשַׁבֵּחַ לִשְׁמוֹ. וְטַעַם הִגַּדְתִּי, כְּמוֹ סִפַּרְתִּי, וְכֵן וַיַּגֶּד מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם אֶל ה׳ (שמות יט ט), סִפּוּר. אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ הִגַּדְתִּי לְךָ הַכֹּהֵן וּלְכָל הָעוֹמְדִים הָאֵלֶּה, וְהַהַגָּדָה הַזּוֹ הִיא לַה׳ אֱלֹהֶיךָ, כְּלוֹמַר לִשְׁמוֹ, כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבוֹתֵינוּ, כִּי הוּא הֱבִיאַנִי אֵלָיו לַעֲבְדוֹ בָּאָרֶץ:

יד **לֹא אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ**, אע״פ שֶׁהַוִּדּוּי בְּכָל הַמַּעֲשְׂרוֹת, כְּמִדְרָשׁ וְגַם נְתַתִּיו לַלֵּוִי וְלַגֵּר וּלְיָתוֹם וְלָאַלְמָנָה (ספרי יג מעשר שני פ״ג ה״י), אֲבָל **לֹא אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ**, יַחְזֹר עַל הַקֹּדֶשׁ לְבַדּוֹ, שֶׁהוּא מַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְנָטַע רְבָעִי, וְהֵם שֶׁאֲסוּרִין בְּאוֹנֵן וּבְטֻמְאָה:

וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, לַעֲשׂוֹת לוֹ אָרוֹן וְתַכְרִיכִין, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ו:י״ד). וְלֹא הֲבִינוֹתִי זֶה, שֶׁהֲרֵי מִפֹּרָשׁ בַּכָּתוּב (לעיל יד כה כו) שֶׁמַּעֲשֵׂר שֵׁנִי אֵין מְחַלְּלִין אוֹתוֹ חוּץ לִירוּשָׁלַיִם אֶלָּא עַל כֶּסֶף צוּרָה, וּבִירוּשָׁלַיִם יִתֵּן הַכֶּסֶף עַל דָּבָר הָרָאוּי לַאֲכִילָה, בַּבָּקָר וּבַצֹּאן וּבַיַּיִן וּבַשֵּׁכָר, וְיֹאכַל לִפְנֵי ה׳. וְהָרַב רַבִּי מֹשֶׁה כָּתַב בְּחִבּוּרוֹ (הל׳ מעשר שני פ״ג ה״י), מַעֲשֵׂר שֵׁנִי נִתָּן לַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר וְאָכַלְתָּ שָׁם לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ, וְסִיכָה כְּשְׁתִיָּה, וְאָסוּר לְהוֹצִיאוֹ בִּשְׁאָר צְרָכָיו, כְּגוֹן שֶׁיִּסּוֹק בּוֹ כֵּלִים וּבְגָדִים וַעֲבָדִים, שֶׁנֶּאֱמַר וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, כְּלוֹמַר לֹא הוֹצֵאתִי אוֹתוֹ בְּדָבָר שֶׁאֵינוֹ מְקַיֵּם אֶת הַגּוּף. עָשָׂה מִלַּת **לְמֵת** בְּכָאן, כְּנוּיִי לִדְבָרִים אֲשֶׁר לֹא יִחְיֶה הָאָדָם בָּהֶם, וְאֵלּוּ דִּבְרֵי הַבַּאי. וַאֲחֵרִים מְפָרְשִׁים שֶׁמִּתְוַדֶּה שֶׁלֹּא נָתַן מִמֶּנּוּ עַל אָרוֹן וְתַכְרִיכִין אֲפִלּוּ לְמֵת שֶׁהוּא מִצְוָה, וְכָל שֶׁכֵּן לְחַי בְּטַלִּית וְחָלוּק. וּבְסִפְרֵי (תבוא יד), וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, לַעֲשׂוֹת לוֹ אָרוֹן וְתַכְרִיכִין, דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא, אִם לְמֵת אָסוּר, אַף לְחַי אָסוּר, וּמָה ת״ל לֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ, שֶׁלֹּא הֶחֱלַפְתִּיו בְּדָבָר טָהוֹר. פֵּרוּשׁ רַבִּי עֲקִיבָא דּוֹרֵשׁ וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ, שֶׁלֹּא עָשִׂיתִי מִמֶּנּוּ חֲלִיפִין אֲפִלּוּ בְּדָבָר טָהוֹר הָרָאוּי לַאֲכִילָה, כְּעִנְיַן שֶׁשָּׁנִינוּ (מעשר שני פ״א מ״א), אֵין מוֹכְרִין אוֹתוֹ וְאֵין מַחֲלִיפִין אוֹתוֹ, וְלֹא יֹאמַר אָדָם לַחֲבֵרוֹ בִּירוּשָׁלַיִם הֵא לְךָ יַיִן וְתֶן לִי שֶׁמֶן. וְיִהְיֶה **לְמֵת** עַל דַּעְתּוֹ מְחֻבָּר לְמַעְלָה, לֹא אָכַלְתִּי מִמֶּנּוּ בְּאוֹנִי לְמֵת, שֶׁאֵין אֲנִינוּת אֶלָּא לְמֵת. וְרָאִיתִי בַּיְרוּשַׁלְמִי (מעשר שני פ״ב ה״א), רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּשֵׁם רַבִּי סִימַאי אוֹמֵר, לֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, מָה אֲנַן קָיְמִין, אִם לְהָבִיא אָרוֹן וְתַכְרִיכִין דָּבָר שֶׁאָסוּר לְחַי, לְחַי אָסוּר כָּל שֶׁכֵּן לְמֵת, אֵיזֶה דָּבָר שֶׁמֻּתָּר לְחַי וְאָסוּר לְמֵת, זוֹ סִיכָה. גַּם זֶה לֹא יָדַעְתִּי מַהוּ, שֶׁאִם סָךְ בְּשֶׁמֶן מַעֲשֵׂר לְמֵת, הֲרֵי בִּעֲרוֹ בְּטֻמְאָה, וּכְבָר הִתְוַדָּה עָלָיו **לֹא בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטֻמְאָה**. וּבַגְּמָרָא בְּפֶרֶק הֶעָרֵל (יבמות עד), אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ מִשּׁוּם רַבִּי סִימַאי, מִנַּיִן לְמַעֲשֵׂר שֵׁנִי שֶׁנִּטְמָא שֶׁמֻּתָּר לְסוּכוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, לְמֵת הוּא דְּלֹא נָתַתִּי הָא לְחַי דּוּמְיָא דְּמֵת נָתַתִּי, אֵיזֶהוּ דָּבָר שֶׁשָּׁוֶה בַּחַיִּים וּבַמֵּתִים, הֱוֵי אוֹמֵר זוֹ סִיכָה. וְשָׁם הִקְשׁוּ, וְאֵימָא לִקַּח לוֹ אָרוֹן וְתַכְרִיכִין, וּפֵרוּשׁוֹ שֶׁיִּהְיֶה מֻתָּר בְּחַי לִקַּח לוֹ חָלוּק כְּשֶׁנִּטְמָא כֵּן דָּלָא קָרִינָא בֵּהּ וְאָכַלְתָּ שָׁם לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ, וּפָרְקוּ **מִמֶּנּוּ**, מִגּוּפוֹ. נִשְׁאַר עַכְשָׁו כִּי הַוִּדּוּי **בִּלֹּא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת**, מְחֻבָּר עִם **לֹא בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטֻמְאָה**, יִתְוַדֶּה עָלָיו שֶׁלֹּא אָכַל מִמֶּנּוּ טָמֵא וְלֹא נָתַן מִן הַטָּמֵא לְמֵת לָסוּךְ אוֹתוֹ. אֲבָל בַּמִּשְׁנָה (מעשר שני פ״ה מי״ב) שָׁנִינוּ כְּדִבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, לֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, לֹא לָקַחְתִּי מִמֶּנּוּ אָרוֹן וְתַכְרִיכִין לְמֵת, לֹא נְתַתִּיו לְאוֹנְנִים אֲחֵרִים. וּמַשְׁמָעוּת זֶה שֶׁהֵם דּוֹרְשִׁים בּוֹ שֶׁלֹּא נְתָנוֹ לַמֵּת, לֹא לְגוּפוֹ

שֶׁל מֵת בְּאָרוֹן וְתַכְרִיכִין וְלֹא לְאוֹנְנִים שֶׁלּוֹ, שֶׁהוּא מִתְוַדֶּה עַל אֲנִינוּת שֶׁלּוֹ וְשֶׁל אֲחֵרִים, וּמִפְּנֵי אֲנִינוּת שֶׁל אֲחֵרִים יִתְוַדֶּה עַל הָאָרוֹן וְהַתַּכְרִיכִין אע״פ שֶׁאֲפִלּוּ לְחַי אָסוּר:

טו **אֲשֶׁר נָתַתָּ לָנוּ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבֹתֵינוּ** לָתֵת לָנוּ וְקִיַּמְתָּ, אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים כ״ו:ט״ו). וְאִם כֵּן שִׁעוּר הַכָּתוּב, וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּ לָנוּ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ. ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים כ״ו:ט״ו) כִּי טַעְמוֹ לִהְיוֹתָהּ כֵּן תָּמִיד, כְּלוֹמַר וּבָרֵךְ אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּ לָנוּ לִהְיוֹתָהּ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ. וְאֵין צֹרֶךְ בְּכָל זֶה, כִּי בְּכְלַל הַדִּבּוּר אוֹ הַשְׁבוּעָה הַנִּתְּנָה, אוֹמֵר אָדָם לַחֲבֵרוֹ נִשְׁבַּעְתָּ לִי שֶׁדֶּה שֶׁלְּךָ, אָמַרְתָּ לִי מָנֶה. וְכֵן כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ (דברים ו׳:ג׳), וּכְבָר פֵּרַשְׁנוּ (שם). וְכֵן וַיִּתֵּן לוֹ בַּיִת וְלֶחֶם אָמַר לוֹ וְאֶרֶץ נָתַן לוֹ (מלכים א יא יח). וְלֹא יִקָּשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּכָאן כִּי לֹא נִזְכַּר בִּשְׁבוּעוֹת הָאָבוֹת **אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ**, כִּי מֵאַחַר שֶׁהָאָרֶץ הַהִיא בָּעֵת הַהִיא אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ הִנֵּה נִשְׁבַּע לָהֶם בְּאֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ. אוֹ **לַאֲבוֹתֵינוּ**, יוֹצְאֵי מִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר לָהֶם (שמות ג ח) אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, כְּעִנְיַן וַיֵּרְעוּ לָנוּ מִצְרַיִם וְלַאֲבֹתֵינוּ (במדבר כ טו):

טז **הַיּוֹם הַזֶּה ה׳ אֱלֹהֶיךָ מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת**, הִנֵּה הִשְׁלִים מֹשֶׁה לְבָאֵר אֶת הַתּוֹרָה וּלְחַדֵּשׁ כָּל הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתוֹ הַשֵּׁם לְחַדֵּשׁ לָהֶם, וּלְכָךְ אָמַר הַיּוֹם הַזֶּה ה׳ אֱלֹהֶיךָ מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים, כִּי כְּבָר הִשְׁלַמְתִּי לְךָ הַכֹּל. וְהִזְכִּיר וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אוֹתָם בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ, וְהַלֵּב וְהַנֶּפֶשׁ כְּבָר פֵּרַשְׁתִּים (רמב״ן על דברים ו׳:ה׳):

יז וְטַעַם **אֶת ה׳ הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם**, כֵּינָן שֶׁקִּבַּלְתֶּם עֲלֵיכֶם כָּל הַתּוֹרָה בְּפֵרוּשֶׁיהָ וּבְדִקְדּוּקֶיהָ וּבְחִדּוּשֶׁיהָ הִנֵּה גְּדַלְתֶּם הַשֵּׁם וְרוֹמַמְתֶּם אוֹתוֹ שֶׁיִּהְיֶה הוּא לְבַדּוֹ לָכֶם לֵאלֹהִים, לֹא תּוֹדוּ בְּאֵל אַחֵר כְּלָל:

וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו, שֶׁתַּעֲשׂוּ הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר וְתִגְמְלוּ חֶסֶד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו, יַזְכִּיר בִּפְרָט הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים ד׳:ה׳), וְיִכְלֹל בְּמִצְוֹתָיו כָּל הַמִּצְוֹת, מִצְוֹת עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה, וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ, כְּכָל אֲשֶׁר יְצַוֶּה לָכֶם מִשְּׁאָר הַמַּעֲשִׂים עַל יָדֵי אוֹ עַל יַד שְׁאָר הַנְּבִיאִים כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים י״ג:ה׳). וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיוּ **מִצְוֹתָיו** מִצְוֹת עֲשֵׂה **וְלִשְׁמֹעַ בְּקוֹלוֹ** הַמְּנִיעוֹת, כְּלוֹמַר מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה:

יח וְאָמַר **וַה׳ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם**, כִּי הַיּוֹם הַזֶּה לָכֶם כְּיוֹם סִינַי, וְהַשֵּׁם רוֹמֵם וְגִדֵּל אֶתְכֶם בְּקִבּוּל הַתּוֹרָה שֶׁתִּהְיוּ לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים וְלִשְׁמֹר כָּל מִצְוֹתָיו, כִּי לָכֶם לְבַדְּכֶם יִתֵּן תּוֹרָתוֹ וִיצַוֶּה אֶתְכֶם בְּכָל הַמִּצְוֹת הָרְצוּיוֹת לָפָנָיו, לֹא לְעַם אַחֵר, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהלים קמז יט כ) מַגִּיד דְּבָרָיו לְיַעֲקֹב חֻקָּיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל לֹא עָשָׂה כֵן לְכָל גּוֹי:

יט **וּלְתִתְךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לִתְהִלָּה**, שֶׁיְּהַלְלוּךָ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ בִּהְיוֹת ה׳ קָרוֹב בְּכָל קָרְאָךְ אֵלָיו:

וּלְשֵׁם, שֶׁיֵּצֵא לְךָ שֵׁם בַּגּוֹיִם בַּהֲדָרוֹ אֲשֶׁר שָׂם עָלֶיךָ, כִּי אַתָּה נַעֲלֶה עַל כֻּלָּם:

וּלְתִפְאָרֶת, כִּי תִּתְפָּאֵר עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כָּל אֲשֶׁר תַּחְפֹּץ, תִּגְזֹר אֹמֶר וְיָקֻם לָךְ, כְּעִנְיַן פֶּן יִתְפָּאֵר עָלַי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יָדִי הוֹשִׁיעָה לִי (שופטים ז ב):

וְלִהְיוֹתְךָ עַם קָדוֹשׁ, לְדָבְקָה בּוֹ בַּסּוֹף. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת לִתְהִלָּה, כִּי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא תְּהִלָּתְךָ, וּשְׁמוֹ הַגָּדוֹל הוּא אֱלֹהֶיךָ, וּבָזֶה תִּפְאַרְתְּךָ, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר, כִּי תִפְאֶרֶת עֻזָּמוֹ אָתָּה (תהלים פט יח), תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל (איכה ב א):

פרק כז

א וְטַעַם **וַיְצַו מֹשֶׁה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל**, כִּי אַחֲרֵי שֶׁהִשְׁלִים מֹשֶׁה דְּבָרָיו צִוָּה לַזְּקֵנִים שֶׁיְּדַבְּרוּ גַּם הֵם עִמּוֹ וְיַזְהִירוּ בָּעָם לִשְׁמֹר כָּל הַמִּצְוֹת, כִּי כָל עַם הוֹלֵךְ בַּעֲצַת זְקֵנָיו, וּכְתִיב אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם, וְלֹא **אֲנַחְנוּ**, כִּי עִקַּר הַדִּבּוּר לְמֹשֶׁה, וְהַזְּקֵנִים יָרִימוּ קוֹלָם לֵאמֹר לָעָם שִׁמְעוּ וְהַאֲזִינוּ וַעֲשׂוּ. וְכֵן וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳ (דברים כ״ז:ט׳), כִּי אָמְרוּ הַכֹּהֲנִים לָעָם הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל, וּמֹשֶׁה אָמַר הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעָם. אֲבָל ר״א אָמַר (אבן עזרא על דברים כ״ז:א׳) כִּי שָׁמַר אֶת כָּל הַמִּצְוָה, מִצְוַת הָאֲבָנִים אֲשֶׁר יַזְכִּיר. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן:

ג **וְכָתַבְתָּ עֲלֵיהֶן אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת**, אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים כ״ז:א׳) בְּשֵׁם הַגָּאוֹן, שֶׁכָּתְבוּ עֲלֵיהֶם מִנְיַן הַמִּצְוֹת, כְּמוֹ הַכְּתוּבוֹת בַּהֲלָכוֹת גְּדוֹלוֹת, כְּעֵין אַזְהָרוֹת. וְטַעַם **בַּאֵר הֵיטֵב** (דברים כ״ז:ח׳), הַכְּתִיבָה. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (סוטה לב) בִּשְׁבְעִים לָשׁוֹן. וּמָצִינוּ בְּסֵפֶר תָּאגִי שֶׁהָיְתָה כָּל הַתּוֹרָה כְּתוּבָה בָּהֶן מִבְּרֵאשִׁית עַד לְעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל בְּתָאגֶיהָ וְזִיּוּנֶיהָ, וּמִשָּׁם נֶעְתְּקוּ הַתָּאגִין בְּכָל הַתּוֹרָה. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיוּ הָאֲבָנִים גְּדוֹלוֹת מְאֹד אוֹ שֶׁהָיָה מִמַּעֲשֶׂה הַנְּסִים:

לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל הָאָרֶץ, אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על דברים כ״ז:ג׳) כִּי הַשֵּׁם יַעַזְרְךָ אִם הַחִלּוֹתָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו, כִּי זֹאת הִיא הַמִּצְוָה הָרִאשׁוֹנָה

לְבִיאָתָם לָאָרֶץ. וּלְפִי דַּעְתִּי **לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא**, רֶמֶז לְכָל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה, יֹאמַר שֶׁתִּכְתֹּב עַל הָאֲבָנִים כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעָבְרְךָ בַּיַּרְדֵּן מִיָּד, לְמַעַן אֲשֶׁר בָּאתָ אֶל הָאָרֶץ, כִּי בַּעֲבוּר הַתּוֹרָה בָּאתָ שָׁמָּה. וְכֵן לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ כָּמוֹךָ וְזַכְרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ (לעיל ה יד טו), יָנוּחַ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ כָּמוֹךָ לְמַעַן תִּזְכֹּר כִּי עֶבֶד הָיִיתָ. אוֹ טַעְמוֹ תִּכְתֹּב עֲלֵיהֶם אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לִהְיוֹת לְךָ לְזִכָּרוֹן, לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל הָאָרֶץ וְתִכְבֹּשׁ אוֹתָהּ וְתִירַשׁ אֶת כָּל הָעַמִּים הָהֵם, בִּהְיוֹתְךָ זוֹכֵר הַתּוֹרָה וְשׁוֹמֵר כָּל מִצְוֹתֶיהָ:

כ וְטַעַם **כִּי גִלָּה כְּנַף אָבִיו**, דֶּרֶךְ כָּבוֹד לָאָב, כִּי בַּתּוֹרָה הִזְכִּיר (ויקרא כ יא) עֶרְוַת אָבִיו גִּלָּה, וְכֵן הִזְכִּיר בְּאֵשֶׁת אָחִיו וְאֵשֶׁת אֲחִי אָבִיו עֶרְוָתָם, כִּי שָׁם יְחַיֵּב עֹנֶשׁ גָּדוֹל מִיתָה אוֹ כָּרֵת, וְהֻצְרַךְ לִנְבֹּל הָעֲרָיָה שֶׁעָשׂוּ עַל כֵּן הִזְכִּיר בָּהֶם הָעֲרָיָה. אֲבָל בְּכָאן לְהִיוֹתוֹ לְאָלָה, דַּי לְהַזְכִּיר כִּי גִלָּה כְּנַף אָבִיו, כִּי בְּגִלּוּי כְּנַף הָאָב בִּלְבַד מְחֻיָּב קְלָלָה, כִּי מַקְלֶה אֶת כְּבוֹדוֹ, וְכָל מַקְלֶה אֶת אָבִיו אָרוּר. וְכֵן לֹא יִקַּח אִישׁ אֶת אֵשֶׁת אָבִיו וְלֹא יְגַלֶּה כְּנַף אָבִיו (דברים כ״ג:א׳), דֶּרֶךְ כָּבוֹד, שֶׁלֹּא יִקְרַב אֵלֶיהָ כִּי אֵין רָאוּי לְגַלּוֹת כְּנָפוֹ אֲשֶׁר פָּרַשׂ עַל אִשָּׁה דֶּרֶךְ חֶפָּה, כְּטַעַם וּפָרַשְׂתָּ כְנָפֶךָ עַל אֲמָתֶךָ (רות ג ט), וְלֹא כְּמִי שֶׁמְּרַבְּה בּוֹ אֲנוּסַת אָבִיו (יבמות צז):

כו **אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת**, כָּאן כָּלַל אֶת כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ וְקִבְּלוּהָ עֲלֵיהֶם בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים כ״ז:כ״ו). וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי הַקַּבָּלָה הַזֹּאת שֶׁיּוֹדָה בַּמִּצְוֹת בְּלִבּוֹ וְיִהְיוּ בְּעֵינָיו אֱמֶת, וַיַּאֲמִין שֶׁהָעוֹשֶׂה אוֹתָן יִהְיֶה לוֹ שָׂכָר וְטוֹבָה, וְהָעוֹבֵר עֲלֵיהֶן יֵעָנֵשׁ, וְאִם יִכְפֹּר בְּאַחַת מֵהֶן אוֹ תִּהְיֶה בְּעֵינָיו בְּטֵלָה לְעוֹלָם, הִנֵּה הוּא אָרוּר. אֲבָל אִם עָבַר עַל אַחַת מֵהֶן, כְּגוֹן שֶׁאָכַל הַחֲזִיר וְהַשֶּׁקֶץ לְתַאֲוָתוֹ אוֹ שֶׁלֹּא עָשָׂה סֵכָּה וּלוּלָב לְעַצְלָה, אֵינֶנּוּ בַּחֶרֶם הַזֶּה, כִּי לֹא אָמַר הַכָּתוּב אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת, אֶלָּא אָמַר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת, כְּטַעַם קִיְּמוּ וְקִבְּלוּ הַיְּהוּדִים (אסתר ט כז). וְהִנֵּה הוּא חֶרֶם הַמּוֹרְדִים וְהַכּוֹפְרִים. וּבִירוּשַׁלְמִי בְּסוֹטָה (פ״ז ה״ד) רָאִיתִי, אֲשֶׁר לֹא יָקִים, וְכִי יֵשׁ תּוֹרָה נוֹפֶלֶת, רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יָקִים אוֹמֵר, זֶה הַחַזָּן. רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן חֲלַפְתָּא אוֹמֵר, זֶה בֵּית דִּין שֶׁל מַטָּן, דְּמַר רַב יְהוּדָה וְרַב הוּנָא בְּשֵׁם שְׁמוּאֵל, עַל הַדָּבָר הַזֶּה קָרַע יְאשִׁיָּהוּ וְאָמַר עָלַי לְהָקִים. אָמַר רַבִּי אָסִי בְּשֵׁם רַבִּי תַּנְחוּם בַּר חִיָּא, לָמַד וְלִמֵּד וְשָׁמַר וְעָשָׂה, וְהָיָה סִפֵּק בְּיָדוֹ לְהַחְזִיק וְלֹא הֶחְזִיק, חֲרֵי זֶה בִּכְלַל אָרוּר. יִדְרְשׁוּ בַּהֲקָמָה הַזֹּאת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְהַנְּשִׂיאוּת, שֶׁבְּיָדָם לְהָקִים אֶת הַתּוֹרָה בְּיַד הַמְבַטְּלִים אוֹתָהּ, וַאֲפִלּוּ הָיָה הוּא צַדִּיק גָּמוּר בְּמַעֲשָׂיו וְהָיָה יָכוֹל לְהַחְזִיק הַתּוֹרָה בְּיַד הָרְשָׁעִים הַמְבַטְּלִים אוֹתָהּ, חֲרֵי זֶה אָרוּר. וְזֶה קָרוֹב לָעִנְיָן שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. וְאָמְרוּ עַל דֶּרֶךְ אַגָּדָה, זֶה הַחַזָּן שֶׁאֵינוֹ מַקִּים סִפְרֵי הַתּוֹרָה לְהַרְאוֹת פְּנֵי כְּתִיבָתוֹ לַכֹּל, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּמַסֶּכֶת סוֹפְרִים (יד יד), שֶׁמַּגְבִּיהִין אוֹתוֹ וּמַרְאֶה פְּנֵי כְּתִיבָתוֹ לָעָם הָעוֹמְדִים לִימִינוֹ וְלִשְׂמֹאלוֹ, וּמַחְזִירוֹ לְפָנָיו וּלְאַחֲרָיו, שֶׁמִּצְוָה לַכֹּל, אֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים, לִרְאוֹת הַכָּתוּב וְלִכְרֹעַ וְלוֹמַר, וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׂם מֹשֶׁה וְגוֹ׳ (דברים ד׳:מ״ד), וְכֵן נוֹהֲגִין:

פרק כח

ט **יְקִימְךָ ה׳ לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָךְ**, יִקָּרֵא שְׁבוּעָה הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּהֶם בְּהַר סִינַי עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלּוּ, כִּי שָׁם נֶאֱמַר (שמות יט ו), וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ. אוֹ שֶׁהַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת עִם אַבְרָהָם (בראשית יז ז), לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ יִכְלֹל זֶה. וְכֵן אָמַר (דברים כ״ט:י״ב), לְמַעַן הָקִים אֹתְךָ הַיּוֹם לוֹ לְעָם וְהוּא יִהְיֶה לְךָ לֵאלֹהִים כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב, כִּי לְכֻלָּם בָּא בִּבְרִית:

יג וְטַעַם **לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב**, בְּאוּרוֹ לְרֹאשׁ לְכָל הָעַמִּים וְלֹא לְזָנָב לְאֶחָד מִכָּל הַגּוֹיִם, כִּי יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה לְרֹאשׁ עַל עַמִּים רַבִּים וְזָנָב לְעַם אֶחָד נִכְבָּד מִמֶּנּוּ. וְהַנָּכוֹן שֶׁיִּתֵּן לְרֹאשׁ מַעֲתָּה וְלֹא לְזָנָב עַד עוֹלָם בְּאֶחָד מִכָּל הָעִתִּים, וְכֵן רַק לְמַעְלָה תָּמִיד וְלֹא תִּהְיֶה לְמָטָּה לְעוֹלָם:

יד **וְלֹא תָסוּר מִכָּל הַדְּבָרִים**, נִמְשָׁךְ עִם **כִּי תִשְׁמַע** (דברים כ״ח:י״ג), שֶׁיָּבוֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה כַּאֲשֶׁר תִּשְׁמַע לְמִצְוֹתָיו וְכַאֲשֶׁר לֹא תָּסוּר יָמִין וּשְׂמֹאל מִכָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ בְּעִנְיַן עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁאִם תֵּלֵךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים לְעָבְדָם כְּבָר סָרְתָּ מִכָּל מִצְוֹתָיו וְאֵין חֵפֶץ כְּלָל בְּכָל הַמִּצְוֹת שֶׁתַּעֲשֶׂה. וְאֵינֶנּוּ כְּדִבְרֵי בַּעַל הַהֲלָכוֹת שֶׁמְּנָאוֹ מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה:

יח הִקְדִּים בַּבְּרָכוֹת **פְּרִי בִטְנְךָ** וְאַחַר כָּךְ טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ (דברים כ״ח:ד׳-ה׳), כִּי פְּרִי הַבֶּטֶן הַטּוֹב וְהֶחָבִיב יוֹתֵר, וּבַקְּלָלָה אֲחַר אוֹתוֹ כִּי הָעֹנֶשׁ יַגִּיעֵהוּ תְּחִלָּה לְנַפְשָׁיו, וְאִם לֹא יָשׁוּב יַשִּׂיגֵהוּ בִּפְרִי בִטְנוֹ. וְכֵן הִקְדִּים בַּבְּרָכוֹת נְגִיפַת הָאוֹיְבִים לְדֶרֶךְ הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ (דברים כ״ח:ז׳-ח׳), כִּי נִצּוּחַ הָאוֹיְבִים הוּא לָהֶם הַכָּבוֹד וְהַצֶּרֶךְ הַגָּדוֹל בְּכִבּוּשׁ הָאֲרָצוֹת וּבִישִׁיבָתָם לָבֶטַח בֵּין הָעַמִּים, וּבַקְּלָלוֹת הִקְדִּים הַמְּאֵרָה בְּכָל מִשְׁלַח יָדֶךָ וְאַחַר הִנְגִּיפָה מִפְּנֵיהֶם (פסוקים כ כה), כִּי הוּא הָעֹנֶשׁ שֶׁיַּגִּיעַ אֲלֵיהֶם בָּאַחֲרוֹנָה, וְכֵן יִגְלוּ בַּסּוֹף:

מב הָצָלָצַל, עַל דַּעַת רַשׁ״י מִן מִמִּינֵי הָאַרְבֶּה. וא״כ רָאוּי הָיָה שֶׁיִּצָּרֵף אוֹתוֹ עִם פָּסוּק הָאַרְבֶּה וְהַתּוֹלַעַת (דברים כ״ח:ל״ח-ל״ט). וְיוֹתֵר נִרְאֶה שֶׁיִּהְיֶה צָלָצַל שֵׁם לְמַחֲנֵה הָאוֹיֵב, אָמַר (דברים כ״ח:מ״א) בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא יִהְיוּ לָךְ לַעֲבֹד אוֹתָךְ וּלְכַלְכֵּל אֶת שִׁיבָתָךְ כִּי יֵלְכוּ בַּשֶּׁבִי לִפְנֵי הָאוֹיֵב, וְאָמַר כָּל עֵצְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁאוּ לְךָ פֵּרוֹת, כַּאֲשֶׁר הַזְכִּיר, יֶרֶשׁ הָאוֹיֵב הַבָּא עָלֶיךָ, כִּי הַשָּׁנָה שֶׁיָּבוֹאוּ עָלֶיךָ יִתְּנוּ לָהֶם חֵילָם וְהֵם יֹאכְלוּם. וְיִקָּרֵא הַחַיל **צָלָצַל**, בַּעֲבוּר שֶׁיִּשְׁמִיעוּ קוֹל מִלְחָמָה בַּמַּחֲנֶה וְקוֹל שׁוֹפָר וְרַעַם שָׂרִים וּתְרוּעָה, מִלְּשׁוֹן צִלְצְלֵי תְרוּעָה (תהלים קנ ה), וּבְמִנַּעֲנְעִים וּבְצֶלְצָלִים (שמואל ב ו ה), וְכֵן אֶרֶץ צִלְצַל כְּנָפָיִם (ישעיהו יח א), אֶרֶץ הַמַּשְׁמַעַת צִלְצוּל כְּנָפָיהָ שֶׁהוֹלְכוֹת לְמֶרְחַקִּים כַּאֲשֶׁר יִדְאֶה הַנַּשֶּׁר. וּבַגְּמָרָא (ב״ק קטז) נָטְלוּהָ מַסִּיקִין, מַאן דְּתָנֵי מַסִּיקִין לָא מִשְׁתַּבַּשׁ, דִּכְתִיב יֶרֶשׁ הַצָּלָצַל וּמִתַּרְגְּמִינַן יַחְסְנֵנֵהּ סַקָּאָה, וּמַאן דְּתָנֵי מְצִיקִים לֹא מִשְׁתַּבַּשׁ, דִּכְתִיב בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק, כִּי הוּא אֶצְלָם שֵׁם לְמִבִיאֵי הָאָדָם בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק. וְדַע כִּי הַתּוֹכָחוֹת בַּמִּקְרָה וּבַמִּהוּמָה וּבַמִּגְעֶרֶת וּבַדָּבָר וְהָעֵץ וּפְרִי הָאֲדָמָה וּשְׁאָר כָּל הַתּוֹכָחוֹת הֵם כֻּלָּם עַד כַּלּוֹתוֹ אוֹתְךָ מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתָּה בָא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ, אֲבָל אַחֲרֵי הַגָּלוּת לֹא יִקָּלֵל אוֹתָם רַק לַעֲבֹד שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וָאָבֶן, אֲבָל פְּעָמִים שֶׁיִּחָזֵר לְהוֹכִיחָם בָּאָרֶץ, כַּאֲשֶׁר אָמַר (דברים כ״ח:ל״ו) יוֹלֵךְ הַשֵּׁם אֹתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ וְעָבַדְתָּ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים, וְהוּא הַגָּלוּת שֶׁגָּלִינוּ לְרוֹמִי עַל לֶכֶת אַגְרִיפַּס הַמֶּלֶךְ שָׁם, וְאֶחֱרֵי כֵּן יָשׁוּב וְיֹאמַר (דברים כ״ח:ל״ח) זֶרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה וְגוֹ׳, וְאֵלֶּה הַתּוֹכָחוֹת בִּהְיוֹתָם בָּאָרֶץ, כִּי כֵן יֹאמַר אַחֲרָיו (דברים כ״ח:ס״ג) וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה, שֶׁהוּא הַגָּלוּת. וְעַל דַּעְתִּי גַּם זֶה מֵרְמִיזוֹתָיו, אָמַר יוֹלֵךְ ה׳ אֹתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ, עַל לֶכֶת אַגְרִיפַּס הַמֶּלֶךְ לְרוֹמִי. גַּם יִתָּכֵן שֶׁיִּרְמֹז לְמֶלֶךְ אֶחָד קֹדֶם לְאַגְרִיפַּס, וְהוּא אֲרִיסְתּוֹבְלוּס שֶׁתִּפְסוֹ שַׂר צָבָא רוֹמִי וַיּוֹלִיכֵהוּ שָׁמָּה בַּנְחֻשְׁתַּיִם, וְהָיוּ לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה בְּכָל הָעַמִּים, שֶׁהָיוּ תְּמֵהִים עַל גְּבוּרָתָם אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אֵיךְ נָפְלוּ גִּבּוֹרִים וַיֹּאבְדוּ כְּלֵי מִלְחַמְתָּם. וְאַחֲרֵי כֵּן בָּא אַגְרִיפַּס שֵׁנִית עִם שְׁלִיחַ מֶלֶךְ רוֹמִי בָּאָרֶץ, וְכָבַשׁ בְּאֶרֶץ יְהוּדָה מְדִינוֹת גְּדוֹלוֹת מְאֹד, וְאָז נִתְקַיֵּם מָה שֶׁאָמַר (דברים כ״ח:מ״ח) וְעָבַדְתָּ אֶת אֹיְבֶיךָ אֲשֶׁר יְשַׁלְּחֶנּוּ ה׳ בְּךָ בְּרָעָב וּבְצָמָא וְגוֹ׳, וְאָמַר יִשָּׂא ה׳ עָלֶיךָ גּוֹי מֵרָחוֹק (דברים כ״ח:מ״ט), כִּי בָּאוּ אַסְפַּסְיָנוּס וְטִיטוּס בְּנוֹ עִם חֵיל גָּדוֹל מֵרוֹמִיִּים בָּאָרֶץ, וְלָכְדוּ כָּל עָרֵי יְהוּדָה הַבְּצֻרוֹת, וְהֵצַר לָהֶם מְאֹד, כַּאֲשֶׁר יָדוּעַ בַּסְּפָרִים, שֶׁלָּכְדוּ גַּם חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם, וְלֹא נִשְׁאַר רַק בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וְחוֹמַת הָעֲזָרָה, וְהָיוּ אוֹכְלִים בְּשַׂר בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם. וְכַאֲשֶׁר נִלְכְּדָה גַּם הִיא אָז נִתְקַיֵּם וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה, וְאָז שָׁבוּ הָרוֹמִיִּים לְאַרְצָם וּבְיָדָם גָּלוּת יְרוּשָׁלַיִם וּבְיַד עַמִּים רַבִּים אֲשֶׁר אִתָּם, מִיָּמָן וּמִצָּרִים וַאֲרָם וְיֶתֶר עַמִּים רַבִּים, וְנִתְקַיֵּם (דברים כ״ח:ס״ד) וֶהֱפִיצְךָ ה׳ בְּכָל הָעַמִּים וְגוֹ׳. וְהַכְּתוּבִים הַבָּאִים אַחַר כֵּן עוֹנָשָׁם בַּגָּלוּת, וְכֵן וְהָיוּ חַיֶּיךָ תְּלָאִים לְךָ מְנֻגָּד (דברים כ״ח:ס״ו), מִפְּנֵי פַּחְדוּתֵנוּ בַּגָּלוּת בְּיַד הָעַמִּים הַגּוֹזְרִים עָלֵינוּ גְּזֵרוֹת תָּמִיד. וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא רֶמֶז לַדּוֹרוֹת הָהֵם שֶׁהָיוּ בִּזְמַן חָרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי, כִּי הָיוּ מִתְנַכְּלִים לָהֶם לְהַאֲבִידָם לְגַמְרֵי, עַל כֵּן אָמַר אַחֲרָיו (דברים כ״ח:ס״ח), וֶהֱשִׁיבְךָ ה׳ מִצְרַיִם בָּאֳנִיּוֹת, שֶׁהָיָה זֶה כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לְהוֹצִיאָם מִן הָאָרֶץ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (פתיחתא דאסתר רבה), וְלָמָּה לְמִצְרַיִם, לְפִי שֶׁכָּעוּר וְרַע לְעֶבֶד כְּשֶׁהוּא חוֹזֵר לְרַבּוֹ הָרִאשׁוֹן. אִם כֵּן הַזְכִּיר מִצְרַיִם דֶּרֶךְ תּוֹכָחוֹת. אֲבָל אַחֲרֵי הֱיוֹתֵנוּ בַּגָּלוּת בְּאַרְצוֹת אוֹיְבֵינוּ לֹא נִתְקַלְלוּ מַעֲשֵׂה יָדֵינוּ, וְלֹא אָלְפִינוּ וְעָשְׂתְרוֹת צֹאנֵנוּ, וְלֹא כָּרְמֵינוּ וְזֵיתֵינוּ וַאֲשֶׁר נִזְרַע בַּשָּׂדֶה, אֲבָל אֲנַחְנוּ בָּאֲרָצוֹת כִּשְׁאָר הָעַמִּים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַהִיא אוֹ בְּטוֹב מֵהֶם, שֶׁרַחֲמָיו עָלֵינוּ, כִּי יִשְׁבָּתֵנוּ בַּגָּלוּת הִיא בַּהַבְטָחָה שֶׁאָמַר לָנוּ (ויקרא כו מד) וְאַף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים לְכַלֹּתָם לְהָפֵר בְּרִיתִי אִתָּם כִּי אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיהֶם. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר אִם בְּחֻקֹּתַי (שם שם טז) סוֹד הַבְּרִית הַזֹּאת, וְכִי הוּא עַל זְמַן גָּלוּתֵנוּ הַיּוֹם בְּיַד הַחַיָּה הָרְבִיעִית, וְאַחַר כֵּן יַבְטִיחַ בַּגְּאֻלָּה מִמֶּנּוּ. **וְהִנֵּה** הִסְתַּכַּלְנוּ בְּעָנְשֵׁי ע״ז. וְהִזְכִּירוּ בַּתּוֹרָה בִּמְקוֹמוֹת הַרְבֵּה. וּמֵהֶם מָה שֶׁנֶּאֱמַר תְּחִלָּה כִּי תוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ וְהִשְׁחַתֶּם וַעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל וְגוֹ׳. וְזוֹ אַזְהָרָה בְּיִשְׂרָאֵל אִם יַעַבְדוּ ע״ז אַחֲרֵי עָמְדָם בָּאָרֶץ יָמִים רַבִּים וְיִהְיוּ יְשָׁנִים בָּהּ. וְהָעֹנֶשׁ עַל זֶה. הַעִדֹתִי בָּכֶם הַיּוֹם. עַד וְהִפִּיץ יְיָ אֶתְכֶם בָּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר. וְשָׁם אָמַר וַעֲבַדְתֶּם שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם. וְהִבְטִיחַ וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ וּמָצָאתָ וְכוּ׳. וְזֶה נִתְקַיֵּם בָּהֶם. כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי וּפֵרַשְׁתִּי כְּבָר. וּבְפָרָשָׁה אַחֶרֶת אָמַר וְהָיָה כִּי יִבְיאֲךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ וְגוֹ׳. לֹא תִלְכוּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם. וְהָעֹנֶשׁ. כִּי אֵל קַנָּא יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ פֶּן יֶחֱרֶה אַף יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּךָ וְהִשְׁמִידְךָ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. זוֹ אַזְהָרָה לְבָאֵי הָאָרֶץ אִם דָּבְקוּ בע״ז מִיָּד וְשָׁכְחוּ הָאֵל הַמּוֹצִיאָם מִמִּצְרַיִם אַחֲרֵי ע״ז. וְזֶה לֹא עָשׂוּ יִשְׂרָאֵל כָּכָה. וְלֹא בָּא לָהֶם הָעֹנֶשׁ כֵּן. וּלְשׁוֹן הַכָּתוּב מוֹרֶה בְּכָךְ שֶׁהִיא אַזְהָרָה. לֹא רָמַז דָּבָר שֶׁעָתִיד לָבֹא. כְּמוֹ שֶׁאָמַר פֶּן יֶחֱרֶה אַף יְיָ אֱלֹהֶיךָ בָּךְ וְהִשְׁמִידְךָ. כלומ׳ יֵשׁ לְךָ לִירֹא מִזֶּה. פָּרָשָׁה שְׁלִישִׁית. הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו וְכוּ׳. וְאָמַר וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. הַמּוֹלִיכֲךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא. וְכֹלֶה פָּרָשָׁה. וְאָמַרְתָּ בִּלְבָבֶךָ כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל. וְאָמַר בְּכָאן וְהָיָה אִם שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְהָלַכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הַעִדֹתִי בָּכֶם הַיּוֹם. וְזֶה גַּם כֵּן אַזְהָרָה לְבָאֵי הָאָרֶץ אִם שָׁכְחוּ הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְכָפְרוּ שֶׁלֹּא הוֹצִיאָם הוּא מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְלֹא עָשָׂה עִמָּהֶם דָּבָר. אֶלָּא בְּכֹחָם עָשׂוּ הַכֹּל כִּי גִּבּוֹרִים הֵם. וּלְכָךְ יַעַבְדוּ ע״ז לְרִצוֹנָם. וְהָעֹנֶשׁ בָּזֶה. לְהַכְרִיתָם לְגַמְרֵי. כַּגּוֹיִם אֲשֶׁר יְיָ מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כֵּן תֹּאבֵדוּן. וְיוֹרֶה לְשׁוֹן הַכָּתוּב שֶׁהוּא מַתָּרָה בָּהֶם פֶּן יַעֲשׂוּ כֵּן בִּזְמַן בּוֹאָם לָאָרֶץ קֹדֶם שֶׁיִּתְיַשְּׁנוּ בָּהּ. טֶרֶם הַכְרִיתָם כָּל הָעַמִּים שֶׁבָּאָרֶץ. עַל כֵּן אָמַר כַּגּוֹיִם אֲשֶׁר יְיָ מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם. שֶׁהָיָה בְּעֵת אָבְדָן הָעַמִּים. וּמִזֶּהיר שֶׁיָּסִיר יָדוֹ מֵהָאֲבִיד הָעַמִּים וַיַּאֲבִיד אֶת יִשְׂרָאֵל כָּהֶם. וְזֶה גַּם כֵּן לֹא עָשׂוּ יִשְׂרָאֵל כָּךְ. וְלֹא בָּא עֲלֵיהֶם כָּזֹאת. וּבְפַעַם הָרְבִיעִית הִזְהִיר וּפֵרַשׁ וְאָמַר. וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ בְּקוֹל יְיָ

אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כָּל מִצְוֹתָיו וְחֻקּוֹתָיו וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה״ וְגוֹ׳. וְכָל דִּבְרֵי הַבְּרִית. וְהַבְּטָחָה גְּדוֹלָה בְּסוֹף. וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ. וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ. וְשָׁב יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ וְגָמוֹר הַפָּרָשָׁה. וְזֹאת אַזְהָרָה וְרֶמֶז לְגָלוּתֵנוּ זֶה וְלִגְאֻלָּה הַשְּׁלֵמָה שֶׁנִּגְאַל מִמֶּנּוּ. וּפָרָשָׁה הַחֲמִישִׁית. אַזְהָרָה כְּדֶרֶךְ נְבוּאָה מִתְקַיֶּמֶת. וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנְּךָ שֹׁכֵב עִם אֲבֹתֶיךָ וְקָם. וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ וְכוּ׳. וְזֹאת הַתְּרָאָה שֶׁנִּתְקַיְּמָה כֻּלָּהּ כִּפְשָׁטָהּ וּכְמַשְׁמָעָה.

פרק כט

א וַיֹּאמֶר **וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל**, כִּי אַחֲרֵי שֶׁהִשְׁלִים לֵאמֹר לָהֶם דִּבְרֵי הַבְּרִית קָרָאם עוֹד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם וְגוֹ׳, כִּי לֹא הָלְכוּ מִלְּפָנָיו, שֶׁהַכֹּל מְחֻבָּר הוּא:

ה **לֶחֶם לֹא אֲכַלְתֶּם וְיַיִן וְשֵׁכָר לֹא שְׁתִיתֶם**, הַסַּעַם לֹא אֲכַלְתֶּם מִמֶּנּוּ שֶׁתּוּכְלוּ לִחְיוֹת מִמֶּנּוּ, כִּי עִקַּר מִחְיָתָם בַּמָּן הָיְתָה, לְמַעַן תֵּדְעוּ כִּי אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם, הַמְחַיֶּה אֶתְכֶם בְּמַעֲשֶׂה הַנֵּס. וְאֵין טַעְמוֹ שֶׁלֹּא אָכְלוּ לֶחֶם כְּלָל, כְּמוֹ לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי (דברים ט׳:ט׳), כִּי בִּקְצַת הָעִתִּים הָיָה לְיִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר לֶחֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם ב כח כט) אֹכֶל בַּכֶּסֶף תַּשְׁבְּרֵנִי וְאָכַלְתִּי וּמַיִם בַּכֶּסֶף תִּתֶּן לִי וְשָׁתִיתִי כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי בְּנֵי עֵשָׂו הַיּוֹשְׁבִים בְּשֵׂעִיר וְהַמּוֹאָבִים הַיּוֹשְׁבִים בְּעָר, וְרַבּוֹתֵינוּ הִזְכִּירוּ (יומא עה) דְּבָרִים שֶׁתַּגְּרֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם מְבִיאִים לָהֶם בַּמִּדְבָּר. וְאֶפְשָׁר עוֹד כִּי מֵעֵת שֻׁיַּרַד הַמָּן עַד בּוֹאָם אֶל שֵׂעִיר לֹא אָכְלוּ לֶחֶם כְּלָל, כִּי הָלְכוּ בַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא, אֲבָל בִּשְׁנַת הָאַרְבָּעִים קָרְבוּ לַיִּשּׁוּב וְנֶאֱמַר לָהֶם (לעיל ב ד ו), וְאֶת הָעָם צַו לֵאמֹר אַתֶּם עֹבְרִים בִּגְבוּל אֲחֵיכֶם בְּנֵי עֵשָׂו אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ מֵאִתָּם, וְשָׁם (דברים כ״ט:ז׳) כָּתוּב, זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה ה׳ אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר, וּמִן הָעֵת הַהִיא הָיוּ הָאֲדוֹמִים וְהַמּוֹאָבִים מַקְדִּימִים אוֹתָם בַּלֶּחֶם וּבַמַּיִם, וְהָיוּ גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל קוֹנִים מֵהֶם וְאוֹכְלִים לְתַעֲנוּג, לֹא לְצֹרֶךְ וְלֹא לְשָׂבְעָה, וְעִקַּר הַמִּחְיָה שֶׁלָּהֶם בַּמָּן:

ט טַעַם **אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם**, שֶׁאַתֶּם עוֹמְדִים וּמְזֻמָּנִים לִפְנֵי הַשֵּׁם כְּדֵי לַעֲמֹד בִּבְרִיתוֹ, כִּי לְקַבֵּל הַתּוֹרָה בְּבֵאוּרָהּ נֶאֶסְפוּ אֵלָיו. אוֹ שֶׁהָיוּ עוֹמְדִים לִפְנֵי הָאָרוֹן, וְהַבְּרִית הוּא הַשְּׁבוּעָה וְהָאָלָה אֲשֶׁר יַזְכִּיר, לְעָבְרְךָ בִּבְרִית ה׳ אֱלֹהֶיךָ וּבְאָלָתוֹ. וְיִתָּכֵן שֶׁכָּרַת עוֹד עִמָּם בְּרִית כַּבְּרִית הָרִאשׁוֹנָה אֲשֶׁר כָּרַת אִתָּם בְּהַר סִינַי (שמות כד ה-ח), שֶׁהִקְרִיב עֲלֵיהֶם עוֹלָה וְלָקַח חֲצִי הַדָּם לִזְרֹק עַל הַמִּזְבֵּחַ וַחֲצִי הַדָּם זָרַק עַל הָעָם, אֲבָל לֹא הֵצֶרְךָ לְהַזְכִּיר זֶה. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת כְּבָר הוֹדַעְתִּיךָ הַבְּרִית הַזֹּאת:

וְטַעַם רָאשֵׁיכֶם שִׁבְטֵיכֶם, רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם, כְּמוֹ וְהַנְּבוּאָה עוֹדֵד הַנָּבִיא, עַל דַּעַת ר״א (אבן עזרא על דברים כ״ט:ט׳). וְעַל דַּעְתִּי הַכָּתוּב יִכְלֹל וְיִפְרֹט, וְהַכְּלָל רָאשֵׁיכֶם וְכָל שִׁבְטֵיכֶם, וְחָזַר וּפֵרַט זִקְנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם שֶׁהֵם רָאשֵׁיכֶם, כִּי זָקֵן וּנְשׂוּא פָּנִים הוּא הָרֹאשׁ, וְכֵן אָמַר (דברים ל״א:כ״ח) הַקְהִילוּ אֵלַי אֶת כָּל זִקְנֵי שִׁבְטֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם, כִּי כָל אִישׁ אֲשֶׁר לוֹ שָׂרָה וּמְנוּי עַל הַצִּבּוּר יִקָּרֵא רֹאשׁ; וְנֶאֱמַר בַּנְּשִׂיאִים (במדבר א טז) **רָאשֵׁי אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל**, כִּי הֵם בַּמַּעֲלָה הַגְּדוֹלָה לְכָל אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל, וְנֶאֱמַר בַּמִּרְגָּלִים (שם יג ג) **רָאשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה**, שֶׁהֵם רָאשִׁים בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל, לֹא רָאשִׁים לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְכֻלָּם בְּכֹלֶל רָאשֵׁיכֶם. וְחָזַר וְאָמַר כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם שִׁבְטֵיכֶם, וְהִזְכִּיר עוֹד הַטַּף וְהַנָּשִׁים וְהַגֵּרִים וְחֹטְבֵי עֵצִים וְשֹׁאֲבֵי מַיִם אֲשֶׁר לָהֶם מֵעֶרֶב רַב. וְהֵבִיא שָׁם הַטַּף לַהֲבִיאָם בַּבְּרִית, כִּי אֲפִלּוּ עִם הַדּוֹרוֹת הָעֲתִידִים יִכְרֹת בְּרִית, אוֹ כְּדֵי לְזַכּוֹתָם, כַּטַּעַם שֶׁאָמְרוּ בְּהַקְהֵל (חגיגה ג). וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (יבמות עט) שֶׁבָּאוּ קְצָת כְּנַעֲנִים בִּימֵי מֹשֶׁה כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּאוּ בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ, וּנְתָנָם חֹטְבֵי עֵצִים וְשֹׁאֲבֵי מַיִם לָעֵדָה וּלְמִשְׁכַּן ה׳. וְאֵין הַכַּוָּנָה לוֹמַר שֶׁרָמוּ אוֹתוֹ, אֲבָל בָּאוּ אֵלָיו לְהַשְׁלִים עִמּוֹ, כִּי כֵן הַמִּשְׁפָּט כַּאֲשֶׁר בֵּאַרְנוּ (לעיל כ י יא). וְכָךְ מָצָאתִי בְּמִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא (נצבים ב), לְלַמֶּדְךָ שֶׁבָּאוּ אֵצֶל מֹשֶׁה וְלֹא קִבְּלָם, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא יָכְלוּ לְרַמּוֹתוֹ לִכְרֹת לָהֶם בְּרִית, אֲבָל עָשָׂאם מֵיָד חֹטְבֵי עֵצִים וְשֹׁאֲבֵי מָיִם:

יד **וְאֶת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ**, וְגַם עִם הַדּוֹרוֹת הָעֲתִידִים לִהְיוֹת:

טו **כִּי אַתֶּם יְדַעְתֶּם וְגוֹ׳ וַתִּרְאוּ אֶת שִׁקּוּצֵיהֶם**, לְפִי שֶׁרְאִיתֶם אֶת הָאֻמּוֹת עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, וְשָׁמָּא הִשִּׂיא לֵב אֶחָד מִכֶּם לָלֶכֶת אַחֲרֵיהֶם:

יז **פֶּן יֵשׁ בָּכֶם וְגוֹ׳** לְפִיכָךְ אֲנִי צָרִיךְ לְהַשְׁבִּיעֲכֶם, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ט:י״ז), וְיָפֶה פֵּרֵשׁ. וְהַטַּעַם לוֹמַר אֲנִי צָרִיךְ לְהַבִיאֲכֶם בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה עַתָּה בַּבְּרִית הַזֹּאת מִיָּרְאָתִי אוּלַי נִפְתֶּה לֵב קְצָתְכֶם לְשִׁקּוּצֵי מִצְרַיִם כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתֶם בָּעֶגֶל, אוֹ לְשִׁקּוּצֵי עַמּוֹן וּמוֹאָב אֲשֶׁר רְאִיתֶם בַּדֶּרֶךְ כַּאֲשֶׁר הָיָה לָכֶם בְּבַעַל פְּעוֹר, כִּי בַּבְּרִית הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁעַת מַתַּן תּוֹרָה לֹא הָיוּ שָׁם אָלוֹת וּקְלָלוֹת. וְהִזְכִּיר אִישׁ אוֹ אִשָּׁה, מִפְּנֵי שֶׁהָאִשָּׁה דַּעְתָּהּ קַלָּה עָלֶיהָ, וְכֵן יַעֲשֶׂה בְּעִנְיַן ע״ז (דברים י״ז:ב׳). וְהִזְכִּיר יְחִידִים וּמִשְׁפָּחָה וְשֵׁבֶט שֶׁהוּא עִם רַב וְלֹא אָמַר עַל כֻּלָּם, דֶּרֶךְ כָּבוֹד, אוֹ שֶׁלֹּא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה לֵב כֻּלָּם פּוֹנֶה הַיּוֹם לע״ז, כִּי לֹא הָיוּ בָּאִים בִּבְרִית הַשֵּׁם וּבְאָלָתוֹ, כִּי מִי יַכְרִיחֵם, אֲבָל מִשְׁפָּחָה אוֹ שֵׁבֶט יָבוֹאוּ בַּבְּרִית מִפְּנֵי פַּחַד הָרֹב. וְאָמַר פֶּן יֵשׁ בָּכֶם וְגוֹ׳ אֲשֶׁר לְבָבוֹ פֹּנֶה הַיּוֹם, עַל הַנִּפְתֶּה כְּבָר לע״ז וְהוּא בְּלִבּוֹ מַאֲמִין בָּהּ הַיּוֹם הַזֶּה, אוֹ פֶּן יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ רַע שֶׁיִּפְרַח וְיִשְׂגֶּה וּבַיָּמִים הַבָּאִים יוֹצִיא פְּרָחִים רָעִים וְיַצְמִיחַ מְרוֹרוֹת, וְזֶה עַל אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם, כִּי הָאָב שֹׁרֶשׁ וְהַבֵּן נֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה, וְהִזְכִּיר הַשֹּׁרֶשׁ לוֹמַר כִּי הוּא יָכוֹל לְהָבִיא בְּאָלָה הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים, שֶׁהַשֹּׁרֶשׁ אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יִצְמְחוּ הוּא

לְפָנָיו הַיּוֹם וְהוּא בָּא בַּבְּרִית וּבָאָלָה הַזֹּאת. וְאָמַר פֹּרֶה רֹאשׁ, לִרְמֹז כִּי מִשֹּׁרֶשׁ מָתוֹק לֹא יֵצֵא מַר, וְכָל אֲשֶׁר לְבָבוֹ שָׁלֵם עִם הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְלֹא הִרְהֵר כְּלָל בע״ז לֹא יוֹלִיד מוֹרֶה בָּהּ. וַאַל תַּקְשֶׁה עָלַי בֶּזֶה מִן הַכָּתוּב (יחזקאל יח י), וְהוֹלִיד בֵּן פָּרִיץ, כִּי אֶמֶת הַדָּבָר וְסוֹד גָּדוֹל לֹא אוּכַל לְפָרֵשׁ בּוֹ:

וְרֹאשׁ וְלַעֲנָה, עֲשָׂבִים מָרִים אוֹ מְמִיתִים, וּשְׁמָם כֵּן בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, אוֹ הֵם כְּנוּיִים, יִקָּרְאוּ הָאֶחָד **רֹאשׁ** שֶׁהוּא רֹאשׁ הַמְּרוֹרִים מַר מִכֻּלָּם, וְהַשֵּׁנִי יִקָּרְאוּ **לַעֲנָה** מֵעִנְיַן לֵעָנוֹת מִפָּנַי (שמות י ג), כִּי הָאוֹכֵל אוֹתוֹ נִגַּשׁ וְנַעֲנָה לְעַנּוֹת נַפְשׁוֹ יֹאכְלֶנּוּ:

יח **וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ לֵאמֹר**, כְּשֶׁיִּשְׁמַע הָאֲחֵרִים מִתְקַלְלִים בָּאָלוֹת הָאֵלֶּה הוּא יִתְבָּרֵךְ בְּמַחְשַׁבְתּוֹ וְיֹאמַר בְּלִבּוֹ, שָׁלוֹם יִהְיֶה לִי מִכָּל אֵלֶּה כַּאֲשֶׁר אֵלֵךְ בְּתַאֲוַת לִבִּי. וְהַשֵּׁם לֹא יִסְלַח לוֹ, אֲבָל יֵעָשֵׁן עָלָיו אַפּוֹ אָז כְּשֶׁיֶּחֱטָא לְדוֹר אוֹ לְדוֹרוֹת. אוֹ יִהְיֶה טַעַם ״כִּי״ לֵאמֹר יִהְיֶה לִי שָׁלוֹם בַּעֲבוּר שֶׁאֵינֶנִּי מְקַבֵּל עָלַי הַשְׁבוּעָה כִּי בִּשְׁרִירוּת לִבִּי אֵלֵךְ כָּל יָמַי, וְכָל חֶפְצִי אֶעֱשֶׂה. וְלֹא יֹאבֶה ה׳ בַּעֲבוּר שֶׁאֵינֶנּוּ מְקַבֵּל אָלָתוֹ לְסִלֹּחַ לוֹ, אֲבָל יֵעָשֵׁן עָלָיו אַפּוֹ, כֵּיוָן שֶׁבָּא בִּבְרִיתוֹ לְפָנַי עִם כָּל יִשְׂרָאֵל. הַתַּאֲוָה הַגּוֹבֶרֶת וּמִתְחַזֶּקֶת בַּלֵּב תִּקָּרֵא שְׁרִירוּת, כִּלְשׁוֹן חֲכָמִים (בבא בתרא קס), שָׁרִיר וְקַיָּם, וְכֵן בִּשְׁרִירֵי בִטְנוֹ (איוב מ טז):

וּפֵרוּשׁ **לְמַעַן סְפוֹת הָרְוָה אֶת הַצְּמֵאָה**, לְהוֹסִיף הַשְׂבֵּעָה עִם הַמִּתְאַוָּה. כִּי נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תִּקָּרֵא רָוָה, כְּעִנְיַן וְרִוִּיתִי נֶפֶשׁ הַכֹּהֲנִים דָּשֶׁן וַעֲמִי אֶת טוּבִי יִשְׂבָּעוּ (ירמיהו לא יג), וְהָיְתָה נַפְשָׁם כְּגַן רָוֶה (שם פסוק יא); וְהַמִּתְאַוָּה תִּקָּרֵא צְמֵאָה, צָמְאָה לְךָ נַפְשִׁי (תהלים סג ב). וְהַטַּעַם כִּי נֶפֶשׁ הָאָדָם הָרְוָה שֶׁאֵינֶנָּה מִתְאַוָּה לִדְבָרִים הָרָעִים לָהּ, כַּאֲשֶׁר תָּבֹא בְּלִבּוֹ קֶצֶת הַתַּאֲוָה וְהוּא יְמַלֵּא תַּאֲוָתוֹ, אָז יוֹסִיף בְּנַפְשׁוֹ תַּאֲוָה יְתֵרָה, וְתִהְיֶה צְמֵאָה מְאֹד לַדָּבָר הַהוּא שֶׁאָכַל אוֹ שֶׁעָשָׂה יוֹתֵר מִבָּרִאשׁוֹנָה, וְתִתְאַוֶּה עוֹד לִדְבָרִים רָעִים שֶׁלֹּא הָיְתָה מִתְאַוָּה לָהֶם מִתְּחִלָּה. כִּי הַמִּתְאַוֶּה לְזֹאת הַנְּשִׁים הַיָּפוֹת, כְּשֶׁיִּהְיֶה שָׂטוּף בְּזִמָּתָן תְּבוֹאֵהוּ תַּאֲוָה לָבוֹא עַל הַזָּכָר וְעַל הַבְּהֵמָה, וְכֵיוֹצֵא בָּזֶה בִּשְׁאָר הַתַּאֲוֹת. וּכְעִנְיַן שֶׁהִזְכִּירוּ חֲכָמִים (סוכה נב), מַשְׁבִּיעוֹ רָעֵב מַרְעִיבוֹ שָׂבֵעַ. וּלְכָךְ יֹאמַר הַכָּתוּב בְּהוֹלֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ, שֶׁהוּא אִם יִמָּלֵא נַפְשׁוֹ בְּתַאֲוֹת הַשְׁרִירוֹת וְהַחֲזָקוֹת עָלָיו אֲשֶׁר הִיא צְמֵאָה לָהֶם, יוֹסִיף נַפְשׁוֹ הָרְוָה עִם הַצְּמֵאָה, כִּי יִתְאַוֶּה וְיִצְמָא לְמָה שֶּׁהָיָה שָׂבֵעַ מִמֶּנּוּ, וְלַאֲשֶׁר הִשְׂבִּיעַ נַפְשׁוֹ בּוֹ. וּלְפִי שֶׁהִזְכִּיר **שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה**, אָמַר בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה, כִּי יוֹסִיף הַשֹּׁרֶשׁ, הוּא כְּפִתּוֹ אֲשֶׁר הִיא רָוָה וְרַעֲנָנָה, עִם הַצְּמֵאָה, וְתִשְׁבְּנָה כֻּלָּם צְמֵאוֹת. וְאֵין **לְמַעַן** בַּמָּקוֹם הַזֶּה טַעַם, שֶׁאֵלֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבִּי בַּעֲבוּר שֶׁאֶסְפֶּה הָרְוָה עִם הַצְּמֵאָה, אֲבָל הוּא כְּמוֹ **לְסִפּוֹת**, יֹאמַר הַכָּתוּב כִּי בַּעֲבוּר זֶה יִהְיֶה כָּךְ, כִּי בְּכָל סִבָּה עִם עָלוּל יֹאמַר **לְמַעַן**, בֵּין שֶׁיַּעֲשֶׂה אָדָם הַגּוֹרֵם לִרְצוֹתוֹ בֶּעָלוּל, כְּמוֹ לְמַעַן (אשר) יִיטַב לָךְ, בֵּין שֶׁיִּהְיֶה אָדָם הַגּוֹרֵם כֵּן שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ, כְּמוֹ לְמַעַן לָמוּג לֵב (יחזקאל כא כ), לְמַעַן יֵאָשְׁמוּ (שם ו ו), כַּסְּפָם וּזְהָבָם עָשׂוּ לִי עַצַּבִּים לְמַעַן יִכָּרֵת (הושע ח ד), וְרַבִּים כָּאֵלֶּה. וְזֶה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינַי בַּפָּסוּק הַזֶּה מִכָּל הַנִּכְתָּב עָלָיו בְּהַרְבֵּה פָּנִים. גַּם יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ שֶׁהוּא שָׁב אֶל שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה וְרֹאשׁ וְלַעֲנָה, יֹאמַר כִּי יִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ לֵאמֹר שָׁלוֹם יִהְיֶה לִי, לְמַעַן שֶׁיּוֹסִיף פֹּארָתוֹ הָרְוָה אֲשֶׁר תִּגְדַּל וְתַצְמִיחַ הַלַּעֲנָה וְרֹאשׁ עַל הַצְּמֵאָה אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה צוֹמַחַת, אוֹ יִהְיֶה **הָרְוָה** כְּנוּי לַלַּעֲנָה הַנִּזְכֶּרֶת, שֶׁיּוֹסִיף הַלַּעֲנָה הָרְוָה הַצּוֹמַחַת וְגָדְלָה מְאֹד עַל הַצְּמֵאָה אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה גְּדֵלָה רַק מְעַט, וְתִהְיֶינָה שְׁתֵּיהֶן צוֹמְחוֹת. וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה לוֹמַר כִּי כָּל אֲשֶׁר יִשְׁמַע הָאָלָה וְיִתְבָּרֵךְ מִמֶּנָּה וְיִתְחַזֵּק בִּשְׁרִירוּתוֹ, סְעָפָיו יְשִׁיבוּהוּ לַחֲטֹא וְיַצְמִיחוּ פְּשָׁעִים יוֹתֵר מִבָּרִאשׁוֹנָה. וְגַם זֶה פֵּרוּשׁ נָכוֹן:

יט **יָעָשַׁן אַף ה׳ וְקִנְאָתוֹ בָּאִישׁ הַהוּא**, אָלוֹת הַיָּחִיד, אִישׁ אוֹ אִשָּׁה:

וּמָחָה ה׳ אֶת שְׁמוֹ, אָלוֹת הַמִּשְׁפָּחָה, כִּי שֵׁם אֶחָד לְרֹאשׁ בֵּית אֲבוֹתָם:

כ **וְהִבְדִּילוֹ ה׳ לְרָעָה**, לַשֵּׁבֶט, **מִכֹּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל**, הַנִּשְׁאָרִים:

כא **וְאָמַר הַדּוֹר הָאַחֲרוֹן בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ**, כִּי שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל בַּדּוֹר הָרִאשׁוֹן כְּבָר יָדְעוּ זֶה, כִּי הֵם שָׁמְעוּ אָלוֹת הַבְּרִית. וְיִתָּכֵן כִּי הַכָּתוּב הֶזֵּה יַחְזֹר עַל שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה, כִּי כְּשֶׁיִּקָּרֵה זֶה בַּדּוֹרוֹת הַבָּאִים אָז יִשְׁאֲלוּ כֵּן:

כה **אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּם**, לֹא יָדְעוּ בָּהֶם גְּבוּרַת אֱלָהוּתָם, וְלֹא חֵלֶק לָהֶם וְלֹא נָתְנָם לְחֶלְקָם. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים כ״ט:כ״ה) תִּרְגְּמוֹ, וְלֹא אוֹטִיב לְהוֹן, לֹא הֵטִיב לָהֶם שׁוּם טוֹבָה. וּלְשׁוֹן **חָלַק**, אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם לֹא חָלַק לָהֶם שׁוּם נַחֲלָה וְחֵלֶק, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים כ״ט:כ״ה). וְהַנָּכוֹן, אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּם בֶּאֱלֹהִים, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא יָדְעוּ אוֹתָם בְּכֹחַ אֱלֹהוּת שֶׁיִּמְצָא לָהֶם מֵעַצְמוֹ, וְלֹא חָלַק ה׳ אֱלֹהֵי אֲבוֹתָם לָהֶם, שֶׁלֹּא נָתַן אוֹתָם שָׂרִים עַל יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר שָׂמָם עַל הָאֻמּוֹת. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי זֶה (ויקרא יח כה):

כז **וַיִּתְּשֵׁם ה׳ מֵעַל אַדְמָתָם**, כִּי יַגְלֶה הַשֵּׁבֶט הָעֹשֶׂה הָרַע בְּעֵינֵי ה׳, כְּעִנְיַן וַיִּגְלֵם לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי (דברי הימים א ה כו). וְהַנָּכוֹן כִּי עַתָּה יִרְמֹז לְגָלוּת כָּל יִשְׂרָאֵל, לִהְיוֹתָם כֻּלָּם רָעִים, וְיִגְלוּ גָּלוּת שְׁלֵמָה. וְכֵן בְּפָרְשָׁה הַבָּאָה אַחֲרֵי כֵן (דברים ל׳:א׳), וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, עַל גָּלוּת כָּל יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם) בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחֲךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה וְגוֹ׳ וְהַפָּרָשָׁה כֻּלָּהּ:

כח **הַנִּסְתָּרוֹת לַה׳ אֱלֹהֵינוּ**, עַל דַּעַת הַמְּפָרְשִׁים יֹאמַר כִּי הַשֵּׁם אֱלֹהֵינוּ לוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט בְּעוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה בַּסֵּתֶר, כִּי כָּל הַתַּעֲלוּמוֹת גְּלוּיוֹת לְפָנָיו, וְהַנִּגְלוֹת עָלֵינוּ וְעַל בָּנֵינוּ לַעֲשׂוֹת לָהֶם אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת, לְהַכּוֹת עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה כְּדִין הַתּוֹרָה. וְגַם כְּפִי הַמִּדְרָשׁ (סנהדרין מג) כֵּן הוּא. וְדַעְתִּי בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט, כִּי **הַנִּסְתָּרוֹת** הֵם הַחֲטָאִים הַנִּסְתָּרִים מִן הָעוֹשִׂים אוֹתָם, כְּמוֹ שְׁגִיאוֹת מִי יָבִין מִנִּסְתָּרוֹת נַקֵּנִי (תהלים יט יג), יֹאמַר הַנִּסְתָּרוֹת לַשֵּׁם לְבַדּוֹ הֵם,

אֵין לָנוּ בָּהֶן עָוֹן אֲשֶׁר חֵטְא, אֲבָל הַנִּגְלוֹת, שֶׁהֵם הַזְּדוֹנוֹת, לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת חֻקַּת עוֹלָם, שֶׁכָּךְ קִבַּלְנוּ עַל אֲשֶׁר יָשָׁנוּ פֹּה וְעַל אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה לְדוֹרוֹת עוֹלָם. וּלְפִי שֶׁהֵבִיא בְּאָלָה לַעֲשׂוֹת כָּל הַמִּצְוָה, הוֹצִיא מִן הַחֶרֶם הָעוֹשֶׂה בִּשְׁגָגָה, שֶׁלֹּא יִתְקַלֵּל בָּאָלָה הַזֹּאת. וְדִבְרֵי אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים כ״ט:כ״ח) מַטִּין כֵּן, שֶׁאָמַר דְּמִסַּתְּרָן קֳדָם ה׳ אֱלָהַנָא, וְאִם כְּדִבְרֵי הַמְפָרְשִׁים רָאוּי לוֹ לוֹמַר דְּמִסַּתְּרִין לַה׳ אֱלָהַנָא:

פרק ל

א וְהָיָה כִי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, כְּבָר הִזְכַּרְתִּי (ויקרא כו טז) כִּי הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת עֲתִידָה, כִּי כָל עִנְיָנֶיהָ לֹא הָיוּ וְלֹא נִבְרְאוּ אֲבָל הֵם עֲתִידִין לִהְיוֹת:

ב וְטַעַם **וְשַׁבְתָּ עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אַתָּה וּבָנֶיךָ**, שֶׁתָּשׁוּב אֶל ה׳ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ, וּתְקַבֵּל עָלֶיךָ וְעַל בָּנֶיךָ לְדוֹרֹתָם לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם, כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ בַּגִּאֻלָּה הַשֵּׁנִית, דְּכְתִיב (נחמיה י ל) וּבָאִים בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה לָלֶכֶת בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה בְּיַד מֹשֶׁה עֶבֶד הָאֱלֹהִים וְלִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹת ה׳ אֲדֹנֵינוּ וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקָּיו. אוֹ יִהְיֶה **מְצַוְּךָ אַתָּה וּבָנֶיךָ**, כְּמוֹ מְצַוְּךָ לְךָ וּלְבָנֶיךָ, כְּעִנְיָן וְאַתָּה צַוִּיתָ (בראשית מה יט), וְכֵן וַיֵּרְעוּ אוֹתָנוּ (דברים כ״ו:ו׳), לָנוּ. וּלְפִי דַּעְתִּי יֵשׁ בּוֹ סוֹד גָּדוֹל, כִּי יִרְמֹז לָמָּה שֶׁאָמְרוּ (יבמות סג), אֵין בֶּן דָּוִד בָּא עַד שֶׁיִּכְלוּ כָּל הַנְּשָׁמוֹת שֶׁבַּגּוּף, וּכְבָר דִּבַּרְתִּי בּוֹ:

ו וּמָל ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ, זֶהוּ שֶׁאָמְרוּ (שבת קד) הַבָּא לִטָּהֵר מְסַיְּעִין אוֹתוֹ, מַבְטִיחַךְ שֶׁתָּשׁוּב אֵלָיו בְּכָל לְבָבְךָ, וְהוּא יַעֲזֹר אוֹתְךָ. וְנִרְאֶה מִן הַכְּתוּבִים עִנְיָן זֶה שֶׁאֹמַר, כִּי מִזְּמַן הַבְּרִיאָה הָיְתָה רְשׁוּת בְּיַד הָאָדָם לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנוֹ, צַדִּיק אוֹ רָשָׁע, וְכָל זְמַן הַתּוֹרָה כֵּן, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם זְכוּת בִּבְחִירָתָם בַּטּוֹב, וְעֹנֶשׁ בִּרְצוֹתָם בָּרַע. אֲבָל לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ תִּהְיֶה הַבְּחִירָה בַּטּוֹב לָהֶם טָבַע, לֹא יִתְאַוֶּה לָהֶם הַלֵּב לְמָה שֶׁאֵינוֹ רָאוּי וְלֹא יַחְפֹּץ בּוֹ כְּלָל, וְהִיא הַמִּילָה הַנִּזְכֶּרֶת כָּאן, כִּי הַחֶמְדָּה וְהַתַּאֲוָה עָרְלָה לַלֵּב, וּמוּל הַלֵּב הוּא שֶׁלֹּא יַחְמֹד וְלֹא יִתְאַוֶּה, וְיָשׁוּב הָאָדָם בַּזְּמַן הַהוּא לַאֲשֶׁר הָיָה קֹדֶם חֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה בְּטִבְעוֹ מָה שֶּׁרָאוּי לַעֲשׂוֹת, וְלֹא הָיָה לוֹ בְּרְצוֹנוֹ דָּבָר וְהֶפְכּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר בְּרֵאשִׁית (ב ט). וְזֶהוּ מָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב בְּיִרְמְיָה (לא ל- לב), הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה׳ וְכָרַתִּי אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאֶת בֵּית יְהוּדָה בְּרִית חֲדָשָׁה לֹא כַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתָם וְגוֹ׳ כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרֹת אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הָהֵם נָתַתִּי אֶת תּוֹרָתִי בְּקִרְבָּם וְעַל לִבָּם אֶכְתֲּבֶנָּה, וְזֶהוּ בְּטוּל יֵצֶר הָרַע וַעֲשׂוֹת הַלֵּב בְּטִבְעוֹ מַעֲשֶׂהוּ הָרָאוּי. וּלְכָךְ אָמַר עוֹד (שם פסוקים לב לג) וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים וְהֵמָּה יִהְיוּ לִי לְעָם וְלֹא יְלַמְּדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו לֵאמֹר דְּעוּ אֶת ה׳ כִּי כוּלָּם יֵדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטַנָּם וְעַד גְּדוֹלָם. וּבְיָדוּעַ כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו, וּצְרִיכִים לְלַמֵּד אוֹתָם, אֶלָּא שֶׁיִּתְבַּטֵּל יִצְרָם בַּזְּמַן הַהוּא לְגַמְרֵי. וְכֵן נֶאֱמַר בִּיחֶזְקֵאל (לו כו כז), וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם וְגוֹ׳ וְעָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר בְּחֻקַּי תֵּלֵכוּ. וְהַלֵּב הֶחָדָשׁ יִרְמֹז לְטִבְעוֹ, וְהָרוּחַ לַחֵפֶץ וְלָרָצוֹן. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שבת קנא), וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בָּהֶם חֵפֶץ (קהלת יב א), אֵלּוּ יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ שֶׁאֵין בָּהֶם לֹא זְכוּת וְלֹא חוֹבָה, כִּי בִּימֵי הַמָּשִׁיחַ לֹא יִהְיֶה בָּאָדָם חֵפֶץ, אֲבָל יַעֲשֶׂה בְּטִבְעוֹ מַעֲשֶׂה הָרָאוּי, וּלְפִיכָךְ אֵין בָּהֶם לֹא זְכוּת וְלֹא חוֹבָה, כִּי הַזְּכוּת וְהַחוֹבָה תְּלוּיִים בַּחֵפֶץ:

יא וְטַעַם **כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת**, עַל כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ. וְהַנָּכוֹן כִּי עַל כָּל הַתּוֹרָה יֹאמַר (דברים ח׳:א׳), כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם, אֲבָל **הַמִּצְוָה הַזֹּאת**, עַל הַתְּשׁוּבָה הַנִּזְכֶּרֶת, כִּי וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ (דברים ל׳:א׳) וְשַׁבְתָּ עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ (דברים ל׳:ב׳), מִצְוָה שֶׁיְצַוֶּה אוֹתָנוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן. וְנֶאֱמְרָה בַּלָּשׁוֹן הַבֵּינוֹנִי, לְרָמֹז בַּהַבְטָחָה כִּי עָתִיד הַדָּבָר לִהְיוֹת כֵּן. וְהַטַּעַם לֵאמֹר כִּי אִם יִהְיֶה נִדַּחֲךָ בִּקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְאַתָּה בְּיַד הָעַמִּים, תּוּכַל לָשׁוּב אֶל ה׳ וְלַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם, כִּי אֵין הַדָּבָר נִפְלָא וְרָחוֹק מִמְּךָ אֲבָל קָרוֹב אֵלֶיךָ מְאֹד לַעֲשׂוֹתוֹ בְּכָל עֵת וּבְכָל מָקוֹם. וְזֶה טַעַם בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ, שֶׁיִּתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם וְאֶת עֲוֹן אֲבוֹתָם בְּפִיהֶם, וְיָשׁוּבוּ בְלִבָּם אֶל ה׳, וְיִקַּבְּלוּ עֲלֵיהֶם הַיּוֹם הַתּוֹרָה לַעֲשׂוֹתָהּ לְדוֹרוֹת, כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר (דברים ל׳:ב׳), אַתָּה וּבָנֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי (שם):

טו רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם, יַחְזֹר לְהַזְהִירָם עוֹד לְהַגִּיד לָהֶם כִּי שְׁנֵי הַדְּרָכִים בְּיָדָם, וּבְרִשׁוּתָם לָלֶכֶת בַּאֲשֶׁר יַחְפְּצוּ בָּהּ, וְאֵין מוֹנֵעַ וּמְעַכֵּב בְּיָדָם לֹא מִן הַתַּחְתּוֹנִים וְלֹא מִן הָעֶלְיוֹנִים. וְיָעִיד בָּהֶם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ פַּעַם שֵׁנִית (דברים ל׳:י״ט), אַחַר שֶׁאָמַר (דברים ד׳:כ״ו) הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן מַהֵר, כִּי עַתָּה יֹאמַר הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, כִּי הַחַיִּים וְהַמָּוֶת נָתַתִּי לְפָנֶיךָ שֶׁהֵם הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה, וְכִי יַעַצְתִּיךָ שֶׁתִּבְחַר בַּחַיִּים לְמַעַן תִּחְיֶה אַתָּה וְזַרְעֶךָ. וְהִנֵּה הוּא כְּמַחְתִּים הָעֵדִים בְּסוֹף דְּבָרָיו כֻּלָּם:

פרק לא

א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה, כַּאֲשֶׁר הִשְׁלִים כָּל דְּבָרָיו אָז הָלְכוּ כָּל הַנִּצָּבִים לְפָנָיו וְהַשֹּׁטְרִים וְהַנָּשִׁים אִישׁ לְאָהֳלָיו, וְלֹא הֻצְרַךְ הַכָּתוּב לְהַזְכִּיר זֶה כִּי כְּבָר אָמַר (לעיל כט ט יא), אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם כֻּלְּכֶם לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם וְגוֹ׳ לְעָבְרְךָ בִּבְרִית ה׳ אֱלֹהֶיךָ, וְאַחַר עָבְרָם בַּבְּרִית יֵלְכוּ מִפָּנָיו. וְיֹאמַר הַכָּתוּב עַתָּה כִּי מֹשֶׁה הָלַךְ מִמַּחֲנֵה לְוִיָּה אֶל

מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל לְכַבְדָם, כְּמִי שֶׁיִרְצֶה לְהִפָּטֵר מֵחֲבֵרוֹ וּבָא לִטֹּל רְשׁוּת מִמֶּנּוּ:

ב **וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם**, וְזֶה לָנֶחֱם אוֹתָם עַל עִנְיָנוֹ, כְּלוֹמַר אֲנִי זָקֵן וְאֵין לָכֶם עוֹד תּוֹעֶלֶת מִמֶּנִּי, וְעוֹד כִּי הַשֵּׁם צִוַּנִי שֶׁלֹּא אֶעֱבֹר שָׁם, וְאַל תִּפְחֲדוּ וְאַל תִּירְאוּ, כִּי ה׳ יַעֲבֹר עִמָּכֶם לֹא יִסַּלֵּק שְׁכִינָתוֹ מִכֶּם בַּעֲבוּרִי, וַיהוֹשֻׁעַ הוּא הָעוֹבֵר לִפְנֵיכֶם בְּמִקּוֹמִי. ואע״פ שֶׁמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ הָיָה בְּתָקְפּוֹ וּבִבְרִיאוּתוֹ, כַּאֲשֶׁר הֵעִיד הַכָּתוּב (דברים ל״ד:ז׳) לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא נָס לֵחֹה, אָמַר לָהֶם כֵּן לְנַחֲמָם. וְרַשׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים ל״א:ב׳) לֹא אוּכַל עוֹד לָצֵאת וְלָבוֹא, לְפִי שֶׁה׳ אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן. וְאֵינוֹ נָכוֹן. וְעַל דַּעַת ר״א (אבן עזרא על דברים ל״א:ב׳), לָצֵאת וְלָבוֹא לַמִּלְחָמָה, כִּי חָלְשׁוּ כֹּחוֹתָיו בְּזִקְנוּתוֹ. וְגַם זֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (סוטה יג) מִלַּמֵּד שֶׁנִּסְתַּתְּמוּ מִמֶּנּוּ מַעְיְנוֹת חָכְמָה, וְהָיָה זֶה בְּמַעֲשֶׂה נֵס שֶׁלֹּא יִדְאַג לָתֵת גְּדֻלָּה לִיהוֹשֻׁעַ בְּפָנָיו:

ט **וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת**, מִתְּחִלַּת בְּרֵאשִׁית עַד לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל. ואע״פ שֶׁבְּכָאן (דברים ל״א:י״א) כָּתוּב תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל, וְהוּא רוֹמֵז לַסֵּפֶר הַזֶּה שֶׁל אֵלֶּה הַדְּבָרִים עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (סוטה מא), אֲבָל בָּזֶה חָזַר וּבֵאֵר (דברים ל״א:כ״ד) וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר עַד תֻּמָּם, וְזֶה יִכְלֹל כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ:

יב **לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ**, הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים, כִּי גַּם הֵן שׁוֹמְעוֹת וְלוֹמְדוֹת לְיִרְאָה אֶת ה׳:

יג **וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלָמְדוּ**, הֵם הַטַּף, כִּי יִשְׁמְעוּ וְיִשְׁאֲלוּ וְהָאָבוֹת יַרְגִּילוּם וִיחַנְּכוּ אוֹתָם, כִּי אֵין הַטַּף הַזֶּה יוֹנְקֵי שָׁדַיִם, אֲבָל הֵם קְטַנֵּי הַשָּׁנִים הַקְּרוֹבִים לְהִתְחַנֵּךְ. וְזֶה טַעַם **וְלָמְדוּ לְיִרְאָה**, בֶּעָתִיד, כִּי לְמַעְלָה אָמַר וְלָמְדוּ וְיָרְאוּ. אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (חגיגה ג), הָאֲנָשִׁים לִלְמֹד וְהַנָּשִׁים לִשְׁמֹעַ, וְהַטַּף לָמָּה בָּא, לִתֵּן שָׂכָר לְמְבִיאֵיהֶם:

יד **וַאֲצַוֶּנּוּ**, וַאֲזָרְזֶנּוּ, לְשׁוֹן רַשׁ״י. וְאֵין צֹרֶךְ, כִּי דִּבֶּר הַשֵּׁם (דברים ל״א:כ״ג) **חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תָּבִיא** מִצָּוָה הִיא, וְאִלּוּ הָיָה מִתְעַצֵּל וְלֹא יַעֲשֶׂה כֵּן הָיָה חַיָּב מִיתָה. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה פֵּרוּשׁ **וַאֲצַוֶּנּוּ**, שֶׁאֲמַנֶּה אוֹתוֹ נָגִיד וּמְצַוֶּה עַל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּפָסוּק וְצִוִּיתָה אוֹתוֹ לְעֵינֵיהֶם (במדבר כז יט):

טו **וַיֵּרָא ה׳ בָּאֹהֶל בְּעַמּוּד עָנָן**, הַסַּעַם כִּי עַמּוּד הֶעָנָן הָיָה עַל הַפֶּתַח, וְהַשֵּׁם הָיָה נִרְאֶה בְּאֹהֶל, וְזֶהוּ הַכָּבוֹד עַל דַּעַת ר״א (אבן עזרא על דברים ל״א:ט״ו). וְעַל דַּעְתִּי הוּא כְּמוֹ וַיֵּרֶד ה׳ בְּעַמּוּד עָנָן וַיַּעֲמֹד פֶּתַח הָאֹהֶל (במדבר יב ה), וְהִנֵּה כְּבוֹד ה׳ נִרְאָה בֶּעָנָן (שמות טז י), וְהַטַּעַם כִּי רָצָה לְדַבֵּר עִם מֹשֶׁה שֶׁיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ, וְשָׁם יְצַוֵּהוּ אֶת יְהוֹשֻׁעַ עַצְמוֹ. וְהִנֵּה לְמֹשֶׁה נֶאֱמַר (שם כה כב), וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת, אֲבָל יְהוֹשֻׁעַ לֹא הָיָה בַּמַּעֲלָה הַהִיא וְאָסוּר הָיָה לִכָּנֵס בָּאֹהֶל כְּלָל, וְהִנֵּה וַיַּעֲמֹד עַמּוּד הֶעָנָן עַל פֶּתַח הָאֹהֶל שָׁב לְבָאֵר כִּי הָיָה הֶעָנָן וּבוֹ הַכָּבוֹד עַל פֶּתַח הָאֹהֶל חוֹפֵף עָלָיו, וְהִנֵּה הוּא בָּאֹהֶל:

טז **אֱלֹהֵי נֵכַר הָאָרֶץ**, גּוֹיֵי הָאָרֶץ, לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ל״א:ט״ז). וְאֵינֶנּוּ כֵן, אֲבָל הָאֱלֹהִים שֶׁהוּא נֵכָר בָּאָרֶץ הַזֹּאת, כִּי הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד נִקְרָא אֱלֹהֵי הָאָרֶץ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יז כו) כִּי לֹא יָדְעוּ אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ, וְכֵן וַיְדַבְּרוּ אֶל אֱלֹהֵי יְרוּשָׁלַם כְּעַל אֱלֹהֵי עַמֵּי הָאָרֶץ (דברי הימים ב לב יט), וּכְתִיב (הושע ט ג) לֹא יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ ה׳. וְהִזְכִּיר זֶה רַבִּי אַבְרָהָם, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּיו (ויקרא יח כה):

וְטַעַם אֲשֶׁר הוּא בָא שָׁמָּה בְּקִרְבּוֹ, שֶׁהוּא בָּא בְּקֶרֶב עַמּוֹ וַעֲבָדָיו, אוֹ **בְּקִרְבּוֹ**, בְּקֶרֶב הָאָרֶץ, כְּמוֹ וְלֹא נָשָׂא אוֹתָם הָאָרֶץ (בראשית יג ו), נָעְתַם אֶרֶץ (ישעיהו ט יח), כְּדִבְרֵי רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על דברים ל״א:ט״ז):

יז וְטַעַם **וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי**, אֵינֶנּוּ וּדּוּי גְּמוּר כְּעִנְיָן וְהִתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם, אֲבָל הוּא הִרְהוּר וַחֲרָטָה שֶׁיִּתְחָרְטוּ עַל מַעֲלָם וְיַכִּירוּ כִּי אֱשֶׁמִים הֵם.

יח וְטַעַם **וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר פָּנַי**, פַּעַם אַחֶרֶת, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁהִרְהֲרוּ יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּם כִּי חָטְאוּ לֵאלֹהִים, וְעַל כִּי אֵין אֱלֹהֵיהֶם בְּקִרְבָּם מְצָאוּם הָרָעוֹת הָאֵלֶּה, הָיָה רָאוּי לְרֹב חַסְדֵי הַשֵּׁם שֶׁיַּעְזְרֵם וְיַצִּילֵם, שֶׁכְּבָר כָּפְרוּ בע״ז, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמַר (ירמיהו ב לה) הִנְנִי נִשְׁפָּט אוֹתָךְ עַל אָמְרֵךְ לֹא חָטָאתִי. וּלְכָךְ אָמַר כִּי עַל כָּל הָרָעָה הַגְּדוֹלָה שֶׁעָשׂוּ לְבַטֵּחַ בע״ז יַסְתִּיר עוֹד פָּנִים מֵהֶם, לֹא כְּמִסְתַּר פָּנִים הָרִאשׁוֹן שֶׁהִסְתִּיר פָּנָיו רַחֲמָיו וּמְצָאוּם רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת, רַק שֶׁיִּהְיוּ בְּהֶסְתֵּר פָּנַי הַגְּאֻלָּה וְיַעַמְדוּ בְּהַבְטָחַת פָּנַי רַחֲמָיו (ויקרא כו מד) וְאַף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים וְגוֹ׳, עַד שֶׁיּוֹסִיפוּ עַל הַחֲרָטָה הַנִּזְכֶּרֶת וְדּוּי גָּמוּר וּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה כְּמוֹ שֶׁנִּזְכַּר לְמַעְלָה (ל ב), וְשַׁבְתָּ עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ וְגוֹ׳:

יט **וְעַתָּה כִּתְבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת**, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט לְמֹשֶׁה וְיהוֹשֻׁעַ שְׁנֵיהֶם יְצִוָּה שֶׁיִּכְתְּבוּהָ, כִּי רָצָה לַעֲשׂוֹת יְהוֹשֻׁעַ נְבִיאוֹ בְּחַיֵּי מֹשֶׁה, וְהִנֵּה מֹשֶׁה כְּתָבָהּ וְיהוֹשֻׁעַ עוֹמֵד עִמּוֹ וְקוֹרֵא וְרוֹאֶה, וְזֶה טַעַם וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה (דברים ל״א:כ״ב). וְלַמְּדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לְמֹשֶׁה שֶׁהוּא הָעִקָּר, כִּי מִמֶּנּוּ יִשְׁמְעוּ וְיִלְמְדוּ, כִּי גַּם יְהוֹשֻׁעַ הָיָה מְלַמֵּד עִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּסּוֹף (דברים ל״ב:מ״ד) הוּא וְהוֹשֵׁעַ בִּן נוּן. וְטַעַם הַשִּׁירָה הַזֹּאת, הַשִּׁירָה אֲשֶׁר אַגִּיד לְךָ עַתָּה וְהִיא הַאֲזִינוּ, וְיִקָּרֵאָהּ שִׁירָה כִּי יִשְׂרָאֵל יֹאמְרוּהָ תָּמִיד בְּשִׁיר וּבְזִמְרָה, וְכֵן נִכְתְּבָה כְּשִׁירָה, כִּי הַשִּׁירִים יִכָּתְבוּ בָּהֶם הֶפְסֵק בְּמִקּוֹמוֹת הַנְּעִימָה:

כא וְטַעַם **כִּי יָדַעְתִּי אֶת יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם**, כְּטַעַם כִּי עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה (בראשית כב יב), שֶׁהִיא הַיְדִיעָה בְּפֹעַל, כִּי הַיְדִיעָה בֶּעָתִיד יְדִיעָה בְּכֹחַ, וְאִם לֹא חָטְאוּ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר וְלֹא נוֹדַע יִצְרוֹ בְּפֹעַל לֹא הָיָה הָגוּן שֶׁיָּעִיד בָּהֶם שִׁירָה לֵאמֹר גָּלוּי לְפָנָיו שֶׁהֶחֱטְאוּ וְאָעִידָה בְּכֶם שֶׁתִּמָּצְאֶנָה אֶתְכֶם רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת כָּזֶה וְכָזֶה, אֲבָל הָיָה הָרָאוּי שֶׁיִּתֵּן לָהֶם הַתּוֹרָה בִּידִיעָה סְתָם, אִם תֹּאבוּ וּשְׁמַעְתֶּם טוּב הָאָרֶץ תֹּאכֵלוּ וְאִם תְּמָאֲנוּ וּמְרִיתֶם חֶרֶב תְּאֻכְלוּ, אֲבָל עַתָּה שֶׁנּוֹדַע גַּם לָהֶם יִצְרָם הָרַע וְלִבָּם הַזּוֹנֶה יַגִּיד לָהֶם כָּל הַקּוֹרוֹת אוֹתָם, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מח ד ה) מְדַעְתִּי כִּי קָשֶׁה אָתָּה וְגִיד בַּרְזֶל עָרְפֶּךָ וּמִצְחְךָ נְחוּשָׁה וָאַגִּיד לְךָ מֵאָז בְּטֶרֶם תָּבוֹא הִשְׁמַעְתִּיךָ:

כג **וַיְצַו אֶת יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן**, מוּסָב לְמַעְלָה כְּלַפֵּי שְׁכִינָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״א:כ״ג). וְיָפֶה פֵּרֵשׁ. וְעַל דַּעַת ר״א (אבן עזרא על דברים ל״א:ט״ו), וַיְצַו אֶת יְהוֹשֻׁעַ, מֹשֶׁה בְּמִצְוַת הַשֵּׁם, וְעַל כֵּן אָמַר אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם. וְכֵן מָצִינוּ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה, וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ (דברים י״א:י״ד), וְכֵן וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ (שם פסוק טו), וְכֵן לְמַעַן תִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם (דברים כ״ט:ה׳), וְכֵן יְשַׁלַּח ה׳ בְּךָ אֶת הַמְּאֵרָה מִפְּנֵי רֹעַ מַעַלְלֶיךָ אֲשֶׁר עֲזַבְתָּנִי (דברים כ״ח:כ׳), וּכְבָר דִּבַּרְתִּי בָּהֶם (רמב״ן על דברים ה׳:י״ב):

כד וְטַעַם **וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב**, כִּי מִתְּחִלָּה כָּתַב אֶת הַתּוֹרָה וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר לְמַעְלָה (דברים ל״א:ט׳), וְלֹא אָמַר לָהֶם אָנָה יַנִּיחוּ אוֹתָהּ, וְאַחֲרֵי כֵן נִצְטַוָּה הַזֹּאת וַיִּכְתֹּב אוֹתָהּ וַיְלַמְּדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בּוֹ בַּיּוֹם, וְהִנֵּה הוֹסִיף אוֹתָהּ עַל הַתּוֹרָה, וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה, אָז צִוָּה אֶת הַכֹּהֲנִים לָקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה׳ אֱלֹהֵיכֶם, שֶׁיִּהְיֶה מֻנָּח בָּאָרוֹן מִן הַצַּד כִּי מֵעַתָּה לֹא יִגְּעוּ בּוֹ כְּלָל לְהוֹסִיף אוֹ לִגְרֹעַ. וְזֶה טַעַם וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב וְגוֹ׳ עַד תֻּמָּם. וְעַל כֵּן אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים ל״א:א׳), כִּי וְזֹאת הַבְּרָכָה מֻקְדֶּמֶת, וּמְקוֹמָהּ לְמַעְלָה כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר וַיֹּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל. וְיִתָּכֵן כִּי אַחֲרֵי שֶׁכָּתַב הַשִּׁירָה וַיְלַמְּדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אִישׁ לִשְׁבָטָיו הֵם שֶׁהֵבִיאָם לָפָנָיו אֶל בֵּית הַמִּדְרָשׁ, כְּתָבָהּ בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה, וְצִוָּה אֶת הַכֹּהֲנִים לָקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה, לוֹמַר שֶׁגַּם הַשִּׁירָה תִּהְיֶה מֻנַּחַת בָּאָרוֹן עִם הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא מִכְּלַל הַתּוֹרָה, כִּי הִיא שָׁם לְעֵד. וְאָמַר לָהֶם שֶׁיִּקְהֵילוּ אֵלָיו עוֹד כָּל זִקְנֵי הַשְּׁבָטִים וְהַשּׁוֹטְרִים, וְהָעָם יֵאָסְפוּ עִמָּהֶם, כִּי כֵן נֶאֱמַר בַּסּוֹף (דברים ל״ב:מ״ד), וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת כָּל דִּבְרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם, וְהִנֵּה עָשׂוּ הַכֹּהֲנִים כֵּן וַיַּקְהִלוּ אֵלָיו כָּל הָעָם, וְהֵעִיד בָּהֶם אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ בְּהַקְהֵל בְּאָזְנֵי הַכֹּהֲנִים וְכָל הָעָם, וְאָז אָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ (שם פסוק מט), עֲלֵה אֶל הַר הָעֲבָרִים הַזֶּה, וְנִתְחַיֵּב לַעֲשׂוֹת כֵּן מִיָּד, וְעָמַד וּבֵרַךְ אוֹתָם וְזֹאת הַבְּרָכָה, וַיִּכְתֹּב אוֹתָהּ בְּסוֹף הַסֵּפֶר שֶׁנָּתַן לַכֹּהֲנִים, וְאָז עָשׂוּ הַכֹּהֲנִים מָה שֶׁצִּוָּה אוֹתָם וְנָתְנוּ הַסֵּפֶר שָׁלֵם מִצַּד אֲרוֹן הַבְּרִית. וְהִנֵּה הַכֹּל כַּסֵּדֶר הָאָמוּר בַּתּוֹרָה:

פרק לב

א **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט צָדְקוּ דִּבְרֵי ר״א, כִּי הַכְּתוּבִים יִתְּנוּ עֵדֵיהֶם בְּכָל הַדְּבָרִים שֶׁהֵם קַיָּמִים וְעוֹמְדִים, וְכֵן שִׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב ה׳ (מיכה ו ב), וְגַם אֶבֶן יְהוֹשֻׁעַ, כִּי שָׁם כְּתִיב (יהושע כד כז) כִּי הִיא שָׁמְעָה. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הֵם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הָרִאשׁוֹנִים הַנִּזְכָּרִים בִּבְרֵאשִׁית, כִּי הֵם יָבוֹאוּ בַּבְּרִית עִם יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן אָמַר שֶׁיַּאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְיִשְׁמְעוּ הַתְּנָאִים וְאֵיךְ יַעֲשֶׂה בָּהֶם:

ב וְאָמַר **יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי**, כִּי מָה שֶׁלָּקַח מִן הַשָּׁמַיִם וְאִמְרָתוֹ עַל הָאָרֶץ יַעֲרֹף עַל יִשְׂרָאֵל וְתַזֵּל עֲלֵיהֶם כַּטַּל, כִּי שֵׁם ה׳ אֶקְרָא בַּשָּׁמַיִם הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ בָּאָרֶץ, וְעִם כָּל יִשְׂרָאֵל יְדַבֵּר. וְכֵן אֶבֶן יְהוֹשֻׁעַ רֶמֶז עַל הָאָרֶץ הַזֹּאת, כִּי מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּיו (בראשית מט כד). וְכֵן אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים הָיְתָה לְרֹאשׁ פִּנָּה מֵאֵת ה׳ הָיְתָה זֹּאת וְגוֹ׳ (תהלים קיח כב כג). וְעַל כֵּן אָמַר יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כד כז) הָאֶבֶן הַזֹּאת תִּהְיֶה בָּנוּ לְעֵדָה, וְכֵן כִּי הִנֵּה הָאֶבֶן אֲשֶׁר נָתַתִּי לִפְנֵי יְהוֹשֻׁעַ עַל אֶבֶן אַחַת שִׁבְעָה עֵינָיִם וְגוֹ׳ (זכריה ג ט), וְהַמַּשְׁכִּיל יָבִין:

ד **הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ**, רֶמֶז לְמִדַּת הַדִּין. וְאָמַר **תָּמִים פָּעֳלוֹ**, כִּי הַפֹּעַל הַבָּא מִמֶּנּוּ תָּמִים וְשָׁלֵם, לֹא יִמּוֹט וְלֹא יִשְׁתַּנֶּה לְעוֹלָם, כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט הָרַחֲמִים הֵם, וְלֹא תָּבוֹא בַּפֹּעַל חֶסְרוֹן אַךְ בְּמִשְׁפָּט, כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל בַּצּוּר, וְהַמִּשְׁפָּט צַדִּיק וְהַצּוּר יָשָׁר:

ה **שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם**, הַמּוּם יִקָּרֵא הַשְׁחָתָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כב כה) כִּי מְשְׁחָתָם בָּהֶם מוּם בָּם, וְכֵן וְזוֹבֵחַ מָשְׁחַת לַה׳ (מלאכי א יד), יֹאמַר כִּי מוּמָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל שִׁחֵת לְצוּר עֲמוֹ וְנַחֲלָתוֹ. וּקְרָאָם **לֹא בָּנָיו** כַּאֲשֶׁר יִקָּרֵאם בָּנָיו בְּעֵת רָצוֹן. וְאָמַר כִּי הֵם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל, כִּי הָעִקֻּשׁוּת הֶפֶךְ הַיֹּשֶׁר, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ג ט) וְאֶת כָּל הַיְשָׁרָה יְעַקֵּשׁוּ, וְהַפְתַלְתֹּל הֶפֶךְ הַצַּדִּיק, וְאַחֲרֵי שֶׁהוּא צַדִּיק וְיָשָׁר וְהָעָם בְּהֶפֶךְ מִזֶּה, אֵינָם בָּנָיו, אֲבָל הֵם מַשְׁחִיתִים לוֹ. וְשִׁעוּר הַכָּתוּב, שִׁחֵת לוֹ מוּמָם אֶת לֹא בָּנָיו דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל. וְהִנֵּה הַטַּעַם שֶׁלֹּא בָּא חֶסְרוֹן מַעֲלָתָם מִפֹּעַל הַצּוּר, כִּי הוּא תָּמִים וְלֹא יָבוֹא בּוֹ חֶסְרוֹן לְעוֹלָם, אֲבָל מוּמָם הוּא הַמַּשְׁחִית אוֹתָם לְפָנָיו אֲבִיהֶם. וְטַעַם **לֹא בָּנָיו**, כְּמוֹ וְאָמַרְתִּי לְלֹא עַמִּי עַמִּי אַתָּה (הושע ב כה), וְכֵן הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא אֵל (דברים ל״ב:כ״א), כְּמִי שֶׁאֵינָנּוּ אֵל, וַיִּשְׁבְּעוּ בְּלֹא אֱלֹהִים (ירמיהו ה ז). אוֹ יֹאמַר שִׁחֵת לוֹ מוּמָם שֶׁאֵינָם בָּנָיו, כִּי הֵם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל הֶפֶךְ מִמֶּנּוּ:

ו **עִם נָבָל וְלֹא חָכָם**, שֶׁשָּׁכְחוּ הַטּוֹב שֶׁעָשָׂה לָהֶם. וְלֹא חָכָם, לְהָבִין אֶת הַנּוֹלָד, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵטִיב וּלְהָרַע, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ב:ו׳). וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ל״ב:ו׳) תִּרְגֵּם, עַמָּא דְּקַבִּילוּ אוֹרָיְתָא, עֲשָׂאוּ מִן נָבָל תִּבֵּל (שמות יח יח), שֶׁפֵּרֵשׁ בּוֹ מִלְאָה תִלְאֶה. יֹאמַר, עַם שֶׁנִּלְאוּ בַּעֲשִׂיַּת הַתּוֹרָה, וְלֹא יִתְחַכְּמוּ שֶׁהִיא לְטוֹב לָהֶם כָּל הַיָּמִים. וְכֵן אָמַר בְּגוֹי נָבָל (דברים ל״ב:כ״א), בְּעַמָּא טַפְּשָׁא, שֶׁנִּלְאוּ לִהְיוֹת חֲכָמִים אוֹ בַּעֲלֵי דָּת. ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים ל״ב:ו׳) נָבָל בְּמַעֲשֶׂה, וְלֹא חָכָם בַּלֵּב. וּלְפִי דַּעְתִּי הָעוֹשֶׂה טוֹבַת חִנָּם יִקָּרֵא נָדִיב, וּמְשֻׁלָּם רָעָה לְמִי שֶׁהֵטִיב עִמּוֹ יִקָּרֵא נָבָל, וְהוּא שֶׁאָמַר (ישעיהו לב ה) לֹא יִקָּרֵא עוֹד לְנָבָל נָדִיב, כִּי הוּא הֶפְכּוֹ. וּלְכָךְ אָמְרוּ עַל נָבָל הַמְרַמְּלִי (שמואל א כה כה), כִּשְׁמוֹ כֵּן הוּא נָבָל שְׁמוֹ וּנְבָלָה עִמּוֹ, כִּי דָּוִד עָשָׂה עִמּוֹ טוֹבָה וּשְׁמַר אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְהוּא לֹא רָצָה לְשַׁלֵּם לוֹ גְּמוּל וַיַּעַט בְּמַלְאָכְיו וַיְבַזֵּהוּ. וְזֶהוּ טַעַם הַכָּתוּב בַּחֲבֵרְיו שֶׁל אִיּוֹב (איוב מב ח), לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת עִמָּכֶם נְבָלָה, כִּי הָיוּ הֵם מְלַמְּדִים זְכוּת עַל מַעֲשֵׂה הַשֵּׂם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא שֶׁהוּא בְּמִשְׁפָּט, וְאִם יָרַע לָהֶם תִּרְאֶה נְבָלָה. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּקָּרֵא כֵּן בַּעֲבוּר שֶׁהוּא נוֹפֵל מִבְּנֵי אָדָם, כַּאֲשֶׁר יֹאמַר כְּאֶלָּה נִבֶּלֶת עָלֶיהָ (ישעיהו א ל), כְּמוֹ נוֹפֶלֶת עָלֶיהָ, וְיִקָּרְאוּ הַמֵּתָה **נְבֵלָה**, שֶׁנֹּפֶלֶת לָאָרֶץ וּמֵתָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שופטים יד ח) לִרְאוֹת אֶת מַפֶּלֶת הָאַרְיֵה. אִם כֵּן יֹאמַר הַכָּתוּב, הֲזֹאת תִּגְמְלוּ אֶת הַשֵּׂם עַל הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה עִמָּכֶם, עַם נָבָל שֶׁהוּא מְשֻׁלָּם רָעָה תַּחַת טוֹבָה, וְלֹא חָכָם לָדַעַת כִּי לְנַפְשָׁם גָּמְלוּ הָרָעָה הַזֹּאת, לֹא לָאֵל, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לה ו ז), אִם חָטָאתָ מַה תִּפְעָל בּוֹ וְרַבּוּ פְשָׁעֶיךָ מַה תַּעֲשֶׂה לוֹ, אִם צָדַקְתָּ מַה תִּתֶּן לוֹ אוֹ מַה מִיָּדְךָ יִקָּח, הֲלֹא לָאִישׁ הוּא אָבִיךָ, כִּי הוֹלִידְךָ וְגִדְּלֶךָ, וְהוּא קָנֶךָ, שֶׁשָּׁמְךָ קִנְיָן, כִּי הוֹצִיאֲךָ מֵאַיִן וְהָיִיתָ יֵשׁ, וְכָל יֵשׁ יֵשׁ לוֹ קִנְיָן, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ה׳ קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ (משלי ח כב), וְכֵן קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ (בראשית יד יט), כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּיו. וְהוּא צוּר עָשְׂךָ וַיְכוֹנְנֶךָ, כְּלְשׁוֹן וַיְכוֹנְנוּ בָּרֶחֶם אֶחָד (איוב לא טו):

ז **שְׁאַל אָבִיךָ**, רֶמֶז לַמְּבִינִים, וְכֵן זְקֵנֶיךָ, וְהַטַּעַם כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ד׳:י״ט) אֲשֶׁר חָלַק ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֹתָם וְגוֹ׳, כִּי לְכָל חֵלֶק בְּמַטָּה חֵלֶק לְמַעְלָה, וְטַעַם לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי צוּרַת יַעֲקֹב חָקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, וְהוּא סוֹד גָּדוֹל. וְהָעֵד, כִּי חֵלֶק ה׳ עַמּוֹ, וְזֹאת מַעֲלָה גְּדוֹלָה שֶׁלֹּא עָשָׂה כֵּן לְכָל גּוֹי. עַל כֵּן אָמַר הַלָּה׳ תִּגְמְלוּ זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם, שֶׁנָּפַל מִמַּעֲלָתוֹ בְּאַוִּלְתּוֹ. וְזֶה טַעַם אָבִיךָ קָנָךְ, כִּי קָנָהוּ לְכְבוֹדוֹ וַיַּלְמְדֵהוּ כַּאֲשֶׁר יְפָרֵשׁ בְּמַעֲשֵׂה הָאָב עִם הַבֵּן, לְשׁוֹן ר״א (אבן עזרא על דברים ל״ב:ח׳). וְדִבְרֵי פִּי חָכָם חֵן. וְאִם כֵּן יִהְיֶה פֵּרוּשׁ זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם, שֶׁיִּתְּנוּ לֵב לִזְכֹּר שֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית, הַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה לָהֶם בְּעֵת הַיְצִירָה, כְּמוֹ שֶׁיֹּאמַר בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם וְגוֹ׳, בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וָדֹר, שֶׁיָּבִינוּ לָדַעַת מָה שֶׁנַּעֲשָׂה לָהֶם בַּדּוֹרוֹת מֵעֵת שֶׁשָּׁרְתָה שְׁכִינָה בֵּינֵיהֶם כַּאֲשֶׁר יְסַפֵּר, יִמְצָאֻהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וְגוֹ׳. וְרַשִׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים ל״ב:י׳) יִמְצָאֻהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר, אוֹתָם מָצָא לוֹ נֶאֱמָנִים בְּאֶרֶץ הַמִּדְבָּר, שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם תּוֹרָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ וְעָלוּ, מָה שֶׁלֹּא עָשׂוּ יִשְׂמְעֵאל וְעֵשָׂו. וּבְתוֹהוּ יְלֵל יְשִׁמוֹן, אֶרֶץ צִיָּה וּשְׁמָמָה מְקוֹם יְלָלַת תַּנִּינִים וּבְנוֹת יַעֲנָה, אַף שָׁם נִמְשְׁכוּ אַחַר הָאֱמוּנָה, וְלֹא אָמְרוּ לְמֹשֶׁה הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּר. וְזֶה אֵינֶנּוּ מִטַּעַם הַפָּרָשָׁה, כִּי הַכָּתוּב מוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל, וּמַזְכִּיר הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה הַשֵּׂם עִמָּהֶם וְהֵם גָּמְלוּ לָהֶם רָעָה תַּחַת טוֹבָה:

י וְטַעַם **כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ**, רֶמֶז לְנִצּוּר, יֹאמַר שֶׁיִּנָּצֵר הַשֵּׂם אוֹתוֹ כַּאֲשֶׁר יִצֹּר הוּא עַצְמוֹ אֶת עֵינוֹ, אוֹ תֶּחְסַר מִלַּת **אִישׁ**, יִצָּרֻנְהוּ כְּאִישׁ אִישׁוֹן עֵינוֹ, כִּי מִן הַסְּתָם בְּאִישׁ יְדַבֵּר, וְכֵן רַבִּים:

יב **ה׳ בָּדָד יַנְחֶנּוּ**, הַשֵּׂם יִשְׁכֹּן בְּיִשְׂרָאֵל בְּטַח בָּדָד, וְאֵין עִמּוֹ, כְּנוּי לַשֵּׂם אוֹ לְיִשְׂרָאֵל. וְהָעִנְיָן כִּי אֵין לְיִשְׂרָאֵל שַׂר וּמוֹשֵׁל מִכָּל בְּנֵי אֱלֹהִים שֶׁיִּנְחֶנּוּ אוֹ יַעֲזֹר בְּהַנְחוֹתוֹ בְּלִתִּי הַשֵּׂם לְבַדּוֹ, כִּי הוּא חֶלְקוֹ וְנַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר, וּכְבָר כָּתַבְתִּי זֶה (ויקרא יח כה). וּבְסִפְרֵי (האזינו יב), ה׳ בָּדָד יַנְחֶנּוּ, אָמַר לָהֶם הקב״ה, כְּדֶרֶךְ שֶׁיִּשְׁבָּתֶם יְחִידִים בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא נֶהֱנֵיתֶם מִן הָאֻמּוֹת כְּלוּם, כָּךְ אֲנִי עָתִיד לְהוֹשִׁיבְכֶם יְחִידִים לָעָתִיד לָבוֹא וְאֵין אֶחָד מִן הָאֻמּוֹת נֶהֱנֶה מִכֶּם כְּלוּם. וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר, שֶׁלֹּא תִּהֶא רְשׁוּת לְאֶחָד מִשָּׂרֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם לָבוֹא וְלִשְׁלֹט בָּכֶם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר, וַאֲנִי יוֹצֵא וְהִנֵּה שַׂר יָוָן בָּא (דניאל י כ), וְשַׂר מַלְכוּת פָּרַס עֹמֵד לְנֶגְדִּי (שם פסוק יג), אֲבָל אַגִּיד לְךָ אֶת הָרָשׁוּם בִּכְתָב אֱמֶת וְגוֹ׳ (שם פסוק כא):

טו **וַיְנַבֵּל צוּר יְשׁוּעָתוֹ**, גִּנּוּהוּ וּבִזּוּהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ח טז), אֲחֹרֵיהֶם אֶל הֵיכַל ה׳ וּפְנֵיהֶם קֵדְמָה, אֵין נְבוּל גָּדוֹל מִזֶּה, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ב:ט״ו). ור״א אוֹמֵר, וַיְנַבֵּל, שֶׁגָּרַם לְחַלֵּל אֶת הַשֵּׂם, שֶׁלֹּא יוּכַל לְהוֹשִׁיעוֹ. וְגַם זֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי אֵינוֹ מִטַּעַם הַמָּקוֹם, שֶׁעֲדַיִן יְסַפֵּר אֶת חֲטָאֵיהֶם וְלֹא יַזְכִּיר עֹנֶשׁ וּנְקָמָה שֶׁיַּעֲשֶׂה בָּהֶם עַד יַאֲמֶר אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי מָה שֶׁהִזְכַּרְתִּי לְמַעְלָה (רמב״ן על דברים ל״ב:ו׳), כִּי הַנְּבָלָה תַּשְׁלוּם רָעָה תַּחַת טוֹבָה, יֹאמַר שֶׁנִּטַּשׁ אֱלוֹהַּ שֶׁבְּרָאוֹ בַּעֲבוּר זָרִים, וַיְנַבֵּל בְּפִיו וּבְמַחְשַׁבְתּוֹ צוּר שֶׁהָיָה מוֹשִׁיעוֹ, לֵאמֹר שֶׁאֵין בַּעֲבוֹדָתוֹ רַק גְּמוּל רַע; בְּעַבְדָם הַזָּרִים יִשְׁבְּעוּ לֶחֶם, וּבְעָבְדָם אֶת הַצּוּר יִהְיוּ נִבְזִים וּשְׁפָלִים לְכָל הָעַמִּים, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ סְכָלֵינוּ (מלאכי ג יד טו), שָׁוְא עֲבֹד אֱלֹהִים וּמַה בֶּצַע כִּי שָׁמַרְנוּ מִשְׁמַרְתּוֹ וְכִי הָלַכְנוּ קְדֹרָנִית מִפְּנֵי הַשֵּׂם צְבָאוֹת וַעֲתָּה אֲנַחְנוּ מְאֻשָּׁרִים זֵדִים וְגוֹ׳, וְכַאֲשֶׁר תֹּאמַרְנָה הַנָּשִׁים הָאֲרוּרוֹת (ירמיהו מד יח), וּמִן אָז חָדַלְנוּ לְקַטֵּר לִמְלֶכֶת הַשָּׁמַיִם וְגוֹ׳ חָסַרְנוּ כֹל, וְכֵן אַל תִּנְאַץ לְמַעַן שִׁמְךָ אַל תְּנַבֵּל כִּסֵּא כְבוֹדֶךָ (שם יד כא), שֶׁיֹּאמְרוּ עָלָיו שֶׁהוּא מְשֻׁלָּם רָעָה תַּחַת טוֹבָה לְעַמּוֹ וַעֲבָדָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם) אַל תָּפֵר בְּרִיתְךָ אִתָּנוּ:

טז תְּתוֹעֲבַת יַקְנְעָם הוּ, הִבְעִירוּ חֲמָתוֹ בְּתוֹעֵבוֹת וּמַעֲשִׂים מְכֹעָרִים כְּגוֹן מִשְׁכַּב זָכָר וּכְשָׁפִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם תּוֹעֵבָה, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ב:ט״ז). וְכֵן אִיתָא בְּסִפְרֵי (האזינו שיח). אֲבָל אֵין בַּשִּׁירָה תּוֹכַחַת אֶלָּא עַל ע״ז בִּלְבַד. וְטַעַם בְּזָרִים, נִמְשָׁךְ אֶל אֱלוֹהַּ עָשָׂהוּ, יַקְנִיאוּהוּ בֵּאלֹהִים זָרִים, כִּלְשׁוֹן אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְטַעַם בְּתוֹעֵבוֹת, הַשֵּׁדִים, לִשְׁרֹף אֶת בְּנֵיהֶם בָּאֵשׁ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים, שֶׁכָּל זֶה מִתֹּעֵב לְפָנָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ב:ל״א), כִּי כָל תּוֹעֲבַת ה׳ אֲשֶׁר שָׂנֵא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם כִּי גַם אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת בְּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בָאֵשׁ לֵאלֹהֵיהֶם, וּכְתִיב (ירמיהו לב לה) אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִים (ולא דברתי) וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי לַעֲשׂוֹת הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת:

יז יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים לֹא אֱלֹהַּ, פֵּרַשְׁתִּיו (ויקרא יז ז):

יט מִכַּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָיו, הִזְכִּיר הַכָּתוּב הַבָּנוֹת בְּכָאן שֶׁלֹּא כַּמִּנְהָג, כַּאֲשֶׁר אָמַר לְמַעְלָה (דברים ל״ב:ה׳) לֹא בָּנָיו, וְכֵן בְּכָל מָקוֹם יַזְכִּיר הַבָּנִים, וְהַבָּנוֹת הֵן בִּכְלָל. אֲבָל זֶה מֵרְמִיזוֹתָיו כִּי יִהְיֶה בְּדוֹר הַחֲרָבָן רֶשַׁע הַנָּשִׁים וּפִשְׁעֵיהֶם גָּדוֹל מְאֹד לְהַכְעִיסוֹ, כִּי הָיוּ נִצְמָדוֹת לע״ז בְּיוֹתֵר, וְהֵן שֶׁמְּפַתּוֹת אֶת הָאֲנָשִׁים לְעָבְדָהּ, כַּאֲשֶׁר מִפֹּרָשׁ בִּדְבְרֵי יִרְמְיָהוּ (מד טו), וַיַּעֲנוּ כָּל הָאֲנָשִׁים הַיֹּדְעִים כִּי מְקַטְּרוֹת נְשֵׁיהֶם לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וְכָל הַנָּשִׁים הָעֹמְדוֹת קָהָל גָּדוֹל, וְהֵן שֶׁהֵעִיזוּ פְּנֵיהֶם בַּנְּבִיא לֵאמֹר לוֹ (שם פסוק יז), עָשֹׂה נַעֲשֶׂה אֶת כָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר יָצָא מִפִּינוּ לְקַטֵּר לִמְלֶכֶת הַשָּׁמַיִם, וְכָתוּב עוֹד שָׁם (פסוק ח) מִפֹּרָשׁ, לְהַכְעִסֵנִי בְּמַעֲשֵׂי יְדֵיכֶם לְקַטֵּר לֵאלֹהִים אֲחֵרִים, וְכָתוּב עוֹד שָׁם (דברים ל״ב:ט׳), הַשְׂכַּחְתֶּם אֶת רָעוֹת אֲבוֹתֵיכֶם וְאֶת רָעוֹת מַלְכֵי יְהוּדָה וְאֶת רָעוֹת נָשָׁיו וְאֶת רָעוֹתֵיכֶם וְאֶת רָעוֹת נְשֵׁיכֶם, וּבְיחֶזְקֵאל (ח יג יד) נֶאֱמַר, עוֹד תָּשׁוּב תִּרְאֶה תּוֹעֵבוֹת גְּדֹלוֹת אֲשֶׁר הֵמָּה עֹשִׂים וַיָּבֵא אֹתִי אֶל פֶּתַח שַׁעַר בֵּית ה׳ וְגוֹ׳ וְהִנֵּה שָׁם הַנָּשִׁים יֹשְׁבוֹת מְבַכּוֹת אֶת הַתַּמּוּז:

כ וַיֹּאמֶר, ה׳ אֶל לִבּוֹ אוֹ אֶל הַמַּלְאָכִים. אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם, כְּדֶרֶךְ לְשׁוֹן בְּנֵי הָאָדָם, וְכֵן אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם (ישעיהו א טו), וְהַטַּעַם כִּי כַּאֲשֶׁר יְבַקְּשׁוּנִי לֹא יִמְצָאוּנִי. אֶרְאֶה מָה אַחֲרִיתָם, יֵשׁ אוֹמְרִים אֲנִי אַסְתִּיר אֶת פָּנַי מֵהֶם בַּעֲבוּר שֶׁאֲנִי רוֹאֶה מָה יַעֲשׂוּ בָּאַחֲרוֹנָה. וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא כְּמַשְׁמָעוֹ, עַד שֶׁאֶרְאֶה מָה יַעֲשׂוּ בַּצַּר לָהֶם, דִּבְרֵי ר״א. וְאֵין טַעַם **וַיֹּאמֶר** רַק הַמַּחְשָׁבָה וְהָרָצוֹן לְפָנָיו לַעֲשׂוֹת כֵּן, כְּדֶרֶךְ **וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים** בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי (בראשית א ג). וְטַעַם **פָּנַי** עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, פֵּרַשְׁתִּיו (שמות ג ב שם כ ג). וְהִנֵּה **אַסְתִּירָה פָנַי**, שֶׁאֲסַלֵּק שְׁכִינָתִי. וְטַעַם אֶרְאֶה מָה אַחֲרִיתָם, כְּטַעַם אֵרְדָה נָּא וְאֶרְאֶה (בראשית יח כא), וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּיו. כִּי דוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה, וְלֹא יַעַמְדוּ בְּפָנַי. בָּנִים לֹא אֵמֵן בָּם, כִּי אֵין לָהֶם אוֹמֵן וּמְגַדֵּל, וְהַמַּשְׁכִּיל יָבִין. וְהִנֵּה עַד הֵנָּה בְּשִׁירָה זוֹ מֹשֶׁה יָשִׁיר בָּהּ וְהוּא מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן עַצְמוֹ, וּמִן הַכָּתוּב הַזֶּה וְאֵילָךְ שֶׁהִזְכִּיר וַיַּרְא ה׳ וַיִּנְאָץ וְגוֹ׳ וַיֹּאמֶר אַסְתִּירָה פָנַי, כֻּלָּם דִּבְרֵי הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד, הֵם קִנְאוּנִי כְּעַסוּנִי, וְכָל הַשִּׁירָה כֵּן:

כא הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא אֵל, בְּדָבָר שֶׁאֵין אֱלוֹהַּ, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ב:כ״א). וְאִם כֵּן יִרְמֹז לַשֵּׁדִים הַנִּזְכָּרִים. וְהַנָּכוֹן שֶׁיֹּאמַר הֵם קִנְאוּנִי בְּלֹא אֵל אֱמֶת, כִּי אֵין אֱלוֹהַּ מִבַּלְעֲדֵי ה׳ וּמוֹשִׁיעַ אַיִן בִּלְתּוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דהי״ב טו ג) וְיָמִים רַבִּים לְיִשְׂרָאֵל לְלֹא אֱלֹהֵי אֱמֶת:

כְּעָסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם, הַשֵּׁדִים. **וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא עָם**, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (ישעיהו כג יג) הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה, שֶׁפִּרוּשׁוֹ הָעָם שֶׁלֹּא הָיָה נֶחְשָׁב לְגוֹי והקב״ה גִּדֵּל אוֹתָם לְרַדּוֹת בָּהֶם אֶת עוֹלָמוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ירמיהו נא כ) מַפֵּץ אַתָּה לִי כְּלֵי מִלְחָמָה. בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם, עֲשָׂו, שֶׁהוּא נָבָל, וְלֹא זָכַר בְּרִית אַחִים. וְיִרְמֹז לִשְׁנֵי הַגָּלוּיוֹת:

כו אַפְאֵיהֶם, אֹמְרוּ הַמְּדַקְדְּקִים, אַפַּזְרֵם בְּכָל פֵּאָה. וְאִם כֵּן יִהְיֶה טַעַם **אָמַרְתִּי**, שֶׁהָיָה הָרָצוֹן לְפָנָיו בְּמִדַּת הַדִּין שֶׁיִּהְיוּ כָּכָה לְעוֹלָם מְפֻזָּרִים בְּכָל פֵּאָה, וְשֶׁיִּהְיֶה זִכְרָם מֻאֱנוֹשׁ נִשְׁבָּת לָעַד, לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוּר. וְעַל דַּעְתִּי הִיא מִלָּה מֻרְכֶּבֶת כַּאֲשֶׁר הִזְכִּירוּ בְּסִפְרֵי (האזינו כו), אַף אֵי הֵם, אֲבָל טַעְמָהּ שֶׁאֲשִׁיתֵם בְּמָקוֹם פֵּאָה וּבְעִנְיָן שֶׁיֹּאמְרוּ עֲלֵיהֶם גַּם אֵי הֵם, לוּמַר שֶׁלֹּא יִשָּׁאֵר לָהֶם שֵׁם וּשְׁאָר בַּגּוֹיִם וְלֹא יִוָּדַע מְקוֹמָם אֵיֵּה. וְהִנֵּה יִרְמֹז לְגָלוּת עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים שֶׁגָּלוּ לְנָהַר גּוֹזָן (מלכים ב יז ו), הוּא שֶׁהַחָכָמִים קוֹרִין סַמְבַּטְיוֹן, כִּי נִקְרָא גּוֹזָן מִלְּשׁוֹן וַיַּגֵּז שַׁלְוִים (במדבר יא לא), אַתָּה גּוֹזִי (תהלים עא ו), כִּי הָעוֹמְדִים אַחֲרָיו מוֹסְרִים מִבְּנֵי אָדָם. וְקוֹרִין אוֹתוֹ סַמְבַּטְיוֹן מִפְּנֵי שְׁבִיתָתוֹ בְּשַׁבָּת, כִּי יוֹם הַשַּׁבָּת בִּלְשׁוֹן הַהוּא סַבְּט כַּאֲשֶׁר הוּא בְּעַרְבִי, וְנָהוּג בִּלְשׁוֹנָם לְהוֹסִיף בַּתְּאָרִים ״יוֹן״ אֲזוֹבְיוֹן חוֹרְיוֹן מוֹלְיוֹן וְכֵן הַרְבֵּה:

אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם, גָּלוּתָנוּ בֵּין הָעַמִּים אֲנַחְנוּ יְהוּדָה וּבִנְיָמִין, שֶׁאֵין לָנוּ זֵכֶר בָּעַמִּים וְלֹא נֶחְשָׁב לְעַם וְאֻמָּה כְּלָל. וְהִנֵּה יֹאמַר הַכָּתוּב כִּי הָיָה בְּמִדַּת הַדִּין לְהִיוֹתֵנוּ כֵּן בַּגָּלוּת לְעוֹלָם, לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב. וְיוֹרֶה זֶה כִּי בְּגָלוּתֵנוּ עַתָּה תַּמָּה זְכוּת אָבוֹת, וְאֵין לָנוּ הַצָּלָה מִיַּד הָעַמִּים רַק בַּעֲבוּר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל יִת׳, כְּעִנְיָן שֶׁאָמַר בִּיחֶזְקֵאל (כ מא מד), וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִן הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נְפֹצֹתֶם בָּם וְנִקְדַּשְׁתִּי בָכֶם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה׳ בַּעֲשׂוֹתִי אִתְּכֶם לְמַעַן שְׁמִי לֹא כְּדַרְכֵּיכֶם הָרָעִים וְכַעֲלִילוֹתֵיכֶם הַנִּשְׁחָתוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל, וְכֵן נֶאֱמַר עוֹד (שם פסוק ט) וַאֲעַשׂ לְמַעַן שְׁמִי לְבִלְתִּי הֵחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם וְגוֹ׳. וּלְכָךְ הִזְכִּיר מֹשֶׁה בִּתְפִלָּתוֹ (במדבר יד טו), וְאָמְרוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֶת שִׁמְעֲךָ לֵאמֹר וגוֹ׳, וְהֹשֵׁם יִתְבָּרַךְ הוֹדָה לוֹ בָּזֶה (שם פסוק כ), וַיֹּאמֶר ה׳ סָלַחְתִּי כִּדְבָרֶךָ. וְהַטַּעַם בַּטַּעֲנָה הַזֹּאת אֵינֶנּוּ כְּרוֹצֶה לְהַרְאוֹת כֹּחוֹ בֵּין שׁוֹנְאָיו, כִּי כָּל הַגּוֹיִם כְּאַיִן נֶגְדּוֹ מֵאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ לוֹ, אֲבָל הַשֵּׁם בָּרָא אֶת הָאָדָם בַּתַּחְתּוֹנִים שֶׁיַּכִּיר אֶת

בּוֹרְאוֹ וְיוֹדֶה לִשְׁמוֹ, וְשָׁם הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ לְהָרַע אוֹ לְהֵטִיב, וְכַאֲשֶׁר חָטְאוּ בִּרְצוֹנָם וְכָפְרוּ בּוֹ כֻּלָּם, לֹא נִשְׁאַר רַק הָעָם הַזֶּה לִשְׁמוֹ, וּפִרְסֵם בָּהֶם בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים כִּי הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים, וְנוֹדַע בָּזֶה לְכָל הָעַמִּים. וְהִנֵּה אִם יָשׁוּב וְיֹאבֵד זִכְרָם, יִשְׁכְּחוּ הָעַמִּים אֶת אוֹתוֹתָיו וְאֶת מַעֲשָׂיו וְלֹא יְסַפֵּר עוֹד בָּהֶם, וְאִם אָדָם יַזְכִּיר כֵּן יַחְשְׁבוּ כִּי הָיָה כֹּחַ מִפֹּחוֹת הַמַּזָּלוֹת וְהַכּוֹכָבִים, וְחָלַף וְעָבַר, וְהִנֵּה תִּהְיֶה כַּוָּנַת הַבְּרִיאָה בָּאָדָם בְּטֵלָה לְגַמְרֵי, שֶׁלֹּא יִשָּׁאֵר בָּהֶם יוֹדֵעַ אֶת בּוֹרְאוֹ רַק מְכַעֵיס לְפָנָיו. וְעַל כֵּן רָאוּי מִדִּין הָרָצוֹן שֶׁהָיָה בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם שֶׁיִּהְיֶה רָצוֹן מִלְּפָנָיו לְהָקִים לוֹ לְעָם כָּל הַיָּמִים, כִּי הֵם הַקְּרוֹבִים אֵלָיו וְהַיּוֹדְעִים אוֹתוֹ מִכָּל הָעַמִּים. וְזֶה טַעַם כִּי יָדִין ה׳ עַמּוֹ וְעַל עֲבָדָיו יִתְנָחֵם (דברים ל״ב:ל״ו), שֶׁיִּזְכֹּר ה׳ בְּרַחֲמִים כִּי הֵם עַמּוֹ מֵאָז, וְיִזְכֹּר כִּי הֵם עֲבָדָיו שֶׁעָמְדוּ לוֹ בְּגָלוּתָם כַּעֲבָדִים לִסְבֹּל הַצָּרוֹת וְהַשִּׁעְבּוּד, וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סג ח) וַיֹּאמֶר אַךְ עַמִּי הֵמָּה בָּנִים לֹא יְשַׁקֵּרוּ. וּכְבָר רָמַזְתִּי בִּבְרִיאַת הָאָדָם סוֹד נִשְׁגָּב וְנֶעֱלָם, צָרִיךְ מְמֻנֶּה שֶׁנִּהְיֶה לוֹ לְעָם וְהוּא יִהְיֶה לָנוּ לֵאלֹהִים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מג ז) כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו וְגוֹ׳:

כח **כִּי גוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה**, וְכָל הַפָּרָשָׁה עַל הָאוֹיֵב הַנִּזְכָּר, כִּדְבְרֵי רַבִּי נְחֶמְיָה (ספרי כח). וְטַעַם **כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם**, גַּם כֵּן דִּבְרֵי הָאוֹיֵב, יֹאמַר הַכָּתוּב שֶׁהָיָה לָהֶם לַחְשֹׁב וּלְהַשְׂכִּיל זֹאת הַנַּעֲשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל כִּי הוּא פֹּעַל הַשֵּׁם עַל עֲוֹנָם, וְיָבִינוּ מִמֶּנָּה לְאַחֲרִית נַפְשָׁם כִּי כֵן יֵעָשֶׂה בְּסוֹף לְכָל הַגּוֹיִם, כִּי הֵם מוֹרְדִים בַּשֵּׁם יוֹתֵר מִיִּשְׂרָאֵל, יַשְׂכִּילוּ וְיֹאמְרוּ אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף מִיִּשְׂרָאֵל, אִם לֹא כִּי צוּרָם מְכָרָם, כִּי צוּרָם הוּא תַּקִּיף וּבַעַל הַיְכֹלֶת לַעֲזֹר וּלְהַצִּיל יוֹתֵר מִצּוּרֵנוּ, וְאֵיבֵינוּ פְּלִילִים הָיוּ בָּנוּ מִתְּחִלָּה לַעֲשׂוֹת בָּנוּ שְׁפָטִים כִּרְצוֹנָם, וַעֲתָה לָמָּה בוֹרְחִים מִפָּנֵינוּ אֶלֶף מִפְּנֵי גַּעֲרַת אִישׁ אֶחָד, לוּלֵי צוּרָם הַתַּקִּיף שֶׁמְּכָרָם וְהֵבִיא מֹרֶךְ בִּלְבָבָם, וְנָפְלוּ וְרוֹדֵף אָיִן. פְּלִילִים, מִלְּשׁוֹן אֲשֶׁר פִּלַּלְתְּ לַאֲחוֹתֵךְ (יחזקאל טז נב), וַיַּעֲמֹד פִּנְחָס וַיְפַלֵּל (תהלים קו ל):

לב **כִּי מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם**, יֹאמַר כִּי הָעוֹבְדֵי גִּלּוּלִים אוֹבְדֵי עֵצוֹת הֵמָּה, וְלֹא יַשְׂכִּילוּ וְלֹא יָבִינוּ וְלֹא יַחְשְׁבוּ רַק רַע כָּל הַיּוֹם, כִּי מִשֹּׁרֶשׁ רַע הָיוּ וְלֹא יַעֲשׂוּ רַק פְּרִי רַע וָמָר, הָאוֹכֵל מִמֶּנּוּ יָמוּת. וְהָעִנְיָן כִּי יִשְׂרָאֵל מוֹדִים וּמִתְוַדִּים וְעוֹשִׂים תְּשׁוּבָה בְּעֵת צָרָתָם לֵאמֹר וְלָמָּה מְצָאַתְנוּ כָּל זֹאת (שופטים ו יג), אֲבָל הָעוֹבֵד גִּלּוּלִים אוֹבֵד עֵצוֹת, אֵין לוֹ עֵצָה וְלֹא תְּבוּנָה, רַק הוֹלֵךְ אַחַר ע״ז שֶׁלּוֹ וְכוֹפֵר בַּשֵּׁם הַנִּכְבָּד לְעוֹלָם, כִּי כֵן יָרַשׁ מֵאֲבוֹתָיו. וְהִנֵּה הוּא מִשֹּׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה וְאֵין בָּהֶם תּוֹעֶלֶת לְעוֹלָם. אֲבָל יִשְׂרָאֵל שֶׁשָּׁרְשָׁם טוֹב, אִם יִכָּרֵת וְעוֹד יַחֲלִיף וְיַעֲשֶׂה פְּרִי טוֹב:

לד **הֲלֹא הוּא כָּמֻס עִמָּדִי**, רֹאשׁ הַפֶּתֶן הָאַכְזָרִי שֶׁלָּהֶם שַׂמְתִּי בְּאוֹצְרוֹתַי לְהַאֲכִילָם מִפְּרִי מַעֲשֵׂיהֶם:

לה כִּי **לִי נָקָם וְשִׁלֵּם**, לִנְקֹם נִקְמַת יִשְׂרָאֵל מִיָּדָם, וְלִי שִׁלֵּם, לְשַׁלֵּם לָהֶם כְּפָעֳלָם שֶׁכִּחֲשׁוּ בִּי, לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם, כְּשֶׁתִּתְמַלֵּא סְאָתָם, כְּעִנְיָן כִּי לֹא שָׁלֵם עָוֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה (בראשית טו טז). ור״א אָמַר (אבן עזרא על דברים ל״ב:ל״ה) שֶׁטַּעְמוֹ וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה (משלי טז ד), וְהוּא סוֹד גָּדוֹל:

לז **וְאָמַר אַי אֱלֹהֵימוֹ**, הָאוֹיֵב יֹאמַר אַיֵּה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, כְּעִנְיָן לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אַיֵּה נָא אֱלֹהֵיהֶם (תהלים קטו ב):

לח **אֲשֶׁר חֵלֶב זְבָחֵימוֹ יֹאכֵלוּ**, כִּי הָיוּ יִשְׂרָאֵל תְּדִירִים בַּעֲבוֹדַת הַקָּרְבָּנוֹת וְהַנְּסָכִים מִכָּל גּוֹי לֵאלֹהָיו. וְהִזְכִּיר לְשׁוֹן רַבִּים, יֹאכְלוּ וְיִשְׁתּוּ אֱלֹהֵימוֹ, שֶׁהוּא לְשׁוֹן הָרַבִּים, וְאֵצֶל הָעַמִּים רַבִּים הֵם, וּלְכָךְ חָזַר וְאָמַר, רְאוּ עַמִּים כֻּלָּם אֲנִי אֲנִי הוּא יָחִיד וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי לַעֲזֹר לִי, וְאֵין כְּנֶגְדִּי לְהַצִּיל וּלְמַחוֹת בְּיָדִי מִלַּעֲשׂוֹת כָּל רְצוֹנִי לְהָמִית וְלִמְחֹץ וּלְהַחֲיוֹת וְלִרְפּוֹא:

מ **כִּי אָשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יָדִי**, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט עִנְיַן שְׁבוּעָה בְּכִסְאוֹ, וְאָמַר **אָשָּׂא**, כִּי כָל נִשְׁבָּע נוֹשֵׂא יָדוֹ וְנוֹגֵעַ בַּחֵפֶץ אֲשֶׁר הוּא נִשְׁבָּע בּוֹ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, בַּעֲבוּר כִּי בְּעֵת הַגְּלוּת הִשְׁלִיךְ מִשָּׁמַיִם אֶרֶץ תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל, יֹאמַר שֶׁיִּשָּׂאֶנָּה עַתָּה בְּעֵת רָצוֹן אֶל הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים, וְהִיא הַיָּד הַגְּדוֹלָה הַנִּלְחֶמֶת לְיִשְׂרָאֵל. וְזֶה טַעַם וְאָמַרְתִּי חַי אָנֹכִי לְעֹלָם, כִּי אֲנִי מְחַיֶּה יָדִי הַחֲזָקָה בְּהִיוֹתִי מְשַׁנֵּן בְּרַק חַרְבִּי וְסוֹמֵךְ אוֹתָהּ לֶאֱחֹז בְּמִשְׁפָּטָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וּלְהָשִׁיב נָקָם לְצָרָי, כִּי אָז יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם וְהַכִּסֵּא שָׁלֵם, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְהִנֵּה הַשִּׁירָה הַזֹּאת אֲשֶׁר הִיא בָּנוּ לְעַד אֱמֶת וְנֶאֱמָן, תַּגִּיד כָּל הַמּוֹצָאוֹת אוֹתָנוּ בְּבֵאוּר, הִזְכִּירָה תְּחִלָּה הַחֶסֶד שֶׁעָשָׂה עִמָּנוּ הקב״ה מֵאָז שֶׁלִּקָּחָנוּ לְחֶלְקוֹ, וְהִזְכִּירָה הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה לָנוּ בַּמִּדְבָּר וַאֲשֶׁר הִנְחִילָנוּ אַרְצוֹת הַגּוֹיִם הַגְּדוֹלִים וְהָעֲצוּמִים וְרֹב הַטּוֹבָה וְהָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד אֲשֶׁר הִנְחִילָנוּ בָּהּ, וְכִי מֵרֹב כָּל טוֹבָה מָרְדוּ בַּה׳ לַעֲבֹד ע״ז, וְהִזְכִּירָה הַכַּעַס אֲשֶׁר הָיָה מִלְּפָנָיו עֲלֵיהֶם עַד שֶׁשָּׁלַח בָּהֶם בְּאַרְצָם דֶּבֶר וְרָעָב וְחַיָּה רָעָה וְחֶרֶב, וְאַחֲרֵי כֵן פִּזַּר אוֹתָם בְּכָל רוּחַ וּפֵאָה. וְיָדוּעַ כִּי כָל זֶה נִתְקַיֵּם וַיְהִי כֵן. וְאָמְרָה הַשִּׁירָה כִּי בַּסּוֹף יָשִׁיב נָקָם לְצָרָיו וּלְמְשַׂנְאָיו יְשַׁלֵּם. וְהַטַּעַם כִּי הֵם עָשׂוּ כָּל הָרָעוֹת עִמָּנוּ לְשַׁנְאָתוֹ שֶׁל הקב״ה, כִּי לֹא יְשַׂנְאוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בַּעֲבוּר שֶׁעָשָׂה ע״ז כָּהֵם, רַק בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם, וְיַעַבְדוּ אֶת הקב״ה וְיִשְׁמְרוּ אֶת מִצְוֹתָיו וְלֹא יִתְחַתְּנוּ בָּהֶם וְלֹא יֹאכְלוּ מִזִּבְחֵיהֶם וְיִבָּזוּ ע״ז שֶׁלָּהֶם וְיִבָּעֲרוּ אוֹתָהּ מִמְּקוֹמוֹתֵיהֶם, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמַר (תהלים מד כג) כִּי עָלֶיךָ הֹרַגְנוּ כָל הַיּוֹם, אִם כֵּן לְשִׂנְאָתוֹ שֶׁל הקב״ה יַעֲשׂוּ בָּנוּ כָּל הָרָעוֹת הָאֵלֶּה, וְהֵם צָרָיו וּמְשַׂנְאָיו, וְעָלָיו לְהִנָּקֵם מֵהֶם. וְזֶה דָּבָר בָּרוּר כִּי עַל הַגְּאֻלָּה הָעֲתִידָה יַבְטִיחַ, כִּי בְּבִנְיַן בַּיִת שֵׁנִי לֹא הִרְנִינוּ גּוֹיִם עִמּוֹ רַק לָעֲגוּ עֲלֵיהֶם (נחמיה ג לד), מָה הַיְּהוּדִים הָאֻמְלָלִים עֹשִׂים, וְהָיוּ גְּדוֹלֵיהֶם עֲבָדִים בְּהֵיכַל מֶלֶךְ בָּבֶל וְכֻלָּם מְשֻׁעְבָּדִים לוֹ, וּבְיָמִים הָהֵם לֹא הֵשִׁיב נָקָם לְצָרָיו וְלֹא כִּפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ. וְהִנֵּה אֵין בַּשִּׁירָה הַזֹּאת תְּנַאי בִּתְשׁוּבָה וַעֲבוֹדָה, רַק הִיא שְׁטַר עֵדוּת שֶׁנַּעֲשָׂה הָרָעוֹת וְנוּכַל, וְשֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ יַעֲשֶׂה בָּנוּ בְּתוֹכְחוֹת חֻמָּה אֲבָל לֹא יַשְׁבִּית זִכְרֵנוּ, וְיָשׁוּב וְיִתְנַחֵם וְיִפְרַע מִן הָאוֹיְבִים בְּחָרְבּוֹ הַקָּשָׁה וְהַגְּדוֹלָה וְהַחֲזָקָה, וְיִכַּפֵּר עַל חַטֹּאתֵינוּ לְמַעַן שְׁמוֹ. אִם כֵּן הַשִּׁירָה הַזֹּאת הַבְטָחָה מְבֹאֶרֶת בַּגְּאֻלָּה הָעֲתִידָה עַל כָּרְחָן שֶׁל מִינִין. וְכָךְ הִזְכִּירוּ בְּסִפְרֵי (האזינו מג), גְּדוֹלָה שִׁירָה זוֹ שֶׁיֵּשׁ בָּהּ עַכְשָׁו וְיֵשׁ

בָּהּ לְשֶׁעָבַר וְיֵשׁ בָּהּ לֶעָתִיד לָבוֹא, וְיֵשׁ בָּהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְיֵשׁ בָּהּ לָעוֹלָם הַבָּא. וּלְזֶה רָמַז הַכָּתוּב שֶׁאָמַר (דברים ל״ב:מ״ד), וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת כָּל דִּבְרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת מִכְתָּב אֶחָד מִן הַחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים שֶׁהִגִּיד מֵרֹאשִׁית אַחֲרִית כֵּן הָיָה רָאוּי לְהַאֲמִין בָּהּ, מִפְּנֵי שֶׁנִּתְקַיְּמוּ כָּל דְּבָרֶיהָ עַד הַנָּה, לֹא נָפַל דָּבָר אֶחָד, וְאַף כִּי אֲנַחְנוּ נַאֲמִין וּנְצַפֶּה בְּכָל לֵב לְדִבְרֵי הָאֱלֹהִים מִפִּי נְבִיאוֹ הַנֶּאֱמָן בְּכָל בֵּיתוֹ, אֲשֶׁר לֹא הָיָה לְפָנָיו וְאַחֲרָיו כָּמוֹהוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם:

פרק לג

א **אִישׁ הָאֱלֹהִים**, לְהַגִּיד כִּי בִּרְכָתוֹ מְקֻיֶּמֶת, כִּי אִישׁ הָאֱלֹהִים הָיָה וּתְפִלַּת יְשָׁרִים רְצוֹנוֹ. וְהִנֵּה יִקָּרֵא הַכָּתוּב לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ **אִישׁ הָאֱלֹהִים** וְכֵן שְׁאָר הַנְּבִיאִים וְאֵלְיָהוּ וְזוּלָתָם, וְלֹא יֹאמַר הַכָּתוּב **אִישׁ ה׳**, אֲבָל יֹאמַר מֹשֶׁה עֶבֶד ה׳ (דברים ל״ד:ה׳), וְהַטַּעַם יָדוּעַ לְכָל מַשְׂכִּיל. וְכֵן עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת וְזֹאת הִיא הַבְּרָכָה, כִּי מֵאֵת ה׳ הָיְתָה זֹּאת (תהלים קיח כג), וְכֵן בְּיַעֲקֹב נֶאֱמַר (בראשית מט כח) וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם, זֹאת הַבְּרָכָה הוּא שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים קיט נו), זֹאת הָיְתָה לִּי כִּי פִקֻּדֶיךָ נָצָרְתִּי, יִרְמֹז לְצִיּוֹן עִיר דָּוִד כִּי שָׁם צִוָּה ה׳ אֶת הַבְּרָכָה חַיִּים עַד הָעוֹלָם, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וּלְזֶה הַסּוֹד נִתְכַּוְּנוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמִדְרָשׁ שֶׁאָמְרוּ (בראשית רבה ק׳:י״ב), וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם, עָתִיד אָדָם כַּיּוֹצֵא בִּי לְבָרֵךְ אֶתְכֶם, וּמִמָּקוֹם שֶׁפָּסַקְתִּי אֲנִי מִשָּׁם הוּא מַתְחִיל, כֵּינָן שֶׁעָמַד מֹשֶׁה רַבֵּינוּ פָּתַח לָהֶם בִּוְזֹאת הַבְּרָכָה, מֵאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁפָּסַק לָהֶם אֲבִיהֶם, הֲוֵי וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם. אָמַר לָהֶם, הַבְּרָכוֹת הַלָּלוּ אֵימָתַי מַגִּיעוֹת אֲתְכֶם, מִשָּׁעָה שֶׁתְּקַבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה שֶׁכָּתוּב בָּהּ וְזֹאת הַתּוֹרָה וְגוֹ׳, כִּי הַמִּלָּה הַזֹּאת תִּרְמֹז לַבְּרָכָה שֶׁהִיא הַתּוֹרָה וְהִיא הַבְּרִית, דִּכְתִיב (בראשית יז י) זֹאת בְּרִיתִי. וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי זֶה (ויקרא טז ג):

ב **ה׳ מִסִּינַי בָּא**, יֹאמַר כִּי הַשֵּׁם מִסִּינַי בָּא לְיִשְׂרָאֵל כִּי מִשָּׁם הִשְׁכִּין שְׁכִינָתוֹ בְּתוֹכָם, וְשׁוּב לֹא נִסְתַּלְּקָה מֵהֶם. וְהָעִנְיָן כִּי יָרַד הַכָּבוֹד בְּהַר סִינַי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יט כ) וַיֵּרֶד ה׳ עַל הַר סִינַי אֶל רֹאשׁ הָהָר וַיִּקְרָא ה׳ לְמֹשֶׁה וְגוֹ׳, וְשָׁם הָיָה כָּל הַיָּמִים שֶׁהָיָה מֹשֶׁה עוֹלֶה וְיוֹרֵד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם כד יז) וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה׳ כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר וְגוֹ׳, וְכַאֲשֶׁר נִתְּנוּ לוֹ הַלּוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת שָׁכַן הַכָּבוֹד בְּאֹהֶל מוֹעֵד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם לג ט) וְהָיָה כְּבֹא מֹשֶׁה הָאֹהֱלָה יֵרֵד עַמּוּד הֶעָנָן וְעָמַד פֶּתַח הָאֹהֶל וְדִבֶּר עִם מֹשֶׁה, וּכְתִיב (שם פסוק יא) וְדִבֶּר ה׳ אֶל מֹשֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים וְגוֹ׳, וְכַאֲשֶׁר הוּקַם הַמִּשְׁכָּן שָׁכַן הַכָּבוֹד בַּמִּשְׁכָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (שם מ לד) וַיְכַס הֶעָנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וּכְבוֹד ה׳ מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן, וּמִשָּׁם הָיוּ לוֹ כָּל הַדִּבְּרוֹת כָּל יְמֵי הַמִּדְבָּר:

וָזָרַח מִשָּׁעִיר לָמוֹ, כִּי אַחֲרֵי נָסְעָם מִסִּינַי בְּמַסַּע רִאשׁוֹן שָׁכַן הֶעָנָן בְּמִדְבַּר פָּארָן, וּמִשָּׁם שָׁלַח מְרַגְּלִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יג ג) וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה מִמִּדְבַּר פָּארָן, וְנִתְנַדָּה הָעָם, וְלֹא הָיָה הַדִּבּוּר עִם מֹשֶׁה עַד שֶׁבָּאוּ לְשָׁעִיר בִּגְבוּל בְּנֵי עֵשָׂו בְּסוֹף הָאַרְבָּעִים (דברים ב׳:ב׳), כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם (דברים ל״ג:ז׳) כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ יָדַע לֶכְתְּךָ אֶת הַמִּדְבָּר הַגָּדֹל הַזֶּה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה ה׳ אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ. וְהִנֵּה אָז בְּבוֹאָם בְּשָׁעִיר הָיָה הַשֵּׁם לָהֶם לְאוֹר עוֹלָם וְשָׁלְמוּ יְמֵי אֶבְלָם, וְצִוָּה אוֹתָם לְהִשָּׁמֵר מִשָּׁעִיר וַעֲמוֹן וּמוֹאָב, וְאָמַר שֶׁיְּחַלּוּ לָרֶשֶׁת אֶת אַרְצָם, וְיִרְשׁוּ אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי הַגְּדוֹלִים:

הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן, שֶׁנִּסְתַּכֵּל בָּהֶם וְשָׁם עִנְיָנָם לִמְאוֹר פָּנָיו מֵהַר פָּארָן, וְהַטַּעַם כִּי תְּחִלַּת הִכָּנָסָם בַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל הָיָה מִפָּארָן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י יב) וַיִּסְעוּ וְגוֹ׳ מִמִּדְבַּר סִינַי וַיִּשְׁכֹּן הֶעָנָן בְּמִדְבַּר פָּארָן, וְהִנֵּה הַשֵּׁם הוֹפִיעַ עֲלֵיהֶם לִרְאוֹת מָה הֵם צְרִיכִים בַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא, מִלְּשׁוֹן וְעַל עֲצַת רְשָׁעִים הוֹפָעְתָּ (איוב י ג), נִסְתַּפֵּלְתָּ וְרָאִיתָ בְּאוֹרְךָ הַגָּדוֹל כָּל סִתְרֵי מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם:

וְאָתָה מֵרִבְבֹת קֹדֶשׁ מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ, יֹאמַר כִּי בָא הַכָּבוֹד לְיִשְׂרָאֵל מֵרִבְבוֹת קְדוֹשֵׁי עֶלְיוֹן אֲשֶׁר יָרְדוּ עִמּוֹ עַל הָהָר, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים סח יח) רֶכֶב אֱלֹהִים רִבֹּתַיִם אַלְפֵי שִׁנְאָן ה׳ בָּם סִינַי בַּקֹּדֶשׁ. מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ, פֵּרוּשׁ מִימִין תִּפְאַרְתּוֹ הָיָה לָהֶם אֵשׁ דָּת, לֹא מִיַּד הַמַּלְאָכִים הַנִּזְכָּרִים, רַק מִימִין הַשֵּׁם בְּעַצְמוֹ וּבִכְבוֹדוֹ. וְיִתָּכֵן כִּי **מֵרִבְבוֹת קֹדֶשׁ**, מֵרִבּוּי קְדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ ה׳ צְבָאוֹת בְּכָל מִינֵי קְדֻשָּׁה:

וְטַעַם **אֵשׁ דָּת לָמוֹ**, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ה׳:כ״א) וְאֶת קֹלוֹ שָׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. אוֹ טַעְמוֹ כְּמוֹ **אֵשׁ וָדָת לָמוֹ**, יְזַכִּיר שֶׁהֶרְאָה לָהֶם הָאֵשׁ הָעֶלְיוֹנִית וְהִשְׁמִיעָם הַדָּת, וְזֶה כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד׳:ל״ו) וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה וּדְבָרָיו שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יֹגִיד גַּם כֵּן שֶׁהָאֵשׁ שֶׁהוּא הַדָּת הִיא מִימִינוֹ, כִּי מִדַּת הַדִּין כְּלוּלָה בְּרַחֲמִים. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ טַעַם הַכָּתוּב כִּי מִסִּינַי בָּא לָתֵת תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּגְלָה לָהֶם מִשָּׁם וְזָרַח מִשָּׁעִיר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל, כִּי נִגְלָה עַל בְּנֵי עֵשָׂו לָתֵת לָהֶם הַתּוֹרָה, וְכַאֲשֶׁר לֹא רָצוּ בְּנֵי עֵשָׂו לְקַבֵּל אוֹתָהּ הֵאִיר פָּנָיו לְיִשְׂרָאֵל וּנְתָנָהּ לָהֶם בִּימֵינוֹ וּבִזְרוֹעוֹ וְאוֹר פָּנָיו כִּי רָצָם, וְהוֹפִיעַ וְהֶרְאָה לָהֶם יִפְעָתוֹ וְהַדְרַת פָּנָיו מֵהַר פָּארָן כַּאֲשֶׁר לֹא רָצוּ בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל בַּתּוֹרָה, יְזַכִּיר כִּי הָיָה זְכוּת לְיִשְׂרָאֵל גְּדוֹלָה כַּאֲשֶׁר לֹא רָצוּ שְׁאָר הָאֻמּוֹת לְקַבֵּל אֶת הַתּוֹרָה. וְהִנֵּה הִזְכִּיר כָּל זֶרַע אַבְרָהָם, שֶׁאֶחָד מֵהֶם לֹא הָיָה חָפֵץ בַּתּוֹרָה זוּלָתִי יִשְׂרָאֵל, אֲבָל עַל כָּל הָאֻמּוֹת גַּם כֵּן נִגְלָה לָתֵת אוֹתָהּ לָהֶם וְלֹא רָצוּ בָהּ, כְּפִי הַבָּא בְּקַבָּלַת רַבּוֹתֵינוּ (ע״ז ב):

ג **אַף חֹבֵב עַמִּים**, פֵּרְשׁוּ בוֹ שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן אֲרָמִית, וּתְהוֹן קָדָמֵי חַבִּיבִין (שמות יט ה), יֹאמַר אַף חוֹבֵב אֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא עַמִּים רַבִּים, כְּעִנְיַן אַחֲרֵיךָ בִנְיָמִין בַּעֲמָמֶיךָ (שופטים ה יד), וְכָל קְדֻשָּׁיו שֶׁל יִשְׂרָאֵל, הֵם הַלְוִיִּם, הֵם בְּיָדֶךָ, כִּי הִקְרַבְתָּם אֵלֶיךָ לִהְיוֹת חוֹנִים סְבִיבוֹת הָאָרוֹן. וְהַנִּרְאֶה אֵלַי כִּי **חֹבֵב** מִגִּזְרַת לִטְמוֹן

בְּחֻבֵּי עֲוֹנִי (איוב לא לג), מֵעִנְיַן חֶדֶר בְּחֶדֶר לְהֶחָבֵא (דהי״ב יח כד), וְשָׁם חֻבְיוֹן עֵזּוֹ (חבקוק ג ד), יֹאמַר גַּם אַתָּה בְּיֶדֶיךָ מַחְבִּיא וּמִסְתִּיר עַמִּים כָּל קְדוֹשֵׁי יִשְׂרָאֵל הַנִּזְכָּר, יְרֹמֹז כִּי כָל הָעֲדָה כֻּלָּם קְדֹשִׁים וְהַשֵּׁם יִסְתִּירֵם בְּיָדוֹ, כְּטַעַם וָאָשִׂים דְּבָרַי בְּפִיךָ וּבְצֵל יָדִי כִּסִּיתִיךָ (ישעיהו נא טז), כְּעִנְיַן סִתְרִי וּמָגִנִּי אָתָּה (תהלים קיט קיד), וְכֵן וְיִתְעַצְּצוּ עַל צְפוּנֶיךָ (שם פג ד). וְזֶה רֶמֶז לְמָה שֶׁאָמַר (במדבר יד יד), אֲשֶׁר עַיִן בְּעַיִן נִרְאָה אַתָּה ה׳ וַעֲנָנְךָ עֹמֵד עֲלֵיהֶם, וְכֵן אָמַר בַּשִּׁירָה (דברים ל״ב:י׳) יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ׃

וְהֵם תָּכוּ, כְּמוֹ הֵכוּ, כַּאֲשֶׁר בָּא תִּרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם (הושע יא ג) בְּמִקּוֹם הִרְגַּלְתִּי, וְכַאֲשֶׁר הוּמְרָה ה״א הַנִּקְבָּה בְּתָי״ו בְּאֵם אֶתֵּן שְׁנַת לְעֵינָי (תהלים קלב ד), עֹשֶׂה רָע מְאַת (קהלת ח יב), וְכֵן רַבִּים. יֹאמַר שֶׁהֵם מַכִּים בְּכָל מַכָּה בַּמִּדְבָּר לְלֶכֶת אַחֲרֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ, לֹא יָחוּשׁוּ לָרָעָב וּלְצִמָּאוֹן וּמַכַּת נָחָשׁ וְעַקְרָב, רַק יֵצְאוּ לָרַגְלֶיךָ וְאַחֲרֶיךָ יָרוּצוּ. וְזֶה כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ב ב), זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אַהֲבַת כְּלוּלֹתָיִךְ לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה׃

יְשָׁא מִדַּבְּרוֹתֶיךָ, כְּמוֹ לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה׳ אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא (שמות כ ז), וּבַל אֶשָּׂא אֶת שְׁמוֹתָם עַל שְׂפָתָי (תהלים טז ד), יִשָּׂא בַיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר (ישעיהו נ ז). מִדַּבְּרוֹתֶיךָ, כְּמוֹ וּמִדְבָּרְךָ נָאוֶה (שיר השירים ד ג), יֹאמַר שֶׁיִּשָּׂא דְּבָרֶיךָ עַל שְׂפָתָיו וְיַהֲגֶה בָּהֶם תָּמִיד׃

ד **תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה**, הַטַּעַם שֶׁיִּשָּׂא תָּמִיד וְיֹאמַר תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה וְהִיא תִּהְיֶה מוֹרָשָׁה לִקְהִלַּת יַעֲקֹב, כִּי לְדוֹרוֹת עוֹלָם כָּל בְּנֵי יַעֲקֹב יִירָשׁוּהָ וְיִשְׁמְרוּ אוֹתָהּ, כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ. וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (מדרש תהלים א), שֶׁלֹּא אָמַר מוֹרָשָׁה בֵּית יַעֲקֹב אוֹ זֶרַע יַעֲקֹב וְאָמַר **קְהִלַּת יַעֲקֹב**, לְרַמֵּז שֶׁיִּקָּהֲלוּ רַבִּים עֲלֵיהֶם וְתִהְיֶה הַתּוֹרָה לְעוֹלָם מוֹרָשָׁה לְיַעֲקֹב וּלְכָל הַנִּקְהָלִים עָלָיו, הֵם הַגֵּרִים הַנִּלְוִים עַל ה׳ לְשָׁרְתוֹ וְנִסְפְּחוּ עַל בֵּית יַעֲקֹב, וְנִקְרְאוּ כֻּלָּם קְהִלָּתוֹ׃

ה **וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ** רָמַז אֶל הַשֵּׁם הַנִּזְכָּר שֶׁהָיָה לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בִּהְיוֹתָם יְשָׁרִים וְנֶאֱסְפוּ כָּל רָאשֵׁי הָעָם וְכָל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל יַחַד. וְגַם זֶה הַכָּתוּב דָּבוּק, וְהַטַּעַם כִּי יִשְׂרָאֵל יֹאמְרוּ תָּמִיד, הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה תִּהְיֶה יְרֻשָּׁה לְכָל קְהִלַּת יַעֲקֹב לָעַדִי עַד, לֹא נַחֲלִיף וְלֹא נָמִיר אוֹתָהּ לְעוֹלָם. וְיֹאמְרוּ שֶׁהָיָה הַשֵּׁם לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁינוּ זְקֵנֵינוּ וְשׁוֹפְטֵינוּ וְכָל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁכָּלָנוּ יַחַד קִבַּלְנוּ מַלְכוּתוֹ עָלֵינוּ לְדוֹר וָדוֹר, וַאֲנַחְנוּ חַיָּבִין לִשְׁמֹר תּוֹרָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ לְעוֹלָמִים. וְזוֹ הַמְצָוָה הוּא דִּבּוּר אָנֹכִי, וְהִיא קַבָּלַת מַלְכוּת שָׁמַיִם כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי שָׁם (שמות כ ב). וְהִנֵּה הִזְכִּיר הַתּוֹרָה בִּכְלָל וּמַלְכוּת שָׁמַיִם בִּפְרָט, שֶׁכָּל הַמּוֹדֶה בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם כּוֹפֵר בע״ז וּמוֹדֶה בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ. וְרָמְזוּ כִּי הֵם וְרָאשֵׁיהֶם קִבְּלוּ מַלְכוּת שָׁמַיִם מִפִּי הַגְּבוּרָה, וְרָאוּ שֶׁהוּא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וְגוֹאֲלוֹ, וְהַתּוֹרָה קִבְּלוּ מִפִּי מֹשֶׁה שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם וְעַל זַרְעָם לְהַאֲמִין בּוֹ וְלַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר יְצַוֶּה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ (דברים ה׳:כ״ד) וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ. וְזֶה הַפֵּרוּשׁ בָּרוּר וְנָכוֹן בַּכָּתוּב הַזֶּה, עַל דֶּרֶךְ שֶׁהִזְכִּירוּ בַּגְּמָרָא בְּמַסֶּכֶת רֹאשׁ הַשָּׁנָה (ראש השנה ל״ב), אֶלָּא מַלְכֻיּוֹת תִּלְתָּא הוּא דְּהָווֹ, ה׳ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד (שמות טו יח), ה׳ אֱלֹהָיו עִמּוֹ וּתְרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ (במדבר כג כא), וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ. וְכֵן שָׁנִינוּ בְּסִפְרֵי (ברכה שמו), מוֹשֵׁב זְקֵנִים בִּישִׁיבָה שֶׁל מַטָּה, שְׁמוֹ הַגָּדוֹל מִשְׁתַּבֵּחַ לְמַעְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל, אֵין אֲסִיפָה אֶלָּא זְקֵנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יא טז) אֶסְפָה לִי וגו׳. יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל, כְּשֶׁהֵן עֲשׂוּיִין אֲגֻדָּה אַחַת וְלֹא כְּשֶׁהֵן עֲשׂוּיִין אֲגֻדּוֹת אֲגֻדּוֹת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (עמוס ט ו) הַבּוֹנֶה בַשָּׁמַיִם מַעֲלוֹתָיו וגו׳. וּבְמִדְרַשׁ רַבָּה (במדב״ר טו יח) נְמֵי אָמְרוּ כְּבָיְכוֹל כִּסְאוֹ מְכֻסָּה לְמַעְלָה בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל עֲשׂוּיִין אֲגֻדָּה אַחַת, לָכֵךְ נֶאֱמַר הַבּוֹנֶה בַשָּׁמַיִם מַעֲלוֹתָיו וַאֲגֻדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ, וְכֵן וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם וגו׳. וְגַם זֶה עַל הַדֶּרֶךְ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, יִדְרְשׁוּ שֶׁהָיָה מֶלֶךְ עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי שֶׁנִּתְאַסְּפוּ וְיַחְדָּו כֻּלָּם קִבְּלוּ מַלְכוּתוֹ עֲלֵיהֶם, וְכֵן יִהְיֶה מוֹרָשָׁה לְקְהִלַּת יַעֲקֹב, וְהַמֶּלֶךְ הוּא הקב״ה. וְכֵן נָהֲגוּ לוֹמַר בִּתְקִיעָתָא דְּבֵי רַב. אֲבָל יֵשׁ בְּמִקְצָת הָאַגָּדוֹת שֶׁמְּפָרְשִׁין אוֹתוֹ עַל מֹשֶׁה, אוֹמְרִים מֹשֶׁה מֶלֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף וגו׳, וא״כ (ס״א וג״כ) אָמַר הַכָּתוּב תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה לִהְיוֹתָהּ מוֹרָשָׁה לִקְהִלַּת יַעֲקֹב, וְהוּא הָיָה מֶלֶךְ עָלֵינוּ וְעַל כָּל שִׁבְטֵינוּ יַחַד, וְרָאוּי לָנוּ לַעֲשׂוֹת דְּבָרָיו וּמִצְוֹתָיו כִּי מֶלֶךְ גָּדוֹל וְחָכָם הָיָה עָלֵינוּ, יִסְפֹּר הַכָּתוּב גַּם בִּכְבוֹד הַשָּׂלִיחַ שֶׁהָיָה גָּדוֹל וְרָאוּי לְהַאֲמִין בּוֹ. וְהַנָּכוֹן וְהָאֱמֶת מָה שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. וְהִנֵּה הִזְכִּיר כִּי הַשֵּׁם שׁוֹכֵן בְּיִשְׂרָאֵל, וְהִנֵּה קִבְּלוּ תּוֹרָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ כָּל שִׁבְטֵיהֶם יַחַד עֲלֵיהֶם וְעַל זַרְעָם לְדוֹרֹתָם, אִם כֵּן הִנָּם רְאוּיִים לְבָרָכָה׃

ו **יְחִי רְאוּבֵן**, אָמַר ר״א (אבן עזרא על דברים ל״ג:ו׳) כִּי הֵחֵל מֵרְאוּבֵן שֶׁהוּא הַבְּכוֹר, וְלֹא הִזְכִּיר שִׁמְעוֹן בַּעֲבוּר עֲוֹן פְּעוֹר, כִּי הָעוֹבְדִים הָיוּ שִׁמְעוֹנִים, וּמִסְפָּרָם לְעֵד, גַּם נְשִׂיאָם נֶחֱרַג. וְכֵן דַּעַת רַשׁ״י וְהַמְפָרְשִׁים. וּלְפִי דַּעְתִּי אֵין מִסְפָּרָם רָאָיָה, בַּעֲבוּר כִּי עֲדַיִן יֶחְסְרוּ שִׁלְשָׁה עָשָׂר אֶלֶף וְיוֹתֵר מִלְּבַד הַמֻּתִים בַּמַּגֵּפָה, וְגַם מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים יַחְסְרוּ קְצָת, כִּי בְּנֵי גָד חָסְרוּ חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים, וּבְנֵי אֶפְרַיִם שְׁמוֹנַת אֲלָפִים. וְעוֹד כִּי הַכָּתוּב שֶׁאוֹמֵר (במדבר כה ג) וַיִּצָּמֶד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר, וְאָמַר (שם פסוק ד) קַח אֶת כָּל רָאשֵׁי הָעָם, נִרְאֶה שֶׁהָיוּ בָּהֶם מִכָּל הַשְּׁבָטִים, וְכָל דַּיָּנֵיהֶם יִשְׁפְּטוּ בָם, וְכֵן אָמַר (שם פסוק יא) וְלֹא כִלִּיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאָתִי. וְאַל תָּשֵׁיב עָלַי מִדְּבַר עָכָן שֶׁאָמַר (יהושע ז יא) חָטָא יִשְׂרָאֵל, כִּי שָׁם לֹא נִתְגַּלָּה הַחֵטְא וְיַזְכִּירֵם סְתָם. וְכֵן הַמַּכָּה אֵינֶנּוּ רְאָיָה, כִּי הָיָה נְשִׂיא בֵּית אָב בָּהֶם לֹא נְשִׂיא הַשֵּׁבֶט. וְהַנּוֹעָדִים עַל ה׳ בַּעֲדַת קֹרַח גְּדוֹלִים וְנִכְבָּדִים מִמֶּנּוּ, שֶׁהָיוּ נְשִׂיאֵי עֵדָה, וְלֹא הָלְכוּ כָּל שִׁבְטֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם. וְהַמְזֻמּוֹר הִזְכִּיר דָּתָן וַאֲבִירָם וְעִנְיָנָם בִּשְׁמָם (תהלים קו יז), תִּפְתַּח אֶרֶץ וַתִּבְלַע דָּתָן וַתְּכַס עַל עֲדַת אֲבִירָם, וְהִזְכִּיר וַיְצָמְדוּ לְבַעַל פְּעוֹר (שם פסוק כח) עִם וַיִּמָּאֲסוּ בְּאֶרֶץ חֶמְדָּה (שם פסוק כד) לְכְלַל הָעָם. וְחָלִילָה שֶׁיִּמָּנַע מֹשֶׁה מִלְּבָרֵךְ אֶת שִׁמְעוֹן וְלֹא יִמָּחֶה שִׁבְטָם מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁכְּבָר כָּלוּ הַנִּצְמָדִים לְבַעַל פְּעוֹר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ד׳:ג׳) כִּי כָל הָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ אַחֲרֵי בַּעַל פְּעוֹר הִשְׁמִידוֹ ה׳ אֱלֹהֶיךָ מִקִּרְבֶּךָ, וְאֵלֶּה הַנִּשְׁאָרִים כֻּלָּם כְּתִיב בָּהֶם (שם פסוק ד) וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים

בַּה׳ אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם, וְלָמָּה לֹא יְבָרְכֵם, וְהִנֵּה כֻּלָּם עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל וְחָטְאוּ בַּמְּרַגְּלִים, וְנִתְכַּפֵּר לָהֶם וּבֵרְכָם. וְרָאִיתִי בְּמִדְרַשׁ רַבָּה (במדב״ר כא ט) שִׁשָּׁה מִשְׁפָּחוֹת נֶחְסְרוּ עַל הַזְּנוּת בַּעֲצַת בִּלְעָם, וּמָנָה מִשְׁפָּחָה אַחַת לְשִׁמְעוֹן וַחֲמִשָּׁה מִבְּנֵי בִנְיָמִין. וְהִנֵּה לְרַעְתָּם בִּנְיָמִין חָטָא יוֹתֵר מִשִּׁמְעוֹן בְּאוֹתוֹ הַחֵטְא, וְהוּא בִּכְלַל הַבְּרָכָה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הַכָּתוּב לֹא יִמְנֶה בְּשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל רַק שְׁנֵים עָשָׂר, וְכָךְ אָמַר בְּבִרְכַּת יַעֲקֹב (בראשית מט כח), כָּל אֵלֶּה שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנֵים עָשָׂר, וְהִנֵּה יַעֲקֹב הִזְכִּיר בָּנָיו הַשְּׁנֵים עָשָׂר וְהִזְכִּיר יוֹסֵף בְּשֵׁבֶט אֶחָד, וּמֹשֶׁה רָאָה לְהַזְכִּיר בְּיוֹסֵף שְׁנֵי שְׁבָטִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ל״ג:י״ז) וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה, וְהָיָה זֶה בַּעֲבוּר שְׁנֵי דְּבָרִים, הָאֶחָד כִּי אַחַר שֶׁצִּוָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וַעֲשָׂאָם שְׁנֵי שְׁבָטִים בַּחֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ וּבַדְּגָלִים וּבְנַחֲלַת הָאָרֶץ, הִנֵּה הוּא צָרִיךְ לִמְנוֹתָם שְׁנַיִם בִּבְרָכָתָם. וְעוֹד, שֶׁהִזְכִּיר יְהוֹשֻׁעַ הַמַּנְחִילָם אֶת הָאָרֶץ, וְהוּא מֵאֶפְרַיִם הַקָּטָן, וְהֵצֵרַךְ לְהַזְכִּיר אָחִיו שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנּוּ. וְהִנֵּה רָצָה לְבָרֵךְ אֶת לֵוִי, כִּי מִבִּרְכָתוֹ יִתְבָּרְכוּ כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁיִּהְיוּ קָרְבְּנוֹתָיו לְרָצוֹן לָהֶם לִפְנֵי הַשֵּׁם. וְהֵצֵרַךְ לְהַשְׁאִיר אֶחָד מִן הַשְּׁבָטִים, שֶׁאֵינָן נִמְנִין בְּשׁוּם מָקוֹם רַק שְׁנֵים עָשָׂר, כְּנֶגֶד שְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת בָּרָקִיעַ וּשְׁנֵים עָשָׂר חֳדָשִׁים בַּשָּׁנָה וּשְׁנֵים עָשָׂר גְּבוּלֵי אַלְכְּסוֹנִין, שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁהֵם הֵן זְרוֹעוֹת עוֹלָם, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ חֲכָמִים בְּמַסֶּכֶת בְּרָכוֹת (ברכות ל״ב), אָמַר הקב״ה לַנָּבִיא לֵךְ וֶאֱמֹר לְכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, בִּתִּי שְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת בָּרָאתִי בָּרָקִיעַ כְּנֶגֶד שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים. וְכֵן בְּהַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבָל (דברים כ״ז:י״ב) שָׁמָּנָה לֵוִי, לֹא נִגְזַר שֵׁם יוֹסֵף לִשְׁנֵי שְׁבָטִים. וְכֵן תִּרְאֶה בְּחִלּוּק יְחֶזְקֵאל (מח ד ה) שֶׁמָּנָה בַּחֲלֻקַּת הָאָרֶץ יוֹסֵף לִשְׁנֵי שְׁבָטִים וְלֹא הִזְכִּיר לֵוִי, וּכְשֶׁמָּנָה תּוֹצְאוֹת הָעִיר הִזְכִּיר (שם פסוק לא) שַׁעַר לֵוִי אֶחָד וְלֹא מָנָה שֵׁבֶט יוֹסֵף לִשְׁנֵי שְׁבָטִים, אֲבָל אָמַר (שם פסוק לב) שַׁעַר יוֹסֵף אֶחָד, כִּי לְעוֹלָם לֹא יִמָּנוּ שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל רַק שְׁנֵים עָשָׂר. וּכְבָר זָכַרְתִּי זֶה בְּסֵדֶר וַיִּקַּח קֹרַח (במדבר יז יז). וְהִנֵּה הִשְׁאִיר שִׁמְעוֹן שֶׁלֹּא הָיָה שִׁבְטוֹ גָּדוֹל וְלֹא הָיְתָה בּוֹ בְּרָכַת יַעֲקֹב אֲבִיהֶם מְרֻבָּה, אֲבָל חֶלְקָם בְּיַעֲקֹב וֶהֱפִיצָם בְּיִשְׂרָאֵל (בראשית מט ז), וְהִנֵּה יִתְבָּרְכוּ גַּם הֵם מִבִּרְכַּת שְׁאָר הַשְּׁבָטִים אֲשֶׁר הֵמָּה בְּתוֹכָם. וְסֵדֶר זֹאת הַבְּרָכָה הָיְתָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ עַל דֶּרֶךְ נַחֲלָתָם, הֵחֵל מֵרְאוּבֵן כִּי לָקַח נַחֲלָתוֹ בָּרִאשׁוֹנָה, וְעוֹד כִּי הוּא הַבְּכוֹר, וּמֹשֶׁה הִתְפַּלֵּל עָלָיו שֶׁלֹּא יָמֻתוּ בְּחֶטְאוֹ וּלְכָךְ נָתַן לוֹ בִּבְרָכָתוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה, וְאַחַר כֵּן הִקְדִּים יְהוּדָה, כִּי הוּא הַנּוֹחֵל הָרִאשׁוֹן בָּאָרֶץ, וּלְנָגִיד מִמֶּנּוּ, וְהוּא הָעוֹלֶה בַּתְּחִלָּה לַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר בָּהּ יְבֹרַךְ אוֹתוֹ, וְהִנֵּה בִּרְכָתוֹ כּוֹלֶלֶת כָּל יִשְׂרָאֵל. וְאַחַר כֵּן בֵּרַךְ לֵוִי הַחוֹנִים עִם בְּנֵי יְהוּדָה (ס״א ועיר ירושלים) בִּירוּשָׁלַיִם וְשָׁם יִהְיוּ קָרְבְּנוֹתָם לְרָצוֹן. וְאַחֲרֵי כֵן בֵּרַךְ בִּנְיָמִין שֶׁהָיְתָה נַחֲלָתָם עִם בְּנֵי יְהוּדָה, וְעִיר יְרוּשָׁלַיִם וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ בֵּין בְּנֵי יְהוּדָה וּבֵין בְּנֵי בִנְיָמִין, וְהַלְוִיִּם יַחֲנוּ עִם שְׁנֵיהֶם. וְאַחֲרֵי כֵן בֵּרַךְ בְּנֵי יוֹסֵף, כִּי כֵן הָיְתָה נַחֲלָתָם שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע יח יא) וַיַּעַל גּוֹרַל מַטֵּה בְנֵי בִנְיָמִן לְמִשְׁפְּחֹתָם וַיֵּצֵא גְּבוּל גּוֹרָלָם בֵּין בְּנֵי יְהוּדָה וּבֵין בְּנֵי יוֹסֵף. וְאַחֲרֵי כֵן בֵּרַךְ בְּנֵי הַגְּבִירוֹת, וְהַקְּדִים זְבוּלוּן לְיִשָּׂשכָר כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יַעֲקֹב (בראשית מט יג יד), וְכֵן נָפַל גּוֹרָלָם, הַשְּׁלִישִׁי לִבְנֵי זְבוּלֻן (יהושע יט י) וְהַגּוֹרָל הָרְבִיעִי לִבְנֵי יִשָּׂשכָר (שם פסוק יז). וְאַחֲרֵי כֵן בֵּרַךְ בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת דָּן וְנַפְתָּלִי וְאָשֵׁר כְּסֵדֶר תּוֹלְדֹתָם, וְהוּא הַדָּגֶל שֶׁלָּהֶם, וְהִקְדִּים גָּד לְכָל בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת כִּי לָקַח נַחֲלָתוֹ תְּחִלָּה עִם רְאוּבֵן הַמַּקְדֵּם, וְהוּא הָיָה מִדֶּגֶל הָרְאוּבֵנִי. וְטַעַם יְחִי רְאוּבֵן, שֶׁיִּחְיֶה שִׁבְטוֹ וְלֹא יָמוּת לְעוֹלָם. וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר, כְּמוֹ וְלֹא לָמַדְתִּי חָכְמָה וְדַעַת קְדֹשִׁים אֵדָע (משלי ל ג), וְאַל יִהְיוּ מְתָיו מִסְפָּר, שֶׁלֹּא יִהְיוּ מְעַטִּים, שֶׁכָּל דָּבָר שֶׁיִּסָּפֵר הוּא מְעַט, וְכֵן וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר (בראשית לד ל), לְשׁוֹן ר״א (אבן עזרא על דברים ל״ג:ו׳). וְיוֹתֵר נָכוֹן לְפָרֵשׁ יְחִי רְאוּבֵן בְּיִשְׂרָאֵל וְאַל יָמֻת, שֶׁלֹּא יִכָּרֵת שִׁבְטוֹ בְּאֶחָד מִכָּל הַזְּמַנִּים, וִיהִי פְּקֻדָּיו בְּמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם, יִתְפַּלֵּל עָלָיו שֶׁלֹּא יִגְרֹם חֶטְאוֹ וְהַכַּעַס הַגָּדוֹל אֲשֶׁר כָּעַס עָלָיו אָבִיו בְּחַלְּלוֹ יְצוּעָיו לְהַכְרִית שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל. וְזֶה כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם (שם לה כב), וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּילֶגֶשׁ אָבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל וַיִּהְיוּ בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר, כִּי הוֹדִיעַ שֶׁלֹּא יָצָא בְּחֶטְאוֹ מִן הַמִּסְפָּר, וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשׁ״י (רש״י על דברים ל״ג:ו׳). וְטַעַם **מְתָיו**, שֶׁכָּל אֲנָשָׁיו יִזְכּוּ בָּזֶה, וְלֹא יִכָּרֵת אֲפִלּוּ מִקְצָת הַשֵּׁבֶט בְּחֶטְאוֹ. וְאוּלַי **מְתָיו** רֶמֶז לָרָאשֵׁי מִשְׁפְּחוֹתָיו הָאַרְבַּע, וִיהִיֶה טַעַם **מִסְפָּר**, כְּמוֹ בְּמִסְפָּר, וְכֵן לִזְנוֹת בֵּית אָבִיהָ (דברים כ״ב:כ״א), יִרְחֲצוּ מַיִם (שמות ל כ), וְרַבִּים כֵּן. אוֹ טַעְמוֹ שֶׁיִּהְיוּ מְתָיו מִסְפַּר יִשְׂרָאֵל, שֶׁיִּמָּנֶה רִאשׁוֹן כְּמִשְׁפַּט הַבְּכוֹר, כִּי הָאֶחָד הוּא הַמִּסְפָּר כִּי מִמֶּנּוּ הַכֹּל. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ל״ג:ו׳) תִּרְגֵּם, וִיקַבְּלוּן בְּנוֹהִי אַחְסָנַתְהוֹן בְּמִנְיָנְהוֹן. יִתְּתֵן לָמָּה שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, יֹאמַר שֶׁיִּחְיֶה רְאוּבֵן וְלֹא יִכָּרֵת, וְיִהְיוּ מְתָיו בְּמִסְפָּרָם לְעוֹלָם, לֹא יִפָּחֵה שִׁבְטוֹ מִיִּשְׂרָאֵל וְלֹא יִמְנוּ בְּיוֹתֵר מִסְפָּרָם לִהְיוֹתָן שְׁנֵי שִׁבְטִים, שֶׁלַּל מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה וְהִבְטִיחוֹ בְּשֶׁבֶט אֶחָד לְעוֹלָם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים כִּי הַבְּרָכָה הַזֹּאת עַל כִּבּוּשׁ הָאָרֶץ, יֹאמַר שֶׁיִּחְיֶה רְאוּבֵן בְּעָבְרָם חֲלוּצִים לַמִּלְחָמָה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְהַטַּעַם שֶׁיִּתְפַּגְּרוּ וְלֹא יֵצְאוּ, כְּטַעַם וְעַל חַרְבְּךָ תִּחְיֶה (בראשית כז מ). וְאַל יָמֻת, שֶׁלֹּא יִפְלוּ מֵהֶם בַּמִּלְחָמָה. וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר, שֶׁיַּחְזְרוּ לְאָהֳלֵיהֶם בְּמִסְפָּרָם וְלֹא יִפָּקֵד מֵהֶם אִישׁ. וְכֵן בְּבִרְכַּת גָּד חֲבֵרוֹ הִזְכִּיר זֶה הָעִנְיָן. וְהַפְּרוּשׁ הַזֶּה קָרוֹב, אֲבָל הָרִאשׁוֹן נָכוֹן יוֹתֵר בְּעֵינַי, כִּי בִּרְכַּת מֹשֶׁה כְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר הִזְכִּיר יַעֲקֹב וְכָעִנְיָן הַהוּא. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יְחִי וְאַל יָמֻת מִטַּעַם פּוֹקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים, וְשָׁם (שמות כ ה) רַמַּזְתִּי סוֹדוֹ. וְהוֹעִילָה בִּרְכַּת מֹשֶׁה לְכַפֵּר לוֹ מַעֲשֶׂה בִּלְהָה שֶׁלֹּא יִכָּרֵת וְיָמוּת בּוֹ לְעוֹלָם, אֲבָל פָּקַד עָלָיו עִם שְׁאָר הַשְּׁבָטִים מַעֲשֶׂה יוֹסֵף, כְּפִי הַבָּא בְּפִרְקֵי הֵיכָלוֹת:

ז **וְזֹאת לִיהוּדָה**, וְכֵן אָמַר לִיהוּדָה שֶׁיִּחְיֶה וְלֹא יָמוּת, וְהוֹסִיף לוֹ עוֹד שְׁמַע ה׳ קוֹל יְהוּדָה, דַּעַת רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על דברים ל״ג:ז׳). וְזֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן עַל פֵּרוּשֵׁנוּ, כִּי אֵין יְהוּדָה בַּכָּרֵת הַזֶּה שֶׁיִּתְפַּלֵּל עָלָיו כֵּן כַּאֲשֶׁר לֹא הִזְכִּיר זֶה בִּשְׁאָר הַשְּׁבָטִים. אֲבָל הוּא כִּפְשׁוּטוֹ, וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר לִיהוּדָה. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יְחִד הַמִּדָּה הַזֹּאת לִיהוּדָה בַּעֲבוּר כִּי לָהֶם הַמַּלְכָּמָה וּמִמֶּנּוּ הַמַּלְכוּת לְעוֹלָם, וְהִיא הָעֲזָר מִצָּרָיו, וְהוּא סוֹד הַכָּתוּב שֶׁאָמַר (א יח) לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קֶשֶׁת הִנֵּה כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר, כִּי הוּא הַקֶּשֶׁת הַנִּרְאֶה בֶּעָנָן שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ (בראשית ט יז) זֹאת אוֹת הַבְּרִית:

שְׁמַע ה׳ קוֹל יְהוּדָה, יִתְפַּלֵּל עָלָיו בְּצֵאתוֹ לַמִּלְחָמָה, כִּי הוּא יַעֲלֶה בַּתְּחִלָּה וּלְנָגִיד מִמֶּנּוּ שֶׁיִּלָּחֵם בְּאוֹיְבֵי יִשְׂרָאֵל, וְכֵן אָמַר יַעֲקֹב (שם מט ח) יָדְךָ בְּעֹרֶף אוֹיְבֶיךָ׃

וְאֶל עַמּוֹ תְּבִיאֶנּוּ, שֶׁיָּשׁוּב לְשָׁלוֹם. יָדָיו רָב לוֹ, יִהְיוּ יָדָיו רַב לוֹ, שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לְעֶזֶר אַחֵר זוּלָתִי עֶזְרַת הַשֵּׁם שֶׁיַּצְנִיחוּ בִּתְפִלָּתוֹ, כְּכָל הַכָּתוּב בְּדִבְרֵי אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ל״ג:ז׳), וְכֵן דַּעַת הַמְפָרְשִׁים. וְעַל דַּעְתִּי עוֹד יִרְמֹז לְמִלְחַמְתּוֹ הָרִאשׁוֹנָה אֶל הַכְּנַעֲנִי, שֶׁאָמַר הַשֵּׁם יְהוּדָה יַעֲלֶה בַּתְּחִלָּה (שופטים א ב), וְאָמַר **יָדָיו רָב**, שֶׁיִּקַּח מִצָּרָיו וְיִכְבֹּשׁ מֵהֶם אֲרָצוֹת רַבּוֹת יוֹתֵר מִן הָרָאוּי לוֹ בְּנַחֲלָתוֹ, יִרְמֹז שֶׁיַּנְחִיל מִנַּחֲלָתוֹ לְשִׁמְעוֹן אָחִיו, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע יט ט) מֵחֶבֶל בְּנֵי יְהוּדָה נַחֲלַת בְּנֵי שִׁמְעוֹן כִּי הָיָה חֵלֶק בְּנֵי יְהוּדָה רַב מֵהֶם וַיִּנְחֲלוּ בְנֵי שִׁמְעוֹן בְּתוֹךְ נַחֲלָתָם. וְהִנֵּה הִזְכִּיר שִׁמְעוֹן בִּרְמָז עִם יְהוּדָה׃

ח **וּלְלֵוִי אָמַר**, עַל לֵוִי אָמַר, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ג:ח׳), (ס״א ר״א וכן) דַּעַת הַמְפָרְשִׁים. וְהוּא כִּלְשׁוֹן אִמְרִי לִי אָחִי הוּא (בראשית ב יג), וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (שם כו ז), וְהַרְבֵּה כֵּן. וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי בַּעֲבוּר שֶׁהִזְכִּיר מֹשֶׁה בִּבְרָכָתוֹ שֵׁם רְאוּבֵן וִיהוּדָה, יְחִי רְאוּבֵן, קוֹל יְהוּדָה, וְלֹא יַזְכִּיר שֵׁם שְׁאָר הַשְּׁבָטִים בִּבְרָכָתָם, יַזְכִּיר הַכָּתוּב וּלְלֵוִי אָמַר, לְבִנְיָמִין אָמַר, יָגִיד כִּי הַשְּׁבָטִים לְפָנָיו וְיִקְרָא לְלֵוִי וְיָשִׂים עֵינָיו עָלָיו וְיֹאמַר, תֻּמֶּיךָ וְאוּרֶיךָ, וְכֵן בְּכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט פָּנִים בְּפָנִים יְבָרֵךְ אוֹתָם׃

אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמַסָּה, שֶׁנִּסִּיתָ אוֹתוֹ בְּנִסָּיוֹן. וְהַטַּעַם שֶׁהָיָה חָסִיד בְּכָל אֲשֶׁר נִסִּיתָ אוֹתוֹ וְלֹא נִמְצָא בּוֹ דֹּפִי, חוּץ מִמֵּי מְרִיבָה שֶׁכְּבָר הֶעֱנַשְׁתּוֹ עָלָיו, כִּי הָעֵגֶל לְכְבוֹד הַשֵּׁם עָשָׂהוּ, לְשׁוֹן ר״א (אבן עזרא על דברים ל״ג:ח׳). וּבְסִפְרֵי (ברכה שמט), אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמַסָּה, הַרְבֵּה נִסִּיתוֹ וְנִמְצָא שָׁלֵם בְּכָל הַנִּסְיוֹנוֹת. תְּרִיבֵהוּ עַל מֵי מְרִיבָה, סְקוּפִים נִסְקַפְתָּ לוֹ עַל מֵי מְרִיבָה, אִם מֹשֶׁה אָמַר (במדבר כ י) שִׁמְעוּ נָא הַמֹּרִים אֲהֲרֹן וּמִרְיָם מֶה עָשׂוּ וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי **בְּמַסָּה** כְּפִשׁוּטוֹ הוּא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נִסּוּ הַשֵּׁם בְּרִפְידִים (שמות יז ז), יֹאמַר תֻּמֶּיךָ וְאוּרֶיךָ יִהְיוּ לְעוֹלָם לְאִישׁ חֲסִידֶךָ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו, אֲשֶׁר נִסִּיתָ אוֹתוֹ בְּמַסָּה כַּאֲשֶׁר חָטְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנַּסּוּ אֶת הַשֵּׁם עַל הַמַּיִם, וְלֹא הָיָה בְּתוֹךְ הָעֵדָה הַנּוֹעָדִים שָׁם עַל הַשֵּׁם, כִּי הֵאֱמִין בַּשֵּׁם וּבְדָבְרוֹ שֶׁיּוֹצִיא לָהֶם מַיִם מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ, וּבַפַּעַם הַשֵּׁנִית תְּרִיבֵהוּ וְתַעֲנִישׁ אוֹתוֹ עַל מֵי מְרִיבָה שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כִּי בַּעֲבוּר מְרִיבָתָם הָיָה עָלָיו הָעֹנֶשׁ, וְלֹא שֶׁמָּעַל הוּא בַּה׳, כִּי גַּם מִתְּחִלָּה הֶאֱמִין כִּי אַתָּה הַהֹפֵכִי הַצּוּר אֲגַם מָיִם, אַף כִּי בַּפַּעַם הַזֹּאת שֶׁכְּבָר רָאָה כֵּן. יִרְמֹז מֹשֶׁה כִּי הַחֵטְא הַהוּא הָיָה מִפְּנֵי הָעָם, כִּי בַּעֲבוּר מְרִיבָתָם חָשְׁבוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן שֶׁיִּצְטָרְכוּ לַעֲשׂוֹת מַה שֶּׁעָשׂוּ, שֶׁמָּא נִסְתַּלְּקָה הַשְּׁכִינָה בַּעֲבוּר עָנְשָׁם, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קו לב) וַיַּקְצִיפוּ עַל מֵי מְרִיבָה וַיֵּרַע לְמֹשֶׁה בַּעֲבוּרָם. וְטַעַם **תְּרִיבֵהוּ**, כְּמוֹ רִיבָה ה׳ אֶת יְרִיבַי (שם לה א), שֶׁשִּׁלַּמְתָּ לוֹ מִשְׁפַּט הָרִיב שֶׁרָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה׳. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּסִפְרֵי שֶׁהֵם סְקוּפִים, כְּלוֹמַר עֲלִילוֹת, יִרְמֹז לְמַעוּט הַחֵטְא וְגֹדֶל הָעֹנֶשׁ, כְּדֶרֶךְ בִּקְרֵבִי אֶקָּדֵשׁ (ויקרא י ג), וְכֵן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ל״ג:ח׳) שֶׁאָמַר, דְּנַסְתּוֹהִי בְּנִסְיָתָא וַהֲוָה שְׁלִים, מֵרִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמְנַסּוֹתָם אֶת ה׳, וְכֵיוָן שֶׁהָיָה שָׁלֵם בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה כָּל שֶׁכֵּן בַּשְּׁנִיָּה, שֶׁהָיָה מַאֲמִין בִּדְבַר הַשֵּׁם, וּבָחַנְתָּ לִבּוֹ עַל מֵי מְרִיבָה וּמָצָאתָ לְבָבוֹ נֶאֱמָן לְפָנֶיךָ, כִּי גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנֶיךָ כִּפְא כְּבוֹדֶךָ שֶׁהוּא מַאֲמִין בְּךָ וּבִדְבָרֶיךָ, אֲבָל בִּשְׁבִיל יִשְׂרָאֵל הָיָה הָעֹנֶשׁ עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּפָסוּק גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה׳ בִּגְלַלְכֶם (דברים א׳:ל״ז). וְהִנֵּה מִתְּחִלָּה דִּבֵּר בַּכִּנּוּיִים, כִּי אָמַר לְלֵוִי שֶׁיִּהְיוּ הָאוּרִים וְהַתֻּמִּים לְאִישׁ חֲסִידוֹ מֵהֶם, וְאַחֲרֵי כֵּן בְּכָל הַשֵּׁבֶט, שֶׁנִּפָּה אוֹתָם בָּעֵגֶל וּבְמִצְרִים וּבַמִּדְבָּר, וְעַל כֵּן יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב. וְכֵן דַּעַת אוּנְקְלוֹס שֶׁאָמַר, כָּשְׁרִין אִלֵּין דִּילָפּוּן דִּינָךְ וְגוֹ׳. אוֹ עַל הֶעָתִיד יְדַבֵּר בָּהֶם, כִּדְבְרֵי ר״א, וְיֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ, עַל כֻּלָּם, וְיָשִׂימוּ קְטוֹרָה, עַל הַכֹּהֲנִים מֵהֶם׃

יא **בָּרֵךְ ה׳ חֵילוֹ**, שֶׁיִּהְיוּ חַיִל גָּדוֹל, וְהַטַּעַם שֶׁיִּרְבּוּ וְלֹא יִמְעֲטוּ בְּבוֹאָם אֶל הַמֶּרְכָּשׁ, כְּטַעַם אַל תַּכְרִיתוּ אֶת שֵׁבֶט מִשְׁפְּחֹת הַקְּהָתִי (במדבר ד יח), וְכֵן נֶאֱמַר בָּאַזְהָרוֹת שֶׁלָּהֶן (שם פסוק יט) וְלֹא יָמוּתוּ. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ל״ג:י״א) אָמַר, נְכְסוֹהִי, מִלְּשׁוֹן וְאֶת כָּל מִקְנֵהֶם וְאֶת כָּל חֵילָם (שם לא ט), יִתְכַּוֵּן לְמָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (יומא כו) בַּקְּטֹרֶת שֶׁהִיא מְבָרֶכֶת, וְהוּא דָּבֵק אֶל יָשְׁימוּ קְטוֹרָה בְּאַפֶּךָ, כִּי מְמֻנֶּה יִתְבָּרֵךְ חֵילוֹ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (שם) חֲדָשִׁים לַקְּטֹרֶת. וּבְסִפְרֵי (ברכה שנב), בָּרֵךְ ה׳ חֵילוֹ, בִּנְכָסִים, מִכָּאן אָמְרוּ, רֹב כֹּהֲנִים עֲשִׁירִים הֵם. מְשׁוּם אַבָּא דּוֹרֵשׁ אָמְרוּ, נַעַר הָיִיתִי גַּם זָקַנְתִּי וְלֹא רָאִיתִי צַדִּיק נֶעֱזָב (תהלים לז כה), זֶה זַרְעוֹ שֶׁל אַהֲרֹן׃

יב **יְדִיד ה׳ יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו**, יִקְרָא לְבִנְיָמִין יְדִיד ה׳, יֹאמַר בִּנְיָמִין שֶׁהוּא יְדִיד הַשֵּׁם יִשְׁכֹּן בְּאַרְצוֹ לָבֶטַח עַל הַשֵּׁם, וְהַשֵּׁם יִהְיֶה חוֹפֵף עָלָיו כָּל הַיָּמִים וּמַשְׁרֶה שְׁכִינָתוֹ בְּתוֹךְ אַרְצוֹ. וּבֵין כְּתֵפָיו, יִרְמֹז לְמָה שֶׁדָּרְשׁוּ בּוֹ רַבּוֹתֵינוּ (זבחים נד). וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, יְדִיד ה׳ יִשְׁכֹּן עַל בִּנְיָמִין, וְיִהְיֶה זֶה לָבֶטַח לְבִנְיָמִין, שֶׁיִּבְטְחוּ בַה׳ עֲדֵי עַד כִּי בְיָהּ ה׳ צוּר עוֹלָמִים, וְהוּא יִהְיֶה חוֹפֵף וּמֵגֵן עַל בִּנְיָמִין כָּל הַיּוֹם, וְלֹא יָבוֹשׁוּ בְּעֵת צָרָה, וּבֵין כְּתֵפָיו שֶׁל בִּנְיָמִין יִשְׁכֹּן לָעַד. וּמִכָּאן נִקְרָא שְׁלֹמֹה יְדִידְיָהּ בַּעֲבוּר ה׳ (שמואל ב יב כה), וּבָנָה יְדִידוּת מִשְׁכְּנֹתָיו כַּאֲשֶׁר נִקְרָא שְׁלֹמֹה גַּם כֵּן, לוֹמַר שֶׁמִּדָּתוֹ שְׁלֵמָה בְּשָׁלוֹם, וּלְפִיכָךְ נִכְתַּב בְּהֵ״א. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁל ר׳ נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה, אָמַר לוֹ הקב״ה הוֹאִיל וְשִׁמְךָ כְּשֵׁם כְּבוֹדִי אֶתֵּן לְךָ אֶת בִּתִּי, דִּכְתִיב (מלכים א ה כו) וַה׳ נָתַן חָכְמָה לִשְׁלֹמֹה, וְלֹא יֹאמַר בְּמִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דהי״ב ז א) וּכְבוֹד ה׳ מָלֵא אֶת הַבָּיִת; וְאָמַר עַל בַּיִת שֵׁנִי חֹפֵף עָלָיו כָּל הַיּוֹם, שֶׁלֹּא שָׁרְתָה בּוֹ

הַשְׁכִּינָה רַק הָיְתָה מְכַסֶּה וּמְגִנָּה עָלָיו, אוֹ חוֹפֵף מַמָּשׁ כְּמוֹ שֶׁהַזָּכָר בְּפִרְקֵי הֵיכָלוֹת; וּבֵין כְּתֻפָּיו שָׁכֵן לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, כִּי בַּיּוֹם הַהוּא יִקְרְאוּ לִירוּשָׁלַם כִּסֵּא ה׳ (ירמיהו ג יז). וְעַל דֶּרֶךְ זֶה נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי (ברכה שנב):

יג **מִמֶּגֶד שָׁמַיִם**, מֶגֶד לְשׁוֹן מַעֲדַנִּים וּמֶתֶק. וּמִמֶּגֶד תְּבוּאֹת שָׁמֶשׁ, שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ פְּתוּחָה לַחַמָּה וּמְמַתֶּקֶת אֶת הַפֵּרוֹת. גֶּרֶשׁ יְרָחִים, יֵשׁ פֵּרוֹת שֶׁהַלְּבָנָה מְבַשַּׁלְתָּן, וְהֵן קִשּׁוּאִין וּדְלוּעִין. גֶּרֶשׁ יְרָחִים, שֶׁהָאָרֶץ מְגֻרֶשֶׁת וּמוֹצִיאָה מֵחֹדֶשׁ לְחֹדֶשׁ, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ג:י״ד). וְאִם כֵּן יִהְיֶה עִם פְּרִי מְגָדִים (שיר השירים ד יג), פְּרִי מַמְתַּקִּים, יְבֻרַךְ אוֹתוֹ שֶׁתִּהְיֶה אַרְצוֹ מְמֻתֶּקֶת מִשֶּׁמֵּיהֶם שֶׁיִּהְיֶה מִן הַטַּל, וְתִהְיֶה מְבֹרֶכֶת מִן הַתְּהוֹם שֶׁתִּהְיֶה רוֹבֶצֶת תַּחַת אַרְצוֹ, לִהְיוֹת עֲיָנֹת וּתְהֹמֹת יֹצְאִים בַּבִּקְעָה וּבָהָר. וְיִתָּכֵן שֶׁהַפֵּרוֹת יִקָּרְאוּ מְגָדִים, וְיֹאמַר שֶׁתִּהְיֶה אַרְצוֹ מְבֹרֶכֶת מִפְּרִי הַשָּׁמַיִם שֶׁהוּא הַטַּל, וּבַעֲבוּר הֱיוֹת הַמְּגָדִים בַּטַּל יִקָּרֵא מֶגֶד, וְתִהְיֶה מְבֹרֶכֶת מִתְּהוֹם תַּחְתִּיָּה, וּבִרְכָתוֹ כְּעֵין יַעֲקֹב שֶׁאָמַר (בראשית מט כה), בִּרְכֹת שָׁמַיִם מֵעָל בִּרְכֹת תְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת. וְטַעַם **גֶּרֶשׁ יְרָחִים**, הַמְּגָדִים אֲשֶׁר יִגָּרְשׁוּ הַיֶּרַח, כִּי כָּל הָאִילָנוֹת בְּחָדְשֵׁיהֶם יָצִיצוּ וְיִפְרְחוּ לָשֵׂאת עָנָף וְלַעֲשׂוֹת פֶּרִי, וְזֶה טַעַם לְחָדָשָׁיו יְבַכֵּר (יחזקאל מז יב), בָּחֳדָשָׁיו הַיְדוּעִים לַפְּרִי הַהוּא יְבַכֵּר לִפְנֵי כָּל שְׁאָר הָאִילָנוֹת:

יד **וּמִמֶּגֶד אֶרֶץ וּמְלֹאָהּ**, מִמֶּגֶד אֶרֶץ הַמִּישׁוֹר וּמֵאֲשֶׁר הִיא מְלֵאָה, כִּי הַזְּכִיר הֶהָרִים וְהַגְּבָעוֹת, וְיַזְכִּיר הַבִּקְעָה וְאֶרֶץ הַמִּישׁוֹר, כְּדִבְרֵי רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על דברים ל״ג:ט״ז). וְעַל דַּעְתִּי מֶגֶד אֶרֶץ וּמְלוֹאָהּ, בִּרְכוֹת שְׁדַיִם וָרָחַם, כִּי כָּל הָאָדָם וְכָל הֶרֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי יִקָּרֵא מְלוֹאָהּ, וְכֵן יִרְעַם הַיָּם וּמְלוֹאוֹ (תהלים צו יא), כִּי אִם מִלֵּאתִיךְ אָדָם כַּיֶּלֶק (ירמיהו נא יד), וְהִנֵּה זֶה כְּטַעַם בָּרוּךְ פְּרִי בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתְךָ וּפְרִי בְהֶמְתֶּךָ (דברים כ״ח:ד׳):

וּרְצוֹן שִׁכְנִי סְנֶה, נִמְשָׁךְ לְמַעְלָה, וּמֵרְצוֹן שִׁכְנִי סְנֶה. וְיִקָּרֵא הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד **שִׁכְנִי סְנֶה**, כִּי שָׁם נִרְאָה אֵלָיו בַּתְּחִלָּה, וְשָׁכַן יָמִים רַבִּים עַל הַר סִינַי שֶׁהוּא מְקוֹם סְנֶה, וּמִסִּינַי בָּא וְשָׁכַן בִּישְׁרָאֵל. וְטַעַם הַכָּתוּב שֶׁתִּהְיֶה אַרְצוֹ מְבֹרֶכֶת מֵרְצוֹן הַשֵּׁם, כְּטַעַם רָצִיתָ ה׳ אַרְצֶךָ (תהלים פה ב), וְאֶרְצָה בוֹ וְאֶכָּבְדָה (חגי א ח):

וְטַעַם **תָּבוּאֹתָה**, הַבְּרָכָה הַזֹּאת תָּבוֹא לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו. אוֹ טַעְמוֹ רְצוֹן שִׁכְנִי סְנֶה תָּבוֹא לְרֹאשׁ יוֹסֵף. וְאַל תִּתְמַהּ עַל הַחֵפֶץ שֶׁיִּכָּנֶה אוֹתוֹ בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, כִּי כֵן בִּלְשׁוֹן אֲרָמִית וּרְעוּת מַלְכָּא (עזרא ה יז), וּלְשׁוֹן חֲכָמִים חֻפְצַת נַפְשׁוֹ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יֹאמַר שֶׁהָרָצוֹן שֶׁשָּׁכַן בַּסְּנֶה הִיא תָּבוֹא לְרֹאשׁ יוֹסֵף, שֶׁבָּהּ יָרִים רֹאשׁ, וְהִזְכִּיר סָמוּךְ בִּמְקוֹם מֻכָּרֶת וְכָמוֹהוּ רַבִּים, אוֹ יִסְמֹךְ אֶל הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד הַנִּזְכָּר, וּרְצוֹן ה׳ הַשּׁוֹכֵן בַּסְּנֶה תָּבוֹא לְרֹאשׁ יוֹסֵף. וְזֹאת בִּרְכַת יַעֲקֹב (בראשית מט כה) מֵאֵל אָבִיךָ וְיַעְזְרֶךָּ וְאֵת שַׁדַּי וִיבָרְכֶךָּ:

יז **בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ**, יֵשׁ בְּכוֹר שֶׁהוּא לְשׁוֹן גְּדֻלָּה וּמַלְכוּת, אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ (תהלים פט כח), וְכֵן בְּנֵי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל (שמות ד כב), מֶלֶךְ הַיֹּצֵא מִמֶּנּוּ הוּא יְהוֹשֻׁעַ, כֹּחוֹ קָשֶׁה כְּשׁוֹר לִכְבֹּשׁ כַּמָּה מְלָכִים, וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו, שׁוֹר כֹּחוֹ קָשֶׁה וְאֵין קַרְנָיו נָאוֹת, רְאֵם קַרְנָיו נָאוֹת, וְאֵין כֹּחוֹ קָשֶׁה, נָתַן לִיהוֹשֻׁעַ כֹּחוֹ שֶׁל שׁוֹר וְיִפֵּי קַרְנֵי רְאֵם. וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם, אוֹתָם הַמְנֻגָּחִים הֵם הָרִבְבוֹת שֶׁהֻרָגָם יְהוֹשֻׁעַ הַבָּא מֵאֶפְרַיִם. וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה, הָאֲלָפִים שֶׁהָרַג גִּדְעוֹן בְּמִדְיָן, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ח י) וְזֶבַח וְצַלְמֻנָּע בַּקַּרְקֹר וְכַמָּה אֲלָפִים נִמְנוּ שָׁם, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ג:י״ז). וְהִנֵּה הַכָּתוּב מְבֹלְבָּל מְאֹד בַּפֵּרוּשׁ הַזֶּה, כִּי **קַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו** כִּנּוּי לִבְכוֹר הַשּׁוֹר, שֶׁהוּא יְהוֹשֻׁעַ, וְאִם כֵּן אֵיךְ יִנָּגַח בָּהֶם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה, שֶׁהֵם הֲרוּגֵי גִּדְעוֹן. וּלְשׁוֹן סִפְרֵי (ברכה שנג), לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ לָנוּ כַּמָּה הָרַג יְהוֹשֻׁעַ בַּכְּנַעֲנִים, תַּלְמוּד לוֹמַר וְזֶבַח וְצַלְמֻנָּע בַּקַּרְקֹר, הַכֹּל קל״ה אֶלֶף, לְכָךְ נֶאֱמַר וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה. וְכַוָּנָתָם בָּזֶה לִדְרֹשׁ כִּי גַּם **בָּהֶם יִנָּגַח יַחְדָּו אַפְסֵי אָרֶץ** רֶמֶז לִיהוֹשֻׁעַ, וְאָמַר שֶׁאַפְסֵי אָרֶץ אֵלֶּה שֶׁיִּנָּגַח הֵם הָרִבְבוֹת שֶׁהָרַג אֶפְרַיִם, הוּא יְהוֹשֻׁעַ, וְהֵם הָאֲלָפִים שֶׁהָרַג מְנַשֶּׁה אַחֲרֵי כֵן, שֶׁכֻּלָּם הֲרָגָם יְהוֹשֻׁעַ, וּבְנֵיהֶם הַקָּמִים אַחֲרֵיהֶם הָרַג מְנַשֶּׁה בְּקָצָתָם אֲלָפִים. וְכֵן שָׁנוּ שָׁם, בָּהֶם עַמִּים יִנָּגַח יַחְדָּו, וְכִי מָה כָּבַשׁ יְהוֹשֻׁעַ, וַהֲלֹא לֹא כָּבַשׁ אֶלָּא שִׁלְשִׁים וְאֶחָד מֶלֶךְ, מִלַּמֵּד שֶׁכָּבַשׁ מְלָכִים וְשִׁלְטוֹנוֹת שֶׁהָיוּ מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ. יַחְדָּו אַפְסֵי אָרֶץ, וְכִי מָה אַרְצוֹת כָּבַשׁ יְהוֹשֻׁעַ, וַהֲלֹא לֹא כָּבַשׁ אֶלָּא פַּרְטוּם (חלק) זֶה קָטָן, אֶלָּא כָּל מְלָכִים שֶׁשָּׁעְבַּד הָיוּ מְלָכִים וְשִׁלְטוֹנוֹת. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא כִּי בַּעֲבוּר שֶׁבֵּרַךְ יוֹסֵף בַּתְּבוּאוֹת דְּמָה אוֹתוֹ לְשׁוֹר, כִּי וָרֶב תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר (משלי יד ד), וְאָמַר שֶׁיִּהְיֶה לַבְּכוֹר אֲשֶׁר יוֹלִיד חֲדַר מַלְכוּת, יִרְמֹז לִיהוֹשֻׁעַ שֶׁהוּא רִאשׁוֹן לְבֵית יוֹסֵף וְיִהְיֶה לוֹ גְּדֻלָּה וּמַלְכוּת, וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו שֶׁל שׁוֹר הַנִּזְכָּר, וּבְקַרְנָיו יְנַגַּח יַחְדָּו אַפְסֵי אָרֶץ, וְאָמַר כִּי קַרְנָיו שְׁהֵם שְׁנֵים הֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה, הַקֵּרֶן הַיְמִין לְאֶפְרַיִם וְהַשְּׂמֹאל לִמְנַשֶּׁה. וְהִנֵּה הִזְכִּיר בִּבְרָכָתוֹ שֶׁהָיוּ לְרִבָבוֹת וְלַאֲלָפִים, כְּטַעַם רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר י לו):

יח וְטַעַם **שְׂמַח זְבוּלֻן בְּצֵאתֶךָ**, בְּעֵת צֵאתְךָ בָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר, יִרְמֹז כִּי לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן, וְאַתָּה יִשָּׂשכָר בְּאָהָלֶיךָ, יִרְמֹז כִּי רָאָה מְנֻחָה כִּי טוֹב וְאֶת אַרְצוֹ כִּי נָעֳמָה, כְּבִרְכַת יַעֲקֹב:

כ **בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד**, מְלַמֵּד שֶׁהָיָה תְּחוּמוֹ שֶׁל גָּד מַרְחִיב כְּלַפֵּי מִזְרָח, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ג:כ׳) מִסִּפְרֵי (ברכה שנה). ור״א פֵּרֵשׁ כִּי בַּעֲבוּר שֶׁיִּדַּמֶּה אוֹתוֹ לְאַרְיֵה אָמַר בָּרוּךְ הַמַּרְחִיב גָּד, שֶׁנָּתַן לוֹ גְּבוּרָה וְכָל רוֹאָיו יִבְרְחוּ מִמֶּנּוּ, וְאֵין מִי יָצַר לוֹ. וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא עַל נַחֲלָתוֹ, כִּי שְׁנֵי הַשְּׁבָטִים אֲשֶׁר לָקְחוּ נַחֲלָתָם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן לֹא לָקְחוּ אוֹתָהּ בְּגוֹרָל, אֲבָל נָתַן לָהֶם מֹשֶׁה כָּל מַמְלְכוּת סִיחוֹן וְעוֹג, וְנַחֲלָתָם רָחְבָה וְנָסְבָה לְמַעְלָה מִכָּל הַשְּׁבָטִים. וְלֹא הִזְכִּיר בִּרְאוּבֵן

זֶה, כִּי דַּי בִּתְפִלָּתוֹ, וְאֶפְשָׁר גַּם כֵּן כִּי לָקְחוּ בְּנֵי גָד יוֹתֵר מִבְּנֵי רְאוּבֵן, כִּי הָיוּ גִּבּוֹרִים וְנָתַן לָהֶם כָּל הַסָּפָר, וְהֶעָרִים אֲשֶׁר בָּנוּ רַבּוֹת מֵאֲשֶׁר לִרְאוּבֵן. וְעוֹד כִּי הֵם אֲשֶׁר בִּקְשׁוּ הָאָרֶץ הַהִיא תְּחִלָּה, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי שָׁם (במדבר לב ב), וְהִנֵּה הֵם סִבַּת הָרְחָבָה הַזֹּאת:

כג **נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן**, שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ שְׂבֵעָה כָּל רְצוֹן יוֹשְׁבֶיהָ, לְשׁוֹן רַשִׁ״י (רש״י על דברים ל״ג:כ״ג). וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא נִמְשָׁךְ אֶל הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד, יֹאמַר שָׂבֵעַ וּמָלֵא רְצוֹן הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וּבִרְכָתוֹ. אֲבָל בַּמִּדְרָשׁ שֶׁל רַבִּי נְחוּנְיָה בֶּן הַקָּנָה אָמְרוּ בַּכָּתוּב הַזֶּה, אָמַר רַבִּי אָמוֹרָא, מַאי דִּכְתִיב וּמָלֵא בִּרְכַּת ה׳ יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה, כָּךְ אָמַר מֹשֶׁה, אִם תֵּלֵךְ בְּחֻקּוֹתַי תִּירַשׁ הָעוֹלָם הַבָּא שֶׁהוּא נִמְשָׁל לַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב יא ט) וּרְחָבָה מִנִּי יָם, וְהָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא נִמְשָׁל לַדָּרוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע טו יט) כִּי אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתַתָּנִי, וּמְתַרְגְּמִינַן אַרְעָא דָּרוֹמָא. וּמַאי דִּכְתִיב יְרָשָׁה, יָרַשׁ הָיָה לוֹ לוֹמַר, אֶלָּא אַפְלוּ הקב״ה בִּכְלָל, וְהֵינוּ רָשׁ יָהּ, לְמַה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְמֶלֶךְ שֶׁהָיוּ לוֹ שְׁנֵי אוֹצָרוֹת וְהֶקְצָה הָאֶחָד מֵהֶם, לְסוֹף יָמִים רַבִּים אָמַר לִבְנוֹ, טֹל מָה שֶׁיֵּשׁ בִּשְׁנֵי אוֹצָרוֹת הַלָּלוּ, אָמַר הַבֵּן, שֶׁמָּא לֹא יִתֵּן לִי מָה שֶׁהֶקְצָה, אָמַר לוֹ טֹל הַכֹּל, וְהֵינוּ דִּכְתִיב יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה, יָהּ רָשׁ, הַכֹּל נָתוּן לְךָ, וּלְוַאי תִּשְׁמֹר דְּרָכָיו. וְעוֹד אָמְרוּ, וּמָלֵא בִּרְכַּת ה׳ יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה, אֵין יָם אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר וּרְחָבָה מִנִּי יָם. וְכָל הַמִּדְרָשׁ שָׁם. אִם כֵּן יִהְיֶה סוֹד הַכָּתוּב נַפְתָּלִי שְׂבַע הָרָצוֹן הַמְמַלֵּא בִּרְכַּת ה׳, שֶׁהִיא הַיָּם הַכְּלוּלָה בַּכֹּל מִן הַכֹּל, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (קהלת א ז) כָּל הַנְּחָלִים הֹלְכִים אֶל הַיָּם, וְהוּא בֵּיתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, מָשָׁל לַמְבַקְּשִׁים לִרְאוֹת אֶת הַמֶּלֶךְ שׁוֹאֲלִים אָנָּה בֵּיתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, וְאַחַר כָּךְ שׁוֹאֲלִים אָנָּה הַמֶּלֶךְ. וְגַם הָעוֹלָם הַזֶּה הַנָּגוּב וְהַיָּבֵשׁ מִן הָרָצוֹן יִירַשׁ בְּיָ״הּ, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

כד **בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר**, אִם הַמֵּ״ם תָּבוֹא לְיִתְרוֹן כְּמֵ״ם תִּבְרַךְ מִנָּשִׁים (שופטים ה כד), הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב (תהלים יט יא) וְחַבְרוּתֶיהָ, יִהְיֶה תִּמַהּ, אֵיךְ יִמַּעֵט מֹשֶׁה שְׁאָר הַשְּׁבָטִים לֵאמֹר שֶׁיְּבֹרָךְ אָשֵׁר יוֹתֵר מִכָּל בְּנֵי יַעֲקֹב, וְעוֹד שֶׁלֹּא תִּתְקַיֵּם בִּרְכָתוֹ, כִּי לֹא הָיָה כֵּן. וְרַשִׁ״י כָּתַב (רש״י על דברים ל״ג:כ״ד), רָאִיתִי בְּסִפְרֵי (ברכה שנח) אֵין לְךָ בְּכָל הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּתְבָּרֵךְ מִבָּנִים כְּאָשֵׁר. וְאֵינִי יוֹדֵעַ כֵּיצַד. וְהִנֵּה רַבּוֹתֵינוּ נִתְכַּוְּנוּ לְפָרֵשׁ **בָּרוּךְ מִבָּנִים**, שֶׁיִּהְיֶה מְבֹרָךְ בְּבָנִים רַבִּים שֶׁיּוֹלִיד, כְּמֵ״ם מְבֹרֶכֶת ה׳ אַרְצוֹ מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מִטָּל (דברים ל״ג:י״ג), וּלְכָךְ אָמְרוּ שֶׁכָּל שְׁאָר הַשְּׁבָטִים בֵּרַךְ אוֹתָם בִּגְבוּרָה אוֹ בְּנַחֲלָתָם, וְאָשֵׁר לְבַדּוֹ נִתְבָּרֵךְ בְּבָנִים. וּגְרֹסֶת הַנַּסְחָאוֹת שֶׁלָּנוּ בְּסִפְרֵי, אֵין לְךָ שֶׁנִּתְבָּרֵךְ בְּבָנִים כְּאָשֵׁר, אֲבָל קִיּוּם הַבְּרָכָה הַזֹּאת לֹא נִתְבָּאֵר. וְאוּלַי הִיא מִמָּה שֶׁכָּתוּב בִּדְבָרֵי הַיָּמִים (א ז מ), כָּל אֵלֶּה בְּנֵי אָשֵׁר רָאשֵׁי בֵּית הָאָבוֹת בְּרוּרִים גִּבּוֹרֵי חַיִל רָאשֵׁי הַנְּשִׂיאִים וְהִתְיַחְסָם בַּצָּבָא בַּמִּלְחָמָה מִסְפָּרָם אֲנָשִׁים עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה אָלֶף, וְלֹא נֶאֱמַר שָׁם בְּשְׁאָר הַשְּׁבָטִים כַּשֵּׁבֶט הַזֶּה. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר, כְּטַעַם יְהִי רְצוּי אֶחָיו, יֹאמַר שֶׁיִּהְיֶה אָשֵׁר מְבֹרָךְ מִפִּי כָּל בְּנֵי יַעֲקֹב אֲבִיהֶם וְרָצוּי לְכָל אֶחָיו, וְהַטַּעַם כִּי אַרְצוֹ שְׁמֵנָה וּמִשָּׁם יָבוֹאוּ כָּל מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ לְכָל הַשְּׁבָטִים, וְכֻלָּם יֹאמְרוּ תָּמִיד יְבֹרַךְ ה׳ הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר תּוֹצִיא כַּפָּרוֹת הָאֵלֶּה, וְיִהְיֶה מֵ״ם **מִבָּנִים** כְּמֵ״ם מֵה׳ יָצָא הַדָּבָר (בראשית כד נ), מֵאֵל אָבִיךָ (שם מט כה). וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על דברים ל״ג:כ״ד) תִּרְגֵּם בְּרִיךְ מִבְּרַכַת בְּנַיָּא אָשֵׁר, נִרְאֶה שֶׁרָצָה לוֹמַר כִּי יָבוֹאוּ מִכָּל הַשְּׁבָטִים לְאָשֵׁר לִקְנוֹת הַשֶּׁמֶן, וְיִהְיוּ יְהוּדָה וְיִשָּׂשכָר רוֹכְלָיו בְּחִטֵּי מִנִּית וּפַנַּג וּדְבַשׁ וָצֳרִי וְכָל זִמְרַת הָאָרֶץ שֶׁיָּבִיאוּ הַכֹּל וְיִמְכְּרוּ לוֹ, וְיִקְנוּ הַשֶּׁמֶן. וְהִנֵּה הוּא מְבֹרָךְ מִכָּל הַטּוֹב הַנִּמְצָא לְכָל הַשְּׁבָטִים, וְהוּא טַעַם **רְצוּי אֶחָיו**, שֶׁיִּמְכְּרוּ לוֹ וְיִקְנוּ מִמֶּנּוּ לָרָצוֹן לָהֶם. וְשׁוּב מָצָאתִי (בראשית רבה ע״א:י׳) וַתֹּאמֶר לֵאָה בְּאָשְׁרִי כִּי אִשְּׁרוּנִי בָּנוֹת (בראשית ל יג) אָמַר רַבִּי לֵוִי לֹא לָן אֶשֶׁר בְּאַכְסַנְיָא מִיָּמָיו, יָרַשׁ אֶשֶׁר גַּבֵּי פַּלְטַרְיוֹת מָה שֶׁלֹּא יָרַשׁ יְהוּדָה אֲרָצוֹת. וּבְנֵי אָשֵׁר יִמְנָה וְיִשְׁוָה וְיִשְׁוִי וּבְרִיעָה וְסֶרַח אֲחוֹתָם וְגוֹ׳ הוּא אֲבִי בְּרָזִית (דהי״א ז ל לא), רַבִּי לֵוִי וְרַבִּי סִימוֹן אָמְרוּ, שָׁהָיוּ בְּנוֹתֵיהֶם נָאוֹת וְהָיוּ נְשׁוּאוֹת לְכֹהֲנִים שֶׁנִּמְשְׁחוּ בְּשֶׁמֶן זַיִת וְכוּ׳:

כה **בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת מִנְעָלֶךָ**, הָיָה אָשֵׁר בְּסוֹף אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בּוֹ (יהושע יט כו) וּפָגַע בְּכַרְמֶל הַיָּמָּה, וּכְתִיב (שם פסוק כט) וְהָיוּ תֹּצְאֹתָיו הַיָּמָּה, וְנֶאֱמַר בּוֹ (שופטים א לא) אָשֵׁר לֹא הוֹרִישׁ אֶת יֹשְׁבֵי עַכּוֹ שֶׁהוּא עַל יָם הַגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב״ר כג יא) בָּראשׁוֹנָה עָלָה עַד עַכּוֹ וּבַשֵּׁנִיָּה עַד צִפּוֹ, וְאִם כֵּן הִנֵּה אַרְצוֹ מַנְעוּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וּלְכָךְ אָמַר בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת מִנְעָלֶךָ, שֶׁיִּהְיוּ לוֹ דְּלָתוֹת נְחוּשָׁה וּבְרִיחֵי בַּרְזֶל וְכָל הָאָרֶץ נְעוּלָה בָּהֶם, וְהוּא רֶמֶז שֶׁיִּשְׁמֹר ה׳ כָּל הָאָרֶץ מֵאוֹיֵב וּמִתְנַקֵּם. אוֹ יֹאמַר שֶׁלֹּא יָבוֹאוּ זָרִים לִשְׁלֹל הַשֶּׁמֶן, כִּי לְכָל הָאָרֶץ יוּבָא מֵאַרְצוֹ בָּאֲנִיּוֹת סוֹחֵר:

וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ, הַנִּרְאֶה לִי בַּמִּלָּה הַזֹּאת שֶׁהִיא כְּמוֹ זָבְאֶךָ, כִּי הָאוֹתִיּוֹת הָאֵלֶּה יִתְחַלְּפוּ תָּמִיד, יֹאמַר שָׁבְתָה מַדְהֵבָה (ישעיהו יד ד), בְּמָקוֹם מַזְהֵבָה, וְכָל הָאָרְמִית כֵּן בְּכָל לְשׁוֹן זְבִיחָה (שמות כ כא), וְכֵן כָּל לְשׁוֹן זְכִירָה (בראשית ח ח), וְכֵן זָהָב (שם ב יא), זָקָן (ויקרא כא ה), זָנָב (שופטים טו ד), זֶרֶה הָלְאָה (במדבר יז ב), וְרַבִּים כֵּן. וּבִלְשׁוֹן זֵיבָה עַצְמָהּ זָב וְזָבָה בְּכָל לְשׁוֹנָם יִתְחַלְּפוּ לְדָלֶ״ת כֵּן. וְאָמַר יָמַי נִזְעָכוּ (איוב יז א) בְּמָקוֹם נִדְעָכוּ, וְכֵן זָחַלְתִּי וָאִירָא (שם לב ו) כְּמוֹ דָּחַלְתִּי. וְיֹאמַר הַכָּתוּב וּכְיָמֶיךָ יִהְיֶה זָבְאֶךָ, שֶׁתִּהְיֶה אַרְצְךָ זָבַת הַשֶּׁמֶן הַנִּזְכָּר, וְאַתָּה תִּהְיֶה בּוֹ טוֹבֵל רַגְלְךָ כָּל יָמֶיךָ לְעוֹלָם. גַּם אֶפְשָׁר וְנָכוֹן הוּא מָה שֶׁפֵּרְשׁוּ בּוֹ שֶׁהוּא הָפוּךְ מִן דַּאֲבוֹן נָפֶשׁ (דברים כ״ח:ס״ה), וְיִקְרְאוּ יְמֵי הַזִּקְנָה דְּאָבוֹן, כִּי הֵם יְמֵי הָרָעָה וְהַצַּעַר, וְיִקְרְאוּ זְמַן הַבַּחֲרוּת **יָמָיו**, כִּי הֵם שֶׁלּוֹ לִשְׂמֹחַ בָּהֶם וּלְהֵיטִיב לִבּוֹ. הִנֵּה הַטַּעַם וְכִימֵי יַלְדוּתֶיךָ תִּהְיֶה זְקֻנָתֶךָ, וְזֶה רֶמֶז שֶׁתִּתְקַיֵּם שַׁלְוָתוֹ וּכְבוֹדוֹ עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ. וְרָאִיתִי בְּתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי, כְּיוֹמֵי עוּלֵימַתְהוֹן כְּיוֹמֵי סֵבַתְהוֹן, הוּא הַדָּבָר שֶׁפֵּרַשְׁתִּי:

פרק לד

א **וַיַּרְאֵהוּ ה׳ אֶת כָּל הָאָרֶץ**, כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן. וְאַחֲרֵי כֵן הִזְכִּיר שֶׁהֶרְאָה לוֹ אֶת גִּלְעָד עַד דָּן, וְהִנֵּה מֹשֶׁה הָיָה בְּחֶלְקוֹ שֶׁל רְאוּבֵן, וַחֲצִי הַר הַגִּלְעָד וְעָרָיו הָיָה לִבְנֵי רְאוּבֵן וְהַחֲצִי לִמְנַשֶּׁה, עַל כֵּן פֵּרוּשׁוֹ מִן הַגִּלְעָד עַד דָּן, אוֹ הָיָה גִּלְעָד בַּלְבָנוֹן בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּדִכְתִיב (ירמיהו כב ו) גִּלְעָד אַתָּה לִי רֹאשׁ הַלְּבָנוֹן. וְהִזְכִּיר **עַד דָּן**, שֶׁהוּא סוֹף תְּחוּם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (שמואל ב כד ב) שׁוּט נָא בְּכָל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל מִדָּן וְעַד בְּאֵר שָׁבַע. וְהִזְכִּיר אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה שֶׁהָיוּ בִּצְפוֹנָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְאֶרֶץ יְהוּדָה שֶׁהוּא בַּדָּרוֹם, כְּדִכְתִיב (יהושע יח ה) יְהוּדָה יַעֲמֹד עַל גְּבוּלוֹ מִנֶּגֶב וּבֵית יוֹסֵף יַעַמְדוּ עַל גְּבוּלָם מִצָּפוֹן, וְיהוּדָה נָטַל כָּל דְּרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מִן הַיַּרְדֵּן וְעַד הַיָּם (ס״א הגדול ומנשה ואפרים כל צפונה ג״כ מן הירדן ועד הים), וְדָן נָטַל בִּצְפוֹנִית מַעֲרָבִית. וְהִזְכִּיר נַפְתָּלִי הַסָּמוּךְ לִיהוּדָה מִמִּזְרָח (שם יט לד), וְלֹא הִזְכִּיר אָשֵׁר וְיִשָּׂשכָר כִּי הָיוּ בְּתוֹךְ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה, דִּכְתִיב (שם יז י) וּבְאָשֵׁר יִפְגְּעוּן מִצָּפוֹן וּבְיִשָּׂשכָר מִמִּזְרָח. וְלֹא הִזְכִּיר שִׁמְעוֹן, כִּי מֵחֶלֶק בְּנֵי יְהוּדָה נַחֲלַת שִׁמְעוֹן (שם יט א). וְלֹא הִזְכִּיר בִּנְיָמִין, שֶׁהָיָה גְּבוּל גּוֹרָלָם בֵּין בְּנֵי יְהוּדָה וּבֵין בְּנֵי יוֹסֵף הַנִּזְכָּרִים סָמוּךְ לָהֶם. וְהִזְכִּיר עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן לִזְבוּלוֹן שֶׁהָיָה עַל חוֹף יַמִּים, אוֹ שֶׁהָיָה בִּכְלַל הַנֶּגֶב וְהַכִּכָּר. וְיִזְכִּיר בִּקְעַת יְרֵחוֹ עֶיוְתָהּ בִּקְעָה עֲמֻקָּה וְלֹא הָיְתָה נִרְאֵית מֵרֹאשׁ הָהָר, אֲבָל הֶרְאָהוּ בְּמַעֲשֶׂה נֵס. וְהַכְּלָל שֶׁהֶרְאָהוּ כָּל נַחֲלַת יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (דברים ל״ד:ד׳) זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי וגו׳. וּלְרַבּוֹתֵינוּ בְּסִפְרֵי (ברכה שנז) מְדָרָשִׁים בַּמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר יַזְכִּיר בַּפָּתוּב. וְטַעַם הַמַּרְאָה הַזֹּאת אֲשֶׁר הֶרְאָהוּ בַּעֲבוּר שֶׁהָיְתָה הָאָרֶץ מְלֵאָה כָּל טוּב, צְבִי לְכָל הָאֲרָצוֹת, וּמֵאֲשֶׁר הָיָה גְּלוּי לְפָנָיו רֹב הָאַהֲבָה שֶׁהָיָה מֹשֶׁה רַבֵּינוּ אוֹהֵב אֶת יִשְׂרָאֵל, שִׂמְחוֹ בִּרְבוֹת הַטּוֹבָה בִּרְאוּת עֵינָיו:

י **אֲשֶׁר יְדָעוֹ ה׳ פָּנִים אֶל פָּנִים**, שֶׁהָיָה לִבּוֹ גַּס בּוֹ וּמְדַבֵּר אֵלָיו בְּכָל שָׁעָה וְשָׁעָה שֶׁיִּרְצֶה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר וְעַתָּה אֱלֹהֵי אֶל ה׳ (שמות לב ל), עִמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה מַה יְצַוֶּה ה׳ לָכֶם (במדבר ט ח), לְשׁוֹן רַשׁ״י (רש״י על דברים ל״ד:י׳). וְאֵינָנוּ נָכוֹן, כִּי הָיָה אוֹמֵר אֲשֶׁר יָדַע אֶת הַשֵּׁם פָּנִים אֶל פָּנִים. אֲבָל הוּא מִלְּשׁוֹן וָאֶדָּעֵךְ בְּשֵׁם (שמות לג יז), וְאַתָּה אָמַרְתָּ יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם (שם פסוק יב), יֹאמַר שֶׁלֹּא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר גִּדְּלוֹ הַשֵּׁם לִהְיוֹת אֵלָיו פָּנִים אֶל פָּנִים בְּדִבּוּר. וְכֵן מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ (תהלים קמד ג), שֶׁתַּעֲשֶׂה לוֹ כָּבוֹד לָשׂוּם דַּעְתְּךָ עָלָיו, כְּמוֹ מָה אֱנוֹשׁ כִּי תְגַדְּלֶנּוּ (איוב ז יז). וְיִתָּכֵן כִּי בַּעֲבוּר שֶׁשְּׁנֵי אֲנָשִׁים הַמִּתְרָאִים פָּנִים אֶל פָּנִים נוֹדָעִים זֶה לָזֶה בָּרְאִיָּה הַהִיא, אָמַר **יָדְעוֹ ה׳ פָּנִים אֶל פָּנִים**, כִּי לֹא רָצָה לְהַזְכִּיר שֶׁיְּדָעוֹ מֹשֶׁה כֵּן לְכָבוֹד שֶׁל מַעְלָה. וְאַל תִּתְמַהּ בְּמָה שֶׁאָמַר בִּשְׁבַח מֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ ה׳ פָּנִים אֶל פָּנִים, וְאָמַר (שמות לג יא) וְדִבֶּר ה׳ אֶל מֹשֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים, וּבְכָל יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר גַּם כֵּן (דברים ה׳:ד׳) פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה׳ עִמָּכֶם, כִּי שָׁם בְּאֵר **מִתּוֹךְ הָאֵשׁ**, לוֹמַר שֶׁשָּׁמְעוּ קוֹלוֹ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בִּלְבַד וְלֹא רָאוּ הַפָּנִים. וְכֵן פֵּרֵשׁ (דברים ד׳:ל״ו) וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה וּדְבָרָיו שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת שֶׁיְּדָעוֹ הַשֵּׁם פָּנִים אֶל פָּנִים לְדַבְּקָה בּוֹ בְּעֵת שֶׁתָּבוֹא הָרוּחַ בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ, וְכֵן הָיָה בְּעֵת מַתַּן תּוֹרָה, אֲבָל לֹא הִשִּׂיגוּ הֵם אֶלָּא לְקוֹל מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, וְהִנֵּה בֵּאֵר שֶׁכָּל נְבוּאוֹתָיו שֶׁל מֹשֶׁה כְּיוֹם מַתַּן תּוֹרָה, וּשְׁאָר הַנְּבִיאִים הָיְתָה עֲלֵיהֶם יַד ה׳, וְהָבֵן זֶה:

יא וְטַעַם **לְכָל הָאֹתֹת**, דָּבֵק עִם וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה לְכָל הָאֹתוֹת, אוֹ יֹאמַר שֶׁיְּדָעוֹ הַשֵּׁם פָּנִים אֶל פָּנִים בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים שֶׁכֻּלָּם נַעֲשׂוּ בְּשִׁמּוֹ הַגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ד׳:ל״ז) וַיּוֹצִאֲךָ בְּפָנָיו בְּכֹחוֹ הַגָּדֹל. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים י״ג:ב׳) כִּי הָאֹתוֹת הֵם הַדְּבָרִים שֶׁהִזְהִיר בָּהֶם בַּתְּחִלָּה, כְּמוֹ לְמָחָר יִהְיֶה הָאֹת הַזֶּה (שמות ח יט), וְיֹאמַר עַל כָּל הַדָּבָר שֶׁיְּקַדִּים הַנָּבִיא לֵאמֹר כֵּן יָבוֹא וְיֵאָתֶה לֶעָתִיד, וְהַמּוֹפְתִים הֵם הַדְּבָרִים שֶׁיַּעֲשׂוּ בְּשִׁנּוּי הַתּוֹלָדוֹת, כְּמוֹ הַמַּטֶּה אֲשֶׁר נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ (שם ז ט). וְהִנֵּה גַּם לְשָׁאר הַנְּבִיאִים נַעֲשׂוּ אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים, כְּאֵלִיָּהוּ וֶאֱלִישָׁע שֶׁעָשׂוּ מוֹפְתִים רַבִּים, אֲבָל הַהַפְלָגָה לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ בָּהֶם אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ, כָּל הַנְּבִיאִים כֻּלָּם הָיוּ עוֹשִׂים נִסִּים עַל יְדֵי תְּפִלָּה, כַּחֲמָה לִיהוֹשֻׁעַ, וּבֶן הַצָּרְפִית, וַעֲצִירַת גְּשָׁמִים לְאֵלִיָּהוּ, וּבֶן הַשּׁוּנַמִּית לֶאֱלִישָׁע, אֲבָל מֹשֶׁה מִיָּד הָיָה עוֹשֶׂה. וְאֵין הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה בָּרוּר. וְהָרַב אָמַר בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ב לה), כִּי הַהַפְלָגָה לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ הוּא מָה שֶׁאָמַר **לְפַרְעֹה לְכָל עֲבָדָיו וּלְכָל אַרְצוֹ וּלְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל**, כִּי הָיוּ לְעֵינֵי הַחוֹלְקִים עָלָיו וְהַמַּסְכִּימִים עִמּוֹ, אֲבָל שְׁאָר הַנְּבִיאִים יַעֲשׂוּ אוֹתָם לְיִחִידִים מִבְּנֵי אָדָם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ח ד) סַפְּרָה נָּא לִי אֵת כָּל הַגְּדֹלוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלִישָׁע. וְאֵינָנוּ נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי עֲצִירַת הַגְּשָׁמִים לְאֵלִיָּהוּ הָעֲצִירָה וְהַבִּיאָה נִתְפָּרְסְמוּ מְאֹד, וְגַם הָיָה בִּגְזֵרָה מִמֶּנּוּ, חַי ה׳ אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי (מלכים א יז א), וּבְהַמְשֵׁךְ הָעִנְיָן שָׁלֹשׁ שָׁנִים נִתְגַּלָּה מְאֹד וּבַגּוֹיִם נִשְׁמָע, וּכְתִיב אִם יֵשׁ גּוֹי וּמַמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא שָׁלַח אֲדֹנִי וגו׳, וְסוֹף הָעִנְיָן הַהוּא מְגֻלֶּה וּמְפֻרְסָם לַחוֹלְקִים עָלָיו וְלַמַּסְכִּימִים עִמּוֹ בְּמַעֲמָד אֶחָד, דִּכְתִיב (שם פסוק יט) שְׁלַח קְרָא אֵלַי אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל אֶל הַר הַכַּרְמֶל וְאֶת נְבִיאֵי הַבַּעַל אַרְבַּע מֵאוֹת וגו׳. וְכֵן עֲמִידַת הַשֶּׁמֶשׁ לִיהוֹשֻׁעַ הָיָה בֶּאֱמֶת לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל, וְרָאוּ אוֹתָהּ כָּל מַלְכֵי כְּנַעַן הַנִּלְחָמִים בּוֹ וְהַנִּשְׁאָרִים, וְרַבּוֹתֵינוּ (ב״ר ו יד) יַזְכִּירוּ כֵּן שֶׁרָאוּ אוֹתָם מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ, וְהַכָּתוּב מַפְלִיג בּוֹ מְאֹד (יהושע י יד) וְלֹא הָיָה כַּיּוֹם הַהוּא לְפָנָיו וְאַחֲרָיו לִשְׁמֹעַ ה׳ בְּקוֹל אִישׁ. וּבִקְרִיעַת הַיַּרְדֵּן וּבְקִרִיעַת יַם סוּף לֹא נַעֲשָׂה לִיחִידִים רַק לְכָל יִשְׂרָאֵל, וְכָתוּב בָּהּ עוֹד (שם ה א) וַיְהִי כִשְׁמֹעַ כָּל מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן יָמָּה וְכָל מַלְכֵי הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה׳ אֶת מֵי הַיַּרְדֵּן. אֲבָל לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא הַכֹּל קָשׁוּר וּמְחֻבָּר, יֹאמַר שֶׁלֹּא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ הַשֵּׁם פָּנִים אֶל פָּנִים וְלַעֲשׂוֹת אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בְּיָד חֲזָקָה וּמוֹרָא גָּדוֹל כְּמֹשֶׁה, וְאִם עָשׂוּ מִקְצָת מֵהֶם לֹא הִגִּיעוּ לְרֻבָּם וְלֹא לַמַּעֲלָה הַגְּדוֹלָה שֶׁבָּהֶם, כִּי לֹא הָיָה כְּיוֹם סִינַי לְפָנָיו וְאַחֲרָיו, וְכֵן לֹא הִגִּיעוּ אוֹתוֹת הַנְּבִיאִים לַזְּמַן הַגָּדוֹל אֲשֶׁר הִגִּיעַ הוּא עָלָיו הַשָּׁלוֹם, כִּי אוֹת הַמָּן תָּמִיד אַרְבָּעִים שָׁנָה,

וְעַמּוּד הָאֵשׁ וְהֶעָנָן גַּם הַבְּאֵר וְהַשְּׁלָו עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (תענית ט), וְלָכְתָּם בַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא נָחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מָיִם וְלֹא חָסְרוּ דָּבָר. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יֹאמַר כִּי אוֹתוֹתָיו וּמוֹפְתָיו שֶׁל מֹשֶׁה הָיוּ פָּנִים אֶל פָּנִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי (רמב״ן על דברים ל״ד:י׳):

יב וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה, קְרִיעַת יַם סוּף, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שמות יד לא) וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה. וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל, מַעֲמַד הַר סִינַי, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שם כ כ) לְבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם. וּלְפִיכָךְ הִזְכִּיר בְּאֵלּוּ שֶׁנַּעֲשׂוּ לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר כָּל הַנַּעֲשֶׂה לְפַרְעֹה וּלְכָל עֲבָדָיו וּלְכָל אַרְצוֹ. וּבְסִפְרֵי (בסופו), וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה, זוֹ מַכַּת בְּכוֹרוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שמות ו א) כִּי בְיָד חֲזָקָה יְשַׁלְּחֵם. וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל, זוֹ קְרִיעַת יַם סוּף. ד״א וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל, זוֹ מַתַּן תּוֹרָה. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, **הַיָּד הַחֲזָקָה** זוֹ מִדַּת הַדִּין, כִּלְשׁוֹן הָיְתָה עָלַי יַד ה׳ (יחזקאל לז א שם מ א), וְכֵן כִּי יַד ה׳ עָשְׂתָה זֹאת (ישעיהו מא כ), וְלָכֵן יֹאמְרוּ בַּמִּשְׁפָּט (רות א יג) כִּי יָצְאָה בִּי יַד ה׳. **וְהַמּוֹרָא הַגָּדוֹל**, מִדַּת הָרַחֲמִים, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ח יג), אֹתוֹ תַקְדִּישׁוּ וְהוּא מוֹרַאֲכֶם. וְלָזֶה מִתְכַּוְּנִים בְּסִפְרֵי בְּמַכַּת בְּכוֹרוֹת וּבְקְרִיעַת יַם סוּף, כִּי כָּתוּב בָּם (שם סג יד) לַעֲשׂוֹת לְךָ שֵׁם תִּפְאֶרֶת:

וְטַעַם **אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה**, שֶׁהֵכִין וְהֵרְאָה זֶה לְעֵינֵי כָל הָעָם, כִּלְשׁוֹן וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן (בראשית יב ה), וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אוֹתוֹ (שם יח ז), לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת (דברים ה׳:ט״ו), כִּי מֹשֶׁה לֹא עָשָׂה הַיָּד הַחֲזָקָה וְהַמּוֹרָא הַגָּדוֹל, רַק הֵכִין אוֹתָם וּבֵעֲבוּרוֹ נַעֲשׂוּ לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל:

נִשְׁלְמוּ חֲמִשָּׁה הַסְּפָרִים הָאֵל, אֲשֶׁר קָצְרָה בָּהֶם חָכְמַת אָגוּר וְאִיתִיאֵל, וְאַלְפֵּי בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת לָאֵל, אֲשֶׁר גְּמָלַנִי כְּרַחֲמָיו וּכְרֹב חַסָדָיו וַיֵּבֵא אֲשֶׁר לְבָבִי שׁוֹאֵל, וְהוּא לְמַעַן שְׁמוֹ יוֹאֵל, וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל, בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ יַעֲמֹד מִיכָאֵל, לִבְנוֹת הַבַּיִת וְהָאֲרִיאֵל, וְיִקָּיֵם מִקְרָא שֶׁכָּתוּב עַל יְדֵי יְחֶזְקֵאל (לז כח), וְיָדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי אֲנִי הַשֵּׁם מְקַדֵּשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל, בִּהְיוֹת מִקְדָּשִׁי בְּתוֹכָם לְעוֹלָם. וּבְרוּךְ ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם:

מָצָאתִי בְּמִדְרַשׁ מִשְׁלֵי, בְּשָׁעָה שֶׁבִּקְּשׁוּ סַנְהֶדְרִין לִמְנוֹת שִׁלְשָׁה מְלָכִים וְאַרְבָּעָה הֶדְיוֹטוֹת, עָמְדָה שְׁכִינָה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָמְרָה, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, חָזִיתָ אִישׁ מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ וְכוּ׳ (משלי כב כט). וּבַגְּמָרָא דִּיתַן בְּפֶרֶק חֵלֶק, בָּאתָה דְּמוּת דְּיוֹקְנוֹ שֶׁל אָבִיו וְנִשְׁטְחָה לִפְנֵיהֶם וְכוּ׳, וּבַיְרוּשַׁלְמִי, בָּא דָּוִד וְנִשְׁתַּטֵּחַ לִפְנֵיהֶם. וְכֻלָּם לְדָבָר אֶחָד נִתְכַּוָּנוּ, לוֹמַר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹצֵא וּבָא לוֹ מִמְּדָה לְמִדָּה, יוֹצֵא מִמִּדַּת הַדִּין וּבָא לוֹ לְמִדַּת רַחֲמִים, וְהִיא מִדָּתוֹ שֶׁל דָּוִד, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּקִדּוּשׁ הַחֹדֶשׁ דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל חַי וְקַיָּם. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין: